

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JACOB
BRØNNUM
SCAVENIUS
ESTRUP

HANS LIV OG GERNING

1825—1913

AF

TH. THAULOW

H. HAGERUP - KØBENHAVN

JACOB
BRØNNUM SCAVENIUS
ESTRUP

Konseilspræsident J. B. S. Estrup.
Efter A. Jerndorffs Maleri (1895) paa Frederiksborg.

JACOB
BRØNNUM SCAVENIUS
ESTRUP

HANS LIV OG GERNING
1825—1913

AF
TH. THAULOW

H. HAGERUP - KØBENHAVN

1940

FORORD

Det er ikke min Hensigt med nærværende Bog at gøre Estrup-Periodens Debet og Kredit op, men kun at give et Bidrag til Estrups Biografi. Stemningen overfor hans Navn og Gerning har i Tidernes Løb i den Grad svinget mellem Had og Beundring, at den endnu ikke helt er kommen i Ligevægt. Man kan imidlertid mene om hans Politik, hvad man vil. Hvad han har præsteret, er intet mindre end et Krafttag, saa imponerende i Styrke, at vi ikke har noget Sidestykke i vor nyere Historie. Og der er nu gaet saa mange Aar siden hans Død, at der vel kan være Grund til at give et retfærdigt Billede af hans Personlighed og lægge hans Gerning frem til Eftertanke.

Ofte har jeg truffet Mennesker, som har kendt Estrup personlig og derfor har kunnet fortælle det ene og andet Træk om ham. Saa fik jeg Adgang til Breve og lignende — ham vedrørende — ikke blot i Rigsarkivet og Det kgl. Bibliothek, men ogsaa i Privatarkiver paa de Herregaarde, hvor jeg kunde tænke mig, der var noget, samt i Bojsens efterladte Arkiv paa Rødkilde. Alt dette i Forbindelse med trykte Kilder, navnlig Rigsdagstidende, har givet Stoffet. For Adgangen til de utrykte Kilder bringer jeg disses Ejere min Tak.

Ganske særlig retter jeg en Tak til Estrups Søn, Godsejer Jacob Estrup til Skaføgaard — ikke blot for hans Venlighed og Taalmodighed med at fortælle om sin Fader, men ogsaa for at have tilladt mig at benytte dennes efterladte Papirer. Endelig har Godsejeren gjort mig den Tjeneste at gennemlæse Manuskriptet. Billederne er stillet til min Raadighed af Familien.

For Kilderne er der gjort Rede bagest i Bogen, og hvor der i Teksten ikke er henvist til nogen Kilde, stammer det oplyste fra mundtlig Meddelelse enten fra Godsejer Jacob Estrup eller andre, hvis Ord har Vægt med Hensyn til Oplysninger om Estrup.

Sluttelig bringer jeg Højres Fond og Nationalfonden for Konservatismen i Danmark min Tak for økonomisk Støtte, der har muliggjort Værkets Udgivelse.

København i September 1940.

Th. Thaulow.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning	11
Ungdomsaarene	21
Politisk Udvikling — Ensomhed — Bryllup	31
Aarene 1858—64	42
De første Grundlovsforhandlinger	47
De store og de smaa Bønder	55
Grundloven af 1866 — Estrup bliver Indenrigsminister	62
Aarene 1870—75 — Konseilspræsident	81
Aarene 1875—77 — Det første Provisorium	108
I og udenfor Rigsdagen	127
Aarene 1877—82	139
Visnepolitik og Lovgivning indtil 1885	174
Gæring — Provisorium — Aarene 1883—85	188
Attentatet — Voldsomme Brydninger — Aarene 1885—86	209
Første Forligsforsøg — Visnepolitikens Afvikling — Aarene 1886—87	223
Andet Forligsforsøg — Margarineoven — Tredie Forligsforsøg — Aarene 1887—88 ..	231
Fjerde Forligsforsøg — Forhandlingspolitik — Aarene 1881—91	242
Femte Forligsforsøg — Forliget 1894 — Aarene 1892—94	255
Politik efter 1894	287
De sidste Aar	313
Afslutning	320
Bilag	342
Noter og Henvisninger	359
Navneregister	378

INDLEDNING

Slægterne Estrup og Brønnum eller Brøndum Scavenius har begge deres Rod i den nørrejske Muld. For ikke saa mange Generationer tilbage var Forfædrene stoute Bønder, hvis Sønner op i 1800-Tallet træder frem i de kendte Mænds Rækker, stærke i Karakterer, betydelige i Begavelse og dybt prægede af trofast Kærlighed til Fædrelandet. Den første Slægt kom fra Landsbyen Estrup i Øster Hornum Sogn, Syd for Nibe, den anden fra Himmerland.

Slægten Scavenius slog sig ned i Skagen, hvor Christen Jensen Brønnum (1670—1741) blev en velstaaende Skipper og Handelsmand. Hans Sønnesøn, Jacob Brønnum (1749—1820) kaldte sig Skavboe (Skagbo) og antog det latiniserede Navn Scavenius ved sin Demission fra Aalborg lærde Skole i 1770, hvorfra ogsaa Etatsraad Lars Christian Estrup og Pastor Peder Estrup (se senere) blev dimitteret henholdsvis i 1771 og 1772. Jacob Scavenius søgte¹ og fik Ansættelse i det »Asiatiske Kompagni«, kom til Bengalen og vendte hjem som en hovedrig Mand, der købte Herregaardene Gjorslev og Klintholm. Med glimrende Dygtighed drev han sine Ejendomme, udnyttede deres Muligheder med en driftig Mands Initiativ, og fik samtidig Tid til at dyrke sine litterære og bibliofile Interesser. Han blev Justitsraad i 1793 og Etatsraad i 1811. 45 Aar gammel giftede han sig i 1794 med Karine Lucie Debes (1775—1825), en Datter af den norskfødte Højesteretsassessor, Justitsraad Lucas Debes og Hustru Christine, født Suhr. Justitsraad Debes døde pludselig af Blodstyrning 1777, 36 Aar gammel.²

I Ægteskabet var der to Døtre, Anne Christine Scavenius, født 24. Marts 1798 i København, og Jacobine Scavenius, født 28. September 1800 i København. Tillige var der tre Sønner, den stærkt konservative Kammerherre Peder Brønnum Scavenius, der arvede Gjorslev, Petersgaard m. fl. Gaarde, cand. jur. Lucas Scavenius, der opdroges hos Rektor Hector Estrup i Sorø, blev Student herfra, men døde 1832 i Neapel af Brystsyge, samt Hofjægermester Jacob Brønnum Scavenius; der 1838 købte Basnæs. En Søn af Kammerherre Peder Scavenius var Politikeren, Kultusminister Jacob Frederik Scavenius til Gjorslev.

Scavenius'erne var hjertelige og varmtfølede. Om Etatsraad Jacob Scavenius blev der skrevet ved hans Død, at han var en »elskværdig Olding, savnet og højagtet af mange, der med Taknemlighed velsignede hans Minde«. Hans Sønner var livsglade og livfulde og holdt af at nyde Livet, men de var ogsaa stærke Personligheder med udpræget Viljekraft. Der sagdes om dem, at de maatte sige Sandheden uden Hensyn, om den saa skulde ud gennem Ribbenene. Overretssagfører Erik Henrichsen karakteriserede Kultusminister Jacob Scavenius og hans Fader Kammerherre Peder Scavenius som Hedsporenaturer, stridbare, uafhængighedslystne, men ogsaa vidtskuende og storlignede. Jacob Scavenius nærede udpræget Lyst til at bære sin Hat, som han vilde. »Han var i mange Henseender«, slutter Erik Henrichsen, »en fremmed Fugl i de danske Skove, fremmed ikke mindst ved det Drag af en Æventyrer, der laa i hans Natur, og som ikke passede til de smaaborgerlige Forhold her i Landet og den smaaborgerlige Aand, der gaar gennem dem.«³

*

En Rytterbondsøn, Christen Christensen Estrup, født 1710 i Øster Hornum Sogn, blev Forpagter af Kyø ved St. Aistrup, smaa to Mil Vest for Øster Hornum. Senere flyttede han til Lindborg, som i 1753 blev købt af Lensgreve A. G. Moltke til Bregentved. I November 1756 sluttede denne en Kontrakt med Monsieur Andreas Fildt og Christen (Christian) Estrup om Forpagtning af Lindborg, der skulde gælde i 6 Aar til 1. Maj 1763. Det er vel efter Udløbet af denne Forpagtningstid, at Christen Estrup bosatte sig i Nibe, hvor han ejede Gaarde med Landbrug, et stort Indbo og en betydelig Bogsamling.

Han var gift med Magdalene Engelstoft, en Datter af Provst Laurids Struch Engelstoft til Sebber og Lundby i Viborg Stift. Hun døde i 1756 efter sin yngste Søns Fødsel. Christen Estrup levede til 1764.

I Ægteskabet var der to Sønner. Den ældste, Lars Christian, født 1750 paa Lindborg, blev Auditør, By- og Raadstuskriver i Helsingør, senere Etatsraad. Han døde ugift den 8. Januar 1826. Den yngste Søn, Peder, født den 6. Oktober 1756, opdroges hos sin Morbroder, Pastor Christian Engelstoft, blev en anset Skolemand og senere Sognepræst i Randers og Amtsprovst i Støvring Herred. Medens han som ung var Hører i Vor Frue Skole i København, skrev Biskop J. P. Mynster om ham, at han var den eneste, der forstod at sætte sig i Respekt, til dels takket være sin Strenghed. Som Rektor i Randers ansaas han for en af de dygtigste Skolemænd i Landet. Paa Grund af hans store Retfærdighed og Retsind kaldte hans Elev, St. Blicher ham engang for en »Aristides.« Han var en konservativ Mand og personlig knyttet til Ove Høegh-Guldberg⁴ og til den skolevæsensinteresserede Hertug af Augustenborg.

Peder Estrup blev gift 1785 med Gedske Cathrine Jungersen (1757—1830),

en Datter af Provst Jungersen til Gøl og Hustru, født Thorning. I Ægteskabet var tre Døtre og tre Sønner. Den ældste Datter, Magdalene (Lene), blev født 1786 og giftede sig i 1805 med sin Faders Fætter, Historikeren, Professor Laurits Engelstoft. En anden Datter, Judithe Petrine Estrup, født 1788, blev gift 1809 med Byskriver i Thisted og Godsejer, Kancelliraad Peter Georg Toft (1784—1832), det var Fader til H. P. N. Toft til Rønnebæksholm. Den ældste Søn, Christen Estrup, født 1790, var først i 23 Aar Borgmester i Kolding og døde 1868 som Konferensraad og Borgmester i Odense. Han var stærkt politisk interesseret, meget national og stærkt loyal overfor Kongemagten. I 1832 valgtes han som en af de 7 »vise Mænd«, som skulde gennemgaa Udkastet til Stænderforsamlingen. Som folkevalgt Deputeret til Viborg Stænderforsamling stod han paa den liberale Fløj af »de oplyste Mænd«,⁵ men gled senere over paa et mere konservativt Stade. For Eks. var han baade imod en Udvidelse af de to Stænderforsamlingers Myndighed og imod en Sammenslutning af dem. I 1841 blev han kongevalgt Stænderdeputeret. Han havde et fortræffeligt Humør — en mødrene Arv — og var elsket af Hector Estrups Familie. Der blev Fest paa Kongsdal, naar han kom i Besøg, ogsaa efter Broderens Død og uanset, om han politisk ikke altid var enig med Jacob Estrup.

Den næstældste Søn, Peder, født 1791, vandt Guldmedailler for Besvarelse af medicinske Prisopgaver ved Københavns Universitet. Han døde den 15. April 1830 i Waldai som russisk Kreds- og Stadslæge og efterlod sig en Søn, Laurits Estrup, født den 16. April 1826, som blev Landmand og senere Hospitalsforstander. Han døde 16. Januar 1905 og er Stamfader for en nulevende Gren af Slægten.

Den yngste Søn, Hector, blev født 5. Januar 1794 i Randers. Han blev cand. theol. og Dr. phil., en lærd og produktiv Historiker og ansattes 1822 som Lektor ved Sorø Akademi. Forinden havde han forlovet sig med Jacobine Scavenius. Det fortælles i et Brev, at han friede under Holbergs Kastanie i Haven ved Stiftsprovstegaarden paa Frue Plads i København, der hvor Familien Scavenius's gode Ven og Skriftefader, Stiftsprovst H. G. Clausen, boede. De blev gift i Holtug Kirke ved Gjorslev den 1. Juni 1822.

Hun var en karakterstærk Kvinde, havde en »matematisk Hjerne« ligesom Broderen paa Gjorslev, der f. Eks. interesserede sig meget for Astronomi. Hendes efterladte Breve er skrevet med en smuk, regelret latinsk Skrift, klare i Form og Indhold, omend noget kølige. Af Udseende lignede hun sin Moder, født Debes, ligesom Brødrene Lucas og Jacob, medens Peder Scavenius og Søsteren Anne Christine lignede Faderen. Hun var svagelig og døde af Tuberkulose allerede den 7. Juni 1829 paa en Rejse til Milano, hvor hun ligger begravet. Hector Estrup giftede sig derefter i 1833 med Søsteren Anne Christine. Hun døde paa Kongsdal den 25. Juli 1882.

Hector Estrup⁶ konstitueredes i 1830 som Direktør for Akademiet og fik sin Udnævnelse hertil Aaret efter. Med sin vældige Energi lagde han sig i Selen for nødvendige Reformers, arbejdede rastløs, næsten uroligt, men overalt mødte han Modstand, som han ikke havde fornøden Haardhed til at bryde. Blot det, at en Afgørelse blev forhalet, var nok til at ærgre ham, fordi han altid selv var den, som handlede straks efter en tagen Beslutning. Hans bløde Gemyt led under

disse bestandige Skuffelser, syg som han allerede dengang var af Tuberkulose, vist smittet af sin første Kone. Navnlig efter 1830 fik Sygdommen stærkere Tag i ham, og Kræfterne tog af.

Laurits Engelstoft og Christian T. Engelstoft skriver i Biografien over ham i hans Samlede Skrifter, I, at hans personlige Optræden vakte mere Interesse og Agtelse, end den indgød til Fortrolighed. Som ung havde han været livlig og endog oprømt i Selskabslivet. Paa sine ældre Dage blev han mere indesluttet og alvorlig, omend stadig blid og venlig. Han havde den rene Karakter og handlede mere af Grundsætninger end af øjeblikkelige Følelser, var ærlig og sandhedskærlig, samvittighedsfuld i Tilsegn og Pligter og kendte ikke Krogveje og skjulte Planer. Historikeren Chr.

Etatsraad Hector Estrup.

Efter Maleri paa Skafø af C. A. Jensen 1818.

Molbech skildrer ham i et Brev som den »brave, retskafne, videnskabeligt dannede og oplyste Mand«. ⁷

Som Lektor ved Sorø Akademi fik Hector Estrup Embedsbolig i »Geheimkonferensraad Urnes Gaard« i Søgade. I 1831 flyttede han ind i den nordlige Hovedfløj af det Bygningskompleks, som laa der, hvor den nuværende Rektorgaard ligger, og hvor den tidligere Direktør for Akademiet, J. H. Tauber, havde boet. »Geheimkonferensraad Urnes Gaard« blev senere Bolig for Amtmand Ludvig Stemann.

Med sine to Hustruer havde Estrup faaet en betydelig Formue, og han kunde derfor tillade sig en Levefod, der laa langt over de andre Akademilæres. Der fortælles ogsaa, at han førte et smukt Hus med mange Gæster, og at han havde sin Søster og sin Brodersøn, Laurits Estrup, boende hos sig.

I Efteraaret 1835 købte han Herregaarden Kongsdal — som han selv sagde, »i Mismod over min Embedsstilling og mit Helbred«, men tillige for at finde

»en sund, behagelig og nyttig Virkekreds ved Ejendommens Bestyrelse ved Siden af andre Sysler«. ⁸ To Aar efter tog han sin Afsked, træt af Arbejdet som Akademiets Direktør, og flyttede ud paa sin Ejendom. Han opgav derfor ikke sin Videnskab og fik endda Tid til at følge Tidens politiske Rørelser. I 1840 valgtes han til Deputeret til Roskilde Stænderforsamling, hvor han særlig deltog i Udvalgsarbejderne, og det følgende Aar indvalgtes han i det i Følge Lov af s. A. oprettede Holbæk Amtsraad.

Hans politiske Interesse omfattede navnlig sociale og landbrugsøkonomiske Spørgsmaal. Han var imod Oprettelsen af flere Len, Stamhuse og Fideikommisser, ⁹ og med Henblik paa Bondestandens Tarv holdt han paa Arvefæste frem for almindelig Livsfæste. Derimod ønskede han ingen vidtdreven Udstykning af de store og større Gaarde (Bøndergaarde) af Frygt for et voksende Landproletariat og ikke den almindelige Værnepligt udvidet udover Bondestanden. Heller ikke saa han noget menneskenedværdigende i Bøndernes Hoveripligt, og med Undtagelse af Stavnsbaandets Løsning havde i det hele taget ingen af Landbolovene siden 1786 hans udelte Bifald. ¹⁰ Han var dybtfølelse dansk, og

Jacobine Estrup, født Scavenius.
Maleri paa Kongsdal af C. A. Jensen.

tidligt grebet af den nationale Vækkelse i Hertugdømmerne var han en af de første i Kongeriget, som manede Regeringen til at træde op mod det danskfjendtlige Røre i Slesvig-Holsten og støtte de danske Foregangsmænd. ¹¹ Som Støtte for den nye Bevægelse stiftede han et Legat til Oprettelse af en Lærepost i sønderjyds Ret ved Københavns Universitet.

Han var nok frisindet og ønskede den »statsborgerlige Ligheds gode og sunde Principper fra 1660« gennemført, men naar Monrad og Christen Berg senere talte om Hector Estrups liberale Anskuelser i Modsætning til Jacob Estrups »reaktionære«, er dette en Misforstaaelse. I sine efterladte Breve udtaler han sig skarpt og klart mod de Principper, som efter hans Død blev Kendetegnet for det nationalliberale Parti, og han staar yderst skeptisk overfor Bøndernes politiske Modenhed. I August 1841 skriver han f. Eks., at Bøndernes konstitutionelle Sindelag var ganske forandret. I Holbæk Amt var de rede til at tilbyde den enevældige Monark en haandfast Bistand mod alle liberale.

Etatsraad Hector Estrup.
Maleri paa Kongssdal af C. A. Jensen.

Disse havde ikke holdt, hvad Bønderne havde ventet sig af dem, nemlig et godt Greb i fremmed Ejendom og Ejendomsret. De blev leet ud i Roskilde, og nu haabede de paa en Messias paa Amalienborg eller Christiansborg. Man kunde altsaa se, hvor let de yderliggaaende Standpunkter kunde komme til at berøre hinanden.¹²

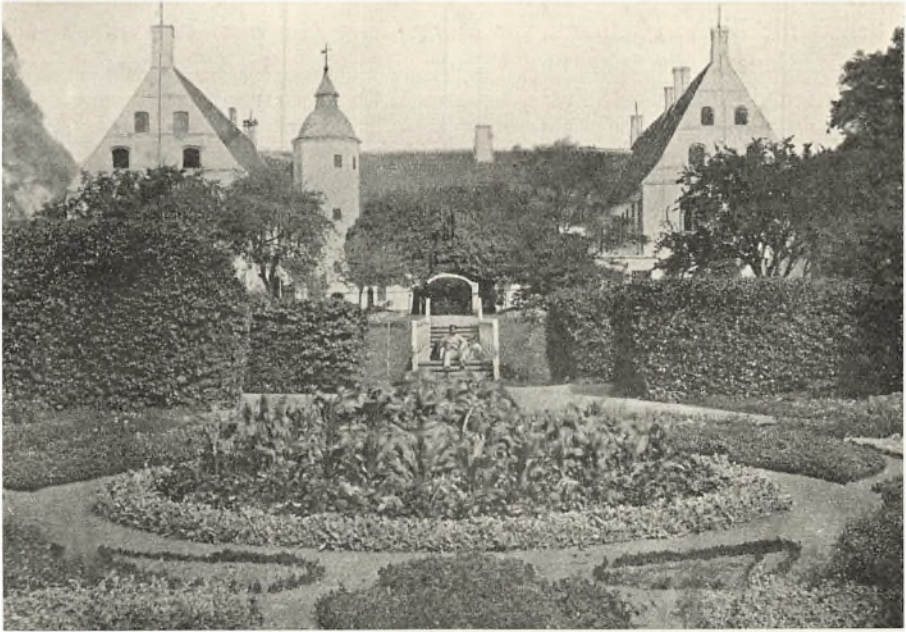
I 1844 frasagde han sig Hvervet som Stænderdeputeret paa Grund af Svagelighed.

I et Interview,¹³ som Redaktør Funch Thomsen ved Aarhus Stiftstidende fik Lov til at underkaste Jacob Estrup, og som denne har gennemset og godkendt, udtaler han: »Naar jeg ser tilbage over mine første, bevidste Ungdomsaar, samler mine Minder sig om det Indtryk,

som jeg i mit Hjem fra 1841—46 Dag efter Dag fik fornyet: den Bekymring, hvormed mine Forældre og Nærmeste fulgte Begivenhedernes Udvikling i Slesvig-Holsten. Disse stillede da med Sikkerhed mod en national Krise, som kunde blive skæbnsvanger for vort Fædreland. Som en Modsætning hertil stod den Sorgløshed, hvormed man i de moderne nationalliberale Kredse begyndte at lade sig begejstre for en ny Forfatningslov. Jeg mindes tydelig min Faders Ord om denne Bevægelse (Monrad i 1840): »De Daarer, der vil lave en Forfatning for et Land, som ikke er nogen hel Stat, et Land, hvis ene Del er i national Opposition til det øvrige, og hvor der tales et forskelligt Sprog og hersker forskellige Tanker.

Jeg var kun 18—20 Aar den Gang, men jeg husker, hvorledes disse Samtaler, som jeg overværede i mit Hjem, bed sig fast i mit Sind og vakte min Kritik overfor den nye Forfatningsbevægelse. Det saakaldte »Frihedsaar« 1848 kom og satte vore Nationalliberale op i Begejstringens Rus, men det var dog ikke denne, der affødte 5. Juni Grundloven. Den undfangedes meget senere som et Modtræk mod Slesvig-Holsteinismen. Man haabede i de ledende Kredse at kunne holde sammen paa Landet ved at gøre Overbud paa det Krav om Folkefrihed, som havde sit farlige Arnested i Rendsborg.«

*

Kongsdal i Midten af 1800-Tallet.

Det var Hector Estrup en Glæde at kunne understøtte Institutioner og Privatpersoner, f. Eks. ubemidlede Videnskabsmænd. Tillige stiftede han flere Legater, nemlig foruden det førnævnte et Legat for Randers lærde Skole og et andet til Fordel for Enker efter Lærere ved Sorø Akademi. Han vilde helst give inkognito og benyttede derfor gerne L. Engelstoft som Mellemand — ganske som senere Jacob Estrup, der i sin lange Levetid gav store Beløb bort, men altid gennem en eller anden, paa sine gamle Dage oftest gennem sin yngste Søn.

Da han overtog Kongsdal, var den i dybeste Forfald, men med sædvanlig Energi bragte han den i god Drift og satte mange Penge i Forbedringer. Som Godsejer, skriver Jacob Estrup, tog min Fader sig næsten mere af sine Bønders Vel end sit eget. Han ønskede at sætte sig i et smukt patriarkalsk Forhold til sine Undergivne. Gaardmandshoveriet afløstes, og tillige forsøgte han baade at forbedre Husmændenes Kaar og at vække deres aandelige Interesser. For Eks. oprettede han et Bibliotek i Ondløse. Han opmuntrede dem til forøget Flid og lovede dem Laan til Mergling, Afvanding o. lign. Jordforbedringsarbejder, men disse ideelle Bestræbelser bragte ham kun Skuffelse. Den gode, uegennyttige Hensigt blev misforstaaet,¹⁴ og hans Sorg herover gjorde et uudsletteligt Indtryk paa de

to Sønner. Bønderne var ikke til at drive ud af det tilvante og saa med Mistro op til den lærde Byboer, som nu var blevet deres Godsejer. Han tilbød dem i 1845 Gaardene i Arvefæste paa Vilkaar, der vilde have forringet Kongsdals Værdi, men de forlangte Selveje, og kun 1 Gaardmand og 1 Husmand modtog hans Tilbud. I 1841 og 1845 foreslog han Husmændene at give deres Kontrakter en Paategning om, at de var uopsigelige fra Godsejerens Side. De ønskede det ikke og var utilfredse med, at han ikke vilde afløse deres Pligtarbejde. Han mente det dog i deres egen Interesse at kunne betale for Hus og Jord med Arbejde i Stedet for med Penge, en Anskuelse, »som Tidsaanden rigtignok nu har fordømt«, tilføjer Jacob Estrup senere.

Hector Estrup bukkede under for sin Sygdom den 29. December 1846. I første Ægteskab var tre Sønner, Peder, Jacob og Lucas. Sidstnævnte, født 1826, døde to Aar gammel; Peder blev cand. phil. og studerede Jura, men maatte opgive det paa Grund af Sygdom. Han købte for sin mødrene Arv Kirstineberg Gods paa Falster (nuv. Gl. og Ny Kirstineberg samt den af ham oprettede Pandebjerg), men han døde paa Kongsdal af Tuberkulose allerede den 19. April 1848, 24 Aar gammel. I hans sidste Dage forsøgte Jacob Estrup at skaffe ham den Hvile, som hans forpinte, udtærede Legeme ikke kunde finde paa det samme Sted og i den samme Stilling, ved at bære ham i sine Arme fra et Leje til et andet.

*

JACOB ESTRUP OG FAMILIEN ENGELSTOFT

Provst Laurits Engelstoft
gift Maren B. Kragelund

Christian Engelstoft
Præst i Næsborg (1733—1803)

Magdalene Engelstoft
(† 1786), gift Christen Estrup
Forpagter paa Lindenberg, † 1764

Laurits Engelstoft
Professor, gift
Magdalene Estrup

Inge M. Engelstoft
gift Pastor Niels
Thorning

Pastor Peder Estrup
gift G. C. Jungersen (Kusine til
Pastor N. Thorning)

Christian Thorning Engelstoft
Biskop, Dr. theol.
(1805—89)

Magdalene Estrup
gift Professor
L. Engelstoft

Hector Estrup
Etatsraad, gift to
Søstre Scavenius

Jacob Estrup
Konseilspræsident.

JACOB BRØNNUM SCAVENIUS ESTRUP

UNGDOMSAARENE

Jacob Brønnum Scavenius Estrup blev født i Sorø den 16. April 1825. Fire Aar gammel mistede han sin Moder, og Faderen tog derefter en Husbestyrerinde, Jomfru Berthelsen (død op i 1890'erne i Nykøbing Falster). Hun var god og rar, men uden Evner til at være Børnene i Moders Sted. I 1833 giftede Hector Estrup sig 2. Gang, og den lille Jacob var med til Brylluppet i København.

Faderen vilde principielt ikke have sine Sønner ind paa Sorø Akademi, saa længe han var Rektor. Han læste selv med den ældste, Peder, og dimitterede ham til Universitetet. Paa Kongsdal fik Jacob Estrup først til Huslærer en Mand, hvis Navn han siden hen aldrig nævnede. En Dag kom han for sent i Skole. Læreren bebrejdede ham det, men da Jacob Estrup hævdede, at hans Ur viste, at han kom rettidigt, beskyldte denne ham for at have stillet det tilbage. Det var for meget for den ærekære Dreng, og han glemte aldrig Læreren det. Derefter blev cand. theol. Christian Sparre, den senere Præst i Katstrup, Ørridslev og Tolstrup, hans Huslærer. Til ham stod Jacob Estrup altid i det bedste Forhold, baade saa længe han var Lærer og senere.

I Sorø havde Børnene Baad i Søen og kunde tumle sig frit i Skovene og paa »Parnasset«. Alligevel mindedes Jacob Estrup sine Barndomsdage her med ringe Glæde. Ganske anderledes kom han fra første Færd til at elske Kongsdal. Her udvikledes hans Kærlighed til Naturen, til Danmarks Jord og dens Dykning, og med levende Interesse fulgte de to Brødre deres Faders Land- og Skovbrug. De lærte at ride og foretog lange Ture i Omegnen paa deres Heste. I Borggraven sejlede de med Flotiller af selvlavede Krigsskibe med særlige smaa Jernkanoner, og i Haven kastede de med Spyd. Senere op i Aarene kom Jagterne.

Hector Estrup elskede sine to Drenge, men af Frygt for at smitte dem vovede han for Eks. aldrig at kysse dem. Jacob Estrup beklagede sig senere over, at Faderen havde taget sig for lidt af ham — netop i den Alder, hvor han skulde have haft Udbytte af det. Ganske anderledes med Peder. Først senere op i Aarene kom han til at forstaa hvorfor, idet han læste et Brev fra sin Fader til Laurits Engelstoft, hvori Hector Estrup skriver, at naar han særlig havde

ofret sin Tid paa den ældste Søn, var det, fordi denne vel var ganske begavet og lærenem, men flygtig og overfladisk. Jacob var derimod baade begavet og karakterfast og trængte ikke til hans Hjælp.

Som lille Dreng blev han angrebet af en pinagtig Gigtfeber. Faderen skrev i et Brev til Laurits Engelstoft, at Drengen bar alle Pinsler med den største Taalmod, og »han er kærlig og taknemmelig for enhver Kærlighed, der vises ham«. 15 Aar gammel begyndte han at spytte Blod, denne uhyggelige Sygdom, som havde forkortet Livet for hans Moder, hans Morbrødre Lucas og Jacob Scavenius, hans Bedstemoder, født Debes, og dennes Fader samt tillige — efter Familicoverleveringen — dennes Moder Christine, født Suhr. Lægerne tilraadede den allerstørste Forsigtighed. Han maatte ikke fortsætte Læsningen til Student. I Stedet for sendtes han til Forpagter Jacob Aal Hofman-Bang paa det nærliggende Aggersvold for at lære Landvæsen. Herfra kunde han let ride hjem paa Fridagene. I Maj 1845 skrev han til sin Kammerat,¹ den senere Etatsraad Gottlieb Bruun til Asmildkloster, at hans Principal var dygtig, behagelig og besjælet af en levende Interesse for det videnskabelige Landbrug, anvendt i Praxis. Der holdtes mange Forsøg. Den Smule Tid, der blev tilovers, benyttede han til Læsning af de nyeste, landøkonomiske Skrifter, som Forpagteren fik en Del af til Laans gennem den lokale Læseforening.

Om Efteraaret rejste han til København og tog ved Universitetet en Eksamen, kaldet »Forberedelseseksamen for Forststuderende«. Eksamensbeviset er underskrevet af Oehlenslæger som Dekan den 5/11 1840. Derpaa rejste han tilbage til Kongsdal, hvor hans Fader havde antaget den unge Forstkandidat Carl Peter Heger, der senere blev Skovrider paa Gjorslev og Forstraad, til Lærer. Under hans dygtige Undervisning lærte Jacob Estrup sammen med Fætteren Laurits Estrup saa meget, at det lettede ham det senere, teoretiske Studium i København. Den 19. Februar 1841 bifaldt Kongen, at de to Aars Læretid paa Kongsdal maatte træde i Stedet for det ellers fastsatte Ophold for Forststuderende paa et kgl. eller privat Skovdistrikt.

17 Aar gammel rejste han da til København for at gennemgaa Uddannelsen paa Forstinstituttet. Ude paa Landet havde han staaet Ansigt til Ansigt med den Agitation for at rejse Bondestanden til Kamp for borgerlig Ligestilling med de andre Samfundsklasser, som udgik fra »Almuevennen« og Landkommunalforeningerne, og som naturligtvis i høj Grad foragede de gamle, konservative Kredse. I Hovedstaden mødte han Liberalismen, med hvem Bondebevægelsen stod i den snævrere Forbindelse. Der blev kæmpet i de Aar over en bred Front for at bryde med Fortiden og skabe Fremadretning i Forstaaelse af de vidtgaaende Muligheder, som Nytiden bød paa for Folkets Udvikling.

Jacob Estrup var i den Alder, hvor Indtrykkene maatte sætte Sindet i Gæring. Det gjorde de ogsaa. Han fulgte levende med i alt, men som den

Peder (til venstre) og Jacob Estrup som Børn.
Efter Tegning.

praktiske og nøgterne Natur lod han sig ikke ukritisk rokke fra det realistiske Syn paa Mennesker, som præger hans senere Politik.

Hans Broder Peder havde allerede studeret i et Par Aar i København og boede hos Professor Laurits Engelstofts Søster- og Adoptivson, Dr. theol. Christian Thorning Engelstoft, der paa dette Tidspunkt kun var 37 Aar og ekstraordinær Professor i Teologi. Her kom ogsaa Jacob Estrup til at bo og befandt sig udmærket. Estrup fik i Chr. Engelstoft en Ven for Livet, vist den eneste fortrolige i hans yngre Aar.

Foruden sit faglige Studium tog han tillige Timer i Landboretten. Hector

Jacob Estrup 17 $\frac{1}{2}$ Aar gammel.

Estrup havde bedt Engelstoft om at lade ham lære denne »aldeles som den er, uden nogen vidtløftig historisk og filosofisk Introduktion. Han mangler ikke Hoved til »den at konstruere«, og jeg mener, at han vil skaffe sig den sundeste Filosofi af Eksempler og det faktiske. Han har ikke Peders Liv og Bevægelighed, men han har lige saa gode Grundsætninger og er mere fast. Hvad hans Sundhed angaar, lader den for Øjeblikket intet tilbage at ønske. Hans Syslen har styrket ham«.

Videre tog han Undervisning i Statsøkonomi samt i Ridning og Dans. Hector Estrup satte Pris paa,² at Sønerne udviklede sig til at kunne bevæge sig frit i Selskabslivet. »Det,« skrev han, »virker lige saa kraftigt og kraftigere til Skønhed og Godhed end al Verdens Forelæsninger.«

Omhyggeligt fulgte han sine Sønners Liv og Studeringer, bestemte, hvad de skulde og hvad de maatte. I Januar 1843 var han bekymret for Jacob, som han syntes var vokset meget i de to Maaneder, han ikke havde set ham. Han var blevet mager og havde tabt Kuløren. Hector Estrup trøster sig dog med, at Sønnens daglige Hoste ikke var den farlige tørre Slags, men foreskriver alligevel Forsigtighed med Arbejdet og en god, lang Nattesøvn.

Efter to Aars flittigt Studium tog Jacob Estrup i 1844 sin Forstekksamen med en smuk 1. Karakter. Af 13 Karakterer fik han 8 »meget godt«, 3 (i Landmaaling, Botanik og Jordbundslære) »udmærket godt«, men kun »godt« i de to praktiske Fag, prak. Forstvæsen og Jagt.

Glad forlod han Hovedstaden. Han var ganske enig med sig selv, skrev han til Christian Th. Engelstoft, om at han i det store og hele aldrig vilde savne den — kun en Del Enkeltheder i Livet derinde og da først og fremmest Samlivet med Familien Engelstoft.

Fra Oktober 1844 til Oktober 1845 laa han paa Distrikt hos Skovrider Wellendorff paa Mantzhøj i Odsherred. Her befandt han sig glimrende, ogsaa fysisk, gik en Del ud i Selskabslivet og deltog bl. a. engang som Klapper til Hest i en af Christian VIII's Kongejagter. Efter Afslutningen her fik han Landmaalerbestilling den 29 $\frac{1}{2}$ 1847.

Op i Aarene følte Jacob Estrup en vis Stolthed over sin Forsteksamen, samtidig med at han undertiden kunde more sig med at manifestere en suveræn Foragt for Eksaminer og Eksamensresultater. For Eks. kunde han spøgende slynge ud: »Nej, Gudskelov, jeg har dog ikke ødelagt min Hjerne med at studere.« Det eneste sande bag denne Spøg var et Hip til »de doktrinære« og saa en Følelse af, at han ikke selv havde naaet det, han gerne vilde, af Kundskabens Fylde. Ganske vist var han ikke som sin Fader besjælet af Trang til aandelige Sysler, men han havde heller ikke haft Tid til det. Hele sin Ungdom skulde han jo være mest mulig i fri Luft af Hensyn til sin Sygdom og maatte ikke læse for meget. Senere hen — som Landmand og Politiker — var der nok, som lagde Beslag paa hans Dag. Og dog havde han en Mængde Kundskaber og læste megen udenlandsk Litteratur (se senere).

Da den gamle Pastor Schaldemose i Ondløse, som konfirmerede de to Brødre, ikke havde haft Evner til at vække hans Interesse for Religionen, fordybede han sig i Aarene 1849—50 i Kierkegaards Skrifter. Han havde stor Glæde af det, maaske fordi dennes stærke Standpunkter harmonerede saa godt med hans egen Natur. Interesseret studerede han sine Gaardes Historie og fik et ikke ringe Kendskab til middelalderlig Bygningskunst.

Efter sin Moder havde han navnlig Sans for eksakte Videnskaber. Faa Lægmænd i Datiden havde saaledes større Kendskab til det stats- og landbrugsøkonomiske end han. Han læste herom, hvad han kunde naa, og som Minister imponerede han ofte ved sin Viden. Han nærede Interesse for Jura og Respekt for juridisk Tankegang. Krieger regnede han ikke for noget særligt, men han saa op til Juristen, Departementschef C. Leuning, selv om denne var nationalliberal, og regnede ham for et af de skarpeste Hoveder. En lignende Agtelse nærede han senere ogsaa for Nellesmann og Goos. Han havde utvivlsomt selv Evner i samme Retning, og for Eks. udtalte Nellesmann engang, at Estrup burde have været Jurist.

Der er sagt, at han navnlig lignede sin Moder, men det er vanskeligt at afgøre, om han mest slægtede sin mødre eller fædre Side paa. Det nationale Sindelag og det gode Hoved var en Arv fra begge. Fra hende havde han Realitetssansen, Viljekraften og Stejlheden, fra ham Fliden, Grundigheden, Pligtfølelsen og de rene og fine Karaktertræk. Som ham var han spartansk i Levevis, vel overvejnet og kun lidt følelsesbestemt i sine Handlinger, havde de samme gode, pædagogiske Anlæg og kunde vise en englelig Taalmodighed, naar han skulde forklare og instruere Mennesker, der vilde høre efter og som kunde forstaa. Det gjaldt ikke blot overfor sine Sønner og andre unge Mennesker, men ogsaa overfor Arbejdere og Haandværkere, Journalister og senere Politikere i Tingenes Udvalg. Selv i sit Ydre mindede

han om sin Fader. Et Portræt af den syge Hector Estrup, tegnet kort før hans Død, ligner Jacob Estrup saa fuldstændig, da han var op i Firserne.

*

Den 1. Juli 1846 tilskødede Hector Estrup ham Kongsdal for 210,000 Rdl. Kort forinden — den 5. Maj s. A. — var Bondevenneselskabet blevet stiftet i Holkæk, og Stiftelsen fejredes ved en Fest paa Kongsdal, hvor Formanden, Tscherning, holdt en Tale for den unge Jacob Estrup.

Efter Faderens Raad lod han sig vælge ind i Ondløse Sogneraad, blev Sogneforstander (Sogneraadsformand) og satte sig energisk ind i de kommunale Forretninger. Kort efter døde Hector Estrup, og Jacob Estrup sad nu — 21 Aar gammel — alene med Gaard og Gods. Uhyggelig triste har disse Aar sikkert været for ham. 1848 døde hans Broder, og Sygdommen havde fat i ham selv saa alvorligt, som nogensinde. Af den Grund var han ogsaa forhindret i at gaa med i Trearskrigen som frivillig. Hver Vinter i Aarene 1847, 48 og 49 tvang Lægerne ham til Italien, Spanien og Sydfrankrig. Hans Dagbøger hernede fra fortæller, hvor disse Ophold, saa langt borte fra Hjemmet og ene blandt Fremmede, pinte ham. Da han naaede sit 25. Aar, nægtede han mere at lade sig jage bort. Ofte sagde han senere, at naar en Mand var blevet 25—30 Aar, burde han kunne være sin egen Læge. Det var han selv blevet, og han havde forstaaet ved Energi og Selvdisciplin at holde Sygdommen nede.

I seks Aar drev han Kongsdal og blev afholdt paa Egnen, men uden at slutte sig til nogen. Paa sine Rideture lærte han Bønderne godt at kende, talte med dem alle og hjalp, hvor der trængtes til Hjælp. Oberst, Kammerherre Rørdam huskede fra sine Drengaar hans høje (?), slanke og ridderlige Skikkelse, naar han paa sin røde Fuchs kom galoperende ind i Ondløse Præstegaard, svang sig af Sadlen og traadte let og elastisk ind i Pastor Rørdams Dagligstue. Hans livlige Konversation foregik altid i korte Sætninger, efterfulgt af det senere saa kendte lille Kast med Hovedet.³

Paa Kongsdal førte hans Stedmoder Husholdningen, og Jacob Estrup betragtede sig nærmest som hendes Gæst. Hun var en stor Børneven, men det var aldrig lykkedes hende at blive Hector Estrups Sønner i Moders Sted. To saa udprægede Karakterer som hun og Jacob Estrup maatte vel have lidt vanskeligt ved at komme om ved hinanden uden Gnidninger. Men selv om de undertiden kunde skændes, som Brøndsted fortæller, holdt de meget af hinanden. Flere Gange talte han i sine Breve fra Udlandet om »det kære Hjem,« og en Juleaften et af de Aar, han var i Italien, blev han grebet af Hjemlængsel og udmaalede i smukke Ord i sin Dagbog den Familiehygge, som der nu var paa Kongsdal, og som han af Syg-

dom var forhindret i at kunne deltag i.

Lektor Brøndsted skriver, at Fru Anne Christinē Estrup var en retlinet og overordentlig godgørende Dame, og Oberst Rørdam husker hende som en statelig, gammel Dame, middelhøj, altid i Silkekjole. Under Kniplingskappen saas de da brugelige Tindingskrøller i flere Geledder. Hun var klog, og kom hun ud for dumt Sludder, afbrød hun det med et utaalmodigt: »Vis-Vas«, ganske som Jacob Estrup senere kunde gøre det med sit lille Kast med Hovedet. Inden hun blev gift med Hector Estrup, havde hun styret Hus for sin ugifte Broder paa Gjorslev. Hun hadede Englænderne efter 1801 og 1807, og da Hector Estrup i 1831 som den første greb Pennen mod Slesvig-Holstenerne, gik hun med Interesse op i hans Arbejde. Saa længe hun levede, var »Flensborg Avis« det vigtigste Dagblad paa Kongsdal.

Hun havde elsket Hector Estrup, men talte altid uden Jalousi om sin afdøde Søster og Forgængerinde. I sit Ægteskab bragte hun kun en dødfødt Datter til Verden. Hun var elsket paa Egnen, og over 50 Aar efter hendes Død talte man med Kærlighed om hende.

Det gik stilfuldt og festligt til paa Kongsdal. Om Sommeren var der fuldt af Gæster, Medlemmer af Familierne Estrup, Scavenius og Jungersen samt Hector Estrups Venner, Digteren Ingemann, Billedhuggerne Bissen og Jerichau, Biskop Engelstoft og flere. Kun naar der var Middage for Omegnen, optraadte Jacob Estrup selv som Vært og vandt da alles Hjerte ved sit elskværdige og ligefremme Væsen og sit livlige og kvikke Lune.

Ved sin Broders Død i 1848 arvede han Kirstineberg Gods og Pandebjerg. Han drev dem og opholdt sig en Tid dernede. Falsters blæsende Øklima og Mangel paa Skove tiltalte ham imidlertid ikke i Længden, og i 1851 solgte han Gaardene til Justitsraad T. Ø. Hillerup. Paa Kongsdal havde han heller ikke Lyst til at blive. Efter at hans Fader havde bragt den i saa god Drift, var der ingenting for ham at tage fat i udover at lade de store, lyngklædte Arealer beplante. Han længtes bort.

Anna Christine Estrup, født Scavenius.
Maleri paa Kongsdal af C. A. Jensen.

Som den svage Plante var der hæget og plejet om ham af kærlige Hænder, men nu var Øjeblikket kommet, hvor han maatte sprænge denne Drivhus-tilværelse. Skolekammerater havde han aldrig kendt til, og jævnaldrende Venner ejede han heller ingen af. Ene stod han i Verden. Men i det svage Legeme begyndte hans stærke Viljekraft at reagere, og stærkere og stærkere gjorde Selvstændighedstrangen og Virkelysten sig gældende. Han kunde ikke udholde »Kvindernes (Stedmoderen og Fasteren Arnestine, død paa Kongsdal 1865) Pylren om sig«. I et langt Brev betror han sig til Engelstoft.⁴ En langt større Plage end Sygdommen, skriver han, var Følelsen af »en stor Tomhed i mit nuværende Liv, en uhyggelig Følelse af, at mit Liv driver unyttigt hen, uden engang at bringe mig nogen virkelig Glæde. I Selskab med andre og med System med et og andet viger Tomheden vel for en Tid, men den vender bestandig stærkere tilbage, og jeg ser den Tid i Møde, da Livslede ganske vil overvælde mig. Det er en umandig Frygt og i det Hele taget en Mand uværdigt ikke at vide at udfylde sin Tid med bedre end taabelig Grublen og Ørkesløshed. — Jeg mangler det væsentligste af, hvad der er nødvendigt for at føre et Liv, som er bedre end intet Liv; jeg mangler sand Religiositet, og jeg mangler et bestemt Livsmaal i den ydre Verden. Alt for tidligt — i den Tid jeg endnu skulde have anvendt paa min Uddannelse i mange andre Retninger — er jeg mod min Vilje kastet ind i en Livsstilling, som ikke giver nogen Virksomhed efter mit Sind, men mere end tilbørligt nærer min medfødte Irritabilitet og Haardhed. Dertil kommer, at saare ulykkelige Forhold⁵ have berøvet mig Kraften til at virke, selv om Lejligheden dertil gaves. Til disse tvende Hovedaarsager til min Utilfredshed eller Kraftløshed kommer endnu adskillige andre som Følelsen af mislig Helbreds-tilstand, Trangen til Omgangsvener, det utilfredsstillende i mine huslige Forhold; misforstaa mig ikke, som om jeg ikke tilfulde vurderede mine Nærmestes kærlige Omgang og Pleje; jeg skatter disse Goder højt, men du vil dog vist indrømme, at jeg mangan Gang kunde ønske mit Hus anderledes end min gamle Moder (Stedmoder) og Tante. Min Beslutning er, saasomt som muligt (det vil sige, naar Kirstineberg er solgt) at rive mig løs fra min nuværende Kreds for at søge mig en ny Virksomhed, og i det mindste at forsøgte at undfly den dræbende Tomhed i det Liv, jeg fører.«

Estrup ønskede sig en Gerning, som kunde tage ham fuldt og helt — et Arbejde, hvor han kunde prøve sine unge Kræfter. Han havde ofte udtalt Lyst til en jysk Ejendom. Jyllands Natur havde han lært at kende paa nogle Udflugter, bl. a. en Gang til en Skamlingsbankefest. I Foraaret 1852 besøgte han — til Hest — en Medstuderende fra Forstintitutet, Baron Jørgen Rosenkrantz, der nu sad som Forpagter paa sin Broders Gaard, Rosenholm

i Randers Amt. Paa en Ridetur herfra den 4. Juni besøgte han Skaføgaard. Han saa, som han senere fortalte, at her var noget at tage fat i. Skovene var forsømte og Gaarden i daarlig Drift. Ejerinden, Enken efter Godsejer Mørch Secher, vilde gerne sælge, og faa Dage efter (Skøde af $22/6$ s. A.) købte han Ejendommen med Hvilsager og Holmene Skove og uden andet Bøndergods end to Gaarde i Termestrup, som han kort efter solgte til Selveje.

I Oktober skrev han til Vennen Chr. Th. Engelstoft, at han jo nok var et rejsende Medlem af Samfundet, men hvis han troede, at han ikke vilde slaa sig til Ro i Vinter paa denne øde Borg, tog han Fejl. »Det er min Agt at tilbringe al den Tid, der levnes mig fra mine mange Rejser, i Ro her paa Gaarden, hvor jeg nok tror at kunne indrette mig ret hyggeligt, skønt jeg er ene Beboer af de store Stuer. Ejendommen har flere gode Egenskaber, som gør mig den kær,« den store Virksomhed, den frie Tumbleplads, den gamle Bygning, Beliggenheden i en ret selskabelig Egn og dog uden alt for nære Naboer. »Alt gør den til et fuldkommen passende Domicil for mig, kun at her mangler Skov og Strand.«

Fru Secher blev boende paa Gaarden Somren over, men om Efteraaret flyttede han derop. Fra nu af knyttede han sig stærkt til Jylland og følte sig som Jyde.

Snart blev han klar over, hvilken Jord, der egnede sig til Skov, og hvilken, der kunde bevares til Agerjord. De nødvendige Landarbejdere blev fæstet, og til disse byggede han otte Huse. Maalbevidst og utrættelig arbejdede han de følgende Aar. Her var en glimrende Tumbleplads for hans praktiske Natur, og med Ildhu tog han fat paa de Opgaver, som forelaa. Ny Jord blev opdyrket og de gamle Marker forbedret ved Dræning og Mergling. Moderne Maskiner blev købt, og som en af de første Landmænd indførte han Rodfrugtdyrkning. Efterhaanden tilplantedes 80 Tdr. Land mager Jord med Skov. 200 Tdr. Land gammel Skovrydning, som hidtil havde ligget hen i Lyng og Krat, blev opdyrket, og her opførte han Afbyggergaarden »Højholt«. Op i Firserne kultiverede han 260 Tdr. Land Eng, og i alt forøgede han Ejendommens Jord under Plov med en Trediedel. Som paa Rodfrugtdyrkningens Omraade blev han ogsaa Foregangsmand paa den private Hedeplantning i større Stil. Op i Halvtredserne og Tredserne købte han saaledes 1800 Tdr. Land mager Jord af Gl. Estrup, Ryomgaard, Holbækgaard og Stenalt. Heraf var de 400 Tdr. Land Skov, men snart var yderligere 700 Tdr. Land tilplantet (Fjeld Skov), det meste med Naaletræer, men ogsaa store Dele med Løvtræer. Estrup elskede Bøg og Eg.

Avlsgaarden ombyggedes, og i den Anledning anlagde han et Teglværk, hvorfra han ogsaa fik Munkesten til Restaurering af den gamle, historiske

Hovedbygning. Efter egen Tegning opførte han i 1871 den smukke Portbygning, som fører fra den første Voldgrav ind til Ladegaarden.⁷ Den gamle, næsten udtørrede Sø gjorde han atter til et Vandparti.

Fra tidlig Morgen var han ude paa sine Jorde eller i sine Skove til Fods eller til Hest — eller han kørte i sin engelske Dogcart til Viborg, Randers eller Aarhus. Arbejdsdagen var lang. Men de lette Sandjorde gav kun maadelig Opmuntring for Sliddet. Senere op i Aarene tilstod han sin Skuffelse over Skaføgaard. Den skulde helst have Regn hver Dag før Sct. Hans og derefter en god Bløder hver anden Dag. Til sin yngste Søn, der senere overtog Gaarden, sagde han engang: »Hvis du nogensinde vil sælge Skafø, min Dreng, skal du gøre det i Juni Maaned. Det var i den Maaned, jeg købte den.«

Navnlig havde Skovene hans Kærlighed, selv om heller ikke de gav det Udbytte, han gerne vilde have dem til. Da engang Geheimeetatsraad Goos var paa Besøg paa Skaføgaard, sagde Estrup til ham: »Det er den Rentes Rente, jeg ikke kan faa ud af Skovene.«

I Begyndelsen af Tredserne tog han ivrig Del i det Røre, som den unge Forstmand F. Oldenburg havde rejst i »Fædrelandet« og som tilsigtede en bedre Fordeling af Skovarealerne. Navnlig stillede han sig absolut ved Oldenburgs Side i Spørgsmaalet om Ophævelsen af Fredsskovsforpligtelsen, som havde hvilet paa de private Skove siden 1805, og han tog til Orde herfor i »Ugeskrift for Landmænd«⁸ i 1862 og paa Landmandsforsamlingen i 1863. Senere som Indenrigsminister — i 1866 — tog han paany Spørgsmaalet op om fuldstændig Skovfrihed og lod et Lovforslag udarbejde herom, men det kom aldrig til Behandling.⁹

Hans næststørste Interesse var Hesteavl. I Oktober 1859 blev han Medstifter af »Foreningen til den ædle Hesteavls Fremme«, og i Februar 1862 kom han ind i Stutterikommisionen. Fra sine yngste Aar havde han Sæde i Bestyrelsen for Stutteriet i Frederiksborg, og han arbejdede ihærdigt — men forgæves — paa at skabe en fuldstændig Fornyelse af dette vort engang saa berømte, men efterhaanden misrøgtede Stamstutteri. Hjemme paa Skaføgaard oprettede han selv et Stutteri, som oftest bestod af 30—40 Heste. Han drev det i 59 Aar og lagde navnlig an paa en Krydsning mellem Frederiksborgheste og de lettere Hesteracer. Disse Heste var hans eneste Luksus. De holdtes altid i den smukkeste Stand, og de var vistnok enestaende i Jylland, smukke Køre- og Rideheste, Plage og Føl, alle uden kuperet Man og Haler.

Et lille Træk fra disse Aar karakteriserer ham. Estrup havde konstrueret en ny Avlsmaskine og lod den lave hos Smeden. Denne fraraadede ham det, men Estrup fastholdt stædig Bestillingen. Da Maskinen var færdig og blev prøvet, viste den sig uanvendelig. Smeden bemærkede, at det var, hvad han havde forudsagt, hvortil Estrup svarede: »Ja, De havde Ret, men jeg fik min Vilje.«

Det var heller ikke længe, før han var elsket og anset paa sin Egn og kendt hele Landet over som en af vore fremragende Landmænd.¹⁰ Naturligvis var der — som altid — nogle gammeldags Agrarer, som rystede paa Hovederne af hans nye Metoder, men fra det store Landbrugs Side modtog han den ene officielle Anerkendelse efter den anden. Hans Besætning anerkendtes som en af de bedste, og han valgtes til Formand for Tyrekommisionen i Ribe og Ringkøbing Amter,¹¹ som i 1885 hædrede ham med en Gave for »udmærket Dygtighed og utrættelig Hjælpsomhed i Foreningens Tjeneste.«¹² I Juli 1861 var han Vicepræsident for Landmandsforsamlingen i Horsens, men da han i 1863 valgtes til Præsident for Landmandsforsamlingen i Odense, maatte han frabede sig Hvervet af Helbredshensyn.

POLITISK UDVIKLING, ENSOMHED OG BRYLLUP

I Danmark var Grundlovs Kampen rejst, og fra de ideelt begejstrede, akademiske Kredse i København bredte Frihedsbevægelsen sig ud over Landet. Den 23. Oktober 1848 traadte den grundlovgivende Rigsdag sammen, og medens Kanonerne drønedes ved Slesvig og i Mysunde, gik de politiske Bølger højt i Hovedstaden.

Jo voldsommere imidlertid Sproget lød fra Hyppodrommøderne og i det yderligtgaaende Tidsskrift »Almuevennen«s Spalter om lige og almindelig Valgret, jo betænkeligere blev den mere konservative Del af Befolkningen ved at give fri Bane for den demokratiske Udvikling.

Længst til højre stod Mænd som Jacob Estrups Morbroder, Peder Scavenius, der vilde bibeholde Kongeloven som Forfatningsgrundlag, saaledes at Landets Monark blev en virkelig Konge. Ogsaa hans Farbror, Borgmester Christen Estrup var imod den lige og almindelige Valgret, og hans Fader, Hector Estrup, havde kort før sin Død advaret mod det uforstandige i foreløbig at opgive Stænderinstitutionen og at gaa til en importeret konstitutionel Forfatning med almindelig Valgret uden tilstrækkelig Modvægt i et paa et andet Grundlag hvilende Førstekammer — en Advarsel, som Jacob Estrup huskede og delte. Endnu i sin Alderdom hævdede han privat, at det vilde have været det bedste, om Stænderforsamlingen var blevet bibeholdt, indtil Befolkningen havde erhvervet sig tilstrækkelig politisk Modenhed.

Den juridiske Professor J. E. Larsen stillede Forslag om et Etkammersystem, hvor de to Trediedele skulde vælges efter de samme Regler som til Stænderforsamlingen, altsaa med en Begunstigelse af de lærde Korporationer og Domstolene, de ejendomsbesiddende Borgere i Byerne, af Bønder med indtil

4-5 Tdr. Hartkorn og af Sædegaardsejerne. Kun Kamrets ene Trediedel skulde vælges ved almindelig og lige Valgret, som foreslaet i Grundlovsudkast.

Frihedsbegejstringen lod sig imidlertid ikke nedstemme af Betænkeligheder. Trods Indskrænkningen af Valgretten til Folketinget til uberygtede, selvstændige, 30-aarige Mænd samt fuld Respekt for Kronens Nejret overfor Lovforslag og dennes Bevarelse af den udøvende Magt gennem de af Majestæten frit valgte Ministre blev Forfatningen af 1848 dog den frieste i Datidens Verden. Kun var man veget tilbage for et Etkammersystem, med en lignende Begrundelse, som det radikale Venstre gjorde det endnu i 1909, nemlig for ikke »at løbe Risiko for stemningsbestemte, uoverlagte Beslutninger og skabe Fare for, at en enkelt Mand kunde faa en alt for stor, personlig Indflydelse«. ¹

Udviklingen var drevet frem med Syvmileskridt. Et uoplyst Flertal, som gradvis skulde være opdraget til politisk Forstaaelse og Ansvar — fulgt af stigende folkelig Oplysning — blev pludselig lagt Magten i Hænde. Det var denne Hovedkuldsbed, som kom til at svie til den videre Udvikling i Resten af Aarhundredet. Forgæves havde Grundtvig i 1849 foreslaet at opsætte Grundlovsforhandlingerne, til vi »fik Fred og bedre Forstand«, af Ængstelse for, at den almindelige Valgret snarere skulde føre til Folkevrimsens end Folkeandens Herredømme.

Med levende Interesse havde Estrup fulgt Begivenhedernes Udvikling paa den grundlovgivende Rigsdag. Tidligt var han politisk vakt. Som gammel Mand fortæller han selv om, ² hvorledes han i disse Aar aldrig forsømte nogen Lejlighed til at skaffe sig grundig Underretning om de Punkter i Grundlovsforslagene, som han ikke forstod. Og hertil havde han fortrinlig Adgang til de bedste Raadgivere, fordi den Kreds, han levede i, stod Grundlovsfædrene nær. Paa sin første Udenlandsrejse kom han til Frankrig kort efter Februarrevolutionen i 1848, og i sine Breve hjem kritiserede han den nye franske Forfatning med almindelig Valgret og forargedes over den deraf følgende indrepolitiske Uro. Den gjorde ham betænkelig over for det hjemlige Frihedsværmeri.

Efter sin Hjemkomst skrev han i Juni s. A. fra Kirstinebjerg et langt Brev til sin Onkel, Professor Laurits Engelstoft, hvori han først udvikler sine Tanker om Krigen i Slesvig. De svenske Hjælpetroppers Ankomst til Fyn tillagde han ingen Betydning, naar de ikke skulde med ned til Ejderen. Maaske vilde Svenskerne i saa Fald blive lige saa forundrede over at opdage, hvor stor Del af Slesvig, der var tysktalende, som Preusserne var blevet det over det store Antal dansk-talende. Han gaar derefter over til den indenrigske Situation og den politiske Spænding i Folket. Han frygter ikke kommunistisk Uro i Byerne, fordi Arbejdernes Antal var saa forholdsvis lille. Paa Landet var Stillingen mere be-

tænkelig, idet den Gæring, der unægtelig havde fundet Sted i de sidste Aar paa flere Steder, kunde komme til Udbrud. Dog antog han, at Løsningen af de Spørgsmaal, der havde sat Landbefolkningen i Bevægelse, vilde blive udsat, til Rigsdagen traadte sammen, og saa længe vilde derfor Roen blive bevaret. Han syntes, at de lavere Klasser var utilbørlig stærkt repræsenterede paa Rigsdagen. At de maaske ikke vilde misbruge deres Overvægt, derfor borge ikke saa meget hans Tillid til »deres Ærbødighed for andres lovlige Rettigheder (en saadan kan man næppe fordr, hvor der er saa komplet Mangel paa Oplysning) som min Overbevisning om, at selve den ultra-demokratiske Valglov vil tvinge den hidtil mest bevægede og højrostedede Del af Landbefolkningen, nemlig de egentlige Bønder eller Gaardmænd, til at slutte sig til det konservative Parti, hvorved jeg — vel at mærke — *kun forstaar det Parti, der holder paa, at Lov og Ret skal respekteres, og ikke det, der absolut holder paa alle ikke tidssvarende Institutioner.* Gaardmændene begynder allerede godt at indse, at den Storm, der vilde begynde med at knuse deres Overmænd, vil ende med at tilintetgøre dem selv«. ³

Estrup er imod Monrads stærkt teoretiske Plan for Udbredelse af højere Oplysning blandt Landalmuen, hvorefter fuldkommen Oplysning kun skulde meddeles faa Udvalgte, og Resten maatte nøjes med de fra denne Skole udgaaende Straaler. Dannelse og Oplysning, skriver Estrup, lod sig ikke udbrede ved Berøring med en enkelt dannet Mand — som Monrad tænkte. Man burde i Stedet for have en almindelig Skole i hver Landsby og en Hovedskole i hvert Sogn forsynet med dannet Lærpersonale. Skolegangen skulde være tvungen før Konfirmationen og derefter frivillig. Paa denne Maade kunde enhver ung Mand faa saa mange Kundskaber, at han senere kunde fortsætte paa egen Haand.

*

Til Trods for, at Driften af tre store Ejendomme paa dette Tidspunkt var lagt paa den kun 24-aarige Estrups Skuldre, var det alligevel ikke nok til at

Jacob Estrup.
Tegning af F. Richardt 8/8 1849.

tilfredsstillende hans Virketrang. Han formaaede mere endnu, og den stadig gærende, politiske Interesse fik Tid til at udvikle sig — uden dog at der endnu kan spores noget Kald til at gøre sine Synspunkter offentlig gældende. Denne rastløst arbejdende Hjerne og denne Optagethed af Politik og herunder særlig sociale Spørgsmaal var en Arv fra Faderen. Han indrømmer senere,⁴ at dennes politiske Anskuelse i det store og hele ogsaa var Grundlaget for hans Kritik af Tidens Forfatningsarbejde. Dermed er dog ikke sagt, at han ganske gik i sin Faders politiske Fodspor.

Denne havde jo det meste af sin Tid været Embedsmand og levet i en mere nationalliberal Atmosfære i Skole- og Universitetskredse. Først i sine senere Aar var han blevet Godsejer. Jacob Estrup var derimod opdraget paa Herregaarden, bestemt fra en tidlig Alder til engang at skulle arve denne. Medens Faderens Kærlighed til Bønder og Husmænd formodentlig navnlig var humanistisk bestemt, havde han levet sine unge Aar blandt dem og var derigennem udviklet i en vis Samfølelse med Godsets Beboere — som andre Godsejere. Ganske vist huskede han nok, hvorledes Faderens idealistiske Reformbestræbelser var prellede af paa deres Uvidenhed og Mistro, men de var dog Dyrkere af Danmarks Jord, som han selv. Han holdt af dem, men indsaa ogsaa, at hans Fader havde haft Ret i, at de endnu var for uvidende og uudviklede til at kunne betros en større Andel i Landets Styrelse, nylig udsprunget, som de var, fra Aarhundreders aandelige og sociale Undertrykkelse.

I sit førnævnte Interview udtaler han videre: »Den Kritik, hvormed jeg under Grundlovens Tilblivelse havde undersøgt og vejret dens ledende Tanke, gav mig umiddelbart den Overbevisning, at den almindelige Valgret, hvorpaa den hvilede, vilde føre ind paa et Skraaplan, der kunde blive farligt for Fædrelandets Udvikling og dets Selvstændighed. Vi, der ængstedes herfor, satte en Tid vor Lid til, at Kongen skulde benytte det ham givne Forbehold til at forandre Grundloven. Men vi blev skuffede. For Kong Frederik den Syvende var nu engang »Folkekærligheden« bleven saa kær en Pynt, at han var bange for at sætte den overstyr.«

Medens den grundlovgivende Forsamling var ved at slutte de foreløbige Forhandlinger, opholdt Jacob Estrup sig i Marseille. Lidt bekymret for det lille Danmarks Stilling mellem de tre Stormagter, Preussen, England og Rusland, skrev han herfra den 11. Marts 1849 til Christian Engelstoft:⁵ Jeg spaar kun en Frelse for Danmark i Fremtiden, og det er i en Tilslutning til Sverige og Norge. Den derved styrkede danske Nationalitet vilde være stærk nok til at holde Fortrykningen ude. Skandinaviens 7 à 8 Millioner vilde vel ogsaa være nok til at forsvare den smalle Ejdergrænse og Sveriges Østgrænse mod enhver som helst — dog hvortil denne Drøm om en lykkelig Fremtid. Der er desværre ringe eller ingen Udsigt til at faa den realiseret.

Medens Estrup saaledes et Par Gange flygtigt nævner Ejderen som Danmarks selvfølgelige Sydgrænse, er dette den eneste Gang, hvor han udtaler sig om den skandinaviske Tanke. Og han gør det utvetydigt — ikke i Tidens akademiske Udformning, men om de praktiske Fordele ved dens militærpolitiske Gennemførelse. Han anerkendte nok Orla Lehmann for hans Hævdelse af Danskhedens Ret i Sønderjylland. Det talte til hans Fædrelandssind og var i Flugt med Aanden i hans Forældres Hjem. Men overfor Lehmanns National-liberalisme og romantisk-poetiske Studenterskandinavisme stod han kold og lige saa uforstaaende som overfor den udanske Helstatspolitik. Romantik og Poesi kunde ikke vække hans Begejstring. Han var dybt national, men blottet for Sentimentalitet.

Videre i Brevet fortsætter han: »Du har fuldkommen Ret i, at jeg vil glæde mig ved den almindelige Valgrets Nederlag; jeg anser den som den største Daarskab i denne ellers paa Daarskab saa rige Tid.« Han vilde helst beholde de gamle Stænder-Valgklasser, men suppleret med en 5. Klasse, nemlig de hidtil ikke valgberettigede. Han er for saa vidt enig med Professor Larsen, men vil dog sænke Valgretten helt ned til Gaardejere med 1 à 2 Tdr. Hartkorn. Der maatte alligevel forandres en Del i Valgloven. Bl. a. var Betegnelsen »Sædegaardsejere« ikke længere fyldestgørende, fordi den omfattede mange Ejendomme, der i Tidens Løb var blevet for smaa, og den skulde derfor ændres til Landmænd med over c. 50 Tdr. Hartkorn. De ikke besiddende kunde ikke komme i Betragtning. Men de havde heller ikke endnu i den Grad tilegnet sig Begrebet om Folkets Suverænitet, at de vilde vove en Kamp for den almindelige Valgret. Hvis »Almuevennen« vilde prøve at rejse denne Kamp, vilde det i al Fald kun blive fulgt af Halvdelen af sine nuværende Tilhængere, idet Gaardmændene hurtigt vilde falde fra af Frygt for Husmændenes og Indsidernes Flertal — ikke saa meget i det politiske, som laa udenfor deres Synskreds — men i Kommuniststyrelserne. I Byerne derimod betød Arbejderklassen endnu kun lidt i Forhold til det store Antal af næringsdrivende Borgere.

Han ønskede ikke noget Ministerskifte, for at ikke et til en af Siderne mere yderliggaaende Ministerium skulde komme til Magten. Regeringens Forfatningsforslag kunde vel ændres. Han gaar iøvrigt ikke nærmere ind paa det, men advarer dog mod et Tokammersystem, baseret paa Forskel i Skatteevne. Et Pengearistokratiets Landsting vilde kun føre til Uenighed indenfor den besiddende Klasse og miste Støtte og Anseelse i Folket. Tværtimod maatte de besiddende forstaa i Fremtiden at holde sammen mod det eneste Omvæltningparti, der eksisterede i Danmark, de besiddelsesløse.

Paa dette Tidspunkt er han saaledes naaet frem til et selvstændigt politisk Grundsyn, det med hvilket han senere traadte ind i den aktive Politik. Han er Landmanden med dennes politiske Selvfølelse overfor Byborgeren. Faderens

Konservatisme er tildels forladt, og han er forsigtig paa Vej over imod Bondevennernes højre Fløj, frisindet nok til at ville udstrække Valgretten til Landstinget helt ned til de smaa Jordejere. Det at eje et Stykke af Danmarks Jord, stort eller lille, gav i hans Øjne mere end noget andet den Uafhængighed og Ansvarfølelse, som berettigede til Deltagelse i Landsstyrelsen. Han staar samtidig lige afvisende overfor det Monrad-Lehmannske Frihedssus som for Enevældens reaktionære Godsejeranskuelser.

*

Den kgl. Kundgørelse af 28. Januar 1852 havde foreløbig slaaet en Streg over Eiderpolitikken. En ny Fællesordning for Danmark, Slesvig og Holsten skulde vedtages, og Grundloven af 1849 følgelig indskrænkes til kun at omfatte Monarkiet. Biskop Monrad aftvang Ministeriet Bluhme et Løfte om, at Grundlovsforandringen i Overensstemmelse med Januarkundgørelsen holdtes indenfor Junigrundlovens Aand.

I April 1853 blev det gamle, upopulære Enevældes Mand, A. S. Ørsted, optaget i Regeringen som Premierminister, og han udtalte straks, at han ikke følte sig bundet af Bluhmes Løfter.

Ved Valget i Sommeren 1853 vandt Regeringen dog en afgjort Sejr. Straks efter forelagde Ørsted sit Forslag om en ny Grundlov, der ikke nøjedes med blot at tillempe Junigrundloven efter det kongerigske Omraade, men ogsaa beskar den for flere af de vundne Friheder. Som Følge heraf trak Bondevennerne, som hidtil havde støttet Regeringen, sig tilbage. Ydermere forbitredes de, da Ørsted samme Efteraar fik Kongen til at benytte sit Veto mod en tidligere af Rigsdagen vedtaget Lov om Amtsraadenes og Sogneforstanderskabernes Sammensætning, hvorefter Valgretten til disse skulde udvides betydeligt.

Situationen var spændt, og der taltes endog om Statskup. Bondevenner og Nationalliberale enedes om at sende Kongen en Mistillidsadresse mod Ministeriet. Ørsted svarede med at afskedige Biskop Monrad, Generalauditør Hall og Oberstløjtnant Andræ, fordi de havde underskrevet Adressen, skønt de var Embedsmænd. Under den følgende Konfliktsituation mellem Regering og Rigsdag udtraadte 21 andre Embedsmænd af Folketinget, fordi de frygtede for at blive ramt af samme Skæbne som de tre ovennævnte. Uafhængige Mænd maatte træde i deres Sted.

I Oktober 1854 opløste Regeringen Folketinget og udskrev nye Valg. I Randers Amts 2. Kreds var de sidste Gange valgt Provst Jacob Vallentin. Da han nu trak sig tilbage af Frygt for Ministeriet, bad Kredsbestyrelsen Estrup om at stille sig. Han havde ikke synderlig Lyst, men sagde ja efter gentagne Opfordringer og valgtes ved Kaaring den 1. December som Oppositionsmand mod Ministeriet Ørsteds Politik og dets Forfølgelse af Embedsmændene.

For første Gang traadte han saaledes ind paa Rigsdagen. Han gjorde det ganske illusionsfri og — skriver Overretssagfører E. Staal⁶ — uden Tro paa Mennesker. De nationalliberale stod ham fjernt. Som det praktiske Livs Mand var han ganske uforstaaende overfor disses Studerekammerideer og svulstige Fraser. Han var nærmest politisk uafhængig Reformven, parat til under visse Betingelser — som Carlsen fra Gl. Køgegaard — at samarbejde med Bondevennerne, blot ikke paa Bekostning af de Grundprincipper, som for ham var de bærende i Samfundet. Afklaret i Mening og fast i Stade begyndte han sit aktive politiske Liv — og som saa mange andre Politikere med en kommunalpolitisk Uddannelse bag sig.

Inden den nye Rigsdag var traadt sammen, gik Ministeriet Ørsted af som Følge af det Nederlag, det sidste Valg havde givet det, og Ministeriet P. G. Bang blev dannet.

Monrad og I. A. Hansen søgte straks at rejse Tilslutning til en Genoptagelse af Tanken om Rigsretsanklage mod det afgaaede Ministerium paa Grundlag af Fællesordningen af 26. Juli 1854, som var et Angreb paa Rigsdagens Lovgivnings- og Bevillingsfrihed og altsaa et Grundlovsbrud. De føjede her til en Anklage mod Ørsted, Krigsminister Hansen og enkelte andre af de tidligere Ministre, fordi de under Krimkrigen i 1854, hvor de engelsk-fransk-russiske Operationer kunde ventes at gribe ind over dansk Land- og Søterritorium, uden Rigsdagens Samtykke havde anvendt en Del Penge til Styrkelse af Neutralitetsforsvaret.

Det første Anklageforslag var blevet fremsat 1. Gang endnu, medens Ministeriet Ørsted sad, men dengang nærmest som en Protest mod dets Politik og som et Tryk for at faa det til at forsvinde. Nu var det traadt tilbage, men adskillige ønskede alligevel ved en Rigsretssag engang for alle at slaa fast, at en politisk Fremgangsmaade som den, Ørsted havde brugt, var i Strid med Grundloven. Ministeriet og Flertallet var imidlertid bange for, at en Rigsretssag paa dette Grundlag blot vilde tjene til at vanskeliggøre det nye Forfatningsforslags Gennemførelse. Anklageskriftet blev derfor opgivet, og Estrup var blandt dem, som stemte herfor.

Men Ørsted skulde fældes, og endnu var den anden Anklage tilbage — den om de provisorisk anvendte Penge. Et Udvalg paa 25 Medlemmer — og heriblandt Estrup — blev nedsat for at afæske de afgaaede Ministre Forklaring. Da dette var færdigt og Forhandlingerne genoptaget i Folketinget i Marts, stillede 7 Medlemmer med Estrup som Ordfører et Ændringsforslag, der gik ud paa at begrænse Anklagen og Erstatningssøgsmålet til kun at omfatte de Beløb, der var brugt paa Trods af Tingets Nægtelse, særlig til Oprettelsen af et Dragonregiment.⁷ Estrup blev støttet af Tscherning og Tutein, men Ændringsforslaget blev nedstemt, og han stemte derpaa for det oprindelige For-

slag, som vedtoges med 94 Stemmer mod 1 (Tscherning). Som bekendt, blev de tidligere Ministre frikendt ved Rigsretten.

Under Behandlingen af Forslaget om »Sogneforstanderiers og Amsraads Sammensætning og Valg« fik han Brug for sine Erfaringer fra Ondløse Sogneraad og sit indgaaende Kendskab til landbokommunale Forhold. Han var Medlem af Udvalget og lod tilføre dets Beretning,⁸ at han ikke ansaa det foreliggende Lovforslag for at være frisindet nok. Vedtoges det, som det var, vilde det kun udskyde Tidspunktet yderligere for en gennemgribende Reform. Iøvrigt var han betænkelig ved ensidigt at reformere Sammensætningen af de kommunale Organer, saa længe Kommunernes Ret til selvstændigt at styre deres Anliggender (i Overensstemmelse med Grundlovens § 89) ikke var nærmere bestemt. Dette sidste lykkedes det ham selv at gennemføre som Indenrigsminister ved Lov af 6. Juli 1867.

Ved Forslagets 2. Behandling i Folketinget den 16. Februar 1855 holdt han sin Jomfrutale. Særlig gik han imod Bestemmelsen om Præsterne som fødte Sogneforstandere. De var Sjælesørgere og havde saa fuldt op at gøre som saadanne, at de ikke burde tvinges ind i verdslige Forretninger, som tilmed, navnlig i Spørgsmaal angaaende Fattigvæsenet, let kunne bringe dem i Konflikt med deres Menigheder. Vilde et Sogn gerne have sin Præst ind i Sogneraadet, stod det jo frit for det at vælge ham derind.⁹ Forholdene paa Landet var ganske forandret, og der var nu tilstrækkelig Intelligens og Dygtighed udenfor Præstens og de større Lodsejeres Kreds. Et Ændringsforslag om at erstatte den bevægelige Grænse, det sidste Aars Skat, med en fast, nemlig 1 Tdr. Hartkorn, for den Femtedel af Sognebeboerne, som skulde vælge Halvdelen af Sogneraadetsmedlemmerne, gik han bestemt imod. Det vilde være at bibeholde en bestemt Klassegrænse, den mellem Gaardmænd og Husmænd.¹⁰

Som ny og ung Rigsdagsmand holdt Estrup sig iøvrigt klogeligt noget tilbage. Kun slog han et Slag for Bevarelsen af den lærde Skole i Randers, for hvilken hans Bedstefader havde været Rektor. Den gamle Bygning (nu kaldet »Helligaandshuset«) var for lille og ikke mere anvendelig. Forgæves havde Byen i Aarene forud forsøgt at faa Staten til at opføre en ny Bygning. Nu i Marts 1855 lykkedes det Estrup ved Forhandling med Kommunen og Regeringen at faa en Ordning i Stand, saaledes at Skolen kunde bevares og faa en ny Bygning.¹¹ Tillige havde han Sæde i en Del Udvalg, for Eks. om Udskrivning til Søkrigstjenesten, Finansloven 1855—56 og Arbejder ved Anlæg af Hovedveje.

I Juni opløstes Folketinget af Hensyn til den endelige Vedtagelse af Fællesforfatningen, og Provst Vallentin vovede atter at stille sig. Estrup trak sig med Glæde tilbage og ytrede senere, halvt i Spøg, at han dog havde udrettet en Ting i sin Rigsdagstid, nemlig at redde sin Bedstefaders gamle

Latinskole i Randers. Og saa havde han lært — af Kedsomhed at ryge Tobak!

Alligevel havde han gjort sig bemærket. For Eks. skriver H. P. Barfod,¹² at da Estrup engang i Vinteren 1854 traadte ind i Rigsdagssalen, havde hans Fader, Politikeren Frederik Barfod, sagt til sin Sidemand: »Den Mand der vil komme til at indtage en Førerstilling i vort Land som faa andre før ham.« Ogsaa en af hans Modstandere udtalte engang paa dette Tidspunkt: »Estrup er en farlig Mand at tale med. Alt, hvad han siger, kommer saa ubeskrivelig afgjort og afgørende.«¹³ I April valgtes han ind i Randers Amtsraad, en Virksomhed, som han omfattede med stor Interesse. Først i 1875, da han 2. Gang blev Minister, opgav han med Sorg det »fredelige og nyttige« Samarbejde med Amtsraadsformanden, Amtmand M. H. Rosenørn.¹⁴

*

Trods sit Arbejde følte Estrup sig bestandig som en ensom Mand, ikke blot paa Skaføgaard, men ogsaa paa sine Rejser til Udlandet. Det interesserede ham at se de fremmede Egne og Byer, han kom til, og baade i Frankrig og i Algier færdedes han ugevis paa Hesteryg, bl. a. gennem Gascognes store Heder, »les landes«, for at samle Gran- og Fyrrekogler. I sine lange ensomme Timer naar han var syg og maatte holde sig i Ro, læste han eller lærte sig at spille Klaver. Hans fortrinlige Behandling af det franske Sprog stammer fra disse Aar. Han talte med Glæde Fransk og med noget Besvær ogsaa Engelsk, og hele Livet igennem — navnlig i de søvnløse Nætter i Hosteperioderne — pløjede han Bind efter Bind igennem af fransk Litteratur og — for at hvile Hjernen, som han sagde — tillige lettere engelske Romaner.

Paa disse Rejser aabnedes hans Blik for Kunst og historisk Arkitektur, og hele Livet bevarede han Interessen herfor. Enhver Kunstudstilling i København maatte han hen at se, selv da han var over 80 Aar. Man møder ogsaa i hans Rejsebøger den samme topografisk-historiske Interesse, som træder saa tydeligt frem i hans Faders Rejsedagbøger i 1817—20.

Alligevel var det ikke nok til at beskæftige hans urolige Sind. I et Øjebliks Mismod skriver han til Engelstoft:¹⁵ »Der er lidet eller intet, som interesserer mig eller gør Indtryk paa mig.« I Januar 1850 var han stærkt forkølet i Valencia og skriver atter til Engelstoft:¹⁶ »Du kan tro, at det er helt anderledes, naar man er saa langt fra Hjemmet uden et eneste Menneske, som bekymrer sig om en, og tilmed blottet for Midler til at pleje sig efter Fornødenhed.« Han kedede sig og følte sig forladt af alle.

Heller ikke Skaføgaard kunde ret længe give ham Fred. I Januar 1854 skriver han herfra:¹⁷ »Ensomhed er mig ofte en utaalelig Plage, og dog kender jeg tilfulde, at faa Mennesker have mindre (Grund) — det ved jeg — til at

beklage sig over Ensomhed; thi min Ensomhed er jo ikke alene selvvalgt, men selvforskyldt. Selv om Ensomheden tynger stærkt paa mig, føler jeg dog, at det vilde være mig umuligt at finde Tilfredshed i nogen som helst mig hidtil bekendt (Omgangs) Kreds; det vil da sige, at det vilde være mig umuligt at slaa mig ned i den, ret finde Hvile i den, thi som en flygtig Gæst kan jeg ret godt finde Tilfredshed næsten i hvilken som helst Kreds. Og ikke alene har jeg opgivet min gamle Kreds og kan ikke tænke mig »eingebürget« i nogen ny Kreds, som jeg kender, men jeg kan heller ikke tænke mig Muligheden af selv at samle nogen Kreds omkring mig til fortroligt og kærligt Samliv. Jeg har nu sjosket omkring i Verden i 28 Aar uden nogensinde at blive tiltrukken eller at tiltrække andre; Kærlighed og Venskab er mig lige ukendte, thi Frændskab og Bekendtskab tør naturligvis ikke forveksles dermed. Nu saa længe jeg besidder legemlig Kraft og aandelig Spænsthed til rastløs Færdsel i den ydre Verden, skal jeg nok holde Hovedet oprejst. Men, kære Ven, det gaar stærkt tilbage i begge Retninger.« I Vinteren 1853 var han i Italien og skrev fra Rom til sin noget ældre Ven, den tidligere Indenrigsminister, Stiftamtmand M. H. Rosenørn,¹⁸ at han var lykkelig over her at finde danske Aviser, men forbavset over at læse, at David ikke havde noget imod en Forhøjelse af Skatten paa Skovene. Staten havde dog selv igennem sin Lovgivning stemplet dem som urentable. Han havde tidligere syslet en Del med dette Spørgsmaal.

I 1854 skrev hans afdøde Broders gode Ven, den senere Amtmand og Arkæolog Emil Vedel, til ham og raadede ham til at søge en fast Stilling. Dette tiltalte ham dog ikke, og han svarede ham i et saare karakteristisk Brev, dat. Skafø 9/9 s. A.,¹⁹ hvori han, som saa ofte i sine Dagbøger og intimere Breve — ubarmhjertigt gransker sit eget Hjerte og Nyrrer. Bl. a. taler han om sin »febrile Rastløshed«, som mange behage at kalde Driftighed, Virkelyst o.s.v., og som tvinger ham til bestandig Forandring. Det var Grunden til, at han forleden var rejst til Sverige for at købe Ejendom.

Bag denne Beslutning laa maaske ogsaa Utilfredsheden med den stigende nationalliberale Udvikling. Derom siger han dog intet. Gaarden, som han købte sammen med en jysk Nabo, var »Sannarp« ved Falkenberg i Halland — men allerede i 1858 solgte han sin Halvpart til Medejeren.

Midt i Halvtredserne var hans Sygdom saa fremskreden, at Lægerne paany sendte ham til Udlandet. Vinteren 1856 tilbragte han i Italien. Under et Ophold i Genua traf han sammen med den rige, højt kultiverede og meget kunstelskende Geheimeraad, Kammerherre, Lensbaron Adam Holsten-Charisius til Holstenshus og Langesø. Han var dernede med Familie. Kort efter — den 18. Marts 1857 — forlovede Estrup sig i Il Sorrento med den næstældste Datter, Baronesse Regitze Holsten, født den 21. August 1831.

Hun var meget musikalsk, havde en fremragende Sangstemme, uddannet

hos de bedste Mestre, og man sagde, at hendes Spil og Sang havde bedaaret den unge Godsejer. Brylluppet stod paa Langesø den 3. September 1857.

Nu skifter Brevene til Engelstoft Humør. Estrup er ikke længere en ensom, melankolsk Ungersvend, og ved sin første Datters Fødsel er han straalende lykkelig. Samtidig begynder hans Helbred ogsaa langsomt at bedres, men til Gengæld melder Ængstelserne sig for Fru Estrups og den lille Datters Helbred. I Januar 1859 skrev han til Engilstoft, at han levede et roligt og lykkeligt Liv, kun alt for ofte formørket af Bekymringer for sine Allerkæreste.

Fru Regitze Estrup havde haft flere Friere, men hun vilde have en *Mand*, sagde hun engang i Spøg, og »jeg har ved Gud ogsaa faaet en *Mand*.« Hun var livsglad, djærv og kærlig af Natur, vittig, men dog til Tider — som sin Fader og Søstre — lidt skarp og sarkastisk. Det var ikke ment saadant, men det skaffede hende alligevel en Del Uvenner og Ubehageligheder. Hun havde to Søstre, Baronesse Magdalene Sophie (Linchen), der blev gift med Kammerherre, Lensbaron Gustav Berner-Schilden og bragte sin Mand baade Holstenshus og Langesø og senere ogsaa Clausholm, og Baronesse Emilie, der blev gift med Kammerherre Ove Sehestedt Juul til Ravnholt.

Fru Regitze Estrup, født Baronesse Holsten.
Maleri paa Langesø af A. Schiøtt. 1854.

I Ægteskabet fødtes følgende Børn:

- 1) Magdalene (Magda) Estrup, født 8/11 1858, død 21/7 1928, gift 2/6 1881 med Kammerherre, Lensgreve Frederik Moltke til Bregentved, født 20/8 1854, død 23/10 1936.
- 2) Hector Estrup, født 28/5 1860, død 27/5 1914, cand. jur., Kammerherre, Ejer af Kongsdal, gift 19/6 1889 med Mathilde Juul af Hverringe, født 7/2 1866.
- 3) Jacobine Estrup, født 31/7 1862, død 24/3 1937, gift 30/8 1887 med Hofjægermester Wenzel Neergaard til Faarevejle, født 6/1 1864, død 11/4 1919.
- 4) Adam Estrup, født 25/8 1864, død 16/3 1934, Kammerherre, Ejer af Fjeld, gift 31/7 1890 med Ellen Skeel af Birkelse, født 22/1 1866, død 24/9 1893.

- 5) Emil Estrup, født 6/6 1867, død 2/6 1924.
 6) Jacob Estrup, født 27/9 1870, cand. theol., fra 1907 indtil 1939 Ejer af Skaføgaard.

I Aarene efter Brylluppet boede Jacob Estrup i Jylland. Døtrene fra Holstenshus og Langesø var vant til store Forhold og til at bruge mange Penge, men paa Skaføgaard gik det strengt og forholdsvis nøjsomt til. Han havde fuldt op at gøre med sine Gaarde og Skove. Dertil kom Aamtsraads-møderne.

AARENE 1858—1864

Det synes, som om Estrups Nærmelse til Bondevennerne standsede, da han paa Rigsdagen kom i nærmere Berøring med dem og deres Teorier. Han havde altid sat Tscherning højt — og bevarede iøvrigt den største Respekt for ham hele Livet — men de andre Bondevenner blev ham øjensynlig en Skuffelse. Først og fremmest gælder dette I. A. Hansen.

Følgelig blev han staaende paa det politiske Løsgængerstandpunkt, paa hvilket han var valgt til Folketinget i 1854. Det gik ham, som det tidligere var gaaet C. G. Andræ, der i sine første Rigsdagsaar blev vænnet af med Intimitet overfor enhver Partigruppering. Ærgrelser og Skuffelser havde lært ham, at det var sundest at staa frit.

Datiden gættede forgæves paa, hvilket Parti Estrup tilhørte. Nogle opfattede ham som Bondeven med umiskendelige liberale Tendenser, andre derimod som nationalliberal paa Grund af hans Berøring med disse Kredse.¹ Da Prins Christian (Christian IX) omkring 1860 besøgte Skaføgaard for at lære ham at kende, havde Prinsen, som han senere fortalte, egentlig været lidt ængstelig for, at han var nationalliberal. Men det havde han dog aldrig været, som Estrup engang sagde som ældre. »Jeg har i det hele taget det forud for mange af mine Meningsfæller, at jeg aldrig har skiftet Standpunkt.«

De Nationalliberale var jo et rodløst Parti, uden Samling og uden Tradition, kun forenet ved Intelligensen. Deres lidenskabelige og optimistiske Eiderpolitik, Studenterskandinavisme, deres Romantik og Folkeidealer, virkelighedsfjerne Betragtninger og fantasifulde Begrundelser var absolut ikke noget for praktiske Folk og specielt ikke for en Realpolitiker som Jacob Estrup.

For ham havde Christian VIII været en sand Nationalliberal, uden Tilknnytning til det virkelige Liv. Da en Komité i 1859 samlede Penge ind til en Statue af ham, svarede han Nej til at give noget Bidrag. Hvor gerne han end vilde medvirke til et smukt Kunstværk af Professor Jerichau, »kunde han

ikke bidrage til et Mindesmærke for en Konge, hvis Regering efter hans Mening havde fremkaldt den Opløsningstilstand, hvori Staten nu befandt sig i.«²

*

Størstedelen af Godsejerne havde nok i sin Tid modsat sig Landboreformerne. Men efter at disse var blevet Lov, havde de loyalt og offervilligt taget Del i Bondestandens økonomiske og sociale Emancipation. Op i 1800-Tallet var de store Gaarde derefter gaaet i Spidsen for Landbrugets Udvikling, og det tilkom dem med Rette den største Del af Æren for stigende, almindelig Velstand paa Landet.

Under det demokratiske Røre i Fyrrerne blev dette glemt. De blev lagt for Had og maatte finde sig i at staa som magtesløse Tilskuere til den europæiske Frihedsbevægelses uimodstaaelige Strøm ind over Danmark. Ogsaa efter Grundloven i 1849 fortsattes Agitationen imod dem, fra de National-liberales Side for at skaffe fri Bane for deres Eiderpolitik og fra Bondevennernes Side for at faa Fæsternes Medejendomsret til Fæstegaardene fastslaaet ved Lov. Den i 1843 dannede »Godsejerforening« fik aldrig nogen politisk Betydning, hvorimod det to Aar efter stiftede »Bondevenneselskab« hurtigt skabte sig en ret betydelig Magt — mindre paa Grund af sit Medlemstal, der ikke naaede op over 4000, end ved den Energi, hvormed dets Ledere arbejdede. De fleste Bondevenneførere var iøvrigt slet ikke selv af Bondestand, men idealistiske Akademikere og Byborgere som Tscherning, Drewsen, Gleerup, S. Høgsbro, Balth. Christensen og flere. Det var sikkert ikke mindst til disses egen Forbavselse, at Mænd af Bondestanden som I. A. Hansen saa hurtigt lærte »at kunne selv«.

I 1850 stiftede Lensgrev C. E. Frijs-Frijsenborg »Grundejerforeningen«, hvis Formaal var at søge politisk Indflydelse og specielt at bidrage til en rolig Udvikling af Fæstespørgsmaalet, bl. a. ved at fremme frivillig Salg af Fæstegods. Flere Gange fremsatte den Krav om en Forandring af Grundloven og navnlig af Valgloven, men forgæves, og Godsejernes politiske Fremstød blev derefter foreløbig indstillet. 1856 dannedes en Komité for »De forenede Godsejere« med Kammerherre Peter Scavenius som Formand for at gøre Indsigelse mod den af Rigsdagen billigede Plan for Fæsteafløsning og for gennem Pressen at virke til Oplysning om Godsejernes politiske Stilling og humane Godsstyrelse.

Naturligvis sad der endnu op over Midten af 1800-Tallet rundt paa Herregaardene mange Gammelaristokrater, som ikke kunde frigøre sig for Bitterheden over deres tabte Rettigheder fra Enevælden. Bondevennernes Krav om tvungen Afløsning af Fæsteforholdet paa ufordelagtige Vilkaar for

Godserne betragtede de lige saa fuldt som et Indgreb i Ejendomsretten som i sin Tid Hoveriets Afskaffelse. Bondevenner og Nationalliberale kaldte dem reaktionære, og deres Helstatssynspunkter blev mødt med Beskyldning for Tyskeri og Slesvig-Holstenervenlighed.

Blandt de yngre Godsejere blev der dog flere og flere, som var villige til at gaa ind i en mere frisindet, konservativ Politik, hvis de blot kunde komme til Orde for Bondevennernes og de Nationalliberales fortsatte, hensynsløse Pressekampagne. De var ogsaa Eidermænd, hvorfor de kaldtes »de nationale Godsejere« i Modsætning til deres ældre Standsfæller. Estrup havde nok en Gang efter et Foredrag — formodentlig om Fæstesagen — i »Godsejerforeningen« høstet Anerkendelse for sit politiske Syn af sin højkonservative Morbroder, »Grundlovsremonstranten« Peter Scavenius. Hans Plads var dog blandt disse yngre, almenpolitisk interesserede Godsejere.

Efterhaanden svækkedes ogsaa »Bondevenneselskabets« Kraft paa Grund af indre Uenighed. De mere nationalliberalt indstillede traadte ud, og selv de fleste af Grundtvigs Venner udenfor Bondestanden kunde ikke længere følge ham i de folkelige Frihedsspørgsmaal. Det, der mest holdt Bondevennerne sammen, var Hadet til de Nationalliberale, som i Hovedsagen repræsenterede Byborgerne og Embedsmændene. Grundloven havde jo saa langt fra mildnet det gamle Skel mellem By og Land. Maaske havde de Nationalliberale ogsaa for arrogant ladet »Transtøvlerne« mærke, at de i Kraft af deres større Intelligens havde Ret til at herske. Bondevennerne svarede med at kalde dem »Bourgeoisiet«, »de doktrinære« eller »Professorpartiet«, det sidste paa Grund af det forholdsvis store Tal af Akademikere blandt deres Ministre og Rigsdagsmænd.

Dertil kom, at de Nationalliberales Ungdomsbegejstring for et frisindet Folkefællesskab var ebbet hurtigt ud efter 1849, og større og større blev Væsenforskellen mellem deres og Bondevennernes Opfattelse af Friheden, jo mere den politiske Udvikling skred frem. Bille søgte i »Dagbladet« lige saa stærkt at latterliggøre Bondevennerne og Bønderne, som han haanede Godsejerne. Derved forandredes imidlertid ogsaa de politiske Muligheder. Trods alt, som var gaaet forud, begyndte de yngre indenfor det store og det lille Landbrug ganske langsomt at komme paa politisk Talefod med hinanden. Drivjederen var dels et spirende Landbofællesskab, saaledes som det faa Aar senere fik Udtryk i Oktoberforeningstanken, og dels den fælles Uvilje mod »de doktrinære«. Disse fik netop nu sidst i Halvfjerdserne og først i Tredserne deres Stortid, baaret oppe af det nationale Moment i den udenrigspolitiske Situation.

I 1863 spillede de deres dristige Spil. De kunde ikke lide den udvalgte

Tronfølger (Christian IX), fordi de — fejlagtig — tiltroede ham tyske Sympatier. Ved en Sprængning af Tronfølgeloven og ved at tilbyde Sverige Personalunion under Svenskekongens Scepter haabede de paa Sveriges Støtte under den Kamp, de vidste maatte komme med det tyske Forbund. Derpaa førte de deres Eiderpolitik til Sejr i Rigsraadet ved Novemberforfatningen i 1863.³ To Dage efter døde Frederik VII pludselig i det mest ubejlelige Øjeblik — den 15. November. Christian IX besteg Tronen og blev tvunget til at underskrive Novemberforfatningen, men den nye Minister, Monrad, fulgte den afgaaede Minister Hall's Politik.

Kunde imidlertid Novemberforfatningen fra et nationalt dansk Standpunkt maaske anses for et nødvendigt Skridt af Hensyn til Holsten og Forholdet til det tyske Forbund — maatte Følgen af denne Politik i al Fald samtidig have været de nødvendige økonomiske Ofre til Styrkelse af Landets Forsvar, men det nægtede de Nationalliberale at bevilge. Krigen 1864 traf os faktisk uforberedt, og Skylden for det forsmædelige Nederlag er derfor ogsaa deres.

Den doktrinære Politik var slaet grundigt fejl. Vingskudte laa de paa Jorden efter en Himmelflugt hen over alle Betæneligheder og Advarsler. Landet maatte bøde for det med en Trediedel af sit Omraade og en national og moralsk Ydmygelse, som berøvede Folket Selvtilliden for de kommende Menneskealdre.

*

Da Efterretningen om Dannevirkes Rømning naaede København, var Estrup i Byen og sendte herfra Rosenørn en Skildring af den Sorg, som greb alle, og som for Pøbelens Vedkommende gav sig Udslag i grove Gadeoptøjer med Fornærmelser mod Kongehuset. »Fuld Tillid mellem Regering og Folk har aldrig været mere nødvendig end i dette Øjeblik,« skriver han,⁴ »og jeg frygter meget for, at det netop er paa denne Klippe — Mistilliden mellem Konge og Folk — at vi kommer til at strande.« En Uges Tid efter skrev han paany,⁵ at Mistilliden til Christian IX naaede højt op i de ultra-konservative Kredse. »Jeg selv har ubetinget Tillid til Kongen som en hæderlig, trofast og ordholden Mand, og jeg er overbevist om, at han selv tror sig saa dansk, som nogen.« Men, fortsætter Estrup, Kong Christians Danskhed var af samme Slags som hos de gamle Helstatsmænd, som kun kendte et dansk Monarki og ikke noget dansk Rige, og for hvem Nationalitetsideen var en Illusion og Striden mellem Danskhed og Tyskhed kun Børnekiv. Det var ikke ubegrundet, naar der blev sagt, at Folkets Sag, Hævdelsen af Danmarks Riges Selvstændighed, ikke var nogen Hjertesag for ham, og dette vilde

maaske i et kritisk Øjeblik kunne have de allersørgeligste Følger. Heller ikke Tilliden til Monrad havde nogensinde været stor i de danske, nationale Partier og var blevet det langt mindre efter hans Tilsagn om Ophævelse af Forfatningen af 18. November. Havde han ikke saa klart fralagt sig al Andel i Tilbagetøget fra Dannevirke, havde han næppe været Minister nu. Det gjorde ikke hans Stilling stærkere, at han var velset af Helstatsmændene (Hofpartiet), og Ministeriet trængte derfor til at styrke sig med en eller anden Personlighed af de nationale Partier. »Gud give det maatte ske snart, og at Kongen maatte vinde den Kærlighed og Tillid som han i høj Grad fortjener som Menneske.«

Da Fru Estrup engang var paa Besøg hos Dronning Louise i det gule Palæ, hvor de endnu boede, blev hun Vidne til nogle af Optøjerne uden for Vinduerne. Prinsesserne Dagmar og Thyra var kommet hjem med Spytklatter i deres Slør. Det var den Maade, som Pøbelen havde behandlet dem paa under deres Køretur gennem Byen. Dronning Louise hentede Vaskefad og Vand og vaskede det selv af, »for Folkene skulde ikke se *det*«. Om Aftenen gav Kongen Ordre til, at Lamper og Lys ikke maatte fjernes fra Stuerne til Gaden, »for de derude skal ikke tro, at vi er bange«.

Kort Tid efter rejste Estrup og Fru Estrup tilbage til Skaføgaard. I April rykkede Tyskerne op i Nørrejylland, og overalt, hvor de kom frem, tog de, hvad de ønskede, af Heste og Madvarer. Først i Maj kom en Rytterstyrke til Skaføgaard. Af Frygt for et muligt Baghold omringede de først Gaarden, styrtede derpaa alle paa en Gang frem over Broerne og tog Estrups Heste med en Bemærkning om at »König von Dänemark bezahlt«. Sin Yndlingshingst havde Estrup gemt i de vildsomme Fjeld Skove, men den rev sig løs om Natten og kom vrinskende ind i Gaarden, hvor den ogsaa blev Fjendens Bytte. Fru Estrup glemte aldrig, at Estrup gik hen og kyssede den paa Mullen, da Tyskerne førte den bort.

Fru Estrup gik dengang med Sønnen Adam. Hun rejste til sine Forældre paa Langesø paa Fyn, men tog tilbage til Skaføgaard i August, fordi hun vilde føde Barnet der. Da de om Aftenen naaede Gaarden, var Ridebanen indrettet til Kanonpark. I Vognporten holdt de Menige Punchegilde, og i Spisestuen spiste og drak 12 Officerer. Den næste Dag tog Estrup til Randers og forklarede Sagen for General Falckenstein, der øjeblikkelig gav Ordre til at rømme Skafø. Han var en fornuftig Mand, der holdt streng Disciplin, og da nogle Officerer havde tilladt sig at gaa paa Kronhøjtejagt i Skovene, irettesatte han dem omgaaende.

DE FØRSTE GRUNDLOVSFORHANDLINGER

Som nævnt, fortrød de Nationalliberale faa Aar efter Juniforfatningens Vedtagelse i 1849, at de var nøjedes med den høje Valgbarhedscensus til Landstinget som konservativ Garanti. Den havde vist sig utilstrækkelig til i det lange Løb at forhindre Bønderne i at faa Flertal ogsaa i dette Ting. Heller ikke havde Forholdet mellem Folketinget og Landstinget været saa idyllisk, som de havde drømt om i Fyrrernes Sværmeri — egentlig ikke Spor bedre, end det blev op i Halvfjerdserne under 66-Grundloven.¹ Det var derfor kommen baade dem og det gamle Helstatshøjre tilpas, at Forfatningen af 1855 (og senere Novemberforfatningen af 1863) berøvede den almindelige Valgret en Del af sin Indflydelse derved, at en meget stor Del af Bevillingsmyndigheden gik fra Rigsdagen over til Rigsraadet.

Naar Slesvig imidlertid nu maatte afstaas, var der selvfølgelig ingen Mening længere i at opretholde baade et Rigsraad for Fællesanliggender og en Rigsdag for det kongerigske, hver med to Ting — 4-Spandet, som Estrup kaldte det. En Forfatningsforandring var følgelig en Nødvendighed, hvad alle var enige om, men i hvilken Retning? Hverken Højre eller de Nationalliberale vilde vende tilbage til Junigrundlovens demokratiske Valgretsregler for Landstinget. Magten til at forhindre det havde de i Rigsraadets Landsting.

De Nationalliberale vilde slaa Novemberforfatningens garanteret konservative Rigsdagslandsting sammen med Junigrundlovens Folketing til en Rigsdag, saaledes som de allerede havde antydnet under Forfatningsforhandlingerne i 1863. Helstatshøjre hævdede, at Myndigheden i Fællesanliggender for Kongeriget og de inkorporerede Dele af Slesvig maatte overgaa til Kongen, naar Rigsraadet faldt bort. Det blev da Majestædens Sag at afgøre, hvor meget af denne han vilde lade gaa over i den nye Forfatning. Den helstatslige Konseilspræsident Bluhme haabede paa ved at gøre Indrømmelser med Hensyn til Valgretten til Landstinget at faa Bondevennerne med til en Forfatning, hvor den konservative Garanti skulde ligge i forøget Magt hos Kongen. En højere Census saa han ingen Fordel ved. Hvad hjælper en saadan, sagde han i en fortrolig Samtale, naar Resultatet dog bliver en Forsamling, som følger de Nationalliberale eller Mænd som Estrup og Rosenørn.²

Venstre forlangte derimod Junigrundloven uforandret genindført, idet dog Tschernings Kampfælle, Dr. Gert Winther erkendte,³ at dennes § 44 hjemlede Mulighed for en Forandring af Landstingets Sammensætning. Denne Mulighed var det, at de Nationalliberale agtede at benytte. Foreløbig blev det dog Hovedsagen baade for Højre og Nationalliberale at holde fast ved Rigsraadet for derigennem at kunne give deres Indflydelse paa den nye Forfatning forøget Vægt.

Fredspræliminærene afsluttedes den 1. August, og Ugedagen efter rejste Orla Lehmann Forfatningssagen i Rigsraadets Landsting ved sin Forespørgsel, om Regeringen erkendte, at Rigsraadets konstitutionelle Myndighed i alle det underlagte Sager — selv om det territoriale Omraade for dets Virksomhed maatte blive indskrænket — vedbleve at bestaa, indtil der med Rigsraadets forfatningsmæssige Samtykke foregik en Forandring med Hensyn til dets Myndighed?

Dagen efter stillede Venstre en anden Forespørgsel til Regeringen, om den erkendte Nødvendigheden af Novemberforfatningens Bortfald og Junigrundlovens Genindførelse uden Rigsraadets Samtykke og blot som en Følge af det Forbehold, der var taget i 1855, at Grundlovsindskrænkningen kun skulde gælde, saa længe den vedtagne Fællesforfatning opretholdtes i sin fulde Kraft.

Ministeriet svarede svævende paa de to Spørgsmaal.

*

Krigen 1864 og den Uforberedthed, hvorunder den ramte os, bidrog til at gøre det af med Estrups sidste Respekt for Regeringen. Tabet af de gamle danske Landsdele var Resultatet af Nationalliberalismens Svaghed og Mangel paa Realsans.

Om Efteraaret 1864 blev han indvalgt i Rigsraadets Landsting som Repræsentant for 9. Valgkreds (Randers og Aarhus Amter). Kort før han rejste til København i Anledning af Afstemningen om Freden i Wien, skrev han til Engelstoft:⁴ »I Morgen rejser jeg til København til Rigsraadsforsamlingen, desværre denne Gang et sørgeligt Møde. Om det nok ikke er Danmarks Dødsdom, som skal underskrives, er det dog den sværeste Fred og det største Offer af de mange, som vort stakkels Fædreland har maattet bringe takket være slet Styrelse og sløvet Folkeaand.«

I sit »politiske Testamente« skriver han, at under Fællesforfatningen havde der ikke været Fare for, at den almindelige Valgret skulde kunne gøre større Ulykker. »Men da Novemberforfatningen var gennemført som en Enhedslov for Danmark og Slesvig, da vaagnede paany og med forøget Styrke min Bekymring for, hvorhen den almindelige Valgret skulde drage os. Skønt Befolkningen endnu ikke helt havde forstaaet at udnytte den almindelige Valgrets Chancer, havde dog adskillige Valgresultater givet et Fingerpeg om, hvad man kunde vente sig. Da flere af de begejstrede nationalliberale Ledere straks ved de første Valg efter Junigrundloven faldt som Fluer for Folk, de kun agtede som Undermaalere, blev de selv adskilligt betænkelige, og Begejstringen for den almindelige Valgrets Velsignelser kølnedes paafaldende. Efter 1863 gjorde Situationen det nødvendigt at vende tilbage til Junigrundloven. Nu var der ingen Opsættelse mulig længere, nu gjaldt det om at handle for

at skabe Modvægt mod de farlige Konsekvenser, som den almindelige Valgret kunde føre til, hvis den fik Lov til at udvikle sig frit indenfor den Ramme, hvori den i 1849 var blevet til.«

Den 18. November forelagde Regeringen i Rigsraadets Landsting et Forslag, hvorefter Novemberfællesforfatningen i noget ændret Skikkelse skulde være gældende for Kongeriget og de indkorporerede Dele af Slesvig, indtil en endelig Forfatning var vedtaget. Paa Højres Vegne gav den gamle Helstatsmand, Generalprokurør Tage Algreen-Ussing Forslaget sin Tilslutning, hvorimod Tscherning mistænkte det for at være et Forsøg paa fremdeles at opretholde begge de to Repræsentationer, Rigsraad og Rigsdag. Han vendte sig derfor imod det og aabnede den almindelige Forfatningsdiskussion med en kraftig Tale. Finansminister C. N. David tog Afstand fra Tschernings Mistanke og udtalte Ønsket om, at Rigsraad og Rigsdag sammen med Regeringen i Ro maatte kunne enes om en Forfatning, der tjente Landet bedst. Regeringen var dog en Modstander saavel af den kofteklædte som den purpurklædte Absolutisme. Andræ krævede — som saa mange Gange tidligere — et Etkammersystem, men advarede mod at bygge Fædrelandets Fremtid paa den egenmægtige Indflydelse af den almindelige Valgret.

Forslaget havde imidlertid medtaget for mange af den gamle Fællesforfatnings Detailbestemmelser, og den 22. November mødtes derfor 6 Landsstingsmedlemmer, Andræ, Estrup, O. Lehmann, Madvig, Dahlstrøm og Kjær for i Samraad med David at udarbejde et Ændringsforslag, der gjorde Regeringsforslaget simplere og klarere. Det forelagdes ved Lovens 2. Behandling og vedtoges med alle Stemmer imod Tscherning og sendtes den 30. November til Folketinget.⁵ Her gik atter Tscherning samt I. A. Hansen og det grundtvigske Venstre imod det. Thi selv om det kun drejede sig om noget foreløbigt, var man dog klar over Forslagets afgørende Betydning for Forfatningssagen.

Estrup gik med levende Interesse op i denne. Han sendte Rosenørn flere Skildringer af den politiske Udvikling og maler Situationen i mørke Farver. Efter Nederlaget i Rigsraadets Folketing var Regeringen mest tilbøjelig til straks at opløse dette, og kun Forvisningen om, at Landstinget vilde fastholde sin oprindelige Beslutning, bestemte den til at opsætte Beslutningen herom, til ethvert Middel til Overenskomst var udtømt.⁶

I sine Breve anerkender Estrup Regeringen, fordi den modsatte sig enhver Bestemmelse, som kunde foregribe den egentlige Forfatningsreform. Han frygter dog for, at det kan føre til Folketingets Opløsning, der uvægerligt vilde udsætte Forfatningsarbejdet mindst et Aar. »Alle raaber om Enighed,« skriver han, »men ingen vil bringe noget Offer for at tilvejebringe den.«

Under Frygten for Davids Trusel om Opløsning gav imidlertid I. A. Hansen

Køb i Fællesudvalget, og med enkelte Ændringer vedtoges Lovforslaget. Som Protest nedlagde Tscherning sit Rigsraadsmandat. Rigsraadets foreløbige Forbliven var anerkendt, og det stod Regeringen frit at fremsætte Grundlovsforslaget i Rigsraadet eller i Rigsdagen.

Regeringen — og Godsejerne — havde imidlertid indset, at dens Standpunkt om en forstærket Kongemagt ikke kunde opretholdes, og den havde derfor nærmet sig de Nationalliberale. Resultatet blev et modificeret Grundlovsforslag, fremsat den 21. December i Rigsraadets Landsting af Finansminister David i Konseilspræsidentens Forfald. Han udtalte, at medens Junigrundloven som Helhed nok havde slaaet dybe Rødder i Almenheden, var man dog ogsaa klar over, at Fordelingen af Lovgivningsmagten mellem de to Ting ikke var saadan, at alle Interesser nød lige Beskyttelse, og at de forskellige Anskuelser i Folket fik samme Adgang til at gøre sig gældende.

Junigrundlovens Folketing bibeholdtes uændret, men Valgreglerne til Novemberforfatningens Landsting skulde overføres til Junigrundlovens Landsting, endda med betydelig højere Indtægts-census, da Pengene nu var sunkne i Værdi. Den nugældende Mindstegrænse paa 1200 Rdl. skulde forhøjes til 2000 Rdl. eller 200 Rdl. i direkte Skat til Stat og Kommune. Rigsdagen skulde kun samles hvert andet Aar, og 12 af de 64 Landstingsmedlemmer skulde vælges og udnævnes af Kongen.

Forslaget fik Støtte fra Godsejerne. De Nationalliberale var betænkelige, fordi den højere Census vilde udelukke Halvdelen af Embedsmændene. For Bønderne vilde Betingelsen med de 200 Rdl. i Skat betyde, at kun Gaardmænd med over 8 Tdr. Hartkorn fik Valgret.

Den 4. Januar 1865 kom Grundlovsforslaget til 1. Behandling. Orla Lehmann lagde for og udtrykte sin Tilfredshed med, at det var forelagt først i Rigsraadet. Det var dog dette, som skulde afgive sin Myndighed, og det var derfor ogsaa rimeligt, at det spurgtes først. Hans største Indvending var den stærkt forhøjede Census. Estrup ansaa Forslagets Form som mindre heldig. Navnlig i Tilfælde af Folketingsopløsning med paafølgende Valg var det langt bedre og klarere at komme ud til Vælgerne med »Ændringer til Junigrundloven« end med en ny, »revideret Grundlov«. Den store Vælgermasse havde nu engang af »Overbevisning, Instinkt eller Vane« sluttet op om Junigrundloven, stod uvillige og mistroiske overfor ethvert Forsøg paa at forandre den og havde ikke »Kritik eller politisk Dannelse nok til at kunne danne sig en selvstændig Mening om det«. Videre sagde han, at »man maatte være blind eller døv for, hvad der i dette Øjeblik passerede rundt om i Landet (store Møder for Junigrundloven med Afsendelse af Adresser) for at kunne paastaa, at Formen er ligegyldig«. ⁷

Han saa godt, at der var mangt og meget, som burde ændres, men han samlede hele sin Interesse om Valgretten til Landstinget. En i virkelig kon-

servativ Retning forandret Sammensætning af dette var Betingelsen for, at alle Samfundsklasser uden Undtagelse kunde slutte op om Forfatningen, og det var for ham den eneste Betingelse, paa hvilken Rigsraadet kunde gaa ind paa at lægge sin Myndighed i Rigsdagens Hænder.

Endelig ønskede han Forfatningssagen løst hurtigst muligt baade for at standse den om sig gribende Agitation og for ikke at risikere reformatoriske Bestræbelser med Hensyn til de Punkter i Junigrundloven, som Regeringen ikke havde rørt ved. Rigsraadets Landsting burde derfor bidrage til at give Forfatningsforhandlingerne et let og hurtigt Forløb ved uden større Ændringer snarest at sende Regeringsforslaget til Folketinget. Det blev da dettes og Regeringens Sag at blive enige om Detaillerne.

Helt anderledes saa for Eks. Andræ paa det. I en saa vigtig Sag, mente han, hastede det slet ikke. Det var sidste Gang, at der tilbød sig en Chance for at faa fastsat de endelige Forfatningsformer, som skulde være bestemmende for Landets Fremtid. Greb man denne Gang fejl og fastslog urigtige Principper, vilde Følgerne blive uoverskuelige.⁸

Godsejernes Optræden vakte Forbauselse. I de sidste tyve Aar havde kun yderst faa Godsejere blandet sig i Politik. Flertallet havde siddet rundt paa deres Gaarde yderst misfornøjede med den politiske Udvikling og uden Lyst til igen at stille sig frem som Skive for de Nationalliberales og Bondevennernes Angreb. Ingen havde ventet fornyet politisk Initiativ fra den Side og nu stod der pludselig en Gruppe af yngre — de tidligere (Side 44) nævnte »nationale Godsejere« — rede til Forhandling, politisk frigjorte og forstaaende overfor de givne konstitutionelle Forudsætninger. De vigtigste af Gruppen var Lensgreve Frijs til Frijsenborg, Estrup, Fønnesbech til Vesterbygaard, Rosenørn-Teilmann til Nørholm og Erik Skeel til Dronninglund. Krieger skriver i sin Dagbog: »Der er aabenbart stor Lyst hos Godsejerne til at spille en Rolle; jeg kan ej ønske noget bedre, thi det vil falde vanskeligere for Embedsmændene, der nu begynder at vinde Indpas i Repræsentationen. Men hvor trang er ikke Begyndelsen for Godsejerne.«⁹

Estrup var den ivrigste af dem alle, og det var ogsaa ham, fortæller Direktøren for Udenrigsministeriet P. Vedel, som navnlig vilde »blive Lederen paa Rigsdagen. Han har Energi nok, men maaske vel megen Lidenskab.«¹⁰

I et Brev til Stiftamtmand Rosenørn i Randers skrev Estrup paa Aarets sidste Dag,¹¹ at der næppe vilde blive Tale om Forlig paa det fremsatte Grundlag. I Tinget havde Krieger udtalt sig for, at Landstingsmændene ikke skulde have Diæter (i Overensstemmelse med Grundlovsudkastet i 1849), men David havde afvist Tanken. Estrup slutter sig i sit Brev til Krieger, idet han fortsætter, at kunde Diætløsheden kalde selvstændige, uafhængige Mænd til Overhuset, var der vundet meget. Det vilde ogsaa formindske Faren for Dannelsen af en Klasse

lønnede Partirepræsentanter og være en Valgbarhedscensus af ikke ringe Betydning. Tilsidst udbryder han: »Skade, at vi ikke har et nationalt Aristokrati, til hvilket Varetagelsen af Landets konservative Interesser kunde betros — det bedste Værn for Friheden og mod Kronen og det bedste Værn mod Misbrug af Demokratiet.« Foreløbig mente han, at de maatte betro de konservative Interesser til de mest konservative Borgere, hvilket vilde sige den til Grunden knyttede Besiddelse, altsaa de direkte Skatteydere af et Beløb paa 100 Rdl., nødig under, men heller ikke højere for dog at bevare en vis Del af Intelligensen blandt Vælgerne. (De direkte Skatter var dengang udelukkende Grundskatter.)

*

Som nævnt, var Forudsætningen for Estrups Tilslutning til Regeringens Grundlovsforslag dettes hurtige Ekspedition gennem Rigsraadets Landsting. Da man ikke kunde blive enig herom, var han stillet frit. Han var klar over, at med den utilstrækkelige Imødekommenhed, der var fra begge Sider, blev der intet Forlig. Tvært imod risikerede man en Standsning af Forfatningssagen, og dette vilde kunne faa uberegnelige Følger.

Han besluttede derfor at gaa sine egne Veje paa det Grundlag, hvorpaa han allerede havde stillet sig i 1849. Sammen med tre af de førnævnte Godsejere, Skeel, Rosenørn-Teilmann og Fønnesbech samt Farver Sonne fra Bornholm og den jydsk Købmand Theilmann udarbejdede han et Ændringsforslag, som kom til at lyde: »Valgret til Landstinget har i Købstæderne og Handelspladserne Frederiksværk, Silkeborg, Løgstør og Nørre Sundby den højst beskattede Femtedel af de kommunale Vælgere, der have Indfødsret, og paa Landet Vælgerne til Amsraadene, saaledes at hvert Sogneforstanderskab umiddelbart afgiver sin Stemme. Paa Bornholm udøves Valgretten af Amsraadet og paa Færøerne af Lagtinget.«

Forslaget var bygget paa Lov af 22. Marts 1855 om Amsraadets Sammen sætning, i Følge hvilken Medlemmerne til disse valgtes dels af Delegerede for Amtets Sogneforstanderskaber (Sogneraad) og dels af lige saa stort et Antal af de større Landejendomsbesiddere, som der var Sogneforstanderskaber i Amtet. Befolkningens Masse var saaledes ikke udelukket fra Indflydelse paa Landstingsvalgene, men Grundbesiddelsen gjorde sig stærkt gældende.

Estrup fortæller selv i sit »politiske Testamente«, at da han i nogen Tid havde syslet med Tankerne om, hvad der kunde hænde med Hensyn til den almindelige Valgret, »nedskrev jeg et Udkast til en ny Valgbasis for Landstinget, netop saaledes som denne endnu gælder. Dette mit første Udkast har jeg endnu liggende her mellem mine Papirer.¹² Da det var færdigt, viste jeg det til mine gode Venner i Rigsraadet: Rosenørn-Teilmann, Fønnesbech og Skeel. De delte mine Anskuelser og fandt mit Forslag rigtigt, men foreslog, at

vi skulde henvende os til Grev Frijs for at faa ham til at tage det op. Med den Indflydelse, Frijs da besad, var det rimeligt, at han bedre kunde gennemføre Sagen end vi. Forslaget blev da ogsaa forelagt Grev Frijs, og han akcepterede det meget hurtigt«.

Paany blev Forslaget drøftet paa et Møde hos Grev Frijs, hvor navnlig Andræ gjorde, hvad han kunde for at faa Godsejerne fra at støtte det. Det lykkedes ham ogsaa at gøre Grev Frijs betænkelig¹³ — dog vist mest, fordi han ikke ansaa Tiden for moden endnu. »Men«, skriver Krieger, »Estrup bliver næppe længe rolig.«¹⁴

Ved Regeringsforslagets 2. Behandling den 17. Januar 1865 i Rigsraadets Landsting kom Estrups Ændringsforslag for. Han udtalte,¹⁵ at Valgretten til et Førstekammer naturligt og sikrest laa i Hænderne paa Grundbesidderne paa Landet, fordi den her gav den største Betyggelse for Selvstændighed — større end Indtægtsydelse. Hans Forslag var et Tilbud om Overenskomst i Overensstemmelse med Junigrundlovens § 44.

I en Tale Dagen efter sagde han, at han for sin Part ikke nærrede den mindste Tvivl om, at den af Godsejerne foreslaaede Valgmaade Dag for Dag vilde vinde mere Anerkendelse. Om føje Tid vilde der ikke være den mindste Tvivl om dens Anvendelighed. Indtægter var langt fra i den Grad knyttet til Statens Ve og Vel som Besiddelsen. Selv om en Mand ikke ejede meget, og selv om hans Ejendom var behæftet, saa var han dog mere knyttet til Statens Interesser end den, der blot nyder en stor Indtægt, som han kan føre med sig, hvor i Verden han drager hen. »Der er en Klasse af Indtægtsnydere, som jeg navnlig ikke kan anerkende tilkommer en sideordnet Indflydelse med Grundbesiddelsen, og det er den, der ligefrem har sin Kilde i Statskassen.« Denne sidste Bemærkning var selvfølgelig henvendt til Embedsmændene, altsaa de Nationalliberale, og paa dette Punkt var han saaledes i Overensstemmelse med Regeringsforslaget.

Hvad der først faldt i Øjnene ved Ændringsforslagets Enkeltheder, var dets Uensartethed i Udmaaling af Valgretten. I Maribo Amt vilde saaledes de højst-beskattede næppe gaa under 27 à 28 Tdr. H., hvorimod de i de fattige vestjydske Amter vilde naa helt ned til 9 à 10 Tdr. Estrup hævdede herover for, at Uensartetheden netop afvæbnede enhver Frygt for en Klassedannelse. Orla Lehmann fandt hele Forslaget uhensigtsmæssigt. Det var ensidigt at ville bestrænge den formelle Grundbesiddelse som det eneste Udtryk for Formuenhed. Var de større Grundbesiddere de virkelige Bærere af det aandelige Liv og den aandelige Formue? En af de væsentligste Grundsætninger, som blev slaaet fast ved Junigrundloven, var Afskaffelse af al Klasseinddeling. Nu indførtes den paany — mellem store og smaa Landmænd, Borger og Bonde. De store Hartkorsejere fik for stor Magt, og Landstinget vilde blive et Ting af Godsejere og Bønder, medens Købstæderne forfordeltes. Andræ kaldte Ændringsforslaget

»ganske forkastelig«, da det omstødte hele det Grundlag, hvorpaa Forfatningen hidtil havde hvilet. Vedtoges det, vilde han stemme imod hele Grundlovsforslaget.

Ogsaa enkelte Godsejere talte imod det, saaledes Kammerherre Holten Grevenkop-Castenskiold til St. og Ll. Frederikslund og Hofjægmester N. F. B. Sehested til Broholm. Carl Ploug sluttede sig derimod til det, fordi det var Grundlaget for Junigrundloven nærmere end Regeringens Forslag. Da denne imidlertid bestemt erklærede, at den ikke vilde finde sig i noget Ændringsforslag til den foreslaaede Census, lod Estrup Skeel trække det tilbage.

De seks Landstingsmænds Ændringsforslag havde umiskendelig baaret Præget af hans politiske Overbevisning, der bundede i det uudslykkelige Had til den lige og almindelige Valgret — til Talmajestæten som enevældig Herre. Som han engang sagde: »Man kan ikke bo i Hus med den lige og almindelige Valgret, hvis den skal være eneraadende.«

Hans Ide om Grundbesiddelsen som det solideste i det nationale Forhold til Fædrelandet var ikke ny og selvstændig, men dog fuldstændig forskellig fra alle andre Tanker, som hidtil var kastet ind i Forfatningsdiskussionen. Penge var flygtige og flyttelige Værdier, men Jord var en Del af Danmark selv. Ideen blev vel straks modtaget med Skepsis, men det var dog alligevel den, som under Kampens videre og endelige Forløb blev den sejrende.

Maaske vil den synes ensidig agrarisk, i Pagt med Landboens instinktive Underkendelse af Byboens Realitetssans, men hele denne Forfatningsstrid var jo netop i sin inderste Kerne den evige Strid mellem By og Land, hvad atter vilde sige mellem København og det øvrige Rige. Nu havde Bourgeoisiet kørt Landet i Ulykke og dermed vist, hvor luftige dets Principper og Doktriner var. Selvbevidst traadte da Landboen med faste Trin til for at genrejse Samfundsbygningen paa et solidere Grundlag. Landbopolitik var jo heller ikke noget urimeligt i et saa udpræget Landbrugsland, som Danmark endnu dengang var.

Paa sine gamle Dage sagde Estrup — i 1913 — at Tanken kun havde været at danne den sikrest mulige Modvægt mod Demokratiet i Folketinget. Det havde slet ikke været Meningen at tillægge nogen Enkeltpersoner, nogen Klasse eller Stand særlige Valgprivilegier. I al Fald var der ingen, som i Danmark havde talt om noget saadant.¹⁶

Det var hans Motiver. Ganske vist opgav han sin tidligere nævnte lave Mindstegrænse — 100 Rdl. i Skat — for Valgret til Landstinget og standsede ved 9 Tdr. H., endda kun i tre jyske Amter, hvor der ikke fandtes ret meget Hartkorn paa enkelte Hænder, og hvor en Gaard af denne Størrelse derfor relativt vilde være stillet som en Storgaard. Han gjorde det imidlertid ugerne og kun for at være i Overensstemmelse med Regeringen, idet dens 200 Rdl. i Skat netop svarede til 9 Tdr. H.

Med enkelte Ændringer gik Regeringsforslaget derpaa til Rigsraadets Folke-ting, hvor det mødte en overmægtig Skare af Modstandere. Selv Monrad, som faa Maaneder i Forvejen havde tryglet den gigtsvage Bluhme om at tage Rege- ringsbyrden paa sig og lovet Loyalitet under de kommende Vanskeligheder, stillede sig i Opposition. Den 30. Januar udtalte han,¹⁷ at han ikke haabede, at Regeringen var af den Mening, at der kunde udstedes provisoriske Love. Vi havde engang i Rigsdagen haft en provisorisk Finanslov (i 1853). Det dan- nede Præcedens, og der var ikke engang sket Indsigelse imod den. Han vilde i det hele taget ønske, at man kom nærmere ind paa Betydningen af saadanne Love, fordi det var et Punkt, som i Fremtiden kunde give Anledning til stor Meningsforskellighed. Ogsaa Bille bad om en klar Afgørelse af Spørgsmaalet.¹⁸

David svarede ikke derpaa. Redaktør Chr. V. Rimestad — af I. A. Hansens Gruppe — erklærede en saadan Mulighed for udelukket, da Grundloven be- stemte, at der ikke kunde opkræves Skatter, før der var vedtaget en Finans- lov.¹⁹ Derimod udtalte en anden Venstremand, den senere Birkedommer og Forsvarsminister Christoffer Krabbe, at han ikke var enig med dem heri, »thi efter vor hidtilværende Praksis — en slem Praksis, men som desværre er slaaet fast — kan der udstedes provisoriske Finanslove, uden at nogen paadrager sig Ansvar derfor«. ²⁰

I det nedsatte Fællesudvalg, hvori ogsaa Estrup fik Sæde, tog ingen af Par- tierne Problemet op, og Grundlovens Paragraf om Kongens Ret til at udstede foreløbige Love gik uforandret over i 66-Grundloven.

DE STORE OG SMAA BØNDER

I 1851 opfordrede den nydannede Godsejersammenslutning »Grundejer- foreningens« Bestyrelse til Samling mellem Godsejere og Bønder, en Opfordring, som Lensgreve A. W. Moltke gentog i 1854 og Baron Blixen-Finecke i 1858. Hensigten var at søge dannet en fælles Landbofront imod de Nationalliberale, men det mislykkedes. Bedre Held med sig havde heller ikke den frisindede Kammerherre H. Carlsen til Gl. Køgegaard og den engelsk begejstrede Lens- baron G. F. O. Zytphen-Adeler til Dragsholm, den sidste da han i 1864 ind- meldte sig i »Bondevennernes Selskab« i Haabet om derved at drage andre af sin Stand ind i Samarbejdet med Bønderne. Flertallet af de ældre Godsejere stod endnu reserverede overfor den Slags Forsøg, og i al Fald maatte der Tid til at glemme gammel Forurettelse. Men en politisk Nyindstilling fra de yngre Godsejeres Side overfor Bønderne syntes dog i god Vækst.

Ogsaa blandt de nye Bondevenner mærkedes en tydelig Lyst til Samarbejde

med Godsejerne. I. A. Hansen udtalte saaledes i 1860 under 3. Behandlingen af Fæsteloven:¹ »Dette er det første Skridt, jeg har set, hvorved der med Hensyn til Forholdene mellem Godsejere og Bønder er kommet en Lov til Stede efter gensidig Overenskomst.« Han sluttede med at ønske, at dette ikke blev den sidste Lov af den Slags, og at denne Begyndelse maatte give begge Parter den gensidige Tiltro og Tillid, som var fornøden til, at de fremdeles kunde virke sammen paa heldbringende Maade. Den grundtvigske Venstre-fraktions Førstemand, Sofus Høgsbro, udtalte i et privat Brev² i 1861 Ønsket om, at en Del brave Godsejere vilde stifte et Selskab til Folkeoplysningens Fremme, ganske upolitisk, men maaske vilde det alligevel blive det mest politiske Selskab i Landet og mere end noget andet bidrage til at knytte Godsejer og Bonde sammen. Høgsbro gjorde dog intet for at føre Tanken ud i Livet, og Spørgsmaalet døde hen i et Par Aar. Det vækkedes først ved Impulser Syd fra.

I Tyskland udgav Sociologen, Professor Wilh. Heinr. Riehl fra München i disse Aar en Række kulturhistoriske Skrifter, som vakte Opmærksomhed over hele Europa. Han hævdede i disse, at Bønderne bedst af alle Stænder havde bevaret deres Standskarakter.³ De var den konservative Magt i Staten, og deres Karakters Egenart fortjente at styrkes. Adelen var i Virkeligheden kun Storbønder, som skulde tage deres smaa Kolleger under Armen. I sin Bog om »Det borgerlige Samfund« (1864) skriver han: »En konservativ Politik, som skal kunne gøre Regning paa Varighed, maa støtte sig til Bonden, og et Ministerium, som gør Fordring paa sand Popularitet, maa begynde med at forstaa Bonden og vinde hans Tillid.«

Snart dannede der sig Landet over den ene »Bauernverein« efter den anden, den første i Westfalen under Ledelse af Friherre von Schorlemer-Als. Den blev i Begyndelsen modarbejdet af Regeringen, der dog snart indsaa Betydningen af Bevægelsen og gav den frit Løb. De fleste af Førerne for disse »Bauernvereine« tilhørte senere det klerikale Centrumsparti. En pommersk Godsejer Grev L. A. Henckel von Donnersmarck udgav et lille Skrift, hvori han hyldede Professor Riehls Tanker. Godsejer og Bonde var Forfatningens bedste Vogtere, og Fundamentet for et konservativt Parti var Grundbesiddelsen. Hans Bog blev uddragsvis oversat til Dansk og solgt her i Landet.⁴

Fra Tyskland bredte Bevægelsen sig Nord paa. I Norge havde man kun ganske enkelte Storgaarde, og her dannede Stortingsmand Søren Jaabæk i 1865 sit »Bondevæsen-Selskab« med det danske som Mønster. Det gik senere op i det radikale Venstre. Paa den svenske Rigsdag i 1865, hvor et Forslag om en Forandring af Folkerepræsentationen blev sat under Debat, begyndte Godsejerne og Bønderne at finde hinanden. Det følgende Aar dannedes »Landtmannpartiet« under Ledelse af Godsejer C. F. E. Key og Grev Arvid Posse. De følgende Aar fik denne Sammenslutning meget stor politisk Betydning. Til Sam-

menligning med danske Forhold bør dog huskes, at de svenske Bønder aldrig havde været trykket af Stavnsbaand og Hoveri. De havde i Aarhundreder været en fri Stand lig Adel, Gejstlighed og Borger med omtrent samme politiske Rettigheder.

I Danmark førte Ekspeditionsskretær J. Michaelsen (i Generalpostdirektoratet) Professor Riehls Tanker frem i det af Michael Gjørup fra Nytaar 1865 stiftede og af Baron Blixen-Finecke støttede Ugeskrift »Enhver sit«. Han opfordrede Godsejerne til at mindes Herluf Trolles Ord om, hvorfor Adelen bar de gyldne Kæder. Nu var Øjeblikket kommet for dem til at træde ud af deres tyveaarige politiske Uvirksomhed. Godsejere og Bønder havde fælles Interesser, og i deres Samarbejde laa den eneste Mulighed for en lykkelig konservativ Udvikling for Land og Folk.

Gennemgaaende var det gode Forhold paa Godserne ikke blevet ødelagt ved Bondevennernes Agitation, fordi det politiske i Almindelighed endnu gik over Hovederne paa de fleste Gaard- og Husmænd. Der var heller ingen Erhvervsmodsatninger, som nu, og Fæsteloven af 1861 havde endelig bragt den værste Agitation imod Godsejerne ud af Verden.

Til en vis Grad var Bønderne i Virkeligheden konservative⁵ — vel at mærke, naar de blot kunde faa Ro for Agitatorerne til at tænke sig om.⁶ I dem alle levede den nedarvede Kærlighed til Kongen og Respekten for Tronens Myndighed. Det var heller ingen Hemmelighed, at Christian IX ikke kunde lide deres Dødsfjender, de Nationalliberale, og paa sin Fødselsdag den 8. April 1865 udtalte han privat, at Bondevennerne ikke var hans værste Fjender.⁷

Det skinner til Gengæld tydeligt igennem, bl. a. i Kriegers Dagbøger, at de Nationalliberale heller ikke kunde lide ham. De ansaa ham ikke for dansk af Hjerte. Hans Brødre havde jo været tyske Officerer og havde kæmpet imod Danmark — men Kong Christian havde dog været Danmark tro fra sin første Ungdom. Han havde ogsaa staaet stejlt overfor Frederik VII og Grevinde Danner — men da Kong Frederik døde, og alle vendte Grevinden Ryggen, gik der ikke en Nytaarsdag eller en af hendes Fødselsdage, hvor Kong Christian ikke aflagde »Hendes Naade« en Visit.

Hvor ivrige Bønderne i al Almindelighed end kunde være for at fastholde de Rettigheder, som var givet dem ved Grundloven, saa de dog endnu op til Godsejerne, ikke mindst paa Grund af disses faglige Førerskab i den sidste Menneskealder, og de anerkendte for saa vidt en vis Rimelighed for disses større Indflydelse paa Statsstyrelsen. Det var derfor heller ikke det store Hartkorns politiske Privilegier, som nu under Forfatningsforhandlingerne vakte deres allerstørste Utilfredshed.

Som nævnt, havde Flertallet af Godsejerne hidtil holdt sig udenfor den aktive Politik, hvor de som Mindretal alligevel ikke havde haft Udsigt til at betyde

noget. Men nu, hvor Forfatningsspørgsmaalet var ved at gaa i Haardknude paa Grund af Partiernes indre Splid, siger Neergaard,⁸ var det »et almindeligt Ønske« igen at faa Godsejerne ind i dansk Politik. De ansaas for »ukompromiterede« i al den Ulykke, som var overgaaet Landet, og derfor egnede til at danne Regering. »Enhver sit« hilste med Glæde den Dag, den danske Landadel efter 200 Aars Forløb atter overtog Regeringen.⁹

Indenfor visse ældre Bondevenne-Kredse, hvor der endnu sad Rester af Bitterhed fra Fæstelovsforhandlingerne, mente man imidlertid, at Godsejerne maatte gøre det første Skridt til Forsoning.¹⁰ Det var et haardt Forlangende, men Michaelsen virkede energisk i Gjørups Ugeskrift. Det gamle Helstatshøjre saa lige skeptisk til.¹¹

*

Efter en Artikel i »Enhver sit« af 22. Januar 1865 gik I. A. Hansen først til Godsejer G. Grüner og derpaa til Lensgreve Frijs med Tilbud om Forhandling. Forinden havde han sikret sig sine Partifællers Sanktion af dette Skridt, og flere af disse, endogsaa Sofus Høgsbro og den gamle Tscherning, billigede, at der gaves de store Jordejere visse mindre, politiske Forrettigheder ved Landstingets Sammensætning.¹² Grev Frijs havde hidtil staaet i de Helstatskonservative Rækker, havde støttet Ørsted og syntes senest navnlig at have lyttet til Andræ. Vistnok under Paavirkning af Estrup tog han nu imod I. A. Hansens Tilbud.¹³ Den nystiftede, konservative, antinationalliberale »Augustforening« støttede samtidig Forligsbestræbelserne ved en Udtalelse mod de »Doktrinære« og for den samlede Landbostands Medvirkning til Gennemførelsen af en ny Forfatning med et virkeligt Førstekammer.

I Løbet af Februar og Marts forhandlede Grev Frijs og I. A. Hansen og naaede ogsaa godt paa Vej til en foreløbig Overenskomst. Landstinget skulde være et Landbrugerting, hvor Magten deltes mellem det store og det lille Landbrug helt ned til et Par Tdr. H., — altsaa Estrups Forslag i noget fyldigere og mere udarbejdet Form. De endelige Forhandlinger strandede paa I. A. Hansens Frygt for ikke at kunne faa sit Parti med til det, som i Virkeligheden var Kardinalpunktet, nemlig de kongevalgte Landstingsmænd, og han fortsatte derefter ufortrødent i sit Blad med at opfordre til Troskab imod Junigrundloven.¹⁴

I Marts taltes der om Ministerskifte. Det siddende Ministerium havde svækket sin Position ved en altfor vaklende Optræden. David siger selv i sine Optegnelser,¹⁵ at han begik den Svaghed at gaa fra Indrømmelse til Indrømmelse i Stedet for at staa fast. Angrebene paa Justitsminister Heltzen skærpede en Overgang Krisen. Indenrigsminister F. Tillisch opfordrede Kongen til Folketingsopløsning og snarest Valg, og David trængte paa for at faa en Afgørelse. Christian IX havde siden Juli 1864 intet tilovers for Ministeriet Bluhme og

talte med Grev Frijs, som ogsaa prøvede paa at danne et Ministerium, hvori Estrup ikke synes at skulle have haft Sæde. Planen blev imidlertid opgivet, og Ministeriet blev siddende. Kun Heltzen traadte tilbage, og David besluttede nu at staa fast.

*

I Fællesudvalget fremsatte Bondevennerne Forslag om Junigrundlovens Genindførelse. Flere andre Forslag blev forelagt — ogsaa det Estrupske — og det lykkedes tilsidst Grev Frijs at opnaa et Forlig med de Nationalliberale. Der var gjort store Indrømmelser fra alle Sider, mest fra Regeringen, men iøvrigt var det Forslag, som Udvalgets Flertal saaledes kunde samles om, saa stærkt præget af Estrups Forslag, at Ploug betegnede det som Estrups, ikklædt brugbar Skikkelse af ham og H. Hage.

Det var ogsaa overladt Estrup at forhandle med Monrad om Forslaget, inden det fremsattes i Rigsraadets Folketing. Under denne Forhandling faldt følgende Ordskifte, der viser Monrads overfladiske, politiske Forstaaelse. Monrad: »Jeg holder ikke af Klassevalg.« — Estrup: »Det kan vi nemt komme over. Vi lader dem bare stemme i samme Pose.« — Monrad smilende: »Saa har jeg ikke noget at bemærke.«

I Folketinget gik et Flertal med I. A. Hansen imod Fællesudvalgets Flertalsforslag. Forgæves blev det foreholdt Venstre, at den Forfatning, som nu var tilbudt, var den frieste i Verden — i et og alt Junigrundloven med Undtagelse af Landstingets S sammensætning. Det hjalp intet. Venstremanden Chr. Krabbe sagde, at man paa Grund af gensidig Mistro ikke vilde lade hinanden faa en Alens frit Løb.¹⁶ Der vedtoges saa mange Ændringer, at Landstinget ikke vilde vedtage Loven.

Estrup havde ventet dette Resultat, men da Regeringen alligevel næppe vilde have haft Kraft til at gennemføre Forfatningsforslaget i Rigsdagen, selv om Rigsraadet var blevet enig, kunde Resultatet for saa vidt være ligegyldigt. Men hvad nu? Vilde Regeringen køre roligt videre med »4-Spandet«, skønt det selv havde understreget Nødvendigheden af hurtigt at faa en Ende paa Forfatningsstriden? Eller vilde det opløse Folketinget og begynde forfra? Vilde det foretrække at gaa af og overlade til et nyt Ministerium at føre Sagen igennem — enten Andræ »som selvbestaltet 4-Spandskusk« eller et Ministerium af Mænd, som straks vilde gaa til Rigsdagen?¹⁷ I Maj opløste det uventet Folketinget.

Ved Valget sidst i Maj støttede Bondevennerne baade Frijs-Estrupgruppen og Mændene fra »Augustforeningen«. I Storehedinge valgtes saaledes Estrups Fætter, Jacob Scavenius, som Augustforeningsmand, men under Feltraabet: Samling mellem Godsejere og Bønder imod de Nationalliberale.

Som livsglad og charmerende ung Student i København havde Jacob Scavenius i sin Tid sluttet sig til den Kreds af unge, gode Hoveder, som samlede sig om Forfatteren Henrik Ussing, en Søn af Tage Algreen-Ussing. Efter en Rejse i Udlandet kom han hjem, da Krigen brød ud, meldte sig som frivillig og dekoreredes med Dannebrogskorpset for Tapperhed. Nu sprang han, 27 Aar gammel, ind i den politiske Kamp.

Valget havde ikke givet noget af Partierne afgørende Indflydelse. Enighed kunde der følgelig ikke opnaas, og Forfatningsforslaget vandrede fra Rigsraadets Folketing til dets Landsting og tilbage igen. Venstre kæmpede lige ivrigt for Junigrundloven, idet dog den ret nye Folketingsmand Christen Berg anbefalede en Valgcensus til Landstinget paa 25 Rdl. i Skat, da Husmændene og Indsidderne ellers aldeles kunde udelukke Gaardmandsklassen.¹⁸ Godsejerne saa tavse til og nøjedes med at stemme med Regeringen. Den 13. Oktober sendtes Forslaget atter i et Fællesudvalg paa 30 Medlemmer.

*

Den 15. September holdt J. Scavenius og Baron Zytphen-Adeler en Middag for nogle Godsejere og en Del af Venstre fra Rigsraadets Folketing. Disse gjorde Gengæld og indbød Grev Frijs og Estrup samt en Del »augustinske« Godsejere (af »Augustforeningen«), bl. a. Baron Blixen-Finecke, Wichfeld, Sehested og Baron Rosenkrantz til den historisk berømte Middag den 10. Oktober paa Hotel Phønix. Alle de mødte var Mænd, som skønnedes villige til et Samarbejde med Bondevennerne. Dog var Bille overrasket over Estrups Nærværelse.¹⁹ Han mente ham slet ikke hjemmehørende i denne Kreds og ansaa ham øjensynlig for alt for nøgtern til at kunne tro paa Muligheden af konservativ Virkning som et Resultat af den af Mænd som I. A. Hansen, Baron Blixen, Scavenius og Baron Zytphen-Adeler skabte, naive Festatmosfære. Der blev talt af mange og heller ikke lagt Skjul paa, at der herskede forskellige Meninger om Forfatningsforslaget. Kun i de tre, for alle Fstedtagerne selvfølgelige Punkter var I. A. Hansen og Grev Frijs enige, nemlig om 1) Kongedømmets Hævdelse, 2) en fornuftig og sparsommelig Statshusholdning og 3) Embedsmændenes rette Stilling i Staten.

Baron Zytphen-Adeler mente, at man burde betragte alt, hvad der kunde være de forskellige Led af Landbostanden imellem, som Familiesager, der ved gensidig Imødekommenhed baade kunde og burde ordnes. Han sluttede: »Gid Historiens Aarbøger engang maa kunne udtale, at i Efteraaret 1865 blev Landbostanden enig og frelste derved Danmark for yderligere Opløsning og Fordærvelse. I. A. Hansen haabede, at de alle sammen maatte naa til at betragte hinandens Stræben og Virken med Imødekommenhed og Tiltro. Det var her-

paa, det gode Forhold beroede. Man skulde prøve og overveje hinandens Forslag og ikke straks forkaste dem uden at høre Begrundelsen. Hidtil havde man desværre fra begge Sider betragtet alt, hvad den anden havde sagt, med forudfattet Mistanke, og meget godt var derved forhindret. Gid det maatte blive anderledens, og lad os møde hinandens Forslag i den Tro, at de er fremsatte af hæderlige og agtværdige Bevæggrunde. Kammerherre Wichfeld og Estrup talte i samme Retning. Grev Frijs sluttede sin Tale med: »Jeg vil med mit Hus og med alt, hvad jeg ejer, tjene gamle Danmark, mit elskede, men sønderrevne Fædreland.« Disse Ord opfattedes af alle Deltagerne som Udtryk for, at han var villig til at danne et Ministerium for at føre de store og smaa Bønders Forfatningspolitik til Sejr.

Den direkte Følge af denne hastigt oplussede Samlingsbestræbelse indenfor Landbruget blev, at 25 Rigsraads- og Rigsdagsmænd begejstret dannede en fælles Forening, som kaldtes »Den 10. Oktober-Forening« efter Dagen for Phønix-Middagen. Foreningen var antiskandinavisk og antigrundtvigiansk, først og fremmest dannet i fælles Had til de Nationalliberale. Dens Formaal var at tale Fredens og Forsoningens Sag, og for Eks. skulde Fæstesagen ordnes endeligt ad Frivillighedens Vej.

»Enhver sit« var tilfreds med dette Resultat af sit Virke og skrev: »Det er vor bedste Overbevisning, at 10. Oktoberforening vil ved en almindelig Tilslutning blive en Hovedhjørnesten, hvorpaa vor Stats- og Frihedsliv kan bygge, ja vi gaar endog videre og paastaar, at efter vor Anskuelse er den Velvilje og gensidige Tiltro mellem de store og smaa Landejendomsbesiddere, som ønskes oprettet, den eneste sikre Grundvold, hvorpaa en taalelig, maaske god Fremtid for vort Fædreland kan bygges.«²⁰

Slet saa rosenrødt saa dog de mere betydelige af de politisk interesserede ikke paa Foreningen, og dens Medlemstal blev aldrig imponerende hverken af Godsejere eller Bønder, tilsammen ikke over 3000, hovedsagelig fra Sjælland. Den skulde være politisk neutral indadtil. I. A. Hansen skrev straks, at Formaalet var at drøfte de Spørgsmaal, der var paa Dagsordenen, samt at befordre Velvilje og gensidig Tillid.²¹ Nogle Aar senere ændrede han dette til, at Oktoberforeningen ikke kunde kaldes en Alliance; det var kun Meningen at søge tilvejebragt Overensstemmelse i foreliggende Spørgsmaal.²²

Udadtil mødte den absolut Uvilje hos de Nationalliberale og det grundtvigske Venstre. Sofus Høgsbro beskyldte den for at skulle arbejde for Godsejernes private og politiske Interesser.²³ Selv gamle Bondevenner som Tscherning og Balth. Christensen holdt sig skeptiske tilbage overfor I. A. Hansens Politik. Førstnævnte kaldte Oktoberforeningen for »Tant«.

Skønt Foreningen var udmærket organiseret og i Øjeblikket fyldte en Del politisk, kom den imidlertid ikke til at bevare sin Betydning ret længe. Med-

lemmerne var socialt og aandeligt alt for uensartede. Saasntart der kom til at foreligge et indbyrdes Mellemværende, stødte Særinteresserne sammen og det var da ogsaa Fæstesagen, som i 1870 endte dens Dage.

GRUNDLOVEN AF 1866 — ESTRUP BLIVER INDENRIGSMINISTER

Da Fællesudvalget konstitueredes den 13. Oktober, spurgte Grev Frijs ved Mødets Slutning I. A. Hansen, om han var villig til at prøve nye Forhandlinger, hvortil denne svarede: »nu eller aldrig.« De enedes da om at danne et privat Underudvalg paa 6 Medlemmer, hvortil de hver valgte to. Grev Frijs valgte Estrup og Fonnesbech, I. A. Hansen Grundtvigianeren J. Jørgensen (Bjerregaard) og Dr. Gert Winther, altsaa begge udenfor sin egen Gruppe. Det første Møde afholdtes Søndag den 15. Oktober, og Resultatet blev et Forslag, bygget paa det Estrupske af 17. Januar, d. v. s. i faa Ord, at de Højstbeskattede kom til at raade over Halvdelen af Pladserne i Landstinget og den anden Halvdel forbeholdtes den almindelige Valgret. I. A. Hansen kvitterede saaledes Juni-grundloven.

Grev Frijs ønskede dog kun Forslaget bragt ned i Fællesudvalget, saafremt man var sikker paa at faa det vedtaget. Hertil svarede Gert Winther, at han af Hjertet vilde haabe det, men at han personligt ikke kunde stemme for det. Det vilde I. A. Hansen heller ikke gøre, hvis samtlige Venstremænd ikke sluttede op om ham. Estrup søgte at holde ham fast ved en Bemærkning om, at han forudsatte Selvfølgeligheden af, at naar Medlemmer af Venstre i Udvalget stemte for det, at de saa ogsaa vilde gøre det paa Rigsdagen. I. A. Hansen lovede da, at han ikke skulde opgive Forslaget, med mindre Rigsdagens Landsting — det Ting, man vilde ophæve — vedtog noget, der laa Junigrundloven nærmere.¹

For at sondere Stemningen sammenkaldtes derpaa et større, privat Møde paa Christiansborg, men paa dette stemtes Forslaget ned. Grev Frijs og I. A. Hansen sagde sig derefter fri fra det og gik tilbage til deres Grundstandpunkter.

I den følgende Tid kæmpedes der heftigt i Fællesudvalget, fra de National-liberales Side for Københavns og Købstædernes Ligeret med Landet ved Valgene til Landstinget og fra Venstres Side for Junigrundloven. Længst til højre stod enkelte af de gamle Hølstatsmænd med deres absolutistiske Planer. Flere Ændringsforslag blev fremsat, bl. a. et af Grev Holstein-Holsteinborg og Gaard-ejer K. Pedersen. Dette var dog i Hovedsagen det ovenfor omtalte Seksmands-forslag. Da Dr. Gert Winther tilsidst gav det sit ja, fulgte flere andre Venstremænd »deres Fører«,² deriblandt I. A. Hansen og Berg. Ved den endelige Af-

stemning den 14. Oktober fik dette saaledes ialt 23 Stemmer eller en Stemme mere end noget af de andre Forslag og blev følgelig lagt til Grund ved de videre Forhandlinger.

Under disse blev Estrup den »mest drivende Kraft«. Nu maatte der naas et Resultat, og hellere end at lade det hele briste, skal han have sagt, vilde han stemme for Junigrundloven og altsaa gaa med Bønderne³ — en Ytring, som hvis den er rigtig, vel i lige saa høj Grad har haft til Maal at skræmme de Nationalliberale. Med I. A. Hansen førte han flere Forhandlinger.⁴ Navnlig voldte Spørgsmaalet om de Kongevalgte en Del Vanskeligheder. Estrup udviklede klart sit Syn paa dette Princip. Han tillagde det ikke synderlig Betydning som konservativ Garanti og vilde for saa vidt helst opgive dem, men sluttede han: »Jeg har været længe nok i Repræsentationen til at lære at indse Nødvendigheden af i visse Tilfælde at opgive Principper. Derfor stemmer jeg for de Kongevalgte.«⁵ Andre ansaa dem for overflødige, fordi Kongen altid havde fri Ret til at bruge sin Nejret overfor enhver Lov. (Det blev dog dem, som bevarede Landstingsflertallet for Højre lige til 1913.)

I fuld Enighed med de andre Godsejere fastholdt Estrup derimod, at der kun skulde vælges en Valgmand for hvert Sogneforstanderskab, og hans Tilslutning til ethvert som helst Forslag var betinget heraf. Derved forbeholdtes der nemlig det store Hartkorn alle de umiddelbare Vælgere. Men netop paa dette Punkt mødte han ogsaa den skarpe Modstand hos de Nationalliberale, fordi det gav Købstæderne en for ringe Stilling.

For Godsejerne lettedes dog Forhandlingerne meget ved, at de Nationalliberale havde et grundet Haab om et nyt Ministerium af Godsejere uden de forhadte Bondevenner.⁶ Disse havde derimod ved Middagen paa Hotel Phønix forstaaet Grev Frijs saaledes, at han var villig til at træde i Spidsen for et muligt Ministerium uden afgjort Udelukkelse af Bondevenner.

Sidst i Oktober var David hos Kongen og forklarede, at et Landsting efter Regeringens Forslag vilde skabe større Modvægt imod det demokratiske Folkesting end Godsejernes. Dagen efter kom Estrup i Audiens og redegjorde for de 23's Forslag, og dette syntes Kongen bedre om. Estrup fortalte det selv til David, men tilføjede, at han vilde anse det nuværende Ministeriums Afgang som en Kalamitet, og »dog maa jeg arbejde derpaa, i Fald De ikke vil opgive Deres Landsting og antage det af flere Godsejere foreslaaede. Jeg beder Dem vel at overveje Sagen. At De kan ønske at afløses, kan jeg vel indse, men betænk, hvad De skylder Fædrelandet«. »Det er, hvad jeg har gjort og gør«, svarede David og trykkede Estrups Haand.⁷

Alle havde strakt sig til det yderste,⁸ men almindelig Tilfredshed med Forslaget var der ikke. Det saa dog ud til, at det vilde kunne samle et Flertal af Grupper indenfor de Nationalliberale og Venstre, saaledes at hele denne for

Samfundstilstanden lammende Forfatningsstrid kunde afsluttes. Haabet gik dog endnu ikke i Opfyldelse, til Trods for en Majoritet, der spændte lige fra Grev Frijs over Madvig, Hall, Birkedal, Monrad, Rimestad til I. A. Hansens Gruppe. Skylden var Regeringens, som ikke vilde modtage et Forslag, der var saa forskelligt fra sit eget.

*

Der var længe talt om, at Ministeriet maatte gaa af, fordi det ikke magtede at føre sit Forfatningsforslag igennem. Dets Fejl var, skrev »Enhver sit«, at det havde forladt sin egen Overbevisning og vaklende søgt Støtte hos de National-liberale. Men hvem skulde afløse det?

Grev Frijs's Navn havde hyppigt været paa Tale, tillige Fønnesbechs og enkelte andres, men det var alle nye Mænd, som efter de »Doktrinæres« Mening havde alt for lidt administrativ Erfaring og Dygtighed. Fra enkelt Side blev det forsøgt at faa et Ministerskifte udskudt endnu i nogen Tid, og hverken Grev Frijs eller Estrup lagde en Finger i Vejen for Ministeriet Bluhmes Forbliven. Dette følte imidlertid selv sin Afmagt, og den 3. November indgav det sin Demissionsbegæring. Kongen modtog den og sendte straks Bud efter Grev Frijs. Han sagde ja og valgte Estrup til Indenrigsminister.

Hele Landet var træt af den evige Forfatningsstrid og hilste Ministeriets Afgang med Glæde. Det eneste, som kunde redde Forfatningssagen ud af det politiske Virvar og bringe Landet i Ro, var et stærkt og viljekraftigt Ministerium, som ikke hældede til noget af Yderstandpunkterne.

De almindelige politiske Overbevisninger fra før 1864 var slaaet i Stumper og Stykker, saaledes at der nu praktisk talt eksisterede 8 Grupper, nemlig 1) Det gamle Helstatshøjre (Bluhme, David, Andræ, Sponneck), 2) Frijs-Estrup's Gruppe, ogsaa kaldet de nationale Godsejere, 3) De Nationalliberale (Orla Lehmann, Ploug, Monrad, Hall), 4) Mellempartiet, bestaaende af en Del fremskridtsvenlige Nationalliberale (Prof. N. C. Frederiksen, C. V. Nyholm) og det saakaldte »bevægelige Venstre« eller »de vise Bønder« (C. Aaberg), 5) »Det nationale Venstre« (Balth. Christensen, H. R. Carlsen), 6) »Det grundtvigske Venstre« (Høgsbro), 7) Tschernings Parti eller »det ikke nationale Venstre« (Tscherning, G. Winther, Lars Bjørnbak), 8) »Oktobristerne« (I. A. Hansen). De to sidste Grupper dannede Spiren til det senere radikale Parti.

Lensgrev Frijs-Frijsenborg var en uafhængig Mand, en dygtig og myndig, men ogsaa velmenende Godsejer, uden personlig Stræb af nogen Art og ikke bange for at tage et Ansvar. Han var vant til at raade, som han vilde, og kun modstræbende gav han Afkald paa sit frie Liv for at lænke sig til en uvant ministeriel Tilværelse med dertil hørende politiske Vanskeligheder. Men Folket var sygt efter Krigen og skulde gøres raskt igen. Han ønskede, som han sagde,

ikke »nogen stærk Kraftudfoldning indadtil, da han ikke havde Midler til at udfolde en saadan, men en bestemt og sejt Vilje, saa længe han havde Ansvaret, til at bestræbe sig for at genindføre Disciplin og Orden i den hele Styrelse«. Han var Anti-Nationalliberal, Anti-Skandinav og nærmest Helstatsmand i udenrigspolitisk Henseende. Om Estrup, skriver Neergaard, at han var en handledygtig og magtkær Mand, hvis fremragende politiske og parlamentariske Evner man allerede var begyndt at faa Øjnene op for.⁹ »Illustreret Tidende« skrev paa dette Tidspunkt,¹⁰ at han ikke var nogen Taler som Lehmann, Hall og Monrad. Der var noget skarpt og stødvist i hans Foredrag, som klarede bedre end det henrev eller bevægede. Han var ikke snakkesalig, og der var ingen Vrøvl med ham. Man hørte ham ogsaa gerne og opmærksomt. Han var en Handlingens Mand, dygtig og kraftig, ærlig og hæderlig.

Fonnesbech udtalte engang, at han og Estrup i deres Hjerter var Skandinaver, og at de kun under de nuværende Forhold formaaede at gaa sammen med Grev Frijs. Ellers vilde de have været ham for nationale.¹¹ Det eneste rigtige heri er, at Estrup nok var Skandinav, men — som allerede nævnt — blot ikke i Tredsernes luftige, politiske Betydning. Han bevarede altid en vis Uvilje mod de Nationer, som havde voldt vort Land Fortræd, og Sverige havde svigtet os i 1864. Ved en eller anden Lejlighed sidst i Tredserne, mulig Kroningsdagen den 8. Juli 1868, hvor Kong Carl XV blev hyldet, holdt han for Eks. en Tale saa afdæmpet og neutral, som Ploug, Bille m. fl. aldrig vilde kunne have gjort det.¹²

Som Grev Frijs var han kun gaaet ind i det politiske Arbejde af Pligt, d. v. s. for at virke for en solid Løsning af Forfatningssagen og afgjort ikke for at blive hængende som Minister.¹³ Han havde ingen Lyst til at spille nogen politisk Rolle og næppe heller endnu noget politisk Program paa langt Sigt. Intet kunde gøre ham mere trist i Hu end Tanken om at skulle sige Farvel for en Tid til sine Gaarde og Skove, sin Frihed og Selvstændighed for at læknes til en Kontorstol. Havde han vidst, at et Ministerembede skulde blive Indledningen til en lang og brydsom politisk Gerning, havde han sikkert stridt stærkere imod.

Da Grev Frijs første Gang henvendte sig til ham, svarede han, at man dog vel ikke plejede at hente en Mand til Minister fra Ploven? Grev Frijs foreholdt ham imidlertid, at han som Hovedmanden ved 66-Forfatningens Udarbejdelse og Tilrettelægning ogsaa havde Pligt til at føre den ud i Praksis. Overfor dette Argument gav han tilsidst op, og det blev herefter hans politiske Livssag at vise, at Forfatningen var brugbar. Helst havde han dog overtaget de militære Ministerier, naar han endelig skulde ind i Regeringen.¹⁴

Estrup fortæller selv:¹⁵ »Vort politiske Liv var allerede den Gang begyndt at gaa ned ad Bakke. Jeg havde deltaget med Frijs i det kort forinden afholdte

Møde paa »Hotel Phønix«, og jeg havde ud fra min bedste Overbevisning kæmpet for de besiddendes politiske Garanti og Mission. Jeg havde gjort det, fordi jeg ikke kunde gøre andet. Nu kom Frijs til mig og sagde: »De maa overtage Indenrigsministerporteføljen i mit Kabinet.« Det kom mig ganske overraskende og ubelejligt. Jeg gjorde den Indvending, at jeg ikke var Jurist, end ikke Student, og at jeg ikke følte mig den tilbudte Stilling voksen.

Frijs sagde: »Har De ikke altid sagt, Estrup, at den, der er med til at fremkalde et Resultat, ogsaa skal være med til at bære Ansvar for det? — Jo — Har De ikke i høj Grad været medvirkende til at fremkalde den Situation, der nu foreligger? Jeg tav og overtog den mig tilbudte Portefølje, men den 6. November 1865 var sammen med den 11. Juni 1875 de to bitreste Dage i mit politiske Liv, de, paa hvilke jeg tog Magtens Ansvar. Naar jeg gjorde det begge Gange, saa var det, fordi jeg kendte Kongen, og som jeg kendte ham da, er jeg vedblevet at kende ham.«

Ministeriet dannedes den 7. November 1865. Grev Frijs blev Konseilspræsident og overtog selv Udenrigsministeriet, Estrup blev, som nævnt, Indenrigsminister, Godsejer Fønnesbech Finansminister, Juristen, Etatsraad C. Leuning Justitsminister, Godsejer C. P. T. Rosenørn-Teilmann Kirke- og Undervisningsminister, Oberst J. V. Neergaard Krigsminister og Orlogskaptajn H. H. Grove Marineminister. Kort efter flyttede Estrup til København, hvor han lejede en Lejlighed i Frederiksgade Nr. 1 (senere Nr. 3).

»Enhver sit« tiljubede naturligvis Ministeriet en straalende Velkomst.¹⁶ Ogsaa det nationalliberale »Fædrelandet« hilste »med store Forventninger det første virkeligt parlamentariske Ministerium.« »Grev Frijs er kendt«, skrev Bladet, »som en omhyggelig Bestyrer af sine jyske Besiddelser. De andre Ministre er Mænd, som alle medbringer en agtværdig Karakter og en agtværdig Dygtighed, men ingen af dem er dog inde i Administrationen, og den af dem, der har de bedste Anlæg til at blive en politisk Personlighed (Estrup), har deltaget for kort i det politiske Liv til at være det.« Bille skrev i »Dagbladet«, at Ministrene udmærkede sig ikke ved store Talenter, dyb politisk Indsigt eller almindelig parlamentarisk Begavelse, alle jævnt dygtige Mænd. — — — »Af disse er vistnok Estrup den dygtigste, baade fra Evnernes og Karakterens Side, og vi tror tillige at kunne sige om ham, at han er besjælet af en varm Begejstring saavel for den konstitutionelle Frihed som for Danmarks nationale Selvstændighed, som det ogsaa sømmer sig H. F. Estrups Søn.« Et andet Sted i Bladet siges der, at de store Bønder havde taget alt selv uden at tænke paa deres smaa Kolleger.¹⁷

Venstrebladene var skuffede. »Morgenposten« erklærede, at »en saadan Tilside sættelse som den, der ved Kabinettets Dannelselse er vist et af Landets ind-

flydelsesrige Partier (Venstre), er ikke skikket til at indgyde Tillid«. ¹⁸ Ved et Selskab udtalte I. A. Hansen, at havde Grev Frijs talt med ham om de nye Ministre, vilde han have fraraadet de fleste af dem, han tog. Han følte sig sparket af Grev Frijs og af sine egne Venner. ¹⁹ Noget lignende skrev han i et Brev sidst i Oktober til Grev Frijs, og han tilføjede her, at om blot en af hans Parti var udnævnt til en af de fire kongelige Landstingsmænd, som skulde vælges, havde det dog været en Indrømmelse til Oktoberforeningen. ²⁰

Men denne var jo først realiseret efter Dannelsen af Ministeriet Frijs og havde ikke lovet nogen som helst Støtte ved Gennemførelsen af Grundloven. Naturligvis kunde dog den Forsoningens Aand, som i Øjeblikket udgik fra den, kun virke fremmende for Grundlovsarbejdet. ²¹

Grev Frijs havde ved Dannelsen af Ministeriet ikke taget Hensyn hertil, og sandsynligvis har Estrup været enig med ham. Han kendte af personlig Erfaring — og sikkert bedre end Grev Frijs — Bondestandens Evner og Psyke. Han vilde gerne et politisk Samarbejde, som allerede nævnt, men et saadant maatte oparbejdes langsomt og paa naturlig Maade. Der maatte en Udvikling til. Vejen var ikke den, som Bondevennerne agitatorisk havde vandret hidtil. Uden større Interesse havde han deltaget i de indledende Forhandlinger med I. A. Hansen og i Middagen paa Hotel Phønix, og hverken han eller Grev Frijs havde været medvirkende ved Oktoberforeningens Dannelse. De meldte sig ikke engang ind i den — af Mistillid til I. A. Hansen. De ansaa Alliancen mellem de store og smaa Bønder som Taktik fra hans Side eller i al Fald som en skøn Fremtidsmusik. I et samtidigt Brev skriver I. A. Hansen til Grev Frijs, ²² at han dog havde antaget, at Ministeriet nærede nogen Sympati for Oktoberforeningen, men det havde hidtil syntes at lægge det modsatte for Dagen. Ved forskellige Lejligheder havde det endog vist alle andre Partier Opmærksomhed, men ikke nogensinde Oktoberforeningen eller det egentlige Menigmandsparti.

Maaske kunde et Ministerium paa en noget bredere Basis have haft Betydning ud i Fremtiden, men havde det været muligt i Øjeblikket? Kunde Grev Frijs for det første have medtaget et Par Bondevenner med Overspringelse af det mellemstore Landbrug, Proprietærene, og for det andet vilde en Bondevenneminister ikke have været en Udfordring til det endnu stærke national-liberale Parti i Byerne — af uberegnelige Følger for Grundlovssagen? Frijs-Estrup Gruppen og I. A. Hansen Gruppen (Oktobristerne) havde tilsammen ikke Flertal i noget af Tingene.

I. A. Hansen kunde der i al Fald ikke være Tale om. Der var ingen Tillid til ham. Neergaard skriver for Eks., ²³ at han aldrig helt rystede Smaamanden fra Absolutismens Tid med dennes Mistænksomhed og Nag mod Overklassen ud af Ærmerne. »Morgenposten« erklærede, at Venstre vilde have været til-

freds med Baron Blixen, Carlsen eller endog Baron Zytphen. Førstnævnte havde imidlertid sat sig selv ud af Spillet ved de paradoksale Betingelser, han havde stillet Grev Frijs under dennes tidligere Forsøg paa at danne et Ministerium.²⁴ Baron Zytphen var Formand for Oktoberforeningen og havde siden fulgt I. A. Hansen ved Afstemningerne i Rigsraadet, men han var først blevet aktiv Politiker ved Valget i Foraaret og havde iøvrigt næppe større Evner som politisk Personlighed. Bille kalder I. A. Hansen for koldt og tørt beregnende og Baron Zytphen for barnlig.²⁵ Carlsen²⁶ var Tilhænger af den uforandrede Junigrundlov og følgelig Modstander af de 23's Forslag, som nu skulde føres igennem. Han var gift med en Søster til Grev Frijs. Hans Søster havde været gift med Estrups Fastersøn, Harald Toft til Rønnebæksholm (hun blev senere gift med Grundtvig), og som Dreng havde Estrup været med til hans Bryllup. Han og Carlsen kom ogsaa godt ud af det med hinanden, naar de mødtes i Grev Frijs's Hjem paa Toldbodvej 26 (nu 34-36). Hans Grundtvigianisme, som nok i nogen Grad kunde paavirke Grev Frijs,²⁷ var Estrup ligegyldig, politisk som religiøs, og anfægtede ham i al Fald slet ikke paa dette Tidspunkt. Det var først senere, da Grundtvigianismen gennem Højskolerne fik større politisk Magt, at han regnede dem som mere farlige Modstandere.

Udenfor de ledende Oktoberforenings-Politikeres Kreds fandtes der næppe en eneste Venstremand, som var i Stand til at fylde et Ministerembede efter Datidens Fordringer. I al Fald har næppe nogen Bonde selv gjort sig Tanker om at komme i Spidsen for Styrelsen af Land og Rige. Neergaard skriver,²⁸ at Venstre, selv taget i videste Forstand, ikke var noget regeringsdygtigt Parti, fordi det efter den da herskende Opfattelse indenfor Kredsen af dets Mænd kun fandtes faa eller ingen, som var egnede til at beklæde en Ministerpost.

Som Ministeriet nu var, en politisk Homogenitet, uden Repræsentanter hverken fra de Ultrakonservative, de Nationalliberale eller Bondevennerne havde det størst mulig Styrke og derfor den største Mulighed for at løse Opgaven. Kun Justitsministeren ansaas for at staa de Nationalliberale nær, men udnævnt fra Departementschefsstillingen i Justitsministeriet kunde han betragtes som Fagminister.

Ministeriet var ikke Udtryk for Alliancen mellem de store og smaa Bønder. Grev Frijs kaldte det upolitisk og staaende over Partierne. Det var følgelig henvist til at søge sit Flertal i hver enkelt Sag med de store Partier i hvert Ting. Godsejerne og Mellempartiet stod det nærmest, men de var i Minoritet i begge Ting. I Folketinget var Venstre talrigst og i Landstinget de Nationalliberale.

Paa Rigsdagen blev Ministeriet modtaget godt af alle Partierne, ogsaa af det moderate Venstre. Selv det yderste Venstre trøstede sig efterhaanden med, at det dog i al Fald stod i Modsætning til de forhadte Nationalliberale.²⁹

I Forfatningssagen var Ministeriet naturligvis bundet til de 23's Forslag, saaledes som det var vedtaget i Fællesudvalget. I Løbet af Vinteren 1865—66 prægedes Oppositionen mere og mere af den almindelige Træthed ved den evige Forfatningsstrid. Endnu engang rettede dog Andræ i Rigsraadets Lands-ting sin skarpe Kritik mod saa at sige alle Paragraffer og mod Grundloven i sin Helhed, fordi den ikke ydede et tilstrækkeligt Værn imod Demokratiet. Fønnesbech kaldte Forslaget et Kompromis, og i Rigsraadets Folketing udtalte Estrup den 10. April,³⁰ at der var vist Resignation af Regeringen. Den havde gjort sit yderste for at faa Sagen endt, og der kunde ikke tages Hensyn til dem, som udelukkes fra Stemmeretten til Landstinget. Det eneste, man maatte have for Øje, var at naa frem til en endelig Forfatning, hvormed Landet kunde være tjent. Alle andre Hensyn var Biting. Regeringen vilde ikke paatage sig Ansvar for Følgerne af, at der nu ikke kom en Overenskomst i Stand. Hvis Forslaget ikke vedtoges, tvivlede han om, at den vilde kunne føre Forfatnings-sagen igennem.

Fra det yderste Venstres Side lød Kritikken vel lige uforsonlig, men alligevel sluttede flere deres Taler — bl. a. Christen Berg — med at erklære, at de trods alt vilde give Forslaget deres Stemme. Baade Rigsraad og Rigsdag vedtog det ogsaa tilsidst, om ikke med noget overvældende Flertal i de to Folketing. I. A. Hansen sagde senere, at det var Halls og de Nationalliberales haarde Modstand, som havde tvunget Venstre til at resignere.³¹

Ved de derefter følgende Bekræftelsesvalg i Juni søgte Oppositionen for sidste Gang at rejse Stemning for den uforandrede Junigrundlov. Tscherning, Balth. Christensen, G. Winther, Krabbe o. fl. rejste om i Landet og kaldte til Kamp for Junigrundlovens Frihed. De opnaaede vel at sætte de hidtidige smaa Stemme-procenter lidt i Vejret og at øge deres Tilhængeres Tal noget. Tre af Mini-strene faldt ved Valget, nemlig Leuning, Rosenørn-Teilmann og — til Billes Beklagelse — Estrup,³² men ogsaa flere af Oppositionens Mænd blev paa Valen, saaledes I. A. Hansen, Balth. Christensen og Carlsen. Rigsraads- og Rigsdagsflertallene ændredes ikke afgørende. Efter 38 Behandlinger i Rigsraad og Rigsdag blev »Danmarks gennemsete Grundlov af 5. Juni 1849« omsider vedtaget under lige Utilfredshed fra de to Ydergrupper, repræsenteret ved Tscherning og Andræ. Overfor den overmægtige Landbofront gav tilsidst det i Forvejen svækkede nationalliberale Byparti op. En Del af det havde endog støttet den moderate Del af Venstre som Modvægt mod de yderliggaaendes Radikalisme. Den 28. Juli 1866 blev den underskrevet af Kongen, og sam-tidig sattes Novemberforfatningen ud af Kraft. Ved Valgene i Oktober s. A. valgtes Estrup paany ind i Landstinget. Aaret efter gennemførtes Valgloven, som lige til 1915 i Hovedtrækkene blev bestemmende for Valgordningen.

Med fast Haand havde Estrup ledet Forfatningsforhandlingerne til Afslutning. Han var selv tilfreds med Resultatet. Kongens Magt var sikret derved, at han frit kunde vælge sine Ministre.³³ Forfatningen forudsatte altsaa til en vis Grad stabile Ministerier og skiftende Rigsdage, altsaa en fast udøvende Magt og en mere foranderlig lovgivende Magt. Den betød en Svækkelse af den nationalliberale Indflydelse og lagde en betydelig Magt for Landstingets Vedkommende i Godsejernes Hænder og for Folketingets Vedkommende i Bøndernes.

Eftertiden har kaldt 66-Grundloven for udemokratisk med den privilegerede Valgret til Landstinget. Efter Estrups Opfattelse var den nye Rigsdag tværtimod et virkeligt Gennemsnitsudtryk for Folket, en saa retfærdig Folkerepræsentation som muligt efter Datidens Forhold. Et ensidigt Flertalsstyre var undgaaet og Mindretallene ikke ganske sat udenfor al Beskyttelse.

Fra mange Sider, bl. a. I. A. Hansen, blev det indrømmet, at Grundloven var den bedste, som det havde været muligt at blive enige om, den eneste, som havde kunnet samle et Flertal for sig. Estrup udtalte,³⁴ at Ministeriet ikke kunde regne paa noget Partis Taknemmelighed for det opnaaede Resultat, men, føjede han til, er dette ikke »netop et Bevis paa, at man har været nær ved at træffe den rette Middelvej?« Selv Berg indrømmede, at der i hvert Fald var »skabt et Landsting saa konservativt, som nogen dansk Regering kunde ønske det, og som kunde være en meget tilbørlig Hemsko paa Folketingets Virksomhed. Det var ikke nogen stor Ulykke for et Land, om de sociale Reformer gennemførtes langsomt. Paa den anden Side vilde det ikke være aldeles umuligt for de to Ting at arbejde sammen«. — — — Grundloven betegnede dog den yderste Grænse for Eftergivenhed fra hans Side. »Jeg stemmer kun for den«, sluttede han, »under den bestemte Forudsætning, at i al Fald et stort Flertal af alle Partier kan blive enige derom, thi kun da kan vi have Haab om, at den vil blive modtaget med nogenlunde Tilfredshed hos det danske Folk, og at den, skønt ikke lidet afvigende fra Grundloven af 5. Juni 1849, dog som Grundlov vil kunne bringe Held og Velsignelse over Fædrelandet.«³⁵

Estrup mente, at der havde været den væsentlige Vanskelighed ved at komme overens om Loven, at Venstres Ledere ude i Befolkningen havde vakt visse Forestillinger, som de senere maatte erkende ikke var rigtige — Forestillinger om, at Modparten vilde tilintetgøre Folkets Frihed. Den var tværtimod hævdet i enhver Henseende.³⁶

Forfatningens Grundtanke var Forhandling og Overenskomst mellem de to Ting med Regeringen som ledende Myndighed.³⁷ Bristede denne, indeholdt Loven ingen Bestemmelse om et Fællesudvalg til endelig Afgørelse af Strids-spørgsmaalene. I 1849 havde man ikke tænkt sig Muligheden af Konflikt mel-

lem de to af Folket valgte Ting. Først i Novemberforfatningen 1863 var der indsat et saadant Udvalg. Det var ogsaa nu blevet medtaget i Regeringens første Grundlovsudkast, men tilsidst stemt ud af Demokratiet³⁸ paa Trods af Monrads og Davids Advarsler.

Bl. a. havde Berg hævdet, at hvis det var et Hovedspørgsmaal, Tingene ikke kunde blive enige om, vilde der rejse sig en saadan Stemning for det i Folket, at dette baade ved den Indflydelse, det fik ved Besættelsen af den ene Halvdel af Landstinget, og ved sin Indvirkning paa den anden Halvdel vilde være i Stand til at gennemføre det efter Ønske.³⁹ Monrad udtalte senere, at de, der havde haft Indflydelse i 1866, ingenunde havde overset, at der var et Hul i Forfatningen. Men alle havde haft Tillid til den »usynlige Livskraft, der gennemstrømmer Grundloven og alle dens Bestemmelser« og til, at denne vilde fylde dette Hul.⁴⁰

Iøvrigt var Estrup heller ikke særlig ivrig for et saadant Fællesudvalg, fordi han mente, at det bedste Middel till at faa de to Ting til at blive enige var Frygten for at ende »i det tomme Rum«, altsaa i Provisorietilstanden. Grundlovens § 25 var en Sikkerhedsventil til Brug i Nødtilfælde.

Mange spaaede Forfatningen trange Tider, fra konservativ Side saaledes Algreen-Ussing, der sagde, »at der gaves Rigsdagen og navnlig Folketinget et farligt Vaaben i Hænde til gennem Finansloven at udøve en parlamentarisk Omnipotens, hvorved den kunde fremtvinge Forandringer i den til enhver Tid bestaaende Regering«. ⁴¹ Andræ mente ligeledes, at ingen Regering herefter selvstændig og besindig kunde lede Statens Anliggender, thi den første Betingelse for enhver Regering vilde være at udføre de Hverv, som blev givet den af den »altformaaende, af den eneherkende Majoritet«. ⁴² Fra det yderste Venstres Side udtalte Tscherning, ⁴³ at der ikke kunde blive noget godt Samliv med den Forfatning, da »Grundlovsrevisionen var en Fornægtelse af Lighedstankens Princip«. ⁴⁴

*

Afslutningen paa Forfatningsstriden bragte den Ro, Landet trængte saa haardt til for at genvinde Kræfterne efter Krigen. Naturligvis kredsede Tankerne bestandig om Slesvigs Generhvervelse, og i haarde Ord faldt Kritikken over de Mænd, som havde ledet Landet ud i Fredsslutningens Ydmygelse og Sorg. Men samtidig blev ogsaa Dalgas Ord: »hvad udadtil tabtes, skal indadtil vindes« det almindelige Løsen for det nationale Liv. Med frisk Mod lagde Erhvervene sig i Selen for at øge Omsætningen, medens Politikerne for en Tid stak Kaarden i Skeden og gav Ministeriet Arbejdsfred.

Paa sin Side søgte dette ogsaa at udsone de fra Forfatningsstriden ophidsede Gemytter. Kun nogle ubetydelige Uoverensstemmelser ved Behandlingen af

Hærloven 1866 gav Anledning til alt for megen Staahej — »quel bruit pour une omelette«, som »Dagbladet« tilraabte Rigsdagen. Estrup skrev i Maj s. A. til Engelstoft:⁴⁵ »Mit besværlige Hverv har hidtil ikke taget paa mine fysiske Kræfter — jeg har taalt saavel Arbejdets som Ministerlivets Anstrengelser langt bedre, end jeg selv og mine Venner havde ventet. Du vil have set af Bladene, at det nu er kommet til en Krise, idet Ministeriet ikke længere vil taale Repræsentationens Overgreb. Vi blive selvfølgelig skældt dygtigt ud, men jeg tror dog, at man tilsidst finder sig i at søbe den Kaal, man selv har spyttet i.«

Bille skrev spydigt,⁴⁶ at saasnart Grundloven var vedtaget, slog Ministeriet ind paa at skabe Harmoni mellem sig og Folketinget. »Menigmændene var højst ministerielle, og Ministeriet bestræbte sig paa at være menigmandig.« Det bares frem for fulde Sejl under Folkelighedens Medbør. Da Landstinget et Øjeblik i 1868 tænkte paa at styrte Ministeriet under Kampen om P. C. Kierkegaards grundtvigianske Valgmenighedslov, som Grev Frijs gjorde til et Kabinets-spørgsmaal, grebes Folketinget af den mest levende Harme over Muligheden af, at nogen vilde fortrænge det frisindede og folkelige Ministerium, og Loven vedtoges. Videre skriver Bille, at Ministeriet var bange for Folketinget og lod sig lede af det. Det traadte ikke saa tydeligt frem for Grev Frijs's Vedkommende, fordi han havde saa lidt med Rigsdagen at gøre, men derimod for alle Fagministrenes, »selv den af Naturen haarde og trodsige Estrup«.

Ogsaa han var paavirket af det almindelige Virkemod og gik snart i Gang med en Fortsættelse af den Monrad-Lehmannske Jernbanepolitik fra Begyndelsen af Tredserne. Hans Tanke var den rigtige, at jo bedre Forbindelse, der kunde skabes mellem de forskellige Egne i Landet, jo større Mulighed vilde der ogsaa blive for en øget Omsætning. Paa Grundlag af et tidligere udarbejdet Forslag fik han i Juni 1866 Rigsdagens Bemyndigelse til at give »Det sjællandske Jernbaneselskab« Koncession paa den sjællandske Sydbane. Efter hans Mening vilde den engang kunde blive en Hovedbane med Fortsættelse til Gjedser, og den burde derfor anlægges saaledes, at den kunde omdannes til en svær Bane. Ellers mente han, vilde navnlig de lette Baner have en Fremtid for sig her i Landet.

I 1865 var Banen København—Korsør færdig, og i 1865 aabnedes Banen Nyborg—Middelfart. Dermed var Ruten København—Jylland i Orden. Estrup saa godt, at en Dampskibslinie mellem en nordsjællandsk Havn til Grenaa vilde være at foretrække, men det vilde kræve nye, kostbare Havneanlæg.⁴⁷ 1862 aabnedes Banen Aarhus—Randers og det følgende Aar Viborg—Langaa. Da Orla Lehmann i Rigsdagssamlingen 1862—63 fik den Monradske Midtbane i Jylland lagt noget østligere, havde Venstre protesteret, bl. a. fordi det betød en Opgivelse af de vestlige Interesser og den lettere Forbindelse Syd paa. Disse Anlæg var blevet forsinkede ved Krigen, men Estrup fremskyndede dem nu og

fik samtidig Bemyndigelse til at lade Staten overtage Driften baade af denne og den fynske Bane. Samtidig foreslog han en Forlængelse fra Aalborg over Hjørring til Frederikshavn for derved at lede en Del af den svensk-norske Trafik til Udlandet denne Vej.

Under Forhandlingerne herom viste der sig Stemning for at fuldstændiggøre hele det jyske Banenet. Inde i Landet foreslog han Banen til Silkeborg og sagde, at han betragtede denne By som den første Station paa en kommende Bane til Midten af Halvøen. (Banen Silkeborg—Herning—Skjern anlagdes under hans Ministerium sidst i Halvfjerdserne). Ned langs Vestkysten skulde Banen til Holstebro forlænges over Ringkøbing—Varde—Esbjerg og herfra til Lunderskov. Ingeniør C. G. Bruun havde tidligere udarbejdet et Projekt til en Havn ved Graadyb — ved Esbjerg, som den Gang kun var en Flækké paa et Par Gaarde og nogle Huse med ialt 30 Beboere. Estrup tænkte først paa at nøjes med en Landingsbro, men hurtigt blev han overtydet om det rigtige i Bruuns Ide om en Havn som en »integrerende Del af det jyske Banenet«. I Folketinget udtalte han i Januar 1868,⁴⁸ at Esbjerg Havn efter hans Mening var et nødvendigt Støttestpunkt, og herfra var Vejen til England kortest. En Udmunding af den vestjyske Bane længere mod Nord ved Vigsø med en Kanal herfra til Limfjorden var ogsaa en Mulighed, men han foretrak Esbjerg eller helst dem begge. Han mente ganske vist ikke, at Esbjerg nogensinde vilde blive et lille Hamborg, men dog et godt Udskibningssted for en stor Del af Jyllands Produkter, navnlig af Kreaturer, efter at den gamle Afsætningsvej til Hamborg var blevet vanskeliggjort ved Slesvigs Afstaaelse. Kunde blot en Del af Udførselen bringes denne Vej,⁴⁹ vilde Havneanlægget forrente sig. Tidligere Forsøg — paa Initiativ af Landhusholdningssekselskabet — med at eksportere Kreaturer (udenom Skagen) til England havde vist, at der herovre kunde skabes et udmærket Marked, saaledes at de jyske Landmænd ikke længere behøvede at lade sig foreskrive Priserne af deres hidtidige og eneste Konsument, Marsken. Det vilde vare for længe, hvis man ventede paa, at Udviklingen selv skulde tvinge til saadanne Anlæg. Tværtimod skulde man begynde Havneanlæggene. Det gav Kræfter og satte Fart i Udviklingen. Der var iøvrigt allerede nu en stor Trang til bedre Samfærdselsforhold i Landet, og han stode paa, at Øerne snart vilde lære af Jylland at udføre Kvæg i Stedet for Korn og derigennem faa Øjet op for Betydningen af en levende Forbindelse med det engelske Marked.

Naturligvis var der mange i Folketinget, som nærede økonomiske Betæneligheder af saa at sige enhver Art. Jernbaner gennem Jyllands magreste Egne og en Eksporthavn i Landets fattigste og fjerneste Hjørne forekom letsindigt. Udenfor Rigsdagen var bl. a. Tietgen imod den. Den store Handelsmand og selvstændige Politiker Alfr. Hage kaldte de dristige Planer for en »Jernbane-

rus«⁵⁰ og Anlægsomkostningerne for uproduktive Udgifter.⁵¹ Estrup gik næsten lidenskabeligt imod al Forsigtigpeteri. Landet var i Stand til at bære dem, og mod Andræ hævdede han, at Jernbanernes Værdi ikke kunde maales alene efter deres Forrentning. Ogsaa Grundstigningerne og de indirekte Indtægter maatte tages i Betragtning.⁵² Da den nationalliberale Folketingsmand, Matematikeren, Professor A. Steen gentagne Gange advarede mod Forslagene og manede til Opsættelse, svarede Estrup ham bestemt, at det, ikke at handle nu, i Virkeligheden var det samme som overhovedet intet at ville gøre.

Den jyske Vestbane vilde være til Gavn for alle Erhverv. Ekspropriationsudgifterne hertil, ønskede Estrup, skulde dog kun paalignes Hartkornet, slet ikke de løse Indtægter og heller ikke de andre Næringsveje, fordi disse ikke paa samme Maade var bundet fast til Stedet.

Det samlede Forslag om de jyske Baner og Esbjerg Havn blev endelig vedtaget ved Lov af 24. April 1868 — en Lov, der, som det er sagt, saa at sige »vendte Danmark mod Vest«, og som ikke mindst blev af stigende uvurderlig Nytte, jo mere ekstensiv det danske Landbrug slog ind paa Mejeri- og Kødproduktion. Aaret efter gennemførte Estrup ogsaa Loven om den sjællandske Nordvestbane.

Klogt forudseende havde Estrup gennemført sin Plan for Danmarks Hovedsamfærdsel under Hensyn til alle Interesser. Der var store Linier i hans Jernbanepolitik. Uden ængstelig Skelen til den øjeblikkelige Rentabilitet havde han styret sikkert efter de Fremtidsmuligheder, han saa klarere end de fleste. Eftertiden har givet ham Ret.

Selv om Ideen til Esbjerg Havn ikke var hans, var det dog ham, som tog Sagen op og førte den til Virkeliggørelse under en Modstand, som omfattede en stor Del af Datidens kommercielle og finansielle Sagkundskab. Vist den eneste Ros paa Tinge, som Estrup høstede for sine Projekter, var fra hans gamle Modstander, Balth. Christensen, som under Behandlingen af Lovforslaget om den sjællandske Nordvestbane erkendte, at Estrup »havde indlagt sig store Fortjenester af Jernbanevæsenet og navnlig ogsaa ved Detailudførelsen«. ⁵³ En nu afdød vestjysk Storkøbmand udtalte engang: »Estrup skaffede os Esbjerg, I. C. Christensen Hvide Sande.«

Ogsaa Forbedringen af Landets Vejnet tog han sig af og lagde i 1867 Hovedvejenes Vedligeholdelse ind under Amtskommunerne.

*

Grundlovens Løfteparagraf om, at »Kommunernes Ret til, under Statens Tilsyn, selvstændigt at styre deres Anliggender, vil blive ordnet ved Lov« havde allerede fundet en Talsmand i Estrup i 1855 (Side 38). Man havde dengang

kun behandlet Kommunalbestyrelsernes Sammensætning, altsaa Valgene til disse. Nu tog han Initiativet til en haardt tiltrængt Organisation af det kommunale Liv. Efter at han sidst i 1865 havde gennemført sin Forgænger, F. F. Tillischs Forslag om Borgerrepræsentantvalgene i København, fremsatte han den 13. November 1866 Lovforslagene om Købstædernes og Landkommunernes Styrelse. Maalet var den størst mulige Selvstændighed for Sogneraadene — som Sogneforstanderskaberne nu kom til at hedde — i Fattig- og Skolevæsenet samt i Vedligeholdelse af Bivejene. De skulde selv vælge deres Formænd, og ingen Embedsmand var født Medlem undtagen Sognepræsten for Skolekommissionens Vedkommende. Sogneraadet valgte den større Halvdel til Amtsraadene. Disses Formænd var Amtmændene, og de havde bl. a. Amtssygehusene og Hovedvejene under deres Myndighed. Paa en Forespørgsel svarede han,⁵⁴ at kommunal Adskillelse ikke kunde tillades uden Amtets Samtykke. Han ansaa det for væsentligt, at Kommunerne holdtes store og kraftige nok til baade at kunne opfylde de øjeblikkelige Krav, som Loven stillede, og til at kunne tilfredsstille videregaaende Fordringer, for Eks. med Hensyn til Skolevæsenet. Derfor var han imod Deling af Sognene.

Fasthed og Orden skulde der til. Estrup lod sig derfor ikke overtale til at fravige Lovforslagets Bestemmelse om, at Amtmændene skulde have Tilsyn med Sognene paa Landet, og at Borgmestrene i Købstæderne skulde være kongelig udnævnte og fødte Formænd i Byraadene.⁵⁵

Gennemgaaende blev Forslagene modtaget godt, og for Eks. takkede Assessor C. V. Nyholm, der tilhørte de Nationalliberales venstre Fløj, ham ved 1. Behandling i Folketinget og udtalte, at de vilde vække Glæde hos den største Del af Landbefolkningen. Kun fnyste Monrad over, at »den begavede, den meget begavede Estrup« satte Præsterne ud af Fattigbestyrelserne,⁵⁶ og Christen Berg var utilfreds med Sogneraadenes Sammensætning. Estrup afviste ham bestemt ved at udtale, at han overhovedet ikke modtog Forslag om Forandringer i Valgbestemmelserne.⁵⁷ I Landstinget ankedes der over, at der ikke var nævnt, hvilke Tvangsforholdsregler Regeringen havde overfor opsætsige Kommuner, og Estrup svarede:⁵⁸ »Selv om der ikke i Loven findes noget om, hvad Regeringen i saa Fald skal gøre, saa maa den jo i paakommende Tilfælde — som i andre Tilfælde — handle paa sit eget Ansvar og saa tage Følgerne.« En Overgang frygtede han, at Lovene vilde blive »saa mishandlede, at han ikke kunde bruge dem,« men det lykkedes ham tilsidst at bringe dem uskadte gennem Tingene.

Paa dette Tidspunkt — i Marts 1867 — skriver han i et Brev til Rosenørn, at Rigsdagen er yderst trættende og ikke mindst for ham. Diskussionen bliver bredere og bredere, inddragende det vedkommende og uvedkommende mellem hinanden, og Ministeren er nødt til at følge med, naar han vil bevare nogen

Indflydelse paa dette »atomistisk opløste Ting«, som stemmer langt mere efter øjeblikkelig Indskydelse end efter Partiordre.⁵⁹

*

Den 10. Februar 1866 nedsatte Estrup en Kommission til at undersøge Muligheden af »Oprettelse af en Anstalt til Forsorg for Alderdoms og Døds Skyld«. Tanken var Estrups egen og drejede sig om Understøttelse til gamle Arbejdere efter Princippet Hjælp til Selvhjælp. Kommissionen afgav Betænkning et halvt Aar efter, og der fandt da en Forhandling Sted mellem Estrup og Finansministeren, før Forslaget fremsattes i Landstinget af sidstnævnte, da Estrup ved Møde i Folketinget var forhindret i at kunne være til Stede. Fra de fleste Sider modtoges det venligt, bl. a. af David, der indrømmede,⁶⁰ at Tanken om en lignende Anstalt ogsaa havde beskæftiget ham i hans Finansministertid. Det var jo imidlertid paa et Tidspunkt, hvor man fra alle Sider ønskede at undgaa Statens Indgriben i de mere private Forhold, ogsaa paa et Omraade som dette, og iøvrigt var flere af Politikerne bange for, at Arbejdernes Lønninger endnu ikke var store nok til de nødvendige Indskud. De National-liberale begravede derfor Forslaget i et Udvalg. Ved sin Tiltrædelse i 1875 som Konseilspræsident var det en af Estrups første Handlinger at nedsætte en Arbejderkommission.

Samme Aar — 1866 — fremsatte han et Forslag om Fredsskovsforpligtelses Bortfald. I dette havde han forladt sit tidligere meget yderliggaaende Standpunkt om fuldstændig Fjernelse af ethvert Baand paa Skovbruget. Nu foreslog han blot, at enhver Ejer skulde kunne forlange Skovtvangen ophævet, for Len og Stamhuses Vedkommende dog kun med Ministeriets Samtykke. Alligevel mødte Forslaget ingen Tilslutning. Man var ængstelig for de Følger, en saadan Lov vilde faa for Danmarks Skove, og efter en 1. Behandling i Folketinget sendtes det i Udvalg.⁶¹ Da Estrup nægtede at modtage nogle foreslaede Ændringer, gled Forslaget helt ud.

Paa et andet Omraade lykkedes det ham det derimod at faa sit Ønske opfyldt og det paa en ganske karakteristisk Maade. Det drejede sig om det gamle, historiske Stutteri paa Frederiksborg, som han med sin store Interesse for Hesteavl i mange Aar havde omfattet med særlig Forkærlighed.

I 1862 var dets fortsatte Virksomhed blevet sikret. Medens Loven herom var under Behandling i Landstinget, havde Alfr. Hage med Støtte af Tschering, G. Winther o. fl. forgæves prøvet at spænde Ben for den ved under Finansdebatten i Folketinget at stille Forslag om at nægte Bevillingen til Stutteriet. Han var dog blevet vist til Rette af Orla Lehmann,⁶² som havde udtalt med Eftertryk, at Finanslove sluttede sig til den Lovgivning, som var gældende paa den Tid, da Finansloven gaves. Hvis Rigsdagen nogensinde

skulde føle sig kaldet til at gribe til et saadant Tvangsmiddel overfor Regeringen, maatte det være under ganske andre Forudsætninger end i dette Tilfælde.

I Januar 1865 fremsatte Alfr. Hage Forslag om Stutteriets Nedlæggelse, men dav. Indenrigsminister (Tillisch) nægtede at modtage det. Straks efter sin Tiltræden som Indenrigsminister samme Efteraar indsatte Estrup paa Finansloven en Bevilling til Stutteriet paa 10,000 Rdl. aarligt dels til Driften og dels til Krydsningsforsøg med Fuldblod. Som Modtræk herimod fremsatte Alfr. Hage kort efter paany sit Forslag om Nedlæggelse af Stutteriet, og dette vedtoges ved 1. Behandling.

Under Finanslovens Behandling foreslog Hage ydermere at stryge Bevillingen til Stutteriet og henviste til en Ytring af Monrad faa Aar forud, hvori denne havde indrømmet Lovligheden af at nægte Bevillinger til Foranstaltninger, der var hjemlede ved Lov. En anden Politiker imødegik ham,⁶³ idet han oplæste, hvad Monrad havde sagt,⁶⁴ og det var: »Dersom Rigsdagen har vedtaget et Lovforslag om Nedlæggelse af Stamstutteriet, og dette bliver nægtet allerhøjest Stadfæstelse, da, men ogsaa først da kan man skride til at nægte Bevilling paa Finansloven, dog vel vidende, at en saadan Nægtelse er ensbetydende med Konflikt mellem Rigsdag og Regering.«

Estrup udtalte derpaa, at da Hages Forslag om Stutteriets Nedlæggelse ikke var naaet længere end til 2. Behandling i Folketinget og slet ikke havde været i Landstinget, var der selvfølgelig ingen Sammenligning til Stede med det, Monrad havde forudsat. Han erkendte,⁶⁵ at en Nægtelse paa Finansloven af lovhjemlede Udgifter kunde⁶⁶ være nødvendigt, men kun som yderste Middel og kun i en alvorlig Sag. I modsat Fald vilde ingen konstitutionel Regering være mulig. I ubetydelige Spørgsmaal kunde det derimod gøres uden Konflikt.

Hages Forslag vedtoges i begge Ting, men Estrup vilde bevare Stutteriet, og han underkastede sig derfor den »lille Ubehagelighed at indstille en af Rigsdagen vedtaget Lov til Nægtelse af kgl. Stadfæstelse«.⁶⁷ Det følgende Aar indsatte han atter en Bevilling paa 10,000 Rdl. i to Aar til Stutteriet — ikke paa Finansloven, men i et Lovforslag til Husdyravlens Fremme. Energisk og temperamentsfuld gik han i Ilden for Sagen — saa stærkt, at Dr. Gert Winther sagde, at han følte, at man her stod overfor en Mand, der »troede at kunne indtage en Ufejlbarehedens Stilling som en Slags Stutteripave«. Estrup svarede: »Jeg tror nu, at det ærede Ting vilde være daarligt tjent med at have mig eller en anden Mand paa denne Plads, som ikke havde en bestemt Overbevisning med Hensyn til de foreliggende Spørgsmaal. — Jeg har aldrig kunnet tillægge mig en saadan Betydning for denne Plads, jeg nu indtager, at jeg har kunnet tro, at det kunde betragtes som en Trusel fra min Side imod Tinget, at jeg har sagt: Denne eller hin Ting kan jeg ikke gaa ind paa. Kan jeg ikke gaa

med derpaa, kan en anden gøre det.«⁶⁸ Noget senere udtalte han: »Forsøgene paa at ville kuldkaſte det beſtaaende gennem en Nægtelse paa Finansloven tror jeg, at jeg lige ſaa vel ſom enhver anden Miniſter er fuldt berettiget til at gøre til et Porteføljespørgſmaal.«⁶⁹ Det lykkedes ham at gennemføre Bevillingen.

I Samlingen 1868—69 indſtillede Eſtrup den til Fornyeſe i to Aar til, ſaaledes at Stutteriet kunde fortsætte de begyndte Forsøg, der var faldet heldigt ud. Atter gik Alfr. Hage imod ham, men lige varmt begejſtret for »dette vigtige Spørgſmaal« forsvarede Eſtrup Stutteriet ſom en Nødvendighed af Hensyn til Landets Hesteavl. Han bad ikke om at faa Bevillingen af perſonlig Velvilje for ſin egen Perſon. Noget ſaadan »vilde ikke alene have været et beſynderligt Forlangende, men det vilde tillige have været aldeles utilbørligt af mig, om jeg modtog Bevillingen paa denne Maade.«⁷⁰ Alligevel blev dette ſidſte viſt nok Grunden til, at Stutteriet fik Pengene. Forſlaget vedtoges med 47 Stemmer mod 38, men adskillige af dem, der ſtemte for det, gjorde det kun, fordi de »ugerne vilde miſte en Mand, ſom i ſaa mange Henseender havde gjort ſig fortjent og afholdt i ſin Stilling.«⁷¹ I 1871 — da Eſtrup ikke længere var Miniſter — blev Stutteriet omſider nedlagt.

I 1868 tog Gert Winther det gamle Spørgſmaal op om Tvangsafløſning af Landets c. 10,000 Fæſtegaarde og fremsatte et ret yderligtgaaende Forſlag herom. Eſtrup gik meget stærkt imod det. Han indrømmede, at det vel kunde være en Billighed, at Fæſteren fik den Gaard i Eje, ſom hans Forfædre havde haft Brugen af, men han havde intet Retskrav. Og naar det nu blev hævdet ſom et Hovedargument, at det var i Samfundets Interesſe at fremme Selveje, kunde man ikke ſamtidig forkaſte Rimeligheden i, at ogsaa Staten bragte et Offer derpaa.⁷²

*

Det udenrigspolitiſke og tillige det ſleſvigske Spørgſmaal laa naturligviſ alene under Grev Frijs med den erfarne Diplomat P. Vedel ſom Direktør i Udenrigsminiſteriet, men i Stats- og Miniſterraadene udtalte ogsaa de andre Miniſtre deres Mening om Tingene.

For Eſtrup var Udenrigspolitik et nyt og udyrket Omraade. Som alle andre Danske levede han i Haabet om at faa Slesvig tilbage, men uden romantiske Drømmerier om Revanche overfor det stærke, fremadſtræbende Preuſſen. Ogsaa paa dette Punkt passede han godt ſammen med ſin lige ſaa realpolitiſke Regeringschef. Han forſtod, at der maatte Reſignation og nøgterne Betragtninger til i Forholdet til vor lunefulde Nabo. Lige ſaa vel ſom Landets Souverænitet krævede Forſvaret i Orden, var diplomatiſk Forſigtighed nødvendig. Da Frankrig i 1866 foreslog os at ſøge Forhandling i Berlin om Alliance paa Betingeſe af »nogle Fordele«, krympede hans Hjerte ſig nok ved Tanken

om, at danske Tropper skulde kæmpe Side om Side med dem, som lige havde plyndret os. Han gav dog Grev Frijs Ret i det kloge ved ikke at afvise Frankrigs Opfordring — for derved ikke at støde vor eneste Ven fra os. Betingelsen for Alliancen maatte dog være en Grænse Syd om Flensborg og saa, at danske Soldater ikke maatte anvendes udenfor vort Lands Grænser.⁷³

Under Statsraadsforhandlingerne om Kongens Trontale ved Rigsdagens Aabning den 12. November 1866 advarede han af samme Grund mod for stærkt at understrege Nationalitetsprincippet som Støtte for vore Forhaabninger om Sønderjylland. Kongen gav ham Ret, men de andre Ministre udtalte sig for klare og bestemte Udtryk, og dette blev vedtaget. Under Forhandlingerne det følgende Aar med Preussen om Opfyldelsen af Pragfredens § 5 er han — i Overensstemmelse med Grev Frijs — en af de ivrigste imod de af Bismarck krævede, for os ret ydmygende Garantier for Tyskheden i de Dele af Slesvig, som kunde tænkes at blive tilbagegivet.⁷⁴

*

Energisk arbejdede Estrup i disse Aar, og netop paa Grund af den Energi, hvormed han i Statsraadet forfægtede sine Planer, blev der heller aldrig nægtet ham noget.⁷⁵ Det er rigtigt, naar der er sagt, at det var ham og Fønnesbech, som saa at sige bar hele Ministeriet Grev Frijs. Ustandselig var han i Rigsdagen, altid vel forberedt i alle Spørgsmaal lige til de mindste Detailler, selv-sikker og aldrig ængstelig for sin politiske Position, altid vaagen og hurtig i Tanke til at svare paa de gamle rutinerede Politikeres mange Spidsfindigheder. Han vandt ikke blot en Respekt som ingen anden af Datidens Politikere, men han blev tillige afholdt over hele Landet, maaske navnlig i Jylland, hvor man regnede ham som en af deres egne og med en vis taknemmelig Betoning kaldte ham for »Jernbaneministeren«.

Indenfor Ministeriet gik Samarbejdet godt. Estrup var glad for Grev Frijs som Konseilspræsident, fordi han gav ham fuld Støtte og Selvstændighed. Hele Livet bevarede Estrup absolut Tillid og Hengivenhed for sin gamle Chef.

Men Arbejdet havde ogsaa taget paa Kræfterne. I Foraaret 1868 skriver han, at blot det vil lykkes ham at gennemføre Købstadlovene, vilde han med Glæde lade en Eftermand overtage Resten.⁷⁶ I de seks Sommermaaneder s. A. rejste han — for sin Søn Hectors Skyld — med denne og Datteren Magda til Sandefjord i Norge. Ombord paa Skibet paa Opreisen traf han Krieger. De fik talt en Del sammen, og Krieger fandt ham saa naturlig, venlig og gemytlig, som han slet ikke havde troet.⁷⁷ Det følgende Aar var Helbredet imidlertid meget daarligt. Den 24. Juni tog han igen Orlov og nød den landlige Ro paa Skaføgaard, langt borte fra »Trædemøllen«. Stadig følte han sig dog træt og spyttede Blod som i sine unge Dage. Han tænkte paa atter at tage til

Norge, men følte ikke Kræfter til en saa lang Rejse.⁷⁸ Familiens Huslæge, Professor Emil Hornemann, der havde behandlet Estrup allerede, da han som ung Mand havde Blodspytning paa Kongsdal, skrev samme Aar (1869) et meget alvorligt, endnu bevaret Brev til ham, hvori han foreholdt ham det uforsvarlige i — for sin egen og Familiens Skyld — at fortsætte den anstren- gende Ministergerning. Han slutter Brevet: »dixi et liberavi animam meam.« (Professor Hornemann var ogsaa Læge ved Statens Livsforsikringsanstalt, og da Estrup engang ønskede at tegne en Overlevelserente i Anstalten for sin Kone, afviste Hornemann hans Begæring med Ordene: »Dem vil vi hverken eje eller ha'e«). Estrup fulgte Lægens Advarsel, men først efter Valgene den 22. September udkom den kgl. Kundgørelse, hvorefter han, Marineminister O. F. Suenson og Kirke- og Undervisningsminister, Provst A. S. Hansen blev afskediget efter Ansøgning.

Medens I. A. Hansens »Morgenposten«⁷⁹ indskrænkede sig til at erklære, at hans Afgang vilde vække almindelig Sorg ud over Landet, skrev Plougs »Fædrelandet«:⁸⁰ »Hvad de aftraadte Ministre angaar, da ville alle eller i al Fald de fleste være enige i at beklage, at Estrups svage Bryst saa tidlig nøder ham til at trække sig tilbage til landlig Ro og Hvile. Skønt han ved sin Til- trædelse fra sin Stilling som Godsejer og Amdraadsmedlem kun medbragte Kendskab til en Gren af den sammensatte Bestyrelse, han overtog, nemlig Landboforholdene, satte hans ypperlige Hoved og kraftige Vilje ham dog snart i Stand til at bevæge sig med Sikkerhed og Selvstændighed paa hele det Om- raade, der var ham underlagt, medens en hurtig Opfattelse og en stor Lethed i at udtrykke sig gjorde ham fortrinlig skikket til at forhandle med Rigsdagen. Ganske vist har efter vor Mening en vis Flothed (der maaske hidrørte fra hans forholdsvis unge Alder, maaske fra hans uafhængige Samfundsstilling) ikke altid været til Gavn for Lovgivningen og Statskassen; men maaske var det dog netop den, der hjalp ham saa let over de Vanskeligheder, han mødte. Den skyldes den besluttede store Udvidelse af de jyske Jernbaneanlæg, som han vel ikke foreslog, men uden Modstand gik ind paa, saa vel som Esbjerg Havne- anlæg, der næppe vil svare til Forventningerne og de derved anvendte Summer. Men Tak skyldes der ham ikke blot for den Raskhed, hvormed han har draget Omsorg for, at de i 1861 besluttede Jernbaner gjordes færdige, og fordi han har bragt disses Fortsættelse Nord for Limfjorden i Forslag, men navnlig for de nye Købstad- og Landkommunallove, hvorved det gamle Grundlovslofte om kommunal Selvstændighed omsider er blevet indfriet. Men det er Svag- heden ved den skete Forandring af Ministrene, at ingen af de nye Ministre giver stor Formodning om at kunne erstatte den overlegne Dygtighed, som Estrup ubestrideligen besad, og om at kunne arve den Indflydelse, han øvede paa Rigsdagen.«

Saaledes skrev Modstandernes Blade. I en splittet og forknyt Tid, hvor der trængtes til stærke Karakterer og politiske Førere, var han kommet for selvformægtende og maaltbevidst at gøre sin Pligt. Hans Vilje, hans magtfulde, redelige Personlighed og ukuelige Energi bragte atter Landsstyret under rolige og sunde Forhold. Mange vigtige Love lykkedes det ham at gennemføre i sine fire Ministeraar og adskillige Forslag laa tilbage i Indenrigsministeriet efter hans Afgang. Maaske havde man nok lært ham at kende som den stejle Karakter, der i Tingene stod fast paa sit, men ogsaa som den Arbejdets Mand, som aldrig skaanede sig selv. Taknemmeligheden herfor havde gjort ham populær i alle politiske Lejre baade paa og udenfor Rigsdagen. Grundloven af 1866 med de to ligeberettigede Ting havde vist sig brugelig, naar blot den rette Forhandlingsvilje var til Stede. Orla Lehmann udtalte paa et Møde i Efteraaret 1869,⁸¹ at det ikke kunde falde ham ind at ville nedsætte Grev Frijs's Fortjeneste af at have bragt Ro i det ved Krigen og Freden dybt rystede Folk. Og den jyske Venstremand, Thomas Nielsen, sagde, at han vel ikke var Tilhænger af Ministeriet Frijs, men han anerkendte det for dets betydelige Lovarbejder.

AARENE 1870—1875 — KONSEILSPRÆSIDENT

Vinteren over blev Estrup paa Skaføgaard, men de i disse Aar bestandig tilbagevendende Landbolove lod ham ikke længe i Ro. I Marts 1870 var han atter i København for at bryde en Lanse med Regering og Venstre om I. A. Hansens Fæstelov. Naturligvis blev han øjeblikkelig Godsejernes selvskrevne Fører i Landstinget.

I. A. Hansen havde vistnok kun fremsat sit Forslag som et Modtræk af ren taktisk Art imod det af Dr. Gert Winther i forrige Samling forelagte mere radikale Forslag, der havde vakt en Del Interesse i Godsejerkredse. I Efteraaret havde han sendt sit Udkast til flere Godsejere, deriblandt til Estrup. Denne havde svaret med en indgaaende Kritik af dets Hovedpunkter, navnlig Spørgsmaalet om Fæstefamiliers Medejendomsret til fæsteledige Gaarde, men I. A. Hansen havde ikke taget synderlig Hensyn hertil. Det undrede derfor heller ikke Estrup, at Godsejerne nu slog Hænderne sammen af Forbavselse over, at et saadant Forslag kunde fremsættes, og han misbilligede, at I. A. Hansen endogsaa havde udsendt det i Bladene til offentlig Drøftelse, før det var fremlagt paa Rigsdagen. Al Kraft maatte nu sættes ind paa at slaa det ned, og han var enig med Baron Zytphen-Adeler i, at denne gjorde Ret i ikke i Øjeblikket at fremsætte noget andet Fæstelovsforslag i Landstinget, saaledes som det havde været hans Tanke.¹

Under Indflydelse af Carlsen var Grev Frijs allerede paa Vej til Forlig med I. A. Hansen, da Estrup greb ind ved Lovens 2. Behandling i Landstinget. Paa Godsejernes Vegne krævede han Respekt for den grundlovshjemlede Ejendomsret, idet Fæsteforholdet jo i Virkeligheden var det samme som Forpagtning, blot paa Livstid. Overfor en Bemærkning om at vedtage Loven for dog at skaffe Ro om Sagen, svarede han, at det at købe Ro ved at gøre Uret tværtimod kun vilde blive Begyndelsen til en Uro, hvis Følger ingen kunde overse. Ved frivillig Overenskomst var langt de fleste af Landets Fæstegaarde overgaaet i Selveje, og tilbage var kun ca. en Ottendel. En Lov paa dette Tidspunkt var overflødig og vilde blot afbryde denne i god Gang værende frivillige Afløsning.²

Det lykkedes ham tilsidst ved de Nationalliberales Hjælp at faa Landstinget til at standse Sagen ved en af ham billiget og af Lehmann fremsat Dagsorden i Maj 1870, hvorefter Tinget fastholdt Statens Ret til at kræve Fæstegodset afløst og opfordrede Regeringen til at tage Initiativet til et Lovforslag herom.

*

Ved Valget i Efteraaret 1869 havde Venstre — som det var forudset — faaet Flertal i Folketinget, foreløbig dog kun med 1 Stemme. Det var dog nok til at give en Selvfølelse, som ikke gavnede Samarbejdet paa Rigsdagen. Navnlig i Fæstesagen stod Venstre stejlt og irriterende, og Forholdet mellem de to Ting begyndte at blive køligere.

Under disse Forhold var Grev Frijs blevet træt af Ministergerningen. Han forudsaa den politiske Udvikling, var ikke rask, og efter Nytaar taltes der ofte om Ministeriets »Hendøen«.

Ved Finanslovens 3. Behandling i Folketinget den 18. Maj 1870 svarede Grev Frijs paa en Forespørgsel fra Venstre, om hvorlænge han vilde blive, at han ansaa det for sin Pligt at holde ud til Efteraaret, selv om det selvfølgelig ikke var behageligt for ham i den defekte Tilstand, han følte, han var. Fandt Folketinget ikke, at Regeringen ved sin Forbliven gavnede Landet og Staten, vilde Ministeriet tage et væsentligt Hensyn dertil. Det var denne Ytring, som senere — ganske fejlagtigt — blev fremhævet som et Udtryk for Grev Frijs's rette parlamentariske Tankegang.

Dagen efter blev et Par uvæsentlige Punkter paa Finansloven stemt ud i Folketinget, skønt Grev Frijs havde gjort deres Vedtagelse til et Kabinets-spørgsmaal. Venstre fandt det opportunt at vise sin Magt, da Grev Frijs alligevel havde bebudet sin snarlige Afgang. Berg forlangte i Tinget, at Demokratiet nu fik Indflydelse paa Dannelsen af det nye Ministerium.

Estrup var rejst til Skaføgaard, men havde inden sin Afrejse talt med Kon-

gen og skulde have lovet, om fornødent, at danne et Ministerium efter Grev Frijs, men »at det vilde være forbundet med de allerstørste Vanskeligheder«. ³ Telegrafisk blev han kaldt til København. Krieger skriver, at han stod meget højt hos Christian IX, men at den almindelige Mening blandt hans Venner og Standsfæller var, at han var mindre skikket til Konseilspræsident! ⁴

Efter sin Ankomst til Hovedstaden havde han en Samtale med Kongen og Grev Frijs, der mente, at der hurtigst muligt maatte skabes en stærk Front af Doktrinære og Godsejere mod Venstre. Blev Kongen nødt til at tage et Ministerium af den tilfældige Majoritet i Folketinget, kunde man ikke længere fastholde Fiktionen om hans Frihed i Valget af Ministre, selv om det i dette Tilfælde kunde blive Zytphen eller Carlsen. ⁵

Estrup følte sig imidlertid ikke rask nok til at træde til. Muligheden forelaa følgelig for et Ministerium Grev Holstein-Holsteinborg med Optagelse af I. A. Hansen. Grev Frijs havde i Begyndelsen ikke noget imod at prøve sidstnævnte, Christian IX heller ikke, men Estrup, Krieger og Andræ fandt Tanken forfærdelig. Navnlig foreholdt sidstnævnte Kongen rent ud, at en Taburet, hvorpaa I. A. Hansen havde siddet, let kunde blive saa tilsølet, at ingen mere vilde sætte sig paa den. Ogsaa Estrup var efter Venstres Opræden siden Valget, særlig i Fæstesagen, og navnlig efter dets begyndende folketingsparlamentariske Fremmarch ivrigere end nogensinde for at holde det borte fra Regeringsmagten.

Dertil kom Danmarks vanskelige Stilling udadtil — overfor Preussen. Vilde Imødekommenhed overfor Demokratiet ikke overfor en Mand som Bismarck være at ødelægge enhver Udsigt til en Løsning af det sønderjyske Spørgsmaal? Mandag den 23. Maj gik Estrup til Krieger og foreholdt ham Umuligheden af I. A. Hansen som Minister. »Danmark«, sagde han, »levede til en vis Grad af Agtelse og Velvilje i Europa, men det vilde være forspildt ved et Ministerium af Venstre, og det vilde være et Tidsspørgsmaal, hvor længe vi i saa Fald kunde bestaa.« ⁶ Bille skrev omtrent tilsvarende til Nordslesvigeren H. A. Krüger. ⁷

Krieger gjorde Indvendinger. Venstre vilde i Øjeblikket lade sig nøje med I. A. Hansen, og fik det ikke ham, vilde det gaa imod Ministeriet paa Finanslovens ømmeste Punkter. Estrup fastholdt alligevel sin Mening. Han antog ikke, at Venstre vilde rejse Grundlovsspørgsmaalet, uden hvis der dannedes et rent Landstingsministerium. ⁸ Til sidst henvendte Kongen sig efter anbefaling af Kong Carl XV til Grev Holstein-Holsteinborg. Paa Estrups Henstilling gik denne derpaa til Krieger, der svarede, at han ansaa det som sin Pligt at træde til, men paa Betingelse af, at han ogsaa kunde faa Hall og Fenger med ind i Ministeriet.

Da Grev Holstein-Holsteinborg var ængstelig for en Alliance med de National-

liberale, sendte Estrup den tidligere Krigsminister, General Raasløf til ham for at overtale ham. Det lykkedes. Grev Holstein sagde ja, og Estrup rejste tilbage til Skaføgaard. Herfra skrev han faa Dage efter til Krieger,⁹ at han var rejst, fordi han anser et længere Ophold i København for unyttigt, da »jeg ved, at De og H(olstein) vil gøre et alvorligt Forsøg paa at danne et nyt Ministerium af Landstingets og Folketingets Centrum, hvilket efter min Mening er den eneste Mulighed for at undgaa det forfærdelige, et Ministerium I. A. H(ansen), eller det lidet ønskelige — et Ministerium Hall«. Videre skriver han, at han anser det for *umuligt*¹⁰ at danne et »anstændigt Gods-ejerministerium, naar jeg ikke kan og ingen af de forhenværende Godsejerministre kan eller vil«. Hvis Krieger og Grev Holstein gav op, var der kun tilbage et Ministerium I. A. Hansen eller et med I. A. Hansen. Krieger havde sikkert Ret i, at »ikke *alle* (selvfølgelig udenfor Venstre) anser dette for en Ulykke for Landet«. Estrup troede dog ikke, at Grev Holstein mere tænkte paa I. A. Hansen.

Estrups Fætter, J. Scavenius, var en Overgang paa Tale. Man var villig til at tilgive ham hans Udflugt ind i Venstre, men frygtede for, at hans Ungdommelighed skulde gøre Skade, særlig i Forholdet til Sverige.¹¹ Baron Zytphen-Adeler var syg.

Ved Estrups Medvirken var der saaledes efter mange Overvejelser og Betæneligheder dannet et nyt Ministerium af Godsejere og de forhadte Nationalliberale. Han giver selv Grunden til dette forbavsende Skridt, at det var den eneste Vej for at undgaa Parlamentarismen og I. A. Hansen. Men rigtignok var Resultatet ogsaa blevet det Landstingsministerium, som han selv havde frygtet kunde blive en Udfordring til Venstre. Grev Holstein-Holsteinborg sagde senere paa et Møde i Skelskør den 31. Okt. 1873 — efter Berlingske Tidendes Referat — at Ministeriet var dannet, »fordi man ikke vilde bøje sig for det parlamentariske System«, men havde søgt at sammensætte et Ministerium af Mænd, der skønnedes bedst egnede til at samle et Flertal om sig imod det da fremspirende Parti, der nu var blevet »det forenede Venstre«. Krieger hoverede over, at de forbandede »doktrinære« atter var taget til Naade!

I. A. Hansen havde ventet at blive Minister paa Fæstesagen og skrev vredt i sit Blad, at Venstres Skuffelse var den, at der ikke var vist Majoriteten saa megen Retfærdighed, at der i det nye Ministerium kom til at sidde Mænd, som ydede Folkepartiet i al Fald nogen Garanti for et heldigt Samarbejde med Folketinget — altsaa et Samlingsministerium.¹² Nogle Uger senere skrev han yderligere, at de, som havde styrtet Grev Frijs, var blevet oversete ved Dannelsen af det nye Ministerium. Dadelen for slig ukonstitutionel Fremfærd maatte særlig ramme Grev Holstein-Holsteinborg.¹³

Et rent Venstreministerium kunde der ikke være Tale om. Sofus Høgsbro erklærede paa sin besindige Maade,¹⁴ at det var naturligt, at »det forenede Venstre« ikke for Øjeblikket kunde gribe Statens Ror; thi det var endnu saa løst i sin Sammensætning og saa usikkert i sit Flertal, at dets Modstandere ikke behøvede at frygte det synderligt. »Dagens Nyheder« skrev, at naar ingen af de 57 Venstremænd blev taget med, var det, fordi ingen af dem var Stillingen voksen, og i samme Retning udtaler Pastor Vilhelm Birkedal sig i sin Bog om Grundtvigianerne og »det forenede Venstre«.

I Vrede over de Nationalliberales Optagelse i Regeringen og fordi Godsejerne saa ganske skulde have svigtet Oktoberforeningstanken sluttede den I. A. Hansenske Gruppe, den Wintherske Gruppe og »det nationale Venstre« sig sammen i »det forenede Venstre«, en Samling, som dog ikke blev af stabil Natur. Samtidig udmeldte I. A. Hansen sig af Oktoberforeningens Bestyrelse.

*

De første Rigsdagssamlinger gik dog nogenlunde fredelige, fordi Venstre ikke følte sig stærkt og konsolideret nok til at sætte Offensiven an. I Vinteren 1870—71 var Estrup raskere og tog livlig Del i Rigsdagsforhandlingerne, for Eks. om Finansloven og forskellige Landbolove som Jagtloven, Bortforpagtning af Fæstegods, Skolekommissionens Virksomhed m. m. Med Sorg maatte han opgive Haabet om at bevare Stamstutteriet paa Frederiksborg som Statsinstitution, idet det blev overladt til et privat Interessentskab. Navnlige tog han dog Ordet i Fæstesagen og i Regeringens Lovforslag om Lens, Stamhus og Fideikommis'ers frivillige Overgang til fri Ejendom i Henhold til Grundlovens Paragraf herom.

Krieger havde forinden sidstnævnte Forslags Fremsættelse raadført sig med ham pr. Brev, og Estrup havde fraaadet at gaa videre, end Grundlovsbestemmelsen nødvendiggjorde. Han mente Paabudet skete Fyldest, naar der hjemledes Adgang til Jordens Overgang til fri Eje, hvilket kunde ske ved Konvertering af Jordfideikommis'erne til Pengefideikommis'er, saaledes som det var sket tidligere med Statens Tilladelse. Han saa iøvrigt ingen større Forskel paa de to Slags Fideikommis'er og mente, at var Isen først brudt med Hensyn til de første, vilde Opløsningen af de andre meget hurtigt følge efter.

Han var ligesom sin Fader imod Oprettelsen af nye Fideikommis'er og havde heller ingen større Forkærlighed for de bestaaende. Naar han alligevel ikke hilste Loven om deres Opløsning Velkommen, var det nærmest, fordi det stred imod hans Retssans, at nulevende Personer frivilligt eller dog i privat Interesse skulde kunne kuldkastrer en af de afdøde Forfædre paa lovlig Maade truffet Disposition, sanktioneret — og garanteret — af Datidens øverste Statsmyndighed. Naar Tiden engang krævede det, saa han hellere en almindelig og tvungen

Afløsning af alle Fideikommisformuer fremfor nu alene at ramme dem, der tilfældig var beroende i Jord.¹⁵

I et af Brevene til Krieger skriver han bl. a.: »Det er kuriøst, at ligesom Fæsteafløsningsforslaget i forrige Samling blev baaret op af et Godsejerministerium, saaledes vil det være et Ministerium, der, saa vidt jeg ved, tæller flere Fideikommisbesiddere end noget af dets Forgængere, som i denne Samling indbringer en Lov om Jordfideikommis'ernes Opløsning, og det vil blive interessant at se, om Fideikommisbesidderne i Landstinget nu ville stille sig til denne Lov paa samme Maade, som Godsejerne i forrige Samling stillede sig til Fæsteafløsningsloven.« Estrup sluttede Brevet med at udtale sin Glæde over den moderate Politik, som Regeringen har fulgt udadtil under den sidste Tids voldsomme Omvæltninger (den fransk-tyske Krig).

I Samlingen 1871—72 blev et Forslag af Berg om lige og almindelig Valgret til Landkommunerne nedstemt i Landstinget. Venstre nægtede til Gengæld at gaa med til en Forlængelse af den ekstraordinære Indtægtsskat af 2/7 1870, skønt Tscherning foreholdt Partiet det uforsvarlige i at gaa imod en Skat, der ikke ramte de smaa Indtægter. Venstre stod ved sit. Grunden var ogsaa nærmest den at tvinge Fenger bort som Finansminister, hvilket lykkedes.

Dygtigt og indgaaende sagligt gik Estrup i Oktober 1871 imod Regeringens Forslag til Fæstelov, som havde til Hensigt at gøre Ende paa den langvarige Strid. Forslaget, sagde han, var et ægte Barn af I. A. Hansen. Det gik ud paa at indskrænke Ejendomsretten uden at paavise, at der forelaa nogen Nødvendighed derfor. »Det er den Art Lovgivning, som jeg tidligere har betegnet og fremdeles skal betegne som utilbørlig, som førende til Fordærv. Det gælder ikke, om det første Skridt er stort eller lille. Er først Skridtet gjort, vilde de andre følge efter, og en Daare er i mine Tanker den, der tror ved at gøre det første, lille Skridt at afværge de andre.« Han krævede paany Respekt for den grundlovshjemlede Ejendomsret og sluttede: »Jeg stemmer imod dette Lovforslag, jeg stemmer imod det paa ethvert Trin, og jeg vil stemme imod ethvert Forslag af lignende Tendens, ikke fordi jeg tror, at min Stemme skal blive Flertallets, men fordi — — — dette dog ikke kan forhindre mig fra paa ethvert Punkt, til enhver Tid og paa ethvert Sted at protestere imod, hvad jeg anser for at være ikke alene ubilligt, men uretfærdigt.«¹⁶

Han formaaede ikke at hindre Forslagets Gennemførelse, men hans Ivrighed havde dog vakt Opsigt. Carl Ploug udtalte, at »Sagførerstanden havde lidt et umaadeligt Tab ved, at han var blevet Godsejer«.¹⁷

*

Junigrundloven havde givet Folketinget en vis Førsteret dels ved § 48 (Forslag til Finanslove, Bevillingslove o. s. v. skal først behandles i Folketinget)

og dels ved § 14 (Folketinget har Tiltaleret overfor Ministrene ved Rigsretten).

Disse Paragraffer var ubeskaaret gaaet over i 66-Forfatningen, uden at nogen havde tænkt sig, at de rummede Udtryk for andet og mere, end de blotte Ord angav.

Under Diskussionen i 1848—49 om Etkammerssystemets Fordele og Mangler havde I. A. Hansen fremhævet Kongens Vetoret som Modforanstaltning mod overilede Beslutninger og tilfældige Strømninger.¹⁸ Tscherning havde udtalt: »Skal Tokammerssystemet være godt, skal det netop have sin Kraftyttring derved, at begge Kamre staar særskilt og Regeringen imellem dem.« De to Ting skulde virke samstemmende.¹⁹

Det var derfor ogsaa med god Grund, at Estrup udtalte under Grundlovsdebatten den 19/1 1886: »Jeg gad vide, hvad Mændene fra 1848 vilde have sagt, hvis man havde udtalt, at Grundloven var parlamentarisk. Jeg mindes i al Fald modsatte Udtalelser fra Mænd, som ubetinget maa nævntes blandt de mest fremragende af dem, der tog Del i disse Forhandlinger, for Eks. Tscherning, der paa et langt senere Trin, efter at Forfatningen havde været i Virksomhed i længere Tid, advarede mod alle Forsøg paa Ministerstormeri gennem Forfatningen. — — — Jeg gad ogsaa vide, hvad Grundlovens gode Giver vilde have sagt, dersom man havde fortalt ham, da han underskrev Grundloven, at den lagde Magten i Rigsdagens Haand — at det altsaa var en Abdikation.«

Op gennem Halvtredserne understregede Venstre Gang paa Gang Folketingets Førsteret. De Konservative og Nationalliberale indrømmede den, men hævdede samtidig, at Førsteretten ikke var det samme som Overindflydelse.

Saa længe det danske Rige omfattede de tre Hertugdømmer, og Grundloven saaledes kun gjaldt for selve Kongeriget, havde Parlamentarismen ikke haft større Mulighed og blev heller aldrig gjort gældende. Ogsaa under Grundlovsforhandlingerne i 1865—66 havde de to Tings Ligeberettigelse været det udiskuterede Grundlag. Da Grev Holstein-Ledreborg under Grundlovsdebatten i 1886 hævdede det modsatte, svarede Estrup ham — uimodsagt af den tilstedeværende Monrad — at naar denne i 1873 havde udtalt sig imod Folketingsparlamentarismen, kunde Grev Holsteins Paastand ikke være rigtig.²⁰

Den parlamentariske Praksis var fra gammel Tid hævdvunden i England — dog kun til en vis Grad. Tscherning advarede i 1848 imod at tro, at det engelske Ministerium var parlamentarisk.²¹ I England var jo kun det ene Ting folkevalgt. Op i 1800-Tallet gik Udviklingen i flere europæiske Lande i samme Retning som en naturlig Følge af Forfatningernes Demokratisering — i Frankrig dog først fra 1870. I Tyskland lykkedes det Bismarck at holde den helt nede, efter at han i 1863—66 havde regeret paa provisoriske Love.

Herhjemme opstod den parlamentariske Idé egentlig først efter 1866 og indenfor de grundtvigske Kredse, vistnok under Indflydelse fra England. Et Par Gange taler saaledes Sofus Høgsbro om »Rigsdagsparlamentarisme«, men mener »Folketingsparlamentarisme«. Dens statsretlige Begrundelse søgtes i en Fortolkning af Grundlovens § 48 om Førsteretten.²² I 1869 skrev han i »Dansk Folketidende«, at det var Kongens Hverv at staa udenfor Partiernes, række det sejrende Prisen og derefter sammen med det overveje Landets Tarv, dog saaledes, at Kongen, naar han ikke kunde overbevise Partiet, skulde lade det raade. Kort efter tilføjer han, »at Folket dog endnu er langt fra at have til-egnet sig den parlamentariske Betydning af en fri Forfatning som en virkelig Selvstyrelse«.²³

I. A. Hansen havde før 1870 tilsyneladende ikke gjort sig større Tanker om det parlamentariske System. Da G. Winther og en anden Venstremand i December 1866 foreslog en Sammenslutning af alle Venstregrupper og i den Anledning opfordrede ham til at underskrive et Manifest derom, hvori der bl. a. stod, at det gjaldt om at hævde Folketingets grundlovsmæssige Ret til — overfor Landstinget — at øve en overvejende Indflydelse paa alle finansielle Spørgsmaals Afgørelse, svarede han nej, fordi dette Punkt saa ud, som om man vilde trænge Landstinget tilbage fra dets berettigede Indflydelse paa de finansielle Sager.²⁴ Ved en politisk Fest i 1867 udtalte han, at Folketinget, hvis Medlemmer bevægede sig mere i Befolkningen, skulde nærmest være præget af det daglige, praktiske Liv, medens Landstinget fra et højere Stade havde en friere Oversigt.²⁵ I 1868 skrev han i »Morgenposten«, at Landstinget var stærkt nok til at modstaa, hvad det var imod, og det var en alt for dristig Slutning (af Berg), at Landstinget skulde tvinges til at vedtage de Love, dette Ting ikke vilde have gennemført.²⁶ Hans Tilfredshed med mulig Optagelse af blot enkelte Venstre mænd i Ministeriet i 1870 vidner ikke om nogen bevidst parlamentarisk Tankegang, og under Adressedebatten i Maj 1870 udtalte han, at alle er enige om, at det er forkert og urigtigt at ville paavirke Kongen med Hensyn til Valget af de nye Ministre.²⁷ Heller ikke Berg synes absolut folketingsparlamentarisk paa dette Tidspunkt. Han udtalte ved samme Lejlighed, at han ikke troede paa, at Folketinget og Landstinget ikke kunde arbejde sammen.²⁸

Kort efter Ministerskiftet i Foraaret 1870 skrev »Fædrelandet«, at en Regering vel burde tages ud af Folkerepræsentationens Flertal, men Folkerepræsentationen var Rigsdagen og ikke blot Folketinget. Som Svar herpaa bragte »Dansk Folketidende« først en Artikkel om den engelske Forfatning, og i det følgende Nummer, den 17/6 1870, rejste det Spørgsmaalet: »Bør vi have en parlamentarisk Regering.« Paa dette Tidspunkt var Venstre i løftet Stemning ved Valgsejren om Efteraaret og forbitret over Skuffelsen over det nye Mini-

sterium. Gennem Fordringen om Folketingsflertallets Ret til at præge Regeringen øjnedes Mulighed for Oprensning for 66-Forfatningens Indskrænkning af den lige og almindelige Valgrets Magt.

»Det forenede Venstre« var netop dannet. Det var dog mindre en Partidannelse end en politisk Sammenslutning, men blev alligevel det første Skridt ud i det af Grundtvig fordømte Partiuvæsen, hvor Mindretallet var forpligtet til i Tinget at stemme, som det var vedtaget ved Afstemningen paa Partimødet. Kort efter sin Stiftelse udsendte det en Kundgørelse, hvori det hed: »Folkets Selvstyre er hos os endnu kun et Begreb, og der vil Tid til at naa videre.« Straks efter Artiklen i »Dansk Folketidende« udsendtes imidlertid et nyt Manifest, den 30/6, hvori det bl. a. hedder: »Den grundlovsmæssige Forret giver Folketinget Magt til at umuliggøre enhver Regerings Bestaaen, som vil modsætte sig dets Bestræbelser, og saaledes efterhaanden at indføre som Regel, at Regeringen til enhver given Tid repræsenterer de Anskuelser, der deles af Folketingets Flertal, hvilket med andre Ord er Gennemførelsen af den parlamentariske Regeringsform.«

Naturligvis mødte den spirende Folketingsparlamentarisme Modstand hos de fleste mere konservative Politikere, endog hos Mænd som Carlsen og Vilh. Birkedal. Hvad kunde dens Konsekvenser ikke blive? Krieger udtalte at den parlamentariske Regeringsform nu var prøvet i England i 600 Aar, d. v. s. i 24 Generationer. Hævdede man her i Danmark, at den var indført i Juni-grundloven af 1849 i Kraft af nogle Bogstaver, vilde det sige, at vi skulde naa det samme i Løbet af 24 Aar, som var oparbejdet i England i Løbet af 24 Generationer. Iøvrigt var den engelske parlamentariske Regeringsform absolut ikke folkeligt Selvstyre. Forholdene kunde ikke sammenlignes.²⁹ Ogsaa Monrad hævdede, at de to Ting var lige mægtige, lige ukrænkelige, havde lige store, men ikke de samme Rettigheder. Folketingsparlamentarismen havde det Onde, at den hos de politiske Ledere let fremkaldte et stærkt Begær efter Magten, saaledes, at Sagerne blev de underordnede. En anden Sag var det, at Folketingsparlamentarismen var praktisk, fordi dette Ting plejede at være det uroligste at styre. Landstingets Medlemmer havde et større Overblik og deraf flydende større Besindelse. Men Venstre havde rejst Parlamentarismens Banner for tidligt.³⁰ Det samme sagde Bille. Selv gamle Madvig talte — udenfor Rigsdagen — imod Parlamentarismen. Dens Tilhængere optraadte alt for kækt med uberettiget og vilkaarlig Anvendelse af traditionelle og fra Udlandet laante Forestillinger og urigtige Fortolkninger af Grundloven.³¹

I Tale og Skrift protesterede Højre og de Nationalliberale heftigt imod »den enbenede Parlamentarisme«, som Monrad kaldte Folketingsparlamentarismen. Med en sand Overbevisnings Varme hævdede de, at der aldrig var lagt nogen parlamentarisk Forudsætning i Grundloven. Den liberale og antiestrupske

Grosserer Chr. Hage udtrykte det senere — paa Kasinomødet den 15/12 1883 — saaledes: »En Folketingsparlamentarisme er ikke givet ved vor Forfatning. Den kan ikke gives — den kan ikke laves ved at skrives paa et Stykke Papir. Den maa gro — maa vokse frem af selve Livet.«

Grundlovens Paragraffer, sagde man i de konservative Kredse, om Kongens fri Ret til at vælge sine Ministre og om Landstingets Ligeberettigelse havde aldrig været opfattet som kun værende af formel Betydning. Grundloven var blevet til uden Spor af Bagtanker, og en ærlig Menneskeforstand kunde ikke lægge andet i den, end dens Ordlyd gav Udtryk for. Venstres Krav var derfor ganske simpelt grundlovsstridigt. Det var Folketingets Sag at yde sin Hjælp i Lovgivningsarbejdet som en med Kongen og Landstinget ligestillet Faktor.

*

Medens Folketingsparlamentarismen for Grundtvigianere som Sophus Høgsbro sikkert nok betød noget ideelt, blev det for Christen Berg et Magtspørgsmaal og Midlet til forøget agitatorisk Kraftudfoldelse. Og paa sine lange Rejser Landet over i disse Aar nøjedes han ikke med at tale Hundreder af Steder, men lod sine Bladreferenter affatte Beretninger om Møderne for at kunne mangfoldiggøre Virkningen af sine Taler. Medens de Konservative sad rolig hjemme og overlegent ikke regnede »Bergs Uro« for noget, lykkedes det ham efterhaanden at faa sine Folk til at tro, at saadan talte Grundloven. Det var Højres og Regeringens Forbrydelse, at de nægtede dens Bud. I. A. Hansen stod i Begyndelsen mere reserveret, men sluttede snart op i Bevægelsen af Frygt for at blive distanceret af de yngre politiske Kræfter. Baade han og Berg maatte dog i disse Aar ofte høre ilde for — selv af deres egne — at de i 1866 var blandt dem, som havde rakt Haand til Forfatningsændringen i 1866. I 1872 dannedes i København Venstreklubben »Onsdagsforeningen«, og ved Valget samme Efteraar opnaaede Partiet en saa betydelig Sejr paa sit nye demokratiske Program, at den gamle Tscherning blev betænkelig. Han frygtede for, at det havde faaet større Magt i Folketinget, end det formaaede at bære.³²

Lensgreve Ludvig Holstein til Ledreborg traadte ved dette Valg ind paa Rigsdagen, hvor han snart vakte Opsigt ved sine ypperlige oratoriske og parlamentariske Evner. Han tilhørte Gruppen »de nationale Løsgængere«, hvortil ogsaa Mænd som Jakob Scavenius, den tidligere Venstremand og Grundlovsmodstander Lars Dinesen samt den jyske Gaardejer Christen Aaberg sluttede sig. Men medens de tre nævnte Politikere efterhaanden vandrede over i Højre, sprang Grev Holstein i 1875 over i Venstre trods sin stærke Uvilje imod Folketingsparlamentarismen.

Paa Rigsdagen aabnede Venstre en overmodig Offensiv med dristige Postuler om, at Landstinget kun var en Regulator, at Folketingsvalgene skulde

afgøre, hvem der skulde være Ministre, at Kongen nok kunde frit vælge sine Ministre, men Folketinget ogsaa frit vrage dem o. s. v.³³ Der mærkedes et tydeligt Omslag i Venstres Optræden. Monrad skrev, at Parlamentarismen i vort Land optraadte paa en plump og uhøvisk Maade. Det var ikke en Kamp om Sagen, men om Personer.³⁴

Snart blev Forholdet mellem Politikerne saaledes, at Mænd af de to Lejre næppe mere kunde hilse paa hinanden, end sige tale med hinanden. Folkemagten var blevet sig »bevidst«, skrev Venstrebladene. Der manglede god Vilje, sagde den jyske Gaardejer L. S. Schøler, til Samarbejde fra begge Tingene og fra Ministeriet. Hvis blot den var til Stede, skulde det hele nok gaa.³⁵ Den gamle Lensgrev Frijs lagde Skylden paa den stigende Velstand. Den havde desværre her i Landet som i Frankrig og England faaet de samme Følger i Retning af Trang til materielt Velvære og Misundelighed mod dem, som havde haft bedre Held med sig.³⁶

1873 blev da ogsaa det første af den Række af storpolitiske Kampaar, som fulgte i 66-Forfatningens Kølvan — et Skelaar i den politiske Udvikling. Under Finanslovbehandlingen om Foraaret kom næsten alle de store Forfatningsspørgsmaal under Debat. Allerede i Februar havde I. A. Hansen i »Morgenposten« udtalt sin Forbavselse over, at Godsejerne havde gjort sig til Embedspartiets (de Nationalliberales) tro Støtte i Stedet for at være med til at bryde deres Magt. Hvorfor opløste man ikke Landstinget og dermed de Kongevalgte? Da dette sidste rejste Modsigelse, svarede I. A. Hansen i et senere Nummer af Bladet, at de Kongevalgtes Opløselighed var en Selvfølge. Kongen havde Ret til at opløse begge Ting, og der stod intet om, at de Kongevalgte var undtagne.

Den 31. Marts vedtog Størstedelen af Venstre i Folketinget den saa ofte senere debatterede Adresse til Kongen, hvori der forlangtes en Regering i Overensstemmelse med det af den almindelige Valgret udgaaede Ting. Det var en ren Folketingsadresse, fremhævede baade I. A. Hansen og Berg senere, og berørte ikke Landstingets Stilling. Det var en Selvfølge, at Ministeriet ogsaa maatte være i Overensstemmelse med Landstinget, men det behøvede man ikke at sige i en Folketingsadresse.³⁷

Estrup betegnede denne Adresse om Folketingets Vilje som »et Absolut uden Korrektiv«. Det var jo soleklart, at Godkendelse af den Ret, Folketinget vilde gøre gældende, nemlig til at kunne afsætte Ministeriet, naar det behagede det, i Virkeligheden var det samme som en Ret til at indsætte Regering.³⁸ Det var denne Fordring til Kronen, som rejste Modstanden i Landstinget, og som fra nu af gaar som den røde Traad gennem de to Tings Forhold.³⁹

I Landstinget forhandlede Algreen-Ussing straks med Estrup og Skeel om en Modadresse, hvori de to Tings Ligeberettigelse hævdedes. Det hed heri: »Vi

maa tværtimod anse enhver varig, frugtbringende Samvirken mellem Regering og Rigsdag for umulig, naar Flertallet i et enkelt af Tingene imod Grundlovens Ord og Mening vil tilegne sig afgørende Indflydelse paa Ministeriets Sammen-sætning. Under Forhandlingerne om Adressen i Landstinget fraraadede Estrup at fordybe sig videre i en Diskussion om Sagens Kerne.

Medens Kong Christian modtog den sidste Adresse med Velvilje, skal Estrup — efter Krieger — have fundet Kongens Svar til Folketingets Adresse »udfordrende«. ⁴⁰ Det gik ud paa, at den var »udgaaet af en Miskendelse af den ved Grundloven givne forfatningsmæssige Ordning, med hvilken den stod i bestemt Strid«. Kongen nærrede fuld Tillid til Ministeriet.

Venstres Svar blev Krig paa Liv og Død med Ministeriet. Ved 3. Behandling af Finansloven foreslog Berg »af politiske Grunde og efter Samraad med politiske Meningsfæller« at nægte Finansloven for derved at styrte Ministeriet. Det lykkedes ham dog ikke, takket være de mere besindige jyske Bønder. Selv om de betydeligste Smaating fandt der ofte Rivninger Sted. Ministeriet var kommet i en vanskelig Stilling. Viste det sig for imødekommende overfor Folketinget, rejste Landstinget Børster. Krieger skrev, at hvis han maatte sammen-sætte det næste Ministerium, skulde Estrup tvinges til at tage Finansministeriet som den, der lettest kunde faa Godsejerne til at gøre Indrømmelser. ⁴¹

Paa Mødet i Kolding den 20. Juli 1873 holdt Berg sin kendte, meget op-hidsende Tale, hvori han bl. a. udtalte, at den udøvende Magt (Kongen) nærmest kunde sammenstilles med en Skriver eller Forvalter i en Forretning. Han sluttede med, at Venstre kunde danne et Ministerium, langt bedre end noget, vi hidtil havde haft. I. A. Hansen sekunderede ham med, at naar Kongen fordrede det, da var det Pligt ikke at unddrage sig at gaa ind i en Regering. Paa Fælleden i København holdt Socialdemokratiet Protestmøde med Leveraab for Grundloven, for Berg og I. A. Hansen.

Alt tydede paa en urolig Rigsdagssamling. J. Scavenius skrev, at det bedste vilde være, om hele Ministeriet nu gik af. Man skulde ikke nøjes med en Re-konstruktion, fordi det blot vilde svække Regeringen uden i mindste Maade at afvæbne Modstanderne. Han selv vilde nødvendig støtte Ministeriet, men var tvun-get til det i de egentlige Hovedspørgsmaal, Hævdelsen af Kongens Ret og Mod-standen imod Parlamentarismen i den Forstand, som Venstre tog dette Ord. ⁴²

Den 9. Oktober forlangte Folketingets 53 Venstremænd Tingets Opløsning, opfordrede Ministeriet til at gøre de fornødne Skridt til Fjernelse af Hindrin-gerne for Samfundets lykkelige Udvikling og erklærede aabent, at de agtede at nægte Finanslovens Overgang til 2. Behandling, saafremt Ministeriet ikke bøjede sig. Beslutningen herom var taget inden Rigsdagssamlingens Begyndelse, og — som J. Scavenius senere sagde — havde Venstre hermed begyndt den Taktik at anvende Finansloven som Løftestang til at vippe Ministeriet. Krieger svarede

kraftigt, at Venstre skulde faa sit Ønske opfyldt om Opløsning. »Men mine Herrer, erindre det vel, den gives Dem ikke i den engelske Parlamentarismes Aand. Kom tilbage, flere eller færre, men brug denne Mellemtid til at tage Reb i Sejlene. Tro ikke, at de Spirer, som denne eller hin under andre Forhold kan have fundet i Grundloven til en mere parlamentarisk Styrelse, end som for Tiden finder Sted, kan trives ved Deres Røgt.«⁴³

Venstres Udfordring gav paany Anledning til heftige Debatter, om Folketingsparlamentarismen var hjemlet i Forfatningen eller ej.⁴⁴ Berg hævdede, at Opfyldelsen af det konstitutionelle Monarkis nødvendige Krav bestod i, at Regeringen var i Overensstemmelse med Flertallet i Folketinget, og at dette ogsaa var i Overensstemmelse med Grundlovens strenge, rigtige Grundsætning.⁴⁵ Men, skriver Erik Henriksen, det svage i denne Fortolkning var, at Berg ganske saa bort fra Landstinget af 1866 eller anviste det en Plads som et »Overhus«.⁴⁶ I. A. Hansen benægtede, at Venstre hverken vilde frakende Kongen Opløsningsretten eller Friheden til at vælge sine Ministre. »Vi tror,« sagde han, »at naar Kongen ikke har afskediget sine Ministre, er det, fordi han tror, at de er i Overensstemmelse med Folkets Flertal.« Derfor ønskede han Opløsning og Valg. Berg haabede, at man vilde naa saa vidt, »at ingen hæderlig Politiker i Danmark vilde paatage sig at danne et Ministerium, uden at have forvisset sig om Tilslutning af det da tilstedeværende Folketing.« Han mente dog, at Landstinget vilde beholde sin fulde Betydning som et Førstekammer for at holde igen mod de »moderne, radikale Teorier«.⁴⁷ Konseilspræsidenten, Grev Holstein-Holsteinborg erklærede, at Ministeriet vilde værne om Grundlaget for vort politiske Liv og vor hele Samfundsordning. Hvis Folketinget gjorde Alvor af at nægte Finanslovens Overgang til 2. Behandling, maatte han naturligvis tilraade Kongen at opløse Tinget.

Ingen gik dog kraftigere imod Venstre end Grev Holstein-Ledreborg, som Aaret efter sluttede op i dets Rækker. Han erklærede, at Folketingsparlamentarismen var begrundet i en Fortolkning af vor Forfatning, hvorved man vilde gaa fra en konstitutionel-monarkisk til en parlamentarisk-monarkisk Forfatning. Det var han en bestemt Modstander af. Parlamentarismen var det samme som Kongemagtens ubetingede Nederlag, Kongens Forsvinden som virksom Faktor i det politiske Liv. Vi havde siden 1866 haft en Forfatning, der gav alle Individier, de enkelte Stænder og Korporationer en saa stor Retsbeskyttelse og Frihed, som de maaske ikke havde i noget andet Land, og det er den Tilstand, de Herrer vilde afskaffe. Han var overbevist om, at hvis denne Kamp blev ved, vilde der være Fare for, at Lidenskabene i Folket kunde sprænge Grundloven.⁴⁸

For Vilhelm Birkedal stod den vedtagne Finanslovnægtelse som en Volds handling mod Forfatningen.⁴⁹ Krieger var enig med ham. Han mente sig dog

i Stand til at dømme om den danske Grundlovs Karakter, og saa sandt som den var Grundlaget for vor konstitutionelle Regeringsform, saa sandt var der ikke et Ord i den, som hjemlede den folketingsparlamentariske Fordring. Den havde heller ikke ladet sig gennemføre ved Grundlovparagraffer. Grundprincippet i Forfatningen var fri Forhandling som i alle konstitutionelle Forfatninger, men sandelig ikke Nægtelse af Finansloven efter forud vedtaget Beslutning udenfor Tinget. I et Konfliktstilfælde laa det politiske Centrum efter Forfatningen i den konstitutionelle Kongemagt og det retslige i Rigsretten.⁵⁰

Videre rejste Finanslovdebatten ogsaa Liv i det gamle Stridsspørgsmaal, om en Regering havde Ret til at udstede foreløbige (provisoriske) Finanslove, saafremt de to Ting ikke kunde blive enige om en saadan, Berg udbød: »Foreløbige Love! Saa maatte vi jo tænke os Mænd til Stede, som vilde bryde Grundlovens klare Ord. Men tror man da, at der i Danmark nogen-sinde skulde gives saa mange Mænd, som behøves for i et Statsraad at vedtage en saadan Tilsidesættelse af Grundloven? Ja, skulde det være Tilfældet, lad os saa faa Forsøget gjort!«⁵¹

Spørgsmaalet havde, som nævnt, ikke fundet sin Afgørelse under Grundlovsforhandlingerne i 1865. Den i 1868 afdøde juridiske Professor C. G. Holck havde i sin Statsforfatningsret (udgivet efter hans Død) erklæret, at provisoriske Love næppe kunde siges at stride imod Grundloven. Nu i 1873 udgav hans Efterfølger, Professor Henning Matzen en Piece: »Grundloven og Folkets Selvstyre«, hvori han strengt statsretligt baade hævdede Parlamentarismen som uhjemlet i Grundloven og de provisoriske Finanslove som grundlovs-mæssige. Fra højre og nationalliberal Side hilstes Piecen med Bifald, hvorimod Politikere af alle Venstregrupper i bitter Harme angreb »den augustinske Professor« og hans »frihedsfjendske Doktriner«. Som Svar udgav han Aaret efter: »Til Gensvar«, hvori han endnu kraftigere begrundede sin statsretlige Opfattelse af disse Spørgsmaal. Han nævnedes, »at ingen har tidligere bestridt Lovligheden af foreløbige Love, end ikke Orla Lehmann eller Monrad«. Andræ havde udtrykkelig sagt: »Jeg har aldrig haft nogen som helst Tvivl om, at der ikke i Grundloven kunde findes den allerringeste Hindring for at udgive foreløbige Love om hvilket som helst Materie.«

Ingen af Datidens betydelige Jurister imødegik Professor Matzen.⁵² Paa Møder i Aalborg den 1., 5. og 10. Novb. udtalte Justitsminister Klein, at Regeringen ikke kunde give efter for Folketinget, fordi det drejede sig om at hævde den forfatningsmæssige Fordeling af Myndigheden. Den praktiske Nødvendighed var mægtigere end alle Teorier, og der var Mænd, som vilde paatage sig Ansvaret for en provisorisk Finanslov. Pengene maatte skaffes, selv om ikke ad ordinær Vej.⁵³ Selv Monrad mente, at efter en, to eller tre

Folketingsopløsninger vilde Tiden fordre en provisorisk Finanslov. Fra Venstres Side hævdede for Eks. Dr. Pingel, at foreløbige Love egentlig ikke var Love, men vigtige Regeringsforanstaltninger. Vilde man følge Professor Matzens Fortolkning i sine Konsekvenser, blev Rigsdagens Lovgivningsvirksomhed illusorisk.

*

I November 1873 afholdtes nye Valg. Venstre beholdt vel Flertallet i Folketinget, men det havde dogt tabt et Par Mandater og navnlig mærket den Uvilje, som dets Trusel om Finanslovnægtelse havde mødt Landet over. I. A. Hansen erklærede, at Eksperimentet ikke vilde blive gentaget.

Paa Rigsdagen fortsattes Striden mellem Regering og Folketing og antog tilsidst en personlig Karakter. Ministeriet indstillede derfor tilsidst til Kongen at antage et nyt Ministerium, for om muligt at en Forandring af Personer vilde kunne lette Forhandlingerne.

I December 1873 foreslog en Løsgænger, Borgmester C. P. C. Schiørring, en Adresse til Kongen, hvori der udtaltes Haabet om, at det maatte lykkes Majestætens »Visdom at tilvejebringe Betingelserne for en mere frugtbar Samvirken mellem Konge og Folk«. Adressen vedtoges efter en heftig Debat med et stort Antal Stemmer, deriblandt Grev Holstein-Ledreborg og J. Scavenius. I Modsætning til Marts-Adressen indeholdt denne saaledes ingen direkte Fordring om Parlamentarisme, men blot en Henvisning til Stilstanden i Lovgivningsarbejdet. Ministeriet stod saaledes ikke aabenlyst overfor en Hævdelse af et forfatningsstridigt Princip, men overfor en mod dets Personer rettet Mistillid — selv om naturligvis det parlamentariske Krav alligevel umiskendelig laa bag Adressens mere moderate Ordlyd.

Kongen konfererede med forskellige Politikere, bl. a. Andræ, og svarede den 2. Januar i en kgl. Haandskrivelse, at en Forandring af Ministeriet i dette Øjeblik var skadeligt. Det bestod af Landets bedste og dygtigste Folk, som havde hans fulde Tillid, og som var ham en Borgen for, at Grundloven vilde blive overholdt og værget mod ethvert Overgreb. I en Audiens udtalte Kongen noget tilsvarende til I. A. Hansen.

Grev Holstein-Ledreborg angreb derefter Ministeriet, fordi det havde offentliggjort Kongens Haandskrivelse. Det var en personlig Erklæring, og Offentliggørelsen var at drage Kongens Person ind i den politiske Krig. Samtidig sluttede Greven sig til Venstre.

I Tinget nægtede dette at stemme for et i høj Grad vel motiveret Dyrtidstillæg til Embedsmændene med den Begrundelse, at en saadan Lov forudsatte et Tillidsforhold mellem Ministerium og Folketing.⁵⁴ Ogsaa andre Punkter paa Finansloven, som Ministeriet gerne vilde have ført igennem, for Eks. Byg-

ning af et Panserskib, blev strøget af Venstre. Da Samlingen sluttede, og Formanden udraabte det sædvanlige Leve for Kongen, blev Berg siddende; han vilde give Kongen en Belæring!

I. A. Hansen sagde i Foraaret 1874 i Ringsted: »Vi gav dem ingen betydelige Love for at vise dem, at der ikke kunde udrettes noget imod Folketinget. Der ligger en stor Magt i at kunne sige Nej.«

Krieger var ikke utilfreds med Rigsdagssamlingen. Den var begyndt med Finanslovnægtelse og endte efter en Folketingsopløsning med Vedtagelse af en brugelig Finanslov. Dermed var der vist kommende Regeringer den Vej, som maatte følges, naar Folketinget vilde misbruge Finansloven til at tilvende sig Magten. Man kunde iøvrigt godt holde Regeringen gaående ved midlertidige Bevillingslove, om fornødent i Form af provisoriske Love.⁵⁵

*

Modsætningerne paa Rigsdagen var saaledes skærpet paa den uheldigste Maade. Venstres trodsige Fremdrift havde avlet Modtrods, og Spørgsmaalet var kun, hvem af de to Modstandere, der havde Kraft nok til at føre Kampen igennem, den ene til Forsvar for Grundlovens ledende Tanke, den anden for at fremtvinge en ny parlamentarisk Statsskik.

Paa begge Sider var Ophidselsen stor, og Ordene faldt voldsomt. »Fædrelandet« skrev i Januar 1874 om Venstres Ledere, »at udover en vis Dygtighed i den parlamentariske Forhandling er der aldeles intet, der udmærker dem. De er middelmaadige Personer, som kun er baarne frem af deres egen Forfængelighed og en uklar Stemning i Folket.«⁵⁶

Estrup havde nu og da taget Ordet i Landstinget, navnlig i Landbosager og i Finansspørgsmaal. For Eks. søgte han at holde Finansminister C. E. Fenger til Ilden med Hensyn til de vedtagne Jernbanelove og at hindre disses Modstandere i at sabotere dem. Han talte ogsaa imod Bergs Forslag om en Indtægts- og Formueskat og Nedsættelse af Toldsatserne. Disse gav paa den nuværende Højde netop Staten tilstrækkeligt til alle ordinære og ekstraordinære Udgifter uden at nødvendiggøre Ekstraskatter.

Overfor den voksende demokratiske Bevægelse var han reserveret, men han slog — efter Krieger — samtidig visse Godsejeres skadefro Haab om at benytte den politiske Konflikt til at ophæve Grundloven ned med en Bemærkning om, at det havde han altid været bestemt imod.⁵⁷ Med Bekymring saa han dog Udviklingen i Møde og talte en Overgang endog om at trække sig ud af Landstinget.⁵⁸

Han havde altid været konstitutionelt indstillet og tilfreds med den Frihed, som var skænket Folket ved Grundloven. Men en Idé som den folketingsparlamentariske, der var ensbetydende med Masseherredømmet, var selv-

følgelig og havde altid været imod det dybeste i hans politiske Overbevisning. Af alle Kræfter havde han i 1865—66 arbejdet imod Flertallets Overmagt. Det var lykkedes, saavidt det dengang kunde forudses. I fire Aar havde han som Minister forstaaet at forhandle sig til Rette med de to Ting uden Vanskelighed. Med Hensyn til Finansloven havde han respekteret Folketingets formelle Førsteret, som endda efter 66-Forfatningen havde faaet forøget Betydning derved, at Rigsdagens Bevillingsmyndighed var udvidet efter Fællesforfatningens Bortfald og det hidtidige Normalbudgets samtidige Ophør.

Ikke tilfreds hermed arbejdede Folketinget systematisk paa at give sig en yderligere Magtstilling, som det netop — efter hans egne Ord — havde været »denne Forfatnings Tanke at ville fjerne«. ⁵⁹ Førsteretten var blevet Løftestang for Folketingsparlamentarismen og gjordes stærkere og stærkere gældende. Op i Halvfjerdserne sagde Krieger, at Folketinget i Kraft af Førsteretten efterhaanden krævede enhver Lov forelagt først, naar den blot havde finansiell Virkning. Høgsbro skrev, at Bevillingsmyndigheden var Hovedhjørnestenen i vor konstitutionelle Forfatning.

Ministeriet Holstein havde ikke forstaaet at slaa Bremserne i for Udviklingen, og i sit Overmod foer Venstre nu frem med en Fart, som enten maatte ende i en selvforskyldt Katastrofe eller i nye og voldsomme politiske Kampe. I. C. Christensen siger selv i sin Bog: »Fra min Barndom og Ungdom«, at Venstre i Folketinget var gaaet stærkere paa, end dets indre Kraft kunde svare til, og dets Medhold hos den offentlige Mening gjorde tilraadelig.

Estrup stod paa dette Tidspunkt som Leder af Landstingets Højre. Det nationalliberale »Dagbladet« skrev, ⁶⁰ at han var i Besiddelse af megen Selvfølelse og en ikke ringe Grad af Pirrelighed i Forbindelse med Tilbøjelighed til at kritisere andre, altsaa netop de Egenskaber, som »paa samme Tid gør en Mand respekteret og lidt frygtet«. I Landstinget var det altid en betænkelig Sag, naar det hed sig: »Estrup vil opponere.« Han var Barometret, som viste »godt Vejr« eller »foranderligt« i den konservative Lejr.

I afgørende Spørgsmaal støttede han Ministeriet, men til Gengæld kunde han til Tider være »halsstarrig« og »ingenlunde venlig« overfor det. For Eks. sagde han i Foraaret 1874 under Behandlingen af det af Højre foreslaaede Dyrtilstillæg til Embedsmændene: ⁶¹ »Regeringen *henstiller* til de to Ting at komme overens — — — Denne Stilling af Regeringen var jo vistnok i og for sig noget overraskende for mange og ikke mindst for dem, der her i dette Ting ikke sjeldent har hørt Regeringen stærkt dadlet for at indtage en kun henstillende Position lige overfor Afgørelser af vigtige Spørgsmaal. Vi have jo jævnlig hørt det særligt blive indskærpet Ministrene, at naar de ønskede at føre noget igennem, maatte de ikke blot *henstille* til Rigsdagen at komme overens, men de maatte selv føre Sagen med en stærk og kraftig Haand.«

Gang paa Gang bremsede han op for storpolitiske Diskussioner i Tinget, fordi det var Tidsspild. Samtidig hævdede han myndigt dets Autoritet overfor Regering og Folketing. Da Borgmester, Kammerherre Jessen under Finanslovdebatten foreholdt Landstinget dets Maal og Midler og advarede mod Eftergivenhed, svarede Estrup irriteret:⁶² »Det ærede Medlem advarer Landstinget mod at vise svag Tilbagevigen for, hvad der ikke alene er Landstingets Ret, men Landstingets Pligt, mod at vise sig mere bøjelig og føjelig, end det stemmer med Opretholdelsen af dets Værdighed. Jeg ved ikke, om det er gaaet andre, som det er gaaet mig, men jeg maa tilstaa, at jeg følte mig ubehagelig berørt af denne Udtalelse. Det forekom mig, at den indeholdt — om ikke en Sigtelse — saa dog ganske vist en Forudsætning om Muligheden af, at dette Ting kunde tage saadanne Hensyn, som det ærede Medlem paa forskellig Maade angav som Frygt, Følelse af særligt Tryk o. s. v.«

Grev Holstein-Holsteinborg var Halvfætter til Fru Estrup (deres Bedstemødre, født Rantzau-Breitenburg, var Søstre) og kaldte hende altid »chère cousine«. Estrup havde arbejdet godt sammen med ham i flere Aar, navnlig i Landbosager og specielt indenfor Frederiksborg Stamstutteri. Som Politiker henregnedes Grev Holstein nærmest til Mellempartiet. Han ønskede et godt Samarbejde mellem de store og smaa Bønder, men havde dog nægtet at gaa ind i Oktoberforeningen. Han var en sympatisk, men ingen staalsat Karakter, og Redaktør Topsøe døbte ham »Toppen paa Kransekagen« som Udtryk for den gode og venlige Topfigur paa det uensartet sammensatte Ministerium. Efter Topsøe kaldte Estrup ham i Breve til sin Kone: »din cousin, Pynten paa Kransekagen.« Han var ikke enig med hans Politik og specielt ikke med hans vigende Holdning overfor Rigsdagen.

De nationalliberale Blade beskyldte Estrup for at have bidraget til at underminere Ministeriet og for at have svækket Sammenholdet mellem dette og Rigsdagens Højre.⁶³ Mod saadanne Beskyldninger protesterede de konservative Blade og paastod, at Fejlen var Ministeriets. Venstre opfattede hans »Opposition« mod Ministeriet i sin Favør. »Morgenbladet« mente saaledes,⁶⁴ at naar han ikke ønskede at blive Minister, var det, fordi han som Betingelse havde krævet et Program, »der stemmede med vore konstitutionelle Forhold«, en Begrundelse, som »Dagbladet« dog kaldte »gaadefuldt«. Frede Bojsen skriver,⁶⁵ at Estrup holdt sig venligt til Venstre. Hans Ytringer faldt gerne saaledes: Jeg bebrejder Dem ikke noget, men der og der tror jeg, at De har begaaet en Fejl o. s. v. Estrup mente derimod om sig selv — efter Krieger — at han var en Udfordring overfor Venstre.

Til Trods for at Finansloven tilsidst blev vedtaget, sivede der i April (1874) alligevel Rygter ud om, at Ministeriet vilde gaa. Men Afløserne? — Estrup svarede straks Krieger, at Raden endnu ikke var kommet til ham, og at han saa mørkt paa Situationen. Hvis det nuværende Ministerium havde opløst sig paa Grund af fysisk eller aandelig Træthed eller paa Grund af Uenighed, uden at der var vedtaget nogen Finanslov, saa havde han vel maattet træde til med Udsigt til at tage Kampens yderste Konsekvenser. Men nu var Finansloven vedtaget, og nu syntes han ikke, at man skulde tage ham. Hellere skulde de søge efter nogle taalmodige Folk, som kunde holde ud, indtil det gik op for alle, at Folketingets midlertidige Tilbagevigen kun var en Finte.⁶⁶

Den 8. Juni indsendte Krieger sin Ansøgning om Afsked — til Dels paa Grund af Estrups Modstand mod hans frihandelsvenlige Toldlov. Det øvrige Ministerium gjorde sig rede til at følge ham.

I Midten af Maaneden kom Grev Frijs og Estrup til København, og Luften blev svanger paa politiske Rygter. Fru Estrup røbede — stadig efter Krieger — at hendes Mand i April trods hendes Modforestillinger — af Bekymring for hans Helbred — havde sagt, at hvis Kongen opfordrede ham dertil, vilde han paatage sig at danne et nyt Ministerium.⁶⁷ Krieger havde et lignende Indtryk af sin Samtale med ham i April, og til Hall skulde Estrup have sagt i Maj, at naar han var sikker paa Kongens Støtte, hvor langt han end maatte blive drevet, vilde han sige ja.⁶⁸ Grev Holstein-Holsteinborg havde paa samme Tidspunkt i en Samtale forstaaet ham saaledes, at han var villig til at paatage sig Dannelsen af et nyt Ministerium.

Estrup benægtede dog i Juni at have udtalt sig, som Grev Holstein-H. fortalte.⁶⁹ Og da »Fædrelandet« den 4. Juli — paa Grundlag af, hvad det havde hørt om Samtalerne med Krieger og Grev Holstein-Holsteinborg — skrev, at han lige indtil faa Uger før Ministerkrisen havde erklæret sig beredt til at træde til, afviste han det i et udførligt Brev til Ploug⁷⁰ og lod den 9. Juli indrykke et Dementi i Bladet.

Estrup redegør i Brevet for, at han havde raadet Grev Holstein til ikke at indgive Ministeriets Demissionsbegæring, førend han var sikker paa at kunne skaffe Kongen Efterfølgere. Ellers vilde det blive »en ny Udgave af den tidligere: Sætten Portefeuillerne til Kongens Disposition«. Det var denne Ytring, som Grev Holstein-H. maatte have opfattet derhen, at Estrup var villig til at paatage sig Opgaven.

Christian IX henvendte sig til Estrup, Grev Frijs og Grev Moltke (Bregentved), men fik nej alle Steder, Grev Frijs paa Grund af sit Helbred og Grev Moltke, fordi han altid havde levet og stadig helst vilde leve politisk tilbagetrukket. Estrup rejste tilbage til Skaføgaard.

Om Grundene til hans Nej aner Krieger forskelligt. For det første skulde Estrup have forstaaet Kongen saaledes, at det kun drejede sig om en Rekonstruktion af Ministeriet Holstein.⁷¹ Christian IX havde bl. a. udtalt sig i den Retning ved en Middag i det kgl. Skydeselskab.⁷² Men Estrup, fortsætter Krieger, vilde være Førstemand og ønskede i al Fald ikke at gaa ind under Grev Holsteins politiske Førerskab. Kongen var endvidere imod en Sammenlægning af de to militære Ministerier, og dette ansaa Estrup for en bydende Nødvendighed for Hærlovens Tilendebringelse, fordi Venstre forlangte det.⁷³ Sluttelig var han og Grev Frijs blevet enige om at afvente, om det dog ikke omsider skulde gaa op for Gaardmændene, hvilken Uklogskab de var inde paa. Derfor maatte der helst dannes et Ministerium af »skikkelige« Folk. Estrup vilde da staa i Reserve til det Øjeblik, det blev nødvendigt at føre Kampen — og den skulde da føres til Bunds. Han tvivlede ikke om Sejren, men »adskilligt af det, vi satte Pris paa, vilde gaa tabt. Det personlige Regimente vilde træde stærkere frem«.⁷⁴ Venstre havde endnu ikke vist, hvor langt det vovede at gaa — om det vilde Kamp. Tiden var endnu ikke moden til hans Komme.

Kongen overdrog den 26. Juni General Haffner at danne Ministerium. Denne rejste straks til Skaføgaard for at bevæge Estrup til at træde ind i det, men fik Afslag. I Midten af Juli demissionerede Ministeriet.

Medens Venstre forholdt sig tavs, var de konservative og navnlig de national-liberale Blade utilfredse med Estrups Afslag. »Dagbladet« skrev,⁷⁵ at han havde undslaaet sig under forskellige Paaskud og »ilede over til Jylland efter Afslaget med en Hast, som om han frygtede for, at Danmark vilde tage ham i Frakkeskøderne og trække ham ned paa den Ministertaburet, der nu — — — synes at indgyde ham en saa hellig Rædsel«. Det var utilladeligt af ham at sige nej, og han vilde blive opfattet derefter. »Lad Hr. Estrup udvikle sig til at blive en med ringere Begavelse udstyret og derfor i det hele mindre Ud gave af Andræ«. I et følgende Nummer fortsatte Bladet,⁷⁶ at dersom Godsejerne vedblev at følge en saa kærneløs Politik og af Hensyn til Brøndkure, personlige Stemninger, Forkærlighed for Landlivets Ro o. s. v. holdt sig tilbage — eller var det Mod, der manglede? — i saa Fald begik de politisk Selvmord og lamslog Landstingets selvstændige Liv og politiske Indflydelse paa skæbnesvanger Maade. Carl Ploug skrev,⁷⁷ at hans »koldsindige, ingenlunde altid venlige og stundom undergravende Holdning« overfor Regeringen havde paa lagt ham en moralsk Forpligtelse til at danne det nye Ministerium. Godsejerne havde ved Grundloven i 1866 tiltaget sig en betydelig Magt, men var de ikke længere villige til at tage Følgen? Estrups Ord vilde herefter uvilkaarlig faa en mindre Velklang og Vægtfylde, fordi han denne Gang var vegen tilbage for at tage sin Part af Ansvar. Artiklen slutter: »Thi vi have saa faa

virkelige Statsmandsemner, at intet af dem let kunde undværes, og det vilde være i højeste Grad sørgeligt, om noget af det bedste gik til Spilde i lunefuld Uberegnelighed.«

I sit forannævnte Brev til Carl Ploug vægrer Estrup sig ved offentlig at gøre rede for Motiverne til sit Afslag, men han er villig til at sige Ploug dem privat. Videre skriver han: »Saa meget er imidlertid sikkert, at jeg ingensinde har haft samme Indtryk af Samtalen som Krieger, nemlig at »Estrup« var beredt paa at danne et nyt Ministerium til Sct. Hansdag — derom vidner ikke alene *samtidige* Udtalelser af mig i modsat Retning til politiske Venner, men ogsaa den Kendsgerning, at jeg forlod København den 10. April bestemt paa at unddrage mig *al* politisk Virksomhed i Fremtiden ved ikke at modtage nyt Valg til Landstinget — en Bestemmelse som De, Højstærede m. fl. nu har gjort mig det overordentlig vanskeligt at gennemføre, da den let kunde misforstaaes som en fejl Flugt.«

*

Godsejer Fønnesbech, som Kongen efter General Haffners forgæves Forsøg overdrog Dannelsen af det nye Ministerium, var en rutineret Politiker, velbegavet, men ikke stærk af Karakter. Ministeriet, han valgte, var omtrent af samme Støbning som det forrige, men svagere — »tyndere The paa de samme Blade«, som Grev Holstein-Ledreborg sagde i Tinget. »Morgenbladet« kaldte det et »Hofministerium«, dannet paa absolutistisk Vis uden Tilslutning til noget af Tingene.⁷⁸

»Hofministeriet« var imidlertid, efter Kriegers Dagbøger, ikke vel anset ved Hoffet. Og da Fønnesbech engang paa en Rejse med Majestæterne i Jylland gik frem og tilbage paa Aarhus Skibsbro i en flagrende, gul Regnkappe, gik Dronningen hen til Fru Estrup og hviskede: »Se Regitze, det Stykke kan vi takke Estrup for.«

Det viste sig ogsaa meget hurtigt, at Fønnesbech ikke var Manden. Hans Balancering mellem Partierne med stadige Indrømmelser snart til Højre og snart til Venstre gav det sidste Mod til at sætte Fordringerne op. Straks om Efteraaret søgte Fønnesbech at komme paa Talefod med Grev Holstein-Ledreborg og I. A. Hansen, men Forhandlingerne brast paa Venstre-Krav, som vilde have bragt Ministeriet i Modsætning til Landstinget. Tanken om, at Ministeriet skulde være et Forsoningstilbud til Venstre, blev saaledes langt fra forstaaet.

Grev Holstein-Ledreborg ansaa Venstres Stilling for ualmindelig stærk og fordelagtig, og det maatte derfor ikke forsømme at udnytte den.⁷⁹ En vel ført Krig i Løbet af Vinteren vilde antagelig føre til Venstres endelige Sejr. Ligesom Carlsen var det hans Kongstanke, at Godsejerne omsider vilde give Køb, frigøre sig for de Nationalliberale og danne et stærkt parlamentarisk

Parti sammen med de moderate indenfor »det forenede Venstre«. Godsejerne, sagde han, er altid en Mils Vej bagved alle andre Mennesker, og de kommer aldrig, førend Nøden driver dem, men saa kan man ogsaa faa dem for temmeligt godt Køb. Forgæves søgte han at paavirke Venstres Ledere til at bruge Ministeriet Fønnesbech ad Forhandlingens Vej.⁸⁰

Regeringen forelagde først en omstridt Præstelønningslov i en Skikkelse, hvori Folketinget tidligere havde godkendt den. Alligevel blev den nu nægtet Overgang til 3. Behandling.⁸¹ Saa kom den kendte Kjældernæssag — en Skolelærer i Kjældernæs, som havde faaet en Irettesættelse af Ministeriet, fordi han paa et offentlig Møde havde brugt upassende Ytringer om Kongen. Venstre pustede Affæren op til noget meningsløst, og et Øjeblik saa det ud til Folketingsopløsning. Først i Januar fremsatte de to militære Ministerier et stort Forslag om Bevillinger paa mange Millioner til Københavns Søbefæstning, Forsvarsanlæg ved Bælterne, Anlæg af en Flaadestation ved Agersø Sund m. m., en Videreudvikling af Forsvarskommissionens Forslag fra Samlingen 1872—73. Københavns Landbefæstning var foreløbig udeladt.⁸² Berg og Grev Holstein-Ledreborg havde i 1873 staaet vaklende overfor Spørgsmaalet om Hovedstadens Sikring til Lands og til Vands.⁸³ I Udvalget erkendte de ogsaa, at et fjendtligt Hovedangreb vilde blive ført mod Sjælland som »Danmarks naturlige Fæstning«, og at Landets Forsvar derfor ogsaa maatte koncentreres her. De ønskede dog Øens Forsvar ført ved Kysterne, og Hovedstaden skulde være en aaben By.

Under Trykket af den stærke Forsvarsbevægelse Landet over og Frygten for en Folketingsopløsning paa dette Spørgsmaal⁸⁴ gik Udvalget med til at bevilge 30 Millioner Kr. til Udvidelse af Flaaden, flydende Forter og Befæstningsanlæg i Jylland og paa Øerne. Derimod nægtede det Bevillingen til Københavns Søbefæstning. Dækningen af Bevillingen paa de 30 Millioner skulde ske ved en Indtægts- og Formueskat efter stigende Skala.

Højskoleforstander og Løjtnant Frede Bojsen, fra 1872 Finansudvalgets Formand, havde hidtil ført en mere underordnet politisk Tilværelse i Mistillid til sine Føreregenskaber. Venstres Nederlag i 1873 efter Finanslovnægtelsen aabnede imidlertid hans Blik for det urigtige i Partiets Politik, og som den langt finere og ædlere Skikkelse fjernede han sig uvilkaarligt mere og mere fra Berg og dennes voldsomme Metoder. Forhandlingspolitikken ansaa han for den eneste farbare og forsvarlige Vej, men han var enig med Berg i en Begrænsning af vore Forsvarsudgifter til et beskedent levende Værn uden Københavns Landbefæstning. Nu under Forsvarsforhandlingerne i 1874 traadte han frem som Venstres Ordfører i Folketinget, og til Regeringens Ønske om at hæve Forsvarssagen op over Partistriden erklærede han, at det var umuligt.⁸⁵

Den maatte være politisk, fordi den greb ind i saa mange andre Samfundsforhold, navnlig af finansiel og social Karakter.

Regeringen krævede ingen Dækning. Det var heller ikke paakrævet, og Venstres Betingelse var derfor ogsaa kun et maskeret Forsøg paa at bane Vej for en almindelig Konvertering af de indirekte Skatter til direkte i Overensstemmelse med Landbrugets Ønske om at komme bort fra Toldbeskyttelsen, altsaa et Forsøg paa Gennemførelse af et af Partiets Hovedprogrampunkter (se senere). Fønnesbech svarede, at Venstres Standpunkt var en Fortsættelse af dets Politik i de senere Aar — den at gøre passiv Modstand mod alt, som havde med Forsvaret at gøre. Han gik imod Indkomst- og Formueskatten, fordi den baade var uretfærdig og unødvendig. Staten havde Penge nok.⁸⁶ Forsvarslovene naaede ikke frem til Landstinget.

Ogsaa Finanslovbehandlingen i Folketinget var fra Venstre udelukkende storpolitisk bestemt. Ministeriet skulde bort. Paa det senere, bevægede Sommermøde i Høng, hvor Lars Dinesen og Grev Holstein-Ledreborg skældte hinanden ud for Højremænd, erklærede I. A. Hansen sin dybe Utilfredshed med Ministeriet. Dels var det vanskeligt for Venstre at gøre sig gældende i Landstinget og dels havde Fønnesbech indført den Talemaade overfor Venstres Reformforslag: »Det kan jeg ikke tage imod.«⁸⁷

Endnu stod Venstregrupperne fast sammen, og Løsgængerne Aaberg, Lars Dinesen og J. Scavenius sluttede sig til dem.⁸⁸ En anden politisk Løsgænger, Højsteretssagfører Oct. Hansen omgikkes med Tanker om et Mellemparti, hvad J. Scavenius fraraadede, fordi de ikke vilde kunne faa nogen af Venstre med, ikke engang Th. Nielsen.⁸⁹

Finanslovbehandlingen trak ud, og der maatte vedtages en midlertidig Finanslov gældende til 15. Maj. Endnu fjorten Dage forinden dennes Udløb forhandlede man stadig i Folketinget. Fønnesbech advarede mod at lade, som om Landstinget slet ikke eksisterede. Fortsatte man med denne Strid mellem de to Ting, saaledes at der ikke vedtoges en Finanslov, maatte Følgen blive Folketingets Opløsning. Statsmaskineriet kunde ikke gaa i Staa, og Regeringen maatte i saa Fald være beredt paa at foretage de Skridt, som var nødvendige for at holde det i Gang.⁹⁰ Da Berg forlangte en bestemt Udtalelse om, hvad Ministeren mente, svarede Fønnesbech: »De (Venstre) vil naturligvis ingen provisorisk Finanslov lige saa lidt som vi andre. (I. A. Hansen afbryder: Den kan ikke komme.) Det kan være aldeles, absolut fornødent, at den maa komme, selvfølgelig paa den Regerings Ansvar, som udsteder den.«⁹¹ Bojsen erklærede, at »hvis vi — paa Grund af Splid mellem Tingene — hvert Aar skal staa over for en Afslutning paa en Finanslovforhandling, som vi i Aar staa, da maa den provisoriske Finanslov blive indorganiseret som et anerkendt

Led af Forfatningen. Thi Underkendelse af den Vej, vi hidtil har fulgt, og Anerkendelse af den provisoriske Finanslov gaa Haand i Haand sammen, er uadskillelig forbunden med hinanden.«⁹² Rimestad udtalte, at en provisorisk Lov var ikke blot beklagelig i Øjeblikket, men ogsaa i sine Konsekvenser ud i Fremtiden, men de var alle enige om, at den kunde blive en Nødvendighed.⁹³

I Landstinget erklærede Estrup sig enig med Fønnesbech i, at Striden om Finansloven var mere politisk end finansiel. Det gjaldt for Folketinget om at tilkæmpe sig en Magtstilling, saa det kunde sætte Regering og Landsting ud af Betragtning. Venstre var ikke gaaet frem med Forstand og Maadehold og var kommet for langt ud. Landstinget havde altid været forhandlingsvilligt og havde aldrig sat sig imod gode og gavnlige Reformere. Regeringen ønskede selvfølgelig at undgaa Kamp, men Kampen kunde i dette Øjeblik ikke undgaaes uden derved, at Landstingets og Regeringens Stilling hævdedes og anerkendtes af det andet Ting.⁹⁴ Landstingsmand N. Rasmussen forlangte en Plads i Regeringen for Venstre. Lidt efter standsede Estrup Debatten ved at »tage Ordet for atter at frafalde det« for ikke at føre den videre ind paa storpolitiske Betragtninger, end den allerede var kommet.

I Fællesudvalget udtalte Venstre, at det ikke var Modsætningen mellem de to Ting, der voldte Vanskeligheder, men mellem Folketinget og Regeringen. Man handlede derefter om det. Paa Opfordring af flere moderate Venstremænd og navnlig af Th. Nielsen samt de førnævnte Løsgængere (undtagen Scavenius) gav de mere besindige indenfor Venstre efter paa enkelte Punkter, men kun paa den Betingelse, at Landstinget vilde ofre Ministeriet. Det skete. Fønnesbech lovede at gaa med til, hvad de to Ting blev enige om og at demissionere, naar Finansloven var vedtaget.

Det var dog ikke nok for Berg, I. A. Hansen og 20 andre Venstremænd. De krævede yderligere Indrømmelser og hermed var Enigheden i Venstre forbi. Længe havde mange af Demokratiets Ældre fulgt Berg og I. A. Hansen, navnlig fordi de havde brudt med Tschernings og Grundtvigs Politik, men nu sagde de Stop.⁹⁵ Med dem kom de Moderate til at raade over 30 Stemmer, og det var nok til at sikre Finanslovens Vedtagelse.

Efter 7½ Maanedes Forhandling var Finansloven saaledes ført i Havn. Fra flere Sider blev det indrømmet, at Forliget kun var lykkedes paa Grund af Imødekommenhed fra Regeringen og Landstinget, og »Fædrelandet« kaldte det en Kapitulation paa alt andet end hæderlige Vilkaar.⁹⁶ Men var det en Sejr for Venstre? Ganske vist var Ministeriet tvunget bort, og Partiet havde med Held demonstreret sin Magt paa Finansloven. Men Venstre havde samtidig ved sin vedtagne Finanslovnægtelse skærpet de politiske Modsætninger og øget Hadet.⁹⁷ Og saa var Sejren købt med absolut Udelukkelse fra den nye Regeringsdannelse og med en alvorlig Sprængning af Partiet, som gav Anled-

ning til megen indre Bitterhed. De 22 og de 30 beskyldte hinanden for at have svigtet, og det nystartede Venstreblad »Morgenbladet« og det grundtvigske »Dansk Folketidende« fejdede mod hinanden hele Sommeren. Hørup skrev,⁹⁸ at de Moderate havde forskertset den fineste Chance, de nogensinde havde haft, ved at give Finansloven fra sig.

Den 19. Maj indgav Ministeriet sin Afskedsbegæring, og Krieger sagde, at sjældent havde et Ministerium før maattet begære sin Afsked under saa trykkende Misbilligelse.⁹⁹ Det var slet og ret intrigeret bort — købt bort.

*

Kongen henvendte sig baade til Kammerherre Skeel, Justitsminister C. S. Klein, Grev Holstein-Holsteinsborg og Grev Frijs, og denne sidste pegede paa Estrup. Han forlangte af Kongen den 4. Juni (1875) som Betingelse, at det maatte blive et rent Højreministerium, helt nye Mænd og de to militære Ministerier slaet sammen. Christian IX ønskede først at tale med Klein, hvilket irriterede Estrup, men Kongen lovede, at det kun skulde dreje sig om en Times Samtale. Tillige skulde Kongen — i Følge Krieger — have tilbudt Krabbe en Portefølje — vel i et eventuelt Ministerium Klein. Krabbe forlangte imidlertid, at de i saa Fald blev to Venstremænd, nemlig ham selv og Bojsen, men sidstnævnte nægtede Kongen at udnævne.

Klein stod sig sig godt med Venstre og var en ærgerrig, men dygtig Politiker. Krieger haabede paa, at det vilde lykkes Kongen at formilde Estrups Syn paa ham, saa de muligvis kunde komme til at virke sammen som Ministre.¹⁰⁰ Men han havde været Justitsminister baade under Grev Holstein-Holsteinborg og Fønnesbech og var saaledes ingen ny Mand. Endelig var han nationalliberal og havde i sin Tid været en af dem, som havde fældet Justitsminister Heltzen. Estrup sagde, at Klein tilhørte Demokratiet og derfor burde reserveres et muligt følgende Ministerium.

Den 5. Juni modtog Estrup Kongens Ja. Rigsdagen var hjemsendt, og han maatte skrive til de Godsejere, han vilde have med, før han, som han senere sagde, kunde meddele, at »her kommer jeg med mine Mænd«. Et Par Dage rejste han til Jylland for at ordne sine Affærer, og den 11. Juni udnævntes det nye Ministerium, som kom til at bestaa af:

Konseilspræsident og Finansminister Estrup.

Krigs- og Marineminister, General Haffner.

Indenrigsminister Kammerherre Skeel til Dronninglund, Landstingets Viceformand.

Udenrigsminister Grev Fr. Moltke til Bregentved og efter hans Død den 1/10 s. A. Baron Rosenørn-Lehn.

Justitsminister, Professor jur. Nellemann.
Kultusminister, Adjunkt J. C. H. Fischer.

I sin indbyrdes S sammensætning var Ministeriet stærkt. Det havde Myndighed, Kraft og Sikkerhed, hvad ogsaa viste sig, saa snart det kom til at staa overfor den paagaende Opposition. Men Kraftkilden var Estrup.

Fischer var ikke populær, og selv Kongen havde gerne undgaaet ham paa Grund af hans mindre gode Renommé.¹⁰¹ Majestæten bøjede sig imidlertid for Estrup, der skal have sagt, at nu havde Fischer tjent os tro saa længe, og nu maatte vi tage ham.¹⁰² Krieger mente, at Estrup havde haft sin Ministerliste færdig fra det Øjeblik, han saa, hvor det bar hen — før Landstinget sluttede. Havde dette imidlertid været Tilfældet, havde Kriegers gode Ven, Klein, næppe været uvidende om det, og han havde følgelig ikke til det sidste haabet paa at komme med i den nye Regering. Endelig morede Datiden sig over, at Professor Nellemann sluttede sit 1. Halvaars Forelæsninger paa Universitetet i Maj med at udtale, at han vilde fortsætte dem i 2. Halvaar. Han kom iøvrigt aldrig mere til at betræde Kathedret.

Estrup vilde selv — som i 1865 — helst have overtaget de to militære Ministerier, men opgav det.¹⁰³ Dels var der dengang noget uforstaaeligt i, at en Ikke-Militær varetog de militære Anliggender, og dels indsaa han, at en Konseilspræsident helst skulde »sidde paa Kassen«, som han dog havde Ansvar for. Det vilde altid være ulige vanskeligere for en Finansminister, som ikke tillige var Ministerchef, at bremse en ødsel Fagministerkollega.

De Nationalliberale var ikke lutter Begejstring, selv om de erkendte, at der var faa, som bedre egnede sig til at overtage Regeringen end ham. »Fædrelandet« skrev, at det var en Ting at være en dygtig Indenrigsminister, en anden at være Regeringschef, og det kunde ikke skjule en vis Ængstelse for, at »ikke blot Tillid, men ogsaa Kritik og Modstand muligvis vilde kunne blive fornøden«. Bladet haabede dog paa, at han vilde være i Besiddelse af forudseende Klogskab i Beslutninger og sindig Rolighed i Optræden.¹⁰⁴

Venstre modtog Ministeriet med en Blanding af Vrede og Selvbekrejdelse, fordi mange godt saa, at Venstres indre Uenighed havde sat det selv ud af Spillet. Den unge Klaus Berntsen skrev saaledes til Høgsbro, at havde Berg og I. A. Hansen ikke optraadt, som de gjorde, havde man undgaaet dette Ministerium.¹⁰⁵ Monrad skriver et Sted i sine politiske Breve, at der i al Fald ikke kunde have været Tale om at betro Venstre Magten, før det havde brudt med Socialdemokratiet, som vilde ophæve Ejendomsretten.

Mest rasende var Grundtvigianerne. »Dansk Folketidende« optog Ministeriet som en Krigserklæring til Folket. Det havde ønsket et Samlingsministerium, under hvilket de nuværende skarpe Partimodsætninger kunde være udjævnet

og dermed Vejen banet for en jævn og rolig Udvikling i Grundlovens Aand. Nu sluttede det med at opfordre til Samling overfor de fælles Modstandere, thi »det er kendeligt nok, at de ved, hvad de vil, og at de ikke er bange for at gaa til de alleryderste Midler for at føre« deres Vilje igennem. »Lad da ogsaa os i Tide være paa vor Post, visse paa, at vi endnu ikke have staaet overfor mere afgjorte eller farligere Modstandere end disse.«¹⁰⁶

I et følgende Nummer gør »Dansk Folketidende« opmærksom paa, at Estrup, Moltke og Skeel alle var Bestyrelsesmedlemmer i Københavns Handelsbank, der var dannet som Modvægt mod Privatbanken, der blev ledet af Tietgen. Denne og Estrup var nemlig ikke Venner paa dette Tidspunkt.¹⁰⁷ Det truede med, at Venstre nu ville betænke sig to Gange paa at vise Landstinget Imødekommenhed. Svaret kunde let blive: »De vil altsaa Krigen — vel an, de skal faa den.«¹⁰⁸

Berg lyste nok af Kamplyst. Paa et Møde ved Flakkebjerg raabte han saaledes ud over den forsamlede Vælgerskare, at de trængte til dette Ministerium. De, som ikke kunde taale Søen, kunde blive hjemme. Et Leve for den næste Rejse, selv om Søen gik højt. Alligevel syntes Bojsen, at de 22 (I. A. Hansen og Berg) var mere tilbøjelige end de 30 til overfor Estrup at indtage en afventende Holdning.¹⁰⁹ Selv om Berg i »Morgenbladet« var enig med Høgsbro i, at Ministeriet ved sin Oprindelse og S sammensætning var et Kampministerium og en Krigserklæring til Folketinget, erkendte han samtidig, at det havde været umuligt at danne et virkeligt, konstitutionelt parlamentarisk Ministerium. Efter Venstres Sprængning var der intet Flertal, og hvor der intet saadant var, hørte Flertallets Ret op. Hvis det var rigtigt, som det forlød, at Fonnesbech havde foreslaaet et Venstreministerium, var det i al Fald glad for, at Raadet ikke var fulgt. Et Ministerium af Mellemparterne havde været bedst, men hellere det nuværende end det demoraliserende Miskmask, de var blevet af med.¹¹⁰ Nogle Dage efter fortsatte Berg, »hvis Hr. Estrup forstaar at benytte de givne Muligheder, vil han snart kunne have et Parti. Det nye Ministerium har et naturligt Kald til at skaffe os et Højre, som der er nogen Mening i, og denne Opgave vil kunne lykkes. Hr. Estrup er i denne Henseende saa heldigt stillet, at han intet Parti har at holde sammen paa, intet Parti at sætte over Styr.«¹¹¹ Videre skrev han, at man ikke burde dømme et Højreministerium paa Forhaand. Det kunde maaske blive det sidste, og det kunde i al Fald bruges til at tvinge Venstres rystede Partiforhold paa Fode igen.¹¹²

Man fristes til at spørge, om denne mere dæmpede Tone skyldes Paavirkning af Grev Holstein-Ledreborg og Carlsen med deres Planer om det store parlamentariske Agrarparti? Grev Holstein udtalte selv paa et politisk Møde i Skalbjerger den 11. Juli,¹¹³ at det nuværende Ministerium var bedre end et blakket. Der var ingen, som havde forlangt et rent Venstreministerium, og de

havde heller ikke været glade for, om der var dumpet et Par Venstremænd ned i det, uden at nogen vidste, hvorfra de kom. Det havde ikke været nogen Anerkendelse af Folkepartiets Ligeberettigelse.

AARENE 1875—1877

DET FØRSTE PROVISORIUM

Medens Estrup i 1865 ikke tilhørte noget bestemt Parti, havde det nye Venstre nu tvunget ham ud i en stadig skarpere Stillingtagen imod sig.

De Konservative havde siden Augustforeningens Ophævelse i 1869 ingen fast Organisation og repræsenteredes i Hovedsagen af to saa forskellige Grupper som de yngre, fremskridtsvenlige Godsejere og Resterne af det gamle Helstats-højre. Berg ventede — og haabede — jo, som nævnt, at Estrup vilde danne et nyt Højreparti. Det gjorde han for saa vidt ogsaa, men kun indirekte derved, at hans politiske Synspunkter blev de retledende for det Landstingsflertal, som efterhaanden fylkedes om ham, og som i 1881 organiseredes under Navnet »Højres Arbejder og Vælgerforening«.

Ved sin Tiltræden i 1875 var han parat til at fortsætte sin bondevenlige Reformpolitik og atter at prøve sin, selv af Berg, anerkendte Forhandlingsdygtighed¹ fra 1865—69. Pseudonymet »Zodiacus« (Professor P. Hansen) skrev i det litterære, højre indstillede Ugeblad »Nær og Fjern« for 27/6 1875, at »Estrup var en lunefuld Elv, der snart synes at springe i Fosser og snart synes at staa stille. — Vil man fra Oppositionens Side række ham Haanden til et Par Reformere, som staa paa hans Program, saa vil han kunne gaa langt med Venstre. Men skulde dette ikke ske, saa er det at vente, at han vil blive hidsigere end nogen efter at optage Kampen mod det forkælede Demokrati, og det kan let komme til Yderligheder, førend nogen aner det«.

Det var ikke hans Hensigt at vige for en »ensidig« Paastand fra Venstres Side.² Vilde det trodse, kunde han ogsaa blive stædig, og han var i saa Fald stærk nok til at staa i Vejen for de stigende folketingsparlamentariske Krav³ — dog uden at ville antaste Folketingets Rettigheder og tilføje Demokratiet noget Knæk. Venstre kunde faa det, som det vilde. Han var den samme som i 1865 — dog maaske med et lidt trodsigere Kast med Hovedet.

Hans Styrke laa i Landstinget og saa baade i Kong Christians og Dronning Louises absolutte Tillid. Det var jo hende, som i sin Tid havde haft Arveretten til Danmarks Trone. Hun havde overdraget den til Kongen, men hendes Adkomst til den gav hende en vis Berettigelse til ikke at staa uden Indflydelse overfor Landets Styrelse. Begge saa de i Estrup Manden, som ene formaaede at værne Grundloven og dens bærende Tanker, de to Tings Ligeberettigelse

og Kongens frie Ret til at vælge sine Ministre uden Hensyn til Flertallet i noget af Tingene.

Christian IX havde jo faaet sin Opdragelse i Frederik VI's loyale Tid og var i mange Henseender væsensbeslægtet med denne vor folkekære Enevoldskonge. Under hans Regering var Ord som de, der var faldet fra Berg, fra Læreren i Kjældernæs, fra Birkedal og mange andre ikke blevet taalt. Det nye, som nu groede frem, var derfor ogsaa Kong Christian fremmed. Alligevel var han i 1875 ikke uvillig til at række Venstre Haanden og forsøge et Ministerium af mindre udpræget Karakter, for Eks. et Ministerium Klein med Optagelse af Mænd som Baron Zytphen-Adeler eller endog I. A. Hansen. Der er ingen Tvivl om, at han kun vilde det, som efter hans Mening maatte tjene Landet bedst — et fast og sundt Styre paa Forfatningens Grund. Derfor stillede han sig altid uden personlige Hensyn fuldt bag de engang valgte Ministerier, og derfor maatte han fordømme Venstres ugrundlovmæssige Politik.

Mange — fra Nellesmann over Tietgen til Berg — spaaede Estrups Ministerium en kort Levetid. Fra Høns fløj op, til Høns fløj ned, mente I. A. Hansen — en Jagtrubbert sagde Grey Holstein-Ledreborg. I Folketinget havde han kun sikker Støtte i et lille Mindretal.

Trods sin talmæssige Styrke stod Venstre dog tilsyneladende ret svagt — sprængt i to uforsonlige Grupper. Den Høgsbro-Bojsenske Gruppe mente den Bergske under Hørups Indflydelse og paa Vej over mod det københavnske Demokrati, og omvendt beskyldte den sidste den første for at have svigtet Venstres Fane. Gensidigt vogtede de jaloux paa hinanden.

De Nationalliberale var stadig forholdsvis stærke. Det var ikke lykkedes Ministeriet Grev Frijs at svække dem afgørende, og under Ministeriet Grev Holstein oplevede de en Renaissance. Klein mente dog, at de nu vilde støtte Estrup. Det troede denne imidlertid ikke paa. Han naaede aldrig, siger Krieger, at overvinde sin Foragt for de »doktrinære« og ansaa dem stadig for sine farligste Modstandere, farligere end Bønderne.⁴

Hvad der i disse Aar samlede alle spredte konservative Kræfter var først og fremmest Kampen imod Venstre og det nye Socialdemokrati. Af Hensyn til den bøjede man sig villig ind under Estrups stærke Vilje. De konservative Blade af alle Afskygninger var parate til at yde Ministeriet fuld Støtte, og de gjorde det i de følgende Aar med en saadan Enighed, at Oppositionen svarede med Beskyldning for Landstingsparlamentarisme.⁵

Regeringen havde saaledes bag sig ikke blot en stor Del af de antifolketingsparlamentariske Befolkningskredse, en betydelig Presse og de fleste af Embedsmændene. Der var afgjort konservativt Flertal ved Universitetet, i Amtsraadene, i Magistraten o. s. v. København var venstrefjendsk i en Grad, som man i vore Dage næppe gør sig nogen Tanke om.

Baade Krieger og Monrad mente, at Estrups rigtige Politik nu maatte blive at sætte ind i Kløften mellem de to Grupper for at uddybe denne, men, tilføjer Monrad, Estrup har næppe Anlæg for den Slags Manøvrer.⁶

Dette sidste viste sig senere urigtigt. En anden Sag er det, at han ikke vilde knytte sig til nogen af Grupperne, fordi han vilde staa fri og ubundet. Men hans Plan? Kongen skulde have fortalt Klein, at Estrups Tanke var Dannelsen af to store Partier — som Toryer og Whigger i England — til hvilke Kongen skiftevis kunde støtte sig. Han regnede sig selv til Toryerne, men Klein og ligesindede burde kastes over i Demokratiet, hvor de hørte hjemme, og som derved kunde blive regeringsdygtigt, naar dets Chance kom.⁷ Det var imidlertid en Plan, som umuliggjorde de Holstein-Carlsenske Ønsker om Samling til Midten.

*

Efter de fire Aar som Indenrigsminister og de snart mange Aars Rigsdagsvirksomhed var Estrup saa godt hjemme i dansk Politik og Statsadministration som nogen anden Politiker. Hans Godsbestyrelse havde givet ham en alsidig Uddannelse og et grundigt Kendskab til mange af Livets praktiske Forhold. Lige fyldt 50 Aar og fæstnet i sit politiske Standpunkt gik han ind i den ansvarsfulde og vanskelige Gerning som Ministeriets Chef, sikker paa sit Maal, uegennyttig, myndig og selvfølende.

Ministertaburetten var ham ikke noget attraaværdigt, og han var kun paanytraadt ind i Regeringen tvungen af Udviklingen og vel ogsaa ægget af Presseudtalelserne fra Aaret forud. Han kendte ikke til Ærgerrighed og Magtsyge,⁸ men havde han Magten, vilde han ogsaa bruge den — om fornødent. Monrad skriver i sit 5. politiske Brev,⁹ at Estrup ikke havde trængt sig frem, men han var blevet tvunget frem ved Forholdenes Magt. Havde han nægtet at adlyde Kongens Bud, vilde alle have dadlet ham for det. Senere — i det 19. Brev — skriver han,¹⁰ at da Venstre i Folketinget saa, at det havde Flertal, blev det utaalmodigt, hejsede frimodigt i Utide Parlamentarismens Banner, stormede frem og styrtede det ene Ministerium efter det andet. Da kaldte den stille Magt paa Estrup, og Estrup kom.

I disse Ord ligger antydet den Opgave, der ventede ham, den at fastlægge det politiske Liv efter de Linier, som Grundloven anviste, og skabe en Arbejdsordning for et realistisk, strengt sagligt Reformarbejde. Storpolitisk Rummel, skriver Jul. Schovelin i 1913, laa saa ganske udenfor 66-Grundlovens Forudsætninger, at dens Ramme *maatte* blive sprængt af det Ministerstormeri, som Venstre straks fra Begyndelsen af 70'erne satte al *den* gode Kraft ind paa, som Estrup netop havde tænkt sig i tæt Samvirke om Dagen og Vejen med Mænd som ham.¹¹

Strømmen var ved at overskride sine Bredder, og der krævedes en kraftig Personlighed til at tvinge den tilbage i sit Leje. Ironisk skrev »Morgenbladet«, at Estrup ikke gik ind til nogen vanskelig Opgave — lettere end den havde været for Ministerierne Holstein og Fønnesbech. »Det krævede i Virkeligheden ikke andet end en let Haand og et høfligt Ansigt. Der var ingen, som vilde Estrupperne noget ondt!«¹²

Han havde personligt intet imod de fleste af Venstres Førere, selv om han forkastede deres Taktik. Kun Grev Holstein-Ledreborg og Monrad kunde han ikke lide — den sidste for hans »sledske Politik«, som Estrup sagde, hvilket vel vilde sige hans Tilbøjelighed til at ville jævne og forlige. Grev Holstein-Ledreborg ansaas for en Opportunitetspolitiker, der glat væk løb fra sine Ord, naar det passede ham. Estrup regnede Berg for en Middelmådighed, som altid leverede netop de Dumheder, som Regeringen i det givne Øjeblik trængte til, at Oppositionen skulde gøre. Hans Indflydelse beroede mest paa hans Arbejds-kraft og Agitationstalent. Monrad kaldte ham stejl og selvbevidst, en vældig Urkraft og en maalbevidst Ærgerrighed, som vilde til Magten.¹³ Minister-taburetten stod for ham som for I. A. Hansen som et flimrende Maal, der æggede og forbitrede. En af Bergs tro Mænd, N. P. Madsen-Mygdal, erkendte senere, at der maatte svares ja til, at det var Tørsten efter Magt, som havde svækket Venstres Magt og ødelagt dets Arbejde.¹⁴

Om Efteraaret 1875 tog Estrup atter fast Ophold i København, hvor han havde lejet en Lejlighed paa Kongens Nytorv 15. Allerede den 18. September forudsagde Krieger, at Ministeriet vilde udsætte Rigsdagssamlingen — efter Haffners Anmodning,¹⁵ fordi han ikke kunde blive færdig med Forsvarslovene. Den 1. Oktober mødte Tingene, og Estrup oplæste det kgl. Brev om Rigsdags-samlingens Udsættelse til 29. November.

Naturligvis var Venstre utilfreds hermed. Nu var Rigsdagsmændene mødt, mange helt ovre fra Jylland, og det havde været venligst, om man havde givet dem noget at bestille, for Eks. et Par Smaalove. »Morgenbladet« skrev,¹⁶ at naar Rigsdagen havde givet Møde, var det imod Grundlovens § 48 ikke at forelægge den Finansloven, selv om de andre Lovforslag ikke var færdige. Da Krieger som Finansminister i 1872 havde været i den samme Situation, havde han alligevel forelagt Finansloven, selv om han havde gjort det med en Bemærkning om, at han dermed ikke anerkendte nogen Forpligtelse til at bære sig saaledes ad.

Paa Høgsbros Initiativ udstedte de to Venstregrupper en fælles Erklæring om, at de fremtidig vilde staa sammen uden Hensyn til Sommerens Strid.

Da Rigsdagen atter mødte, undgik Bojsen som Venstres Ordfører paa Finansloven enhver Skarphed i Omtalen af Rigsdagens Udsættelse. Berg sagde spøgefuldt, at Regeringen forhaabentlig vilde blive siddende noget endnu for ved sin Forbliven at bidrage til at gøre Folket klar over de store Grundsætninger for Udviklingen af vort Samfundsliv!¹⁷ Estrup udtalte, at han var særdeles tilfreds med at kunne henvise til Landets gode finansielle Status, fordi den vilde tillade de nødvendige, meget betydelige ekstraordinære Udgifter til Forsvaret uden at behøve at paalægge Skatteyderne nye Byrder. Senere i Talen meddelte han, at han vilde søge at indskrænke Samlingen til to Maaneder. Det var jo den almindelige Anskuelse, at de meget lange Samlinger kun var lidet tjenlige for vor konstitutionelle Udvikling. Regeringen delte denne Anskuelse og vilde bidrage hertil ved samtidig med Finansloven at forelægge samtlige Lovforslag, saaledes at de kunde komme til Behandling straks. Finansloven indeholdt kun lidt nyt og kunde ikke give Anledning til vidtløftige Forhandlinger.¹⁸

Ogsaa denne Tale optog Venstre ilde, navnlig paa Grund af Truslen om Rigsdagssamlingens Begrænsning. Folketinget skulde nok selv bestemme, hvor lang Tid det vilde bruge. Det opfattede hans »to Maaneders Politik« som et Forsøg paa ved et Angreb at dække Ministeriets svage Punkt.¹⁹

Fra Samlingen forud laa en Del uafgjorte Lovforslag, navnlig Præstelønsloven og Befæstningsloven. J. Scavenius skrev til Lars Dinesen, at han vilde misbillige, om Regeringen fortsatte i Ministeriet Fønnesbechs Spor og undlod at fremsætte en samlet Forsvarsplan. Hvad specielt Befæstningsloven angik, var det bydende nødvendigt at faa den gennemført i denne Samling. Han havde ikke noget imod, om en Del af Udgifterne hertil dækkedes ved en midlertidig Indkomstskat, og hvis Regeringen ikke vilde gaa ind paa det, maatte den trække sig tilbage. Skulde derimod denne Venstres Betingelse kun betyde, at Venstre derved ønskede at gøre Begyndelsen til en fuldstændig Reform af Skattelovgivningen, vilde han gaa imod den.²⁰

I Januar forelagde Krigs- og Marineminister, General Haffner, Befæstningslovene i samme Skikkelse som i forrige Samling, men han forklarede, at de var Indledningen til en samlet Forsvarsplan, som vilde komme til at koste ialt 71 Millioner Kr. I denne Samling forlangte han kun 33 Millioner til Igangsættelse af Arbejderne. Resten vilde blive forlangt i de kommende Aar. Hærløvsudvalget gentog Tilbuddet paa de 30 Millioner Kr. paa Betingelse af en Indkomst- og Formueskat og Udeladelse af Københavns Søbefæstning. Bojsen erklærede hertil, at det nuværende Skattesystem med de stærke indirekte Skatter var uretfærdigt. Naar Venstre nu gik ind igen for et godt Tilbud til Landets Forsvar, maatte det til Gengæld kræve en gennemgribende Ændring i Skattelovgivningen.²¹

Dermed havde Bojsen aabenlyst indrømmet, at Skattespørgsmaalet og For-

svarslovene ikke havde andet med hinanden at gøre, end at de sidste skulde være Løftestang for et nyt Skatteprincip. De direkte Skatter blev ikke forlangt for at dække Udgifterne til Forsvaret, men blot for at faa et kært, gammelt Ønske opfyldt. Naar det fremsattes som en Betingelse for at bevilge de 30 Milioner, var det for at hindre en Opløsning af Folketinget paa Forsvarssagen, hvad Venstre nødigt vilde udsætte sig for.²² Udenrigsministeriets Direktør, P. Vedel, skrev den 12. April s. A. (1876) til vor Gesandt i Berlin, Kammerherre Quaade, at alle vidste, at en ny, paa andre Principper baseret Formue- og Indtægtsskat ikke kunde komme i Stand før efter aarelange Diskussioner. Spørgsmaalet var da tydeligt dette: »Vil man have et Forsvar, eller vil man ikke.«²³

Berg gik heftigt imod Planen om Københavns Befæstning og ønskede en Militæ, »Folket i Vaaben«, en »Folkehær«, hvor hver Mand havde »sit Dannevirke i Brystet«.²⁴ »Morgenbladet« føjede til, at det var underligt, at det ene Ministerium efter det andet krævede store Forsvarsudgifter paa et Tidspunkt, hvor der i andre Lande forlangtes Nedrustning.²⁵

Estrup henviste til, at Befæstningerne kunde gennemføres uden ekstra Skatter. Der var Penge nok i Statskassen, og en Indtægtsskat kunde man altid gribe til.²⁶ Det var noget nyt, at man vilde knytte ekstraordinære Udgifter til en særlig Indtægtsbevilling. Det var aldrig sket før.²⁷ En Lov om Indkomst- og Formueskat var Forsvarssagen uvedkommende, og han kunde derfor ikke modtage Venstres Tilbud. Tilmed havde det strøget det allervigtigste i Regeringens Befæstningsplan, Københavns Søbefæstning. Scavenius stillede sig ved Estrups Side. Han udtalte, at naar man kendte den Stemning, som der forskellige Steder var imod en Indkomst- og Formueskat, og vidste, hvilken Uenighed Formuleringen af en saadan Lov vilde møde i Tinget, var Venstres Tilbud det samme som paa Forhaand at sige nej til Regeringens Befæstningslov.²⁸

I Januar 1876 forelagde Venstre i Folketinget et Forslag om en omfattende Toldreduktion, som støttedes af Grosserersocietetets Komité. Estrup nægtede kategorisk at modtage det, fordi man ikke med et Pennestrøg kunde berøve Industrien sin hidtidige Beskyttelse, navnlig ikke den Del af den, som var opklækket under de nuværende Toldsatser. Det vilde baade betyde et nationalt Tab og forøget Arbejdsløshed. Beskyttelsestolden var ikke til for at skaffe enkelte en Fordel paa andres Bekostning, men for at give hele Industrien de gunstigst mulige Kaar. Hvis det kun drejede sig om at hjælpe de mindre bemidlede til billigere Varer, var han villig til at tage Sagen op, men Told havde ogsaa den Opgave at fylde Statskassen. Af Hensyn til den maatte reducerede Toldindtægter dækkes ved Forhøjelser paa andre Poster. Til Grosserersocietetet vilde han sige, at det, som det først og fremmest kom an paa for vor Handel og Omsætning, var rolige Toldforhold. Derfor maatte man

holde op med de stadige Forsøg paa at gennemtvinge en almindelig Toldrevision og gaa forsigtigt og roligt til Værks, Skridt for Skridt.²⁹

Toldloven vandrede i den følgende Tid frem og tilbage mellem de to Ting og markerede Uenigheden mellem Frihandelsmænd og Beskyttelsesmænd. Til sidst forkastedes den i Landstinget.

Omtrent samtidig med Toldloven fremsatte Venstre et Forslag til en Ministeransvarlighedslov. En lignende var sidst fremsat af Monrad i 1856, men var dengang ikke blevet optaget til Behandling. Estrup fandt det ogsaa nu unyttigt at deltage i Forhandlingerne herom og vilde ikke modtage den. Intet Ministerium siden 1849 havde fundet en saadan Lov paakrævet, og paa det nuværende Tidspunkt vilde den blot føre til Genoptagelse af de gamle Strids-emner.³⁰

Venstre var rasende og lod sin Vrede gaa ud over en af Regeringen foreslaaet Salt- og Sukkerlov. Man maatte være forberedt paa, skrev Estrup til Rosenørn, at Bersærkergangen ikke dermed var endt, og at det positive Udbytte af Rigsdagssamlingen kun vilde blive ringe.³¹

Det lykkedes ham ikke at gennemføre sin »to Maaneders Politik«. Først maatte Samlingen forlænges endnu i to Maaneder, og endda blev man ikke færdig med Befæstningsloven og Finansloven. En midlertidig Finanslov vedtoges, og Folketinget opløstes, for at førstnævnte Lov kunde forelægges Vælgerne. Estrup oplæste det kgl. Brev om, at Regeringen ikke mente det forsvarligt længere at udsætte de nødvendige, overordentlige Forsvarsforanstaltninger. Folketinget havde gjort Paabegyndelsen af de nødvendige Anlæg til Beskyttelse af Hovedstaden mod Søsiden afhængig af Vedtagelsen af en forud vedtaget, uvedkommende Skattelov.

»Morgenbladet« skrev: »den nu sluttede Samling har fordelagtigt mærket sig fra de foregaaende ved Tonen og Formen for Forhandlingerne. Noget ligger det i Ministrenes Personligheder, men det ligger ikke mindst i Situationen. Man havde behandlet Ministeriet som et Vaabenstilstandsministerium — en Overgangstilstand efter Stillingen forrige Efteraar.« Venstre var af den Mening, at man burde opsætte den parlamentariske Kamp til efter Valget.³²

*

Mange nye Kandidater blev opstillet, og Krieger forundrede sig over, at Venstre havde en vis Tilbøjelighed til at søge sine udenfor Bondestanden. Valget afholdtes den 25. April (1876). Under Bergs energiske Ledelse omspandt Venstre Landet med den mest glimrende Agitation, og Sejren blev ogsaa overraskende stor. Dets Flertal i Tinget voksede til 74 af 102 Mandater, hvad i høj Grad vakte Partiets Overmod. En af de nyvalgte Venstremænd (ganske vist valgt allerede i Marts ved et Udfyldningsvalg) var »Morgen-

bladet«s Redaktør, Viggo Hørup, der blev Periodens mest omstridte Paradoksmager og mest fanatiske Afrustningstilhænger. Af nye Højremænd valgtes den nationaløkonomiske Professor Hans Vill. Scharling, som navnlig op i Halvfemserne kom til at spille en betydelig politisk Rolle som Formand for Højres Repræsentantskab og som Finansminister i Ministeriet Sehested.

Venstres Blade erklærede, at Folket nu havde talt og krævet sin konstitutionelle Ret.³³ Den konservative Presse erkendte Nederlaget.³⁴ Men Højre havde samtidig faaet Øjnene op for Betydningen af Venstres glimrende Partiopbygning, og paa Initiativ af »Fædrelandet« tog det fat paa at organisere sig.

Venstreførerne begyndte allerede at gøre sig rede til at overtage Regeringen. Nu var Øjeblikket kommet, som Berg havde hentydet til i Efteraaret 1875, hvor Ministeriets parlamentariske Sindelag skulde prøves. Enkelte Venstreblade raadede dog til Forsigtighed med det nye Flertal. Den moderate, fynske Folketingsmand, Gaardejer A. Tange skrev til Høgsbro, at nu maatte Folkepartiet vel komme til at regere, naar blot Berg ikke — efter »Morgenbladet« at dømme — ødelagde det hele ved nye Demonstrationer. Vilde Ministeriet ikke gaa godvilligt, maatte det belejres, undergraves eller sultes ud saa grundigt, at ingen Højremand mere vovede at paatage sig Dannelsen af et Ministerium mod Folkets Vilje.³⁵

Den 30. April noterer Krieger, at det syntes mere og mere at bekræfte sig, at Ministeriet vilde blive siddende, hvorledes saa end Venstre vilde stille sig. Som den, der havde haft Hovedindflydelsen paa Grundloven i 1866, kunde Estrup ogsaa daarligst af alle opgive Princippet om de to Tings Ligeberettigelse.

Saa ny, som den folketingsparlamentariske Idé var herhjemme, og saa forhastet sat ind i Agitationen havde ingen i den store Befolkning kunnet beregne dens politiske Følger. Vel ikke engang dens Talsmænd havde gjort sig den Tanke klar, at dette »Folkets Flertal« engang med Tiden kunde blive af en anden Sammensætning og Partifarve. Det var Øjeblikkets Magt, det gjaldt om, ikke en rolig Udvikling paa længere Sigt. En Indsender til Lolland-Falsters Stiftstidende priste Tanken om, at Bønderne skulde blive en kraftig og oplyst Mellemstand, men tilføjede, at deres Oplysning endnu ikke var steget i samme Forhold som deres Velstand.³⁶

Estrup havde Afgørelsen og Ansvarret. At han var betænkelig ved endnu at aabne Slusen for den nye Strømning, saa voldsomt, som den pressede paa, kan vel ikke siges at være uden Grund? Der var i al Fald et meget stort Tal af Datidens Intelligens, som ængstedes for, om det Skifte i Folkets Sind og Tanker, som nu fandt Sted, var sundt for Helheden. Vilde Frihedsarven ikke blive vanrøgtet af det nye, umodne Demokrati? Stormede ikke Egen-, Parti- og Klasseinteresserne frem i Liberalismens Kølvand? Vilde den være i Stand

til at stoppe for videre Opløsning? Estrup tvivlede paa det, som han engang sagde: *Fra Liberalisme til Radikalisme, fra Radikalisme til Socialisme og fra Socialisme til Anarki.*

Vilde det endelig kunne bringe Striden mellem de to Ting til Ophør, hvis Kongen udnævnte et Venstreministerium? Næppe. Og havde for Eks. Grev Holstein-Ledreborg eller Krabbe Format til med Landstinget imod sig at regere i Spidsen for et Ministerium bestaaende af Venstres nye Mænd, saa indbyrdes uenigt Partiet var? Selv indenfor dette stod man tvivlende herover for.³⁷ Eller Berg? Edv. Brandes skriver, at hans Dannelse i hvert Fald ikke stod paa Højde med den store Rolle, som Skæbnen syntes at have bestemt for ham!³⁸ Var endelig et Systemskifte udenrigspolitisk heldigt i disse Aar?

Den 15. Maj (1876) aabnedes den overordentlige Rigsdag. Forsvarsministeren forelagde atter Befæstningslovene i uforandret Skikkelse — men forgæves. Estrup udtalte, at Regeringen, før den lod en saa vigtig Sag falde, havde anset det for at være dens uafviselige Pligt at gentage Forsøget paa at komme til en Overenskomst ogsaa med dette Ting om disse Foranstaltninger.³⁹ Det lykkedes kun at gennemføre en mindre Lov om Hærens Forsyning med Heste og Vogne samt en Bevilling paa 2 Millioner Kr. til nyt Feltskyts.

Estrups ovennævnte Ytring forklarede han senere saaledes, at han kun havde ment at ville opgive Bestræbelserne for at gennemføre en samlet Ordning paa een Gang. Han vilde fremtidig prøve at gennemføre den stykkevis paa samme Maade, som Regeringen havde tænkt sig at gennemføre Toldreformen.⁴⁰ Henvendt til Bojsen sagde han, at ingen var villigere end han og de andre Ministre til at vige deres Pladser, hvis der fandtes andre, som bedre vilde være i Stand til at gennemføre, hvad han ansaa for nødvendigt for Landets Forsvar. Han haabede imidlertid, at Interessen for denne Sag maatte vokse sig stor nok til, at det kunde lykkes at løse den uden at drage andre politiske Spørgsmaal med ind — heller ikke politiske Magtspørgsmaal.⁴¹ Kort efter bekræftede »Berlingske Tid.«, at Ministeriet ikke i Forsvarslovenes Forkastelse vilde se nogen Grund til at træde tilbage, naar et andet Ministerium ikke bedre kunde sætte dem igennem.⁴²

Venstre forsøgte derpaa at tvinge Ministeriet bort ved Finansloven, men i sidste Øjeblik bøjede det af overfor Højres bestemte Modstand.⁴³ Den 24. Juni vedtog det en Udtalelse om, at en Regering, der udelukkende var Udtryk for Landstinget, men ikke søgte sin Styrke i et Tillidsforhold til Folketinget, var ude af Stand til at løse de Opgaver, der var af den største og mest indgribende Betydning for Samfundet. Samme Dag sluttede Rigsdagssamlingen.

I Løbet af Sommeren rustede Venstre af alle Kræfter for at staa rede til en afgørende Kamp om Magten. »Morgenbladet« skrev, at nu var det ikke længere Spørgsmaalet om, hvad Ministeriet vilde gøre ved Folketinget, men hvad dette vilde gøre med Ministeriet. Det erklærede rent ud, at Venstre lige saa lidt vilde forhandle med dette som med det forrige. Tidligere havde man blot forlangt Blandingsministerium, men nu gjaldt det hele Styret.⁴⁴ Kravet om Folketingsparlamentarismen var blevet et Absolut.

I en opsigtsvækkende Artikel af 26. Oktober 1876: »Danmark i Nutidens Strøm« faldt »Morgenbladet« ud imod Højrepartiet og imod Estrup personlig i saa grove Fornærmelser for politisk Upaalidelighed og Uredelighed, at han maatte anlægge Sag imod Bladet. Dets Redaktør, cand. jur. N. J. Larsen idømmes ved Hof- og Stadsretten den 12. November 1877 4 Maaneders Fængsel. (Artiklen var iøvrigt skrevet af Hørup.)⁴⁵

Finanslovforhandlingerne begyndte straks efter Rigsdagens Aabning og forsinkedes ved ustandseligt opblussende Diskussioner om Forsvarssag og Folkestyre saa meget, at »to Maaneders Politiken« atter viste sig uigennemførlig. Venstre nægtede først forskellige Lovforslag Overgang til 2. Behandling, deriblandt om en Revision af Hær- og Søværnsordningerne, om Alderstillæg til Lærere og Lærerinder, en ny Bygning til den polytekniske Lærestanstalt og nye Jernbaneanlæg. Krigstilstanden skærpedes, og Partigrupper og Løsgængere delte sig for eller imod Ministeriet.

Estrup stod fast paa Tingenes Ligeberettigelse. Landstinget minus de 12 Kongevalgte var et lige saa folkevalgt Ting som det andet.⁴⁶ Grundloven af 1866 gav den samme Frihed som Junigrundloven, men Frihed var et, Magtfordeling et andet.⁴⁷ En Regering maatte staa i ligelig Tillidsforhold til begge Ting, og naar det mislykkedes til Folketinget, var Skylden dettes.

Angrebene førtes stærkest fra Berg, Grev Holstein-Ledreborg og I. A. Hansen. Førstnævnte raillerede over, at Estrup havde ladet Ministeriets »Livssag«, Forsvarssagen, falde. Han forespurgte, hvorledes Udlandet stillede sig til Valgresultatet den 25. April, og om vore Gesandter var instrueret loyalt i saa Henseende? Havde de for Eks. søgt at paavirke Udlandets Presse paa rette Maade?⁴⁸

Grev Holstein-L. sekunderede ham og kaldte Regeringens Program for et Spørgsmaal om Magt. Venstre vilde dog ikke gaa af Vejen. Hellere faa en Ende snarest muligt paa Forfatningsstriden. Saa var det mindre væsentligt, om Finansloven kom ud i den ene eller den anden Skikkelse.⁴⁹ »Dagbladet« skrev, at det næppe havde været let for en Mand med Estrups Karakter at holde sig roligt overfor de Udæskninger og Fornærmelser, som var rettet imod Regeringen.⁵⁰

Han svarede dog roligt og uanfægtet, kun af og til lidt ironisk overfor Berg.

Det var Regeringens bestemte Hensigt at ville gennemføre Forsvarslovene, fordi det var en Nødvendighed for Landet. Maaden var ham ligegyldig. Ved Valget den 25. April havde Folket ikke svaret paa det, der var spurgt om, idet det havde forstaaet, at det drejede sig om Systemskiftet og ikke Forsvaret.

Under Finanslovens 2. Behandling benægtede Estrup, at det var Magtsyge, Ministrene led af. Nej, det var ganske andre Følelser og Interesser, som havde kaldt dem til og holdt dem paa Plads; det var ikke mindst for at værne Forfatningen og dens Brug, saaledes som den skulde bruges i Overensstemmelse med Meningen, da den blev vedtaget.⁵¹ I. A. Hansen kaldte Gud til Vidne paa, at Estrup — efter de mange Samtaler, de i sin Tid havde haft om Grundloven — nu forstod den anderledes end dengang.⁵² Hertil svarede Estrup: »Intet er forefalden, intet er i sin Tid forefalden mellem I. A. Hansen og mig, som i fjerneste Maade kunne foranledige ham til at antage, end sige berettige ham til at udtale i en offentlig Forsamling, at min Opfattelse af Grundloven den Gang var en anden end nu — intet, absolut intet.« Det havde efter hans Mening været umuligt i 1866 at skabe en konstitutionel-monarkisk Forfatning med Tyngdepunktet i den ene af Repræsentationens Afdelinger alene.⁵³

Videre udtalte han, at det var rigtigt, at Monarkierne i andre Lande fandt det rettest overfor de Interesser, som var og burde være bestemmende for dem, at vælge deres Ministre blandt Mænd, som kunde regne med Understøttelse fra Folkerepræsentationens Flertal. Men det var lige saa vist, at hvis man lod andre end Monarken selv dømme om, hvad der bedst stemte med hans Interesser, var det ikke længere noget Monarki. Han var imod den Doktrin, som var ved at brede sig, at Grundlovens Bestemmelse om Kongens frie Ret til at vælge sine Ministre kun skulde have formel Betydning.⁵⁴

Af Venstremændene talte Dr. Gert Winther mest roligt. Han kunde ikke se, at Ministeriet var besjælet af Magtsyge, og han havde ikke det mindste imod Ministeriets Personer, ja kunde endog godt forstaa deres Standpunkter. Striden vilde heller ikke kunne bringes ud af Verden, selv om der dannedes et Ministerium af Folketingets Flertal. Det var selve Forfatningen, det var galt med, men om Tidspunktet var inde til en Forfatningsændring, vovede han ikke at udtale sig om. Kun vilde han inderligt ønske, at det ikke kom til noget Brud med det, som efter hans Mening var det grundlovsmæssige og rigtige. Der maatte tilvejebringes en Fredsslutning. Ministeriet havde i den Forbindelse ingen Betydning for ham lige overfor Spørgsmaalet om Fædrelandets Vel.

*

»Fædrelandet« skrev i sit Nytaarsnummer 1877, at under et politisk og økonomisk Tryk, det sidste forstærket ved en daarlig Høst og det første frem-

kaldt ved Valget den 25. April, arbejdede vore offentlige Forhandlinger sig frem mod en Krise, som endnu var uklar, men som i hvert Fald maatte løses.

Striden koncentreredes mere og mere politisk⁵⁵ om Finansloven. Venstre nægtede pure at gaa med til forskellige Udgifter, bl. a. nogle Militærbevillinger, som det tidligere havde akcepteret.⁵⁶ Slutkampen drejede sig om fem smaa, for Regeringen principielt uantagelige og derfor saakaldte »konstitutionelle« Punkter. Det drejede sig om Overføring til Finansloven af de kirkelige Stiftsmidler (et Fond til Udligning af Præstelønningerne) og af de vestindiske Øers Bidrag til Statskassen, om Sammenkobling af et Dyrtidstillæg til Folkeskolelærerne til det af Regeringen foreslaaede Dyrtidstillæg til Embedsmændene samt om Standsning af det kgl. Teaters Drift og Halvering af de for Kronborg Amtsstue normerede Lønninger. De to sidste Punkter gjaldt altsaa Bortskæring eller Nedskæring paa Finansloven af staaende Bevillinger til lovligt oprettede Institutioner.

I de senere Aar havde Landstinget stillet sig moderat og forhandlingsvilligt over for Folketinget — vel under nogen Paavirkning af de Nationalliberale, som var inderlig kede af Ministeriet. Høgsbro bekræfter det, men han ønskede dog ikke, at de kom til Magten i Stedet for. Saa var dog det nuværende Ministerium mere honnet og tillige mere aabent og paalideligt end for Eks. Hall og hans Venner.⁵⁷

Venstres voldsomme Fremgangsmaade og den stærkt beklippede Finanslov gjorde imidlertid selv de Nationalliberale betænkelige for, at fortsat »given efter« skulde forrykke Tingets grundlovsmæssige Stilling. Da Estrup derfor nu erklærede Finansloven for uantagelig, stillede ogsaa de sig uden Betænkning bag ham. Krieger, som ellers ikke var nogen absolut Tilhænger af Estrup, lagde for med en lang og interessant Udvikling af Hovedstrømningerne i vor Finanslovgivnings Historie fra 1849,⁵⁸ en Tale, som Dr. Gert Winther priste i Folketinget.⁵⁹ Krieger nævnede, at af de 27 Finanslove siden Junigrundloven havde Landstinget vedtaget de 14 uforandrede, og kun ændret de 13. Selv om man i Aarene forud for Grundlovens Vedtagelse i ubestemte Udtryk havde talt om Skattebevillingsretten som Grundlovens Kærne, saa var man dog i 1866 alt for ædruelig til at godkende den Anskuelse, som vistnok paa sine Steder havde gjort sig gældende *paa Papiret*,⁶⁰ nemlig at samtlige Skatte love i en konstitutionel Stat skulde være etaarige Potteplanter, som skulde omplantes hvert Aar paany, og som kun ved et finansielt Mirakel vaagnede op igen den 1. April. Den Urimelighed havde vi aldrig kendt. Vore Skatte love var permanente og kunde i Følge Grundlovens Bestemmelse ikke forandres paa Finansloven. Det var ikke Landstinget, som vilde indføre en forandret Opfattelse af de finansielle Forholds Ordning. Det stod paa det gamle, overleverede Standpunkt og vilde gøre Modstand mod noget helt nyt. Bevillingen

til lovligt eksisterende Statsinstitutioner kunde ikke ændres eller afkortes uden ved særlig Lov. Man kunde ikke berøve det kgl. Teater sit Tilskud uden at undergrave den Jordbund, hvorpaa det selv stod, og han nærede i det hele taget ingen Tvivl om, at denne Finanslov ikke kunde blive vedtaget af Landstinget, saaledes som den forelaa. Ploug støttede ham fuldt.⁶¹

De Nationalliberales Stilling i Landstinget var Estrup en Tilfredsstillelse. Den sikrede ham en meget stærk Støtte, selv om han pointerede overfor Tinget, at det skulde staa selvstændigt og ikke blot gaa i Ministeriets Kølvan.⁶² Da Nationalbankdirektør Ussing besøgte ham den 21. Februar, skriver Krieger, var han i et fortræffeligt Humør. Alting gik jo udmærket. Venstre havde villet fjerne Regeringen ved at standse Lovgivningsvirksomheden, men det var mislykkedes. Det vilde ogsaa komme til at erfare, at Finansloven heller ikke kunde bruges her til, og at det havde hermed opbrugt alle sine Midler.⁶³

Sidst i Marts (1877) sendtes Finansloven i et Fællesudvalg paa 30 Medlemmer, 16 af Højre og 14 af Venstre. Grev Frijs blev Formand. De 14 tilbød Forlig, hvis Landstinget vilde lade Ministeriet falde — altsaa som i 1874 med Ministeriet Fønnesbech, men denne Gang nægtede de 16 at indlade sig paa den Slags Handler. Venstre afslog derefter at forhandle videre, før Ministeriet var traadt tilbage,⁶⁴ uanset om det gik ind paa de fem Punkter. Hørup indrømmede senere, at Venstres Finanslov var en Kamplov fra Folketingets Side.⁶⁵

Striden stod altsaa udelukkende paa Folketingsparlamentarismen. Da Kong Oscar II var paa Gennemrejse i København den 24. Marts, udviklede Estrup for ham efter Taflet, at det Spørgsmaal, som skulde klares, var, om Kongedømmet kunde enes med den almindelige Stemmeret — hvis ikke, maatte en af de to vige.⁶⁶ Mange Konservative saa med Bekymring Fremtiden i Møde, men baade Grev Frijs og Krieger mente dog, at Prisen for en ordinær Finanslov var for dyr, hvis det gjaldt Landstingets Ret. Thi dermed var »Forfatningen tilintetgjort, Folketingets Enevælde konstateret, Tokammeregalemet brudt og dermed ogsaa Kongedømmet dødsdømt«.⁶⁷

Allerede før Fællesudvalget var nedsat, havde Estrup arbejdet med Planen om et nyt Finanslovsforslag, hvori kun 3—4 af de 5 »konstitutionelle« Punkter medtoges, muligvis endda kun, hvad der allerede var vedtaget af de to Ting. Han vilde dog ikke fremsætte det, før den første Finanslov definitivt maatte opgives.⁶⁸ Regeringen havde udvirket kgl. Tilladelse til, at Rigsdagssamlingen fortsattes udover den 31. Marts, og begge Ting vedtog en midlertidig Finanslov gældende til 15. April. Var der ikke vedtaget en ordinær Finanslov inden denne Dato, stod man foran »det tomme Rum«.

Paaskelørdag den 31. Marts skulde Finansloven til endelig Afstemning i begge Ting. Det gjaldt for Folketinget om at hævde sin Ret til at blive først

færdig,⁶⁹ og Formanden havde derfor fastsat Møde til Kl. 10, idet Landstinget havde sat sit Møde til Kl. 13½. Imidlertid maatte Estrup bede Folketinget om Udsættelse af Mødetiden paa Grund af Statsraad. Denne ændredes derfor til Kl. 12¾, altsaa til 3 Kvarter før Landstingets Møde. Der var indtegnet tre Talere, men 15 af Tingets Medlemmer vilde hjem til Paaske-dagene og havde forlangt Afslutning. Efter Rigsdagstidende⁷⁰ foregik da følgende. Formanden, Krabbe, udtalte: »Forhandlingen er aaben. Der er indtegnet følgende Talere — — —. Der er imidlertid forlangt Afslutning af følgende Medlemmer — — — Sørensen, Faaborg, Buch og Bertelsen. De Herrer, der stemmer for Afslutning (Konseilspræsidenten: Maa jeg bede om Ordet) ville behage at rejse sig. Afslutning vedtoges, og Estrup fik ikke Ordet. Finansloven vedtoges i den Affattelse, som Fællesudvalgets Mindretal havde anbefalet, hvilket vilde sige den samme, som tidligere var vedtaget i Folketinget.

I en Note i Rigsdagstidende tilføjer Bureauchef Dessau: Denne Begæring om Ordet er indsat paa det Sted, hvor dens Fremkomst kan siges at være konstateret. Nogle Funktionærer have imidlertid tillige hørt den kort forud, og efter hvad der har kunnet oplyses, maa Stedet for dens første Fremkomst da antages at være under Oplæsningen af Navnene Faaborg og Buch.

Saavidt Rigsdagstidende. Under Forhandlingerne i Folketinget det følgende Efteraar kritiserede enkelte Talere af Venstre, at Estrup ikke havde indtegnet sig som Taler, og at han først havde bedt om Ordet paa Tilskyndelse af Højrepolitikerens Lars Dinesen. Hertil svarede Estrup, at de vel maatte vide, at en Minister aldrig lod sig indtegne som Taler. I Følge Grundlovens § 59 kunde han frit tage Ordet, naar han vilde, og han havde bedt om det, før Afstemningen om Afslutning var begyndt. Han havde netop anmodet om Mødets Udsættelse, fordi han vilde tage Del i Forhandlingerne.⁷¹ Krieger skriver, at Krabbes Fremgangsmaade stred imod Forretningsordenen og var ulovlig. Afslutning kunde begæres og vedtages, naar en Forhandling trak ud, men ikke forinden den var begyndt. Om Krabbe skulde have skaffet Estrup Ordet, var et Spørgsmaal om Takt.⁷² Berg hævdede senere, at Krabbes Op-træden ikke var rettet mod Estrup, men havde kun haft til Hensigt at hævde Tingets Ret til at behandle Finansloven først.⁷³

I det paafølgende Landstingsmøde udtalte Estrup sig skarpt og næsten irriteret imod Fællesudvalgets Mindretal. Det var ikke alene Ministeriets Pligt, men ogsaa Rigsdagens at skaffe Landet en Finanslov. Han erklærede sig villig til at gaa ind paa Flertallets Indstilling, selv om det afskar en Del betydelige Bevillinger. Tinget vedtog derefter denne.

Fra højre og nationalliberal Side blev det fremhævet, at Venstre de senere Aar havde vist en tiltagende Tendens til at se bort fra Sagernes Realitets-

behandling. Man fordømte, at det vilde bruge Finansloven til at forandre den bestaaende, retslige Orden. En Overenskomst om Finansloven kunde være naaet i Fællesudvalget, hvis Venstre havde villet opgive sit Krav om Ministeriets Fjernelse. Ploug erklærede, at »dersom vi gik med Folketinget i dette Øjeblik, vilde vort Fædreland udsættes for Rystelser, som ingen af os kan overse«. ⁷⁴

*

Om den lille Episode i Folketinget den 31. Marts skriver Forfatteren Vilh. Topsøe, at Estrup var synlig stærkt bevæget, da han staaende paa Ministerpladsen gentagne Gange forlangte Ordet, medens Krabbe lod Afstemningen om Afslutning foregaa, som om der intet var i Vejen. Politikeren, Redaktør H. J. Wulff fortæller, at Estrup rejste sig og forlangte Ordet; Formanden vendte sig henimod ham og standsede overrasket et Øjeblik, men fortsatte saa Afstemningen. Estrup forlangte nu anden Gang med hævet Stemme Ordet og gav Forlangendet Eftertryk ved at sætte Foden haardt i Gulvet, men Formanden var døv. Afstemningen gik sin Gang, og Afslutningen vedtoges. Da saa man Estrup gøre et Kast med Hovedet, der varslede om, at nu var Maalet fuldt, og under stor Bevægelse hævdedes dette mærkelige Møde. ⁷⁵

Den senere Statsminister Klaus Berntsen, der var en af Bojsens tro Mænd, fungerede denne Dag som Sekretær og havde sin Plads mellem Formandsstolen og Ministerbordet. Han fortæller, at Formanden før Mødets Begyndelse sendte Bureauchef Dessau til Estrup for at spørge, om han havde noget at meddele Folketinget, men denne svarede overrasket nej. Da Krabbe begyndte at læse Navnene op paa de 15 Medlemmer, som havde forlangt Afslutning, foer Lars Dinesen hen til Estrup og sagde gentagne Gange: »Begær Ordet.« Estrup udtalte derpaa: »Jeg ønsker Ordet,« men Krabbe fortsatte »selvfølgelig« og tilkendegav kun ved et Buk, at han havde hørt Anmodningen og agtede at tage den til Følge, naar Afstemningen var tilendebragt. ⁷⁶

Klaus Berntsen husker dog sikkert fejl — hans Beretning er jo nedskrevet over 40 Aar efter Begivenheden. Ingen anden fortæller et Ord om, at Kontorchef Dessau blev sendt hen til Estrup forud for Mødet. I et Ordskifte under Grundlovsdebatten i 1886 mellem Berg og Lars Dinesen udtalte sidstnævnte, at Estrup ikke havde lagt Mærke til, at der var begæret Afslutning, og han gik derfor hen til ham og gjorde ham opmærksom paa det. Hvad angik Henvendelsen til Estrup før Mødet, da havde Fællesudvalgets Formand, Grev Frijs, sendt ham en Skrivelse, som sluttede med at forespørge, om han ønskede Samraad med det. Hertil havde Estrup svaret, at det fandt han ingen Anledning til, da Fællesudvalget ikke selv havde ønsket nogen Forhandling. ⁷⁷

Ingen af de tilstedeværende Folketingsmænd indvendte noget imod Lars Dinesens Fremstilling.

Men hvad vilde Estrup meddele, da han bad om Ordet? Monrad mener — efter indhentet Oplysning — at kunne sige, at det ikke havde været Estrups Hensigt at foreslaa en midlertidig Finanslov, og at han saaledes heller ikke opgav denne Plan, fordi Krabbe nægtede ham Ordet. »Det vilde da ogsaa aldeles ikke have stemt overens med hans kraftige, storslaaede Karakter,« tilføjer Monrad, »om han havde ladet Afgørelsen af et saa vigtigt Spørgsmaal bestemme af, at han følte sig ubehagelig berørt, og det med Rette, af Formandens Fremgangsmaade.«⁷⁸

Monrad var dog næppe rigtig underrettet. Estrup havde netop paatænkt en midlertidig Finanslov. Da nemlig Grev Holstein-Ledreborg om Efteraaret bebrejdede ham, at han ikke havde udnyttet Tiden fra 1.—15. April til Forhandling, svarede Estrup, at Tinget jo ikke alene havde afskaaret ham fra enhver Forhandling om den foreliggende Sag, men ogsaa umuliggjort enhver Udtalelse fra Regeringen om det foreliggende Spørgsmaal og dets Følger, før Hovedafstemningen fandt Sted. Den enestaaende Beslutning i Tinget var den virkelige Grund til, at ikke et yderligere Forsøg paa at tilvejebringe en midlertidig Bevillingslov blev gjort. Hvis nogen tvivlede herom, saa forelaa der paa rette Sted utvivlsomt Bevis i saa Henseende, Bevis for, at et saadant Skridt var fuldt forberedt af Regeringen. Denne kunde ikke opfatte Afstemningen anderledes end som en Udtalelse om, at Tinget ikke vilde forhandle mere med den nuværende Regering om Finanslov eller om, hvad der stod i Forbindelse hermed.⁷⁹

Lidt senere udtalte Estrup: »Jeg fordrer det altsaa betragtet som et yderligere Bevis paa, hvor nødig, hvor overordentlig nødig Regeringen gik til det Skridt, som man foretog den 12. April (den prov. Lov, se senere), at man, skønt der ikke forelaa efter min Mening Skygge af Forpligtelse til at søge en Bevillingslov gennemført, dog var betænkt derpaa og fuldt beredt og kun, da man opfattede og efter min Mening endnu maa opfatte Afstemningen her i dette Ting den 31. Marts som Afvisning af yderligere Forhandling, først da undlod at gøre dette Forsøg, som der ikke paahviler Regeringen nogen som helst Forpligtelse til at gøre.«⁸⁰

Naturligvis blev Affæren stærkt diskuteret bag efter, og Nellemann, Hall og Krieger lagde Raad op, hvad Estrup nu skulde gøre. Førstnævnte opkastede det Spørgsmaal, om Regeringen ikke burde fastholde sin Plan med en Finanslov Nr. 2 trods Folketingets eksemPELLøse Adfærd?

Hall ansaa det for tvivlsomt, da Venstre sikkert vilde benytte det til at trække Tiden yderligere ud ved at foreslaa Forandring af Indholdet, henvise

til Fællesudvalg o. s. v. Hertil svarede Nellemann, at alt saadant var over-tænkt. Men, fortsatte Hall (eller Krieger), vilde Ministeriets Aktier ikke synke dybt ved at forelægge en Finanslov Nr. 2 med de overordentlige Finans-bevillinger, som hele Rigsdagen allerede havde bevilget, og, hvis dette for-kastedes, udstede en provisorisk Finanslov, hvori disse Bevillinger savnedes? Vilde det ikke være langt naturligere at benytte de to aldeles uventede heldige Omstændigheder i Folketingets eksempelløse Adfærd Dagen forud og begge Tings Voteringer paa Forsvarsbevillingernes Omraade? Vilde ikke den Rege-ring, som overhovedet kunde paatage sig Ansvar for overordentlige Nød-hjælpsforanstaltninger, staa sikrest ved at holde sig til Fællesudbyttet? Det fra begge Sider vedtagne Resultat af Fællesudvalgets Betænkninger maatte dog synes et ret forsvarligt Grundlag for en foreløbig Lov.⁸¹

Spændt ventede Venstremændene paa Estrups Svar. Den 4. April var Rigs-dagen samlet i Folketingets Sal. Topsøe skriver, at de faa Minutter, som for-løb mellem den Ringning, der bebudede, at alt var parat, og Ministrenes Ind-træden, forekom meget lange. Endelig saas Estrup træde ind i Salen. Han udfoldede sit Papir, sluttede Brevet om Rigsdagens Hjemsendelse med Kon-gens Hilsen. Videre skriver Topsøe: »Der var over Estrups Person, da han af-leverede dette, ikke Spor af noget triumferende Overmod. Tværtimod. Han saa saare alvorlig, ja bevæget ud. Han slog ikke sine Modstandere med let Hjerte, men gjorde kun Indtryk af en Mand, der opfylder en alvorlig Pligt.«⁸² Den 6. April udsendte »det forenede Venstre« en Fællesudtalelse, affattet af Grev Holstein-Ledreborg og Berg.

*

Krieger skriver, at Kongen ikke fandt Affæren i Folketinget saa slem, at han deri saa tilstrækkelig Grund til at hjemsende Rigsdagen, men han gjorde dog ingen Vanskeligheder, saa meget mere som Fællesudvalget jo var opløst uden Resultat.⁸³ Heller ikke for Estrup var Episoden afgørende, men der-imod Venstres udfordrende Adfærd med Hensyn til Finansloven.

Den 12. April 1877 udkom den provisoriske Lov, ledsaget af en Offentlig-gørelse af Ministeriets, af Nellemann konciperede Indstilling til Kongen om Aarsagen til dette Skridt. Den begyndte med en Udredning af den politiske Strid i den sidste Tid og begrundede Nødvendigheden af den provisoriske Lov med Umuligheden af at kunne opnaa en ordinær Finanslov. Ministeriet fandt det pligtstridigt nu at begære sin Afsked. Gav man efter, vilde »Deres Maje-stæts grundlovsmæssige Ret til frit at vælge Deres ansvarlige Raadgivere i Virkeligheden være opgivet. — — — Det er Deres Majestæts Pligt overfor Dem selv og Deres Efterfølgere paa Tronen saavel som overfor Forfatningen, hvis Vogter Kongemagten bør være, at tilbagevise dette Forsøg«. En foreløbig

Lov var nu det eneste konstitutionelle⁸⁴ Middel, hvormed Staten kunde red- des fra fuldstændig Opløsning. For ikke at lægge Vanskeligheder i Vejen for senere at opnaa Vedtagelse af Finansloven for Finansaaret 1877—78 og for at opnaa en hurtigere Tilbagevenden til regelmæssige Tilstande foreslog man denne Gang at nøjes *med de af begge Ting godkendte Udgifter*, »uden at drage i Tvivl Deres Majestæts Ret til, dersom Omstændighederne havde fordret det, at gaa videre«. Tvistepunkter var saaledes ikke medtaget.

En provisorisk Lov var for saa vidt ikke noget uventet, da man havde drøf- tet Muligheden det sidste Aar. Alligevel kom denne skarpe Udgang paa de fem Aars Strid ret overraskende for Venstre. Det havde ikke troet, at Estrup vovede det, og mente sig sikre paa Sejren. Krieger skriver, at det var en ube- regnelig Blindhed af Venstre at gøre sig skyldig i den Brutalitet at nægte al Forhandling og derved fri Estrup for Vanskelighederne ved Forelæggelsen og Behandlingen af en Finanslov Nr. 2.⁸⁵

Højres Blade jublede og et af dem skrev overgivent, at Retsspørgsmaalet var forsvundet for Magtspørgsmaalet, indtil der atter af Magten skabtes en ny Ret!⁸⁶ Ved en Fest i Hillerød paa Kongens Fødselsdag udtalte Lars Dine- sen, at Venstre havde spillet et farligt Spil. Nu var det gaaet godt under Mini- steriet Estrup, men havde vi haft et reaktionært, frihedsfjendsk Ministerium, kunde Følgerne have været vidtrækkende.⁸⁷ Christopher Hage, som endnu dengang stod imod Venstre, kritiserede Regeringen, fordi den provisoriske Lov ikke havde medtaget de Bevillinger til Københavns Befæstning og Universite- tet, der var nægtede af Folketinget. For første Gang var Magten lagt i dens Haand, som havde Viljen, og saa blev den ikke brugt.⁸⁸

Venstre kaldte i harmdirrende Udtryk Provisoriet for Grundlovsbrud, og snart skændtes begge Parter om, hvad der var mest ugrundlovmæssigt, Folke- tingsparlamentarismen eller foreløbige Love. Midt imellem stod de National- liberale og krympede sig ved officielt at godkende et Skridt, som de tidligere havde været imod. I dette Tilfælde, skrev deres Blade, havde Venstre dog tvunget Regeringen til det, og saa var der ikke Tale om Grundlovsbrud. »For- fatningen havde maaske faaet en Revne«, men den kunde vokse sammen igen. Til dem, som hævdede, at Regeringen burde have søgt en midlertidig Be- villingslov og dernæst udskrevet nye Valg, vilde de svare, at det ikke maatte glemmes, at det næppe vilde have været forsvarligt efter kun et Aars Forløb paany at kaste Landet ud i en voldsom Valgbevægelse, uden at der var Udsigt til bedre Resultat end ifjor.⁸⁹

Estrup mente sig afgjort paa Lovens Grund, juridisk og moralsk.⁹⁰ Statens Funktioner maatte ikke gaa i Staa, fordi Folketinget strejkede. Han var gaaet ind i Regeringen som Konseilspræsident i sikker Tro paa at kunne optage Forhandlingerne med de to Ting, saaledes som det ogsaa lykkedes ham det

første Aar.⁹¹ Nu var det mislykkedes paa Grund af Venstres Stejlhed. Han udtalte paa Rigsdagen om Efteraaret, at det kun var nødtvungen, at Skridtet over i Provisoriet blev gjort, og »at jeg for mit Vedkommende indtil for et Aar, før det skete, vilde have anset det for en Umulighed, at den danske Rigsdag nogensinde kunde have bragt en Nødvendighed til Stede, for at et saadant Skridt maatte ske. *Jeg siger udtrykkelig: indtil et Aar før.*«⁹²

Tanken havde med andre Ord ikke været aktuel for ham, før Venstre forstærkede Kampsignalerne efter Valgsejren. Da indsaa han, at der kunde blive Tale om haardere Midler for at dæmme op for den radikale Bølge. Ministeriet Holstein-Holsteinborg havde rakt Berg den lille Finger, men nu krævede han hele Haanden. Denne Gang stod han dog overfor et Ministerium af en fastere Støbning end de tidligere.

Eftergivenhed var Nederlag for Kongemagten, Grundloven og ham selv, og det laa ikke for Estrups stolte og stejle Karakter at give tabt uden Kamp. Selvbevidst, urokkelig stolende paa sin Ret og sig selv tog han Handsken op — ikke for Kampens Skyld, som Erik Henrichsen mener, men i Forsvar for det, som efter hans Mening var det sundeste for Folk og Land. En foreløbig Lov var den eneste Mulighed efter Venstres Optræden. Ogsaa Andræ ansaa en saadan for en absolut Nødvendighed og omtalte den stedse som en fortjenstfuld Handling af Estrup.⁹³

De moderate Venstremænd var i Virkeligheden heller ikke glade for, hvad der var hændt. Episoden den 31. Marts vandt ikke Bifald i store Kredse paa Landet, og — i Modsætning til Provisoriet i 1885 — kaldte de dette Provisorium for »noget hændeligt«. Venstre-Landstingsmanden Th. Nielsen udtalte saaledes i Vejle i November 1887, at havde Folketinget i 1877 ikke udfordret Regeringen paa de bekendte 5 Punkter, saa havde vi undgaaet Finansprovisoriet den Gang, Venstres Splittelse og meget andet. Videre sagde han, at det personlige Spørgsmaal om, hvem der skulde være Ministre, aldrig burde være kommet frem, og det parlamentariske Krav ikke rejst. Venstre vilde da være blevet et stort og stærkt Parti paa Rigsdagen. I Stedet for slog det sig paa Storpolitiken og opstillede uigennemførlige Teorier.⁹⁴

Anderledes med Berg. Han saa i Provisoriet et fortræffeligt Agitationsstof. Allerede et Par Dage efter bragte »Morgenbladet« en kraftig Artikel om, hvad der kunde ventes. Længe havde Grundlovens Bestemmelse om de to Tings indbyrdes Forhold staaet som en uoverstigelig Skranke for dem, hvis Maal det var at drive vort Tokammersystem ud i en afsindig Konsekvens ved i Stedet for Grundlovens Bestemmelse om Folketingets Overvægt i Finanssager at opstille et selvfundne og meningsløst Princip om de to Tings Ligeberettigelse.⁹⁵

Den 7. April udsendte Venstre et glødende Manifest til Vælgerne, under-

skrevet af alle Venstreførerne. Det opfordrede dog heri til med Ro og Besindighed at gaa Fremtiden i Møde og fraraadede ethvert Skridt, der kunde faa voldsom Karakter.

I OG UDENFOR RIGSDAGEN

Estrup var en populær Mand paa sine Godser og en god Husbonde. Han talte jævnt og lige til med Landboerne, Haandværkerne og de Undergivne og de med ham. Der var Venskab og Respekt, og endnu lever paa Skafø-gaardegnen Mindet om det gode Forhold.

Grosserer N. Kiørboe i Hobro, der i sin Tid var Forvalter paa Skafø, fortæller saaledes om de udmærkede Folkeforhold paa Gaarden. Karlene havde lyse, gode Værelser med Vaskekummer og Klædeskabe, og de fik altid god Kost. De faste Husmænd havde alle Jord til en Ko, nogle Faar og Husrum til en Gris. Der herskede absolut Frihed for enhver politisk Mening, og for Eks. var Gaardens Murer og Altmuligmand en ivrig Socialist, men desuagtet Estrups højre Haand. De aarlige Høstgilder var sande Folkefester, hvortil enhver af Gaardens Funktionærer, Karle og Piger kunde invitere en Gæst. Husmændene kom med deres Koner, og længe i Forvejen blev der slagtet, bagt og stegt. Efter Maaltidet gik Dansen livligt, og saa vidt det var muligt, deltog Estrup med Familie altid i Festen.¹

Et lignende Forhold var der ogsaa paa Kongsdal. I en Kronik i »Politiken« skriver Forfatteren Josef Petersen (Præstesøn fra Ondløse ved Kongsdal):² Den gamle Mand, som nu ejede den (Kongsdal), var den mest kendte Skikkelse i Datidens Danmark — forhenværende Konseilspræsident Estrup. Jeg følte mig allerede dengang som hans politiske Modstander, men rent umiddelbart virkede han maskulint sympatisk, en pragtfuld, stejlbbygget Kernekarl, en heroisk Oldingeskikkelse, hvis Tiltrækningskraft, naar man talte med ham, var næsten uimodstaelig. Hans Profil var stolt og skarp som en Huronhøvding, i hans kolde, blege Øjne var der en egen selvfølgelig Byden; det var en Mand af Format. Han var elsket af sine Fæstebønder og Arbejdere, selv om de politisk var hans Fjender, og trods hans myndige og strenge Mine-spil var hans Tale og Væsen præget af selvironisk Beskedenhed, som virkede desorienterende og væltede enhver forhaandstagen fjendtlig Holdning omkuld. Jeg føler endnu en svag Varme i Sindet, naar jeg tænker paa denne gamle reaktionære Kæmpe; han foreslog mig flere Gange, at jeg skulde komme og besøge ham og følge ham paa hans Morgenvandringer, og jeg tror, at han var nysgerrig efter at lære en purung Socialists Tanker at kende«.

Paa Kongsdal fik Fæsterne deres Ejendomme paa billige Vilkaar, og de forblev ogsaa som Regel i Fæsternes Slægt. Baade paa Kongsdal og Skaføgaard var Skovene ikke »lukked«, saaledes at Egnens Beboere frit kunde færdes der. Husmændene fik Lov til at »gaa paa Gaarden«, saa længe de kunde, selv efter at deres Arbejdsevne var blevet ringe. Han sagde »du« til dem alle paa gammel Vis, men det fandt de naturligt.

Ogsaa udenfor sine Godser kom han udmærket ud af det med Bønderne, naar han blot kunde komme paa direkte Talefod med dem. Modsætningen mellem dem, saaledes som den kom til Orde paa Rigsdagen og paa Møderne, var blot politisk og meldte sig først, saa snart Agitatorer eller Førere kom ind imellem dem. Disse kunde derfor heller ikke lide, at han forhandlede direkte med »den selvstændige« Landbostand.

Forargelsen over den tidligere saa forgudede »Jernbaneministers« Politik groede heller ikke op af sig selv,³ men var udelukkende en Følge af en hensynsløs Agitation.⁴ Da Redaktøren af Vejle Amts Folkeblad, Th. Nielsen, i 1886 sagde i Folketinget, at der var et ulmende Had og Hævnlyst til Stede i den rolige Befolkning, svarede Estrup, at hvis dette var rigtigt, skyldtes det, at denne Del af Befolkningen, hvortil Th. Nielsen dog henregnede sig selv, særlig hentede sin Oplysning om de politiske Forhold i Vejle Amts Folkeblad!⁵

Ikke engang Berg og Hørup havde personligt noget imod ham, og deres Forargelse over »Grundlovsbryderen« og »Provisoriemanden« gik ikke dybt. Den var mest i Ord til Brug for Agitationen imod Systemet og for at drive Bønderne bort fra ham. Oberst Rørdam fortæller, at han engang i de Aar, hvor Bølgerne gik højt, kom op paa »Morgenbladet«s Kontor. Her hang et Billede af Estrup, og da han udtalte sin Forbavselse herover, blev der svaret: »Ja, hvorfor ikke? Han er jo rigtignok vor Modstander, men ellers en brilliant Karl.«⁶

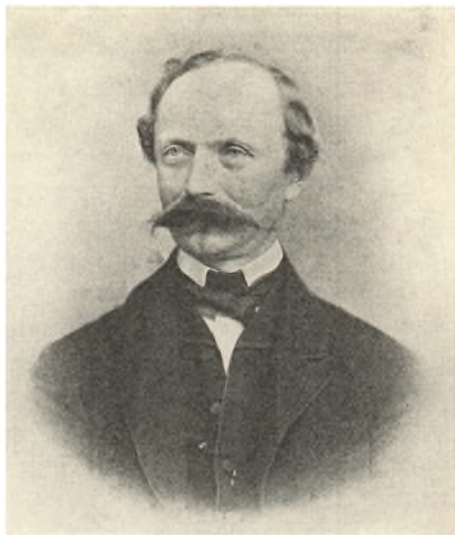
*

Estrup var middelhøj og spinkel af Skikkelse. Hans skarpt skaarne Ansigt med de bestemte og bydende Træk paabød Respekt, og med sit klare og praktiske Blik saa han altid meget hurtigt Sagens Kerne. Udenomssnak og Uvæsentligheder interesserede ham ikke; han var stort anlagt og virkede efter de store Linier. Redaktøren af »Morgenbladet«, N. J. Larsen, sagde, at han var saa velsignet fri for Vrøvl.⁷

Det dekorative ved den fornemme Verden havde han ingen Interesse for. Den politiske Forfatter, Overretssagfører Erik Henriksen skriver, at hans Klæder var daarlige, at han helst undgik at bære Uniform og at han ikke kom i Ekvipage til Rigsdagen eller Ministerialbygningen, men altid gaaende med en egen Ro og Grandezza. Ved »daarlige« Klæder maa dog kun forstaas gammeldags Mode (Mode fra 1860'erne), og det var ham en ligefrem Sorg, da hans Skræder tilsidst

erklærede ikke mere at kunne skaffe det sorte Klæde med hvide Stænk, som han altid havde brugt til sine langskødede Frakker. Hans Spørgsmaal til Købmændene var altid, om den og den Vare var god, og — saavidt muligt — om den var dansk Arbejde.

Samtidige Biografer,⁸ som har set og hørt ham paa Rigsdagen, kalder ham skarpsindig, hurtig i Handling og Replik. I Sager, som særligt interesserede ham, for Eks. Finanssager, Landbosager og Skolesager, kunde han undertiden tale længe, ellers kortfattet, altid langsomt, overvejende hvert Ord, oftest tørt sagligt, men undertiden ogsaa bidende eller ironisk. Erik Henriksen

Estrup c. 1874.

kalder ham en god Taler, klar, logisk og med Herredømme over Ordene. Disse kom stødvist, som et Telegrafapparat, præget af en vis Nervøsitet, som han dog havde fuldstændig under Kontrol. Aldrig sagde han mere, end han vilde. Han udleverede sig aldrig. Heller aldrig lod han sig af Modstandernes personlige og nærgaaende Angreb udæske til en Forløbelse. Da den gamle Pastor Vilh. Balslev under et Besøg paa Skaføgaard spurgte ham om, hvorledes han dog kunde holde ud at lade sig haane og udskælde Landet over, svarede Estrup paa sin friske Maade, som han kunde anslaa paa Tomandshaand: »Jo, det skal jeg sige Dem, havde det været mine Venner — men de Ka'le!»⁹

Han er paa een Gang kaldet kold og temperamentsfuld — det sidste dog uden nogensinde at lade sig ophidse til stærke Ord, selv ikke i den iltreste Kampstemning. Oftest svarede han kun paa det saglige af Oppositionens Taler. Altid var han grundigt forberedt og kendte Sagerne til de mindste Detailler.¹⁰ En af hans Fjender, Edv. Brandes, erkendte, at han havde Ordet i sin Magt og kun sagde, hvad han indenfor sin Begrænsning fandt klogt og hensigtsmæssigt at udtale. Men »rammende Ord var det ikke, end mindre Slagord eller Stikord, der kunde tjene hans Parti som Vaaben eller blot som Fane. Han har næppe i sin Ministertid holdt en iderig, formelt eller sagligt betydningsfuld Tale, ja næppe et træffende Ord«.¹¹ Dette ganske simpelt, fordi Estrup altid var strengt saglig.

Redaktør H. Wulff giver følgende Billede af Estrup paa Ministerpladsen i Folketinget: Naar Berg sender sine Laviner af Ubehageligheder ud over ham,

sidder han ganske rolig og tænker tilsyneladende paa alle andre Ting; men han hører hvert Ord, rejser sig og svarer, vel undertiden varmt, som hans Natur er, men altid behersket og uden Bitterhed. Ja selv naar Højremænd falder ham i Ryggen, aander hans Svar en Hensynsfuldhed og Sindsro, der har overrasket. Han er taalmodig og haster ikke.¹²

Erik Henrichsen tilføjer: noget personligt Forhold mellem ham og Rigsdagsmændene, selv dem af hans eget Parti, var der ikke. Han var ikke tilgængelig for Lars Dinesens Vindushemmeligheder og smaa Sedler til Underskrift.

Ved hans Død skrev Folketingsmand G. Fog-Petersen i det radikale »Aalborg Venstreblad«: »Den herskende Egenskab hos Estrup var Viljekraften, selve hans Person og ydre Optræden bar Præg deraf. Han blev aldrig nervøs, hvordan Situationen end formede sig, snarere voksede hans Ro og Koldblodighed med Vanskelighederne. Et skarpt og klart Hoved, et omfattende Blik for en Situations Muligheder, et til Tider næsten overmenneskelig kraftigt Initiativ havde Estrup.«

Som hans Karakter var enkel og usammensat, afveg han aldrig fra de rene Linier — gik aldrig Krogveje. Han sagde sin Mening klart og uforbeholdent og gik løs paa sit Maal uden Skelen til Siderne. »Morgenbladet« skrev i et af Kampaarene: »Man kan sige om den Estrupske Politik, hvad man vil, fordægtig er den ikke. Politikens Løngange er ikke gravede for Estrup. Har han en Plan, saa forraader han den øjeblikkelig; han lægger aldrig et Baghold uden at stille en Trompeter ved Indgangen.¹³ Berg roste ham i Samlingen 1882—83 for at være klar og forstaaelig i sine Udtalelser og for ikke at lægge Skjul paa sit Standpunkt.¹⁴

Han var handlekraftig, ivrig, men samtidig taalmodig i alle Forhold, ikke mindst overfor Børn, Dyr og Jorden. Han kunde tillige den Kunst at tie. En af hans Modstandere sagde engang, at denne Tavshed, denne Uigennemtrængelighed gjorde os nervøse. Hvad vilde Estrup? Tavs og tilknapet gemte han sine Planer, til Tiden blev moden, men saa sagde han dem ogsaa rent ud.

En virkelig Regering, skriver Krieger et Sted, maa være en stærk Regering, der ikke spørger ængsteligt den ene eller den anden. Saadan var Estrup. Han var selvstændig og handlede frygtløst, myndigt og maalsikkert. Skoleinspektør Th. Hvidberg skrev om ham, at »som han var en Befordrer af sunde, humane Tanker, lige saa sikkert var han afgjort Modstander af den falske Humanismes Blødsødenhed, som han saa vilde skade Folkets Ansvarsfølelse og derigennem hemme dets Energi og Vækst.«¹⁵

Han var et Hoved højere end nogen af sin Samtid, og kun hans arge Modstandere betvivler hans Statsmandsevner og -karakter. Den konservative Redaktør H. Wulff kalder ham en ypperlig Minister og en tro Vogter af Kronens og Landets Vel, besindig og koldblodig. Han var højt begavet, skriver

den nationalliberale Redaktør og Forfatter Vilh. Topsøe, men »hans Horizont er mindre — han bryder sig kun om at se »von Fall zu Fall«. Hvad han gør, gør han uden Vaklen. Har han først lagt Haand paa Ploven, ser han sig ikke tilbage. Omtrent det samme siger den venstreindstillede Erik Henriksen, der iøvrigt yder hans Dygtighed, Intelligens og stærke Personlighed fuld Anerkendelse.

Som Chef for Statsmaskineriet krævede han Disciplin indenfor alle Administrationens Grene. Han værdsatte til fulde Grundtvigs Tanke: Kongemagt og Folkevilje. De skulde begge opretholdes, men de skulde ogsaa gensidig respektere hinanden. Gentagne Gange gjorde han Oppositionen opmærksom paa, at han var Kongens Minister og Raadgiver, ikke Rigsdagens. Overfor Majestæten var han loyal til det yderste, sagde ham vel sin uforbeholdne Mening, som det var hans Pligt, og Kongen lyttede til den og fulgte den ofte, men han var ikke som Grev Frijs den eneraadende, der hvert Øjeblik truede med Demission, hvis han ikke fik sin Vilje. Et lille, morsomt Træk illustrerede hans korrekte Stilling overfor Kongemagten. Det var et Aar under en Kongejagt i Jægersborg Dyrehave, hvor ogsaa Czaren var med. Efter Frokosten blev hele Selskabet fotograferet paa Trappen op til Eremitagen. Estrup havde stillet sig nederst. Kong Christian kaldte: »Min Konseilspræsident skal komme herop,« men Estrup svarede med et let Buk: »Deres Majestæt, min Plads er ved Tronens Fod.«

Han krævede Raaderum for Regeringens Program, fordi den havde Ansvaret. Folkeviljen var repræsenteret ved den samlede Rigsdag — ikke alene ved Folketinget. Ministeriet stod lige overfor begge Ting, og Gang paa Gang tager han bestemt til Orde imod Beskyldningen for at bruge Landstinget imod Folketinget. Var Ministeriet ikke tilfreds med det Resultat, de to Ting var kommet til, maatte det bøje sig eller gaa af. Dette pointerede Estrup Gang paa Gang.¹⁶ Til Trods for sin stærke Hævdelse af Kongemagtens Ret og Myndighed er han altsaa rede til at anerkende Rigsdagsparlamentarismen — kun ikke Folketingsparlamentarismen.

Sine Kolleger overlod han den størst mulige Selvstændighed i Udførelsen og Tilrettelægningsen af deres forskellige Sager. Han var loyal overfor dem i enhver Henseende og paa ethvert Omraade¹⁷ — men uden at give Afkald paa det absolutte Førerskab. Da Kirke- og Kultusminister Fischer i Okt. 1878 nægtede at forelægge Skoleloven, svarede Estrup, at saa maatte han træde tilbage.

Hans fortrolige Ven var Nellesmann, hans Kollega gennem alle de 19 Aar. Han hørte til dem, der kunde søge Estrup ved hans tidlige Frokost Kl. 10, lige før han skulde til Ministeriet. »Nationaltidende« skrev ved Nellesmanns Død i 1906, at om Estrup end udadtil baade formelt og reelt stod som Mini-

steriets faste og myndige Leder, var Nellesmann dets Sjæl. Han kaldtes ofte for Estrups »juridiske Samvittighed og var Kabinettets statsretlige Tanke og politiske Pen, en maalbevidst og sikker Personlighed og en skarp og nøgtern Tænkter. Det var ham, som under de spændte politiske Situationer angav, hvor langt man — juridisk og politisk — kunde gaa, og ham, som i statsretlige og for-trolige Redegørelser begrundede og forsvarede Ministeriets Politik baade i dens Helhed og i Enkeltheder. Naar Estrup blot meddelte Kong Christian, at han havde Nellesmanns Godkendelse af den og den provisoriske Lov, var Maje-stæten beroliget. Trods sin udsatte Post var Nellesmann dog den af Ministrene, som ved Siden af Ravn og senere Ingerslev stod paa den bedste Talefod med Folketinget, fordi man vidste, at han ogsaa var det frugtbringende Arbejdes Mand.¹⁸

Estrup havde altid holdt meget af Kongen og satte ham meget højt.¹⁹ Mod-sat regnede Kong Christian Estrup næsten som sin Ven. Han havde uhindret Adgang til Majestæten lige til dennes Død, altsaa ogsaa efter sin Afgang som Konseilspræsident. Skulde der berammes Statsraadmøder, skete det lige saa ofte ved, at han efter et Ministermøde gik lige til Kongen som ved et skrift-ligt Andragende. Ved disse uofficielle Audienser redegjorde han samtidig for den politiske Situation. Klein, der i mange Aar havde Kong Christians Øre, fortæller, at da Estrup slog ind paa Provisorier, var han gaaet til Kongen for at advare mod Følgerne. Han blev næsten ikke hørt. Hver Gang han havde søgt at komme ind paa Politik, havde Kongen afbrudt ham med at udtale sin fulde Tillid til Estrup.²⁰

Med levende Interesse gik Estrup op i sin politiske Gerning, og gjaldt det noget, som særlig laa ham paa Hjerte, kunde han blive Fyr og Flamme. Under en af de hidsige Debatter paa Rigsdagen benægtede han enhvers Ret til at købe Ro om en Sag med Opofrelse af, hvad der var Ret. Geheimeetsraad Goos, som i tre Aar var Kultusminister i hans Ministerium, skrev om ham: »Jeg mindes navnlig mit Arbejde for Skoleloven, som Estrup var meget inter-esseret i, men som jo først naaede at blive gennemført senere. I det hele taget nærede Estrup den største Interesse for en Mængde faglige Spørgsmaal indenfor forskellige Ministerier, først og fremmest vel nok Indenrigsministeriet. Han besad paa dette Omraade ganske usædvanlige Egenskaber og ledede vore Statsfinanser ypperligt. Hans bærende Ide var den, at Staten ikke burde bebyrdes med en Udgift, før man havde Sikkerhed for den tilsvarende Ind-tægt. Det er det Princip, som nu, efter vor lange Nedgang i Finanserne, paany er blevet knæsat, i al Fald i Teorien. Estrups Interesse for Finansstyret holdt sig til det sidste, og han skar ofte med beundringsværdig Klarhed igennem alle herhenhørende Forhold og Spørgsmaal.²¹

Ikke mindst vidner hans Love og Lovforslag om hans store Interesse for

sociala Spørgsmaal, og stadig kunde han dvæle ved disse Problemer. For Eks. fortæller Skoleinspektør Hvidberg, at Estrup tidligt og silde beskæftigede sig med, hvorledes der kunde findes Midler til at forebygge eller udrydde Samfundsonder, som særligt skadede Folket. I Halvfemserne ytrede han engang med bekymret Mine: »Bare jeg vidste Midlet til at komme de to Onder, Drikfældighed og Kønssygdomme, til Livs, thi de virker begge som Kræft paa Samfundet.«²² Baade Neergaard og Marcus Rubin værdsatte hans sociale Interesse højt. Da sidstnævnte som ganske ung Magistratsembudsmand i 1884 var ombord paa Dampskibet, som førte Lægekongressens Medlemmer fra Nordre Toldbod til Tivoli, kom han i en lang og interessant Samtale med Estrup om sociale Spørgsmaal og fik et Par Aar efter hans fulde Støtte til sine social-statistiske Arbejder.²³

*

Talte Estrup kun sjældent i Tinget, var han langt fra nogen tavs Mand udenfor Tinge. Paa Tomandschaand, i Privatsamtaler, i Amtsraadet og i Rigsdagsudvalgene var han livlig og behagelig og havde nærmest en Svaghed for at tale for meget, selv om det var med Modstandere.²⁴ Neergaard skriver for Eks., at Estrup stod for de unge Venstremænd som den utilgængelige Klippe, og til deres Overraskelse kunde han blive meddelsom til Overflod, naar det lykkedes nogle af dem at faa ham i Tale. Engang sidst i Firserne sagde han til Neergaard: »Tro ikke, at jeg mener, Bønderne ikke bør have noget at sige i vor Politik. Et stort Ord burde de have og vilde de faa, om de bar sig klogere ad.« Videre forklarede han, at han hørte selv til Godsejerne, og de burde ogsaa have meget at sige. Der var mange flinke Folk blandt Proprietærerne, men som Klasse holdt han ikke af dem, da »de forener for mange af Bøndernes og Godsejernes Fejl«.²⁵

Han kunde forklare og være imødekommende, langt mere end nogen Venstremand tænkte sig efter hans stejle Udtalelser paa Rigsdagen, og saa var det ham iøvrigt ganske ligegyldigt, om han talte med en jævn eller fornem Mand. Kontrolløren paa Hovedbanegaarden sagde engang til Oberst Rørdam: »Jo, Konseilspræsidenten taler med alle, som om man kunde være hans Lige-mand, og altid har han et venligt Ord til os. Men saadan er det ikke med Hr. X. Vi er nede fra samme Egn og kender hinanden godt fra gammel Tid, men De skal ikke tro, at han ser til mig eller estimerer mig, efter at han er kommet ind i Rigsdagen.«²⁶ Forstinspektøren paa Bregentved, Hofjægermester L. A. Hauch, udtalte engang i et Interview: »Hans stærke, bydende Personlighed mærkedes aldrig; han var egentlig kun, naar vi gik i Skovene, en jævn, bramfri Landmand og Forstmand, der aldrig talte om Politik og tilsyneladende heller aldrig tænkte paa Politik. Han var fin i sit Forhold til alle Mennesker,

redelig til det yderste, rettænkende og uselvvisk, en Mand, der kun tænkte godt om andre, fordi han kun kunde tænke fint selv.«²⁷

Estrup drøftede i disse Aar ofte Politik med sine Sønner, men derimod sjældent med andre Ikke-Politikere, og han lod sig afgjort ikke »pumpe«. Arveprinsesse Caroline sagde, at han var saa »boutonné«. Hvad han havde at sige, sagde han paa Rigsdagen, og der sagde han saa det, han mente, og mente det, han sagde. Da han i et af sine sidste Aar indrettede et Loftsværelse til sine mange Bind Rigsdagstidende, sagde han til sin yngste Søn: »Der staar min Historie.«

Selv med sit eget Parti, Højre, forhandlede han kun sjelden personlig, næsten altid gennem Nellemann. Han var Regent og ikke politisk Partileder. Men han var vidende om alt, og der skete intet, som ikke var hans Vilje. Paa et af Højres Delegeretmøder sagde Professor Peter Hansen engang i en Tale: »Een Gang om Aaret sejlede Venedigs Doge ud paa Havet og trolovede det ved en Ring til Venedigs Stad, og saadan møder Deres Ekscellence een Gang om Aaret her hos os.« Ved disse aarlige Lejligheder indeholdt hans Taler til »sine Meningsfæller« — af en bestemt Grund en enkelt Gang til »sine Venner« — aldrig andet, end hvad der skulde slaas fast af Principper i Henhold til den vedtagne Resolution. Han vogtede sig for »at snakke over sig« — til Ærgrelse for Oppositionen, som gerne havde set, at han havde løftet en Flig af Sløret over Fremtidsplanerne. Den hævnede sig ved at forsikre, at Estrups Taler ganske manglede Originalitet.

I et Brev i 1879 skrev han til Engelstoft, at det var »drøjt nok for mig at leve Sommertiden i denne lumre og tomme By, medens jeg har mine Kære og mine kæreste Sysler langt borte«. ²⁸ Sommerferie kendte han ikke. I de 19 Aar, han var Konseilspræsident, tog han kun een Gang Ferie i tre Uger, og Nellemann fungerede da som Førsteminister. Det gjaldt en Tur til Frankrig, men et Par Dage efter sin Ankomst til Paris kaldtes han hjem paa Grund af sin Stedmoders Sygdom. Hver Lørdag-Søndag tog han til Kongsdal eller til Skafø. Det var dengang en lang Rejse til Jylland — siddende op de to Nætter frem og tilbage i en 1. Klasses Kupé. Sovevogne fandtes jo endnu ikke. Enkelte Gange tillod han sig dog at blive paa Skaføgaard til Mandag Aften. Naar hans Familie om Sommeren boede her, kaldte de ham altid spøgende: Manden, vi ser hver anden Søndag.

De faa Dage, han paa denne Maade var paa sine Gaarde, blev udnyttet til det yderste. Bedrifterne skulde kontrolleres til Hest og til Fods og nye Ordre udgives. Han vidste Besked med alt og vilde vide alt. Som hans gamle Staldkarl sagde: »De' var en faali Kaal, for der ku it' fløttes et Hors i Stalden, uden at han nok sku' si et.«

Skaføgård, set fra Vest. 1900.

I Hjemmet var han den myndige Husfader, hvis Vilje, Mening og Ønske var det ene afgørende. Han taalte daarlig Modsigelse, hvad heller ingen vovede. Bag Strengheden bankede dog et varmt Hjerte. Saaledes tog han sig kærligt af sine Børn og beskæftigede sig meget med dem. Var de syge, kunde ingen som han lægge Puderne til Rette, og var det nødvendigt, holdt han selv Nattevagt, hvor meget han end kunde have at bestille om Dagen. Sædvanligvis var han fuld af Skæmt og godt Lune, særlig i Aarene før og efter hans Ministertid. I disse Aar, hvor Ansvar et hvilte paa hans Skuldre, kunde han derimod være alvorlig og sidde tankefuld og tavs ved Middagsbordet.

Drengene maatte blive, hvad de vilde, for, sagde han, det er lige meget, hvad man udfører i Livet, naar bare man udfører det og gør det ordentligt. Engang ved Middagsbordet drillede han Sønnerne med at sige: »En Slægt holder sig kun i tre Generationer — jeg er tredie Generation!«

De elskede ham til Gengæld, og da han blev gammel, passede de paa ham med rørende Omhu — at han ikke forkølede sig, gik Steder hen, hvor han kunde komme til Skade, eller spiste, hvad han ikke taalte. Det var ofte svært at forhindre, for den Gamle vilde, hvad han havde sat sig for. Da

han engang ved et Frokostbord rakte Haanden ud efter noget, som Lægen havde forbudt ham, og en af Sønerne søgte at hindre ham i at faa det, sagde han bestemt: »Du ved, at det er netop Maaden til at tvinge mig til at spise det.«

Maleren Paul Gauguins Hustru, født Mette Gad, var fra 1867 i mange Aar Huslærerinde i det Estrupske Hjem. Hun var begavet og kvik, havde et vist Frisprog overfor Ekscellencen og vovede endog at sige ham imod. Da der for Eks. engang var Gæster paa Skafø, pegede Estrup over paa nogle Trætøppe og sagde, at det Parti var noget af det smukkeste. Det mente Mette Gad ikke og pegede paa et helt andet Parti som det skønneste. Amtmanden, som var med, hviskede til hende: »Hvor tør De sige ham imod?«

Formodentlig efter sin Moder skriver Forfatteren Paul Gauguin i sin Bog om sin Fader, at Estrup var den Mand, hvis Vilje var Lov; »ogsaa paa sit Gods og i sit Hjem var han den, der saa alt, overvaagede alt til den mindste Enkelthed og ordnede alt efter sit eget Hoved. Paa en Maade var han Tyran, men han var dygtig, aarvaagen overfor nye Forsøg og stort set uegennyttig i alle sine Bestræbelser«.

Fru Estrup var en elskelig Kvinde, som kun saa det gode i alle Mennesker. Hun elskede og beundrede sin Mand og var ham fuldstændig underdanig. Det faldt hende dog ofte svært at maatte underkaste sig hans spartanske Levemaade, vant, som hun var, til meget large og rige Herregaardsforhold. Politik talte de aldrig sammen om, og da hun engang bebrejdede sagde: »Du fortæller mig heller aldrig noget, Estrup,« svarede han med et alvorligt præget Smil: »Det er til dit eget bedste, Regitze, saa har du heller ikke noget at fortælle.«

Paa mange Maader var han en aparte Mand, som levede sit eget aparte Liv paa tværs af, hvad alle andre gjorde. Tidligt stod han op — om Sommeren paa Landet med Solen, saa han selv maatte sadle sin Hest. I København kom han altid sent hjem fra sit Arbejde. Vilde nogen tale privat med ham, maatte de søge ham om Morgenens. De faa mere fortrolige kunde altid melde sig til hans Frokost Kl. 10 og der faa ham i Tale.

Han var en gæstfri og charmerende Vært, der passede sine Gæster med en Omhyggelighed, som undertiden kunde være anstrengende, især naar det drejede sig om et flere Dages Besøg. Altid var han paa Færde for at underholde og vise Gaard eller Omegn. Han kunde ogsaa i al Godmodighed finde paa at »ærte«.

I Selskabslivet var han den korrekte Kavaller til Fingerspidserne, livlig, undertiden kaad. Han holdt af at disputere med velbegavede Mennesker og kunde da blive ligefrem sprælsk med heftige Armbevægelser, men han

respekterede en selvstændig Mening. Undertiden morede det ham at affyre nogle voldsomme, politiske Meninger — som et Skud Hagl — ind i en Flok Gæster og saa se, hvordan det virkede paa hver enkelt. Eller han gav sig til at forsvare en Anskuelse, naar han vidste, at den ikke blev delt af dem, han talte med — blot for at skabe en fornøjelig Meningsmodsatning. Paul Gauguin fortæller, at hans Moder fra sit Hjem nærede udpræget liberale Anskuelser, og det morede Estrup ved Selskaber at iagttage den Uforfærdethed, hvormed hun forfægtede disse overfor Gæsterne, for Eks. til stor Forbløffelse for et stokkonservativt Regeringsmedlem.

Han satte Pris paa at møde stærke Karakterer. Om det saa var Hansvanen, der vogtede sin rugende Mage i Skaføgaards Sø saa nidkært, at den ikke taalte noget Menneske paa Stien langs Søbredden, havde den hans Sympati.

Efter sin Fader havde han arvet en udpræget pædagogisk Evne. Han holdt af Børn, og de kom meget hurtigt tillidsfuldt til ham. I et Skab gemte han Legetøj, som han tog frem, naar han fik Børnefremmede, og Børnene huskede senere hen i Livet den Kærlighed, hvormed han havde taget sig af dem. Han viste dem Ures og Laases Indretning og forklarede utrættelig alt, hvad de vilde vide. Kun savnede han til Tider den rette Forstaaelse af deres Udviklingstrin og betragtede dem næsten som Voksne.

Da for Eks. en af hans Sønesønner som lille, i endnu ikke skolepligtig Alder, engang var med sin Moder paa Køretur i Skaføgaards Skove, tog han ved Hjemkomsten imod dem. Med nogen Forventning spurgte han Drengen, om han nu ogsaa havde lagt Mærke til nogle bestemte, spredtstaaende Træer, som var Skovens Pryd. Da Drengen svarede nej, blev han øjensynlig skuffet og nærede længe Mistillid til hans Aandsevner. Ved en anden Lejlighed roste han en anden af sine Børnebørn til en ældre Grevinde Dannekiold, og da hun spurgte, om han var velbegavet, svarede Estrup: »Ja — for jeg skal sige Dem, han tænker, før han taler.«

Fru Regitze Estrup, født Baronesse Holsten 1876.

Stadig maatte han kæmpe med sin Sygdom og hostede altid. En hyppig Bemærkning til ham var: »Det er en grim Hoste, Deres Excellence har,« hvortil altid Svaret var: »Den Dag, jeg ikke hoster, er jeg død.« Da en Mand engang spurgte til hans Befindende, svarede han: »Tak, bedre, end jeg fortjener, og ikke saa godt, som jeg kunde ønske.« I April 1878 skrev han, at Helbredet havde været mindre godt i Efteraaret, megen Hoste, og at han mærkede Trykket af sine 53 Aar.

Kun ved streng Selvtugt lykkedes det ham at holde Sygdommen nede. Han havde sin egen Mening om denne Familiesygdom, og længe før nogen Læge havde opstillet Teorien om dens Smitte gennem Mælken, havde han selv en Anelse om det og forbød sine Børn at drikke den raa og ukogt. Regelmæssig, nøjsom og myreflittig levede han Dag for Dag, i København ved sit Skrivebord, i Ministeriet eller paa Rigsdagen, men paa Landet ude i Mark og Skov. Selv naar han havde sine hyppige febrile Bronchit'er, gav han ikke op, og hans Familie mindes kun, at han een Gang holdt Sengen i 1½ Dag. Kosten var paa hans Sygedage Bygvandgrød med kogt Mælk og saa Vand til at dulme Hosten. Han havde ingen synderlig Tillid til Læger og kendte bedst selv den Kur, som var sundest for ham.

Naar han blev hentet ved Jernbanestationen, kørte han i aaben Vogn i al Slags Vejr. Kuskene paa Skaføgaard og Kongsdal havde i saa Henseende deres bestemte Ordre. Han hadede lukkede Vogne, fordi han vilde følge Hestens Gang og Kørselen, særlig naar det var mørkt. Da Kusken paa Skafø engang skulde hente Estrup og Fru Estrup, og det var et Herrens Vejr, mente han efter megen Overvejelse, at det dog vist denne Gang var uforvarsomt ikke at tage den lukkede Vogn. Men da Estrup steg ud af Toget og saa den, spurgte han straks, hvem der havde givet Ordre hertil. Kusken svarede, at det var paa hans egen Tilskyndelse, og uden et Ord mere anbragte Estrup sig oppe paa Bukken ved Siden af Kusken.

Om Efteraaret holdt han af at komme paa Jagt, men hans Tid levede ham ikke mange Dage dertil og altsaa heller ikke til megen Øvelse. Følgelig blev han heller aldrig nogen rutineret Skytte.

Han satte Pris paa smaa private, anerkendende Bemærkninger. Da han engang sammen med sin Kone efter et Besøg paa Meilgaard hos Baron Juel-Brockdorff om Aftenen naaede tilbage til Skafø, sagde Fru Estrup: »Du er en langt mere ordentlig Mand i dine Skove, Estrup.« En saadan Ytring glædede ham og blev husket. Derimod brød han sig ikke om offentlige Anerkendelser. Han vilde ikke modtage nogen Titel. Den Dekoration, som han satte mest Pris paa, var Dannebrogsmændenes Hæderstegn, som han fik i 1877 paa Kongens Fødselsdag den 8. April. Den, syntes han, var den fineste Orden, fordi ingen var for ringe og ingen for stor til at kunne faa den. Skulde

han i Galla, spurgte han altid Tjeneren, om han havde husket Sølvkorset. Han blev Storkors af Dannebrog ved sin Fratræden som Indenrigsminister i 1869 og Elefantridder paa Kongens Fødselsdag den 8. April 1878. Udenlandske Ordener vilde han ikke modtage.

I København boede de, som nævnt, paa Kongens Nytorv 15, indtil han i 1879 af Grev Frijs købte dennes Palæ Toldbodvej 34, hvor han beboede 1. og 2. Sal.²⁹

AARENE 1877--82

Udstedelsen af den provisoriske Lov blev modtaget med Jubel i alle Højrekredse Landet over. En stor Mængde Takke- og Tillidsadresser indløb til Kongen og Estrup med over 70,000 Underskrifter. Alene fra Estrups egen Egn, Randers Amts 4. og 5. Kreds, indløb en lignende Adresse underskrevet af 280 By- og 603 Landboere, hovedsagelig Gaardmænd. Estrup svarede: »Jeg beder de Folketingsvælgere for Randers 4. og 5. Kreds, som har underskrevet den til mig indsendte Adresse, modtage min Tak for den udtalte Tilslutning til Ministeriets Bestræbelser for i Kampen mod »det forenede Venstre« at hævde Kongens og Landstingets ved Grundloven hjemlede Ret, og for deres Tillid til, at vi vilde holde ud i Kampen. Mine Venner kunde være forvissede om, at saa længe jeg har Kongens Tillid og fuld Tilslutning hos den Del af det danske Folk, som ikke følger »det forenede Venstres« Førere, skal jeg ikke trættes i denne Kamp, hvor det ogsaa efter min Overbevisning gælder »gamle Danmarks Fremtids Lykke« (det sidste en Gjentagelse af Adressens Slutningsord). Berg kaldte dette Svar — paa »Molboadressen« — for en knyttet Næve imod Forhandlingspolitiken, mod Venstre og Folketinget. Fra nu af vidste han, hvad Ministeriet førte i sit Skjold, nemlig Kamp paa Kniven.¹

Den 66-aarige Biskop Monrad foretog atter en af sine mærkelige Frontforandringer, som paa hans ældre Dage bidrog til at svække hans ansete politiske Position fra Halvtredserne og Tredserne. Skønt tidligere imod Parlamentarismen hævdede han nu, at naar en søvnløs Mand (Danmark) havde ligget længe paa sin højre Side, vendte han sig om paa den venstre. Den provisoriske Lov var et Misgreb, fordi en saadan i Følge Grundloven kun maatte anvendes i paatrængende Tilfælde. Han erkendte dog, at Folketingets Flertal helt og udelt havde Skylden for, at der ikke var kommet nogen ordinær Finanslov i Stand.² Lidt senere — i sit 19. Brev i 1882 — giver han Parlamentarismen en udførligere Omtale. Ganske vist kunde den ikke blive den

store, ledende politiske Grundtanke, før den var anerkendt af alle. Ulykken var, at »der var taget paa den med for rappe Hænder«. Men den var det bedste Værn for Kongemagten — som i England — og i Stand til at skabe den stærkeste Regering.³

Aaret 1877 var iøvrigt uheldigt for Venstre paa flere Maader. Efter Affæren i Folketinget fulgte i Foraaret Afsløringen af I. A. Hansens Misligheder overfor de to Forsikringsselskaber, han ledede. Kort efter døde han. »Morgenbladet« tav til Afsløringerne, men Sofus Høgsbro skrev til Bj. Bjørnson, at I. A. Hansens Bortgang var en Lettelse. »Hans Nærværelse mellem os var en stadig Anledning til Strid indbyrdes og til Uvilje udefra.« Det sidste Aar havde hans politiske Betydning kun bestaaet i at støtte Berg. Hen paa Sommeren og Efteraaret kom Rigsrettens Dom i to Sager, som Venstre i Folketinget havde anlagt mod Krieger, Grev Holstein-Holsteinborg og Fønnesbech for Salg af Marmorkirkens Ruin og Grund til Tietgen og mod Hall og Worsaae for Overskridelse af Bevillingen til Opførelse af det kgl. Teater. Begge Domme lød paa Frikendelse.

Disse Begivenheder lagde i Sommeren 1877 en vis Dæmper paa Venstres Agitation, men fra begge Grupper lød det samstemmigt, at de ikke vilde slutte Fred med Provisorieministeriet. Bojsen frygtede dog Bergs Voldsomheder, naar Rigsdagen traadte sammen, og baade han og Grev Holstein-L. manede til ikke at bruge kraftige Midler. Revolutionen, sagde sidstnævnte paa et Møde i Oktober i København, har vi i Baglommen.⁴

Høgsbro mente, at de Nationalliberale gerne vilde opgive Ministeriet, naar Venstremændene vilde lade dem raade, men det vilde disse ikke. »Efter min Mening,« skriver han, »maa vi være fattede paa at leve under Provisorier og Estrupper, indtil der kommer en friskere Luftning fra Europa. — — — Vi *kan* ikke give efter; bruge Magt vil vi ikke, skønt mange Egne af Landet er rede dertil. Saaledes er vi indskrænket til den passive Modstand som Ungarn under Frans Dæk i 1850—63.«⁵

Enkelte Skattenægtelser fandt Sted her og der, men Berg raadede fra det, ogsaa fordi Landets Indtægter hovedsagelig hidrørte fra de indirekte Skatter, og Metoden derfor var uden Betydning. En »Grundlovsværneforening« blev dannet, men fik heller ikke større Indflydelse. Den 1. Juni udsendte Venstre en glødende Fællesudtalelse, underskrevet af samtlige Bestyrelsesmedlemmer. Ministrene beskyldtes heri for Grundlovsbrud og for i deres Indstilling til Kongen den 12. April at have fortiet Sandheden for Majestæten. Ministeriet anlagde Sag, og ved Højesteret idømtes hver af Underskriverne en Bøde paa 300 Kr. I September bragte »Dansk Folketidende« tre Artikler, hvor det søgte at paavise, at Estrups Forbillede var Bismarck i Aarene 1863—66.

Indenfor Højre tog man Sagen med Ro. Nellesmann instruerede Lars Dinesen om ikke at bibringe Venstre det Indtryk, at Højre var i Forlegenhed for at faa Provisoriet afviklet. Tværtimod foretrak Regeringen at forlænge det frem for at finde sig i Folketingets videre Overgreb.⁶

Straks efter April 1877 drøftede Venstre Spørgsmaalet om at anklage Ministeriet for Rigsretten, men opgav hurtigt Tanken. Rigsretten bestod af 13 Jurister og 13 valgte af Landstinget; af disse sidste vilde kun de tre blive Venstremænd. Juristerne antoges sikkert at ville følge Højre i en Godkendelse af den provisoriske Lovs juridiske Grundlovs-mæssighed, og Venstre vilde ikke risikere en saa overvældende Godkendelse. »Morgenbladet« skrev, at Rigsretten ikke huede det som Middel til at løse politiske Konflikter. Den Repræsentation, som henskød Afgørelsen af politiske Spørgsmaal til Rigsretten, udstyrede denne med en Myndighed, hvortil der ikke fandtes nogen Hjemmel i Forfatningen. Samtidig gav den sig selv Vidnesbyrd om parlamentarisk Svaghed, idet den lagde i andres Hænder en Opgave, som den selv ikke mente sig forpligtet eller berettiget til at løse. Principielt bestred Bladet saaledes Rigsrettens Competence til at være Over-Forfatningsmyndighed.⁷ Grev Holstein erklærede i Folketinget om Efteraaret, at Afgørelsen om Provisoriets Lovlighed ikke laa hos Rigsretten, men hos Folkets Flertal!

Nellesmann mente, at Venstres Stilling var uholdbar, naar det paa den ene Side nægtede at give Regeringen Betingelser for en regelmæssig Statsstyrelse og stemplede Provisoriet som Grundlovsbrud, men paa den anden Side ikke vilde anlægge Rigsretssag. En saadan Optræden var paa Revolutionens Rand, fordi den gik ud paa at kuldkastrer Forfatningen, gøre Folketinget til Dommer over Forfatningens Grundsætninger og bestemme Grænsen for Kongens og Landstingets Myndighed.⁸ Monrad beskyldte Venstre for at mangle Mod. Estrup mente, at det var en Æressag for Folketinget at anlægge Sag og ønskede et saadant Skridt, som kunde fri ham for Ansvar. Han omgikkes endog i Sommerens Løb med Tanken om at bevæge Kongen til at anklage Ministeriet,⁹ men baade Klein og Krieger gik bestemt imod Planer af denne Art og hævdede, at det var ugørligt efter Forfatningen.¹⁰

I August foreslog Baron Zytphen-Adeler paa et Venstremøde at tilbyde Estrup Overenskomst mod, at han trak sig tilbage og overlod et Par Pladser i Ministeriet til Venstre.¹¹ Dette Forslag blev imidlertid ikke vedtaget. En Del private Forhandlinger fandt Sted mellem Politikere af de forskellige Partier. Hovedindtrykket af disse var dog, at Venstre slet ikke vilde forhandle, naar Rigsdagen atter samledes, men agtede at fortsætte sin Nægtelsespolitik til Skade for den rolige Udvikling.

I Juli traadte Forsvarsministeren, General Haffner tilbage, fordi Estrup

nægtede ham Tilladelse til paany at forelægge et Forslag til en moderne, militær Straffelov, som i samme Skikkelse var forkastet i sidste Samling af Landstinget. Til hans Afløser valgtes Generalmajor Frederik Dreyer.

*

Da Rigsdagen mødte, forelagde Estrup Finanslovene for det indeværende Aar, 1877—78, og for 1878—79. I en Anmærkning til den første var den provisoriske Finanslov optrykt. Denne Maade, mente han, vilde lette Tilbagevenden til normale Tilstande, idet Tinget ikke behøvede at gaa ind paa Striden om den provisoriske Lov, hvad man ikke kunde undgaa, hvis den var forelagt særskilt.

Øjeblikkelig begyndte Opgøret, og med større og større Skarphed traadte Modsætningerne frem imellem de to Venstregrupper. Berg var mest krigslysten. Hans Taler var saa ætsende, som aldrig før, saa fulde af Spidsfindigheder og Spydigheder imod Ministeriet, Højre og det moderate Venstre, at de, som Bojsen udtalte, kun tjente til yderligere at uddybe Modsætningerne. Han vilde forkaste baade den provisoriske Lov, Finanslovsforslagene og en eventuel midlertidig Finanslov. Bojsen erklærede vel, at ingen grundlovstro Rigsdagsmand kunde give den provisoriske Lov sin Stemme, men han vilde heller ikke kaste Broen af til Forhandling om Finanslovene. Hans og Grev Holsteins lønlige Haab var ved Imødekommenhed at vinde en Del af Højre til Fællesoptræden mod Ministeriet.¹²

Finansloven 1878—79 sendtes i det sædvanlige Finansudvalg, men Finansloven 1877—78 med den provisoriske Lov til et særligt, politisk Udvalg, som skulde træffe nærmere Bestemmelse om dem. De mest interessante politiske Forhandlinger kom imidlertid til at foregaa bag Kulisserne.

Allerede faa Dage efter Finanslovens Forelæggelse havde Folketingsmand, Højesteretssagfører J. H. Bagger søgt Grev Holstein-Ledreborg og drøftet med ham, hvorledes det kunde lykkes at naa tilbage til normale Tilstande.¹³ Lignende Tilskyndelser fik baade han og Klein af de tre Forligsmænd fra 1875, Redaktør Th. Nielsen, Gaardejer Aaberg og Lars Dinesen, idet disse tre atter virkede for et Forlig og anbefalede at vedtage en ordinær Finanslov uden at kræve nogen Ydmygelse af Regeringen for Provisoriet.¹⁴ Grev Holstein-L. fastholdt dog, at han hverken vilde forhandle med Ministeriet eller gaa med til en Godkendelse af de provisoriske Love, men han vilde paa den anden Side heller ikke bestride, at der muligt kunde findes en Form, for Eks. en midlertidig Bevillingslov, som Folketingsflertallet kunde gaa med til. Det mente han, at Venstre ogsaa havde været villig til den 31. Marts. Grev Holstein og Bagger supplerede sig derefter med Klein, som stod sig godt med Venstre og samtidig vilde være i Stand til at forhandle med Estrup.

Nellemann frygtede mest, at Venstre vilde lade den provisoriske Lov ligge og gaa til Forhandling af Finansloven 1877—78 ved Udvalg og de sædvanlige Intriger,¹⁵ og erklærede sidst i September, at en Forkastelse af Finansloven tillige var en Forkastelse af den til denne anmærkningsvis knyttede provisoriske Lov. De konservative Blade var nok uenig med ham, men Estrup gav ham Ret og lod sin Mening herom gaa videre til det politiske Udvalg. Den 9. Oktober tilskrev han dette: »I Anledning af Finansudvalgets ærede Skrivelse af 8. ds. undlader jeg ikke at meddele, at Ministeriet anser den provisoriske Lov af 12/4 d. A. om Indtægts- og Udgiftsbevilling o. s. v. for bortfalden ved en Forkastelse af det mig den 2. Oktober d. A. fremlagte Forslag til Finanslov for indeværende Finansaar. For saa vidt Finansudvalget endvidere spørger, om Ministeriet antager, at ovennævnte Finanslovs Vedtagelse af Folketinget ligeledes er en Vedtagelse for dette Tings Vedkommende af nævnte, provisoriske Lov, kan jeg hertil kun svare, at jeg ikke indser, hvorledes Finanslovsforslagts Vedtagelse skulde kunne siges at være en Vedtagelse af selve den provisoriske Lov, eftersom denne i Følge sit eget Indhold træder ud af Kraft, saa snart Finansloven for indeværende Aar udkommer. Den provisoriske Lov af 12. April d. A. behøver efter Ministeriets Mening ikke at vedtages af Rigsdagen, idet den maa vedblive at gælde, indtil den bortfalder ved Forkastelse eller afløses af en ny Lov.«¹⁶

Det politiske Udvalg forhandlede først om en midlertidig Bevillingslov, der kunde træde i Stedet for den provisoriske. Der nedsattes et Underudvalg, men det opgav snart Forhandlingerne, da Venstre kun vilde gaa med til at bevilge de løbende Udgifter, og det vilde Estrup ikke nøjes med. Man prøvede derefter paa at blive enige om Finansloven 1877—78, men her skabte de konstitutionelle Punkter paany Vanskeligheder. Klein og Rimestad forhandlede med Estrup, der var villig til at give Folkeskolelærerne et Dyrtidstillæg i Lighed med Tjenestemændene, men stillede sig afvisende overfor Imødekommenhed paa de andre Punkter. Han spurgte — efter Krieger: »Hvad faar jeg for Eftergivenhed — hvad vinder Rigsdagen?«¹⁷ Tilsidst gav han dog sit Minde til en Overenskomst, som imidlertid blev forkastet paa et Venstremøde den 13. Oktober.

Den 27. Oktober sluttede det politiske Udvalg og indsendte en Betænkning til Ministeriets Udtalelse. Flertallet (8 Medlemmer) foreslog: 1) Den provisoriske Lov af 12. April udskilles af sin Forbindelse med Finanslovsforslaget, 2) Der nægtes den provisoriske Lov Overgang til 2. Behandling. Et Mindretal (Berg og to af Venstre) indstillede Finanslovsforslaget til Forkastelse. Et andet Mindretal (Klein og tre af Højre) fraraadede at følge den under 2) foreslaaede Vej, inden der var vedtaget en midlertidig Bevillingslov, idet Statshusholdningens Førelse ikke kunde savne Hjemmel for de nødvendige Udgifter.

Flertallet begrundede Adskillelsen af Finanslovsforslaget og den provisoriske Lov med — som i 1853 — at ønske den sidste underkastet en særskilt Behandling og direkte Afstemning i Tinget for derved at opnaa større Klarhed. Det vilde være af Betydning.¹⁸

Hermed var Situationen blevet kritisk. Hvis Udvalgsflertallets Indstilling blev taget til Følge af Folketinget — hvad den sikkert vilde — og den provisoriske Lov forkastet, uden at der var vedtaget enten en ordinær eller midlertidig Finanslov, stod Regeringen uden Hjemmel til at inddrive Skatter og til at afholde de nødvendige Udgifter. Men en ordinær Finanslov havde allerede vist sig umuligt at gennemføre. Paa Regeringens Side overvejede bl. a. Nellesmann at møde Forkastelsen af den provisoriske Lov ved umiddelbart efter at indbringe Forslag om en midlertidig Bevillingslov. Da den provisoriske Lov bortfaldt senest 24 Timer efter dens Forkastelse, var der imidlertid kun et Døgn at virke i. Lykkedes det ikke i Løbet af denne Tid at naa en Overenskomst, mente Nellesmann, at Rigsdagen vilde blive hjemsendt og en ny provisorisk Lov udstedt, men Ansvarret herfor var da Rigsdagens. Krieger skriver, at Estrup ansaa en saadan Fremgangsmaade — at det var Regeringen selv, som fremsatte Forslag til Bevillingslov — som uheldig for dennes Anseelse.¹⁹

Hans Svar af 30. Oktober til Udvalget var meget skarpt og afvisende. Dets Betænkning manglede enhver Begrundelse af Flertallets Indstilling om at forkaste den provisoriske Lov af 12. April. Ministeriet havde vel ikke noget imod en midlertidig Bevillingslov, gældende indtil en Finanslov 1877—78 var vedtaget, men det var unyttigt, fordi den provisoriske Lov fuldt ud afgav fornøden Hjemmel til Statsindtægternes Optræden og Statsudgifternes Afholdelse, saa længe den ikke var forkastet. Derimod forstod Ministeriet ikke, hvorledes Flertallet kunde forsvare Forkastelsen, før der var tilvejebragt et andet Grundlag for Statshusholdningens Førelse. Regeringen agtede ikke at forelægge et Forslag om en midlertidig Bevillingslov midt i Finansaaret — for ikke at afstedkomme Forstyrrelser i Statsstyret — og det tilkom den heller ikke at gøre det. Folketingets Flertal maatte selv bære Ansvarret for at forkaste den provisoriske Lov. Heller ikke anerkendte Regeringen Folketingsflertallets Ret til at gøre Vedtagelsen af en saadan Bevillingslov betinget af Rigsdagens Opløsning, da det alene tilkom Kongen at afgøre, om en saadan skulde finde Sted eller ej.²⁰

I Folketinget tog man atter fat den 5. November paa Forhandlingerne om Finansloven 1877—78, men allerede Dagen efter brød Tinget af for at afgøre Stillingen til den provisoriske Lov, og herunder kom man gentagne Gange ind paa Spørgsmaalet om den midlertidige Bevillingslov. Fra hele Venstre lød der stærke Ord mod Provisoriet, men Estrup lod sig overhovedet ikke rive med

ind i nogen Diskussion om dettes Lovlighed. Han svarede blot, at han var villig til at svare, men kun paa rette Sted og for de rette Dommere. To Gange, skriver »Morgenbladet«, hævdede han Stemmen paa Ordet »lovlig«, som for at ingen skulde mistænke ham for ulovlige Tendenser.²¹ Han vilde indrømme Tingene 24 Timer, hvis de i Løbet af denne Tid kunde blive enig om en midlertidig Bevillingslov — i modsat Fald maatte han udstede en ny provisorisk Lov.

Grev Holstein-L. udtalte, at han vilde helst undgaa Konflikt igen.²² Berg mente det rigtigt at sige uden Omsvøb, at den Kamp, der førtes, var her — som i flere andre Lande — i sin Rod af social Natur. Det var en Kamp mellem de forskellige Klasser i Samfundet — de gamle Privilegiemænds Kamp for deres egne Interesser og Menigmændenes for Ligestilling.²³ Det samme gentog Hørup senere og nægtede at gaa med til en midlertidig Bevillingslov for ikke at skyde en Piedestal ind under Ministeriets Fødder, paa hvilket det tilsyneladende kunde faa Fodfæste med et Skin af Lovlighed.²⁴ Den 7. November forkastede derpaa Folketinget den provisoriske Lov.

Nogle Dage forinden havde Klein, Bojsen og Grev Holstein-L. genoptaget Forhandlingerne om en midlertidig Bevillingslov. Bojsen erklærede i Tinget, at Venstres Program af 30/7 1870 ikke indeholdt Tanker om en uløselig Strid med Enderesultatet: Sejr eller Nederlag for et af Partierne.²⁵

Klein var villig til at indbringe sit i Udvalgsbetænkningen antydede Forslag, som var nærmere udformet den 5. og 6. Krieger havde ventet, at Estrup pure vilde have afvist Planen, fordi det havde svaret til hans Karakter, »saaledes som den almindelig opfattedes«, men »mærkværdigvis« sagde han blot, at han ikke kunde eller vilde afslutte nogen Overenskomst bag Landstingets Ryg.²⁶ Hermed var Klein tilfreds. Estrup overlod Forhandlingerne til de to Ting indbyrdes. Som han sagde i Folketinget, var det vel Reglen, at det tilkom Regeringen at føre Sagerne gennem Rigsdagen, men dette Tilfælde dannede en Undtagelse.

Der indtraadte nu den mærkelige Situation, at Venstre vilde give en midlertidig Finanslov, der omfattede baade de løbende Udgifter og de af Folketinget før den 31. Marts bevilgede. Det var betydelig mere end det af Klein foreslaede, idet hans Forslag kun omfattede det, som den provisoriske Lov indeholdt, og altsaa det, som begge Ting var blevet enig om i Foraaret. Men det var jo netop det, som Venstre ikke vilde med til. Hellere end at vedtage en midlertidig Finanslov, der mindede om den provisoriske, vilde det gøre Bevillingerne rigeligere. Det kunde ikke det ene Øjeblik forkaste den provisoriske Lov og i det næste vedtage en, som dækkede den ganske. Grev Holstein mente i det hele taget ikke, at det tilkom hverken Udvalget eller Folketinget

at byde Regeringen en saadan Lov, men det tilkom heller ikke Regeringen at vrage det, som de kunde strække sig til. De kunde ikke sige ja til noget, som kunde se ud som en Godkendelse af den provisoriske Lov. Han foreslog derfor en Ændring til Kleins Forslag i Overensstemmelse med, hvad han havde sagt.²⁷

Krieger skriver, at Estrup fandt Venstres Tilbud barnagtigt eller uforskammet, som man vilde. Som Landstingsmand maatte han vistnok gaa imod det, men som Minister vilde han overlade det til Landstinget.²⁸ I Folketinget erklærede han imidlertid, at Regeringen naturligvis ikke kunde have noget imod Grev Holsteins Tilbud, der var fyldigere end Kleins og det, som Regeringen selv havde anset for tilstrækkeligt.²⁹

I Landstinget var der nogen Stemning for Kamp, og navnlig frygtede en Kreds med Skeel i Spidsen, at saafremt Folketingets Betingelser blev modtaget blankt, vilde det overfor Vælgerne gøre Landstinget til den slagne Part. Estrup selv havde, som nævnt, ganske vist erklæret sig tilfreds i Folketinget, men han skal have betroet Krieger, at han ikke nærrede noget »lønligt Ønske« om Folketingsforslagets Antagelse. Det vilde nemlig vanskeliggøre de Forhold, hvorunder der skulde arbejdes videre paa Finanslovene, bl. a. fordi det sikkert vilde bidrage til, at de to Venstregrupper løb sammen igen.³⁰ Enkelte af Højre mente, at Venstre endnu ikke var myg nok og trængte til en provisorisk Finanslov Nr. 2. Krieger stillede tilsidst — med Estrups Sanktion — et Ændringsforslag, som førte Folketingets Bevillingsforslag tilbage til det af Klein foreslaaede.

Sent paa Aftenen den 8. November var de to Ting endnu ikke blevet enige. Den midlertidige Finanslov gik fra det ene til det andet, medens stærke Kræfter indenfor det moderate Venstre og de Nationalliberale virkede for Fred. Ogsaa Nellesmann ønskede en Afslutning. Stridens Kerne blev mere og mere Prestigespørgsmaalet, Grev Holsteins eller Kriegers, d. v. s. Folketingets eller Landstingets Ændringsforslag, for at ende i den Formalitet: skulde Regeringen have Lov til at fremme visse overordentligt bevilgede Arbejder, naar de allerede var begyndt, men ikke, naar de kun var forberedte! Paa et Tidspunkt syntes al videre Forhandling haabløs, da der ret tilfældig arrangeredes et Fællesudvalg. Ved Grev Holsteins energiske Medvirken enedes man efter 13 Møder i Tingene paa samme Dag i sidste Time om en midlertidig Bevillingslov, gældende til Aarets Udgang og siden forlænget Finansaaret ud. »Novemberforliget«, som det kaldtes, havde atter givet Regeringen et parlamentarisk Grundlag for Statshusholdningens Drift.

Edv. Brandes skriver, at Estrup kvitterede for Forliget med en Mine, som om det hele ikke vedkom ham. Der var ikke saa lidt Styrke i dette hans Væsen, ikke mindst fordi Venstre ikke havde været vant dertil. Saadanne Folk som Fønnesbech havde ikke haft denne Mine. Estrup, enten det nu var med-

født eller paataget, spankulerede omkring mellem sine egne og endnu mere mellem Modstanderne, som om han befandt sig paa Bjerget Olympos, medens alle de andre kravlede rundt paa Jorden sysselsat med Ting, der i hvert Fald først ved den endelige Afgørelse kunde berøre ham. Blev man enig om en Finanslov — godt; blev man ikke enig — ogsaa godt, saa skaffede han sig selv en saadan eller han regerede med slet ingen; visnede man hans Forslag — ogsaa godt; ja endnu bedre, thi saa fyldte man hans Statskasse med Millioner, som det var heldigt at have i Beredskab. Kongen havde valgt ham til Minister — og ingen kunde løse ham fra hans Forpligtelse uden hans Herre Kongen.³¹

Berg og Hørup saa med Sindsro paa Bojsens Forligsbestræbelser, for hvad end Følgen blev, skriver Edv. Brandes, vilde de tjene paa det. Faldt Estrup, var den Skanse taget, og blev han siddende, vilde det svække de Moderate. Berg kunde saaledes have væltet det hele ved at lade sin Gruppe stemme imod den Afvigelse fra Forretningsordenen, som muliggjorde Forelæggelsen af Bevillingsloven.³² Han udtalte imidlertid, at han — som Mindretal — vilde stille sig neutral overfor de Forhandlinger, der gik ud paa at yde Regeringen, uden dens Ønske eller Begæring, forfatningsmæssig Hjemmel til at fortsætte. Grunden hertil var dels, at Regeringen altid havde hævdet, at den selv vilde »lave« sine Finanslove, og dels, at hans Opfattelse af Folketingets Fremgangsmaade til Hævdelse af sin forfatningsmæssige Stilling kun kunde være fulgt, naar den havde været delt af hele Oppositionen.³³

I flere Aar havde han af alle Kræfter anvendt sin vældige agitatoriske Slagkraft paa at hamre sin Idé ind i Bondebefolkningen. Det var ogsaa lykkedes ham at drive Bønderne flokkevis ind i Venstre, i høj Grad hjulpet af den deprimerede Stemning paa Grund af daarlige Høstaar og begyndende daarlige Konjunkturer, men hans magtfulde Sikkerhed og undertiden drillende Overlegenhed havde samtidig stødt mange af de andre Venstreførere fra ham. Høgsbro skriver, at han gik for stærkt frem, tit uden at gøre sig Følgerne klart. Han havde saa godt som alle ældre og erfarne Medlemmer af Partiet imod sig. Hans Styrke var hos de unge og uerfarne, og hans Magt beroede paa Evnen til at agitere.³⁴

Provisoriet og det paafølgende Forlig blev hans første store Nederlag, og ved Rigsdagens Begyndelse saa han skuffet ud over sin reducerede Hær. Kun et Faatal af den havde kunnet følge hans forhastede Opmarch, og han erkendte, at han maatte endnu have Taalmodighed. Men paa den anden Side var der heller ingen, der ventede, at de forsonlige Toner den 8. November 1877 betød bestandig Ro — kun Vaabenhvile, hvor Geværerne var sat sammen paa Marken.³⁵ Edv. Brandes skrev sidst i November til sin Broder, at

den 8. i Begyndelsen saa ud som en Sejr for Venstre, men nu var det gamle Spil atter begyndt, og det var muligt, at Venstre blev snydt igen. Berg stod haardt imod al Moderation.

*

Efter Nytaar 1878 tog man fat paa Finansloven 1878—79. Der var Vilje fra alle Sider — den Berg-Hørupske Gruppe undtagen — til at undgaa Strid, og Loven blev vedtaget. Under Hensyn til de urolige Forhold i Europa gik det moderate Venstre endog med til betydelige Forhøjelser af Bevillingerne til Hær og Flaade, saaledes at Berg bittert skrev, at det virkelig var lykkedes Estrup at føre sin Plan igennem med de stykkevise Forsvarsbevillinger uden Forhøjelse af Formue- og Indkomstskatten. Tillige enedes man om de resterende »konstitutionelle« Punkter og om forskellige Jernbanelove.

Hørup sagde, at han havde hørt til dem, som havde betragtet Dannelsen af Ministeriet Estrup i 1875 som et Fremskridt, fordi han saa i det noget — efter vore Forhold — hjemligt og naturligt og derfor berettiget. Det konservative Parti var blevet repræsenteret ved deres egne Mænd, og man havde modtaget dem i Forventning om, at de vilde bringe bedre, renere og klarere Tilstande. Men Ministeriets Politik havde ikke været konservativ, og den første Begrundelse for Provisoriet var fremkommet i de nationalliberale Blade. Hans Nej til Finansloven var derfor af demonstrativ Natur.³⁶

De sidste Rigsdagsforhandlinger prægedes mest af Bitterheden mellem de to Venstregrupper, der beskyldte hinanden for at have svigtet Venstres Program. Skarpest faldt Ordene den 14. Marts. Henvendt til de Moderate sagde Hørup, at det var en mærkeligt opdragende og disciplinerende Magt, den provisoriske Finanslov havde haft paa dette Tings Medlemmer. Men det var naturligvis ogsaa Mening.³⁷ Berg skrev i »Morgenbladet«, at Venstres Stilling den 1. Oktober havde været saa stærk og klar, at hvis dets Repræsentanter havde været deres Stillinger voksne og deres Udtalelser til Vælgerne tro, vilde tre Fjerdedele af det folkevalgte Kammer i Forbindelse med en trofast, frisindet Befolkning have ført Demokratiet til Sejr. Nu var Venstre splittet. Ministeriet havde sejret, og dets Stilling var uantastelig, set fra et parlamentarisk Standpunkt.³⁸ Oppe fra Norge lød Bjørnstjerne Bjørnsons dybe Foragt for Venstres Forlig. Han vidste nok, at dets Program var uklart, men han havde dog troet, at dets Harme over Grundlovsbruddet var ægte!³⁹

Faa Dage før 3. Behandling af Finansloven sprængte Berg og Hørup »det forenede Venstre« og dannede deres egen Gruppe, »Folketingets Venstre«, der efterhaanden i daglig Tale mest kaldtes »de Radikale«. Berg bragte i »Morgenbladet« følgende Billede af Situationen: Et Herskabskøretøj med Estrup som Kusk. Paa Bukken sidder Grev Holstein-L. og Bojsen, og begge har faaet Lov

til at holde i Enden af Tømmerne. Det store Hartkorn og Geheimeraaderne sidder lunt inde i Karetten og bag paa som Tjenere staar Høgsbro og Th. Nielsen.

Den 30. Marts udsendte de to Venstregrupper hver for sig et Opraab til deres Vælgere, og begge støttende sig til »det forenede Venstres« oprindelige Program. I Bergs Opraab hedder det: »Gennem Sammenslutning af tidligere Modstandere er der i Rigsdagen skabt en Situation, i Følge hvilken Ministeriet kan gaa eller blive, som det passer dets egne politiske Interesser. Folketinget har ved at bevilge Finansloven for næste Aar anerkendt Ministeriets fortsatte Regering.«⁴⁰ Begge Grupper bekæmpede hinanden paa Møder og i Blade. Berg vilde helt udrydde de Moderate.

*

Hvad der mest havde bidraget til Forliget, var de Moderates Haab om, at Ministeriet vilde trække sig tilbage, nu det kunde gøres med Ære. Der var længe talt om det Mand og Mand imellem, og kort efter Berg-Gruppens Udtræden af »det forenede Venstre« udsendte de Moderate en Føler om Muligheden af et godt Samarbejde mellem dem og Højre under den saa aldeles forandrede politiske Situation — men under et nyt Ministerium.

Sidst i Marts afholdtes ogsaa et Højremøde, hvor der — efter den konservative Folketingsmand, Højesteretssagfører J. H. Baggers Mening — var et afgjort Flertal for Ønskeligheden af Ministeriets Tilbagetræden af Hensyn til de nyskabte Forhandlingsmuligheder paa Rigsdagen.⁴¹ Mange var dog ængstelige for et Ministerskifte under den urolige, udenrigspolitiske Situation (Udsigterne til en eng.-rus. Krig), fordi, som Grev Holstein-L. senere udtrykte det i Folketinget, denne Regerings faste, rolige Haand bedst kunde skaffe Danmark Ret og hævde Danmarks Interesser under de vanskelige Forhold.⁴² Der foresloges en Resolution om det ønskelige i Ministeriets frivillige Tilbagetræden, saasart Forholdene i Europa ikke lagde Hindringer i Vejen derfor, men baade Scavenius og Telegrafbestyrer, Kaptajn J. K. Jagd benægter — mod Bagger — at denne Resolution blev vedtaget.⁴³ Krieger bekræfter, at ikke blot Resolutionen, men ogsaa et Forslag om en mundtlig Henvendelse til Ministeriet blev forkastet.⁴⁴

Det var navnlig indenfor Folketingshøjre — d. v. s. de tidligere National-liberale — at man nærede Ønsker om Ministerskifte, Mænd som Hall,⁴⁵ Scavenius,⁴⁶ Klein og Bille,⁴⁷ den sidste dog kun paa Betingelse af, at Estrup vilde stille sig i Reserve, hvis f. Eks. et Ministerium Klein-Scavenius-Krabbe ikke reusserede. Men Estrup vilde ikke stille sig i Reserve. Blev Ministeriet, forudsaa man en Standsnings af Reformlovgivningen, en mager Finanslov og sandsynligvis en Genforening af de to Venstregrupper.⁴⁸ Paa den anden Side vilde dets Fratræden kunne opfattes som Svaghed, hvad bl. a. Andræ frygtede. Og endelig

— hvad end Ministeriet gjorde, vilde Kampen for Parlamentarismen ikke høre op.

Estrup selv syntes ikke at have været utilbøjelig til at gaa af, men han var imod et Blandingsministerium. Endelig viste Kongen ham netop den 8. April sin Tillid ved at udmærke ham med Elefantordenen.

Estrup var heller ikke den, som viljesvagt svigtede den Opgave, som han havde paataget sig. Han var ingen Fønnesbech. Kongen og de urolige Forhold i Europa krævede, at han blev paa sin Post.

*

I Foraaret 1878 trak nemlig alvorlige Skyer op over Europa. Ved Freden i San Stefano havde Rusland reduceret Tyrkiet til en Stat af 2. Rang, men det var hverken efter Englands eller Østrigs Ønske, at dettes Magtstilling svækkedes for stærkt. De protesterede, og en europæisk Krig syntes uundgaelig.

Under Krimkrigen i 1853 havde Sverig-Norge og Danmark udstedt ligestyldende Neutralitetserklæringer af December s. A. I Følge denne stod de nordiske Lande enige ved hinandens Side i alle Spørgsmaal vedrørende Neutraliteten, bl. a. i at holde deres Havne uhindret aabne for de krigsførende Magters Orlogs- og Handelsskibe, for Sveriges Vedkommende dog med Undtagelse af Krigshavnene. Disse Regler havde uforandret været gældende ogsaa under den fransk-tyske Krig i 1870 uanset, at England i 1862 og 1870 havde skærpet sine Regler derhen, at krigsførende Magters Orlogsskibe kun maatte opholde sig 24 Timer i dets Havne og kun fylde Kul til Hjemrejse.

Siden da var Tyskland blevet en Stormagt med Europas stærkeste Hær og en Flaade, som gjorde det til den mægtigste Østersøstat. Vi frygtede Bismarcks hensynsløse Magtpolitik samtidig med, at ingen havde glemt Nederlaget i 1864. Stemningen var delt imellem Had og Frygt.

Udenrigsministeriet blev stadig ledet af den højt kultiverede Baron Rosenørn til Oreby med den erfarne og begavede P. Vedel som Direktør, men Estrup vurderede ikke deres diplomatiske Evner synderligt højt. Nedenstaaende viser, hvor meget han ogsaa tog Del i de udenrigspolitiske Overvejelser.

I April meddelte den danske Gesandt i Stockholm, Kammerherre F. Bille, at Kong Oscar II paa Gennemrejse i København vilde drøfte Situationen med Christian IX — nærmest en Orientering, da Kongen ikke var ledsaget af sin Udenrigsminister.⁴⁹ Kong Oscar ankom den 13. April, og efter Taflet udviklede han sine Anskuelse for Kong Christian, Estrup og Baron Rosenørn. Han tænkte ikke paa noget egentligt Neutralitetsforbund, men blot paa ensartede Grundsætninger for de fælles, nordiske Neutralitetsregler paa Basis af Erklæringen af December 1853.⁵⁰ Ingen anede paa det Tidspunkt, at Bismarck i al Hemmelighed allerede havde udnyttet Situationen til at aftvinge Østrig en

Traktat, dateret netop denne Dag — den 13. April 1878 — hvorefter Pragfredens § 5 om Nordslesvigs Tilbagegivelse blev slettet.

Estrup og Rosenørn var enige om vor vanskelige Stilling under en Krig mellem England, Rusland og Tyskland og det heldige i, at Danmark og Sverig-Norge i saa Fald stod Ryg imod Ryg. Ligeledes i, at Tanken om et militært Forsvarsforbund i al Fald maatte prøves nærmere. Forholdene laa jo saa kendelig anderledes for Sverig-Norge, hvis Hovedfjende var Rusland, end for os, som efter vor strategisk-geografiske Beliggenhed især maatte nære Frygt for Tyskland. Hvis dette var utilfreds med Neutralitetsreglerne af 1853, der gav den største Flaademagt, d. v. s. England, Fordelen, var det ulige farligere for os end for Sverige.

Bismarck var syg, og Kong Oscar maatte derfor i Berlin nøjes med en Samtale med den tyske Statssekretær von Bülow, som forsikrede, at Tyskland vilde holde sig neutral under en engelsk-russisk Krig. Kongen mente selvfølgelig, at de nordiske Lande trygt kunde fastholde de engang vedtagne Neutralitetsregler af 1853.⁵¹

Imidlertid lød der snart Rygter om, at England i Krigstilfælde vilde løbe ned i Østersøen. Samtidig begyndte tyske Blade at diskutere Problemet om en dansk-tysk Lukning af de danske Gennemsejlingsvande, og fra Kiel meldtes om Flaadeudrustninger. Den danske Regering fandt det raadeligst at gaa i Gang med at gøre Søforsvaret klar, og de aarlige jyske Lejrøvelser i Juni—Juli forlagdes til Jægersborg Dyrehave ved København.

Under disse Forhold var Estrup heller ikke sikker paa, om vi vilde kunne nøjes med de gamle Neutralitetsregler, som Rusland allerede i 1854 havde protesteret imod overfor Sverige, fordi de var for gunstige for England. Utvivlsomt var de i Overensstemmelse med de populære Stemninger her i Landet, men vilde det være forsvarligt? I et Brev den 15. Maj til Justitsminister Nellesman skrev han, at jo mere han overvejede Sagen, jo klarere stod det for ham, at selv om Sverig-Norge maatte være af en anden Mening, ansaa han det for tvivlsomt, om vi kunde fastholde Standpunktet fra 1853—54, naar vi ikke havde Sikkerhed for, at det vilde blive betragtet som retfærdigt af Tyskland-Rusland.⁵²

Og selv om førstnævnte holdt sig neutral, kunde man alligevel ikke vente, at det fremdeles vilde tillade os at beholde de milde Regler, saa meget mere som de ved paany at blive bragt i Anvendelse vilde faa en vis Hævd.

P. Vedel var mest ængstelig for Englands vældige Magt. Ganske vist indrømmede han, at besatte det vore Øer, fik vi dem jo nok tilbage efter Krigen. Tog Tyskland derimod Jylland, var det tabt for stedse. Men Tyskland havde hidtil ikke protesteret mod vore Neutralitetsregler med de aabne Havne, og han ansaa det heller ikke for sandsynligt, at det vilde gøre det nu. Tillige mente

han, at England i en Krig med Rusland vilde foretrække at benytte de svenske Havne eller maaske endnu snarere de forsvarsløse Ålandsøer og Dagø. Traadte Tyskland senere ind i Krigen paa Ruslands Side, kom der til at foreligge en helt ny Situation, og saa havde vi fuld Frihed til at forandre vore Regler.

Til trods for at Vedel saaledes godt saa Risikoen for en tysk Besættelse af Jylland, har han altsaa først og fremmest Forholdet til England for Øje. Det var en haardhændet Nation, skrev han, og er vi først Uvenner med den, er der al Fare for Brud og Konflikt.

I nogle Notater i Estrups efterladte Arkiv anfører denne selv, at der mellem ham og Rosenørn (Vedel) var et langt dybere forskelligt Syn paa vor udenrigspolitiske Stilling end blot Divergenserne om Neutralitetsreglerne. Rosenørn frygtede enhver Tilmærkelse til Tyskland, hvis Politik man ikke kunde forudse.⁵³ En Slags Alliance med dette kunde føre til, at vi blev nødt til at følge det ud i en Krig med England og endda til at tage det første Stød.

Estrup yndede langt fra Bismarck, men vi laa nu engang først og fremmest indenfor vor sydlige Nabos Magtomraade, og det, mente han, maatte vi paa værdig Maade tage Konsekvensen af. En ny Kamp med Tyskland, fortsætter han, med Allierede eller alene, kunde blive vor sidste. Vi maatte derfor i Tide nærme os Tyskland saa meget, at dette ikke kunde være i Tvivl om, at Danmark vilde staa ved dets Side eller i al Fald aldrig gaa imod det.

Krieger mente, at Estrups Tanke var, at Danmark ved et Forbund med Tyskland til Østersøens Lukning kunde generhverve Nordslesvig⁵⁴ — altsaa den gamle, ikke ualmindelige Blixen-Fineckeske Tanke og i Traad med Alliantilbudet i 1866. Den flittige politiske Forfatter, Godsejer F. Oldenburg gik tre Aar efter saa vidt, at han i sin — stærkt debatterede — Bog »Strategi og Politik« gik ind for en frivillig Alliance med Tyskland som den eneste Betingelse, hvorunder vi kunde gøre os noget Haab om at bevare vort Lands Selvstændighed.

Videre skrev Estrup, at Rosenørn nærrede overdreven Frygt for England. Han ansaa tværtimod Englands Uvenskab som langt mindre farligt end Ruslands og navnlig Tysklands. Rosenørn vilde bevare Danmarks Handlefrihed længst muligt ved at være Venner med alle. Estrup hævdede, at lige gode Venner med alle var det samme som ikke at have en eneste virkelig Ven. Bestræbelserne for at bevare vor fulde Handlefrihed vilde derfor kun føre til, at vi viljeløst styrtede i Afgrunden, naar Handlingens Øjeblik var inde.

Estrup var derfor heller ingen Tilhænger af de uforandrede Neutralitetsregler. De forandrede Forhold gjorde de aabne Havnes Politik risikabel. Rosenørn og Vedel hævdede det modsatte og var, som nævnt, i saa Henseende i Overensstemmelse med Sverig-Norge. Men, skriver Estrup, disse har kun at tage Hensyn til Rusland-England, og de havde saa mange Havne, at de alligevel ikke kunde overkomme deres Bevogtning. Vi maatte tillige tage Hensyn til

Tyskland, og vore Havne var saa faa, at vi ikke kunde bruge Sveriges Undskyldning for at holde dem aabne. Endelig risikerede Sverig-Norge intet ved at forandre Reglerne, hvis Krigsskuepladsen blev flyttet, altsaa hvis Tyskland indtraadte i Krigen, men det vilde for os være det samme som Krig.

Det var Nellemann, som — efter Krieger⁵⁵ — oprindeligt havde paavirket Estrup for de strengere Neutralitetsregler med de lukkede Havne. I Dagene 20.—25. Maj førte Estrup indgaaende Forhandlinger med Nellemann, Vedel og Rosenørn og afæskede dem skriftlige Svar paa bestemte Spørgsmaal. Det lykkedes herunder Vedel — til Estrups Utilfredshed — at omstemme Nellemann.

Baade han⁵⁶ og Vedel⁵⁷ hævdede nu, at der kun fordredes folkeretlig og formel Upartiskhed, og at vi som souveræn Stat ved Udstedelsen af Neutralitetsregler iøvrigt kun behøvede at tage Hensyn til egne Interesser, hvortil den mere praktisk tænkende Estrup skriver et skeptisk: »mon ikke til andres Interesser.«⁵⁸ Begge hævdede videre, at det var fuldstændig lovligt at forandre Reglerne, hvis Tyskland senere indtraadte i Krigen uden at behøve at tage Hensyn til Beskyldningerne fra den ene krigsførende Magts Side. Hertil noterer Estrup: »Ja, men den anden krigsførende Magt vil utvivlsomt ikke dele denne Betragtning og tværtimod anse Forandringen som et fjendtligt Skridt.«

Medens Vedel mener, at Spørgsmaalet om, hvorvidt Tyskland vil akceptere de aabne Havne, ikke vedkommer det, før det selv indtræder i Krigen, hævder Nellemann, at det kun kan besvares efter en Efterforskning hos de paagældende Regeringer og da efter et Skøn. Estrup føjer hertil: »Ja, men der bliver ikke Brug for »Skøn«, førend Efterforskningen har vist sig frugtesløs.« Derimod er han enig med Nellemann i, at Ansvaret for Skønnet maa ligge hos de Mænd, som havde Adgang til Konference med det tyske Diplomati.

Hverken Vedel eller Nellemann mener, at Tyskland i det hele taget har nogen Ret til at blande sig i vor Neutralitet, saa længe det selv er neutralt, og Estrup bemærker: »dog vist nok muligt i Følge af sin Magtfulde i Østersøen og store Interesse i de Neutralitetssystemer, de andre Magter, navnlig Danmark, vil hævde.«

Estrup gik endda videre og fastholdt det principielt rigtige i, at vi søgte at komme til med Tyskland overensstemmende Neutralitetsregler. Det var i al Fald ikke tilstrækkeligt kun at forvise os om, at dette ikke ansaa vore Regler for partiske, og der maatte trods alt tages Hensyn til, at de kunde blive inddraget i Krigen. Vi maatte ikke udsætte os for den Risiko, at det senere stillede Fordring om, at vore Havne skulde lukkes. Det kunde endelig ikke være os ligegyldigt, om vi forskærtsede os Ruslands Sympati.

Den 22. Maj drøftede Estrup Problemet med sin gamle Regeringschef, Grev Frijs i sit Hjem paa Kongens Nytorv.⁵⁹ Denne var enig med Rosenørn og

Vedel i, at de lukkede Havne vilde vække Misfornøjelse i England og maaske endog kunde føre til Repressalier. Derimod gav han Estrup Ret i, at en Forandring af Neutralitetsreglerne, efter at de var publicerede, for Eks. naar Tyskland indtraadte i Krigen, var et direkte fjendtligt Skridt imod den Stat, som tabte ved Forandringen, hvilket sandsynligvis atter vilde blive England. Hvis der skulde tages en Bestemmelse i Øjeblikket uden at vide mere om Opfattelserne i Sct. Petersborg og Berlin end nu, kunde han tilraade at fastholde Reglerne af 1853—54 uforandret. Men han gav ogsaa Estrup Ret i, at det vilde være uforsvarligt at gøre det, hvis der var nogen Mulighed for at faa Oplysning om, hvad man i disse Hovedstæder ansaa for »retfærdig og upartisk Holdning«.

Sluttelig var Grev Frijs og Estrup enige om, at Danmark uden Fare burde have benyttet Lejligheden til at forsøge en Tilnærmelse til Tyskland ved at foreslaa Vedtagelsen af fælles Neutralitetsregler for alle Østersøstater.

Uenigheden mellem Estrup og Rosenørn (Vedel) vedvarede. Da der ikke kunde være Tale om Udenrigsministerens Demission, skriver Estrup, »fordi det vilde være uforsvarligt paa nærværende Tidspunkt«, dristede han sig ikke til at fastholde sit Standpunkt, skønt det deltes af Flertallet af Ministrene, og akcepterede et Forslag fra Vedel om at blive ved de gamle Neutralitetsregler af 1853—54 med nogle Ændringer gaaende ud paa, at den ene krigsførende Part ikke maatte anvende vore Havne som Operationsbasis mod den anden. Endvidere skulde Københavns Havn lukkes i Lighed med de svenske Krigshavne, og der fastsattes visse indskrænkende Bestemmelser for Kulforsyningen i Henhold til Parisertraktaten af 1856.

Paa et Ministermøde den 25. Maj udtalte han derefter, at saafremt der ikke indløb nærmere Oplysninger fra Berlin, Sct. Petersborg eller London vilde han gaa ind paa den af Udenrigsministeriet foreslaaede Neutralitetserklæring. Baron Rosenørn og Vedel havde jo gennem deres Samtaler med de udenlandske Diplomater en »langt fyldigere Lejlighed til at komme til en bestemt Overbevisning end de andre Ministre«. Desuden lagde han Vægt paa, at Danmark optraadte enig med Sverig-Norge. Den 27. Maj afsendte Udenrigsministeriet derefter fornøden Instruktion til den danske Gesandt i Stockholm.

I Juni traadte imidlertid Berlinerkongressen sammen, og det lykkedes Bismarck at forlige Modsætningerne, saaledes at der denne Gang ikke blev Brug for fælles nordiske Neutralitetsregler.

*

Da de Moderate blev klar over, at de ikke fik deres Ønske om Minister-skifte opfyldt, blev de bitre og følte sig forurettede af Højre. Løsenet blev: »Vi hjalp Ministeriet op af Provisoriet — det maa ned igen i Provisoriet.«⁶⁰ Grev Holstein-L. skrev: »Bliver Estrup, maa vi træde resolut op; byde knap

Finanslov og ikke gøre en eneste Indrømmelse. Ellers er vi om en Hals.«⁶¹ De mere besindige ønskede imidlertid ikke forsætlig at fremkalde Brud paa Finansloven, fordi de saa godt saa, at et nyt Valg kun vilde gavne Højre og Berg. Af valgtaktiske Grunde var dog en vis Modstand nødvendig. Derimod kunde Bergs Gruppe foreløbig holde sig trygt i Ro med den Popularitet, som dens Modstand mod Forliget allerede havde givet den. Den stillede sig mest fjendsk overfor de Moderate. Takket være dem sad Ministeriet nu paa »lovligt« Grundlag, og før der igen var dannet et Flertalsparti, kunde det parlamentariske Krav ikke paany rejses.

Det blev saaledes de Moderate, der mødte med de mest aggressive Hensigter, da Rigsdagen traadte sammen i Oktober 1878. Grev Holstein-L. lagde for med at indrømme, at Æren for Provisoriets rolige Afvikling tilkom de Moderate, men han saa mørkt paa, hvorledes denne Samling vilde ende. Ministeriet havde ved sin Forbliven paataget sig et meget stort Ansvar.⁶²

Berg svarede, at Ministeriet burde have traadt tilbage efter Valget i 1876, men nu var der ingen Grund til det. Og hvilket Ministerium vilde de have i Stedet for — taget ud af dette Ting? Til politisk Kamp duede det nuværende Folketing ikke. Hans Partis Stilling som Mindretal var klart nok. Et parlamentarisk Mindretal havde den Opgave at forholde sig kritisk til Flertallet, og den Del af Opgaven havde han nu paataget sig.⁶³ Hørup føjede til, at det var rigtigt, at Grev Holstein havde beholdt Æren, men Ministeriet Porteføljerne. Dettes Standpunkt var: Vi er her, og vi bliver her, men det var der heller ikke noget at sige til. Hvis de var gaaet af, havde Sejren ikke været fuldstændig. At gennemføre Provisoriet og saa lægge sig til at dø, vilde heller ikke være nogen Fristelse for ethvert andet Ministerium i en lignende Situation.⁶⁴

Den 1. Oktober var der udbrudt Negeropstand paa Sct. Croix. Den blev hurtigt slaet ned, men først efter at Negrene havde afbrændt en Mængde Plantørhuse, Magasiner, Lader m. m. Før disse var genopført, kunde Arbejdet i Plantagerne ikke atter optages, og Guvernøren bad derfor om et Laan paa 1,2 Mill. Kr. til Byggeforetagenderne. Den 7. Oktober stillede Estrup Forslag om at yde dette Laan. Gentagne Gange fremhævede han, at der var Nød paa Færde, og at det var en uafviselig Pligt for Moderlandet at yde den haardt hjemsogte Koloni Hjælp. Men denne maatte ydes hurtigst muligt. Estrup var villig til store Indrømmelser.

De Moderate gjorde imidlertid øjeblikkelig Sagen politisk og nægtede Forslaget Overgang til 3. Behandling, saa længe det nuværende Ministerium administrerede Øerne. Indenfor Bergs Gruppe var Meningerne delt, men dens Repræsentanter i Udvalget gik dog med til Forkastelse. Paa Forslag af J. Scavenius sendtes Forslaget tilbage til Udvalget. I vide Kredse misbilligede man Venstres urimelige Vanskeligheder, og under Trykket heraf antydede Bergianerne

denne Gang Muligheden af at ville gaa med til noget, men ikke hvad Regeringen havde forlangt.

Estrup var øjensynlig skuffet over Forslagets Modtagelse. Kongen var ivrig for at skaffe Øerne Hjælp og skal have sagt til Grev Frijs, at hvis Estrup ikke kunde skaffe den, vilde han henvende sig til Klein.⁶⁵ Antagelig har dette dog kun været Udslag af et Øjeblik's Utaalmodighed, for nogle faa Dage efter roste Kongen Estrup og Nellemann meget overfor Carlsen. Klein havde iøvrigt selv faaet Tanken om en Mægling'saktion, men opgav det. Den 23. November forelagde Estrup Landstinget et andet Forslag om Eftergivelse af Sct. Croix's Bidrag til Statskassen for derved at fremkalde Støtteudtalelser for Forslaget i Folketinget. Det lykkedes ogsaa, men alligevel gik Arbejdet i Folketingets Udvalg trægt og uvilligt. Den 5. December kaldte han endelig dettes Højremindretal op til sig og udtalte, at Ministeriet ansaa fortsat Forhandling i Udvalget for betænkeligt. Estrup havde taget sin Beslutning, og de ørkesløse Forhandlinger blev afbrudt.⁶⁶

Den 8. December oplæste han i Folketinget et netop modtaget Telegram fra Guvernøren: »Mangel paa Pengemidler forhindrer Genopbygningen af Værker til at bjerge Høsten, som allerede modnes, og sætter den nuværende fredelige Tilstand, som endnu er bevaret ved regelmæssig Anvendelse af Arbejderne, i Fare. Hvad Hjælp kan jeg faa?«

Oppositionen insinuerede, at dette Telegram var fremkaldt af Regeringen, og forandrede ikke Standpunkt. Den 10. December blev Forslaget forkastet. Under Paavirkning af de to Finansmænd, Brødrene Moritz og Martin Levy, erklærede Bergs Gruppe sig straks derefter villig til at yde 600,000 Kr. til Fordeling paa Øerne ved en af Rigsdagen valgt Kommission, men Estrup ansaa det nu for at være for sent at prøve paa at gennemføre et Forslag herom. S. D. opløste han Tinget, »fordi Lovforslaget om Laan til Sct. Croix havde afgivet et iøjnefaldende Bevis paa, at Forhandlingerne mellem Vor Regering og det nuværende Folketing ikke med Nytte kunne fortsættes«. I Henhold til Plakat af 14/5 1823 udlaaente Estrup derpaa telegrafisk 125,000 Dollars som Laan til Sct. Croix af Reservefonden paa Vestindien.⁶⁷

*

Ved Valget den 3. Januar 1879 lød Parolen fra de Radikale: hellere en Estrupper end en moderat Venstre. Resultatet blev ogsaa derefter. Højre vandt 11 Mandater, og dets nye Styrke i Folketinget, ialt 37 Medlemmer, gjorde det til Tingets største Parti. Derefter fulgte de Radikale med 35 Medlemmer, medens de Moderate blev reduceret til 30. Grev Holstein-L. betragtede Valget som et Nederlag for dem, som ad Overenskomstens og den rolige Udviklings Vej ønskede at tilvejebringe forfatningsmæssige Tilstande.⁶⁸

Da Rigsdagen traadte sammen den 31. Januar, erklærede Berg, at hans Stilling overfor Ministeriet var uforandret. Alligevel blev det denne Gang ham og Hørup, som rakte Haanden til Samarbejde i Had til de Moderate og i Erkendelsen af, at Slaget mod Provisoriet var tabt. Rollerne var saaledes ombyttet. Ved Bergianernes Støtte gennemførte Regeringen derfor flere Love, bl. a. om midlertidige Foranstaltninger imod den ved Arbejdsløsheden og Vinterens Strenghed indtraadte Nød (Kommunehjælp uden Fattighjælps Virkninger) og om forskellige Jernbaneanlæg i Jylland og Fyn, dels en fyldigere Finanslov end i noget af de foregaaende Aar. De Radikale gik endog med til at bevilge 6 store Kanoner til Søbefæstningen til Trods for, at det skete paa Bekostning af en yderligere Sprængning af Gruppen, idet en halv Snes af dens Medlemmer med Alberti i Spidsen traadte ud og kaldte sig »de udtraadte«. Behændigt havde Estrup forstaaet at ordne sig med Bergianerne og at give dem Indtryk af, at der ikke var andre Veje. Det havde tiltalt Berg, fordi han deri mente at se en Mulighed for at svække de Moderate.⁶⁹

Under Finanslovens sidste Behandling bebrejdede Grev Holstein-L. Bergianerne, at de havde støttet Ministeriet. Den parlamentariske Kamp var saaledes opgivet, og man var i Stedet for slaaet ind paa en Realpolitik, som imidlertid fra Bergs Side var ført med Opgivelse af det ene Standpunkt efter det andet. Ved at udnytte Splittelsen i Venstre var det lykkedes Estrup at blive ved Magten.⁷⁰ Hørup svarede Greven, at det tilkom Regeringspartiet selv at bestemme, hvem det vilde have til Ministre. Det kunde de andre ikke blande sig i. Der var iøvrigt heller ikke større Forskel paa dem, som havde udstedt Provisoriet, og dem, som havde støttet det. Og som Bojsen senere — under Forligsforhandlingerne i Foraaret 1893 — hævdede han, *at det, vi skulde have, var ikke saa meget et Personskifte som et Systemskifte*. Det var en Demonstration, da han ifjor stemte imod Finansloven, men han kunde ikke demonstrere i det uendelige. Han vilde derfor nu stemme for Finansloven, fordi den ikke forfordelte nogen — den gav ikke noget enkelt Parti en dominerende Overvægt.⁷¹

*

Midt under de vestindiske Forhandlinger i Efteraaret 1878 skete der indenfor Kongehuset en Begivenhed, som kom til at beskæftige Sindene stærkt, fordi den paa afgørende Maade kom til at gribe ind i vort vanskelige Forhold til Tyskland. Det var Kongens yngste Datter, Prinsesse Thyras Forlovelse med Hertug Ernst August af Cumberland, Ekskronprinsen af Hannover, som Preussen havde annekteret i 1866. Som Følge heraf havde Forholdet siden da været yderst skarpt mellem det welfiske og preussiske Fyrstehus. To Gange før havde Hertugen friet til Prinsesse Thyra, sidst i 1874, men hver Gang havde Kongen

maattet afslaa det af Hensyn til Preussen. Denne Gang blev Hertugen støttet af Dronningen af England, som dog skulde have stillet som Betingelse, at han udsonede sig med Preussen.

Den 13. Oktober modtog Kongen Hertugens Frierbrev og skrev omgaaende personligt til Kronprinsen af Preussen, der svarede venligt og tilfredsstillende efter at have forhandlet med Bismarck. Hermed skulde Sagens politiske Side synes i Orden.⁷²

Der havde i den sidste Tid svirret visse Rygter i de diplomatiske Kredse, og den 10. Oktober gjorde Udenrigsministeren Estrup opmærksom paa, hvad der var i Gære. Han tog imidlertid — noterer Krieger — ikke større Notits af det, og først da Kongen den 14. Oktober selv gav ham Meddelelse om Forlovelsen og Svaret fra den preussiske Kronprins, bad han Majestæten om at tale nærmere med Rosenørn. Sagen blev drøftet paa et Ministermøde, og et Par Dage efter meddelte Estrup Kong Christian, at Regeringen ingen Betænkeligheder havde. De europæiske Forhold var ganske forandrede fra tidligere.

Da Forlovelsen blev deklareret den 19. November, vakte den imidlertid meget stor Opmærksomhed, og i den tyske, officieuse Presse rejste der sig en Storm af Irritation, som slet ikke var forudset. Dronning Victoria havde nemlig talt Hertugens Sag i hans Egenskab af engelsk Prins, men efter Ankomsten til Danmark var han blevet forvandlet til »hannoveransk Tronprætendent«. Skylden for, at dette ikke var forhindret, var Udenrigsministeriets. Rosenørn (Vedel) havde handlet paa egen Haand, uden at tale med de andre Ministre, og fik ogsaa en Irettesættelse herfor af Kongen.⁷³ Estrup var vred over Forvandlingen og glemte den aldrig.

Værre blev det, da der til Brylluppet i København den 21. December mødte en Del anmassende Hannoveranere tilhørende det welfiske Parti. I Tyskland opfattedes de som Deputation, hvilket gav Anledning til pinlige diplomatiske Bryderier. Bismarck var fortørnet over disse »Oprørere«, der her i Danmark havde mødt Anerkendelse og endog var blevet dekoreret med høje Ordener. Den 30. Januar offentliggjordes Ægtepagten i »Dagens Nyheder« ved en Fejltagelse.⁷⁴

Ulykkeligvis kom kort efter — den 3. Februar — den første Meddelelse om den preussisk-østrigske Overenskomst af 13/4 1878 (Slettelsen af § 5 i Pragfreden), som havde været hemmeligholdt til nu, hvor Bismarck lod den offentliggøre og — efter Østrigs Forlangende — fremdatere til den 11/10 1878 — altsaa dog før Forlovelsen. Indenfor det europæiske Diplomati drøftedes ivrigt, om Overenskomsten var et Modtræk fra Bismarcks Side, eller om blot Brylluppet og Stemningen i Tyskland havde været Anledningen til Offentliggørelsen den 3. Februar.⁷⁵ Det sidste var det rigtige.⁷⁶ Det var et siden 1874 forberedt

Skridt fra Bismarcks Side, men Publikationen nu var Svaret paa den danske Prinsesses Forlovelse med den welfiske Tronarving og navnlig paa den ukloge Dekorationstildeling og i det hele taget den Modtagelse, der var givet de hannoveranske Herrer.

Slaget kuldkastede ikke blot ti Aars diplomatiske Anstrengelser for at genvinde en Del af Nordslesvig, men det ramte vort Folks dybeste Forhaabninger og rejste den bitreste Stemning imod Preussen. Estrup traadte energisk op, krævede en Kurér afsendt til Berlin og affordrede Udenrigsministeriet en uopholdelig Redegørelse af § 5's Historie. P. Vedel nægtede det første og forlangte mere Tid til det sidste. Krieger skriver: »Vedel forivrede sig i sin lidenskabelige Selvhævdelse lige overfor Godsejerhovmodet, der ikke selv kan arbejde (!), men kræver alt uden nogen Anerkendelse af, hvad der ydes.«⁷⁷ Indenfor Regeringen fandt der stadig Drøftelser Sted, og Krieger, der mere og mere stillede sig uvenligt overfor Estrup, fortsætter, at det navnlig var Nellesmann, som virkede, medens Estrup »mere farer op og holder Taler«.⁷⁸ I et den 11. Februar afholdt Statsraad besluttedes en Henvendelse til Berlin. Estrup vilde have den afsendt øjeblikkelig. Han var enig med Baron Rosenørn i, at det paa ingen Maade gik an at tie stille, da det vilde være det samme som at akkviescere.⁷⁹ Henvendelsen blev dog afvist af Bismarck, og i et nyt Statsraad den 21. Marts delte Estrup Udenrigsministerens Frygt for enhver yderligere Realitetsforhandling, der kun kunde have de alvorligste Følger. Han udtalte: »Et nærmere Forhold til en saa mægtig Stat som Tyskland udover, hvad der kan fordres af en nabovenlig Magt — og i den Henseende have vi fra vor Side gjort alt — vilde, tror jeg, bringe en svag Stat som Danmark i et Afhængighedsforhold, og Selvstændigheden vilde være opgivet. Og jeg vil dertil endnu bemærke, at det forekommer mig givet, at hvert Skridt, som Danmark maatte gøre til en nærmere Tilslutning til Tyskland, gaaende henimod en Gaaen op i Tyskland, absolut vil fjerne os fra de Magter, som Danmark hidtil har regnet til sine Venner, og vilde med eet Slag berøve os Sympatierne hos disse.«⁸⁰ Bismarcks brutale Optræden havde saaledes med et Slag forandret Estrups udenrigspolitiske Standpunkt. Nu kunde der ikke længere være Tale om Tilnærmelser af mere eller mindre alliancemæssig Art som Aaret forud.

I Folketinget stillede fire Venstremænd den 12. Februar Forslag om Nedsættelse af et Udvalg bestaaende af samtlige Tingets Medlemmer til hos Regeringen at kræve Oplysninger om Begivenhederne. Ogsaa i Landstinget foresloges et lignende Udvalg, der skulde opfordre Regeringen til i et offentligt eller hemmeligt Møde at give Tinget Oplysninger. Ministeriet valgte det sidste, og i Dagene den 28. og 29. Marts oplæste Udenrigsminister, Baron Rosenørn en af P. Vedel skrevet Beretning om alt, hvad der var forefaldet og om de Be-

stræbelser, som Regeringen fra Tid til anden havde udfoldet for at faa Artikel 5 bragt til Udførelse. Tillige fremlagdes forskellige Aktstykker og Depecher til Gennemsyn for Rigsdagsmedlemmerne.

Dermed faldt Sagen i Ro. Dagen efter det fortrolige Rigsdagsmøde, altsaa den 30. Marts, aflagde Estrup Besøg i den franske Legation og udtalte til Gesandten: »Begivenhederne har vendt sig imod os. Personlig er vi magtesløse overfor Tyskland. Men de almindelige Forhold i Europa kan atter blive gunstige for os. Det har engang været anderledes. Men aldrig har Bismarcks Overmagt siden 1866 været større end nu. De orientalske Tildragelser har forøget den. Det er Fyrst Bismarck, som har høstet størst Gavn af de af Rusland skabte Forviklinger. Hvad kan vi da gøre? Kun een Ting: leve og vente. Det er det samme, Frankrig maa gøre. Hverken Kejser Wilhelm eller Bismarck er evige. Det er tilladt at haabe, at Kejserprinsen og Kansleren ikke er knyttet til hinanden ved saa intime Baand som dem, der i Dag bestaar mellem Suverænen og hans Minister. — — — Naar Bismarck engang er borte — — — kan ogsaa de almindelige Forhold i Europa forandre sig. Vi faar vente.«⁸¹

Skylden for Ulykken blev lagt paa Ministeriet, som bebrejdedes Mangel paa Forudseenhed, og en Tid syntes Udenrigsministerens Stilling truet. For Eks. sagde Nellesmann til P. Vedel, at Udenrigsministeriet burde have lyttet mere til de Advarsler, der var fremkommet imod Prinsesse Thyras Parti, ved hele Behandlingen af Sagen efter den uheldsvangre Beslutning og ved Offentliggørelsen af Ægtepagten. Grev Frijs skal have erkendt, at ogsaa Estrup havde begaaet Fejl. Nellesmann mente — efter Krieger — at mulig maatte Rosenørn trække sig tilbage og maaske tillige Estrup.⁸² Krieger maa ogsaa have skrevet noget lignende til Fru Johanne Louise Heiberg, for i et Brev den 27. Februar svarer hun: »Hvad De igaar skrev om Estrup, forundrer mig. Jeg troede ikke, at hans Sag stod saa mislig alt nu. Hvorfor skrev De, at De ikke vilde være i Kleins Sted? Er han udset til at afløse Estrup? Saaledes maatte jeg forstaa det.«⁸³

Kriegers Udtalelser er dog — ogsaa i Dagbøgerne — for ofte præget af Uvilje imod Estrup, selv i Spørgsmaal, hvor der, som her, absolut ikke kan ligge politiske Divergenser imellem dem. Det har sikkert aldrig været Kongens Tanke at skille sig af med Estrup, for det første fordi han nærede den fuldeste Tillid til ham, og for det andet fordi han næppe kan have ønsket at udsætte sig for de stadige Ministerskifter, som uvægerligt vilde blive Følgen.

Da de irske Plantere paa Vestindien i Foraaret 1879 indgav Klager gennem den britiske Regering, skriver Krieger, var Estrup ubehagelig overfor den engelske Gesandt i Anledning af dennes »Indblanding i den vestindiske Forvaltning«.⁸⁴ Estrup fortalte selv til nogle Venner, at han nok havde slaet paa Sværdet overfor Gesandten, men — tilføjede han vittigt — det var kun et Træsverd! Sagen var den, at Estrup havde faaet at vide, at en engelsk Note

herom var under Opsejling. En Aften i Teatret (eller Cirkus) traf han den engelske chargé d'affaires Sir Charles Wyke og sagde til ham, at den danske Regering ikke kunde modtage denne Note. Den kunde ikke give en enkelt Stat en Præferencestilling, og selv om det var en Stormagt, der forlangte den, kunde Regeringen ikke bøje sig, da Danmark var souveræn i sine indre Forhold. Men England kunde jo udslette det af Kortet! Wyke bukkede, og Noten kom ikke.

At han i Almindelighed ikke satte større Pris paa Diplomater, er sikkert rigtigt. General Raasløf og Lensgrev Frijs siger endog et Sted, at han nærede næsten Foragt for dem.⁸⁵ Disse ansaa ham til Gengæld, som den russiske Gesandt, Baron Mohrenheim sagde, for »le tout puissant pour le moment« og som »le Bismarck de Dannemark«.⁸⁶ Krieger giver Mohrenheim Ret, men mente ikke, at han formaaede at erstatte Rosenørns Mangler og ønskede ham i al Fald ikke til Udenrigsminister, hvis denne trak sig tilbage.

I November var Christian IX i Østrig hos sin nygifte Datter, Hertuginde Thyra, og aflagde Visit hos Kejseren i Wien. Fra forskellig Side blev det foreholdt Baron Rosenørn, at Kongen ikke derefter kunde rejse igennem Preussen uden ogsaa at aflægge Besøg hos den tyske Kejser. Estrup stillede sig bestemt afvisende heroverfor og hævdede, at der i al Fald først maatte foreligge en Indbydelse. Det lykkedes dog Baron Rosenørn med Bistand af de andre Mini- stre at faa Estrup omstemt.⁸⁷ Besøget blev gjort — det første siden 1864 — og vakte Misfornøjelse i nationale danske Kredse.

*

Da Rigsdagen aabnedes i Okt. 1879 var Venstre delt i tre Grupper, de Moderate, Bergianerne og de »udtraadte«. Partistriden syntes dog kun i ringe Grad naaet ud i Befolkningen, og Folkemøderne var kun yderst sparsomt besøgt. Berg bed kraftigt fra sig overfor de øvrige Venstremænd, og Jyderne fulgte ham. De vilde godt forhandle, medens Høgsbro og Grev Holstein-L. agtede at fortsætte det hidtidige Spil.⁸⁸

Det lykkedes saaledes Regeringen uden storpolitisk Kamp at gennemføre en Række Love ved et glimrende politisk Spil, idet den snart søgte sit Flertal med de Moderate og snart med de Radikale. Med de førstnævnte lykkedes det at blive enig om en Søværnsordning paa den Betingelse, at den ikke maatte træde i Kraft, før der ogsaa var vedtaget en Hærordning. Denne Sammenkobling blev dog forhindret ved de Radikales Hjælp, og Søværnsloven gik derefter alene gennem Tinget ved de Moderates Hjælp. I næsten 10 Maaneder havde man forhandlet om Hærordning, og ved de Moderates Hjælp lykkedes det om- sider at skaffe Flertal for et Forslag, som imidlertid Landstinget ikke vilde nøjes med.

Estrup ønskede ikke selv at stille Forslag om et Fællesudvalg eller at lægge Pres paa Højre i saa Henseende, fordi Ministeriet ikke vilde tage Ansvar for herfor. Mislykkedes nemlig ogsaa Forhandlingerne i Fællesudvalget, maatte Følgen blive en Folketingsopløsning, og det vilde Estrup nødigt paa dette Tidspunkt.⁸⁹

Det lykkedes alligevel Højre med de Radikales Hjælp at faa Forslaget i Fællesudvalg til Trods for, at de Moderate modsatte sig det, hvad Hørup ikke forstod Grunden til. Det havde altid været Venstres Princip, hævdede han, at man i enhver Sag søgte at faa det nyttigste og bedste ud af den, og det ønskede de Radikale ogsaa!⁹⁰

I Udvalget blev den smidige Politiker og tidligere Krigsminister i Grev Holstein-Holsteinborgs Ministerium, Folketingsmand, General Thomsen og de Moderate paany enige om et Forslag — et Kompromis, som i Juli i største Hast vedtoges af Rigsdagen imod de Radikales Stemmer. Dette Forlig kom ret uventet. Estrup udbød: »Jeg havde tænkt mig mange Muligheder, men ikke denne — det er jo en ny 8. November.«⁹¹ Berg begrundede sin Modstand mod Hærloven med Utilfredshed med »Indhold, Form og Fremgangsmaade«,⁹² men Bojsen var veltilfreds med, at den var ført igennem. Det var dog en Æresoprejsning for Rigsdagen. Derimod gennemførtes ikke en af en Forsvarskommission godkendt Forsvarsplan, der forudsatte visse Feltbefæstninger om København, men foreløbig ingen Landbefæstning af permanent Art. Bojsen indvendte, at selv om denne ikke var medtaget, tog Forsvarsplanen dog øjensynlig Sigte paa den, og han foretrak, at Regeringen rent ud stillede Forslag om den. Dette nægtede Krigsministeren, før Folketinget havde skiftet Anskuelse.⁹³

Finansloven 1880—81 blev vedtaget i Folketingets Affattelse, men derimod blev et Forslag om Dyrtidstillæg til Tjenestemændene atter forkastet. I denne Samling var det fremsat særskilt for at undrages den almindelige Finanslovtaktik, men uden Held.

I August 1880 gav Estrup efter for Stemningen mod Kultusminister Fischer og lod ham træde tilbage. Til hans Efterfølger valgtes J. Scavenius som Repræsentant for det yngre Højre. Ved et Udfyldningsvalg paa Langeland i September valgtes Edv. Brandes ved Grundtvigianernes og Bergs Hjælp til Folketingsmand. Baade Valget og den senere Edsaflæggelse i Rigsdagen vakte stor Opsigt og foragede langt udover de kirkelige Kredse. Hvad vilde Brandes i det Selskab, som han dog inderst inde foragede? Kløften mellem de Radikale og de Moderate uddybedes yderligere. De første fik Navnet »Det europæiske Venstre« eller blot »Europæerne« paa Grund af deres kosmopolitiske Indstilling, og de sidste kaldte sig i Modsætning hertil for »Det danske Venstre«. Modsætningen viste sig straks efter Rigsdagens Sammentræden i Efteraaret 1880 ved et Sammenstød mellem Katolikken Grev Holstein-L. og Fritænkeren Brandes under For-

handlingen om Nedsættelse af et Udvalg til Omordning af det højere Skolevæsen.

I Samlingen 1880—81 gennemførtes ved de Moderates Hjælp en ny Straffelov for Krigsmagten og et Par Jernbanelove, bl. a. om Dampfærgeforbindelsen over Storebælt. Iøvrigt gik Forhandlingerne trægt. I Marts prøvede Estrup atter med et Forslag om Dyrtidstillæg til Embedsmændene, hvor der var taget Hensyn til Venstres tidligere Ønsker, men heller ikke dette kunde gennemføres. Regeringen vilde give Tilskud til Gager indtil 4400 Kr., Venstre kun til 2500 Kr. Navnlig tog Krieger sig ivrigt af Embedsmændenes Sag, og A. D. Jørgensen fortalte,⁹⁴ at denne endog — men forgæves — skulde have opfordret Estrup til at tage en Konflikt paa Dyrtidstillæget.

Heller ikke kunde man blive enig om Finansloven 1881—82. En midlertidig Bevillingslov vedtoges, saaledes at Finanslovforhandlingerne kunde fortsættes udover 1. April. Andre Divergenspunkter var Bevillingen til et Panserskib og forhøjet Statstilskud til Universitetet. Dette sidste vilde Venstre gøre til en folkelig Statsinstitution; men de Nationalliberale modsatte sig at berøve det sin gamle Selvstændighed.

Som under Ministerierne Holstein-Holsteinborg og Fønnesbech hævdede Venstre, at Striden ikke stod mellem de to Ting, men mellem Folketinget og Regeringen. Det var denne, som ophidsede Landstinget mod Folketinget. Estrup bestræbte sig øjensynlig paa at vise det ugrundede i denne Paastand ved Gang paa Gang at nægte at blande sig i Landstingets Afgørelser. Ved Forelæggelsen i dette af utilfredsstillende Lovforslag indskrænkede han sig saaledes blot til at sige, at han ikke kunde modtage det i Folketingets Affattelse. Denne Passivitet var egentlig imod hans Recept og blev ogsaa misbilliget af den gamle nationalliberale Højesteretsassessor og Nationalbankdirektør Ussing, der forlangte, at Ministeriet skulde anbefale, og saa skulde de nok følge det.⁹⁵ Estrup erklærede dog, at hvor stor Pris han end satte paa at være i Overensstemmelse med Landstinget, saa tabte Værdien heraf sig, naar det kun blev opnaaet ved, at Landstinget gjorde, hvad Regeringen ønskede.⁹⁶

Det maatte være de to Tings Sag selv at blive enige, og han ansaa det for en konstitutionel Uting, at de for Eks. ikke kunde blive enige om en Finanslov, ganske uanset, hvem der stod paa hans Plads. »Den idelige og idelige Sætning,« sagde han, »at Striden ikke staar mellem de to Ting, men mellem Regering og Folketing har jeg modsagt saa tit og er nu træt.«⁹⁷ I en senere Tale føjede han til, at han altid havde respekteret Rigsdagens Bevillingsret saa fuldt som nogen konstitutionel Minister, men ensidigt vilde han ikke bøje sig for Folketinget, saaledes som Berg forlangte det. Naar man nu ikke kunde blive enige om en Finanslov, skyldtes dette ikke Magtesløshed hos Regeringen, men hos Repræsentanterne.⁹⁸

Den 7. Maj afbrød Ministeriet Rigsdagens Forhandlinger, opløste Folketinget og udskrev nye Valg.

I det aabne Brev herom hedder det, at »da Folketinget i indeværende Samling, være sig paa Grund af de politiske Partiers indbyrdes Stilling og de nær forestaaende Valg eller af andre Regeringen ubekendte Grunde, har vist sig at mangle Evne eller Vilje til at tilendebringe endog kun en mindre Del af de Rigsdagen forelagte vigtige Sager, af hvilke kun forholdsvis faa hidtil ere saaledes fremmede, at der er nogen Udsigt til, at de inden en rimelig Tidsfrist kunne blive behandlede til Ende, uagtet Samlingen alt har varet omtrent 6 Maaneder, og uagtet en stor Del af de forelagte Lovforslag ere Tinget bekendte fra tidligere Samlinger, og da det nu, efter at Erklæring fra Folketingets Finansudvalg over det fra Landstinget oversendte Finanslovsforslag foreligger, kan forudses, at der ikke vil kunne opnaas Enighed om Finansloven mellem Folketinget paa den ene Side og Regeringen og Landstinget paa den anden Side, idet Flertallet af Finansudvalget deler sig i to Grupper, af hvilke den ene helt nægter at gaa ind paa nogensomhelst af de af Regeringen og Landstinget vedtagne Ændringer i det af Folketinget ved 3. Behandling vedtagne Finanslovsforslag, og den anden kun tilbyder mindre Indrømmelser, der ikke — selv om de blev vedtagne i Folketinget — vilde give Haab om, at der ved fortsat Forhandling kunde opnaas Enighed om Finanslovsforslaget« — opløses Folketinget.

Venstregrupperne var rasende over Udtrykket, at de havde vist sig at mangle Evne eller Vilje. De rykkede igen nærmere til hinanden og rettede især deres Valgagitation imod enhver Dyrtidshjælp. Ved Valget den 24. Maj mistede Højre tre Mandater. Tre Dage efter mødtes Rigsdagen, og Ministeriet forelagde Finansloven i samme Skikkelse, hvori Landstinget havde vedtaget den inden Opløsningen.

Estrup erklærede sig villig til vidtgaaende Indrømmelser, hvis Oppositionen vilde gøre det samme. Han kunde ikke erkende, at det var Regeringens Opgave at være Mægler mellem de to Ting, og skulde det iøvrigt overhovedet være til nogen Nytte, maatte der i al Fald være Villighed til Stede fra begge Sider.⁹⁹ Berg ansaa det for ganske umuligt at prøve paa at forhandle sig til Rette.¹⁰⁰ Heller ikke Brandes havde synderligt Haab om, at Højre vilde være med til at styrte Ministeriet, fordi det sidste Valg havde gjort det endnu mere ministerielt. En ny Opløsning var en Mulighed — eller et Provisorium under en eller anden Form? Han ønskede næsten det sidste, fordi det kunde tjene til at samle et stort Venstre om et politisk Princip i Stedet for at ligge med alt det nuværende Smaakævl.¹⁰¹

Forgæves vandrede Finansloven frem og tilbage mellem Tingene. Tilsidst — den 5. Juli — udtalte Estrup: »Naar det beklagelige skulde indtræde, at der ikke kom nogen Finanslov til Stede paa Grund af uoverensstemmende Ved-

J. M. Møller

1877

tagelse af de to Ting, ser jeg ikke rettere, end at det er Regeringens uafviselige Pligt at forsøge at faa rettet denne Fejl ved at opløse det af Tingene, hvis Flertal denne Gang har vist, at det ikke vil søge Overenskomst.« Den følgende Dag opløstes derpaa Folketinget for 2. Gang.

Forinden var der vedtaget en midlertidig Bevillingslov, gældende indtil en normal Finanslov var vedtaget. Estrup udtalte, at det var Regeringens Mening med alle til Raadighed staaende Midler at søge at fremskaffe en regelmæssig Bevillingslov saa hurtigt, som muligt.¹⁰² Berg gav den sin Stemme, fordi han ikke vilde modsætte sig at give Regeringen »de tarveligste Midler til at holde Statsmaskineriet i Gang«.

Opløsningen fik dog langt fra de tilsigtede Følger. Tværtimod sank Højres Mandattal til 26, medens Venstres steg til 76. I en af sine Valgtaler i Rosenborg Eksercerhus var det, at Hørup udslyngede sin kendte Tesis: intet over og intet ved Siden af Folketinget. Edv. Brandes bedømte Valgresultatet saaledes: en Valgsejr, som ikke kunde benyttes, fordi Venstre ikke havde faaet en eneste Personlighed valgt, »lutter Nuller og upræsentable Folk«.¹⁰³

Den 9. August mødte Rigsdagen igen til en kort, overordentlig Samling. Nogen Udsigt til Enighed var der ikke, og heller ikke Regeringen ventede, at Forhandlingerne om Finansloven vilde blive andet end ren Formalitet.¹⁰⁴ Estrup svarede paa Bergs sædvanlige Angreb, at Regeringen ikke havde villet Konflikten og endog havde søgt at undgaa den. Det var Sandhed.¹⁰⁵ Skarpt vendte han sig navnlig imod Grev Holstein-L.'s »tarvelige Begrundelse« for Afvisningen af Dyrtidstillæget til Tjenestemændene.

Under Finanslovens 3. Behandling beskyldte Berg atter Ministeriet for at have sat de to Ting op imod hinanden, men, sagde han, havde det ikke været Alvor før, med at Folket vilde hævde Folketingets Ret efter Forfatningens Ord og Aand, saa var det Tilfældet nu. Ministeriet havde intet udrettet i de 6 Aar, det havde siddet, og det var efter hans Mening af urigtig Æresfølelse, naar Estrup blev i sin Stilling, naar han ikke længere troede, at Landet krævede hans Plads der. Hvorfor var Ministeriet ikke traadt tilbage efter Valget den 26. Juli?¹⁰⁶

Estrup svarede, at Berg kunde være overbevist om, at han aldrig var kommet til at staa paa denne Plads, naar det ikke var for at opfylde, hvad han ansaa for sin Pligt. Han var overbevist om, at Berg i rolige Øjeblikke vilde erkende, at der dog var udrettet et og andet, der var godt og nyttigt, og han behøvede vist ikke at minde om, hvorledes Tilstanden var før 1875. Som han tidligere havde ønsket at undgaa Konflikt, saaledes ønskede han heller ikke at gøre den nuværende Konflikt større, end den var. Dersom dette ikke var Tilfældet, vilde det være fuldt berettiget, om han gengældte Bergs Angreb med en Fremstilling af, hvad der »var Frugten af det ærede Medlems Virken for Samfundets

Vel i de forløbne 10 Aar«. Men han skulde afholde sig fra at gengælde Angreb med Angreb.¹⁰⁷

Senere udtalte Berg, at han ikke kunde tænke sig, at nogen ærekær Mand kunde holde den Stilling, som den højtærede Minister nu indtog.¹⁰⁸ Denne Ytring blev dog paataalt af Tingets Formand. Efter tre resultatløse Uger hjemsendtes Rigsdagen.

Under Samlingen havde der fundet en Forandring Sted indenfor Ministeriet, idet Krigsministeren, General Kauffmann var traadt tilbage. Marineminister Ravn overtog derefter tillige Krigsministeriet.

Den 3. Okt. 1881 aabnede Rigsdagen sin normale Samling, som imidlertid straks udsattes til den 29. November. Ministeriet forelagde Finansloven 1882—83 med de samme Stridsspørgsmaal som Aaret forud. Derimod forelagdes ingen Finanslov for 1881—82, idet det var Regeringens Hensigt at klare sig med den magre, midlertidige Bevillingslov Finansaaret ud, suppleret med en Tillægsbevilling, til hvilken der fremsattes Forslag. Men derved, skriver Monrad, blev den midlertidige Bevillingslov en Usandhed; den var ikke midlertidig, naar den skulde vare et helt Finansaar.¹⁰⁹

Grev Holstein-L. kritiserede ogsaa straks, at der ikke var forelagt en Finanslov 1881—82. Berg sluttede sig her til og bebrejdede atter Ministeriet dets Forbliven efter Valgene. »Jeg tror,« fortsatte han, »at for det Ministerium, som tilsidesætter saadanne Valgresultater, vil i det væsentlige alt *visne* i Hænderne. Der er ikke nogen Anledning for Folkets Repræsentanter til at strø Blomster paa et saadant Ministeriums Vej, ja vel næppe engang paa dets Grav, og jeg antager, at denne Opfattelse vil præge dette Tings Stilling.«¹¹⁰

Dermed var Venstres forstærkede Krigsførelse, Visnepolitikken, erklæret, saaledes som det allerede var antydet i Sommersamlingen. Der skulde kun gives Regeringen en knap Finanslov, men iøvrigt ikke andre Love. Paa denne Parole mødtes de splittede Venstregrupper igen med det Maal at drive Ministeriet bort. Estrup svarede, at Berg lagde Ansvar for den »ydmygende« politiske Situation i Rigsdagen paa Regeringen, men berørte ikke med et Ord, at der kunde være et Medansvar for andre. Selv om Berg vilde betragte Rigsdagen i dens Helhed som uansvarlig, kunde der dog være Tale om et Ansvar for enkelte Medlemmer af Rigsdagen. Han beklagede, om Berg fik Ret i, at denne Samling vilde blive »steril«; næppe nogen Finanslov, sikkert ingen andre Love. Han haabede imidlertid, at Berg ogsaa kunde tage fejl, og Estrup saa i al Fald en Bestyrkelse i dette Haab deri, at ikke alle Tingets Medlemmer og ikke engang Bergs Venner var enige med ham heri. I al Fald var der allerede indbragt flere private Forslag fra den Side. »Jeg kan umuligt tro, at det er Meningen, at dette kun er sket for at forøge Tallet af de visne Blomster i den Buket, som det ærede Medlem samler.«¹¹¹

Angaaende Ikke-Forelæggelsen af Finansloven 1881—82 svarede Estrup Grev Holstein-L., at en Minister ikke var pligtig til at svare paa hvad som helst.¹¹² Til Berg udtalte han derimod, at naar Regeringen havde valgt at forelægge Tinget et Forslag til en Tillægsbevilling og ikke for 4. Gang at komme med Finansloven, var Grunden den, at han ansaa det for ganske unyttigt under den første Behandling igen at komme ind paa alle de mere eller mindre uvedkommende Drøftelser og hele den Række af Spørgsmaal, som dog ikke kunde faa nogensomhelst Løsning.¹¹³

Rimestad forsvarede Regeringens Fremgangsmaade og sagde, at det med et mildt Udtryk vilde være afsindigt at fremsætte et Forslag, som man paa Forhaand vidste var umuligt at føre igennem. Det var i Erkendelsen heraf, at Regeringen havde foretrukket at leve Finansaaret ud paa den midlertidige Bevillingslov,¹¹⁴ og den havde heller ingen retslig Forpligtelse til at forelægge en Finanslov for det indeværende Aar.¹¹⁵ Derimod rejste Klein i Januar (1882) Opposition imod Regeringens Fremgangsmaade og kaldte den for konstitutionelt urigtig. Han fortsatte: Hvis Følgen af Højres Politik det sidste halve eller hele Aar til Foraaret skulde blive en provisorisk Finanslov, vilde det aabne en perspektivisk Udsigt til en Kamp, hvor Bitterheden bestandig vilde stige og Lidenskaberne vokse, en Kamp, som der ikke vilde være nogen Udsigt til at kunne standse ved en Gentagelse af den 8. November 1877 eller andre vidunderlige Ting. Stolede man paa det, gjorde man sig skyldig i mere end Letsindighed. Resultatet af Kampen kunde naturligvis ikke forudsættes, men det højst sandsynlige vilde være, at Ministeriet faldt og dermed meget af det, som dette netop havde sat sin Ære i og havde haft sin store Fortjeneste af at værne om.¹¹⁶

Dette alvorlige Memento, talt ud over det samlede Folketing, vakte uhyre Opsigt og ikke mindre Vrede i de ultrahøjre Kredse. Man kaldte det et Overfald paa Ministeriet.

Estrup svarede kort, at han var enig med Klein i det utilfredsstillende i at leve paa en midlertidig Finanslov. En saadan havde heller ingen Hjemmel i Grundloven. Paa den anden Side havde Regeringen ikke et Øjeblik tænkt sig Muligheden af, at Undladelsen af at forelægge Finansloven 1881—82 skulde kunne udlægges som en Tilsidesættelse af, hvad Grundloven havde bestemt. De, der ønskede at naa frem til Vedtagelse af en regelmæssig Finanslov for 1882—83, maatte sætte Pris paa, at Striden om Finansloven 1881—82 ikke blev gentaget. Ministeriet havde valgt denne Fremgangsmaade netop for at undgaa Konflikt.¹¹⁷

Som Aaret forud vandrede Finansloven 1882—83 frem og tilbage mellem de to Ting. Forhandlingerne gik tungt, og Estrup holdt sig, som sædvanlig, udenfor disse. Der var kun faa Dage, til Finansaaret løb ud, og Situationen tegnedes sig kritisk. Venstre stod stejlt paa den af Partiet vedtagne Parole.

Nellemanns Afløser som juridisk Professor, C. Goos, der endnu stod vaklende overfor de politiske Problemer, men som endte som Estrups Kultusminister, frygtede for et nyt Provisorium og arbejdede paa et Udkast til en Forfatningsændring.¹¹⁸ Gamle Nationalliberale som Klein og Krieger delte hans Ængstelse. Førstnævnte skrev: »Det vilde interessere mig, om Estrup helst ønskede at slippe for Konflikten. Han har vaklet og kan vakle igen. Man ved ikke, hvor man har ham, thi han følger i Virkeligheden ingen Plan.«¹¹⁹ Derimod skrev Høgsbro til Bjørnson, at de nu havde faaet Kampen ind i det Spor, som de havde ønsket siden 1877. Et nyt Provisorium vilde kun styrke Venstre. Stemningen paa Landet blev mere og mere for Republikken.

Nellemann mente, at Landstinget nok vilde give betydeligt efter, naar Folketinget blot viste saa megen Imødekommenhed, at en Overenskomst ikke kom til at se ud som en Undertrykkelse af Landstinget.¹²⁰ Det vilde Folketinget imidlertid ikke, og Landstinget fastholdt derfor sine Ændringer til de tidligere omstridte Spørgsmaal, nemlig Tilskuddet til Universitetet, Dyrtidstillægget til Tjenestemændene og Bevillingen til et Panserskib. Begge Parter syntes lige uforsonlige over for hinanden.

Allerede i December var Historikeren A. D. Jørgensen sprunget ud i den opstemmede Strøm for at skaffe Afløb. Han var ikke aktiv Politiker og ikke tilsluttet noget bestemt Parti, men blot tynget af at være Vidne til den opslidende Partistrid. Han talte i Løbet af Maanederne Januar-Maj hyppigt med Høgsbro, Bojsen, Krieger, Goos og Matzen og opfordrede begge Parter til at give efter her eller der. Krieger var bitter paa Estrup for hans Politik, som han syntes mere og mere stiledede mod en Sprængning af det konstitutionelle Apparat. Hans og Høgsbros Tanker mødtes i Muligheden for at give Finansloven en saadan Affattelse, at de Nationalliberale og maaske en Del af Højre kunde vindes, hvorved der kunde skabes et Votum mod Estrup i Landstinget. Derefter skulde der dannes et nationalliberalt Ministerium med Krieger i Spidsen og med Optagelse af to nationale Venstremænd. Der var ogsaa Tale om Berg som Konseilspræsident, idet det forlød, at Kongen nu ikke længere skulde være imod ham. Planen strandede dog paa gensidig Mistænksomhed og Frygt for Vælgerne,¹²¹ men A. D. Jørgensens Virksomhed havde formidlet Forligsforhandlingerne paa Rigsdagen.

Feberagtigt blev der arbejdet i Fællesudvalget og bag Kulisserne, Mand og Mand imellem eller paa Partimøder. Paa Forespørgsel fra Fællesudvalgets Formand, om Estrup ikke ønskede at udtale sig om de forskellige Forslag, svarede han den 8. Maj, at »han ikke fandt Anledning dertil paa dette Sagens Trin«.¹²² Denne Metode, indvendte Krieger senere i Landstinget, vilde dog ikke skaane Ministeriet for Beskyldning for Landstingsparlamentarisme. Snarere

vilde man deri se en skjult Landstingsparlamentarisme. Det var Ministeriets Pligt at skaffe en Finanslov. Den Taktik at lade de to Ting selv prøve paa at blive enige, og saa, hvis det ikke lykkedes, at træde til for egenmægtig at udfylde »det tomme Rum«, var »Prokuratorpolitik«,¹²³ et Udtryk, som Professor Matzen imødegik meget kraftigt.¹²⁴

I sidste Øjeblik blev Tingene alligevel enige om en Overenskomst. Der blev sagt, at Estrup klarede Situationen ved at lade sine »Kanutter« erklære, at de tre Divergenspunkter ikke var et Provisorium værd, og saa »bøje sig for sit Parti«. ¹²⁵ Den 10. Maj vedtoges Finansloven, og Venstre havde vundet sin første — og eneste — parlamentariske Sejr i disse Kampaar. Det var Krieger, som havde faaet Højre til at gøre store Indrømmelser; Kort efter vedtoges ogsaa Tillægsbevillingsloven. Adskillige andre Love blev derimod liggende uafgjorte i Rigsdagen — af 77 Lovforslag saaledes de 56, bl. a. en Toldlov og Befæstningslovene, som for første Gang var opført med det fulde Beløb til en Befæstning om København saavel paa Land- som paa Søsiden. Grey Holstein-L. afsluttede Samlingen med at udtale, at Ministeriet havde vanskeliggjort Forhandlingerne ved to Gange at opløse Tinget og derefter fuldstændig at ignorere Valgresultatet. Overfor det Pres, som Regeringen saaledes havde villet lægge paa Tinget, maatte det nødvendigt hævde sin grundlovsmæssige Ret til at sige Nej til nye Bevillinger.

Estrup var naturligvis ikke tilfreds med »Majforliget«, men det var vedtaget baade af Landstinget og Folketinget og følgelig bøjedet han sig. Ingen af de to Ting vilde tage en Konflikt paa de Bagateller, der i Virkeligheden var dem imellem paa de tre Punkter. Regeringen var reddet, skrev Venstrebladene, men Forliget var alligevel et Nederlag for den baade paa den Maade, det var halet hjem, og det ringe Resultat.¹²⁶ Neergaard skriver, at det var Estrups eneste politiske Nederlag.¹²⁷ Grunden til dette var den af de Nationallibera!e skabte Uenighed i Højre.

»Morgenbladet« mente, at Forliget var lige billigt til begge Sider, men var navnlig overfor Landstinget en hensynsfuld Afgørelse, der fuldt ud indrømmede dette Ting alt, hvad det efter sin grundlovsmæssige Plads havde Krav paa.¹²⁸ Noget senere tilføjede det, at Forliget havde sin store Betydning derved, at det var en moralsk Svækkelse for Reaktionen og en tilsvarende Op-
rejsning for Grundloven.¹²⁹

Atter blev der talt om Estrups Demission — som en Følge af Forliget mellem de to Ting — og Udnævnelsen af et Venstreministerium. Muligheden, skriver Lars Dinesen, havde ogsaa været der, hvis Venstre ved sin Alliance med Socialdemokratiet og sine kamppolitiske Planer ikke selv havde forhindret det.¹³⁰ Det gjorde ingen forsonende Gestus, men stillede sig tværtom mere

afvisende. Opmuntret af Sejren troede det sig sikker paa Ministeriets fuldstændige Nederlag, naar det blot fortsatte med Visnepolitikken. Sommeren forløb dog rolig.

*

Da Rigsdagen aabnede den 2. Oktober 1882 blev Formandsvalget ledet af den gamle Biskop Monrad som Alderspræsident. I en ekstraordinær Aabningstale kaldte han paa en »Fædrelandets Vaabenhvile«, under hvilken man skulde glemme alt Had og se jævnt og ligetil paa Fædrelandets Anliggender.¹³¹ Ogsaa Grev Holstein udtalte, at som den sidste Rigsdagssamling var sluttet ret fredeligt, var det Ønsket og Forventningen, at denne Samling maatte føre ind i fredelige Tilstande. Det var et Faktum, at naar Rigsdagen sendtes hjem, tog Pressens Politikere, »der drev Forretning uden Ansvar«, fat og pustede til Ilden, saaledes at Stemningen hurtigt hidsedes op igen. Saaledes var det ogsaa gaaet denne Gang. Takket være Regeringens Maadehold og dens Vener Fornuft var Folketingets Bevillingsret i forrige Samling atter blevet anerkendt, men dermed var dettes Ret ikke udtømt.¹³²

Derimod troede Berg ikke paa, at der vilde komme noget som helst godt ud af denne Samling. Ministeriet kunde ikke lade være med at gribe Offensiven, og saa var Krigen der. Det hele var kun Halvblik før Stormen, men han vilde dog ogsaa udtale Haabet om Fred.¹³³

Christopher Hage delte Skyld og Ansvar lige til begge Sider og mente, at der ikke vilde komme nogen Lysning i Striden, saa længe begge Parter fortsatte den nuværende Politik. Hvad vilde egentlig Oppositionen paa Rigsdagen? Den vilde have Ministeriet til at gaa. Lykkedes det, hvad saa? Han og hans Meningsfæller var paa ingen Maade Tilhængere eller Beundrere af Ministeriet, men de anede ikke, hvad der kunde følge efter. Det man trængte til, var et Fremskridtsparti, paa hvilket de nuværende Betegnelser Højre eller Venstre ikke passede.¹³⁴

Efter at Monrad paany havde talt forsonende og opfordret til at give Lovforslagene en omhyggelig Behandling,¹³⁵ tog Estrup Ordet. Han haabede, at Berg med sit Ønske om en fredelig Samling mente et fredeligt Samarbejde med gode Resultater og ikke blot, at man søgte Konflikter undgaaet ved at stede Lovforslagene til Hvile i den bekendte levende Begravelse i Udvalg, som ikke holdt Møder eller i al Fald ikke afgav Betænkninger. Bergs Forjættelse om Fred vilde først blive af Betydning, naar man var blevet fuldt enig om, hvad Folketingets Ret var. Men netop herom var der næppe noget Haab om Enighed, og han vilde sige, *at saa længe Folketinget fastholdt Folketingsparlamentarismen, var der næppe Udsigt til Fred.* Estrup var imidlertid overbevist om, at hvis Folketinget kunde bekvemme sig til at forlade sin Krigssti fra

1872 og slaa ind paa de rolige Forhandlingers brede Landevej, vilde der aabne sig sikre Muligheder for, at Folketinget kunde arbejde sig frem til større og større Anerkendelse og derigennem ogsaa til større og større Indflydelse. Paa den Maade vilde Rigsdagen kunne samle sig om Gennemførelsen af bestemte Opgaver uden Hensyn til, hvem der til den Tid var Konseilspræsident.¹³⁶

Denne Estrups Opfordring med sin utvivlsomme Antydning af Muligheden for et Ministerskifte, naar det politiske Liv var bragt i grundlovsmæssig Gænge, blev bestemt afvist af baade Grev Holstein-L. og Berg. Sidstnævnte erklærede, at han var glad ved, at ikke en eneste i Tinget havde givet Ministeriet nogen som helst Forventning om, at det ved at blive kunde udrette andet end at ud- dybe Kløften i Folket. Heller ikke Høgsbro nærede noget Ønske om, at Folke- tinget skulde opgive sin Politik, men Ansvar for alle deraf flydende Ulykker faldt i Følge Grundloven paa Ministeriet.¹³⁷

Monrad søgte straks at faa lidt Gang i Reformarbejdet ved privat at frem- sætte en Del Lovforslag, deriblandt et om kommunal Beskatning. De mødte en ikke ringe Interesse i Tinget, men Indenrigsminister Skeel udtalte, at Re- geringens Tilslutning til disse Forslag var betinget af, at det virkelig betød Begyndelsen til en Genoptagelse af alle Forhandlinger, altsaa ogsaa om Rege- ringens Forslag. Hvis det kun betød, at man agtede at flytte Initiativet i Lov- givningsarbejdet fra Regeringen over til Flertallet, kunde de ikke gøre Regning paa Ministeriets Medvirken.¹³⁸ Estrup sluttede sig hertil og tilføjede, at det forekom ham, at Flertallet tværtimod allerede havde sendt adskillige af Rege- ringens Lovforslag til Hvile i Udvalg, endog saadanne, som efter den bestaaende Lovgivning blot skulde underkastes en Revision.¹³⁹

Alle gode Ønsker ved Rigsdagens Aabning til Trods sydede saaledes Folke- tinget allerede inden Finanslovdebatten af indædt politisk Bitterhed. Venstre fortsatte Visnepolitiken ufortrødent paa den Maade, at Lovforslagene ikke forkastedes, men henvistes til det berygtede »Nimandsudvalg« for der at »be- graves«. Kun vedtoges Finansloven i den mest nødtørftige Skikkelse. Befæst- ningslove og Toldlove, som var fremsat og vedtaget i Landstinget, begravedes begge i »Nimandsudvalget«.

General Kauffmann sendte privat et Brev til Grev Holstein-L. for at over- bevise ham om Befæstningernes Nødvendighed. Greven svarede, at det var hans Pligt uforbeholdent at »udtale for Dem, Hr. General, at jeg ikke kan andet end holde ethvert Forsøg paa under de øjeblikkelige politiske Forhold at iværksætte en, omend kun delvis Løsning af Forsvarssagen for uigennem- førlig og desuden for kompromitterende for selve Spørgsmaalets Afgørelse«.¹⁴⁰

I Folketinget hvirvledes Forhandlingerne ind i den sædvanlige Blanding af Storpolitik. Monrad kaldte Regeringen for »magtesløse Magthavere«,¹⁴¹ og Bojsen stillede den 28. Marts 1883 Forslag til et Mistillidsvotum saalydende:

»Da Tilvejebringelsen af den fornødne Enighed om Ordningen af Landets Forsvarsvæsen kræver en Regering, der gør dette Spørgsmaals Løsning til sin alvorlige Opgave«, gaar Tinget over til Dagsordenen.

Estrup erklærede, at Forslaget kun var en Gentagelse af, at en Regering skulde gaa, naar et Flertal i Folketinget fordrede det. Men denne Gang var Fordringen endnu mere uberettiget end sædvanlig, idet den ikke støttede sig til et Oppositionsflertal, der var enig om et positivt Program, men kun om det negative: at afvise Regeringens. Det, Oppositionen vilde, var blot: »ôte-toi, que je m'y mette«, hvilket paa godt Dansk vilde sige: »gaa din Vej, for at jeg kan komme til«. ¹⁴²

Monrad erklærede, at han ikke var nogen Modstander af Regeringen og heller ikke vilde stemme for Dagsordenen, fordi den udtrykte Mistillid til den. En anden Sag var, at den burde gaa, hvis den ikke kunde gennemføre sin Vilje. Han var heller ingen absolut Tilhænger af Parlamentarismen, men han troede, at den Tid vilde komme, hvor han maatte finde sig i det nødvendige. Naar den havde saa vanskeligt ved at komme til Verden, var det, fordi det ikke var to Partier, som stod overfor hinanden, men to Samfundslag. Saa langt Fruer og Frøkener gik, var det Højre, og hvor de afløstes af Madammer og Jomfruer, begyndte Venstre. ¹⁴³

Den 14. April vedtog Folketinget med 72 Stemmer mod 20 en Adresse til Kongen, hvori man henledte Majestætens Opmærksomhed paa den Mistemning mod det nuværende Ministerium, der i stigende Maal bredte sig gennem alle Lag af Befolkningen, samt den stedse voksende Bekymring, hvormed fædrelandssindede Mænd saa hen til Fortsættelsen af en Politik, der udadtil og indadtil havde vist sig magtesløs til at fremme Landets Vel, og hvis Evne til at vinde fornøden Tilslutning haabløst havde aabenbaret sig gennem saa mange Aars forgæves politisk Kamp.

Tre Dage efter vedtog Landstinget en Modadresse gaende ud paa, at efter dets Skøn havde det nuværende Ministerium lige saa lidt som dets Forgænger nogen Skyld i den sørgelige politiske Tilstand. Det var overbevist om, at Hindringen for Lovgivningsarbejdets heldige Fremme vilde kunne fjernes, hvis man — i Erkendelse af Kongens uomtvistelige Ret til at udnævne sine Raadgivere — bestræbte sig paa

- 1) at forhandle om Sagerne uden Hensyn til andet — og
- 2) uden at gøre de mest betydningsfulde og paatrængende Foranstaltningers Fremme — herunder Forsvarssagen — afhængig af, om Kongen maatte beslutte sig til et Ministerskifte.

Inden Rigsdagen sluttede den 18. April, overbragtes Tingenes Adresser til Kongen, som oplæste sine Svar i Estrups Nærværelse. Overfor Folketinget

beklagede Majestæten, at dette baade havde fundet det rigtigt at undlade at medvirke til Fremme af et stort Antal af de af »Vor Regering forelagte, til Dels tillige af Landstinget vedtagne Lovforslag, men endog havde afvist et saa vigtigt Forslag som det angaaende Landets nødvendige Forsvar uden noget Forsøg paa at komme overens derom med Landstinget og med Vor Regering, men Vi nærer imidlertid det Haab, at den Erkendelse snart vil trænge igennem, at Lovgivningsarbejdet kun kan fremmes tilfredsstillende, naar man fra alle Sider søger at enes gennem Forhandling«. I Svaret til Landstinget udtalte Kongen, at det fremdeles var hans faste Vilje at hævde den grundlovmæssige Ordning i dens Helhed.

»Morgenbladet« anerkendte, at det var Ministeren, som havde og maatte have Ansvar for de to Svar. Disse var heller ikke anderledens, end ventet, thi »Hr. Estrups vel kendte Frimodighed maatte dog ogsaa paa dette Punkt forberede enhver paa, at Svaret vilde komme med den uforbeholdne Aabenhjertighed, som plejer at udmærke de Aktstykker, der skyldes Hr. Estrups Redaktion«. Bladet sluttede: »Den Adresseforhandling, der har sluttet den nuværende Samling, synes efter det Udfald, den har faaet, at maatte blive Indledningen til en mere almindelig Meningstilkendegivelse fra Befolkningens Side, hvori Folketingets fremtidige Politik vil finde sit naturlige Udgangspunkt.«¹⁴⁴

VISNEPOLITIK OG LOVGIVNING INDTIL 1885

Over Landet gik en Storm af politisk Røre af hidtil ukendt Styrke. Den ruskede i den støtte Bondes Sind og drev ham ud i radikal Retning, men uden at han tabte Ligevægten. Høgsbro skrev til Bj. Bjørnson: »Vi er rede til Modstand, men er Vælgerne det saaledes, at de ikke viger tilbage selv for Brugen af Magt?« Og »Morgenbladet« sukkede i sit Nytaarsnummer 1882: »Hvad betyder tilsidst Forbitrelsen i Folket? En Gnavenhed, der snurrer paa sin Tekedel ti Aar i Træk uden nogensinde at slaa Laaget af Kedlen.«¹

Kravet om Parlamentarisme var agitatorisk sat saa højt i Vejret, at det overskyggede alt andet. Udviklingen tegnede tydeligere og tydeligere sin Gang, her som i andre Lande, Tyskland undtagen. Folketingsparlamentarismen, sagde Monrad, var »blevet en europæisk Nødvendighed«. »Den stille Magt« bar den frem.

Selvfølgelig var Estrup og Højre i deres fulde grundlovmæssige Ret til at gaa haardt imod. Men Strømmen løb alligevel stærkere og stærkere, og mange

begyndte at ane, at Muligheden for helt at dæmme op for den kun var ringe. Men var en forsinket Udvikling ikke bedre end en forhastet?

Det værste var, at den overhaandtagende Tro paa, at Folket med Urette holdtes borte fra Magten, affødte et meningsløst Had hos Bønderne, dog ikke saa meget mod Godsejerne. Da Ploug i Landstinget i Foraaret 1885 mindede om Godsejernes Fortjenester ved Landboreformernes Gennemførelse, svarede Venstre-Landstingsmanden A. J. Clausager, at det havde man heller ikke glemmt paa Landet, men de nuværende Godsejere rokkede ved de fælles Rettigheder. Han vilde alligevel hævde, at efter hans bedste Formening næredes der indenfor Landbostanden saa lidt Uvilje mod Godsejerne som saadanne, at man gerne saa en af deres Midte i Spidsen for en ny Regering, selv om denne ikke netop repræsenterede deres Anskuelse.²

Hadet gjaldt først og frømmest Regeringen og Hovedstaden. Herinde fra lød Parolen: intet Bonderegimente, og ude fra Landet svarede der med Foragt for Københavnernes Overfladeliv. Alligevel skete der det mærkelige, at en Del af Bondebevægelsen i disse Aar trods alt voksede sammen med Byernes Demokrati. Hørups Drøm om en Forening af Bondedemokratiet og de intellektuelle Radikale i et »rationelt Demokrati« var paa Vej til at gaa i Opfyldelse.

Til Venstres Sejersmarch ud over Landet bidrog i højeste Grad de daarlige Tider, der sidst i 1870'erne satte ind over vort Land. Først kom Industrikrisen med stigende Arbejdsløshed, som satte Fart i Socialismens Vækst, og derefter fulgte den lange Række Aar med stigende Landbrugsvanskeligheder. Den store Udvikling af Kommunikationsmidlerne havde efter 1864 bragt en Overflod af Korn paa Markederne fra Lande, hvor Jord og Arbejds-kraft var billigere, fra Østersølandene, Sortehavsløndene og senere fra de oversøiske Lande. Navnlig omkring 1880 kom et alvorligt Prisfald paa næsten alle Landbrugsprodukter.

Korndyrkning og Korneksport blev urentabel, og navnlig det mellemstore og mindre Landbrug begyndte lidt ind i Firserne at redde sig i Kød- og Mejeriproduktion. Som Tyskland gik Danmark fra Korneksport til Kornimport. Svingningen var dog vanskelig og kostede mange Penge. Hundreder af Gaarde kom til Tvangsauktion, og Landbrugets unge Arbejds-kraft søgte ind til Byen og forøgede den derværende Arbejdsløshed. Dertil kom det ene Uaar efter det andet med Svinedifteritis, Mund- og Klovesyge m. m. Først op i Halvfemserne begyndte man atter at ane stigende Konjunkturer.

Den deprimerede Stemning paa Landet avlede Bitterhed og Utilfredshed, som naturligvis blev en fortrinlig Jordbund for Agitationen mod Regeringen. For at give den større Slagkraft reducerede Venstre sit Program til det korte

Feltraab: »Ned med Estrup.« Men, sagde Estrup, tog man disse tre Ord bort, kunde Venstre i Virkeligheden intet sætte i Stedet. Højre havde i al Fald den Fordel, at slettede det sit: »Leve Estrup« i sin Fane, manglede det ikke noget til Erstatning.

*

Paa Rigsdagen udartede Debatterne til evigt gentaget Ordkløveri og ørkesløst Tovtrækkeri, Dag efter Dag og Time efter Time, ofte om de smaaligste Spørgsmaal. Ustandselig faldt Berg og Grev Holstein ud imod Estrup i irriterende og udæskende Udfald, og drilagtigt hævdede Folketinget sin Førsteret ved at hale Samlingerne ud og ved aldrig at levne Landstinget mere end kortest mulig Frist til at behandle Finanslovene. Ude i Befolkningen førte Venstre Agitationen med hensynsløse Angreb mod det diktatoriske Landsting, mod Grundlovsbryderen Estrup, for Grundlovens rette demokratiske Forstaaelse og endog for et Opgør mellem Kongemagt og Folkemagt.³ Paa Rigsdagen blev det hele til radikal Visnepolitik efter Stædighedens mest ufordragelige Metode. Ideen var Bergs og Hørups — et Udslag af deres voldsomme Kraftudfoldelse.

I 1872 havde Venstre fortrængt en Finansminister ved at nægte en Lov om Indkomstskat, i 1876 havde det forsøgt at bringe hele Ministeriet til Fald paa Forsvarslovene og i 1877 paa Finansloven. Det sidste vovede Berg ikke mere. Nu satte han alt ind paa at standse hele Udviklingen. Kun det nødvendigt til Statsmaskineriets Gang og ellers Visnen af al Lovgivning uden Hensyn. Det var det, han kaldte Folketingets Nejret — brugt i Ministerstormeriets Tjeneste.

Men Visnepolitiken var en umoden Taktik. Det var Brist paa Klogskab og Fremsyn, skrev Professor A. G. Drachmann, der fik Folketinget til at gaa ind paa Grundlovsrevisionen i 1866. Den gav Landstinget sin nuværende Stilling. Det var Brist paa samme Evne, som satte Visnepolitiken i Scene og endte med Nægtelse af Finansloven, bragte Folketinget den ene Ydmygelse efter den anden og gav Regeringen Skin af Ret til uden Repræsentationens Medvirkning at afholde alle de Udgifter, der maatte anses for paatrængende nødvendige. Folketingets Svaghed var dets Mangel paa en Leder af fremragende Dygtighed og ubestridt Autoritet. Der var for mange Soldater og for faa Officerer.⁴

Saa længe Venstre drev sin slidsomme og resultatsfattige Forhandlingspolitik, havde det trættet Modstanderne og bragt Opløsning ind i deres Rækker. Det viste sig ved Majforliget 1882. Godsejer E. Bluhme, der senere traadte helt over i Venstre, skriver i et Svar til Ploug i 1882, at medens der indenfor Højre (Nationalliberale) var adskillige, som helst saa, at Regeringen traadte tilbage, var der en Del Venstreførere, som gerne vilde beholde den,

fordi de saa op til flere af dens Medlemmer med Agtelse og Tillid. Af valgtaktiske Grunde var de dog nødt til at stemme med i Parolen: Ned med Estrup.⁵ Visnepolitiken irriterede derimod atter de spredte, utilfredse Højremænd sammen. Mange besindige Venstremænd saa det, for Eks. Monrad, Kl. Berntsen⁶ og N. Neergaard,⁷ og indenfor nationale Venstrekredse vakte det ligefrem Forargelse, at det ogsaa gik ud over Forsvarssagen. Hvor stærkt end Monrad opfordrede Berg til at slaa over i en frugtbringende Reformpolitik, blev han ved sit,⁸ og han saa end ikke, at Visnepolitiken endog havde den Fordel for Regeringen, at den fyldte Statskassen med Penge til senere Brug — for Befæstningssagen. Den »stille Magt« virkede imod den, sagde Monrad, og derfor kunde den heller ikke sejre.

Kun et Faatal af Love passerede gennem Rigsdagen. Edv. Brandes skriver i sin Piece: Fra 85—91: »I Samlingerne 1882—85 behandlede Venstre aldeles ikke Regeringens Lovforslag; man begravede dem de to første Aar i Udvalg, saa i et fælles Begravelsesudvalg, og man forkastede dem det tredje Aar ved Dagsordener. Hr. Berg betragtes almindeligvis som Ophavsmand til denne Taktik. Om han med velberaad Hu har lagt en »Arbejdsplan« for flere Aar, tør dog staa hen; vist er det, at Hr. Hørup nærede en ganske anderledes politisk Overbevisning om det forkastelige i Samarbejde med den Estrupske Regering. For ham stod Lovarbejdet som det helt underordnede under Forfatningskampen, og naar han besejrede Hr. Bojsen paa dette Punkt, skete det ved Hr. Bergs Hjælp, skønt denne personligt følte sig dragen til Forhandling.«

Oversigt over Folketingets Antal Dage, forelagte Forslag, Antal vedtagne Love og begravede Forslag i 1875—1885.⁹

Ordentl. Saml.	Dageantal	Færd. Love	Forslag i Tinget	Begravede Forslag
1874—75	223	39	82	38
1875—76	183	23	59	18
1876—77	185	20	42	8
1877—78	181	20	36	11
1878—79	200	34	64	22
1879—80	293	39	83	28
1880—81	244	35	113	62
1881—82	174	20	77	56
1882—83	199	18	71	49
1883—84	244	9	63	49
1844—85	149	11	42	29

De vedtagne Udgiftsbevillinger faldt gradvis fra 51,1 Mill. Kr. i 1882—83 til 48,3 Mill. i 1883—84, til 46,9 Mill. i 1884—85 og til 45,7 Mill. i 1885—86.

Samtidig voksede Landets finansielle Status fra en Statsgæld efter Krigen 1864 paa 215 Mill. Kr. og et Reservefond paa 28 Mill. til i 1880 en Statsgæld paa 173 Mill. Kr. og et Reservefond paa 70 Mill. samt — til Trods for en Udgift paa 51 Mill. Kr. til Køb af Jernbaner — til i 1885 en Statsgæld paa 123 Mill. Kr. og et Reservefond paa 75 Mill.

*

Naar Venstre i Folketinget havde visnet de fleste Lovforslag, gik det bagefter ud i Folket og talte med dyb Beklagelse om det Ministerium, som ikke evnede at føre noget igennem. Det var ikke Venstre, som ikke vilde, men Lovforslagene, der var ubrugelige og umulige.

Den af Estrup i 1875 nedsatte Arbejderkommission havde tre Aar efter endt sin Virksomhed. Resultatet var en omfattende Betænkning om sociale Spørgsmaal af enhver Art. Paa Grundlag af denne og vel ogsaa under Paavirkning af den samtidige, sociale Forsikringsbevægelse i Tyskland fremsatte 10 Venstremænd og 1 Højremænd, alle i Folketinget, i Samlingen 1880—81 et Lovforslag om Oprettelsen af en Alderdomsforsørgelsesanstalt for det danske Folk. Tanken var en Statsanstalt for Livsforsikring for alle efter Princippet: Statshjælp til tvungen Selvhjælp, altsaa en almindelig Folkeforsikring. Det fremlagdes paany i Samlingen 1881—82, men i Udvalget gik et Flertal imod Tvangsmomentet. Dette ændredes derfor til: Statshjælp til frivillig Selvhjælp. Regeringen støttede det, og da det private Forslag ikke fremmedes, fremsatte den i Okt. 1883 selv et Forslag, hvor der var taget Hensyn til Folketingets Ønsker, men med Bibeholdelse af Princippet: Hjælp til Selvhjælp for ikke at bryde det Selvansvarlighedens Princip, hvorpaa Samfundet hvilede. En Maaned efter henlagdes det i Begravelsesudvalget. Først under Forhandlingspolitikken i 1891 gennemførtes det efter Venstres Ønske — som den første Lov i Verden om Alderdomsunderstøttelse efter det rene Gaveprincip. Et Forslag om Tilsyn med Levnedsmidler, fremsat i Februar 1879, gik igen i de følgende Samlinger og visnedes endelig i Samlingen 1883—84. En Tyendelov, som i Virkeligheden havde Socialdemokratiets Sympati, fremsat i 1876—77, forkastedes efter aarlige Behandlinger endeligt i 1883—84. En Lærlingelov, fremsat i 1880—81, visnedes samme Efteraar.

Paa samme Maade gik det flere andre vigtige Love, for Eks. om Tilsyn med danske Handelsskibes Sædygtighed og Udrustning, om Gift, om Foranstaltninger mod Udbredelsen af smitsomme Sygdomme, en Fiskerilov o. s. v. Paa et Møde i »Fremtidsklubben« den 29. April 1885 kaldte Hørup, der mere interesserede sig for det storpolitiske end for Lovgivningsarbejdet, disse Reformforslag foragteligt for »Højres Styrvolter« og »jammerligt Pilleri«. ¹⁰ Derimod gennemførtes i 1880 en Lov om Oprettelse af to Husmandskreditforeninger.

Spørgsmaalet om Frihandel kontra Beskyttelsestold var i Midten af Aarhundredet under Diskussion hele Europa over. I 1840 var Frihandelsystemet brudt igennem i England, og i 1863 afsluttede England og Frankrig en frihandelspræget Traktat. Efter Krigen 1870 gik Tyskland tilbage til skærpet Beskyttelse baade for sin Industri og sit Landbrug, og 9 Aar efter brød Bismarck helt med Frihandelsteorien og fik vedtaget en Toldlov, der paa en Gang betød en kraftig Beskyttelse for Landbrug og Industri og fyldte Statskassen med Penge. Snart fulgte de andre Lande Tysklands Eksempel.

Danmark havde i 1863 faaet en Toldlov, der var det første, svage Skridt henimod Frihandel. Ved Lov af 19/2 1864 indførtes en progressiv Krigsskat paa al Vareindførsel samt paa Brændevinsbrænding, og paa Grund af Udgifterne ved de store Jernbaneanlæg beholdt man denne Krigsskat efter Krigen, saaledes at den indgik som et Supplement til Toldloven af 1863. I 1871 blev den udvidet med en Ekstraskat paa indenlandsk Roesukker.

Uanset Udviklingen i Udlandet og Vanskeligheden ved herhjemme at skabe Enighed om en Toldreform trængte Venstre utrættelig paa med at kræve en almindelig Ophævelse eller Nedsættelse af Toldsatserne. Gang paa Gang forlangte det baade Toldloven ændret i frihandelsvenlig Retning og Krigsskatten afviklet. Forslaget om det sidste havde saa at sige været paa den aarlige Dagsorden siden 1870, men hver Gang, skriver Nationaløkonomen Jul. Schovelin, rystede Estrup blot paa Hovedet, vel vidende, hvorledes »denne Lovs Satser var smeltet saaledes sammen med 1863-Toldlovens, at hele det industrielle Erhvervsliv havde udviklet sig paa denne Fællesbasis, og at derfor enhver Henviisning til, at 64-Krigens Saar jo forlængst var lægte, og den Sum, Krigsskatten indbragte — i og for sig overflødig — kun var en doktrinær Fortidssnak, hvis Lovfæstelse vilde have været en Forsyndelse imod den levende Nutid.«¹¹

Da Venstre stillede sit Forslag om Toldrevision i Ministeriets første Rigsdagsamling 1875—76, erklærede Estrup, at han ikke følte sig bunden af de tidligere, nationalliberale Finansministres Løfter. Han var ikke absolut Beskyttelsesmand,¹² men tværtimod lydhør overfor Forslag til Ændringer af Regeringens Toldprogram. Som Betingelse maatte han dog forlange Retfærdighed overfor de andre Erhverv (Industrien) og Kompensation til Statskassen for enhver Forringelse af Toldindtægterne. Kunde dette ikke opfyldes, nægtede han at gaa med til Venstres Toldforslag. Til Gengæld forkastede dette s. A. et Regeringsforslag om Lettelse i Afgiften for Roesukker for at støtte vor hjemlige Produktion, der var trykket af de udenlandske Eksportpræmier. I Samlingen 1878—79 imødekom han Skibsrederne ved at gennemføre en Lov om Ophævelse af Skibsafgifterne i indenlandsk Fart.

Vendingen i den europæiske Toldpolitik, fortsætter Schovelin, havde gjort et levende Indtryk paa Estrup. Med sin realistiske Sans havde han — skønt

Storagrar — Blikket aabent for Betydningen af en livskraftig Industri og havde selv dannet sig den Mening, at den i et saa udpræget Landbrugsland som Danmark maatte skærmes af Toldbeskyttelse. Han var derfor tidlig paa Vagt overfor det letbenede Løb nedad Frihandelens Skraaplan og styrkedes heri ved Bismarcks faste Beskyttelsespolitik af 1879.

Omkring 1880 indtraadte Reaktionen efter den lange Dyrtidsperiode. Pri-serne faldt og kostede Erhvervene mange Penge. Produktionen blev indskrænket, hvorved Arbejdsløsheden steg. For Byerhvervene rettede Konjunkturerne sig ret hurtigt. Optimismen vendte tilbage, i Begyndelsen dog lidt trægt, fordi Vovemodet havde lidt et Knæk ved de store Kapitaltab. Tietgen forudsaa det kommende Opsving og satte straks alle Sejl til for ved Lovgivningsmagtens Hjælp at berede Kaarene for ny Foretagsomhed.

I Sommeren 1880 kaldte han og den begejstrede Frihandelsmand, Nationalbankdirektør Moritz Levy, der tillige var Næstformand i Grosserersocietetet, sammen til et stort Møde paa Børsen. Der nedsattes et Udvalg, som det følgende Foraar afgav Betænkning, i Henhold til hvilken der forlangtes en Række økonomiske Reforme; saaledes Ophævelse eller Nedsættelse af Toldafgifterne paa Raa- og Hjælpstoffer, Ophævelse af Skibsafgifterne i udenlandsk Fart og Oprettelsen af et Handelskammer. Som Kompensation bød det paa Forhøjelse af Tolden paa Kaffe, The, Vin m. m. samt af Afgifterne paa Øl og Brændevin.

Det var imidlertid langt mere, end Indenrigsminister Skeel kunde eller vilde søge gennemført. Samtidig kom han til at stille sig paa tværs af Tietgens nye Eksportroute fra København til Newcastle ved et Forbud mod Import af svensk Kvæg og Eksport af Kvæg fra Sjælland og Amager — paa Grund af Lungesygge blandt Kvæget paa Sjælland, indført med svenske Kreaturer. Thi derved begunstigedes jo for en Tid den jydsk Kvægekspport.

Skeel var en dygtig Godsejer og Landmand, men lidt tung og uden Estrups Forstaaelse af det almene og samfundsnyttige. Oppositionen var paa dette Tidspunkt, skriver den politiske Forfatter Aage Duus et Sted, ved at dø hen. Skeels Afvisning af Børspartiets Krav og Tietgens Had til ham foraarsagede imidlertid en betydelig Uvilje imod hele Regeringen og banede Vej for Liberalismen ind i de velstaaende, københavnske Handelskredse. Oppositionen vejrede Mulighed for Splittelse i Landstingshøjre og fik nyt Mod. Tietgen selv blev en af den nye politiske Børsbevægelses ivrigste Fortalere og vendte sig ofte skarpt imod Estrup og hans Handelspolitik. Paa sine ældre Dage forandrede han Front og blev en hyppig Gæst i Estrups Hjem paa Toldbodvej. Engang i 1894 sagde han ved Afskeden til Estrup: »Tænk alt det, som vi to kunde have udrettet sammen.« Estrup svarede roligt: »Ja, men Skylden var ikke min.« Tietgen bøjede Hovedet og fremstammede et svagt »Nej«.

Ved Finanslovens 1. Behandling i Folketinget i Oktober 1881 talte en Række

af Børspartiets Mænd som Nationaløkonomen, Professor Falbe-Hansen, Handelsmændene Chr. Hage og Fabriksdirektør Philip Schou for en varsom Overgang til et moderat Frihandelssystem. Paa Baggrund af Finansmisøren i Aarhundredets Begyndelse var dog førstnævnte betænkelig ved at ændre Toldtarifferne aldeles uden Hensyn til Statskassens nødvendige Konsolidering,¹³ og sidstnævnte indrømmede, at man maatte gaa langsomt til Værks for ikke at skade de bestaaende Tilstande.¹⁴

Estrup foretog ogsaa et imødekommende Skridt, idet han kort efter i Landstinget fremsatte en Række nye Lovforslag om en Omlægning af Tolden og Nedsættelse eller Ophævelse af Skibsafgifterne ogsaa i udenrigs Fart. Toldforslagene gik i Hovedsagen ud paa højere Toldsatser for Luksusvarer og lavere for Nødvendighedsartikler, Raastoffer og Hjælpemidler til Hjemmeproduktionen, herunder Kul, Petroleum, Jern o. s. v. Som Kompensation mod den Indtægtsnedgang, som vilde blive Følgen, fremlagde han samtidig et Par Forslag om forhøjet Forbrugsafgift paa Øl og Brændevin. Ved Forelæggelsen udtalte Estrup — som i 1876 — at han ikke vilde formindske den nu bestaaende Beskyttelse for Industrien.¹⁵ Navnlig vilde han ikke ved hensynsløs Forandring af Toldtarifferne ødelægge de Produktionsvirksomheder, som var vokset op i Læ af den gældende Toldbeskyttelse, uanset om det ikke havde været Toldlovens oprindelige Hensigt at skabe denne Beskyttelse. Den vilde nemlig give baade Tab og Arbejdsledighed.

Landstinget gav ham fuld Tilslutning — dog ikke med Ophævelsen af Skibsafgifterne, hvad naturligvis irriterede Skibsrederne. Estrup erklærede, at det havde været ham af særlig stor Betydning at lære Tingets Stilling at kende til de foreliggende Forslag og hvad dermed stod i Forbindelse, ikke blot paa Grund af selve Sagens Vigtighed, men ogsaa fordi der, ligegyldig af hvilken Grund, havde dannet sig den temmelig udbredte Mening, at der om de Spørgsmaal, som her forelaa, var væsentlige Uoverensstemmelser saavel indenfor Højre som mellem dette og Regeringen. Formodningen om denne Uenighed havde ikke været uden uheldig Indflydelse for Udviklingen af den politiske Situation, og det havde derfor været ham en Tilfredsstillelse gennem de Udtalelser, som var fremkomne, at kunne fastslaa Urigtigheden af Rygterne om Uenighed og Splittelse.

I Folketinget blev Forslagene henlagt med den Motivering, at man ikke vilde gaa med til stykkevisse Reforme. Det følgende Aar blev de atter fremsat i Landstinget for sluttelig at blive visnede i Folketingets Samling 1883—84. Berg indrømmede, at der var al Grund til at tage Spørgsmaalene op, »især hvis det ikke blev den nuv. højtærede Finansminister, der skulde lede disse Forhandlinger«.

Paa samme Maade gik det en Handels- og Skibsfartstraktat med Spanien,

som navnlig de islandske Fiskeeksportører, Skibsfarten og De danske Spritfabrikker (Tietgen) var interesseret i,¹⁶ samt et Forslag om et Frilager paa Toldboden. »Berlingske Tidende« skrev, at Venstre straks havde modtaget den spanske Handelstraktat med Tilfredshed, fordi det troede, at den ikke lod sig gennemføre. Da den alligevel samlede ret stor Interesse, og det som Følge heraf maaske vilde gaa Glip af en Lejlighed til at konstatere Ministeriets Uduelighed, slog det pludselig om og gik imod den.¹⁷ Den 1. September 1884 meddelte Estrup Grosserersocietetet, at han agtede at efterkomme dets Ønske og fremsætte Forslag om Oprettelse af et Handelskammer. Ogsaa det gik Venstre imod, fordi det heri mente at se et taktisk Træk, som skulde forpligte Handelsstanden til Gengæld.¹⁸ Venstres Afvisning af et Forslag om en tiltrængt Retsreform, fremsat i 1880—81 og henvist til Begravelsesudvalget baade i 1882—83 og 1883—84, mishagede Juristerne.

Bedre gik det heller ikke Forsvarslovene. Det gamle Spørgsmaal om Københavns Befæstning (fra 1855 og 1872) havde aldrig haft Sympati hos de Nationalliberale, og selv indenfor Højre nærede enkelte Politikere visse Betænkeligheder, bl. a. Andræ. I Forsvarskommisionen var den ansvarlige Sagkundskab gaaet enigt ind for en Befæstning baade til Lands og Vands, og Flertallet af Forsvarsvenerne sluttede derfor op bag den. Selv Berg sagde i 1880 til General Bahnsen, at han ikke havde nogen Indvending at gøre mod en Landbefæstning om København.¹⁹

De skæbnesvangre Forsømmelser af Forsvaret før 1864 stod Estrup alt for klart. Ved Lovens Forelæggelse i 1875 udtalte han derfor Haabet om, at den Tid aldrig vilde komme igen, hvor det danske Folk skulde anse det for unyttigt at bruge de fornødne Penge til at søge sin Selvstændighed forsvaret, selv om det ikke med matematisk Nøjagtighed kunde bevises, at det, man ydede, var tilstrækkeligt.²⁰ Som nævnt blev dog Forslagene fuldstændig forkastede, og Estrup søgte derefter — med delvist Held — at gennemføre dem stykkevis. I 1880 vedtoges saaledes en Søværns- og Hærordning, men forskellige Love i Tilslutning hertil, for Eks. en Lov om faste Garnisonsbyer, om Ordning af Forplejningskorpset, Skydebaner paa Amager m. m. blev visnede.

I 1881—82 fremsatte Ministeriet et nyt Forslag om Københavns Befæstning og enkelte Fæstningsanlæg i Jylland i Landstinget. Paa Grund af visse Undersøgelser naaede Tinget ikke at blive færdig med Behandlingen. I Samlingen 1882—83 vedtoges Forslaget i Landstinget, men afvistes i Folketingets Udvalg med følgende Flertalserklæring: Da Tilvejebringelsen af den fornødne Enighed om Ordningen af Landets Forsvarsvæsen kræver en Regering, der gør dette Spørgsmaals Løsning til sin alvorlige Opgave, gaar Tinget over til Dagsordenen. Som i 1874 var Forsvarssagen med andre Ord kun et politisk Instrument for

Venstre.²¹ Den 1. Maj (1883) nedsattes under Ingeniørgeneralens Forsæde en særlig Kommission af 10 Officerer for at underkaste hele Befæstningsplanen og særlig de i Folketingsudvalgets Flertalsbetænkning fremsatte Indvendinger mod samme en fornyet Prøvelse.

I Befolkningen var Forsvarsinteressen i stigende Vækst, og til Stadighed udkom der Mængder af Piecer og Flyveskrifter med de forskelligste Anskuelser om Danmarks Forsvar, ofte med skarpe Angreb dels paa Berg, som, skønt selv Forsvarsven, alligevel visnede Sagen hen, og dels paa Hørup med sin selvopgivende »hvad skal det nytte« Foragt for Landets Forsvar. Den stærkt forsvarssindede Kultusminister Scavenius sagde paa et Møde i 1885, at Forsvarssagen i 10 Aar havde været afgørende for hele vor indre Politik. Det var den, som havde samlet Højre, og hvis Venstre kunde enes om et positivt Forsvarsprogram, vilde det blive det store, stærke Parti, som var selvskrevet til at overtage Magten.²²

Den ene Forsvarsadresse efter den anden indløb til Kongen og Regeringen, i December 1882 saaledes en stor Adresse med 106,000 Underskrifter, hvori man erklærede sig villig til at bære de Pengeofre, som maatte fordres til Forsvarets Ordning. Estrup tog sig personligt af Sagen paa Rigsdagen og hævdede, at dens finansielle Side var ganske underordnet. Hovedsagen var, at man kunde enes om det tilstrækkelige. I 1883 svarede han den varme Fædrelandsven, Pastor Johannes Clausen i Nørre Lyndelse paa Fyn, at Forsvarets Venner umuligt kunde være i Tvivl om, hvad der med Hensyn til denne var Regeringens Ønsker og Maal. Før Valgene var overstaet, vilde han dog ikke paany fremsætte Forsvarslovene for ikke at give dem til Pris for den hensynsløse Agitation. I Pastorens Brev saa han en »Bekræftelse af min Mening, at Godsejerne og andre Rigmænd vel for Forsvarssagen Skyld er villig til at bære store Byrder, endog gennem en almindelig Formue- og Indkomstskat, hvor ilde set en saadan Skat end er (og med Føje); men at man ikke kan gøre Regning paa i Godsejerklassen, lige saa lidt som i andre Samfundsklasser, at finde Villighed til at bære særskilte Byrder. Jeg tror, at en Udtalelse fra de Samfundsklasser, som vides principielt at være Modstandere af Formue- og Indkomstskat, om Beredvillighed til for Forsvarssagens Skyld at deltage i Udredelsen af en saadan ikke vilde være uden Betydning, og jeg tror, at de kvantitative Angivelser af Offervilligheden (% i x Aar) vil forøge Betydningen og næppe afholde nogen fra at slutte sig til Udtalelsen«.²³ Kort efter skrev Estrup igen til Pastor Clausen, »at den ovenfor omtalte Adresse maaske nok vilde blive betragtet som en Gentagelse af det, som var udtalt i Forsvarsadressen. Det vilde dog have den Betydning, at den kom fra Godsejerne, da de andre Samfundsklasser ikke ansaas for at være saa bestemte Modstandere af Indkomstskat som disse.«²⁴

I 1884 begyndte den »frivillige Selvbekætning«, og inden Aarets Udgang

var der indsamlet 800,000 Kr. til et Fort paa »Garderhøj« ved Jægersborg. Dr. H. P. B. Barfod, som var Ophavsmanden til Indsamlingen, skriver, at Estrup gentagne Gange udtalte sin Sympati med Bevægelsen, sit Haab om, at den vilde føre til Maalet, og han tilsagde den Kongens og Regeringens Støtte. En Dag, da Barfod gjorde Rede for sin Plan, afbrød Estrup ham: »Ja, det er meget godt med de store Bidrag; de vejer godt til, men det er dog slet ikke dem, det nærmest kommer an paa. Statskassen er rig nok til uden Vanskelighed at ordne hele vort Forsvar. Nej, det, De skal arbejde paa, det er først og fremmest at komme ind der, hvor man knap har en Tiøre at undvære; det er Hjerterne, jeg skal bruge.«²⁵

Overfor Sagkundskabens Fordring om en Befæstning om København hævdede Venstre, at den vilde betyde en Deling af Landet med Opofrelse af Jylland, og at den var nærmest rettet mod Tyskland og altsaa en Udæskning. Det rigtige var en Folkehær, en Militis uden København som Basis. Ploug vilde hellere en kraftig Udvikling af Flaaden, og en Del Godsejere var betænkelige ved de store Udgifter ved Fæstningsbyggeriet.

Monrad, som ikke var imod Københavns Befæstning, skrev i April 1883, at Forkastelsen af Forsvarsforslaget ikke alene var sket som en Følge af Mistilliden til Ministeriet, men ogsaa af Grunde, »der vilde have Betydning under et hvilken som helst Ministerium«. Et nyt Ministerium vilde paa dette Omraade ikke kunne udrette mere end det nuværende. Kunde det lykkes Ministeriet Estrup at komme til at staa paa samme Fod til Folketinget, som det staa til Lands-tinget, saa vilde ikke let noget andet egne sig bedre til at gennemføre store Foranstaltninger.²⁶

*

Stort bedre gik det heller ikke med Estrups Genoptagelse af sin Jernbanepolitik fra Tredserne. Hans Maal var et Jernbanenet over hele Landet. I 1880 fik han ganske vist Rigsdagens Tilslutning til at lade Staten afkøbe det private Aktieselskab de sjællandske Baner, fordi man frygtede for, at det ikke skulde være lysten efter at foretage de for Udviklingen nødvendige Nyanlæg. Selskabet havde nemlig kun forpagtet dem til 1900. Ligeledes købtes et Par jyske Baner. Derimod blev forskellige Udvidelser af de sjællandske Stationer og Anlægget af Forbindelsen Frederiksberg—Nørrebro o. s. v. ikke vedtaget og gennemførtes først provisorisk i 1885. Ligeledes visnedes Forslag om Horsens—Tørring Banen, Hillerød—Frederiksværk Banen, Odense—Dalby Banen og flere andre. Til den første af disse havde Beboerne endda tilbudt selv at udrede et Beløb paa 830,000 Kr. En projekteret Bane fra Klampenborg til Rungsted kom heller ikke i Arbejde, skønt den ikke vilde have kostet Staten en eneste Øre. Et Forslag om Ledelsen af Statsbanerne blev lavet saa meget

om i Folketinget, at Landstinget ikke vilde vedtage det. Det forelagdes igen Aaret efter — i Samlingen 1884—85 — men fik samme Skæbne, skønt Regeringen gjorde store Indrømmelser.²⁷

I et Svar til Ploug i 1882 skriver E. Bluhme, at der taltes saa meget om Folketingets eller Landstingets Ydmygelse ved at give efter. Ingen af dem vovede at udsætte sig for sligt. Men Ydmygelsen var paa Folketingets Side, fordi den standsede Udviklingen og lod al Lovgivning gaa i Staa. Ministeriet skulde ikke være Mægler. De to Ting maatte sandelig kunne staa paa egne Ben — saaledes som ogsaa Estrup hævdede det — og tage Beslutning uden at behøve at trække Ministeriet i Kjolen. Først naar Tingene var enige, bestemte Ministeriet, om det vilde tage Loven eller ikke.²⁸

*

Stadig droges flere og flere af Bondestanden ind i det politiske Liv, saaledes at Venstre styrkedes talmæssigt og dermed ogsaa i Selvtillid. Derimod mærkedes der omkring 1880 et vist Mismod indenfor Regeringspartierne. Begejstringen fra 1877 havde kulmineret, og den evindelige, storpolitiske Magtstrid, de usle Rigsdagsresultater og de bestandige Valgnederlag, som Regeringen ignorerede, sløvede Modstandskraften. Maaske var der ogsaa enkelte, som i Fortrydelighed over, at kun Dygtighed og ikke blot Troskab imod Regeringen var afgørende ved Estrups Embedsbesættelser, gled over i Oppositionen.²⁹ Navnlig var det dog de Nationalliberale, der faldt fra, mest i København, som hidtil havde været Nationalliberalismens uindtagelige Borg. De var efterhaanden blevet ganske desillusionerede. Paa deres ene Side stod Højre, som siden 1866 havde tvunget dem ind i et tjenende Medarbejderskab. Paa deres anden Side stod det Venstre, som de selv i Begejstringens Morgenrøde havde lært de politiske Grundsætninger og Metoder, ogsaa Ministerstormeriets spændende Kunst, men som efter endt Læretid havde jaget dem paa Porten baade i 1872 og 1874. At gøre sig selvstændigt gældende som et Mellemparti havde de ikke Kræfter til, og det havde sikkert ogsaa været haabløst mellem to saa store og stærke Modstandere. En Del var gledet over paa Højres venstre Fløj, men Flertallet havde — efter Berlingske Tidendes Nytaarsoversigt 1884 — ÷e senere Aar støttet Venstre baade direkte og indirekte og ganske opgivet at kæmpe imod Kravet om Folketingsparlamentarismen. »Dagbladet« for den 22. November 1883 manede disse »moderate Højremænd« ned i den nydannede »liberale Venstreforenings sejge Mosejord« og opfordrede til »en Gang for alle at slaa en Pæl igennem Spøgelset, saa det bliver i sin Sump«.

Paa de liberale Vælgerforeningers første Fællesmøde i Kasino den 15. December 1883 udtalte Chr. Hage sig vel imod Flertalsregimente og Folketings-

parlamentarisme, men anerkendte Visnepolitiken som et Nødmiddel til at tvinge Estrup bort. Han vendte sig forbitret imod Ministeriet og Højre, som satte Magtens Bevarelse over alt andet paa en Maade, som var stridende mod Forfatningen og ødelæggende for Landet. Dog ønskede han ikke Højre udryddet, fordi Ensretning i Politik var aandelig og politisk Død, men han haabede paa, at det vilde hente sig et Nederlag.³⁰ Tietgens gode Ven, den senere Geheimekonferensraad G. A. Hagemann skrev: »Folketinget er vort — de brede Lags Organ — derfor maa vi holde dets Ære højt, alle vi, der ikke hører til de privilegerede Stænder. Vi maa slutte os til Venstre, støtte det og optage Agitationen med fornyet Kraft.«³¹

For Estrup kom de Nationalliberales Flugt over i Venstre for saa vidt ikke uventet, som han aldrig havde haft synderlig Tillid til deres Følgeskab i Hævdelsen af det konstitutionelle Principspørgsmaal. Hans politiske Skuffelse var ikke de Nationalliberale.

Opløsningen afspejlede sig naturligvis klarest i Folketinget, hvor det svage Højre eller de Nationalliberale altid havde været förholdsvis talrigst, valgte, som de her var, ved almindelig og lige Valgret i Modsætning til i Landstinget. Efter Kleins Optræden i Samlingen 1881—82 samlede en Gruppe af »frafaldne« sig om ham, bl. a. Mænd som Overretssagfører J. N. Madvig og Højsteretssagfører Octavius Hansen. Til dem sluttede sig ogsaa flere af Børs-partiet. For Eks. fik Ministeriet kun ringe Støtte blandt disse Folketingets »Konservative«, da det i 1882 modtog et Mistillidsvotum i Anledning af, at Kirkeminister Scavenius havde givet en Del grundtvigske Præster en Reprimande, fordi de havde indsendt en Adresse om større kirkelig Frihed.

Højres Arbejder- og Vælgerforening forstærkede hurtigt sin Agitation og fordømte de »valne« Højremænds Lyst til at gaa paa Akkord og Forlig. Den Slags var kun Udslag af en Forknythedens Politik. Professor Matzen rejste personligt om i Landet, stiftede og organiserede Højreforeninger og ildnede det konservative Vælgerfolk ved æggende og til Tider stærkt agitatoriske Taler. I Efteraaret 1883 holdt de forskellige Højreforeninger deres første Delegeretmøde i København, hvor Estrup opfordrede til Samling, inden det var for silde. Der vedtoges en nøjere Forbindelse mellem Partiets aktive Politikere og Vælgerne.

Paa dette Punkt havde Venstre dog et betydeligt Forspring. Med den største Dygtighed havde Berg forlængst skabt en Kæde af Venstreorganisationer over Øerne og Jylland, og gennem disse stod Vælgerne i direkte Forbindelse med Rigsdagsmændene. Kun skortede det endnu Venstre paa politisk Udvikling. Berg slutter sin Piece: Fra Rigsdagen (1879): »Men hvor stærkt der end trængtes til større politisk Indsigt og Oplysning — det er dog ikke det afgørende, det er nemlig Viljefastheden, Karakterstyrken, man har savnet. Demo-

kratiet vil naa sit Maal, men lad os være enige om, at det naas ikke ved Mandslinge, men kun ved Mænd.»

De første Aar af Firserne var derfor vanskelige for Ministeriet. Mod det stod en fjendtlig Koalition, der strakte sig lige fra de Nationalliberale og den mægtige Tietgen over Bojsen til Berg—Hørup. Men heller ikke indenfor dets eget Parti var der idel Tilfredshed, navnlig ikke med de sidste Samlingers magre Finanslove — de saakaldte »barberede Pudler«. Var ogsaa dette Ministerium paa Vej til det, som Monrad kaldte »den magtesløse Magt«? »Hvad skal den stakkels Konge gøre,« skrev Sognepræst Otto Møller til den senere Biskop Th. Skat Rørdam, »thi Estrup og hans Makkere er visselig ikke nogen videre Støtte; han gør intet, han vover intet, alt gaar ud paa dette — at hytte sin egen Pels, ikke at træde Loven for nær. Det kan ikke føre til noget, hvor Lovløshed staar lige for Døren. Den, der har Sværdet, maa ikke bære det forgæves. Han burde ikke tage imod alt det, der er budt ham i Folketinget; de behandler ham jo som en Skovisk!«³²

Navnlig efter de daarlige Valg i 1882 og 1883 mærkedes den politiske Spænding stærkt i Hovedstaden, og Mængder af politiske Piecer med de forskellige Synspunkter saa Dagens Lys. Mange ventede hvert Aar Ministeriets snarlige Fald med paafølgende Systemskifte.

Ikke et Øjeblik tænkte Estrup dog paa at trække sig tilbage eller paa at gaa paa Akkord. Mere end nogensinde følte han sig forpligtet til at blive paa sin Post. Naar der nu og da blev sagt, at han vaklede, har det næppe været andet end Overvejelser om, naar han skulde tage den uundgaaelige Konflikt. For naar han ikke vilde gaa, maatte den komme. Det tvivlede ingen paa, siden Visnepolitikken havde sat ind. Der var ingen Vej udenom, men naar var Tiden moden dertil?

Det var den først, sagde Estrup, naar han havde faaet »Surdejgen«, d. v. s. de Nationalliberale ud af Landstinget, og det var godt paa Vej til at lykkes for ham. Adskillige af de gamle Kæmper var døde, Hall var syg, Krieger og Ussing praktisk talt uden Indflydelse. Ploug, Carlsen og Liebe var faldet til Ro i Højre, medens C. A. Broberg udmeldte sig af Partiet i 1884. En skarpere Orientering havde arbejdet sig frem indenfor den parlamentariske Strid, mere afgjort i Synspunkterne. Da Monrad i 1881 genindtraadte i Folketinget efter de mange Aars Fraværelse, mærkede han, hvorledes hans Mangel paa Kendskab til den politiske Nytid gjorde sig gældende, og hvor vanskeligt det var for den gamle Mand — trods hans fremragende Begavelse — at finde Fodfæste. Mentaliteten var jo saa vidt forskellig fra den Tid, da hans national-liberale Parti endnu kunde gøre sig gældende.

Samtidig forskød Berg sine Tropper indenfor Oppositionens Front. Efter Opløsningsvalgene i 1883 havde han og Bojsen atter nærmet sig hinanden.

Den mærkelige Alliance mellem Berg og Brandesianerne opløstes efter den kendte Artikel af Edv. Brandes i »Morgenbladet« i Anledning af Hundredaarsdagen for Grundtvigs Fødsel. Hørup og Brandes udtraadte af dette Blads Redaktion og startede det følgende Aar deres eget Blad, »Politiken«, der som det moderne, litterære Hovedstadsblad fik megen Indflydelse i de yngre Kredse. Efter Venstres Sejr i Juni 1884 udtraadte Berg endelig med sin Gruppe af »Folktingets Venstre« og dannede sammen med Bojsen og Grev Holstein »Det danske Venstre«. Hørup og Brandes saa skuffede deres gamle Kampfæller vandre bort Arm i Arm med de foragtede Grundtvigianere.

I Forholdet til Ministeriet kom denne Splittelse indenfor Venstre — eller »Omdeling«, som det selv kaldte det — ikke til at betyde saa meget, som tænkt. Snarest steg Bergs Indflydelse ude paa Landet adskillige Grader, fordi han havde frigjort sig fra Alliancen med »Fritænkerne« og »Europærerne«. Men Splittelsen var der og blev aldrig rigtig helet igen. Berg indrømmede paa et Møde i Vemmeløv den 14. September, at Venstre kun tilsyneladende var forenet, og at det ikke besad fornøden parlamentarisk Ret og Magt.³³

To stejle, jyske Naturer stod overfor hinanden, Berg og Estrup, begge lige viljestærke og lige sikre i Overbevisningen om deres Standpunkters Rigtighed. Forlig var der ikke Tale om, og Tilbage tog for nogen af Parterne var moralsk umuligt. Endnu engang søgte Estrup — og Monrad — i Efteraaret 1882 at faa Berg og Bojsen ind paa Forhandlingens Vej. Det mislykkedes. Visnepolitiken fortsattes i hele sin Uklogskab for endelig i 1885 at føre til det Udspil, som Højre øjeblikkelig besvarede med Trumf.

GÆRING — PROVISORIUM

AARENE 1883—85

Sommeren 1883 prægedes af politisk-agitatorisk Energi fra begge Sider med mange Folkemøder. Fra et saadant i Maj i Herthadalen ved Ledreborg sendte de forsamlede Venstremænd en Deputation til Kongen. Denne modtog dem i Estrups Nærværelse, men svarede, at kun Folkets lovlige Repræsentation, begge Rigsdagens Ting, havde Ret til at tale i Folkets Navn. Resolutioner om hans Regerings Førelse, vedtagne af andre Forsamlinger, havde for ham ingen Betydning som gyldigt Udtryk for Folkets Ønsker. Han fordrede sin Ret respekteret til at vælge de Mænd til Regeringens Førelse, som han fandt bedst skikkede dertil.

Andre Venstremøder fandt Stel i Juni ved Skanderborg og ved Højby paa Fyn, men efter Kongens Svar til fornævnte Deputation opgav man videre

Henvendelser til Majestæten. Men da denne sidst i samme Maaned besøgte Landmandsforsamlingen i Aalborg, søgte alligevel nogle Afsendinge fra Mødet i Skanderborg Foretræde. De blev afvist, men tilfældigt mødte de Kongen, og under den paafølgende Samtale beklagede Majestæten sig over den Mistillid, som selv hans tro Jyder viste Regeringen. De svarede, at den provisoriske Finanslov laa Folket og Ministeriet imellem.

Afvisningen af de to Afsendinge vakte et voldsomt Røre i Aalborg, hvor Raabene: »Ned med Estrup« fra Venstre og: »Leve Kongen« fra Højre snart hidsede til beklagelige Optrin.

Ogsaa Højre afholdt forskellige Møder, men da Venstre gjorde Tilløb til at forstyrre disse, maatte de aflyses som offentlige, og der tilstedtes kun Adgang for Meningsfæller. I September afholdt baade Venstre og Højre samtidig Møder i Jyderup, og det endte med Slagsmaal. Der var stærk Gæring i Befolkningen, men Regeringen holdt Gemytterne i Ave med en Fasthed, som skabte Tillid. Da Dr. Pingel i Juni 1883 blev afskediget som Overlærer ved Metropolitanskolen, fordi han nægtede at efterkomme Kultusministerens Henstilling om at optræde mindre udæskende paa politiske Møder, fandt der ingen alvorlige Protester Sted. Georg Brandes beskyldte foragtelig Venstre for ikke at have Mænd til at optræde med fornøden Kraft og skrev til Bjørnstjerne Bjørnson: »Jeg begynder formelig at sympatisere med Ministeriet. Det bestaar dog i al Fald ikke af gamle Kjærlinge. Det kan sidde mange Aar endnu, frygter jeg.«¹

I Oktober 1883 traadte Rigsdagen sammen, og Regeringen fremsatte de fleste af de Love, som var visnede i den foregaaende Samling. Monrad bebudede, at han ikke mere vilde forsøge at forene de stridende Parter, fordi det var unyttigt at prøve paa det.² Berg afløste Krabbe som Folketingets Formand.

Venstre ændrede for saa vidt Taktik, som det efter Hørups Forslag bestemte sig til at standse Lovforslagene i Udvalgene. Berg forklarede senere, at Visnepolitikens Metode i 1883—84 bestod i, at man lagde Lovene i »Begravelsesudvalg« eller »Venteudvalg« med den Begrundelse, at de ikke vilde aflive dem. Naar Ministeriet var gaet ud af Døren og et andet indsat, vilde de komme til Behandling igen.³ Kun Finansloven nød, som tidligere, nogen Opmærksomhed. Edv. Brandes udtalte, at baade Regeringen og Folketinget betragtede denne med en vis Forkærlighed, der var at ligne med den, hvormed Forældrene betragtede et eneste levedygtigt Barn, naar de iøvrigt satte lutter dødssyge eller dødfødte Skabninger i Verden. Men — hvis Folketinget atter i Aar gav Ministeriet en Finanslov, maatte det gøre sig klart, at det dermed underkendte sin egen Magt og de politiske finansielle Grundanskuelser, som Tinget ellers holdt fast ved.⁴

Den afkortede Behandling af Lovforslagene bevirkede, at Tingene — med Undtagelse af Finansudvalgene — var uden Arbejdsstof i lange Perioder og derfor kunde holde Ferie. Paa Grund af forestaaende Valg gik dog Finanslovbehandlingens i Foraaret 1884 forholdsvis fredeligt, men med sædvanlig Langsomhed.

I en meget udæskende Tale den 8. Marts (1884) sagde Grev Holstein-L., at Ministeriets Love duede ikke, og derfor blev de ikke fremmede. Heller ikke Regeringen duede noget, og derfor ønskede Tinget ikke at behandle dens slette Lovforslag. Folketinget bestemte selv, hvor længe det vilde sidde inde. Under givne Forhold vilde han finde det fornuftigt, om Folketinget ganske roligt etablerede sig hele Aaret. I visse Tilfælde vilde det endog være absolut nødvendigt, fordi den repræsentative Forsamling i et Land var den eneste Myndighed, der med fuld Tillid fra Folkets Side var i Stand til at varetage de forfatningsmæssige Interesser. Under saadanne Forhold var det nyttigt at trække Samlingen ud saa længe, som muligt. Han var den højtærede Formand i Udvalget overordentlig taknemmelig, fordi han — tillige med ham selv — havde gjort sit til, at der var arbejdet saa langsomt, som Tilfældet var, og han beklagede kun, at det ikke var lykkedes at gøre det endnu langsommere.⁵

*

Som nævnt havde Estrup benyttet den vedtagne midlertidige Finanslov for hele Finansaaret 1881—82 og hævdede, at Regeringen havde ment at tjene Almenvellet ved ikke at indskrænke Udgifterne blot til de løbende, men ogsaa til mange nødvendige, som saa senere vilde blive opført paa Tillægsbevillingsloven.⁶ Der var heller ingen, som indvendte videre herimod. Vanskelighederne viste sig først, da Folketingets Statsrevisorer, Høgsbro og Hørup, for det paagældende Regnskab opstillede en helt ny Fortolkning af de midlertidige Finansloves Væsen og Indhold. De forlangte nemlig, at Indstillinger og hele Regnskabsbehandlingen for Revisionens Vedkommende skulde finde Sted paa Grundlag af den sidst vedtagne, ordinære Finanslov. Modsat fastholdt Landstingets Statsrevisorer, Lars Dinesen og Dresing, at Revisionen maatte lægge Aarets Finansforslag til Grund. Det var urigtigt — som Høgsbro og Hørup mente — at indsnævre Fortolkningen af den midlertidige Finanslovs Ordlyd og navnlig Fortolkningen af Udtrykket: »løbende Udgifter efter de hidtil gældende Regler.«

Da Landstinget nu besluttede sig til at sende den fra Folketinget modtagne Finanslov i Udvalg, og man saaledes kunde vente, at den ikke kunde blive færdig til 1. April, fremsatte Estrup Forslag til en ny midlertidig Finanslov efter den gamle, hidtil brugte Form. Den vedtoges i Folketinget, men paa

Forslag af Professor Matzen sendte Landstinget ogsaa den i Finansudvalget. I sin Betænkning den 28. Marts udtalte dettes Flertal, at midlertidige Finanslove i den hidtilværende Affattelse var ganske ubrugelige, fordi Tingene — efter de Høruupske Bemærkninger til Statsregnskabet 1881—82 — ikke var enige om deres Forstaaelse. De gav heller ingen grundlovmæssig Hjemmel for Optræning af Skatter, og skulde Grundlovens Bud ske Fyldest, maatte der foreligge en virkelig grundlovmæssig Finanslov ved Finansaarets Begyndelse. Udvalgets Flertal mente, at Landstinget ikke burde gøre sig medansvarlig i en eventuel — ved Forhaling foranlediget — Tilsidesættelse af Forskriften i Grundlovens § 49 ved at samtykke i Udstedelsen af en midlertidig Finanslov. Det raadede til at holde paa, at Finanslovbehandlingen ikke udstræktes over den 31. Marts, hvad enten Tinget agtede at vedtage det oversendte Finanslovsforslag med eller uden Ændringer.

Spillet var Matzens. Han havde været den ledende i Finansudvalget, og i Landstinget foreslog han i Henhold til Udvalgets Udtalelse at forkaste den midlertidige Finanslov.⁷ I Aaringer var det den, som havde gjort det muligt for Venstre at trække Rigsdagssamlingerne ud, og denne ugrundlovmæssige Trafik maatte stoppes, fordi det var en Unode og til Skade baade for Lovgivningen og Administrationen.⁸ Tinget kunde heller ikke forsvare at vedtage den, bl. a. fordi den satte Ministeriet paa Smalkost.

Estrup erklærede hertil, at han var ganske enig med Udvalgets Betænkning. De midlertidige Finanslove var kun Finanslove af Navn og kunde kun betragtes som en Nødhjælp under tvingende Omstændigheder. Var der fra alle Sider god Vilje til Stede, kunde Rigsdagen let i Løbet af 6 Maaneder naa at faa en ordinær Finanslov færdig. Denne »trækken Tiden ud«, som nu praktiseredes, tjente kun til at undergrave Rigsdagens Anseelse og hindre Tilgangen til den af de bedste Kræfter. Videre sagde han: »Jeg skal endnu kun tilføje, at der for mig ikke er noget overraskende i, at Udvalgets Flertal har udtalt sig bestemt imod — naar overhovedet midlertidige Finanslove skulde blive nødvendige — at udfærdige dem i den hidtidige Form, efter at det har vist sig, at ikke blot Statsrevisionens Medlemmer, men det overvejende Flertal i de to Ting er i den Grad uenige om Forstaaelsen af den hidtidige midlertidige Lov, som det nu er kommet tydeligt frem ved Behandlingen af Statsrevisionens Betænkning for 1881—82. — — — Alligevel har Regeringen ikke betænkt sig paa at forelægge en midlertidig Finanslov af det gamle, ubestemte Indhold. Men havde Regeringen taget Initiativet til at ændre Indholdet, vilde Ansvar for, at der ikke blev vedtaget nogen midlertidig Finanslov, skaanselsløst være lagt paa Regeringen.«⁹

Den midlertidige Finanslov blev derefter forkastet, men i sidste Øjeblik vedtog Landstinget den fra Folketinget oversendte Finanslov, »da Regeringen efter

Udtalelserne under Lovforslagets 1. Behandling i Landstinget har erkendt, at den kan bruges til Administrationens Førelse«.

Paany maatte Regeringen nøjes med en utilfredsstillende Finanslov. Klein sagde i Viborg, at den var en Sejr for Venstre, der kontrabalancerede Uviljen imod Visnepolitiken.¹⁰

Det lykkedes Regeringen at gennemføre en Lov om Sindssygeværnet og om Opførelsen af Middelfart Sindssygeanstalt. Grunden til, at der for denne Lovs Vedkommende blev gjort en Undtagelse fra Visnepolitiken, var den, at der herved blev givet Hartkornet en Lettelse ved, at Udgifterne lagdes fra Kommunerne over paa Staten.¹¹ Derimod blev der kæmpet om den spanske Handelstraktat og om Told- og Forsvarslovene. Samlingen trak ud.

Estrup afviste bestemt Monrads Beskyldninger for at hidse Tingene op mod hinanden. Det var tværtimod hans Ønske, at Rigsdagens to Afdelinger gennem Forhandling og i gensidig Respekt kunde komme til et Resultat. Han sagde videre: »Jeg tvivler om, at det skal lykkes det ærede Medlem nogensinde at paavise noget Tilfælde, hvor jeg har søgt at hidse den ene af Rigsdagens Afdelinger op imod den anden. Det ærede Medlem talte, som om det var mig, der var bestemmende for Landstingets Stilling i denne Sag, ligesom jeg ogsaa saa ofte tidligere har hørt lignende Udtalelser om andre Sager. Det forekommer mig, at der maa have foreligget Eksempler nok, hvor det har været vitterligt, at mine Anskuelse ingenlunde var de samme som Landstingets, og jeg tror, at det ikke vilde være vanskeligt at paavise Tilfælde, hvor jeg har bestræbt mig for, og hvor det er lykkedes mig at bringe Landstinget til at indtage en Stilling, der var mindre modsat end den, det ellers vilde have taget.« Han sluttede med at udtale, at hvis Fortsættelsen af Visnepolitiken ikke førte til, at det lykkedes Flertallet at fortrænge Ministeriet fra sin Plads, vilde det maaske være naturligt, om Venstre tog under Overvejelse, hvorvidt det var forsvarligt at fortsætte Magtkampen paa den hidtidige Maade. Han raillerede lidt over, at Venstre principielt ikke vilde forhandle med Ministeriet undtagen, naar det gjaldt Love, som det særlig havde Interesse af, for Eks. Sindssygeloven.¹²

Toldreformforslaget havde Folketinget knyttet sammen med den spanske Handelstraktat og et Forslag om Beskatning af Øl og Brændevin. Den 26. Maj standsede Landstinget derfor Forslaget som uantageligt endog som Forhandlingsgrundlag. Det kan synes, som om Estrup et Øjeblik havde tænkt paa at tage Konflikten paa dette Spørgsmaal. I al Fald skriver Krieger, at Estrup den 23. Maj holdt Kongen tilbage fra sin aarlige Rejse til Wiesbaden paa Grund af den politiske Situation.¹³

Ikke mindst gav dog Forsvarslovene atter Anledning til Udveksling af storpolitiske Udtalelser. Efter Flertalsordførers Udtalelser i Folketinget forstod man, at de paa Forhaand var dødsdømte, og at det kun gjaldt om at finde

passende Forkastelsesgrunde, som ikke kompromitterede Venstres Forsvarsvenlighed. Under 2. Behandling forelaa den tidligere nævnte Militærkommissions Betænkning. Paa Spørgsmaalet om Muligheden af en brugbar Forsvarsplan uden Københavns Befæstning var Svaret et enstemmigt og afgjort Nej. Alligevel nægtedes Lovforslagene Overgang til 3. Behandling uden særlig Begrundelse.

Estrup udtalte i Tinget den 1. April, at Venstre indtog et negativt Standpunkt, naar det ikke vilde forhandle, skønt det erkendte, at der i Folket var en kraftig Vilje til at ville væрге Landets Ære, Udelelighed og Selvstændighed. Han erkendte Berettigelsen af den Mening, at Landet blev bedst værnet ved at ligge værgeløst, men det var konstitutionelt uforsvarligt paa den ene Side at erkende Sagens Vigtighed og paa den anden at afvise al Forhandling. Fordringen om, at Sagen kun kunde fremmes gennem andre Raadgivere end dem, Kongen nu havde, vilde først kunne respekteres, naar man selv stod med et Program i Haanden og gennem Forhandling havde vundet Tilslutning til det, saaledes at der var Mulighed for at faa det gennemført af Mænd, som billigede det. Noget saadant forelaa ikke. Venstre havde intet Program og havde ikke engang gentaget sit gamle Tilbud paa 30. Mill. Kr. Det vilde være uforsvarligt og letsindigt at foreslaa Kongen at afskedige sine nuværende Raadgivere, blot fordi de andre ønskede at eksperimentere med Gennemførelsen af Forsvars-sagen paa en Maade, som ikke var angivet, og af Mænd, som ikke var udpeget.¹⁴

Bojsen svarede hertil, at der var ingen, som mere undrede sig over, at Folketinget ikke længere vilde indlade sig paa Realitetsforhandlinger med denne Regering. Folketinget havde gjort det en Gang før (1877) og var blevet afvist paa en saa skarp og fyndig Maade, som nogen Regering overhovedet var i Stand til. Derefter havde Regeringen optaget denne Sag paa en saadan Maade, at det maatte staa klart for enhver, at det, der tilsigtedes, ikke var reel Forhandling med nogen Udsigt til at opnaa et Resultat, men kun politisk Proformaforhandling. Thi saaledes som denne Sag var blevet genoptaget af Ministeriet efter Udtalelserne i 1876 (Livssagen) med Fordring om Københavns Befæstning for et Beløb paa 62—72 Millioner Kr. og uden at opfylde de Betingelser, som Folketinget den Gang havde stillet, maatte Regeringen selv vide, at saa kunde Sagen ikke vedtages.

Hertil replicerede Estrup kort, at naar Bojsen var berettiget til at sige, at Regeringen førte Proformaforhandlinger med Rigsdagen, var han ogsaa berettiget til at hævde, at Flertallet kun pro forma stillede sig til Forsvarssagen, som det gjorde. Det manifesterede sin Interesse for den uden at ville gøre noget, blot fordi det intet kunde gennemføre paa Grund af indbyrdes Uenighed.¹⁵ Og da Bojsen ophidset fortsatte, at Højre ved sidste Valg havde gjort

Forsvarssagen til et Kampspørgsmaal, svarede Estrup, at Højre var lige saa berettiget til at udtale, at det var Venstre, som havde gjort denne Sag til et Kamp- og Magtspørgsmaal.¹⁶

Henvendt til Monrad Dagen efter sagde Estrup, at det lød jo som noget simpelt og selvfølgeligt, at det Ministerium, som intet kunde gennemføre, skulde gaa — ligesom i England. Det kunde jo være ganske kuriøst at se denne Regel bragt i Anvendelse, idet det efter hans Mening vilde føre ud i 8-Dages Ministerier, hvis vi da overhovedet fik noget. Thi et Ministerium har ingen Midler til at sætte sin Vilje igennem, naar de to Ting er uenige — d. v. s. lovlige Midler. Forsvarssagen maatte føres igennem som enhver anden stor Sag med god Vilje fra alle Sider. Fik den en Løsning, som Regeringen ikke kunde godkende, maatte denne enten bøje sig eller gaa. Men Sagen fremmedes ikke ved Beskyldninger.¹⁷ Den 2. April forkastede Folketinget Befæstningsloven med 66 Stemmer imod 26.

*

For 1. Gang opgav Partierne at holde fælles Grundlovsfest i København. Venstre, Højre og Socialdemokrater vandrede den 5. Juni (1884) i store Optog hver sit Sted hen. Den 25. Juni afholdtes det ordinære Folketingsvalg. Deltagelsen var større end nogensinde før. De tre Oppositionspartier støttede hinanden under Feltraabet: bort med Estrup, og det lykkedes dem ogsaa at reducere Højres Mandater til 19. Haardest for dette var Tabet af fire københavnske Kredse, i hvilken der for første Gang valgtes to Socialdemokrater. De andre Kredse erobredes af liberale, hovedsagelig ved Børspartiets Stemmer. Bl. a. havde Tietgen to Dage før Valget ladet meddele, at han vilde stemme paa Chr. Hage.

Højrebladene tog Nederlaget ret roligt. »Berlingske Tidende« gjorde op, at Oppositionens samlede Stemmetal var 85,500 Stemmer, medens Højres var 52,300. Forholdet havde saaledes ikke forskudt sig fra de foregaaende Aar, og Højres ringe Antal Mandater svarede slet ikke til dets Vælgerantal. Paa Venstres Program var der ikke valgt en eneste ny Kandidat, idet Tilgangen af Liberale og Socialdemokrater ikke uden videre kunde regnes Venstre til Gode, fordi disse Oppositionspartier var uenige om alt undtagen om Ministeriets Fjernelse.¹⁸

Venstrebladene jublede over Sejren og regnede nu sikkert med et Minister-skifte. I Norge var netop en 12 Aar lang parlamentarisk Strid endt med et Systemskifte, og Forhaabninger om et lignende herhjemme — med Berg som Førstemand — vandt frem i Oppositionskredse. Da den nye norske Regeringschef, Sverdrup, i August kom til København paa Gennemrejse, hyldede Venstre ham demonstrativt ved store Festligheder.

Endog det konservative »Dagbladet« bragte en Artikel — efter sigende inspireret af Nellemann — om Betimeligheden af en ny Regering, men Tanken mødte bestemt Modstand i det øvrige Højre, særlig hos J. Scavenius.

I al Fald havde Venstre selv spændt Situationen saa haardt, at det umuligjorde enhver Tanke for Regeringen om at trække sig tilbage. At den heller ikke agtede at gøre det, viste kort efter to Forandringer i dens Rækker. Indenrigsminister Skeel traadte tilbage paa Grund af Sygdom og erstattedes med Overpræsident H. Finsen. Samtidig afgav Marineminister Ravn Krigsministeriet til dettes hidtidige Direktør, Oberst, senere General Jesper Bahnson. Han var en ny Mand i dansk Politik og betragtedes ved sin Tiltræden blot som Fagminister.¹⁹ Han var en dygtig og kundskabsrig Officer, maaske lidt stejl og selvbevidst, men absolut indstillet paa at gaa Forhandlingsvejen. I flere Aar havde han været en af Forsvarssagens ivrigste og mest energiske Forkæmpere, var Fader til Hærlovsudkastet i 1879 og havde utrættelig virket for en Forsvarsplan, der indbefattede Københavns Befæstning. Det var navnlig J. Scavenius, som havde virket for hans Optagelse i Ministeriet. Kort efter gjorde endelig Nellemann, der hidtil havde staaet usikker overfor Spørgsmaalet Provisorier, Skridtet fuldt ud over i de faste Standpunkters Politik ved Estrups Side og tog fra nu af fuldt ud Konsekvensen heraf.

Forholdet mellem Venstre og Højre blev da ogsaa endnu mere uforsonligt end nogensinde før, og de to Modstandere rustede med den kommende Rigsdagssamling for Øje. Mægling var umulig. Hørdum røbede paa et Vælgermøde paa Christianshavn i Februar 1885, at der Efteraaret forud var sluttet Overenskomst mellem alle Oppositionspartierne.²⁰

Paa et Møde i Vemmeløv den 14. September angreb Berg som sædvanligt de Radikale og Socialdemokraterne, men sluttede: »Lad os ikke synke saa dybt, at det Ministerium skal have Lov til at gaa med Ære, nej falde skal det. — — — Der er nu kun to Udveje for det, enten skal det bryde Loven og gøre Statskup eller falde.«²¹ I Overensstemmelse hermed sagde Chr. Hage paa et Møde i December i Københavns liberale Vælgerforening, at Oppositionen i en Aarrække havde forsøgt at udsulte og sejgpine Ministeriet bort og endelig drevet det ind i en Krog, hvorfra der forfatningsmæssig ingen Udvej var. Hvis det nu brød Forfatningen, var denne Taktik »ikke en Hægte værd«, og saa gjaldt kun Retten til Opstand i den ene eller anden Form.²² Da Lars Dinesen paa et politisk Møde i Odense i December foreholdt Venstre, at det ved at fortsætte Visnepolitiken vilde tvinge Ministeriet til at handle paa sit eget Ansvar, svarede Venstre-Landstingsmanden Jørgen Pedersen, at Ministeriet i 1877 havde haft let ved at skrive sit Provisorium. Det havde blot behøvet at tage alt, hvad der var vedtaget af de to Ting. Men nu skulde det ikke slippe saa let. Det skulde faa en saadan Finanslov fra Folketinget, at det ikke kunde

nøjes med en Sammenflikning af dettes og Landstingets Vedtagelser. Lars Dinesen takkede øjeblikkelig Jørgen Pedersen, fordi han saa utilsløret havde aabenbaret, at Venstre vilde sørge for, at Regeringen ikke fik et Finansgrundlag som i 1877 at bygge paa; det havde altsaa allerede vedtaget at gøre Finansloven ubrugelig?²³

Mest kamplystne var de Radikale, og i »Politiken« faldt Hørup jævnligen ud i haanlige Udfald imod enhver Tanke om Moderation. Han havde ganske forladt sin Forhandlingspolitik og saa Fordelen ved en kynisk Opposition. I saa Henseende var han nu kommet paa Linie med Brandes. Provisorier vilde betyde et velkomment, sensationelt Agitationsstof for Partiet og dets nye Blad.

Omtrent lige saa ivrige for ikke at bøje af for Provisorietruslen var de yngre indenfor det Venstre, som stod Radikalismen nærmest. N. Neergaard udtalte paa et Møde i »Fremskridtsklubben« den 24. Marts 1885: »Vi kan aldrig faa et bedre og sundere Grundlag for en Kamp end det nuværende, aldrig en Situation, hvor vor Ret staar klarere og mere ubestridelig end nu. Dernæst venter Vælgerbefolkningen bestemt af sine Repræsentanter, at de ikke giver efter. Det er en farlig Ting for et Parti stadig at udsætte det afgørende Sammenstød.«²⁴

Fra Professor Matzens og Scavenius's Møder faldt Ordene ikke mindre stærke. Førstnævnte udtalte, at hvis Venstre vilde nægte Finansloven, maatte Ministeriet forsøge at regere uden en saadan. Høgsbro mente at kunne fastslaa, at Estrup efter Valget den 25. Juni havde haft en Konference med Landstingets Højre, og paa et nyt Møde i August rejste Formanden, General Haffner, det Spørgsmaal, om man vedblivende skulde støtte Ministeriet Estrup eller udtale Ønsket om et nationalliberalt Ministerium eller et Venstreministerium. Alle stemte for at blive ved det nuværende Ministerium. Kun een — C. A. Broberg — vilde ikke give Beslutningen sin Tilslutning, før han fik at vide, hvad Ministeriets Hensigter var. Da han ikke kunde faa Oplysning herom og iøvrigt var uenig med Højre paa flere Punkter, meldte han sig, som nævnt, den følgende Dag ud af Partiet. Krieger og Ussing deltog ikke i Mødet.²⁵

Ved en Vælgerfest i Kasino i København den 7. November (1884) tog Estrup Ordet og udtalte, at Regeringen vilde hævde det konstitutionelle Kongedømme her i Landet — en fri Konge over et frit Folk, saaledes som Grundloven bestemte. Og det, som den ikke vilde, agtede den at modsætte sig med al den Kraft, den formaaede, og det var, at Folketinget skulde gøre sig til Eneherre i Staten. Han ønskede, at den Strid, som splittede det danske Folk, snart hørte op. Derfor maatte al uforvunden Ophidselse undgaas fra begge Sider, og i Overensstemmelse med Grundlovens Forudsætninger maatte man naa frem til Forhandling og Overenskomst om de mange store og vigtige Opgaver, som med større og større Styrke krævede deres Løsning.²⁶

Stærkest tilkendegav Højre dog sin Vilje paa sit aarlige Delegeretmøde i København den 10. December. Efter at den senere Indenrigsminister, Godsejer H. P. Ingerslev roligt og maadeholdent havde opfordret Højre til ikke at lade sig skræmme af Venstres Angreb, tog den jyske Proprietær Matzen Ordet. Han fandt, at det Resultat, det sidste Aars Arbejde havde bragt Højre, var et saa stort Nederlag, at enhver Højremand maatte blive betænkelig ved at fortsætte paa den Maade. Han vilde bede Landstingsmændene om ikke at behandle Finansloven med det Formaal for Øje at tække Venstre. De skulde gøre alt, hvad de formaaede, for at faa Regeringen til at gøre Landstingets Finanslov til Lov. Han vilde indestaa for, at det vilde gaa.²⁷

Hans kraftige Tale modtoges med demonstrativt Bifald, og fra alle tilstedeværende lød Ønsket om en skarpere Højrepolitik — til det yderste af Lovens Grænse. Man vilde ikke mere finde sig i at staa med korslagte Arme overfor Venstres Visnepolitik. Fra enkelt Side anbefaledes eventuelt en provisorisk Finanslov. Nogen Beslutning herom blev dog ikke taget, og Spørgsmaalet blev ikke engang overvejet nærmere,²⁸ men Stemningen var afgjort den, at der nu skulde sættes en Stopper for Venstres Magtpolitik, koste, hvad det koste skulde. Mødet endte med en Resolution om, at Visnepolitiken var forfatningsstridig, at Venstres parlamentariske Fordring ikke havde Hjemmel i Grundloven, og at man tilsagde Regeringen sin kraftigste Støtte.

Fra begge Sider gik man saaledes til Rigsdagssamlingen med Kampfanerne hejst, rede til Trods imod Trods. En Afgørelse maatte finde Sted, Sejr eller Nederlag. Højsind var der ikke Tale om. Taalmodigheden var paa Bristepunktet, og begge Parter var saa løftebundne overfor Offentlighed og Vælgere, at ingen af dem kunde vige. Imellem stod den lille Rest af Nationalliberale, modfaldne ved Tanken om, hvad der kunde ske, men til syvende og sidst dog inderst inde opfyldt af det gamle Had til Venstre.²⁹ Kort før Rigsdagens Aabning flammede en uhyggelig Begivenhed ind mellem de opmarcherende Hære — Christiansborg Slots Brand den 3. Oktober. N. J. Larsen skrev i »Morgenbladet« Dagen efter: »Paa denne Tomt rejses intet Christiansborg mere.«

En ny Valplads maatte vælges. Foreløbig aabnede Kongen Rigsdagen ved en Trontale i Universitetets Festsal. Majestæten opfordrede indtrængende Tingene til »at fremme Landets og Folkets aandelige og materielle Vel« og da »først og fremmest at sikre Landets Selvstændighed ved hensigtsmæssige Foranstaltninger til dets Forsvar«. Samlingen udsattes derpaa til 3. November, for at Fredericiagadens Kaserne kunde blive indrettet til Møderne. Samme Dag skrev »Morgenbladet«, at Folketinget vilde fortsætte sin Politik hen imod det uafviselige Maal, der var stillet det, men Forpligtelsen til at skærpe Midlerne var steget siden sidst.

Med de obligate Ønsker for de kommende Maaneder aabnede de to For-

mænd Tingenes Samlinger. I al Hemmelighed fandt den nye, tidligere omtalte Omgruppering af Venstre Sted med Dannelsen af »Det danske Venstre«.

Regeringen forelagde en Del af Lovforslagene fra Aaret forud og tillige Finanslovsforslaget 1885—86. Den 12. November paabegyndtes dettes 1. Behandling, som Grev Holstein indledede med en udfordrende Tale. Under den paafølgende Debat kom Estrup kun nu og da ned i Folketingssalen, hvad Oppositionen bebrejdede ham som Kølighed overfor Finansloven. Nogle mente deri at se Beviset for, at han allerede havde taget sin Beslutning.

Venstre benyttede i denne Samling igen en ny og i Formen endnu skarpere og mere udfordrende Fremgangsmaade overfor Regeringsforslagene, nemlig den at standse dem allerede ved 1. Behandling med en »Ørkesløheds-Dagsorden«: »idet Folketinget efter Valget den 25. Juni med forøget Styrke maa fastholde, at en Forhandling om Reformen med dette Ministerium er ørkesløs, gaar Tinget over til Dagsordenen.«

Først forelagdes Forslaget om Alderdomsunderstøttelse, omarbejdet fra det foregaaende Aar efter Folketingets Ønsker, og Estrup erklærede sig ydermere villig til Forhandling. Det var ikke et Forslag »à prendre ou à laisser«. Det hjalp intet. Dr. Pingel svarede med Trusler om, at Strømmen ude i Folket kunde skylle højt. Estrup svarede roligt, at han ikke benægtede Oppositionens store Styrke. Den kunde forhindre mange og nyttige Foranstaltninger, men dens indre Svaghed gjorde det umuligt at gennemføre noget nyttigt. Den havde Magt til at gøre det Onde, men ikke det Gode. Selv om det skulde lykkes deres Agitation at rejse endnu stærkere Indignationsraab Landet over, skulde det lige saa lidt som tidligere gøre ham nervøs.³⁰

»Morgenbladet« mente i sit Nytaarsnummer, at Højre paa sit Delegeretmøde i December havde taget Beslutning om et Provisorium til Foraaret. De allerfleste Venstrepolitikere følte sig dog langt fra sikre paa, at Ministeriet, naar det kom til Stykket, virkelig vilde vove endnu en Gang at lade sig tvinge til et saa farligt Skridt; det kunde let blive det sidste. Edv. Brandes skrev paa samme Tidspunkt, at en Regering, der regerede paa en Gang stærkt og forkert, altid var en Ulykke. En forkert Regering var en mindre Ulykke, jo mindre den regerede, og naar den visnede, var den bedst. Ministeriet Estrup var derfor paa sit bedste netop nu. Landet var endnu ikke lagt øde, og Oppositionen var endnu ikke tvunget til at kommandere Storm. Den kunde vente, fordi Landet kunde det, og den var heller ikke af Partiinteresser nødt til at forcere Overgangen.³¹

Finanslovforhandlingerne trak ud. Ved 2. Behandling i Januar 1885 raadede Finansudvalgets Ordfører til kun at bevilge, hvad der fra et finansielt Standpunkt vilde være forsvarligt, men ikke hvad der maatte anses for økonomisk

og finansielt rigtigt at nægte. Ialt havde Udvalget slettet Bevillinger til et Beløb af $7\frac{1}{2}$ Mill. Kr.

Da der ikke var Udsigt til rettidig Færdigbehandling af Loven, fremsatte Estrup den 20. Februar Forslag til en midlertidig Finanslov eller som den nu hed: Lov til Bemyndigelse til midlertidigt at opkræve Skatter og afholde Statsudgifter.

Ikke blot Titelen, men ogsaa Indholdet var forskellig fra de tidligere. Estrup udtalte, at Grunden hertil var den uløselige Uoverensstemmelse, der var fremkommen ved Behandling i forrige Samling af Statsrevisionens Indstilling om Statsregnskabet for 1881—82 om Forstaaelsen af de tidligere under Navn af midlertidige Finanslove givne Bemyndigelser, en Uoverensstemmelse, som foranledigede Landstinget til med Rette at udtale, at slige Love i den hidtil værende Affattelse er fuldkommen ubrugelige. Denne Udtalelse maatte Regeringen slutte sig til. At give Love, som selv Lovgiverne ikke var enige om, hvad betyder, var meningsløst. Og Landstinget føjede dertil, at det under alle Omstændigheder maatte forlange, at der gaves saadanne Love en Affattelse, om hvis Mening der var Enighed. Forslaget gik ud paa at give Ministeriet Bemyndigelse til i en Maaned — ikke udover 30. April — at opkræve Skatter og Afgifter og afholde saavel løbende som nødvendige Statsudgifter. Bemyndigelsen skulde kun sættes i Kraft, hvis Tingene ikke kunde enes om en ordinær Finanslov inden Finansaarets Udløb. *Den var saaledes begrænset til de af begge Ting paa Finansloven vedtagne Ændringer og kun gældende en Maaned.* Naar han fremsatte Lovforslaget saa tidligt, var det netop paa Grund af dets nye Affattelse, saaledes at der kunde blive god Tid til at behandle det.³² Forslaget sendtes i Udvalg.

I Januar skrev den tidligere Folketingsmand, Højesteretssagfører A. Hindenburg under Mærket »Z« i »Berlingske Tidende« et Par kraftige Artikler om provisoriske Finanslove. Han begyndte med at udtale, at hvor uenige vore politiske Partier end kunde være, var der vistnok nogenlunde Enighed om, at vi til Foraaret vilde faa en provisorisk Finanslov. Derved vilde der imidlertid ikke ske noget slemt. Folketinget havde jo godkendt provisoriske Finanslove i 1853, og i den liberale Vælgerforening den 7. Januar havde Matematikeren og Astronomen, Professor Th. Thiele udtalt, at han betragtede den provisoriske Finanslov i 1877 som lovlig paa Grund af den Situation, hvorunder den blev givet. Visnepolitiken var derimod grundlovsstridig.³³

Artiklen gav Anledning til voldsomme Diskussioner mellem de forskellige Blade. Paa et Møde i Højres Arbejder- og Vælgerforening udtalte Professor Matzen, at man maaske kunde komme bort fra den evige Strid om provisoriske og midlertidige Finanslove ved at prøve paa at leve helt uden Finanslove.

Vor statsretlige Praksis var ikke saa streng. Der havde til alle Tider været afholdt Udgifter uden Bevilling, og Skattenægtelse behøvede man næppe at frygte for.³⁴

Ved 2. Behandling af Finansloven kom Grev Holstein-L. ind paa Artiklen. Han sagde, at i den senere Tid havde uansvarlige Redaktører og private Politikere talt om provisorisk Finanslov til Foraaret. Nu havde ogsaa Regeringens eget officielle Organ, »Berlingske Tidende«, som ellers var et respektabelt, meget stille og aldersstegent Blad under Regeringens Kontrol, været »Tumleplads for den vildeste Lidenskab«. Den offentlige Mening var i Tvivl, om Regeringen samstemmede med disse statsforbryderiske Planer, som paa saa autoritativ Maade blev forelagt Folket. Hvis saa, kunde det ikke være Alvor med Regeringens Finanslov, og Arbejdet i Finansudvalget var unyttigt.³⁵ Estrup svarede intet hertil, hvad han jo iøvrigt sjælden gjorde paa Grev Holsteins Skarpheder, men slog blot sit karakteristiske Kast med Hovedet.

I Februar bragte »Berlingske Tidende« videre et Par Korrespondancer om Parlamentarismen i Frankrig og om dens sløvende, politiske Virkning paa Folket. Derefter fulgte atter to Artikler af Hindenburg — under Mærket »Z« — den 12. og 14. Februar. I den første skrev han, at Stemningen i Folket nu var meget forskellig fra 1877. Nu var der ingen, som tvivlede paa, at en provisorisk Lov maatte komme. I og for sig vilde Befolkningen foretrække en normal Finanslov, fremkommen ved Samvirken af alle gode Kræfter og ved hvilken Folketinget havde benyttet sin Ret til at kontrollere Administrationen. Men Befolkningen foretrak en provisorisk Finanslov frem for en Fortsættelse af Visnepolitikken, udstrakt ogsaa til Administrationen. Gaves der den Valget mellem disse to Alternativer, foretrak den en provisorisk Finanslov som det mindste Onde. Naar Folketinget nedlagde Arbejdet og frivilligt opgav at øve Kontrol med Regeringen — og anderledens kunde den i Aar stedfundne Behandling af Finansloven ikke forstaaes — maatte Virkningen heraf blive, at Kontrollen tilfaldt det andet folkevalgte Kammer. Dette anormale Forhold vilde vedblive, indtil Folketinget besluttede sig til at opgive sin grundlovsstridige Færd. Der var ingen Grund til at frygte for den Tilstand, som vilde opstaa. I Norge havde »Systemskiftet« vist sig tilstrækkelig afskrækkende, og dog ragede Sverdrup som Minister i Begavelse adskilligt op over vore Venstreførere. Folk og Land kunde ikke lægges øde, og Lovgivningsmagten maatte derfor arbejde uden Folketinget.

I den anden Artikel nævnede Hindenburg, at selv om Venstremændene i Folketinget havde Følelsen af, at Regeringen var i sin Ret til at udstede en provisorisk Finanslov, kunde det ikke med Billighed forlanges, at de ligefrem skulde indrømme det. Det kom an paa Landstinget, hvad der vilde blive taget med i en provisorisk Finanslov, idet dette kunde erklære de af Folketinget

nægtede Poster for nødvendige og derfor indsat i Loven. Og de Landstingsmænd, som stemte herfor, kunde følgelig ikke bagefter i Rigsretten erklære en saadan Fremgangsmaade for uforsvarlig.

Naturligvis vakte ogsaa disse to Artikler paany en uhyre Opsigt og satte forøget Fart i Oppositionens Angreb. Hvem skjulte sig under Mærket »Z«? Paa Rigsdagen mente Venstreførerne, at det var selveste Justitsminister Nellemann eller i al Fald en af Ministeriet,³⁶ og at Artiklerne var tænkt som en Avertering om, hvad der kunde ske! Flere Gange udtalte Estrup, at han intet havde med Pressen at gøre,³⁷ og saa sent som i Oktober vidste han ikke, hvem Personen »Z« var.³⁸ Han vilde ikke vide det, og først mange Aar efter fik han Navnet opgivet.

Paa dette Tidspunkt kom Forslaget om den midlertidige Finanslov — »Provisoriets Midlertidige«, som »Morgenbladet« kaldte den — tilbage fra Udvalget, og ophidset af Artiklerne drev Venstre de videre Forhandlinger ud i den mest ubeherskede Forbitrelse. Baade Grev Holstein-L. og Hørup havde ved Forelæggelsen indrømmet de midlertidige Loves Plads indenfor Forfatningen, førstnævnte dog kun som en Nødhjælp og med alles Godkendelse, sidstnævnte med Begrundelse i 35 Aars statsretlig Praksis. Nu hævdede Grev Holstein-L. i en meget lang og kraftig Tale, at den Opfattelse, der laa til Grund for Forslaget, var bygget paa Etkammerssystemet, nemlig derved, at Regeringen kun behøvede eet Kammers Samtykke til at gennemføre, hvad den ønskede. Det var grundlovsstridigt, bl. a. fordi Skatterne ikke kunde opkræves uden en Finanslov. Forslaget var det letsindigste Skridt, som han nogensinde havde set en Regering gøre under en lignende Situation, og der var ikke et Menneske i hele Landet, end ikke Ministeriets Venner, som efter dette vilde tro, at det var Regeringens Vilje at holde sig indenfor Lovens Grænser.³⁹ Hørup kaldte det Afskaffelsen af Folketinget for bestandig, og Hørdum var overbevist om, at Befolkningens Lovlydighed vilde høre op, hvis Grundloven blev tilintetgjort fra oven. Han truede med Revolution.⁴⁰

Monrad gav Grev Holstein-L. Ret med Hensyn til den nye, midlertidige Finanslovs Ugrundlovmæssighed, men han syntes jo nok, at der havde været et frygteligt Blodbad paa Regeringens ordinære Finanslovsforslag. Der havde været Hysten og Jammerskrig; en »Bersærkeraand fra Lejre« maatte have besat den ærede Folketingsmand derfra (Grev Holstein), og som en Herodes den Store havde han slaaet ned for Fode, det ene Forslag efter det andet. Fagministrene havde grædt inderligt, men Finansministeren havde været fuldstændig rolig og havde ladet Blodbadet ske. Hvoraf kunde denne LigeGYldighed komme? »Og saa har jeg set en provisorisk Tøjte kaste smidskende Øjne til Finansministeren, men jeg er overbevist om, at han er alt for trofast mod sin Ægtehustru i politisk Henseende til, at han skulde indlade sig med denne

provisoriske Tøjte«. ⁴¹ Med Hensyn til den nye midlertidige Finanslov frygtede han for, at Udtrykket »nødvendige Udgifter« rummede Mulighed for, at Regeringen ikke vilde lade sig nøje med de paa grundlovmæssig Maade vedtagne. Mon Estrup ikke mente, at til en Rigsdagsbeslutning om et Afslag skulde begge Ting være enige? Det var i saa Fald ikke rigtigt. Til et Afslag behøvedes kun eet Ting. ⁴²

Estrup var stenrolig under hele Stormen og lod Ondskabsfuldhederne passere sig forbi. Som sædvanlig svarede han slet ikke Grev Holstein, men derimod Monrad og selv Hørup trods dennes kyniske Ringeagt for al politisk Moderation. Kendt er Hørups Sætning fra 1878 om »ingen over og ingen ved Siden af Folketinget«. Naar Estrup ikke mere var til, sagde han, hvad enten det var, fordi han ikke var Minister mere eller ikke eksisterede længere — det kom for ham ud paa et — vilde der heller ikke længere være nogen tilbage til at tage hans Politik op. Den vilde være borte med ham. Med Hensyn til den midlertidige Finanslov anerkendte han ikke, at den i sin gamle Affattelse skulde være grundlovsstridig. Den var lovlig, fordi den var blevet Praksis paa samme Maade, som provisoriske Love vilde blive det, hvis der nu kom flere af dem uden Protester. Estrup havde selv tidligere godkendt den gamle, soleklare Affattelse, og med den ny var Loven ikke længere en midlertidig Finanslov. ⁴³

Hertil svarede Estrup, at den gamle Affattelse nok havde Hævd, men efter den nye Fortolkning i Statsrevisoratet var der mange, som ikke syntes, den var klar. For Eks. vilde de aarlige, paa Finansloven opførte Udgifter til en bevilget og paabegyndt Bygning af en Jernbane efter den nye Fortolkning ikke længere kunde kaldes »løbende«. Han havde aldrig drømt om, at der kunde lægges en saadan Forstaaelse i den gamle Affattelse som den, Hørup havde gjort. Det fik dog være, og han anerkendte, at en Mand følte sig fuldt overbevist om Rigtigheden af sine Betragtninger, men derfor kunde han godt respektere andres Meninger. ⁴⁴ I Anledning af et Spørgsmaal af Monrad spurgte han denne, om han kunde garantere, at Tinget ikke vilde søge at gøre Finansloven umulig for Regeringen? ⁴⁵

Lars Dinesen og Professor Scharling fremsatte den 11. Marts et Mæglingforslag om Bemyndigelse for Regeringen til midlertidig at afholde de »til Fortsættelse af Statshusholdningens *regelmæssige* Gang nødvendige Udgifter«. Estrup erklærede sig villig til at modtage den og til i det hele taget at medvirke til, at der kom en midlertidig Bevillingslov i Stand. Han vilde endog slaa sig til Ro med den gamle Affattelse, hvis Folketingets Flertal vilde frafalde den ny Hørupske Fortolkning. ⁴⁶ Der var iøvrigt ikke noget urimeligt i, om man ogsaa med Fremtiden for Øje tog en ny Affattelse af en saadan Lov under Overvejelse, selv om der ikke blev Brug for den nu. Han raadede ind-

trængende til, at Tingene søgte at forhandle sig til Rette om en Finanslov og sluttede: »Stillede man sig derimod paa det Standpunkt, Folketingets Finanslov eller ingen, saa kan dette Ting ikke lægge Ansvar paa Regeringen, om der ikke kommer nogen Finanslov til Stede. Enhver Antydning af, at Regeringen lægger an paa at bringe det til Konflikt mellem de to Afdelinger af Rigsdagen paa Finansloven for derigennem at tilvejebringe ikke-forfatningsmæssige Tilstande, enhver saadan Antydning afviser jeg som en uberettiget Insinuation, som jeg ikke behøver at inlade mig paa at modsige.«⁴⁷

Dinesen-Scharlings Mæglingsforslag blev forkastet, og Folketinget vedtog derefter en midlertidig Finanslov efter den gamle Recept. Den havde, som Grev Holstein-L. sagde, 35 Aars Praksis, og Regeringen behøvede blot at stille sig paa Folketingets Fortolkning af dens Ordlyd. Venstre vilde ikke gaa med til Regeringens Affattelse, fordi det vilde være at give den carte blanche.⁴⁸

Dag for Dag tog Spændingen til rundt om i Landet og satte Fart i den i 1883 stiftede »Riffelbevægelse«. Den radikale Redaktør Carl Slengerik sagde paa et Møde den 23. Februar i Horbeløv paa Falster, at man maatte have Rifler mod Grundlovsbryderne, for Skattenægtelse forslog ikke. Redaktionssekretær Lyngby udtalte paa et Møde den 2. Januar i Vordingborg, at Riffelforeningerne var rettet imod Højre, og at det var noget Snak, at de intet havde med Politik at gøre.⁴⁹ Saaledes faldt den ene Ytring efter den anden. Alt fik politisk Præg, endog Indsamlingen til Christiansborg Slots Genopførelse.

I Februar gjorde Oppositionen et forgæves Forsøg paa at erobre Flertallet indenfor Københavns Skytteforening. Det affødte en Del alvorlige Uroligheder i Byen med store Optog marcherende gennem Gaderne til Amalienborg, hvorfra de joges tilbage af beredent Politi og Vagten. Herfra drog Demonstranterne ud forbi Estrups Bolig under Afsyngelsen af Sangen:

Ned med Estrup, Scavenius og Ravn,
vi vil ingen revnet Grundlov ha'
i Kongens (Folkets) København.

Ofte var Sammenstødene med Politiet alvorlige, og Garnisonen holdtes rede paa Kaserne, heldigvis dog uden at komme i Anvendelse. Mængder af unge Frivillige meldte sig ved Hærens Afdelinger til Beskyttelse for Kongens Person. Estrup færdedes under alt dette ganske roligt i Byen, og om Aftenen lod han Lamperne brænde i Stuerne ud til Gaden. Man skulde dog ikke tro, at han var bange. Ogsaa nogle Højretog marcherede gennem Gaderne under Leveraab for Estrup og Afsyngelse af nationale Sange. Uroen varede dog kun et Par Dage. Den kendte Forfatter og Journalist, Pastor Henning Jensen skrev

i »Politiken«, at Øvrighedens første Pligt var at vogte Loven. Hvis den i Stedet for brød den, var den ikke mere Øvrighed, og det var da Folkets Ret at skaffe sig en anden. Følgen af denne revolutionære Artikel blev hans Afsked som Præst den 30. Marts (1885).

Som Formand for Folketinget var Berg i disse Aar forholdsvis tavs paa Rigsdagen. Det var Grev Holstein-L. og Hørup, som førte Offensiven, sikre paa, at et nyt Provisorium vilde være Ministeriets Endeligt. Ingen af dem tænkte sig, at Højre tværtimod vilde slutte saa enigt op om Estrup, som Tilfældet blev.⁵⁰ I sidste Øjeblik vaklede Berg overfor Udsigten til, som han sagde, at kaste Landet ud i »det yderste Mørke«, og i Hemmelighed forhandlede han om at gøre saa store Indrømmelser paa Finansloven, som Folketingets Ære tillod det.⁵¹ Det mislykkedes. »Morgenbladet« og »Politiken« polemiserede i den Anledning ustandselig mod hinanden.⁵²

Skønt Venstre allerede den 4. December havde taget sin Beslutning om Beskæringen af Finansloven, naaede den først frem til 3. Behandling i Tinget først i Marts.⁵³ Christopher Hage kritiserede Estrups Finanspolitik — at han blot sagde ja til alles Ønsker, opførte dem paa Finansloven og lod saa Folketinget om at stryge dem! Det var saa nemt for Ministeriet at staa med Palmerne i Hænderne og foreslaa Udgifter i et Omfang, som der slet ikke var Dækning for.⁵⁴

Grev Holstein-L. udtalte den 9. Marts — samme Dag, Finansloven oversendtes til Landstinget — at den var brugelig, men ikke rundelig. Den var i Overensstemmelse med de sidste 5 Aars Praksis. Der var nægtet Regeringen meget. Som Bedømmelse af dennes Evne til at sætte noget igennem havde Højres Blade Ret, naar de skrev, at det aldrig var gaaet saa galt som i Aar. Finansloven var brugelig, idet den ikke standsede Maskineriet, men heller ikke mere.⁵⁵

Estrup svarede hertil, at Resultatet slet ikke svarede til en fornuftig Stats-husholdnings Behov. Det drejede sig jo ikke blot om det uundgaaelig nødvendige, men der maatte ogsaa ses hen til, hvad Staten efter sine Evner og Kræfter maatte formaa at bringe til Veje af nyttige Foranstaltninger. Finansloven var ikke brugelig.⁵⁶

I Landstinget var alle i Højre enige om, at Finansloven var den mest uanagelige af alle de Finanslove, som nogensinde var forelagt Tinget. Fra flere Sider krævede man nu bestemt Optræden. Estrup udtalte, at det næppe kunde være undgaaet Tingets Opmærksomhed, at man i Folketinget ikke havde undersøgt Nødvendigheden af enhver Udgiftspost, saaledes som det ellers plejede at gøre det. Han kunde ikke anerkende den summariske Behandling, men indrømmede, at der nok var enkelte Regeringsforslag, som næppe havde

Krav paa at blive forelagt paany.⁵⁷ Hvad den midlertidige Finanslov angik, vilde han gaa ind paa enhver Affattelse, som kun opfyldte to nødvendige Betingelser, nemlig at den ikke gav Anledning til vidtgaende Forskellighed i Opfattelse og satte Regeringen i Stand til at fortsætte Syrelsen uden væsentlige Tab for Statskassen.⁵⁸ Efter Forslag af Professor Matzen forkastede imidlertid Landstinget Loven den 14. Marts. Kun ganske enkelte som Krieger, Ussing og V. Oxenbøll var stemt for at modtage den. Det tegnede saaledes til, at Regeringen den 1. April vilde komme til at staa ganske uden Finanslov.

Venstre havde spændt Protestpolitikken til dens yderste Grænse,⁵⁹ og den 18. Marts vedtog det en Adresse til Kongen om at søge Striden udjævnet ved et Ministerskifte. Under Debatten herom udtalte Klein, at de to Parter ikke havde noget at lade hinanden høre med Hensyn til den Fanatisme, hvormed de havde ført den politiske Kamp. Hans Haab om Overenskomst om Finansloven var glippet, men Ansvarret laa ikke kun hos Regeringen. Ethvert Medlem af Tingene havde sit Medansvar.⁶⁰ Adressen til Kongen kaldtes i Højrekredse for »Truseladressen« og sluttede: »Det beror paa Deres Majestæts Beslutning, om vi nu skulde aabne et nyt Afsnit af den politiske Kamp, lidenskabeligere og farligere end nogen, vi hidtil har kendt, i hvilken Grundlovens Bud skulde vrides og forvanskes ved sofistiske Fortolkninger, for saa vidt man ikke dristede sig til aabent at tilsidesætte dem.«

Dagen efter vedtog Landstinget en Modadresse. Den 21. Marts modtog Kongen begge Deputationer og bebrejdede Folketinget, at det ikke havde fulgt hans Opfordring i Trontalen til endrægtigt Arbejde for Land og Folk. Intet var lykkedes, fordi Folketinget havde nægtet sin Medvirkning, og det var en Ulykke, at man ikke kunde enes om en Finanslov. Ministeriet var ikke nogen gyldig Hindring for, at de to Ting ikke kunde komme til en nødvendig Overenskomst om den. »Vi kunde ikke uden at opgive Kongens tilkommende, forfatningsmæssige Stilling lade Os sætte de Vilkaar for en Finanslovs Vedtagelse af Rigsdagen, at Vi skulde afskedige Vort Ministerium.« Han sluttede med en Tak til Landstinget for dets Beredvillighed til Overenskomst med det andet Ting.

Jul. Schovelin skriver, at da Estrup hint Foraar saa, at den Kamp, det nu trak op til, vilde kunne føre Land og Folk ud i en langvarig politisk Krise, hvori Nødvendigheden for at gribe til ekstraordinære Foholdsregler maatte blive nærliggende, forestillede han Christian IX, hvilke Følger hans Forbliven under disse Omstændigheder kunde drage efter sig, og lagde ham det nær at skifte Ministerium, i hvilket Tilfælde Berg da efter hans Mening maatte blive Afløseren. Dette vægrede Kongen sig bestemt ved og sagde: »Da jeg gav Dem Elefantordenen, bandt jeg Dem netop til mig med de dyreste Baand,

for at De skulde staa ved min Side min Tid ud.« Estrup bøjede sig, men tog til Gengæld det kongelige Løfte, at han saa selv maatte bestemme sin Afgangstid. (Rigtigheden af det her anførte er bekræftet af Estrup personligt overfor Schovelin.)⁶¹

*

Den 18. Marts var Landstingets Finansudvalg færdig med sin Betænkning over Finansloven. Halvdelen af Ministeriets Ændringsforslag var tiltraadt, og Ordføreren mente herved at kunne gøre det klart for Befolkningen, at det ikke var Landstinget, der agtede at bryde Forfatningen. Efter 3. Behandling gik Forslaget tilbage til Folketinget, som den 25. Marts førte det tilbage til den Affattelse, det havde haft ved Oversendelsen til Landstinget. Grev Holstein fandt yderligere Forhandling unyttig, da det, Regeringen vilde, var et forsætligt forberedt Grundlovsbrud.⁶² Han indrømmede dog, at Regeringen paa dette Tidspunkt ikke med Ære kunde foretage et Tilbagetog.⁶³

Estrup fandt paa sin Side heller ingen Anledning til at udtale sig, da Folketingets Afgørelse jo var givet.⁶⁴ Monrad ansaa en provisorisk Finanslov for sikker og indrømmede, at den nu var paa sin Plads. Om den var lovlig, kom blot an paa, hvad den indeholdt. Den vilde være grundlovsstridig, hvis der var optaget noget af det, som et af Tingene havde nægtet. Han anerkendte, at Landstinget havde samme Nejret som Folketinget, men var bange for, at Estrup nu vilde gøre Brug af den Trusel, der var blevet fremsat ved den provisoriske Finanslov i 1877, nemlig om at gaa udover de af begge Ting godkendte Udgifter. Tænkte Finansministeren paa noget saadant?⁶⁵ Estrup undveg Spørgsmaalet ved at svare, at Spørgsmaalet om en provisorisk Finanslov jo ikke forelaa i Øjeblikket.

Den 26. Marts nedsattes et Fællesudvalg. Professor Matzen søgte her at forcere Forhandlingerne, men Venstre nægtede at arbejde mere end fire Timer daglig. Det erklærede sig villig til Indrømmelser paa ethvert Punkt, hvor der kunde paavises, at der var nægtet en absolut nødvendig Udgift, hvis Mindretallet vilde frafalde Krav om nye Bevillinger.⁶⁶ Højre tilbød Nedsættelser til ca. ½ Mill. Kr., Venstre kun Indrømmelser til ca. 100,000 Kr., men stillede yderligere Imødekommenhed paa 1½ Mill. Kr. i Udsigt uden dog at give Tilbudet bestemt Udtryk. Den 30. vedtog Venstre at meddele Ministeriet, at den tilbageværende Del af Finansaaret ikke vilde være tilstrækkelig til at tilendebringe Udvalgets Arbejde. Den sidste Dag i Finansaaret, den 31. Marts, var Udvalgsmedlemmerne i Tingene, og Venstre udsatte Udvalgsmødet til Kl. 20. Paa dette nedsatte Højre sine Bevillingskrav til omtrent 3 Mill. Kr., men forlangte Svar inden Kl. 24. Venstre erklærede sig imidlertid allerede

Kl. 22 — under Protest fra Højre — for ude af Stand til videre Forhandling og udsatte Møderne paa *ubestemt Tid*.⁶⁷

Samme Dag — den 31. Marts — fremsatte den moderate Venstremand, Appellationsraad C. J. H. Juel i Folketinget et Forslag til en midlertidig Finanslov, hvorefter Regeringen bemyndiges til at opkræve Skatter og afholde de »omgængelig« fornødne løbende Udgifter. Dette forkastedes, og paa Forslag af Grev Holstein-L. vedtoges igen den tidligere af Folketinget vedtagne midlertidige Finanslov med den Ændring, at Tidsfristen forkortedes til den 15. April. Grev Holstein erklærede, at dette dog ikke var noget Ultimatum. Klokken var nu mellem 23 og 24. Forslaget sendtes til Landstinget, hvor det forkastedes paany. En bevæget, men yderst resultatsfattig Rigsdagssamling var sluttet. Kun 11 smaa Love var vedtagne af begge Ting.

Berg kørte Natten til den 1. April omkring i en Droske til forskellige Højrepolitikere for at bevæge dem til større Eftergivenhed. Det var for sent. Bojsen skriver, at Berg og de gammel-liberale helst vilde have undgaaet Konflikten, og mener, at det kunde være lykkedes, hvis man kunde have faaet et Par Dages Respit. Ogsaa Estrup vilde egentlig helst have undgaaet den, men holdt sig udenfor Striden mellem de to Ting. Han hævdede, at »en Regering havde Lov« til at se til. Vittighedsbladet »Punch« kaldte hans Motto: »Ske, hvad der vil, jeg ser til.«⁶⁸

Neergaard troede dog ikke paa Bojsens Optimisme.⁶⁹ Det var ikke Uenigheden om visse Finanslovbevillinger, men hele den foreliggende Situation, som skæbnsvangert drev frem imod Konflikten. Højreopinionen udenfor Rigsdagen vilde ikke mere finde sig i de magre Finanslove, og indenfor Venstre kunde man ikke vige tilbage, fordi det blandt de yngre vilde have staaet som en Skændsel. Til det sidste stolede man paa, at Ministeriet vilde vige tilbage for et Forfatningsbrud. Som tidligere nævnt, saa Hørup i Katastrofen den lige Vej til en Radikalisering af Folket og til et endeligt Brud med »Militarismen«. Men fremfor alt vilde hverken han eller Grev Holstein-L. have noget Ministerium Berg, hvilket ogsaa resulterede i et meget heftigt Ordskitte mellem denne og Grev Holstein i Partiværelset. Bojsen skriver i sin Dagbog, at Grev Holstein-L. og Hørup trykkede Berg ud i det yderste Mørke. Det var Hørup, som vilde Provisoriet. I al Fald skriver Neergaard lidt senere, kunde en Overenskomst kun være naaet paa Bekostning af en aabenbar Splittelse i Venstre, og, som Forholdene laa, med katastrofale Følger for den Gruppe, som de-
voverede sig.⁷⁰

Trods sin Hældning til Grundtvigianismen var en højt begavet Mand som den senere Biskop Skat Rørdam for saa vidt tilfreds med Provisoriet, som han foretrak det for en Venstregering. Han skrev, at Ministeriet havde handlet

mandigt, og derfor havde han aldrig haft større Sympati for det end nu. Maa-ske havde det været klogere, om Estrup og Landstinget ikke havde forkastet den sidste 14 Dages midlertidige Finanslov — skønt Resultatet vel var blevet det samme. Folketinget vilde jo alligevel ikke indrømme noget af Betydning udover det engang forkastede (uagtet Berg og hans Parti vist gerne havde rakt sig noget længere, om de havde turdet for »Europæerne«). Men saa vilde der være gjort noget for at stoppe Munden paa den Løgn, der nu forkyndes som en uryggelig Sandhed i alle Venstreblade, at Højre vilde have Provisoriet for enhver Pris. Og den gør megen Ulykke og sætter en Masse af ondt Blod i Bønderne.⁷¹

*

Den 1. April 1885 oprandt altsaa uden Finanslov. Rigsdagen hjemsendtes, men forinden oplæste Folketingets Formand i Tinget et Forslag til Beslutning, at Regeringen havde afvist den ny tilbudte Forhandling om en midlertidig Finanslov, havde afbrudt Fællesudvalgets Arbejde og hjemsendt Rigsdagen uden lovlig Bevilling for det nye Aar. Mod dette nedlagde Folketinget Protest.

Samme Dag udkom en provisorisk Finanslov, hvorefter Regeringen bemyndigedes til at afholde »de til Statsstyrelsens forsvarelige Førelse nødvendige Udgifter, deriblandt de Udgifter, som er vedtagne af begge Rigsdagens Afdelinger ved Finansforslagets sidste Behandling«.

I sin af Nullemann affattede Indstilling til Kongen benyttede man i Hovedsagen en lignende Begrundelse som i 1877. Dog mente man denne Gang ikke at kunne indskrænke sig til de Udgifter, som var vedtagne af begge Ting ved Finanslovforslagets sidste Behandling, »idet Ministeriet antog, at der ingen anden legal Begrænsning gives for, hvad der kan optages paa en foreløbig Bevillingslov, naar ingen Finanslov er kommen i Stand, end Hensynet til, hvad Statens Tarv med Nødvendighed fordrer«. Grænsen maatte under denne Omstændighed drages efter Hensynet til, hvad Ministeriet mente at kunne tage Ansvaret for, »naar det under en eventuel Rigsretsaktion skal afgøres, om det kan forsvares, at slige Udgifter ere gjorte«. Det lod sig ikke gøre nærmere at specialisere, og Ministeriet »ser sig derfor nødsaget til at foreslaa Deres Maj. at give Regeringen en i almindelige Udtryk holdt Bemyndigelse«. Imod den »Uro og Gæring«, som Regeringen havde frygtet ved Rigsdagens Slutning, havde den truffet forskellige militære Foranstaltninger.

ATTENTATET — VOLDSOMME BRYDNINGER

AARENE 1885—86

Den provisoriske Lov var ventet, men vakte alligevel Røre baade i Højre og Venstre. De sidste kaldte den grundlovsstridig, hvad Højre benægtede, men indrømmede, at Regeringen var tvunget »udenfor« Forfatningen.

Grev Chr. Ahlefeldt-Laurvig fortæller,¹ at da Rigsdagen blev hjemsendt, kom den gamle Landstingsmand, Grosserer C. A. Broberg hen til ham og sagde: »Ved De, hvad jeg vilde ønske — at Ministeriet nu foretog et pænt lille Statskup!« Greven skriver, at denne Udtalelse var betegnende for de ikke ganske faa, der i de foregaaende Aar var blevet mere eller mindre Venstremænd i Utaalmodighed over, at Ministeriet ingen Vegne kunde komme. Nu ventede de sig en Kraftudfoldelse, og det eneste, Ministeriet i al Fald ikke maatte, var at give efter.

Fra begge Sider kaldte man til Værn for Grundloven, lidenskabeligst fra de mest yderligstaaende indenfor Partierne. Selv udenfor Højre forligede adskillige, for Eks. A. D. Jørgensen, sig med Provisoriet af Interesse for Forsvars-sagen. Paa Højres Møde om Efteraaret i Kasino opfordrede Estrup til at undgaa unødvendig Ophidselse. Alle maatte give deres Bidrag til, at man snarest atter kunde vende tilbage til Forhandling.

I København havde de bevægede Februardage taget det meste af Bruset, og kun hist og her fandt enkelte Gadeuordener Sted den 1. April. Ude paa Landet hidsedes Agitationen stærkt op. Antallet af demokratiske Foreninger øgedes betydeligt, og store Beløb indsamledes til »det demokratiske Fond«. Paa et Partimøde den 1. April tog Venstre Afstand fra Brugen af voldsomme Midler som Riffelbevægelse og Skattenægtelse. »Morgenbladet« skrev den 10. April, at selv om der manglede lovmæssig Bevilling, var der ingen, som af den Grund for Alvor mente, at Statsmaskineriet skulde gaa i Staa. Noget saadant som at Embedslønningerne skulde tilbageholdes, Hæren hjemsendes, Fængslerne aabnes o. s. v. passede kun i den allerløseste, den mest uvidende Agitation. Ved en Finanslovsnægtelse mente Repræsentationen ikke, at alle Udgifter ikke maatte afholdes af den Regering, hvem Finansloven nægtedes. Alligevel genlød Riffelmøderne rundt om i Landet af tøjlesløs Ophidselse og revolutionære Trusler — Barnagtighed, som Vilh. Birkedal kaldte det.² Selv Folketingsmand Jens Busk udtalte den 17. Maj i Ribe, at det selvfølgelig havde været Meningen at bruge Riflerne mod Regeringen og Højre. Det skal dog siges, at de allerfleste Landboere absolut ikke tog Riffelbevægelsen saa alvorlig,³ og da den søgtes forplantet til Skytteforeningerne, blev der protesteret af mange Venstremænd, deriblandt af Grev Holstein-L. Han skrev til Bojsen, at Skytte-

sagen var til for Fædrelandets Værn, og i denne kunde alle sammenarbejde uden Hensyn til politiske Anskuelse.⁴

Den 5. Maj 1885 udstedte Regeringen en provisorisk Lov om Forholdsregler mod Misbrug af den uindskrænkede Adgang til at anskaffe Vaaben og mod Indøvelse i disses Brug (Riffelloven). Kort efter udsendte Kultusminister Scavenius det saakaldte Mundkurvcirkulære, der forbød Skolelærere at deltage i udæskende politisk Agitation. Embedsmændene kunde politisk mene, hvad de vilde, men Regeringen krævede en vis Grad af Loyalitet. De maatte ikke offentlig opponere paa en Maade, som gik ud over Sømmelighedens Grænser — et Standpunkt, som selv Tscherning i sin Tid havde billiget i Anledning af Ministeriet Ørsteds Afskedigelse af en Række opponerende Embedsmænd.

Hele Sommeren mærkedes den stærke politiske Spænding. To Bølger gik hen over Landet, Begejstringens og Forbitrelsens, og hvor de mødtes, toppede de op i et rasende Fraad af Fanatisme. Mange Steder fandt der Skatteenægtelse Sted, og hist og her kulminerede Partihadet endog i Forsøg paa gensidig økonomisk Krig, fra Gaardmændene mod højreindstillede Købmænd og Haandværkere og fra Godsejerne mod Bønderne ved Trusler om Opsigelse af Laan og Prioriteter. Dette sidste gav Anledning til Oprettelse af Landbo-sparekasser og Brugsforeninger.

Møder af alle Partier holdtes i Hundredvis — af Højre med Leveraab for Estrup, Manifeste mod Folketingsparlamentarismen og Krav om Paabegyndelse af Befæstningsarbejderne, af Venstre med Resolutioner om ikke at give efter eller forhandle — aldrig en Finanslov, ikke en eneste Øre til dette Ministerium.⁵ I Følge »Riffelloven« skulde politiske Møder overværes af Politimyndighederne. Det viste sig fornødent ved det meget omtalte Ballerupmøde i Foraaret 1885, hvor det endte med regulært Slagsmaal, men det kunde ogsaa bidrage til yderligere Ophidsning, for Eks. ved Holstebromødet den 14. Juni (1885). Ved dette nægtede Berg at tale, saa længe Politimesteren opholdt sig paa Tribunen. Denne fjernedes derefter med Magt af to stedlige Ledere. Berg anklagedes for at være den egentlige Anstifter af dette Overgreb imod Politiet og idømtes ved Højesterets Dom i Januar (1886) seks Maaneders Fængsel. Dommen vakte indenfor Venstre en Harmе, der naturligvis ikke blev mindre, da Berg nogle Dage efter fængsledes midt i Rigsdagssamlingen. Flere andre Agitatorer blev anklagede og idømt Bøder eller Fængselsstraffe.

Estrup tog Ophidselsen med sin sædvanlige, ophøjede Ro, og end ikke Mængden af Truselsbreve, som daglig blev tilsendt ham, øvede den mindste Paavirkning paa ham. En Aften, da han sad og spillede Tremands-Whist med Fru Estrup og den yngste Søn, blev der bragt ham et Brev fra en københavnsk Forretningsmand og ivrig Højremand. I Brevet var indlagt et Telegram til

paagældende Forretningsmand fra en Forretningsforbindelse i Hamborg. Det lød: »Wann kommt die Revolution?« Estrup læste det højt og kastede det hen paa et andet Bord med den Bemærkning: »Den kommer saamænd ikke,« hvorefter han spillede videre.

Alle Fornærmelser mod ham selv var ham ganske ligegyldige. Kun da Forfatteren, Højskoleforstander Morten Pontoppidan kom med en Artikel i »Tidens Strøm« for den 6. Februar 1886 under Overskriften: »Kirkens Genmæle«, skred han ind. Det hed bl. a. heri: »Vi har siddet og set paa, hvorledes Danmarks Regering har fundet for godt at overholde den Ed, hvormed den i Guds og hans hellige Ords Navn har svoret at ville holde Rigets Grundlov ubrødelig. Jeg anklager Regeringen, navnlig dens moralsk og juridisk ansvarlige Chef, Konseilspræsident Estrup, for at have krænket Edens Hellighed, tilsidesat Guds Ære og forarget de Smaa hele Landet over.« Videre taler han om Ministeriets Fortolkningskunst og Brug af Kneb. Pastor Pontoppidan blev tiltalt og dømtes ved alle Retter, sidst ved Højesteret den 24/11 1887 til 4 Maaneders Fængsel.

Alle truende Protester blev dog kun til en Haabløshedens Desperation. Venstre manglede ganske Magtmidler overfor Regeringen, som stod med et loyalt Regeringsmaskineri og en betydelig Offentlighed bag sig. De, som stod paa den bestaaende Forfatnings Grund, sluttede endnu fastere op om den, og de vaklende blev tvunget til at tone rent Flag. Paa Ministeriets 10 Aars Fødselsdag den 11/6 1885 modtog Estrup en Mængde Adresser.

I August fratraadte Indenrigsminister Finsen paa Grund af Sygdom og afløstes af den jyske Godsejer H. P. Ingerslev.

Indenfor Oppositionen var der nogen Uenighed om den politiske Taktik paa den kommende Rigsdagssamling. Mange Venstremænd mente, at det værdigste vilde være helt at blive borte, men denne Tanke blev forkastet som værende uklog, fordi det vilde være at give Ministeriet uindskrænket Frihed til at gøre og lade, som det vilde. Skulde man gaa til Rigsretten, fortsætte Visnepolitiken eller gaa til Forhandling? Det sidste vovede man ikke for »Europærerne«. »Politiken« bebudede, at Finansloven vilde blive forkastet, og at Estrup skulde blive nødt til fremtidig at regere med lutter Provisorier.

Da Rigsdagen aabnede den 2. Oktober, fremsatte Estrup først Finanslovsforslaget for 1886-87. Han erklærede, at han ikke vilde forelægge de provisoriske Love, før 1. Behandling af Finansloven var endt. Venstregrupeerne drøftede derfor, om de straks skulde nægte Finanslovens Overgang til 2. Behandling eller vente. Grev Holstein-L. og Hørup var Tilhængere af det sidste, fordi Estrup ellers vilde kunne afslutte Rigsdagen efter de grundlovsmæssige to Maaneder. De mente, at det maatte være bedst at have Folketinget inde saa længe, som muligt, for at kunne holde Regeringen under Kontrol og Kritik. Berg var uenig med dem og fik Flertal paa et Fællesmøde for straks at for-

kaste. Tillige vedtoges det ikke at afvente Estrups provisoriske Love, men selv forelægge dem og derpaa forkaste dem.

Alberti (den »Gamle«) forelagde følgende den 12. Oktober (1885) den provisoriske Finanslov og Riffelloven, men Estrup afviste straks Forsøget.⁶ Han sagde, at Paabudet i Grundlovens § 25 om, at en foreløbig Lov altid skulde forelægges den følgende Rigsdag, kunde kun forstaas saaledes, at det var den, som havde udstedt, altsaa Kongen, som ved Regeringen skulde lade den forelægge. Med Hensyn til Tidspunktet, inden hvilket dette skulde ske, gjaldt ingen anden Regel end Grundlovens Ord — altsaa at den skulde forelægges for den følgende Rigsdag. Regeringen bestred ikke det private Initiativs Ret til at indbringe Lovforslag i ethvert af Tingene om en foreløbig Lovs Ophævelse eller Forandring. Et saadant Lovforslag kunde dog kun faa Indflydelse paa den foreløbige Lov, dersom det ved at vedtages af begge Ting og stadfæstes af Kongen ophøjedes til Lov. I anden Betydning kunde det private Initiativ ikke benyttes til at bringe Spørgsmaal om en foreløbig Lovs fortsatte Gyldighed til Afgørelse. Da Regeringen i Følge det anførte ikke ansaa Folketingsmanden for Sorø Amts 2. Valgkreds (Alberti) for kompetent til at forelægge de foreløbige Love af 1. April og 5. Maj d. A. for Rigsdagen i Medfør af Grundlovens § 25, agtede den ikke at deltage yderligere i en Forhandling, som efter dens Opfattelse savnede retsligt Grundlag. Dermed forlod Estrup Folketingssalen og var ikke til Stede under den følgende Forhandling.

Denne Grundlovsforstaaelse var Nellemanns, og i faa Ord gik den ud paa, at den Forkastelse, som skulde bringe en foreløbig Lov til Ophør, kun var den, som ramte selve den af Regeringen forelagte Lov, derimod ikke et ved privat Initiativ indbragt, ligelydende Forslag. Mod dette protesterede Berg. Han tilbageviste Indsigelsen som uberettiget og som et Angreb paa Folketingets grundlovmæssige Ret.⁷ Alberti udtalte i en lang og voldsom Tale, at Ministeriet satte en Skillevæg mellem Konge og Folk. Ingen, som havde Begreb om Partivæsen, vilde gaa til Rigsretten under Ministeriet Estrup; men naar han engang var borte, vilde der frit kunne rejses Tiltale, og han vilde sige: »Lad os faa de Mænd dømt eller ogsaa frikendt.« Monrad vilde ikke benægte, at han ønskede, at de provisoriske Love ikke var indbragt ved privat Initiativ. Han erkendte den fulde Retsvirkning af Tingets Votum, men det kom ikke an paa, hvad der var Ret, men paa, hvad der vilde blive anerkendt for Ret. Efter hvad der var sagt af Estrup, tvivlede han paa, om Tingets Ret vilde blive anerkendt af Regeringen.⁸

Folketinget vedtog derpaa en af Alberti foreslaaet Dagsorden, hvorefter den provisoriske Lov forkastedes som grundlovsstridig. Den næste Dag blev ogsaa Riffelloven forkastet. Begge disse Forkastelser fik dog ingen Betydning.

Den 16. Oktober begyndte 1. Behandling af Finansloven. Den viste en Under-

balance paa 9,4 Mill. Kr., idet Regeringen havde opført Beløb til Paabegyndelse af Københavns Befæstning. Grev Holstein udtalte, at der ikke var nogen Grund for Folketinget til at føre Skinforhandling. Regeringen vilde jo alligevel ikke forhandle, men kun diktere. Oppositionen kunde iøvrigt heller ikke billige ekstraordinære Foranstaltninger til Forsvaret og i det hele taget Udgifter, som medførte Underbalance.

I de følgende Timer førtes der en heftig Debat om Provisoriet, om Landstingets Pligt til at føje sig efter Folketinget i Finanssager, Folketingets ubetingede Nejret overfor Bevillinger, Forsvarssagen o. s. v. Alberti var bidsk og svor, at Riffelloven nok skulde blive endelig forkastet. Estrup fraraadede Tinget at gaa den Vej — i saa Fald bar det alene Ansvaret for Følgerne.

Chr. Hage ansaa det for umuligt for Tingets egen Skyld at tilbyde Regeringen en Finanslov. Dr. Pingel kunde hverken indrømme Ministeriet nogen lovlig Ret eller anerkende det som Bærer af den sande Autoritet. Han betragtede det som en Regering af 7 Forbrydere og 1 Indbrudstyv.⁹ Hertil udtalte Berg som Tingets Formand: »De sidste Ytringer havde jeg ønsket, at det ærede Medlem havde undladt; de er, trods Situationen, for stærke.«

Estrup protesterede mod Beskyldningen for Grundlovsbrud. Der var hidtil kun sket det, at Mangelen paa Overenskomst om Finansloven havde nødt Regeringen til at bruge § 25 i Grundloven. Det var ikke at bryde den. Som i 1877 erklærede han sig rede til at forsvare sig paa rette Sted og for de rette Dommere, men ikke her.¹⁰

Grev Holstein-L. bebrejdede ikke Ministeriet, at det havde taget de Bevillinger, som begge Tingene havde været enige om. Men en Bevilling var ikke bevilget, naar et af Tingene havde nægtet den. Der var ogsaa opkrævet Skatter, uden at der forelaa nogen »vedtaget« Finanslov. Endvidere havde Ministeriet brugt § 25 til at skaffe sig Bevillinger, som det efter almindelig grundlovmæssig Praksis eller efter Grundlovens Ord ikke kunde have faaet uden paa forventet Efterbevilling. Og en saadan, vidste man, var ikke blot umulig at opnaa, men der forelaa endog et udtrykkeligt Veto fra Folketinget. »Vilde Ministeriet erkende, at det havde brudt Veto'et (Estrup: Nej). Ministeriet erkender altsaa ikke at have taget Bevillinger, som Folketinget har nægtet.« Rigsretten var et særligt Værneting for Ministrene og intet andet. Naar det drejede sig om at faa afgjort, hvad der var grundlovmæssigt og hvad ikke, var det meningsløst at henvende sig til Rigsretten, thi det havde den ikke Kompetence til at afgøre. Spørgsmaalet om Rigsret kom først til at foreligge i det Øjeblik, man ønskede Ministeriet dømt til Straf og Erstatning. Om de provisoriske Love var grundlovmæssige eller ikke, afgjordes af den offentlige Mening i Landet!¹¹ Samme Dag forkastede Tinget Finanslovens Overgang til 2. Behandling.

Den 21. Okt. meddelte Folketingets Formand, at Finansministeren vilde forelægge den provisoriske Finanslov i det følgende Møde. Forinden skete en Begivenhed, som fik overordentlig Indflydelse paa Situationen.

*

Da Estrup samme Dag Kl. 17 kom gaaende ganske rolig — med den ene Haand paa Ryggen, som han plejede — fra Amaliegade opad Toldbodvej paa Vej til sit Hjem i Nr. 26, fulgte en ung Mand efter ham. Henne i Porten traadte denne frem mod Estrup og spurgte: »Er De Minister Estrup?« — »Ja« —, hvorpaa han paa en Afstand af 2—3 Alen affyrede et Revolverskud mod hans Bryst. Kuglen ramte imidlertid en Frakkeknop, som revs af, forandrede Retning og trængte igennem Frakken et Stykke højere oppe, hvor den fandtes mellem Klædet og Foret. Estrup raabte: »Er De gal, Mand« og traadte et Skridt frem. Et nyt Skud, og en Kugle for forbi ham og borede sig $\frac{3}{4}$ Tomme ind i Porten. Et Par tililende Mænd greb derpaa Forbryderen og afleverede ham til Politiet.

Attentatmanden var en tyveaarig Typograf Julius Rasmussen, som havde forslugt sig paa Oppositionspressens Ophidselser mod Ministeriet. Paa Politistationen tilstod han, at han havde handlet med Overlæg og »til Gavn for Friheden«. ¹² Om Formiddagen havde han overværet Folketingets Forhandlinger og taget J. Scavenius i Øjesyn i den Tro, at det var Estrup. Denne havde imidlertid ikke været paa Rigsdagen den Dag.

Estrup gik rolig op i sin Lejlighed, klædte sig om til en Middag ude hos Etatsraad Laur. Holmblad paa Amagerbrogade, og først ved Whisten her efter Middagen, da Interviewere strømmede til, fortalte han, at der var blevet skudt paa ham. Da han henimod Kl. 23 vendte hjem, modtoges han paa Toldbodvej med Hurraraab af Folk, som havde samlet sig udenfor hans Port. Den næste Morgen tidlig var Dr. Barfod hos ham, og han sagde da: »Ja, denne Gang lykkedes det ikke, men næste Gang — hvem ved? Dog det skræmmer mig ikke.« ¹³

Endnu samme Aften var Efterretningen om Attentatet blevet spredt omkring i Byen ved Løbesedler og vakte Forbitrelse. Lykønskninger og Blomster indløb i Masse, fra Christian IX et Telegram om, at han med Harmes og dyb Sorg havde erfaret, at »en Dansk har kunnet sætte Deres dyrebare Liv i Fare«. Ogsaa fra forskellige Fyrster i Udlandet indløb der Telegrammer, bl. a. fra Kong Oscar i Sverige og Czar Alexander. I dennes Telegram stod: »hold ud.« ¹⁴

Selv Oppositionsbladene beklagede det skete, omend med Ledsagelse af stærkt agitatoriske Angreb paa Regering og Højre, fra hvem alt det onde naturligvis stammede. Paa Rigsdagen udtalte baade Landstingets og Folke-

tingets Formænd en Fordømmelse af Forbrydelsen, og Berg lagde tillige sit Kort i Estrups Bolig.

Søndag den 25. Okt. bragte Hovedstadens Højre i et Antal af ca. 13,000 Mennesker ham en imponerende Hyldest. Et stort Tog, hvori var Masser af jævne Folk foruden ca. 500 Studenter, samledes med Faner og Musik paa Christiansborg Slots Ridebane. Herfra marcheredes der gennem Byen til Estrups Bolig, udfor hvilken der opmarcheredes i Grønningen. Estrup traadte frem i et Vindue paa 1. Sal. Hurra'er og »Leve Estrup« rungede op imod ham, saa han næppe kunde faa Ørelyd for at sige: »Tak, Danmarks Ungdom, Tak, Danmarks Haab.« Ogsaa paa en stor Estrup-Fest i Kasino den 10. November blev han hyldet hjerteligt.

Den første Følge af Attentatet var, at Rigsdagssamlingen udsattes til den 18. December. I den Atmosfære, som Attentatet havde skabt, ikke mindst i Pressen, var rolig Forhandling paa Rigsdagen en Umulighed. Saa hellere vente, til Bølgerne havde lagt sig.

Allerede længe havde man i Pressen drøftet, om det ikke snart var paa Tide at sætte en Stopper for den stigende fanatiske Agitation.¹⁵ Nu greb Regeringen Anledningen og udstedte tre provisoriske Love, Oprettelsen af et Gendarmerikorps og Lov om overordentlige Politjudgifter, begge af 27. Okt., og Tillæg til den almindelige borgerlige Straffelov, Presse-Provisoriet, som det kaldtes, udstedt den 2. November. De sidste, udarbejdet af Nellesmann, fastsatte strenge Straffe for Ophidselse af Befolkningen og for at udbrede opdigtede eller forvanskede Meddelelser.

*

Som nævnt, var disse Love en Følge af den politiske Uro. Den fine, gamle, skarpsindige, men ikke karakterstærke Madvig var heller ikke blind for deres Nødvendighed og skrev, at »den Forvrængning og det Misbrug af vor konstitutionelle Forfatning, der unægtelig har fundet Sted, og hvoraf Folketingets Flertal har Skyld for Broderparten, har bragt ikke saa faa af vore Medborgere til noget ensidigen af Regeringen at kræve Handling og Opretholdelse af Orden ved Love« med Tilsidesættelse af alt, hvad man kalder juridisk Spidsfindighed. Man glemte dog, tilføjer han, at Betingelsen for Befolkningens Agtelse for Love var den, at Regeringen selv overholdt Grundloven, og oversaa, paa hvilken Side den juridiske Spidsfindighed optraadte.¹⁶

Venstre holdt straks et bevæget Partimøde for at drøfte Modforholdsregler. Mange foreslog Skattenægtelse, som ansaas for naturligt sammenhørende med Finanslovnægtelse. Berg mente ogsaa, at det under disse Forhold var fuldt ud lovligt at nægte at betale Skat, men han henviste dog Spørgsmaalet til de lokale Bevægelser. Heller ikke Riffelbevægelsen havde han synderlig Mod paa at

betro mere end demonstrative Opgaver, men man maatte dog se at faa Venstreflertal i Skytteforeningerne!

I al sin Forbitrelse stod Venstre raadvild og afmægtig, ogsaa fordi Grupperne var indbyrdes uenige. Bergianere og Grundtvigianere, Danskere og Europæere vilde hver sine Veje. Der manglede myndige og samlende Førere, der løftede sig over Jævnmaalet i Begavelse og Karakter. »Politiken« og »Morgenbladet« skændtes ustandselig og bekæmpede hinanden økonomisk. Mere og mere, skriver N. P. Madsen-Mygdal, var det øjensynligt, at Venstre sejlede med »Lig i Lasten«. ¹⁷ Gang paa Gang holdtes Partimøder, uden at der kunde skabes Enighed. Paa et saadant den 20. December 1885 gik baade Berg og Grev Holstein-L. atter imod Tanken om Rigsret. Den gamle Vilh. Birkedal skrev lidt senere, at det var Venstres Pligt at anklage Ministeriet. Gjorde man ikke det, maatte man finde sig i selv at blive beskyldt for Grundlovsbrud. Han fortsatte: »Gaar Rigsretten Regeringen imod, skal den lide sin Straf; frikendes den, da skal Folk og Rigsdag bøje sig for denne Afgørelse. Naar man siger, at Rigsrettens Sammensætning efter Grundloven er en saadan, at man ikke har Tillid til dens Retfærdighed og Upartiskhed, begaar man en dobbelt Brøde, idet man undergraver Grundlovens Vederhæftighed og nedbryder Ærbødigheden i Folket for en af Grundpillerne i den Grundlov, man selv siger at være fuldt tro, hvorved hele Grundlovens Værdighed lider et dødeligt Knæk.« ¹⁸ Men Berg og Grev Holstein vovede det ikke. Det var jo ikke her som i Norge, hvor Folkemajoriteten ogsaa havde Flertallet i Rigsretten. Grev Holstein-L. vilde fortsætte Visnepolitiken, og kun den besindige Landstingsmand Jørgen Pedersen foreslog Forhandling med Regeringen.

Mange indenfor Venstre saa godt, at der var begaaet en skæbnesvanger Fejl ved at drive det saa vidt. Følgen af Finanslovnægtelsen maatte blive Rigsdagens snarlige Hjemsendelse, hvorved Regeringen fik fri Virkekraft. Det var derfor dumt, skriver Edv. Brandes, »naar Venstre for at imødekomme en Art Trang hos Befolkningen til noget i hvert Fald voldsomt forkastede Finansloven straks i første Omgang. Det var ikke de Radikale, der vilde dette; tværtimod var det de Moderate, der spillede Regeringens Spil.« ¹⁹

Gang paa Gang var Venstre blevet stillet overfor Spørgsmaalet om, hvilke Magtmidler, det havde. Det eneste Svar var det sædvanlige om Samling, ingen Eftergivenhed, Udsultning o. s. v., hvortil Berg føjede det mere positive: Organisation. Kun den mere og mere venstreradikalt indstillede Christopher Hage talte krigslysten om at flytte Kampen fra Rigsdagen ud i Folket. Hjalp det ikke med aandelige Vaaben, maatte man gribe til fysisk Magt. Hverken Berg eller Bojsen var dog revolutionsivrige, og det havde iøvrigt ogsaa været haabløs og halsløs Gerning, rent bortset fra Umuligheden af at rejse en besiddende Gaardmandsstand til noget saadant. Fordi — skriver Edv. Brandes —

den og de med den sammenhørende Vælgerklasser fra Boelsmænd til Landarbejdere ikke materielt led nogen Skade, selv om Grundlovens § 25 anvendtes til en provisorisk Finanslov. Der var ingen sultne Maver, der skreg højere under Provisoriet. Til Strindberg skrev han: Revolution, nej min Herre, »lad os først faa Sindene revolutionerede. Her trænges til Evolution. Vi maa have noget radikalt at sætte i Stedet, naar vi styrter, hvad vi regeres af«. ²⁰ Hver Gang der fra de unge Kredse blev stillet Forslag herom, afvistes det koldt. Selv den socialdemokratiske Folketingsmand P. Holm udtalte i »Fremskridtsklubben«: »Os faar de ikke til at gøre politisk Revolution; først hvis det engang kommer til at dreje sig om en socialdemokratisk Omvæltning, faar de os maaske at se paa Gaden.« ²¹

Estrup stod paa dette Tidspunkt saa stærkt som nogensinde. Venstre havde ved sin Finanslovnægtelse faktisk blindt givet Magten fra sig, og Provisoriet stivede Højres Vankelmodige af. Attentatet opfattedes i de rolige Befolkningslag som en Følge af de af Venstre fremkaldte, løsslupne Tilstande og forøgede Sympatien for Estrups Personlighed. Endelig drev Venstres hasarderede Visnepolitik mange af Embedsmændene og Børspartiet tilbage til Regeringssiden. Paa et Møde i Februar 1885 gav Handelsstanden sin Harme Luft over Folketingsflertallets afvisende Holdning overfor Oprettelsen af Handelsdirektoratet. Selv Tietgen nærmede sig mere og mere Regeringen, navnlig efter at hans Uven, Skeel, var traadt tilbage som Indenrigsminister. For Købmændene var Estrup ikke længere den, som stillede sig i Vejen for deres Ønsker. ²² Sidst og ikke mindst var den maadeholdne Del af Befolkningen ved at blive træt af den udsigtsløse Kamp.

*

Der var Brug i denne Rigsdagssamling for Estrups og Nellemanns politiske Manøverklogskab. Da førstnævnte den 21. Okt. efter Nedslagtningen af Finansloven 1886—87 bebudede Fremsættelse af den provisoriske Finanslov 1885—86, sikker paa dens Skæbne, var det formodentlig hans Tanke straks derefter at udsætte Rigsdagen og da at udstede en ny provisorisk Finanslov. Imidlertid umuliggjorde Udsættelsen i Oktober denne Plan, da Rigsdagens Møder i Følge Grundloven kun kunde udsættes een Gang i en Samling. Det maatte derfor være magtpaaliggende for Ministeriet at faa den provisoriske Finanslov forelagt saa sent, som muligt, før Rigsdagen kunde hjemsendes efter de grundlovsbestemte to Maaneder. Tidligere Hjemsendelse krævede Opløsning og Valg, og det ønskede Regeringen ikke. Paa Hørups Forespørgsel svarede Estrup, at Grundlovens Ord betød to Kalendermaaneder og ikke otte Uger. Heller ikke havde Regeringen synderlig Lyst til at forelægge Folketinget de andre proviso-

riske Love, fordi det med sikker Udsigt til Forkastelse og dermed Lovens Ophør blot vilde give Anledning til ørkesløse Debatter.

Da Rigsdagen traadte sammen igen den 18. December, meddelte Estrup Folketingets Formand, at han udsatte Forelæggelsen. Den følgende Dag fremsatte derfor Alberti de tre sidste provisoriske Love. Det gik med dem paa samme Maade som de andre i Oktober, og ingen af Ministrene var til Stede under Behandlingen. I Stedet for forelagde Estrup de provisoriske Love samme Dag i Landstinget.

Ogsaa samme Dag — den 19. December — fremsatte Estrup i Folketinget en Arbejdsløshedslov. Krisen i Landbruget og tildels ogsaa i Industrien var endnu ikke overstaaet, og der var al god Grund til at hjælpe. Men Regeringen vilde ikke, som i 1879, gaa med til kun at give Understøttelse. Den foreslog i Stedet for Iværksættelse af forskellige Statsarbejder, hvoraf ganske vist enkelte tidligere var nægtet af Folketinget, samt rentefri Laan til Kommunerne til Igangsættelse af andre Arbejder. Estrup udtalte, at han ansaa det for sundere at skabe Arbejde end at give »Almisse«. Han kaldte det med Vilje saadant, fordi der var noget nedværdigende i at modtage Hjælp paa den Maade.²³ Efter forud truffet Aftale undlod Venstre at visne Forslaget, men det vilde kun gaa med til Understøttelse som Gave fra Staten — ikke gaa med til Statsarbejder, da det i saa Fald, som Monrad udtrykte det, vilde være »et Stykke Finanslov i Arbejdsløshedens Kappe«. Den socialdemokratiske Folketingsmand Hørdum sluttede sig til Venstre, fordi han var bange for, at Regeringen skulde benytte disse Arbejder i politisk Øjemed.²⁴ Da Landstinget stillede sig paa Regeringens Side med Hensyn til Princippet Arbejde frem for Understøttelse, og man heller ikke kunde blive enige i Fællesudvalget, bortfaldt Forslaget.

Paa Folketingets Bord laa tillige tre Forslag om Grundlovsændring, et fremsat den 21. Oktober af Juel, et af 18. December af Estrup og et af 22. December af Klein. Alle tre var Udtryk for en Erkendelse af, at der var »et Hul« i Forfatningen.

I et Fællesmøde den 11. Januar 1886 tog Oppositionen Stilling til de tre Forslag. Monrad mente ikke, at de provisoriske Love burde give Anledning til Grundlovsændring — deri laa blot en Anerkendelse af, at Grundloven havde Skylden for dem. Grev Holstein-L. ansaa Regeringens Forslag for en Manøvre for at henlede Opmærksomheden paa andre Ting. Forhandling om Grundlovsændring var ikke paa sin Plads nu, og den nuv. Forfatning kunde godt bruges. Hørup ønskede ingen Realitetsforhandlinger, men blot at holde Kampen gaende.²⁵

I Henhold til Afgørelsen paa dette Møde forkastedes det Juelske Forslag straks. Kleins omhandlede baade Udjævning af Uenighed om Finansloven og

Begrænsning af provisoriske Loves Gyldighed. Det sendtes i Udvalg, hvorfra det aldrig kom frem igen.

Estrups Forslag gik ud paa følgende. Opnaedes ikke Enighed om Finansloven i Fællesudvalget, nedsattes et Afgørelsesudvalg paa 10 Medlemmer, valgte af hvert af Tingene. Der skulde i dette foretages særskilt Afstemning over hver enkelt Indstilling fra Fællesudvalget, som var vedtaget af det ene Ting, men forkastet af det andet. Tilføjelser til Finansloven, Bevillinger eller Nægtelser, som gik ud paa at ophæve eller forandre bestaaende Love eller Statsindretninger, udelukkedes dog fra Afstemningen, hvis det forlangtes af Regeringen. Naar alle Medlemmer havde afgivet deres lukkede Stemmesedler, lagdes de i en Urne og blandedes, hvorefter en blev udtrukket af Rigsdagens Bureauchef og lagt til Side. Opnaedes ikke absolut Stemmeferlighed ved Stemmesedlernes Optælling — den først udtrukne inklusive — blev denne afgørende. Afgørelsesudvalget skulde fuldende Arbejdet i Løbet af 2 Gange 24 Timer.

I sine Bemærkninger til Forslaget — som af Oppositionen døbttes »Lotteriloven« — udtalte Estrup bl. a., at den foreslaaede Fremgangsmaade var absolut upartisk. Det endelige Udfald kunde ikke forud beregnes, og det vilde maaske tilskynde Partierne til hellere forinden at blive enige om en Overenskomst. Hovedindvendingen var den tilfældige Afgørelse, maaske i en vigtig Sag, men som Regel vilde denne dog kun komme til at dreje sig om to forskellige Afgørelser, sjældent om pure Forkastelse. »Berlingske Tidende« skrev, at der bag Forslaget laa den udtalte Hensigt at forsøge at komme bort fra den ulykkelige Strid.²⁶ Folketingsforhandlingerne begyndte den 15. Januar og varede i 7 Dage, hvorefter Venstre nægtede Forslagets Overgang til 2. Behandling. Senere — under de fortrolige Forligsforhandlinger i Marts 1890 — erkendte Grev Holstein-L. overfor Nellemann, at Lotteriloven havde mange Fordele, navnlig fordi den ikke indbød til at føre Krig paa Finansloven. Han havde ingen Indvendinger imod at anvende Maaden i Fællesudvalget, indtil en Grundlovsændring kunde vedtages.²⁷

Berg havde i Sagens Anledning vejet sin Formandsplads i Tinget for at kunne deltage i Debatten. Han havde jo selv sagt ja til Grundloven af 1866 og mente derfor, at det, som tiltrængtes, ikke var en Grundlovsændring, men en Ministerforandring. I al Fald ønskede han ikke at forhandle om Grundloven med et Ministerium, som havde brudt den. Hørup sluttede sig til ham. Han sagde senere i en Tale i Nykøbing F., at vi havde haft nok af Grundlovsforandringer. Det var bedst at holde inde med Grundlovsmageriet og erkende, at vi havde nok af Papir.²⁸ Forhandlingerne var iøvrigt interessante, fordi de brudstykkevis blev til personligt prægede Redegørelser af de forskellige Politikere for den politiske Udvikling siden 1849. I sin Helhed giver

de et lærerigt Billede af Estrups Politik og Oppositionens Kampmaade. Om den nuværende Situation udtalte Estrup den 19. Januar, at Monrad havde Uret i at paadutte Ministeriet absolutistiske Lyster. Skridt for Skridt og kun nødtvungent var Ministeriet af Folketinget drevet til at gøre videre Brug af den Bemyndigelse, som Grundloven gav. I Striden mellem de to Ting var Rigsretten Dommer. Flertallet i Folketinget kunde blive indvalgt paany og modtaget med en ny Opløsning. Dette kunde ske 2—3 Gange, men saa vilde Tiden forlange en provisorisk Finanslov, og paa den maatte følge Anklage og Dom. Det havde Monrad selv sagt i 1873. Denne indrømmede ogsaa at have udtalt sig saaledes, men det var dengang, han sluttede sig til Ministeriet og var en Modstander af Parlamentarismen. Forandringen i hans Opfattelse skete i 1877, da Ministeriet udstedte den provisoriske Finanslov uden Nødvendighed! Saa kunde han ikke længere følge det og maatte stille sig paa modsat Side.²⁹

Da Grev Holstein-L. udtalte, at der var ingen i 1866, som havde forudset, at der paa Grundloven kunde regeres som nu, gav Estrup ham ganske Ret.³⁰ Folketinget havde stillet sig paa det Punkt, at alt var tilladt, som ikke udtrykkeligt var forbudt i Grundloven. Denne indeholdt for Eks. ingen Forbud imod Finanslovnægtelse en bloc, men han gad dog vide, om der var nogen Forudsætning, der var sikrere end den, at Rigsdagen altid vilde behandle en Finanslov. Havde man brugt Førfatningen af 1866 paa den Maade og i samme Aand som i sin Tid Grundloven af 1849, vilde man have undgaet de nuværende Konflikter og Stridigheder.³¹ Han erkendte sig ikke skyldig i noget Grundlovsbrud, før der forelaa en lovlig Dom for det.³²

Omsider den 23. Januar forelagde Estrup i Folketinget den provisoriske Finanslov og et Finanslovsforslag for den resterende Del af Finansaaret 1885—86. Samtidig fremsatte han den af Folketinget forkastede Finanslov 1886—87 i Landstinget. Mod dette sidste protesterede Folketingets Venstre som stridende imod Grundlovens § 48. Landstingets Venstre afgav en skriftlig Indsigelse og forlod Landstingssalen under Lovens Behandling. Ogsaa Krieger erklærede, at Finansloven kun kunde komme til Landstinget gennem Folketinget.³³ Hertil indvendte Matzen, at det var abnorme Tilstande. Der var ingen, som vilde bestride Folketingets Førsteret, men fordi dette havde nægtet at behandle Loven, var det vel ikke Mening, at Landstinget skulde berøves sin forfatningsmæssige Adkomst til at øve Indflydelse paa Finansforvaltningen i det kommende Finansaar?³⁴

Folketinget forkastede den provisoriske Finanslov 1885—86 den 25. Januar, fire Dage før Rigsdagen kunde lovligt hjemsendes. Dagen efter udkom en kgl. Resolution, som bemyndigede Regeringen til foreløbigt at afholde de løbende Statsudgifter. Den lille Finanslov 1885—86 toges derimod op til

Estrups Arbejdsværelse paa Skaføgaard. Over det gamle Skab, der har tilhørt Admiral Otte Rud, hænger O. Baches Brystbillede af Christian IX, Foræring fra Kongen i 1898.

Forhandling, hvilket af Regeringen opfattedes som et Forsøg paa at trække Samlingen ud, da Venstre jo paa Forhaand havde vedtaget ikke at give den en Øre.³⁵ Den 8. Februar hjemsendtes Rigsdagen.

Samlingen havde været ualmindelig forgæves. Kun 1 Lov — om Stempelbegunstigelse til Københavns Kommune for et Laan — af 41 Forslag var vedtaget. Indenfor Højre erklæredes der højlydt, at saadan kunde det ikke vedblive at gaa. Nu maatte Regeringen høre op med sit Maadehold og gøre et Skridt videre — at suspendere Forfatningen. I Landstinget naaede man hverken Færdigbehandling af den provisoriske Finanslov, de andre provisoriske Love (efter Regeringens Ønske) eller Finanslovsforslaget 1886—87. Samme Dag, Rigsdagen hjemsendtes, udstedtes en ny provisorisk Finanslov for 1886—87.

Venstre var forbitret over den kgl. Resolution af 26. Januar. Først søgte det at betvivle, at den var lovlig underskrevet af Kongen. Estrup overtlydede det dog hurtigt om, at den baade var underskrevet af Kongen og kontraseret af ham selv som ansvarlig Minister. Dernæst hævdede Venstre dens

Grundlovsstridighed. N. Neergaard skriver i sine Erindringer, at den overskar det sidste Baand, hvormed Regeringen hidtil gennem Anvendelsen af § 25 formelt havde knyttet sin Finanspolitik til Grundlovens Forskrifter.³⁶ For Hørup var det ganske ligegyldigt, om man kaldte det Provisorium eller kgl. Resolution. Begge Dele var lige langt udenfor Grundloven.³⁷

Efter Rigsdagens Forkastelse af baade den ene og den anden Finanslov var der dog ingen anden Udvej for Regeringen. Det drejede sig jo kun om faa Dage, og det blev forsvaret med, at Regeringen i Følge Grundlovens § 12 var ansvarlig for Regeringens Førelse. Professor Scharling udtalte i den følgende Samling, at den kgl. Resolution kun var benyttet i begrænset Tid og kun gav Regeringen Ret til at afholde Udgifter, men derimod ikke til at indkræve Skatter. Som Følge heraf kunde den altsaa ikke være udstedt efter 1. April.³⁸

I den provisoriske Finanslov 1886—87 var der, som nævnt, optaget den første Bevilling til Opførelse af Københavns Befæstning. Medens Provisorierne efter Attentatforsøget havde sin Berettigelse i den øjeblikkelige Situation, kunde noget tilsvarende ikke hævdes om Fæstningsbyggeriet.

Det var navnlig Krigsminister Bahnson, som havde tvunget Kravet frem. Venstres Stilling til Landets Forsvar var lige negativ. Det havde hidtil ikke formaaet at lægge noget Militærprogram paa Bordet, og selv om det — eventuelt som Regeringsparti — var blevet nødt til det, havde det næppe kunnet faa hverken Sagkundskabens — og dermed Højres — eller de Radikales Godkendelse. Hørup udtalte netop i Samlingen 1887—88 i Folketinget, at hans Stilling til »Militarismen« vilde være ganske den samme, om Regeringen var af Venstre eller Højre.³⁹ Nogen Mulighed for at faa denne livsvigtige Sag ordnet paa tilfredsstillende Maade gennem et Ministerskifte, var der saaledes heller ikke.

Den havde jo stedse været et af Regeringens Hovedprogrampunkter — dens Livssag, hvis Løsning var, hvad Bahnson kaldte, en »paatrængende Nødvendighed«, og efter Sagkundskabens Plan omfattede den ufravigelig en Fæstning om Landets administrative og økonomiske Center som Reduit for Hæren paa Sjælland. De allerfleste indenfor Oppositionen kunde næppe have større Forstaaelse af Problemets Betydning og nærrede derfor heller næppe nogen Betænelighed af saglig Art imod det. Derimod krævede et stort Tal af de ansvarsbevidste Borgere nu Forsvarssagen løst og billigede, at den gennemførtes ved et Magtbud, naar det ikke kunde ske ved en enig Folkebeslutning, der for en Gangs Skyld rakte ud over Partipolitikens Samvittighedsløshed.

Estrup tog derfor heller ikke i Betænkning at gennemføre Planerne provisorisk, nu han alligevel var tvunget ud i »det tomme Rum«. Han gjorde det i

Bevidstheden om, hvad Danmarks Selvstændighed og Værdighed krævede, men uden Hensyn til Sagens Lødighed blev dette videregaaende, provisoriske Skridt hurtigt en af Oppositionens mest benyttede Trumfer i Agitationen mod Ministeriet og Hæren.

FØRSTE FORLIGSFORSØG — VISNEPOLITIKENS AFVIKLING AARENE 1886—1887

Venstre havde sat sit Haab til, at man indenfor Højre skulde blive bange for Regeringens provisoriske Finanspolitik, særlig med Hensyn til Udgifterne ved Befæstningssagen. Absolut ugrundet var dette Haab heller ikke. Navnlig var enkelte af Landstingets yngre Godsejere med den 36-aarige Grev Mogens Frijs til Frijsenborg og den 43-aarige Grev Chr. Ahlefeldt-Laurvig til Tranekær i Spidsen betænkelige. Førstnævnte havde overtaget sin Fader, Lensgrev C. Frijs's Landstingsmandat i 1880, og den anden var indvalgt i 1883.

De følte sig knyttet til Estrup af Hensyn til Kampen mod Folketingsparlamentarismen og erkendte, at Bruddet i 1885 var den eneste Mulighed. Tillige saa de godt, at Højre ikke havde andre Politikere til Afløsning af det siddende Ministerium. Grev Mogens Frijs skrev saaledes i August til Grev Ahlefeldt, at Højrepartiet maatte slutte sig fuldt og bestemt til Ministeriet i dets Kamp imod Venstre, selv om denne kunde blive lang og haard. Faldt Ministeriet, var det ude med Højre og Godsejerne. Venstres Kamp var tillige rettet mod Kongen, og ham maatte Højre støtte.¹

Som Landmænd foretrak de en ny Oktoberbevægelse — muligt med Estrup som selvskreven Præsident, hvis han kunde faa Lov til det for Bahnson og Scavenius — fremfor Alliancen med Byhøjre. Det værste, der kunde hænde, var, om Bønderne i Vrede mod Godsejerne sluttede sig sammen med Købstadsbefolkningen. »Det er kedeligt,« skriver Ahlefeldt, »at Berg er et Fæ, og at Scavenius er Minister. Berg er i Virkeligheden den eneste, som har Indflydelse nok til at bringe Lovgivningsarbejdet i normal Gænge igen, men han vil ikke. Scavenius heller ikke, før Københavns Befæstning er opført.«

Paa dette Punkt kunde de endog mødes med Grev Holstein-L. Ved en Middag hos Grev Mogens Frijs udtalte denne sig paany for Tanken, men frygtede i saa Henseende mere Bønderne end Godsejerne. Vejen, mente han, maatte i al Fald gaa over Landboforeningerne.²

I Oktober (1885) henvendte Forfatteren, Godsejer og Kaptajn W. Dinesen sig til Grev Ahlefeldt med Forslag til Forlig. Dinesen var endnu ikke aktiv

Politiker, men meget politisk interesseret med Front ligelig mod Venstre og mod Regeringen. Han mente, at Venstre var villig til at anerkende Provisorierne mod en Forandring af Grundlovens § 53 og § 25. Grev Ahlefeldt havde dog ikke større Tillid til ham, og Forhandlingerne førte ikke til noget.

Derimod kom kort før Rigsdagens Slutning en Folketingsmand udenfor Partierne til Grev Frijs for at drøfte Fredsmulighederne. De blev enige om en Henvendelse til Kongen, hvori Folketinget fragik Kravet om Folketingsparlamentarisme og anerkendte Landstingets Ligeberettigelse. Til Gengæld vilde man anmode om Udnævnelse af et nyt Ministerium. Forhandlingerne fortsattes, efter at Grev Ahlefeldt og en Venstremand var traadt til. General Haffner blev taget med paa Raad, og han foreslog at forelægge Henvendelsen for Estrup.

Denne havde intet imod Tanken, men mente, at den kun vilde faa Betydning, naar den fulgtes af Handling, nemlig at Folketinget behandlede Finansloven. Venstre gav sit Minde til Forhandlingernes Fortsættelse paa dette Grundlag og betingede sig kun Sikkerhed for Ministeriets Afgang.

Paa et nyt Møde af fire Venstremænd og fire Højremænd, herimellem Greverne Frijs og Ahlefeldt, forelaa Estrups Betingelser. Disse var (efter Grev Ahlefeldts Optegnelser): Folketinget maatte først og fremmest fremme Behandlingen af indeværende Aars Finanslov og ved en midlertidig Finanslov give Ministeriet finansiel Decharge. Dernæst skulde Folketinget komme overens med Landstinget om en Finanslov for det kommende Aar og sammen med Landstinget behandle en eller anden vigtig Lov (for Eks. Forsvars- eller Toldlov) for derigennem at vise, at det vilde forhandle med Landsting og Regering. Sluttelig maatte de to Ting ved en Afstemning, hvorom de maatte være enige, gaa imod Regeringens Ønske og Forlangende paa et vigtigt Punkt, saaledes at denne da kunde trække sig tilbage overfor en Rigsdagsafstemning, der gik den imod.

Venstremændene — hvem vides ikke — erklærede sig villige til at gaa ind paa disse Betingelser. Den Finanslov, hvorom der skulde stemmes, maatte dog være i Overensstemmelse med det af Folketinget behandlede Forslag med den Undtagelse, at der til begge de militære Ministerier kun bevilgedes det samme, som tidligere var regnet for Norm.

Estrup sagde ja hertil, men forlangte, at der i Folketinget allerede næste Dag, den 6. Februar, skulde forelægges en midlertidig Finanslov, som be myndigede Regeringen til at afholde Udgifterne til Gendarmerne m. m. Hvis dette skete, vilde Ministeriet forlænge Samlingen, der ellers skulde afsluttes to Dage efter.

Venstre krævede imidlertid otte Dages Frist. Dette kunde Regeringen ikke

give, og Forhandlingerne afbrødes. Ved det sidste Møde var flere af Ministrene til Stede, bl. a. Nellemann og Scavenius, og Grev Ahlefeldt mener, at navnlig den sidste meget nødig vilde Forlig.³

*

Sommeren 1886 forløb roligt. En stigende Lede ved Rigsdagens Virksomhed var ved at brede sig, navnlig i Industri- og Handelskredse.⁴ Man længtes efter en sund politisk Udvikling i Stedet for denne evige March paa Stedet. Ogsaa blandt Venstrepolitikerne sporedes en Del Skuffelse over Fortsættelsen af Visnepolitikken. Den følte som en Aktion, der ramte Partiet selv. En vis Slaphed og Modløshed gjorde sig gældende efter Nederlaget. Tanken om Revolution var ganske forduftet, og de stærke Ord paa Møderne øvede ikke længere deres Virkning. Berg sad i Fængslet til den 24. Juli og fejredes Dagen efter sin Løsladelse af sine Partifæller ved en stor Udflugt til Helsingør.

To nye Provisorier udstedtes den 20. Maj og 13. August, nemlig om Forøgelse af Københavns Kriminalret og om Ansaret for Indholdet af Dagblade og Ugeskrifter (Straamandsprovisoriet).

Troen paa de provisoriske Loves Ulovlighed fik tilmed i store Kredse samme Efteraar et alvorligt Grundstød ved Højesteretsdommen af 15. Okt. 1886. Regeringen havde anlagt Sag imod »Socialdemokraten«s Redaktør i Henhold til den provisoriske Presselov af 2/11 1885. Denne — hævdede Redaktøren — var ikke gyldig, dels fordi den var udstedt, medens Rigsdagsmøderne kun var udsat og Rigsdagen ikke hjemsendt, dels fordi den var forkastet af Folketinget efter Albertis Forelæggelse. I sine Præmisser tog dog Højesteret ikke Hensyn hertil.⁵ De nævnte Grunde medførte ikke, at Loven var ulovlig udstedt eller ophævet. Redaktøren blev følgelig dømt til Fængsel i 14 Dage.

Bergs Ophold i Fængslet og senere Fraværelse paa Rekreation blev benyttet af Venstres Fællesbestyrelse til at forberede et betydningsfuldt Omslag i Partiets Taktik — bort fra de haabløse Protester. Grev Holstein-L. havde endnu paa Venstres Fællesmøde den 11. Januar kaldt det »pur latterlig Dumhed« at ville forhandle med Ministeriet.⁶ Efter Hjemkomsten fra en Baderejse talte han paa et politisk Møde i Hjørring den 15. September og lod her forstaa, at Visnepolitikens Dage var talte. Fem Dage efter formulerede han i »Fremskridtsklubben« i København sit Forligstilbud i følgende fire Sætninger:

- 1) Folketinget anerkender Kongens ubetingede Ret til frit at vælge sine Ministre.
- 2) Folketinget anerkender sine Forpligtelser til sagligt at behandle de Lovforslag, Regeringen fremsætter.
- 3) Storpolitikken afløses af en Reformpolitik.
- 4) Folketingets absolutte Veto skal ubetinget anerkendes.

Denne Grev Holsteins opsigtsvækkende Tale betød altsaa intet mindre end Forslag til Overgang til en ny, moderat Politik og var følgelig et Slag i Ansigtet paa Berg. Han vilde respektere Kongens Ret til at beholde Ministeriet Estrup, men Betingelsen, Anerkendelsen af Folketingets Nejret, var samtidig ensbetydende med en Desavouering af Provisoriepolitiken og Afskaffelse af de provisoriske Foranstaltninger. Udgifterne til Københavns Befæstning skulde ophøre, og Millionerne i Stedet for komme Erhvervene og Arbejderne til Gode, bl. a. gennem et stort Kommunikationsprogram.⁷ Han skrev i August til Bojsen: »At Parlamentarismen er ad Helvede til, er vel alle enige om, men der er derfor heller ikke nogen, som giver noget for den Indrømmelse. Det Kadaver faar vi vist Lov til at begrave alene. Hvad Ligeberettigelsen angaar, saa faar vi den naturligvis heller ikke gennem et nyt Forfatningsvræl, men kun gennem en fornuftig Politik.« Iøvrigt, sluttede han, var der Enighed om Taktiken.⁸

Den sidste Bemærkning hentyder til et privat Møde hos Oct. Hansen i August, hvor Chr. Hage uden Held søgte at faa Venstre til at lade Finanslovbehandlingen ligge og søge ind paa Forhandling om Forfatningsændring paa Grundlag af Parlamentarismens Opgivelse og Tingenes Ligeberettigelse.

Det officielle Paaskud for Grev Holsteins politiske Vending var Landets Trang til Reformer — men var det ærlig ment? Forhandlingspolitik eller Visnepolitik var vel kun Spørgsmaal om den bedste og hurtigste Metode til at styrte Estrup, den sidste med det Maal at holde Galden flydende mod Ministeriet, den første for at svække Højres Agitation med dens stadige Fremhævelse af Venstres Umedgørlighed. Visnepolitiken havde sluttet Højre tæt sammen, hvorimod Forhandlingspolitiken var Midlet til atter at sprede Tvivl og Usikkerhed ind i dets Rækker.

Edv. Brandes røbede ogsaa senere, at Hensigten kun havde været at sprænge Højre for derved at drive Ministeriet bort.⁹ Ligeledes udtalte Berg paa et af Oppositionens ikke saa sjældne smaa, indre Opgør for aabent Tæppe i Rigsdagssamlingen 1887—88, at Forhandlingspolitiken i 1886—87 havde været en Angrebskrig mod Ministeriet. Det havde slet ikke været Meningen at give det en Finanslov, og ved Valgene den 28. Januar 1887 var der heller ikke lovet noget saadant fra en eneste Valgtribune.¹⁰

Grev Holstein-L. protesterede omgaaende imod denne Bergs Udtalelse, som beroede paa en Vildfarelse — en Hukommelsesfejl! Men Berg fastholdt, hvad han havde sagt, til stor Moro for Regeringen og Højre. Han havde støttet sit naive Haab paa den ikke udelte Begejstring i Landstinget for det provisoriske Fæstningsbyggeri. Naar Folketinget nemlig vedtog en Finanslov uden Fæstningsbevillinger, men iøvrigt saadan, at Landstinget kunde gaa med til den, vilde Regeringen derved komme til at staa overfor en af begge Ting ved-

taget Finanslov uden at kunne tage imod den. Følgelig maatte den træde tilbage¹¹ — en Tanke, som Grev Holstein-L. kaldte en Illusion.¹²

Rygtevis forlød det, at Venstre havde paatænkt at stille Forslag om at nøjes med en Befæstning af København mod Søsiden i Haabet om derved at kunne lokke den Del af Højre, som var imod Landbefæstningen, bort fra Ministeriet. »Europæerne« havde dog modsat sig det, fordi de var imod ethvert Forsvar.

Grev Holsteins Kursændring og Overgang til Forhandlingspolitik var foretaget efter Forhandling med Hørup og Bojsen, som derefter havde besøgt Berg paa Bogø for at overtale ham til at gaa med. Det lykkedes, men Berg var ikke tilfreds. Han følte, som Erik Henriksen skriver, nu som i 1877, at »Akkordens Aand var Folkeinstinktets antipatisk«, og derfor maatte han foretrække blot og bar Protest. Paa et Møde i Regstrup den 21. September sluttede han sig kun betingelsesvis til Grev Holsteins Punkter. Ministeriet skulde træde tilbage og betale alt, som det uden Hjemmel havde givet ud.¹³

Han var mistænksom overfor flere af Partiets Ledere og særlig overfor Grev Holstein, men saa dog Fordelen ved at holde Venstre sammen som det store, parlamentariske Parti, selv om det skulde ske paa Bekostning af noget af hans »Enhedsmærke-Stilling« og »Førerværdighed«. Resultatet blev altsaa en Sammenslutning af alle Venstregrupper i »Rigsdagens Venstre«. Deres Blade skulde standse al indbyrdes Kamp, kun at Bojsen forbeholdt sig »Livssynet«, d. v. s. Retten til i »Morgenbladet« æstetisk at angribe Brandesianismens Mænd og Bøger.¹⁴ Klaus Berntsen bekræfter, at det med Enigheden indenfor den nye Sammenslutning kun var saa som saa. Der var en uhyggelig Raadvildhed blandt Førerne, forenet med indbyrdes Jalousi.¹⁵ Krieger skrev: »Venstres Paroxysme er ufattelig for dem, der ikke kender de indre af Frygt og Kortsynethed spundne Traade.«¹⁶

*

Den 4. Oktober 1886 traadte Rigsdagen sammen. Paa et Fællesmøde tre Dage efter vedtog Venstre at indbringe de provisoriske Love — som i forrige Samling — og forkaste dem. Derimod skulde man forhandle om Finansloven ved 1. og 2. Behandling og i paafølgende Udvalg. Saa kunde man altid senere bestemme, hvad man derefter skulde. Berg forlangte dog, at Forhandlingerne skulde prægnes af, at man stod overfor et Ministerium, der havde brudt Grundloven.¹⁷

Den 13. Oktober fandt 1. Behandlingen af Finansloven 1887—88 Sted. Grev Holstein-L. udtalte, at naar Interessen ifjor laa paa det storpolitiske og ikke det saglige, var Hovedgrunden den, at det for Oppositionen havde været

nødvendigt at søge Klarhed med Hensyn til Regeringens Politik. Nu kendte de dens Vilje og Evner, og nu vilde Folketinget sige sin Vilje. Den var grundlovmæssige Tilstande og en forsvarlig Anvendelse af Statens Midler — Orden og Fremskridt. Vejen hertil var saglig Behandling ikke blot af Finansloven, men ogsaa af de andre Love, altsaa ikke kun kritisk. De ønskede at tilvejebringe Forstaaelse om Finansloven, hvis Regeringen vilde, og det maatte ikke opfattes blot som et Forsøg.¹⁸

Estrup svarede, at Regeringens Maal ingenlunde var Absolutisme. Den vilde kun bruge Forfatningen, som den var bestemt til at bruges. Ganske vist var der ingen grundlovmæssig Grænse for Anvendelse af Folketingets Veto, men han mente det en Selvfølge, at ingen af de tre Regeringsfaktorer havde Lov til hensynsløst at gøre Brug af det. Det havde aldrig været Forfatningens Mening. Naar der blev sagt, at Regeringen satte sig ud over Folketingets Bevillingsmyndighed, da vilde han endnu engang sige, at det aldrig kunde falde den ind at være nogen Hindring for, hvad Rigsdagens to Afdelinger endes om.¹⁹

Intet anende om Venstres underfundige Planer modtog Højre med Tilfredshed Grev Holsteins Tale, selv om nok med en ikke ringe Skepsis overfor den pludselige Forhandlingsvillighed. Finansloven sendtes i Udvalg. I Begyndelsen af November gennemførtes uden Vanskelighed den store Konverteringslov for en Del af Statsgælden. Det viste, skriver Edv. Brandes, hvor lidt politisk Venstre følte, saa snart indbildte eller virkelige Landbointeresser kom op.²⁰ Konverteringsloven sparede nemlig ikke blot Staten for betydelige Summer, men nødte ogsaa Kreditforeningerne til at nedsætte Udlaansrenten til Gavn for det nødstedte Landbrug. Estrup var i alle Henseender Lovens Fader. Derimod lykkedes ikke en Lov om Told paa Byg og Majs, fordi den kun tjente de store Gaardes Økonomi. De af Alberti forelagte provisoriske Love forkastedes i Folketinget med samme Virkning som Aaret forud. Da dette havde været inde i de grundlovmæssige to Maaneder, forelagde Estrup den 8. December de to provisoriske Finanslove af 10. Februar og 26. Marts. Folketinget ventede imidlertid at blive hjemsendt, hvis det forkastede dem, og henviste derfor enstemmigt den ene til Finansudvalget og den anden til Forretningsudvalget. De øvrige provisoriske Love forelagde Ministeriet i Landstinget, som beholdt dem hele Samlingen.

Den 7. Januar 1887 omdeltes Finansudvalgets Betænkning, hvorefter en Mængde Bevillinger, særlig vedrørende Forsvaret, var skaaret bort. Den følgende Dag opløstes Folketinget, da Finansudvalgets Betænkning ikke gav Haab om, »at der ved fortsat Forhandling med det nuværende Folketing kan gives Rigsdagen tilstrækkelig Tid til inden Finansaarets Løb at tilendebringe en fornyet Behandling af Finansloven«.

De nye Valg foretoges den 28. Januar. Valkampen var kort, men heftig. Venstre drev denne Gang sin Agitation mindre for Parlamentarismen og mere mod »Militarismen«. Højre vandt flere af sine gamle Kredse tilbage, særlig i København, hvor Valgagitationen havde været haardest. Dets Antal Folketingsmænd steg fra 19 til 27. Af nyvalgte Venstremænd var den unge Historiker, cand. mag., senere Statsminister N. Neergaard. Han valgtes i Nakskov efter en heftig, men ridderlig Kamp imod Højremanden, Ingeniør Holger Hammerich.

Stadig var Oppositionen overmægtig i Folketinget, men Højres Sejr øvede dog en vis Virkning. Dele af Venstre blev omsider virkelig ivrig for at sige Visnepolitikken Farvel og søge ind paa Forhandlingens Vej. En Strømkæntning syntes i Gang.

Den 1. Februar samlede Rigsdagen paany, og Finanslovsforslaget kom atter til Behandling. Grev Holstein-L. udtalte som Ordfører for Finansudvalget, at man hele Landet over var utilfreds med de nuværende Tilstande. Venstre havde derfor bestemt sig for Forhandling — *virkelig Forhandling*. Det vilde endog skyde det Spørgsmaal til Side, som det var umuligt at løse i Øjeblikket — Spørgsmaalet om Ministeriet. *Det var Kongens Sag at vælge sine Ministre, og det blandede de sig ikke i*. Venstre stillede sig paa Forfatningens Grund og vilde sikre Fremtiden gennem Garanti for alle Parters lovlige Ret og derigennem for virkelig saglig Forhandling.²¹ Kort efter — fortæller Grev Ahlefeldt — udtalte imidlertid Grev Holstein ved den tidligere omtalte Middag hos Grev Mogens Frijs i Marts, at Tiden ikke var inde til Forlig. Folk var slet ikke »modne« til det, og han agtede derfor heller ikke at gøre noget for at komme ud af Konflikten!

Finansudvalget stod ogsaa lige fast paa alle Punkter i sin Betænkning, og der kunde følgelig ikke være Tale om Overenskomst om Finansloven. Estrup forlangte, at denne skulde indeholde Udgifter hidrørende fra de bestaaende Love, altsaa ogsaa fra de provisoriske, saa længe de ikke var ophævede eller forandrede.²² Grev Holstein erklærede hertil, at det kunde Venstre ikke gaa ind paa — hverken de ekstraordinære Befæstningsudgifter eller Fortsættelsesbevillinger i Følge de andre provisoriske Love, for Eks. den forhadte Gendarmertilov. Det vilde være at anerkende dem, idet det var Handlingen, som slog Teorien fast.²³

Berg vilde i det hele taget ikke kunne gaa paa Forlig med Ministeriet, da det vilde være det samme som at anerkende selve den provisoriske Rod, ud af hvilken der atter kunde springe endnu værre og flere Provisorier. Paa Samlingens sidste Dag udtalte han til Forslaget om en Bevilling til forberedende Arbejder vedrørende Genopførelsen af Christiansborg Slot, at Tiden til Opførelse af en Kongeborg ikke var belejlig, saa længe Grundloven laa i Grus.²⁴

Derimod lykkedes det Regeringen at komme Skibsfarten i Møde ved at faa ophævet Skibsafgifterne for udgaaende Skibe i Udenrigsfart, og som Kompensation herfor vedtoges omsider den forhøjede Afgift paa Brændevin. Men en gennemgribende Toldreform var der fortsat ingen Udsigt til.

Ved Samlingens Begyndelse havde Socialdemokraterne fremsat fire Lovforslag: om Arbejderboliger, Foranstaltninger mod Arbejdsløsheden, Fredning af Helligdagene og Eftergivelse af Fattighjælp. Det sidste vidste man paa Forhaand var umuligt at gennemføre og blev ogsaa behandlet af Rigsdagen som et Agitationsnummer. Estrup modtog de andre Love med stor Imødekommenhed. Hans Standpunkt var stadig, at det ikke var Regeringen, som havde sat Folketinget ud af Spillet, men det selv. Naar det nu opgav denne Stilling, var Regeringen naturligvis villig til at forhandle.

Den 13. November forelagde han sin fra forrige Samling kendte Lov om Arbejdsløshedshjælp med Bevillinger til Igangsættelse af Statsarbejder m. m. Venstre var dog ikke ivrigere end sidst og indsatte bl. a. en Paragraf om Tilskud til Kommunerne til Understøttelse for Trængende. Dette gik Landstinget imod, men saa ønskede Venstre i Folketinget slet ikke Loven. Estrup understregede forgæves, at det dog først og fremmest gjaldt om at komme de Arbejdsløse til Hjælp, og han kunde ikke forstaa, hvorfor Loven blev ubrugelig, fordi en af Paragrafferne gik ud. Selv uden denne vilde Hjælpen blive lige effektiv.²⁵

Ved 3. Behandling af Finansloven tog de forligsvenlige Udtalelser til i Styrke. Grev Holstein-L. mente, at man burde se at komme bort fra de evindelige og ørkesløse Disputer om,²⁶ hvem der havde Skylden — den Slags havde det smukke Køn Privilegium paa. Det maatte være muligt at tilvejebringe Betingelser for virkelig saglig Forhandling, uden at storpolitiske Spørgsmaal behøvede at gribe forstyrrende ind. *Venstre angreb ikke længere Ministeriets Forbliven og vilde heller ikke nægte Landstinget den fulde Frihed.* Uenigheden gjaldt det konstitutionelle Spørgsmaal og de store Militærudgifter, navnlig til Københavns Fæstning.²⁷ De militære Bevillinger skulde holdes indenfor saadanne Grænser, at der kunde opspares et Reservefond til de store og meget kostbare Reforme, som maatte gennemføres. Edv. Brandes erklærede paa et Møde paa Langeland, at *den parlamentariske Tanke var død* og noget, som kun de »ganske naive« kunde tage i deres Mund.²⁸ Det hele drejede sig om Magtspørgsmaalet — om det var de nye eller gamle Ideer, der skulde gøre sig gældende.²⁹ Paa et senere Vælgermøde i Humble udtalte han, at Venstre paa Grund af de Nederlag, det led ved Regeringens provisoriske Politik, og den Tilslutning, denne vandt i Befolkningens indflydelsesrige Klasser, havde været nødsaget til at skyde den parlamentariske Kamp helt i Baggrunden. Parlamentarismen var iøvrigt kun et Hjælpemiddel i Udviklingen.³⁰

Trods al udtalt Forhandlingsvenlighed havde Folketinget dog ikke skyndt sig videre med Finansloven. Først den 26. Marts var den færdig, og der var saaledes kun fire Dage tilbage for Landstinget og slet ingen for Fællesudvalget. Berg erklærede sig tilfreds med, at Finanslovbehandlingen var ført »oppositionelt«, idet den bl. a. nægtede Bevillinger til alle Regeringens provisoriske Foranstaltninger. Grev Holstein-L. mente, at det stod Regeringen frit for at forlænge Samlingen, blot at der i saa Fald maatte gennemføres en midlertidig Finanslov. Om Ordlyden af en saadan var man imidlertid endnu ikke blevet enig, og Landstinget stod fremdeles paa det Standpunkt ikke at ville vedtage en midlertidig Finanslov, med mindre der var sikker Udsgit til Overenskomst om den ordinære Finanslov. Og det var netop det, der ikke var.

Forhandlingspolitikken kunde mulig nok føre til Enighed om forskellige Love, men aldrig om Finansloven, fordi den greb ind over det konstitutionelle Princip. Med Regeringens Billigelse havde Landstinget gemt de provisoriske Sager i sine Udvalg. Som en Betingelse for at slutte Forlig krævede Venstre disse udleveret til fri, saglig Behandling — og Forkastelse. Før det var sket, kunde Venstre ikke stemme for de muligt tilbageværende Forsættelsesbevillinger paa Finansloven. Men Regeringen kunde lige saa lidt lade sine provisoriske Love og dermed sit hele System vælte omkuld. Det vilde være et uopretteligt Nederlag for de Synspunkter, hvorfor Højre hidtil havde kæmpet. Det saa Grev Holstein godt. Han erkendte, at Forlig var umuligt, uden at man fra begge Sider firede paa Principerne.³¹

Den 1. April sluttede Rigsdagssamlingen, og en ny provisorisk Finanslov 1887—88 blev udstedt.

ANDET FORLIGSFORSØG MARGARINELOVEN — TREDIE FORLIGSFORSØG AARENE 1887—1888

Samtidig med at de forsonlige Ord lød i Folketinget, gjorde Venstres mest prominente Førere det næste Skridt til Forhandling bort fra Striden. Det var Grev Holstein, Hørup, Bojsen og Edv. Brandes, men ikke Berg.

I 1888 skulde Kong Christian IX fejre sin 70 Aars Fødselsdag og sit 25 Aars Regeringsjubilæum. Tillige skulde man mindes Hundredeaarsdagen for Stavnsbaandets Løsning. Tildels under Paavirkning heraf var der Landet over en udbredt Stemning for at gøre Aaret til et Fest- og Forsoningsaar. Allerede først i Marts (1887) gik Grev Holstein-L. til General Tvermoes, som dengang udøvede en stor Indflydelse i Højre. Han ønskede at tale om Forligsmuligheder, men Generalen svarede, at hvis det virkeligt var Mening, burde han gaa

direkte til Ministeriet. Skriftligt og mundtligt lod han Greven forstaa, at han i al Fald ikke kom udenom en Anerkendelse af Provisorierne.

Grev Holstein mente dog nok, at det kunde gaa.¹ De var parat til at slaa en Streg over det passerede og krævede kun, at Folketingets Ret vilde blive anerkendt i Fremtiden. Ministeriet skulde blot frafalde de provisoriske Foranstaltninger (navnlig Gendarmerne) og Bevillingerne til Færdigbyggelse af Københavns Fæstning, og endda, skrev Hørup i Politiken, vilde Kravet ikke blive opretholdt med haardtrukken Ensidighed. Der vilde aabnes Porte for enkelte opportunistiske Undtagelser.²

General Tvermoes arrangerede et Møde mellem Bojsen—Hørup og Estrup i Ministerværelset paa Rigsdagen den 17. Marts 1887. I en timelang Samtale blev Problemerne drøftede.³ Estrup var villig til Forlig og lovede, at de provisoriske Love efterhaanden vilde blive taget tilbage paa følgende Betingelser: Der skulde fremdeles gives enkelte, mindre Fortsættelsesbevillinger, Gendarmerne skulde beholdes, til man i Løbet af det følgende Aar kunde blive enig om en ny Ordning af Landpolitiet, der skulde bevilges Forhøjelser af enkelte militære Budgetter og endnu et Bidrag til de paabegyndte Befæstningsarbejder. Han vilde fremtidig respektere Folketingets Samtykke til Anlæg af permanente Befæstninger, men han forbeholdt sig sin Stilling overfor andre Foranstaltninger, der afgang af foreliggende Omstændigheder. Derimod vilde der ikke blive optaget Befæstningsforslag paa næste Aars Finanslov.

Vanskeligheden bestod altsaa, som ventet, i Afviklingen, og her forlangte Estrup rimelige Vilkaar. Der maatte findes en Udvej til Løsning af Spørgsmaalene under ligelige Betingelser til begge Sider, saaledes at Forliget ikke fik Karakteren af Nederlag for nogen af Parterne.

Berg havde faaet at vide, at Hørup var til Forhandling med Estrup — men ikke, at ogsaa Bojsen var det. Da denne selv meddelte ham det kort efter, og han derved fik Vished for, at der var ført Forhandlinger bag hans Ryg, blev han rasende og nedlagde sit Formandshverv baade i Partiet og i Folketinget for at kunne staa frit.⁴ Sammen med otte andre dannede han sit eget Parti, det rene Venstre, med sit eget københavnske Blad, »Venstrebladet«. »Rigsdagens Venstre« var saaledes slaaet itu. Til Tingets Formand valgtes Høgsbro.

De Betingelser, som Estrup havde skitseret, vovede dog hverken Bojsen eller Hørup at anbefale i Partibestyrelsen, selv om de absolut ikke fandt dem uantagelige. »Vi faar dem sgu ikke bedre,« ytrede Hørup.⁵ Heller ikke Grev Holstein var uvillig til at tage dem.⁶ Han forklarede senere i Roskilde Dagblad, at det i Begyndelsen havde set ud, som om Estrup vilde gaa ind paa Oppositionens Tilbud. I Januar indtraadte imidlertid et Omslag. Grunden hertil er uopklaret, men det var en offentlig Hemmelighed, at der paa dette Tidspunkt blev taget fat paa Forberedelserne til nye provisoriske Befæstningsanlæg ved København,

og efter Rigsdagens Hjemsendelse blev disse sat i Arbejde. Dette kunde kun forstaas paa en Maade — som et bestemt Afslag paa Oppositionens Tilbud.⁷

Det 2. Forligsforsøg var saaledes strandet. Overfor Vælgerne erklærede de fire Venstreførere, at Forhandlingene havde vist, at alle Rygter om væsentlige Forandringer i Estrups Syn paa Grundloven og Provisorierne beroede paa en Misforstaaelse. De var ført for at konstatere dette, og Forhandlerne kunde naturligvis ikke tilraade Partiet at gaa ind paa Estrups Betingelser. Den 15. April ophævede Regeringen »Riffelprovisoriet«, som ikke længere ansaas for nødvendigt.

I Sommeren 1887 gik Berg paa Møder og i sine Blade meget stærkt imod disse »Udskejelser«, som han kaldte de hemmelige Forhandlinger. Med hele sin agitatoriske Kraft virkede han for en Fortsættelse af Protestpolitikken, og især paa et stort Møde i Kolding den 12. Juni anklagede han Venstre for dets »Ravnekrogspolitik«.⁸ I Juli traf dog Lars Dinesen en Del jyske Venstrepolitikere ombord paa Damperen fra Aarhus. De drøftede Situationen og endte med at give hinanden Haandslag paa at ville arbejde for et Forlig.⁹

Den »nye Venstrepolitik« forsvarede særligt af Hørup. Januarvalget havde belært ham om, hvor fast Estrup sad, skriver E. Henrichsen, og han indsaa, at et Forlig var den hæderligste Udgang af Klemmen. Snart var han ude i de voldsomste Polemiker med Berg og »Morgenbladet«, indtil dette fra August overtoges af Forligspartiet. Han erklærede i en Artikel: »Af og til«, at Striden om Sætningen: »Ingen over og ingen ved Siden af Folketinget« kun var en Trætte om Ord. Han var tilfreds med, om der blot »denne ene Gang« og »aldrig tiere« blev taget et nyt Ministerium af Folketingets Flertal.¹⁰ Den radikale Politiker, Overretssagfører J. K. Lauridsen udtalte i »Fremskridtsklubben«, at Riffelbevægelsens Mænd var gode Demokrater, men den var mere til Gavn for Modstanderne end for Venstre. Han anbefalede en ærlig og oprigtig Forhandling med Estrup, men lovede, at Folketsmændene ikke vilde stemme for Københavns Befæstning og ikke for de provisoriske Loves *Fortsettelse*.¹¹

Edv. Brandes var uenig med Hørup og kaldte hans Forhandlingspolitik for Nederlagspolitik. Det hele var »ad Helvede til«. Han skrev, at Hørup ikke vilde lade de to store Partier, Højre og Venstre, alene om at lave Forlig. »Europæerne« maatte ogsaa med for ikke altid at være en »ynkelig Opposition mod alt muligt«. Det kunde Brandes dog ikke indse. Dagen efter Forliget vilde »de to Rendestene« blot alligevel slaa sammen over deres Hoveder. Derfor skulde man hellere holde den konstitutionelle Strid aaben med Provisorier hver 1. April, og deri, fortsætter Brandes, var Grev Holstein-L. enig med ham! De to havde lovet hinanden at stramme den trætte Hørup op!¹² Et andet Sted skriver han, at havde Venstre i Ro udviklet sig, styrket sin Presse, erobret

Literatur, Teater og Kunst for sine Ideer, sat Venstremænd ind paa enhver erhvervelig Plads, bragt Højremænd til at regne med Folketingets Mening o. s. v., vilde de herskende Klasser snart ængsteligt have spurgt sig om, hvad da Provisoriet af 1885 egentlig havde hjulpet.¹³

*

Paa Højres Gruppemøde i Oktober var der absolut Enighed om at støtte Estrup, indtil den konstitutionelle Kamp var forbi. Den kunde ikke endes af noget andet Ministerium. Der var en Smule Uvilje mod de store Befæstningsudgifter, og Grev Frijs mente at kunne samle 17 Stemmer blandt Landstingshøjre imod fortsatte Bevillinger, hvad Grev Ahlefeldt dog betvivler. Han skriver, at Grev Frijs tiltroede sig en Position i Højre, som han slet ikke havde. Han var blot en »Rumlepotte«, der altid sagde, hvad han ikke vilde, men aldrig, hvad han vilde, og han bestilte ikke noget.

Den 3. Oktober 1887 aabnedes Rigsdagen. Estrup forelagde Finansloven 1888—89, hvor der, som bebudet, ikke var optaget nogen Bevilling til Københavns Fæstning, samt den provisoriske Finanslov 1887—88. Grev Holstein-L. anerkendte det konstitutionelt rigtige i at forelægge denne straks. Men lige saa forbavset, som Folketinget var blevet ved denne Regeringens uventede Forelæggelse, lige saa forbavset blev nu Regeringen og Højre ved at Venstre besluttede at forkaste Loven straks. Det var Bergs Vilje, som her skete Fyldest. Paa Estrups Forespørgsel om, hvorfor man vilde dette, skønt man dog i Fjor havde vedtaget at sende den provisoriske Finanslov baade til 2. Behandling og i Udvalg, svarede Grev Holstein, at det var ikke rigtigt. Den provisoriske Lov var ved Albertis Forelæggelse blevet forkastet straks — det var kun Regeringens senere forelagte Lov, som man havde givet sig god Tid med, da den — en Gang forkastet — var uden Betydning!¹⁴ Baade Berg og Brandes spurgte Estrup, hvad han nu agtede at gøre, men han svarede roligt, at ingen konstitutionel Regering i Verden vilde føle sig forpligtet til at lægge sine Kort paa Bordet. Han opfattede Venstres Fremgangsmaade som et Bevis paa, at det alligevel ikke var alvorligt ment med Forhandlingsvilligheden. Ord og Gerning svarede i al Fald ikke til hinanden.¹⁵ Den 19. forkastede Folketinget den provisoriske Finanslov. Følgelig udsattes Rigsdagens Møder, og der udstedtes en ny provisorisk Finanslov.

Ikke alle indenfor Oppositionen havde været enige om Forkastelsen. Klein havde foreslaaet den henvist til Udvalg og 3. Behandling,¹⁶ og paa den liberale Vælgerforenings Møde den 25. Oktober udtalte Herman Trier, at det havde været nok saa klogt, om Folketinget havde ladet den provisoriske Finanslov gaa i Udvalg fremfor at forkaste den.¹⁷

Bojsen skrev en forsonlig Artikel i »Morgenbladet«, som vakte betydelig

Opsigt. Venstres Grundanskuelse hvilede paa Forudsætningen om Forfatningens parlamentariske Karakter, og selv mange Højremænd indrømmede, at den indeholdt en parlamentarisk Spire. Maaske havde Venstre fejlet ved at sætte sit Krav for skarpt frem i første Række, og der var i Stridens Hede faldet mange uovervejede Ord. Næppe nogen af Venstre vilde dog nu nægte Ministeriet en midlertidig Finanslov, hvis man kunde enes om Teksten. Der fandtes i Venstres Standpunkt ingen absolut Hindring for at gaa til praktiske Forhandlinger, men vilde Højre opretholde Provisoriet, var ethvert Forsøg paa Forhaand forgæves. Derimod vilde der være aabnet god Udsigt til at komme til Forstaaelse, fortsætter Bojsen, saafremt en Opfattelse kunde vinde frem derhen, at man ikke vilde bebrejde Regeringen Provisorierne. Disse var Venstres Skyld o. s. v., men de havde dels aldrig været heldige, dels kun været øjeblikkelige Nødmidler, som i al Fald nu havde mistet enhver Grund til at opretholdes og ikke vedblivende burde staa som Hindring for en ordentlig Finanslov.¹⁸

Paa Højres Delegeretmøde i December svarede Estrup paa Bojsens Indbydelse i en Tale, som Oppositionspressen ansaa som et Bevis paa Højres Uforsonlighed og Umedgørlighed. Estrup havde bl. a. sagt, at Oppositionen paa Forhaand nægtede at modtage en Finanslov, der indeholdt Bevillinger til Foranstaltninger i Henhold til de provisoriske Love eller til Befæstningsarbejderne ved København. — Han forstod Højre saaledes, at det var fuldt enig med Regeringen i, at hvor meget man end ønskede en Overenskomst, der kunde blive Udgangspunkt for en fremtidig frugtbringende Forhandling mellem Lovgivningsmagts Faktorer, vilde man under ingen Omstændigheder gaa ind paa et Forlig, der enten kunde kaldes ydmygende, eller som i hvert Fald kun kunde kaldes et halvt Forlig. Det var jo en Selvfølge for dem alle, at en Finanslov maatte indeholde de fornødne Bevillinger til alle Love, ogsaa de, som var emanerede i Henhold til Grundlovens § 25. De var »bestaaende«, indtil de paa lovlige Maade forandredes eller ophævedes. Det vilde ikke blot være uforvarsomt, men ogsaa ydmygende for enhver Regering at modtage en Finanslov, som ikke indeholdt tilstrækkelige Bevillinger til alle bestaaende Love. Skulde der kunne skabes en Overenskomst som Udgangspunkt for fremtidige, frugtbringende Forhandlinger mellem Lovgivningsmagts Faktorer, maatte denne først og fremmest dreje sig om det Stridsemne, som havde været det største og det vigtigste, saa længe Kampen havde staaet, og hvis Afgørelse ikke burde udsættes. Estrup sluttede med at haabe paa Højres fortsatte Fremgang, fordi det efter hans Mening var Højre, som arbejdede med Sandhed og Ret, og fordi det kun var paa Højres Fane, at de to Ord i Virkeligheden havde deres Plads: for Frihed og Fremskridt.¹⁹

Efter at Rigsdagen havde genoptaget sine Møder, optoges Interessen af en Række dels private og dels af Regeringen fremsatte Lovforslag. Grev Holstein-L. forelagde saaledes den sidste provisoriske Finanslov og Folketingmand Frederik Bajer et Forslag om Kvinders kommunale Valgret. Stærkest Interesse vakte dog det af Regeringen fremsatte Forslag om Salget af Kunstsmør — eller Margarine, som Folketinget omdøbte det. Landbruget stod midt i den store Krise, der paa dette Tidspunkt var blevet yderlig skærpet ved en ondartet Svinedifteritis, der nødte Indenrigsminister Ingerslev til med Rigsdagens Samtykke at udstede strenge Restriktioner med Hensyn til Salg og Forsendelse af levende Svin.

En Margarinelov var vedtaget i 1885. I Samlingen 1886—87 havde Indenrigsministeren fremsat Forslag om strengere Kontrolbestemmelser, uden at det dengang havde vakt videre Opsigt. I Efteraaret 1887 lød der imidlertid truende Varsler fra England om, at Margarinen var ved at fortrænge vort gode Smør. Paany toges Sagen op og denne Gang med en Ivrighed, som for en Tid satte Forfatningsstrid og Provisorier i Baggrunden.²⁰

Indenrigsminister Ingerslevs Forslag tog rimelige Hensyn til alle Sider, idet det kun gik ud paa Forbud mod Handel med Margarine paa Torv, fra Skib eller fra Butikker, hvor der ogsaa solgtes Smør. Det skulde være mærket »Margarine« og maatte ikke have Smørrets Farve.

Sagen delte Folket paa tværs af alle Partiliner. Hørup greb straks den politiske Mulighed, idet han mente at kunne sprænge sine Modstandere ved at vinde Godsejerne paa det ultra-agrariske Modforslag: rent Land, d. v. s. rent Forbud imod al Margarinefabrikation. Som Edv. Brandes skrev, aabenbarede Smørret for Hørup pludselig sin syreagtige Evne til at opløse Partierne, selv Landstingets fast sammensvejsede Højre.²¹ Bjørnbak, Grev Holstein-L. og navnlig Jens Busk støttede ham ivrigt, og »Politiken« opfordrede utvetydigt Ministeriet til at gøre Spørgsmaalet til et Valgspørgsmaal.²²

Under Trykket af Landbrugskrisen saa mange Landmænd — selv af de største — med udelt Glæde hen til Hørups Forslag, som imidlertid mødte Modstand fra Socialdemokraterne og Handelsstanden. De første hævdede, at et Forbud vilde betyde Fordyrelse af Husmændenes og Arbejdernes Leveomkostninger. Købmændene saa i Hørups Forslag et farligt Angreb paa den frie Erhvervsvirksomhed.

Ingen anden Sag havde i mange Aar fanget større Interesse. Smørkrigen, som den kaldtes, greb nemlig dybt og direkte ind i de private Forhold og forbitrede aabenlyst Forholdet mellem Land og By. »Politiken« skrev, at der her var rørt ved et Skel, der var naturligt i Befolkningen, og som til daglig laa gemt under den konstitutionelle Konflikt, men ikke desto mindre var lige saa levende som Vandet, der rislede under Sneen.²³ I Massevis indløb der Adresser til

Regering og Rigsdag, og paa Møderne blev der stridt bravt uden Hensyn til alt det andet, som skilte politisk. Estrup stod naturligvis bag Ingerslevs For-slag, men deltog ikke i Debatte herom paa Rigsdagen. For en Gangs Skyld var han personlig ikke ude i den yderste Brænding. Bojsen fik tilsidst Folke-tingsflertallet paa sin Side ved et Kompromis, der vedtoges i begge Ting.

Det var herved lykkedes det moderate Venstre at stikke en Kæp i Hørups Hjul og hindre ham i at drive sin Kile ind i Landstingets Højre. Trods en Del Uvilje imod Fæstningsprovisoriet og Tilfredshed med de Radkales Agrarfor-slag blev de vaklende Godsejere Regeringen tro, fordi de ikke havde andre Steder at gaa hen. Jens Busk og senere paa Aaret ogsaa Hørup maatte bøde for deres Separatisme med deres Pladser i Venstres Fællesbestyrelse.

Striden havde atter afsløret Venstres Svaghed, den indbyrdes Splidagtighed, paa Baggrund af Modstandernes Disciplin. Hørup og Bojsen kunde ikke døje hinanden, men baade Bojsen og Holstein—Hørup ringeagtede Berg. Bojsen skrev, at det moderate Venstre havde en stor Opgave i at bekæmpe baade Brandesianismen og Provisorismen, men de Radikale var i lige saa høj Grad ivrige for at slaa »Bojesenianismen« ned.²⁴

*

Alligevel fik den radikale Aktion den Betydning, at den virkede tilskyndende paa Forligsbestræbelserne. Paa dette Tidspunkt havde Hørup — fortæller Edv. Brandes — under et tilfældigt Møde i Rigsdagsbygningen en Samtale med Estrup. Af faldne Ytringer mente Hørup at kunne slutte, at denne ikke var saa befæstningsivrig, at han uden Nødvendighed vilde sætte Livet til for Fæst-ningens Skyld(?). Videre erklærede Hørup, at man sagtens kom over de andre Provisorier, som ingen for Alvor brød sig om. Kunde blot Regeringen give efter paa Militær-Bevillingerne og standse Fæstningsbyggeriet, vilde man sikkert være i Stand til at gennemføre en regelmæssig Finanslov — selv med Ministeriet Estrup.²⁵

»Politiken« skrev i sit Nytaarsnummer 1888, at Vanskelighederne var lette at overse. De saakaldte »hjemmelige Forhandlinger« havde bragt dem ned til ganske enkelte Punkter, der igen samlede sig i et eneste Spørgsmaal om de finansielle Virkninger af de provisoriske Love. Der standsede de i Fjor, og der vilde de tage fat i Aar. Hvis det drejede sig om at faa en Finanslov uden Bevillinger til de provisoriske Love, vilde der unægtelig være ringe Udsigt til Forlig. Men derom drejede det sig heller ikke. Det var de provisoriske Love, som maatte ud af Verden, og saa fulgte Bevillingerne med ud af sig selv. Estrup havde blot sagt, at saa længe de provisoriske Love bestod, vilde han ikke modtage en Finanslov uden Bevillinger til dem.

Snart taltes der Forlig i alle Rigsdagens Udvalgsværelser og Vinduesnicher.

N. Neergaard havde i Eftersommeren 1887 besøgt Jens Busk og fundet denne stærkt optaget af en mulig Tilnærmelse mellem de store og smaa Bønder som i 1865.²⁶ Allerede om Foraaret havde Jens Busk drøftet Tanken med Grev Ahlefeldt og havde da skrevet, at han selv vilde tage Ledelsen af Bønderne, hvis han blot kunde faa Berg væk.²⁷

Det samme Ønske vandt ogsaa ind i Landstingshøjre. Nu havde jo Venstre anerkendt baade Kongens fri Ret og Landstingets Ligeberettigelse. Den folketingsparlamentariske Kamp var endt, og hvorfor da denne stadige Ufordragelighed? »Morgenbladet« skrev, at Ministeriet ikke stod saa stærkt, som tidligere. Ingen kunde nægte, at de Brydninger, som havde fundet Sted mellem Regeringen og dens Tilhængere, havde aabnet Øjnene paa mange. Kritiken var vaagnet. Man kunde særdeles vel tænke sig den eller den Ministerplads heldigere besat. Ufejlbarelighedsdogmet var opgivet af de indviede.²⁸ Brandes skriver senere, »at den sidste Baad af vore Godsejere sejlede en kort Tid op under et Flag, der hverken var Estrupsk eller Bojsensk. — — — Der har været Tegn til, at de vilde afryste det besværlige Estrupske Aag.« Senere taler han om »Smaa-Ærgerrigheder«, som vilde fortrænge de Estrupske Ministre fra Stolene.²⁹

Den gamle, altid forligsivrige Dr. Gert Winther, der for flere Aar siden var traadt ud af aktiv Politik, fik i Kraft af sin store Indflydelse hos Jyderne flere af disse med den lune Gaardejer Villads Holm i Spidsen til at forhandle med Greverne Mogens Frijs og Ahlefeldt. Skærtorsdag Morgen — den 29. Marts 1888 — overtog Grev Holstein-L. og Bojsen sammen med Jens Busk og Villads Holm de videre Forhandlinger, der nu førtes hjemme hos Formanden for Landstingets Højre, Grev Moltke til Lystrup. Samme Dags Eftermiddag traadte yderligere Estrup og Nellemann til.

Hverken den 29. eller 30. lykkedes det imidlertid at blive enige om de provisoriske Love. Estrup var villig til Forlig, bl. a. fordi Kongen ønskede det, men Prisen maatte være Københavns Fæstning. Gendarmerne derimod var han rede til at afvikle.

Lørdag den 31. lod Estrup Villads Holm kalde til sig. Finansloven skulde samme Dag til sidste Behandling i Folketinget, men efter en kort Raadslagning blev man enig om at tage den ud af Dagsordenen.³⁰ Bojsen, Grev Holstein, Grev Moltke og Nellemann blev tilkaldt, og i deres Nærværelse meddelte Estrup sine Betingelser.³¹ Disse var:

- 1) Folketinget skulde bevilge 2½ Mill. Kr. paa de militære Budgetter ud over den Finanslov, som Folketinget havde vedtaget ved 3. Behandling.
- 2) Paa Tillægsbevillingsloven skulde der bevilges et Beløb til Afvikling af Provisorierne. Disse skulde derpaa gives Folketinget til fri Behandling, og der skulde straks derefter optages Forhandling om en endelig Ordning (Statspoliti i Stedet for Gendarmen o. s. v.).

- 3) Under Hensyn til de truende Forhold i Europa skulde der straks bevilges 8 Mill. Kr. til Forsvarsforanstaltninger, d. v. s. Færdiggørelse af Københavns Fæstning. Estrup lovede, at der i hans Regeringstid derefter ikke skulde blive brugt flere Penge hertil uden Rigsdagens Samtykke.

Dette Estrups Tilbud, indrømmer Neergaard, var Udtryk for en vis Imødekommenhed.³² Grev Holstein-L. skrev, at det var en betydelig Nedgang i de Fordringer, Ministeriet tidligere havde stillet. Grunden hertil var, at Højre nu ønskede at komme ind i ordnede Tilstande — ogsaa af Hensyn til de europæiske Forhold.³³

Men, føjer Neergaard til, Ministeriet havde ikke — Fæstningen undtagen — givet noget som helst Afkald paa ad provisorisk Vej at gennemføre de af Folketinget nægtede Bevillinger, ligesom der heller ikke forelaa nogen Overenskomst om en for Folketinget acceptabel Form for de midlertidige Finanslove. Estrup havde med andre Ord ikke fraveget sin Grundopfattelse paa noget Punkt.

Tilbudet tog heller ikke Sigte paa noget storpolitisk Forlig, men kun paa en Overenskomst om Finansloven. Og i hvor høj Grad denne end efterhaanden var blevet en taktisk Magtfaktor, saa var Enighed paa dette Punkt ikke ensbetydende med Grundlovskampens endelige Afslutning.

Det slog imidlertid i Øjeblikket ganske Benene fra Venstreførerne — maaske bl. a. fordi Villads Holm var gaaet langt videre i Indrømmelser, end Venstre havde drømt om, navnlig med Hensyn til Fæstningen. Det synes i al Fald saadan efter senere Udtalelser at dømme. Paa Partimødet den 1. April stod de gamle, erfarne Ledere raadvilde overfor, hvad der skulde svares. Bojsen vaklede overfor Udsigten til igen at faa Lovgivningsarbejdet i normal Gænge. Han var vist, naar alt kommer til alt, den mest ærlige Forligsmand af dem alle, men kunde blot endnu ikke selv bekvemme sig til at slaa en Streg over Provisorierne. Han vilde heller ikke hverken fraraade eller tilraade andre at gøre det. Nogle kunde tænke sig at fortsætte Forhandlingerne paa det foreliggende Grundlag, fordi Forligsvilkaarene alligevel var billige. Blandt disse var Grev Holstein, saafremt alle kunde blive enige om det, og Hørup, der imidlertid atter sprang fra, da han hørte, at Bojsen og Høgsbro ikke vilde det.³⁴ Berg holdt sig snu i Baggrunden og ytrede senere, at naar han ikke havde villet deltage i Afstemningen, var det, fordi han ønskede at overlade de forligssøgende selv at afgøre, om de vilde afvise Forhandlingsgrundlaget eller ej. Først naar der var forelagt et bestemt Forslag om Forhandlingernes Fortsættelse, vilde han have stemt — og da naturligvis imod.

Hørup bebrejdede ham senere denne Passivitet. Berg havde jo selv svoret, at Ministeriet aldrig skulde faa lovlig Grund under Fødderne. Men hvis Hørup og de andre Radikale havde fulgt hans Eksempel, saa vilde Finansloven have

været en Kendsgerning — med Seglet under Provisorierne og med Hr. Estrup anerkendt.³⁵

Brandes fulgte Hørup imod Tilbudet, fordi han ikke vilde gaa med til Millionerne til Fæstningen.³⁶ Kun Høgsbro stod fra første Færd paa det Standpunkt, at han ikke kunde sige ja til en Overenskomst, hvor ikke Folketingets ubetingede Bevillingsret blev anerkendt. Det var Hovedsagen for ham, at det politiske Tyngdepunkt blev lagt tilbage i Folketinget, og overfor det var Provisorierne (de civile som de militære) noget ganske underordnet.³⁷

Fra Bestyrelsens Side fremsattes et Forslag til Svar. Det lød: Da man maa opfatte det foreliggende Tilbud som betinget af den samtidige Afgørelse af et andet stort Stridsspørgsmaal (Fæstningen), der kræver sin selvstændige Drøftelse, ser man alene af den Grund ikke, at der paa det foreliggende Grundlag kan opnaas noget Resultat.

Venstres konstitutionelle Krav var saaledes slet ikke nævnt, hvad jo ogsaa var i Overensstemmelse med de nye Tanker, som rørte sig i Partiet. Man holdt sig til de stillede Betingelser, d. v. s. til Provisorierne og navnlig til Fæstningsprovisoriet. Det var jo ogsaa det, hvorpaa Venstre vanskeligst kunde gaa paa Akkord — af Hensyn til Vælgerne, fordi det i særlig høj Grad var udnyttet i Agitationen i de sidste Aar.

Ved Afstemningen stemte 26 for Venstrebestyrelsens Svar, heriblandt Bojsen, Høgsbro, Hørup og Brandes med de fleste »Europæere«. 18 stemte imod og 20 svarede »stemmer ikke«. Blandt de sidste var Neergaard og Grev Holstein. 10 var fraværende, heriblandt Jens Busk og to andre, som var syge.

Det 3. Forligsforsøg var altsaa strandet. Samme Dag — den 1. April — blev Rigsdagen hjemsendt, og en ny provisorisk Finanslov udstedt. Forligsforsøget kostede Villads Holm Livet som Folketingsmand.

Alle Landets Blade bragte kort efter Beretninger om dette Venstres »fortrolige Partimøde«. Hørup fortsatte sin uklare Politik i en Artikel i »Politiken«, hvor han, som før nævnt, kritiserede Bergs Passivitet samtidig med, at han opfordrede enhver til at gøre Partimødets Resultat op. Han selv gjorde det saaledes: Havde Venstre sagt ja til Estrups Tilbud, havde det ganske vist faaet mere Fæstning for 6—8 Millioner Kr., men tillige en Finanslov, og det var blevet af med Gendarmerne. Nu fik det ingen Finanslov, men beholdt baade Gendarmerne og Fæstningsmillionerne.³⁸ Ved sin tvetydige Holdning svækkede han i den følgende Tid sin politiske Position en Del.

Grev Holstein-L. motiverede sin Afstemning med, at han den Dag i Dag ikke forstod et Ord af Venstrebestyrelsens Forslag. En Overenskomst om Finansloven vilde være aldeles betydningsløs, naar Folketinget til Efteraaret alligevel kunde staa overfor nye provisoriske Love. En virkelig Overenskomst, hvorved en Gentagelse af 1885 blev umuliggjort, var Maalet. Men det kunde de 18

Ja-Mænd ikke tilvejebringe, fordi Oppositionen i 1888 var anderledes end i 1882.³⁹ I sin Tale i Humble paa Langeland i Juni udtalte Edv. Brandes, at det var ham ganske ligegyldigt, hvem der sad paa Ministerbænkene. Han kunde for den Sags Skyld alliere sig med hvem som helst. Det var kun Midlet, men Maalet var 'Loven og Fremskridt. Han kunde godt være gaet med til Forlig.

*

Splittelsen indenfor Venstres Ledelse⁴⁰ bredte sig ud i Vælgerbefolkningen og skabte Desorientering. Magtede Førerne ikke Opgaven? Der var ikke særlig Tilfredshed med deres Forligsforsøg og endnu mindre med den aabenbare Programløshed og Mangel paa klare, politiske Linier. Mange Venstrepolitikere indrømmede, at deres Parti ikke var i Stand til at danne et regeringsdygtigt Ministerium.⁴¹ Berg kaldte Hørup for en »Luskepeter«, og denne svarede med »Rumlepotte«.

Grev Holstein-L. gled nu mere og mere over imod de Radikale uden dog at ville opgive sin Forhandlingsvillighed. Hørup vilde nok Forlig, men uden at have synderlig Interesse for Genoptagelse af Lovgivningsarbejdet i Samarbejde med Højre. Berg øvede stadig betydelig Indflydelse i Jylland, hvor man satte Pris paa hans Protestpolitik og stærke Udgydelser.

Forvirringen i Venstre kulminerede i August, da Grev Holstein ganske uden om Partiets Bestyrelse og endog uden at underrette den slog til Lyd for et Møde til Efteraaret af Delegerede fra hele Landet.⁴² Hensigten var at søge Samling om en enig og klar Oppositionspolitik.

Bojsen og Høgsbro var forfærdede over Grev Holstein. Hvad vilde han? I September kunde Bojsen meddele, at det var Meningen at proklamere Forsvarsnihilismen!⁴³ »Europæerne« og »Danskerne« skændtes om alt, som stod i Forbindelse med dette Møde, som omsider fandt Sted den 29. og 30. September i København. Forhandlingerne var fortrolige, men det sivede dog ud, at der var vedtaget en Resolution, der anbefalede Forhandlingspolitikken til Gennemførelse af demokratiske, navnlig sociale Reforme. Derimod havde Vælgerrepræsentanterne desavoueret Førernes Forligslyster, idet de havde forlangt, at Folketinget ikke bragte noget Offer for Genindførelse af saakaldte regelmæssige Tilstande og ikke gav Bevillinger til det provisoriske Fæstningsbyggeri. Partiets Rigsdagsmænd havde været til Stede ved Mødet, men uden Tale- og Stemmeret.

I November afholdt Højre sit Delegeretmøde, hvor der udtaltes fuld Billigelse af Regeringens Politik og Anerkendelse for dens Virken for økonomiske og sociale Reforme. Resolutionen satte følgelig foreløbig en Stopper for videre Forligsforhandlinger.

FJERDE FORLIGSFORSØG — FORHANDLINGSPOLITIK

AARENE 1888—1891

Venstre var saa mat efter den sidste Samling, at Sommeren¹ 1888 uden Vanskelighed kom til at forløbe i den ønskede Borgfreds Tegn med den store Udstilling i København samt med Fester i Anledning af Hundreдаarsdagen for Stavnsbaandets Løsning, Christian IX's 70 Aars Fødselsdag og 25 Aars Regeringsjubilæum. Ved sidstnævnte demonstrerede Folketingets Venstre med Sofus Høgsbro i Spidsen ved ikke at deltage i det store Folketog. Ogsaa Samlingen 1888—89 var stille og fredsommelig. Man var træt af den evindelige Strid, og ingen — hverken paa Rigsdagen eller udenfor — gad mere drøfte Politik. Neergaard skrev, at Storpolitiken ganske havde hvilet. Tonen i Folketingssalen havde været afdæmpet og behersket, og det havde været saa smaat med Demonstrationer og »parlamentariske« Begivenheder, at de politiske Lækkermunde havde været ved at fortvivle.¹ Der vedtoges ca. 40 Love, bl. a. Udvidelsen af Landbohøjskolen og Anlæg af en Del Jernbaner som Led i Venstres store Kommunikations- og Pengeudpumpningsprogram. Et Toldfor-slag uden Kompensationer — ogsaa foreslaet af Venstre — blev derimod standset i Landstinget, og Købmandsstanden erklærede, at den ikke var synderlig interesseret i en Toldreform, i al Fald ikke saa meget at den ønskede den jaget igennem. Regeringen forelagde to sociale Love, om Arbejderforsikring og anerkendte Sygekasser, men de henlagdes til næste Samling. I den paa-følgende provisoriske Finanslov optoges 8 Millioner Kr. til Færdiggørelse af Københavns Fæstning.

I Oktober 1889 afholdt Venstre et nyt Delegeretmøde, men denne Gang sammenkaldt paa behørig Vis. Klaus Berntsen skriver, at det mærkedes her, at Partiet stod lige saa splittet ude i Landet som paa Rigsdagen.² Det lykkedes dog at blive enige om at opstille et omfattende Reformprogram, navnlig af social Art, samt at samle et Flertal om Bergs Fastholdelse af Folketingsparlamentarismen og den forrige Aar vedtagne, afvisende Holdning overfor ethvert Forligsforsøg. Dette Resultat, skriver I. C. Christensen, rensede Stemningen noget i Venstre. Men Hørup var efter sit Nederlag i Margarinekrigen endnu ude i den store Usikkerhed. Han var nok allieret med Bojsen i Forhandlingspolitiken, men han angreb ham alligevel i »Politiken«. Samtidig søgte han Tilmærkelse til Socialdemokraterne, til Trods for at Ove Rode indstændigt advarede imod »den Gøgeunge«, som Venstre godmodigt havde taget op i sin Rede, plejet og dækket. Den vilde med Tiden vokse sig saa stærk, at den tog Reden for sig alene.³

Rigsdagssamlingen før Jul optoges mest af de paany rejste storpolitiske Dis-

kussioner. Grev Holstein havde forelagt Forslag til en Forfatningsændring, hvorefter Rigsrettens Landstingsmedlemmer skulde ombyttes med Folketingsmænd. Han mente, at dette var i Overensstemmelse med Grundlovens Aand og erklærede — i diametral Modsætning til sine tidligere Udtalelser — at Rigsretten var Forfatningens retslige Tyngdepunkt.⁴ Det var, hvad Krieger i sin Tid havde hævdet under Venstres Protest. Estrup havde da ogsaa let ved at afvise Forslaget. Det forekom ham ydermere ufatteligt, at man vovede at forrykke dette Tyngdepunkt, saa længe Konflikten endnu var løbende.⁵

Grev Holstein-L. indrømmede, at alt det, der var regnet Folketinget til Last af store Ord og haarde Angreb, var udnyttet med stor Intelligens og Dygtighed af Landstinget, idet det ivrigt havde grebet Opgaven som Offerlammet, der skulde skydes udenfor Grundloven. Man maatte imidlertid nu høre op med den Frase, at Ministeriet ikke skulde have lovlig Grund under Fødderne, og at det aldrig skulde slippe for Folketingets Forbandelser. Det var Regeringen selv, som ikke vilde have lovlig Grund at staa paa. Vilde den arbejde med paa at skabe fuldstændig Forhandling mellem de to Ting? Den havde sørget for at gøre Samlingerne saa korte, som muligt, for at der ikke skulde komme noget ud af dem, og for yderligere Forsigtigheds Skyld havde den haft en Række provisoriske Love — — — »Ja, jeg tænker, at Konseilspræsidenten vil forsvare sig i saa Henseende?« Estrup: »Det ærede Medlem kan være ganske rolig, jeg agter ikke at svare paa den Argumentation.«⁶

Chr. Hage spurgte ved Finanslovens 1. Behandling den 19. Oktober, om Grev Holstein-L. virkelig troede paa bedre Tider ved at fortsætte med de bestandige Stridsspørgsmaal? Der maatte kunne findes en modus vivendi mellem de forskellige Faktorer ved at aflægge Naiviteten og slaa en Streg over det, som ikke længere kunde gøres om. En Fortsættelse, som hidtil, vilde blot føre til yderligere Skridt i den Retning, som Greven nu vilde bort fra.⁷ Berg kunde ikke forstaa, hvordan det var gaaet til, at det nu var Ministeriet, der stod godt, og Folketinget, som maatte afvente, naar det behagede dette at komme tilbage paa Lovens Grund!⁸

Den 28. Januar (1890) skulde den normale Valgperiode udløbe. Oppositionen havde ventet en Opløsning før Jul, men den kom først den 3. Januar, da Finansudvalgets Betænkning forelaa. Motiveringen var, at Folketingets Arbejde ikke var saa vidt fremmet, at der kunde ventes noget væsentlig i den korte Tid, der var tilbage indtil den 28. Januar.

Paa Landet stod Kampen mellem Forligsmødstandere og Forligstilhængere. Grev Ahlefeldt forsøgte sig med en Agrarsammenslutning til Midten og talte paa Langeland om at standse det provisoriske Fæstningsbyggeri. Hvis Bergianerne vilde komme med et Forslag om en lille, men god Hær, en Grundlovsforandring, som umuliggjorde Provisorier, og om en Ændring af Rigsretten,

vilde de finde ham rede til Forhandling.⁹ Grev Holstein-L. kaldte Protestpolitikken for en barnlig Politik, en Valgmanøvre. Vi skulde gennemføre en alvorlig og virkelig Forhandling om Militarismen og Provisorierne.¹⁰

Alt dette hjalp intet. Berg udfoldede sine ypperste agitatoriske Evner og bar ogsaa den 21. Januar Valgets største Sejr hjem, nemlig 7 nye Mandater. Resultatet blev iøvrigt Tilbagegang for Højre og en mindre Fremgang for Socialdemokratiet. Blandt de nyvalgte Bergianere var I. C. Christensen og Anders Nielsen.

Ialt havde Regeringspartiet faaet 92000 Stemmer, men kun 25 Mandater, Venstre 123000 Stemmer og 75 Mandater samt Socialisterne 17000 Stemmer og 3 Mandater. Valgreglerne var saaledes i høj Grad til Ugunst for Højre. Af Venstres Mandater tilhørte de 38 eller Halvdelen »Det forhandlende Venstre«. I Virkeligheden udgjorde saaledes Forligsmodstanderne et betydeligt Mindretal i Befolkningen. Strømpilen pegede imidlertid i bergiansk Retning, baade til Højres og Hørups Skuffelse. Sidstnævnte rasede og skrev, at Bergs Vaaben i Valgkampen havde været Mistænkeliggørelse. Der havde ikke været en politisk Beskyldning saa lumpen, uden at han havde gjort Brug af den.¹¹ Kort efter saa han imidlertid sin Fordel ved at ændre Kurs. Han brød med Bojsen og sluttede sig trods alt til Berg i visnepolitisk Samvirke — denne overraskende »Omgængelse imod Naturen« mellem det grundtvigske Landbovenstre og den københavnske, brandesianske, litterære Klike, som ogsaa kun varede til Bergs Død.

2. Del af Rigsdagssamlingen gik uden Begivenheder af Betydning. Den eneste Sensation var en Række skarpe Skænderier mellem Berg og Grev Holstein, hvor de gensidig søgte at afsløre hinanden.¹² Regeringen forsøgte med et protektionistisk Toldreformforslag, men forgæves. De parlamentariske Uforsonligheder i Forbindelse med Intriger¹³ imod Grosserersocietetet og Tietgen var stærke nok til at forhindre Hjælp til vor vanskeligt stillede Industri.

Sidst i Marts kom der nye Forligsforhandlinger i Gang igen. Det begyndte med, at Højre-Landstingsmanden, Justitiarius N. F. Schlegel henvendte sig til Estrup som Budbringer for nogle forligsvenlige Venstremænd. Klaus Berntsen bad den 23. Marts Nellemann om at mødes med Grev Holstein-L. til en Samtale. Denne fandt Sted om Aftenen to Dage senere. Nellemann foreholdt ham, at Betingelsen maatte være Opførelsen af Middelgrundsfortet. De provisoriske Love kunde saa udleveres, imod at der tilstodes en passende Tid til deres Afvikling. Grev Holstein havde ikke større Interesse af de sidste, men kun for Garantier for Fremtiden, og dem kunde Nellemann ikke love. Under uregelmæssige Tilstande kunde Ministeriet ikke give Afkald paa det Magtmiddel, som Retten til Provisorier var, og dette syntes Grev Holstein ogsaa at indrømme. Han mente dog, at selv om en Grundlovsændring ikke lod sig

gennemføre, maatte man kunne hjælpe sig med en Fællesudtalelse af de to Ting.

Efter det sidste Forsøg med Venstre om Regeringens Forligsbetingelser var Estrup øjensynlig denne Gang betænkelig ved at indlade sig paa Forhandling. Det drejede sig ikke for ham personlig om at redde sig ud af Provisorieubehagelighederne — saa vist, som Estrup aldrig nogensinde tilstræbte personlige Fordele eller Hensyn. Et Forlig skulde komme af sig selv som en almindelig Løftelse op af den Kortsynethedens og Selviskhedens Atmosfære, hvori det politiske Liv var sunket ned i. Som han sagde til Grev Ahlefeldt i Efteraaret 1889, at det kunde være godt med den megen Forligstale, men det betød kun noget, naar alle Landet over vilde Forlig.¹⁴

Den 27. Marts (1890) mødtes dog han, Scavenius og Nellemanni med Grev Holstein. Scavenius havde forinden lovet ikke at berøre den G. Brandeske Sag (Professoratet). Resultatet blev imidlertid det samme som under Samtalen mellem Nellemann og Grev Holstein. Tiden var knap, og Rigsdagssamlingen kunde kun forlænges ved en midlertidig Finanslov. Grev Holstein mente, at Provisorierne blev man nok enige om, og for Eks. var ogsaa Straamandsprovisoriet slet ikke til at komme uden om. Forøgelsen af Kriminalretsassessorerne kunde vedtages ved en almindelig Lov, og en forøget Politistyrke kunde træde i Stedet for Gendarmerne. Derimod kunde han ikke skaffe en Bevilling til Middelgrundsfortet, men maaske nok til flydende Forter og Panserskibe. Dette afviste Estrup, fordi det var dyrere og erstattede ikke et fast Fort. Forliget stod og faldt følgelig med Middelgrundsfortet.

Det stod Grev Holstein-L. klart, at for at kunne gennemføre Forliget maatte han binde en Del af Venstre saa fast til sig, at de ikke igen løb fra ham, naar Berg begyndte at rase. Men det kunde han blot ikke. Med oprigtig Beklagelse maatte han derfor kort efter meddele, at han betragtede Forhandlingerne som strandede.¹⁵

Folketinget blev først færdig med Finansloven den 29. Marts. Den følgende Dag var Søndag, og der var følgelig kun levnet Landstinget en eneste Dag til dens Behandling. Herimod protesterede Tinget ved den 1. April at vedtage, at det i Tillid til, at Regeringen ligesom i tidligere Aar ikke stillede større Krav, end hvad der kunde anses for nødvendigt til Statsstyrelsens forsvarlige Ledelse, tiltraadte Regeringens Finanslovsforslag i dets Helhed med de til samme i Folketinget af Regeringen stillede Ændringsforslag.

Rigsdagen hjemsendtes, og en ny provisorisk Finanslov blev udstedt. Paa denne var optaget Udgifter til et Frilager og til Bygning af Middelgrundsfortet. Da dettes Opførelse vilde strække sig over 3—4 Aar, forstod Politikerne, at saa længe blev der ikke Mulighed for Forlig.

I Maj døde C. C. A. Alberti, de sjællandske Bønders afholdte Fører og en

af Ministeriets stejleste Modstandere. Den 12. Juni trak Grev Holstein sig ud af aktiv Politik og nedlagde sit Folketingsmandat. Han var efterhaanden blevet træet og politisk hjemløs. Med Bojsen kunde han ikke alliere sig, heller ikke med Berg, og Hørup var af taktiske Grunde netop paa Vej over imod Berg til Trods for deres skarpe Sammenstød i Paaskeforligsdagene og deres virkelige Uvenskab. Hans gamle Plan om et Agrarparti bestaaende af store og smaa Bønder var umuliggjort, og han følte sin Saga ude.

I et Brev til Bojsen skrev han, at blev Middelgrundsførtet taget provisorisk, var Forhandlingspolitikken færdig. Men en Politik, som intet Forlig kunde skaffe og ikke kunde hindre Provisorier, var en »positiv og negativ Renonce — undtagen paa Gruppekævl. Den Politik gider ingen røre en Finger for mere. Saa tager Folk lige saa gerne Protestpolitikken, som Berg kalder sin Forhandlingspolitik. Den byder dog altid en Chance for et disciplineret Parti«. Han sluttede med at spaa, at det ikke mere vilde lykkes at faa Forhandlingerne i Gang.¹⁶

Officielt udtalte han, »at en Tilbagegang til den Grundlov, vi har haft, er umuliggjort; thi den naas kun ad een Vej, Forstaaelse i Kraft af fri Forhandling paa Grund af Agtelse for hinandens Ret. Og dermed er Forudsætningen for min Politik bristet baade nu og i Fremtiden«. ¹⁷

Med ham forsvandt vel ikke nogen selvstændig politisk Fører, men dog en betydelig politisk Begavelse. Han var let paavirkelig, derfor uberegnelig, hvad ikke mindst gav sig til Kende ved Uoverensstemmelser mellem hans private og offentlige Udtalelser og hurtigt skiftende Standpunkter. Skønt fuldblods Aristokrat, der engang udtalte om Estrup, at han — som den ikke adelige — »ikke hørte til vore«, havde Omgangen med jævne Partifæller til en vis Grad gjort ham demokratisk i politisk Tankegang og i Væsen. Som Venstres skarpe og smidige Ordfører paa Tinge var han en af dem, der havde sat mest ondt i Forholdet mellem Højre og Venstre. Fjendskabet mellem ham og Estrup var af gammel Dato — allerede fra deres yngre Aar. De var som Hund og Kat i den Grad, at de aldrig hilste paa hinanden. For Eks. vægrede Grev Holstein sig endog ved, som Skik var, at rejse sig op under Udvalgmøderne, naar Estrup traadte ind. Han undgik det ved kort forinden at stille sig op ved et af Vinduerne og der at afvente Ministerens Komme.¹⁸ Hans Politik skaffede ham mange Uvenner indenfor Godsejerstanden, og han blev kaldt upaalidelig af sine egne Partifæller, men sikkert mest paa Grund af hans Uberegnelighed. Trods sit Had til Estrup personlig og sin Uvilje mod Forsvarssagen var han dog sikkert en af dem, som vilde have været med til at hjælpe et Forlig til Verden.

*

Dagen efter Grev Holsteins Udtræden af Rigsdagen skrev Bojsen i »Morgenbladet«, at han aldrig havde tænkt sig, at Forhandlingspolitikens afgørende Betydning laa i Muligheden for at tilvejebringe en storpolitisk Forstaaelse eller et Forlig i Dag eller i Morgen. Tiden krævede med større og større Alvor Løsningen af mange Lovgivningsspørgsmaal, og det var Folketingets Sag at medvirke hertil.

Disse Ord var Bebudelse af den Forhandlingspolitik, som det moderate Venstre allerede var i fuld Gang med at forberede — og denne Gang uden Bagtanker. Sidst i Marts havde Venstres Bestyrelse — hvori der ikke længere sad nogen Bergianer — overdraget ham at udarbejde en »Arbejdsplan«. Han tog Opgaven op med levende Interesse, forhandlede med forskellige Venstrepolitikere, bl. a. Neergaard, og bestemte sig til foreløbig at samle Arbejdsplanen om ganske enkelte Spørgsmaal af toldøkonomisk og social Karakter.

Nede fra Schweiz skrev Holstein-L. ved Nytaarstid 1891 til Bojsen bl. a.: »Samlingen 1889—90 var jo ikke blot et Nederlag for dem, der troede eller dog haabede paa Mulighed for en ærlig Forstaaelse om Forfatningen. Det var Afslutning, Ende paa hele Venstres Politik fra 1870, ja paa enhver Politik, der mener at kunne føre Forfatningen sejrrigt igennem ved blot lovlige Midler. Det var Illusionerne om Rettens endelige Sejr, der brast. — — — Men derved er da ogsaa givet Nødvendigheden af ikke blot en anden Taktik, men af en ny Politik. Og da al Politik nu for Tiden maa blive Socialpolitik, saa fører Kampens Fortsættelse med Estrup til Alliance med Socialdemokratiet — mere eller mindre intimt — og ud i det store Røre med Sigte paa Omvæltning ude fra, den Høgsbro altid gik og ventede paa, da han havde tabt Troen paa, at »Estrup vilde gaa i sig selv«.« Sluttelig raader Grev Holstein til at se bort fra Estrup, at gøre et Forsøg paa at tage Forhandlingerne op igen efter Venstres gamle Principper fra før 1870 (Tscherning) og lade Forfatningskampen ligge. Uden om Grundlovsstriden var der nyt Land for Venstre at vinde paa det sociale, selv om Venstrepolitik i Samarbejde med Estrup og et overmægtigt Højre vilde være vanskeligt mod et radikalt Venstreparti, der raadede over de Midler, som Berg og Hørup tilsammen gjorde.¹⁹

*

Den mest lidenskabelige Kamp mellem de to gamle Partier var saaledes stillet af. Og selv om der i Venstre endnu eksisterede en Del storpolitisk Fortrydelighed imod Provisoriministeriet, var der ikke større Uvilje mod dettes enkelte Personer. Estrup selv nød almindelig Respekt for sin uangribelige Karakter og stærke Personlighed.

Indenfor de store, politisk mindre interesserede Kredse var Provisorierne efterhaanden blevet noget sædvanligt, som ikke vakte større Opmærksomhed.²⁰

Statsmaskineriet gik jo lige godt, om Finansloven var provisorisk eller regulær. Meningsfriheden var ikke begrænset, Maden ikke blevet dyrere og Skatterne ikke højere af den Grund. Tilmed begyndte de daarligere Tider saa smaat at vende sig til det bedre.

Derimod lød der naturligvis stadig Misbilligelse i Venstre af Regeringens Forsvars- og Toldpolitik, og Utilfredsheden hermed var endog begyndt at gøre sig gældende ind i Landbohøjre. Nu var Venstres Offensiv slaaet tilbage og det folketingsparlamentariske Krav bragt til foreløbig Hvile. Det gamle, storpolitiske Modsætningsforhold var derefter ved at udlignes og stillede sig i al Fald ikke længere i Vejen for en Samling om Fællesinteresserne. Mest trofast mod Regeringen var Byerne, hvor man nødvendig vilde have et Landboministerium.

Estrups og Højres Beskyldning mod Venstre for, at dette støttede Socialdemokratiet, bekræftes bl. a. af den begavede, forligsivrige Gaardejer J. P. Jørgensen (fra Gandløse). Han nævner, at Venstre og Socialdemokratiet siden 1884 flere Steder var gaaet til Valg sammen. Selv i den allerseneste Tid havde ikke blot de Radikale, men ogsaa det Bergske »rene« Venstre direkte og indirekte støttet Arbejderpartiet, uanset at dette saa vist ikke havde stort andet end haanende Ord tilovers for Gaardmændene.²¹ Fra Hørups Side taltes varmt om Forbund mellem Arbejdere og Bønder.

Socialdemokratiets stærke Vækst skyldtes saaledes i nogen Grad Venstre, men var naturligvis ellers en Følge af den industrielle Udvikling. For halvtreds Aar siden var Gaardejere og Husmænd blevet politisk »vakte«, nu var det Arbejdernes Tur. Førerne stillede dem strengt internationalt og klassebevidste overfor Problemerne.

Og netop som de gamle Partier var ved at løbe sig matte af den lange Borgerstrid, kom det unge Socialdemokrati marcherende med revolutionære Ord om Samfundets Omvæltning. Borgerskabet stoledo dog optimistisk paa, at Socialisme ikke var noget, som egnede sig for vort sunde Folk. Ved gode sociale Love og Reformer af humanitær Art samt ved Igangsættelse af Arbejderhaabede man endnu paa at kunne dæmme op for Revolutionslysterne. Men Faren var der, og de røde Trusler gjaldt baade Højre og Venstre. Var der andet for disse at gøre end snarest at søge deres indbyrdes Mellemværende likvideret for at kunne gøre fælles Front mod den nye Fjende?

Ved Grundlovsfesten den 5. Juni talte baade Nellemann og Matzen om Nødvendigheden af, at Borger og Bonde fandt hinanden til fælles og enig Modstand mod de »nye materialistiske og fædrelandsfjendske Strømninger«. Ogsaa Bojsen saa godt, at Skellet i dansk Politik mere og mere vilde komme til at ligge mellem »de borgerlige« og »de røde«.

Sidst i September (1890) fandt der Landstingsvalg Sted. Ved Højres Festmiddag i Randers efter Valget talte først Kammerherre Lüttichau til Tjele om

Estrup i Døren til sit Arbejdsværelse paa Skafø.
Fot. 1904.

de Maal, Højre havde sat sig, og takkede Ministeriet for, hvad der var naaet takket være Estrups Statsmands Blik, som havde ramt i rette Tid og paa rette Maade uden at haane Modstanderne.

Saa tog Estrup Ordet og udtrykte sin Glæde over Enigheden i Højre og den personlige Sympati overfor ham. Han sagde videre: »Det personlige Forhold mellem mig og Vælgerne heroppe stammer fra den Tid, da mit Liv og hele min Virksomhed laa indenfor denne Kreds; men ogsaa efter den Tid, da jeg har boet udenfor Kredsen for at udfylde den Plads, som Kongen har betroet mig, har jeg stedse haft Følelsen af at være i bedste Overensstemmelse med Vælgerne her. Jeg tror, at det ikke alene hidrører fra fælles politisk Samstemning, men ogsaa fra Sympati for den Maade, hvorpaa jeg er gaaet frem, og jeg synes, det er ret forklarligt, naar man erindrer, at et af Jydernes mest fremtrædende Karaktertræk er sejt Udholdenhed og Taalmodighed, en Egen-skab, som der netop har været særlig Brug for paa denne Plads, som jeg nu har beklædt i 15 Aar. I den lange Kamp, der er ført, have vi naaet frem til at hævde Kronens ubetingede Frihed til at vælge de Mænd, hvormed den vil omgive sig, og Landstingets Ligeberettigelse med Folketinget, ikke alene paa

det almindelige Lovgivningsomraade, men ogsaa, hvor det gælder Bevillings-spørgsmaal. Det er to meget væsentlige Formaal, og jeg tror at turde sige, at det faktisk er anerkendt af Oppositionen, at disse Formaal er opnaaede. Der er derimod et tredie Formaal, hvor om jeg ikke tør sige, at det er naaet, og hvortil der næppe endnu synes at være nærmere Udsigt, det er Tilbagevenden til en rolig og saglig Forhandling og Samarbejde mellem Lovgivningsmagtens forskellige Faktorer og gensidig Erkendelse af hinandens Ret. Det synes snarere, som vi i den seneste Tid har fjernet os endnu mere fra dette Maal; jeg skønner nemlig ikke rettere, end at det maa blive endnu vanskeligere for Venstre at virke sammen med Højre, naar Venstre slutter sig til Socialisterne. Naar Højre imidlertid, som hidtil, bevarer Enigheden og stedse ved at se bort fra det, der kan skille, naar Højre sætter det væsentlige over det underordnede, saa ville vi naa frem til det tredie Formaal foruden til saa meget andet.«²²

Berg svarede Estrup paa denne Tale i Folketinget den 7. Marts 1891, at han fandt det kortsynet at tro, at fordi Folkets Repræsentanter i et Par Valgperioder konstitutionelt stillede sig paa saa »stridige« Grundsætninger, skulde de blive ved i denne Vildfarelse — endsige at de ogsaa ud i Fremtiden skulde svigte deres Kald.²³

Først i Oktober 1890 holdt Venstre sit Delegeretmøde. Der opfordredes her til Enighed og Tilslutning til den af Folketinget førte Forhandlingspolitik. »Morgenbladet« tilføjede, at der paa Mødet herskede et almindeligt Ønske om alvorligt politisk Arbejde.²⁴ I den følgende Tid tav Bladet ogsaa mere og mere om Provisorierne og angreb i Stedet for Socialisterne, hvad Høgsbro ikke var tilfreds med.²⁵ Men Bojsen var bange for, at en Genoptagelse af »Rabalderpolitiken« hurtigt vilde føre til Tabet af den sidste Rest Grundlov.²⁶

*

I December holdt Højre sit aarlige Delegeretmøde i København. Lars Dinesen udtalte sig her om den socialistiske Bevægelse og dens om sig gribende Agitation. Estrup sagde ved denne Lejlighed, at Grunden til, at Højrepartiet ikke havde kunnet naa frem til en Repræsentation i Folketinget, svarende til dets Styrke, laa i vore Valgbestemmelser, som ikke gav Minoriteterne deres Ret. Højres Tab ved de sidste Valg i Hovedstaden skyldtes kun en unaturlig Alliance mellem Venstre og Socialdemokratiet, en Alliance, som nødvendigvis maatte ophøre, saa snart det gik op for Venstre, at Socialdemokratiet var lige saa fuldt Fjender af Venstre som af Højre. Saadanne unaturlige Alliancer — og af dem havde det gamle Venstre sluttet flere i Tidens Løb — kunde vel bringe en øjeblikkelig og tilsyneladende Fordel, men i Længden vilde det kun kunne svække det Parti, der havde været kortsynet nok til at lægge Hovedvægten paa en Forøgelse af sin Talstyrke i Stedet for paa Enighed og fast

Sammenhold i Partiet. Flertal, bygget paa falske Alliancer, vilde, hvor store de end blev, i Reglen kun have Magt til at standse Udviklingen, ikke til at frembringe noget positivt. Han ansaa Samfundet for sundt og kraftigt nok til at overvinde de samfundsnedbrydende Omvæltningsbestræbelser, og han haabede, at den Tid var nær, da Højre ikke vilde staa ene i Kampen mod dem.²⁷

»Nationaltidende« skrev, at dette Højres 8. Delegeretmøde adskilte sig fra de tidligere derved, at ligesom Modstanderne havde opgivet den haarde Kamp for deres Fortolkning af Grundloven og havde bestræbt sig paa at komme ind paa en mere reel Politik, saaledes mærkede man ogsaa hos Højre det samme Ønske.²⁸

Fra begge Sider lød saaledes enslydende Toner. Betingelserne var til Stede for en rolig, saglig Forhandling — officielt ikke, men dog i Virkeligheden med et storpolitisk Forlig som Maal. For det moderate Venstre gjaldt det kun om at vinde Tid dels til at faa Vælgernes stærkt opagiterede Had til Fæstningsprovisoriet og Fortsættelsesbevillingerne til at sætte sig, og dels for at de mange nyvalgte, politisk mere ensidigt udviklede og derfor mere partibundne Folkesmænd kunde faa lidt Rigsdagserfaring.²⁹

Bojsens Arbejdsplan omfattede Nedsættelse af den ret store Sukkertold imod at gaa med til en Ølskat samt en Række sociale Love, bl. a. Alderdomsforsørgelse, anerkendte Sygekasser, Ulykkesforsikring o. s. v., altsammen i Overensstemmelse med, hvad Estrup tidligere selv havde foreslaaet.

Med god Grund kunde Bojsen saaledes vente Forstaaelse hos Regeringen og Højre. Paa Rigsdagen mønstrede han en Partigruppe paa ca. 37, der nu tog Navnet »det forhandlende Venstre«. Mod ham stod Berg med det »rene« Venstre og Hørup med de Radikale, tilsammen med omtrent lige saa mange Mandater. En fornyet Sammenslutning mellem disse to uensartede Partigrupper var der ikke mere Tale om.³⁰

Ved 1. Behandling af Finansloven den 14. Oktober udtalte Bojsen som Ordfører, at den virksomste Modstand imod det, som Venstre kaldte »det provisoriske System« var Forhandling om sociale og økonomiske Opgaver. Han haabede, at Rigsdagen vilde kunne samles om disse uden Afbrydelser af storpolitisk Art.³¹ Professor Scharling paaskønnede, at Bojsen ikke fortabte sig i Fortiden, men rettede Blikket fremad. Berg og Hørup var bitre. Sidstnævnte betragtede de kommende 6 Maaneder som et sørgeligt Afsnit af spildt Tid,³² fordi hans og Bergs Gruppe ikke i Øjeblikket var i Stand til at udrette noget udover at hindre, at den nuværende Tilstand fik Lovlighedens Præg.³³

Estrup udtalte, at Regeringen selvfølgelig nu som tidligere satte Pris paa, om der kunde forhandles alvorligt om almennyttige Foranstaltninger og i Særdeleshed, hvis det kunde føre til et for Samfundet og Landet godt Resultat. Derimod havde han, efter Hørups Udtalelser, ikke større Tillid til, at man

naaede en Overenskomst om Finansloven, fordi denne indeholdt Poster, der var lige saa umulige for Regeringen at opgive som for Folketinget at gaa ind paa.³⁴

Den 30. Oktober (1890) fremsatte Bojsen sine førnævnte Lovforslag samt tillige et om Havelodder til Landarbejdere. Det sidste gled hurtigt ud, efter at det fra alle Sider var stemplet som værende upraktisk. Om Sukkertolden udspandt sig derimod den mest levende Debat, der varede i 7 Dage og først endte paa et Nattemøde i Folketinget mellem den 13. og 14. November. Estrup hilste det med Tilfredshed, navnlig da Bojsen havde betegnet det som Løftestang for Gennemførelsen af en almindelig Toldreform. Han haabede, at det vilde kunne lade sig »sammensmelte« med det Toldrevisionsforslag, som Regeringen agtede at fremsætte i Landstinget.³⁵ Hørup forstod paa Estrups Tale, at det, der her var ved at foregaa, var intet mindre end en betydelig taktisk Bevægelse.³⁶ Det var nok til, at han for fuld Kraft gik imod det. Behændigt greb han Estrups Ord om at »sammensmelte« og anvendte siden hen ustandselig Haansordet »Sammensmelterne« mod »Det forhandlende Venstre« og Bojsen.

Det var uden Tvivl en Skuffelse for ham, at de Moderate rykkede Højre nærmere. Ved Grev Holsteins Tilbagetræden skrev han i Juni i »Politiken«, at Grevens Bortgang maatte mane de tilbageblevne til at slutte tættere sammen. Ærgerlig udbryder han derfor nu, at »denne Vending er saa stor og uventet, at Estrup har samme Grund som den tyske Kejser efter Sedan til at søge Forklaringen i en særegen Forsynets Styrelse«. Fem Dage efter fortsatte han med en bitter Artikel om »Hr. Estrups Maal«.

Berg sluttede sig til Hørup, men sagde, at dennes Bemærkninger var det modsatte af, hvad han havde sagt for faa Aar siden. Bag dem laa imidlertid Følelser, som var beslægtet med hans egne.³⁷ I December fuldbyrdedes den snævrere Alliance mellem Bergianere og Radikale, idet de sammen søgte at krydse Bojsens Politik ved Fremsættelse af et af Marcus Rubin udarbejdet Forslag til Alderdomsforsørgelse, efter hvilket Ølskatten og en forhøjet Vintold skulde anvendes til Oprettelse af en Statsanstalt. Forsøget blev straks afvist af Højre og de Moderate.

Det vigtigste Forhandlingsarbejde i denne Samling foregik dog i Finansudvalget og udenfor Tingene. Et større Møde afholdtes saaledes den 7. Marts (1891) mellem følgende: af Højre Folketingsmændene Dinesen og Scharling samt Landstingsmændene Grev Frijs, Grev Moltke og Steffensen, af Venstre Folketingsmændene Bojsen, Clausen, N. J. Larsen og C. Ravn samt Landstingsmændene Th. Nielsen og Jørgen Pedersen. Man vedtog en foreløbig Overenskomst omfattende Sukker-Øllet, som Berg udtrykte sig, Fattigloven, Statstilskudet til Alderdomsunderstøttelse m. m., men da der manglede Kompensa-

tion for ca. 2½ Mill. Kr., nægtede Estrup sin Tilslutning. Nye anstrengende Forhandlinger fulgte paa, og ved Nellesmanns og Ingerslevs Mellekomst lykkedes det endeligt paa et sidste Møde at finde en Ordning, som Estrup kunde tage imod, selv om han og Højre maatte opgive deres gamle Princip fra Begyndelsen af Firserne om Hjælp til Selvhjælp for Alderdomsunderstøttelse. Det var første Gang, skriver Neergaard, hvor den almægtige Konseilspræsident havde maattet bøje sig for sine forligsvenlige Kolleger. Stemningen var ogsaa lutter Glæde, og Landstingsmanden Th. Nielsen udbrød: »Ja, saa skal Ministeren ogsaa have Lotteriloven« — en Forøgelse af Klasselotteriets Sedler — og Estrup svarede: »Ja, det tager jeg med som en Snaps ved et Lidkøb.« Senere sagde Estrup til Bojsen om Overenskomsten: »Ja, De ved, at dette har faldet mig svært, men jeg tror, Landets Vel kræver det.«³⁸

Forhandlingerne var saaledes kronet med Held til Bergs og Hørups Irritation. Den sidste Dag i Marts udtalte Berg i Folketinget, at han betragtede den Vej, som Bojsen og hans Mænd var saa glade for, som en farlig Vej, og det Tidspunkt, de havde valgt til at komme til Forstaaelse med Landstinget og Regeringen, som højest ubelejlig.³⁹ I Landstinget udtalte Th. Nielsen derimod Dagen efter, at hvis den mere eller mindre flade Ordstrøm kunde dræbe Provisorierne, var de forlængst døde. De kunde kun dræbes paa een Maade, derved, at Rigsdagen kom overens.⁴⁰

Bergianerne vilde nok vende tilbage til regelmæssige Tilstande, men ikke gennem Forlig med Regeringen og Højre. Brandes sukkede: »Nu ser det ud, som om dette Ministeriums Fald intet som helst vil drage med sig uden dets egne Personer — hvis de da alle falder. Hvorfra skal nu Systemforandringen komme, naar der findes Flertal i Landsting og Folketing for de samme Meninger og Fjendskaber — endnu under det Estrupske Ministerium?«⁴¹

Højre og Det forhandlende Venstre hilste derimod Resultaterne med Tilfredshed. Venstre var blevet blidere, og det havde vist sig, at heller ikke Højremændene længere var af Sten. Der var dannet et Flertal i Folketinget, hvis Samarbejde pegede henimod en god konstitutionel Afslutning paa Striden. Bojsen sammenlignede Samlingens store Resultater med noget saa betydningsfuldt som Landboreformerne i forrige Aarhundrede.

I Sommerens Løb skete to Begivenheder, som i højeste Grad var til Gavn for de videre Forhandlinger. I Juli blev Scavenius afskediget som Kultusminister. Han var en usnobbet, selvstændig og dygtig Personlighed, impulsiv, men altid maalbevidst og energisk. Hans urolige, vidtspændende Aand og hans Sympati for den Litteratur og Kunst og det Teater, som netop dyrkedes indenfor de brandesianske Kredse, havde imidlertid i konservative og moderate Kredse hvirvlet hans Navn ind i en Mistænkeliggørelse om Maskepi med Opløsningspartierne. Intet passede bedre, skriver Erik Henriksen, i de Moderates Kram

end at anbringe ham, Provisorismens Uhyre, i de »aandsfri« Europæeres Rækker. Dertil kom den Forargelse, der næredes imod ham i religiøse Kredse for hans Privatliv.⁴² Estrup udtalte til sin Søn: »I en spændt og kritisk Tid, hvor der ikke maa kunne sættes en Plet paa en eneste af Ministrene, kan jeg ikke have Scavenius i Regeringen.«

Først og sidst var han dog en af de stejleste overfor Forlig — ikke fordi han var en Tilhænger af Provisorisme for Magtens Skyld. Slet ikke. Han vilde blot have løst Forsvarssagen tilfredsstillende forinden. Naar det var sket, var han parat til at give Venstre mere, end selv det senere storpolitiske Forlig gav det. Forsvarssagen var for ham det vigtigste af alt, og derfor frygtede han ogsaa, at Det forhandlende Venstres Forligsvenlighed skulde inficere den forligsvenlige Del af Højre saa meget, at det kunde skade det allerede vundne paa dette Omraade. Et daarligt Forlig var værre end intet.⁴³ Højre havde Tid til at vente og havde blot at staa fast og enigt, til Øjeblikket kom.

Stærke Kræfter havde virket for hans Afgang, indenfor Ministeriet saaledes Ingerslev. Bladet »København« skrev i sit Nytaarsnummer (1892), at han faldt som et Sonoffer paa »Sammensmeltningens« Alter. Ved sin Frejdighed havde han irriteret til begge Sider, overfor Ministeriet ved sin Forsvarsivrighed og overfor Dinesen ved sin Kritik af hans Valgkartel med de Moderate. Han var bitter paa Ingerslev, Estrup og navnlig paa Grev Chr. Moltke. Da han fik Meddelelsen, spurgte han Estrup: »Betyder det et Systemskifte eller et Personskifte?« Estrup svarede: »Kun et Personskifte,« hvortil Scavenius svarede: »Denne Gang er det mig, som kommer til at gaa; næste Gang bliver det dig.« Senere udtalte han engang om Estrups Svar, at formelt havde denne Ret, men reelt Uret.⁴⁴ Han mente dermed, at Forligsforhandlingerne ved hans Afgang fik frit Løb. Estrup og Nellemann blev enebestemmende om Regeringens Politik. Scavenius's Efterfølger som Kultusminister blev C. Goos.

Den anden Begivenhed var Bergs pludselige Død i November 1891. Denne voldsomme og ærgerrige, men i Virkeligheden varmhjertede og fædrelands-sindede Venstrefører havde taget sig Opgaver paa, som var for store for hans Evner og Kultur. Derfor var hans politiske Løb ogsaa blevet et Kryds baglæns fra de Maal, han oprindeligt havde sat sig — til han nu for 2. Gang var havnet i Alliance med Fritænkeriets, Forsvarsnihilismens og Europæismens litterære Intelligens — et Selskab, som han med sin Kristentro og jævne Danskhed saa lidt passede i. Til det sidste gik han i Folketinget sammen med Hørup mod Ministeriet og »Sammensmelterne« i den samme timelange Tærsklen Langhalm, som efterhaanden hverken blev paahørt eller besvaret af Modparten. Harmfnysende knyttede han Hævnens Næve mod sine Fjender. Hans eneste tilfredsstillende Udgang paa Konflikten var over de faldne Provisoriemænds politiske Lig, men trods de mest energiske Anstrengelser magtede han blot

ikke selv at fælde en eneste af dem. Paa hans voldsomme og Bojsens milde Maade, skriver Grev Ahlefeldt, passer den gamle Fortælling om Vinden og Solen, der væddede om, hvem af dem, der kunde faa Manden paa Jorden til at tage sin Frakke af. Vinden stormede og hylede, rev og sled, og jo mere hyllede Manden sig ind i Frakken. Men da Solen kom til, tog han den hurtigt af. Trods sine Mangler, skriver Edv. Brandes, var han dog en vældig Kraft i dansk Politik, en Mand, som man aldrig kom udenom.

FEMTE FORLIGSFORSØG — FORLIGET 1894

AARENE 1892—94

I November 1891 behandlede Folketinget en af N. J. Larsen foreslaaet Opfordring til Justitsminister Nellesmann om snarligt at udarbejde Forslag til Omordning af Retsplejen i Henhold til Grundlovens § 74. Skønt »Politiken« tidligere havde slaaet til Lyd for en Retsreform, medens man endnu havde Nellesmann, der havde godtgjort, at han baade havde Evner og Vilje til at kæmpe for Sagen,¹ afviste Hørup nu Larsens Forslag — »da den nuværende Justitsministers hidtidige Virksomhed saavel i Retsplejens Tjeneste som med Hensyn til Grundlovens Udførelse i Livet ikke kunde foranledige Folketinget til en saa usædvanlig Tillidserklæring, som denne«.²

Under 1. Behandling af Finansloven den 13. Oktober 1891 udtalte Bojsen, at naar han og flere andre i forrige Samling havde advaret mod direkte Forligsforhandlinger, var det ikke ment som en Tilkendegivelse af, at man vilde lade det bero ved de nuværende Tilstande. Tværtimod maatte man se at komme ud af det politiske Uføre, og han og vel de fleste mente, at hertil var Vejen almindelig Forhandlingspolitik, selv om denne Vej kunde være lang. Storpolitikken var ogsaa blevet holdt strengt ude fra Forhandlingerne med Regeringen og Højre, og han havde faaet det Indtryk, at den stille Magts Indflydelse nu havde gjort det umuligt at indkaste et nyt provisorisk Stridspunkt. Derfor var han forbavset over at finde en mindre Post, kun 29,000 Kr., paa Finansloven til Udvidelse af Kadrerne til Fæstningsartilleriet og Ingeniørerne.³ Scharling svarede ikke direkte derpaa, men hævdede, at Venstre nu maatte se at komme bort fra det Standpunkt, at Ministeriet stod paa ulovlig Grund.⁴

Den 22. Januar (1892) afholdtes en Konference i Indenrigsministeriet, hvor Ministrene Nellesmann, Ingerslev og Goos var til Stede tilligemed Grev Chr. Moltke, Professor Matzen, Baron Reedtz-Thott, Proprietær N. B. Breinholt, Professor Scharling, Lars Dinesen og General Thomsen. Sidstnævnte havde loyalt støttet Estrup i Fæstningsprovisoriet, men havde iøvrigt

siden 1885 holdt sig mere i Baggrunden. Nu bragte Forligsforsøgene ham paany i forreste Linie. Hensigten med Mødet var at drøfte den politiske Situation i Almindelighed og derefter at komme paa det rene med, paa hvilke Punkter der kunde vises Imødekommenhed overfor Det forhandlende Venstre. Man fandt det rigtigt — som sket var i Folketinget — at al Træden i den storpolitiske Strid maatte undgaas. Hellere skulde man koncentrere sig om de enkelte Love. Alle var enige om at gaa Venstre i Møde paa flere af dets Ønsker, saaledes Statsbidragene til Sygekasser, Folkehøjskoler, Landbrugsskoler og Landbohøjskolen. Til Gengæld vilde man forlange de forhøjede Lønningssatser for Lærerne ved Universitetet og de lærde Skoler, og saa skulde Venstre endelig undgaa at foranledige nye Provisorier ved ikke at stille sig stejl overfor forskellige Bevillinger, for Eks. til et Panserskib. Dette Forhandlingsgrundlag approberedes paa et Ministermøde den 26. Januar.⁵

Ved 3. Behandling af Finansloven talte Hørup om den forkerte Opfattelse, at Befolkningen vilde stille sig anderledes overfor Fæstningen, naar den først var færdig, og det vilde den jo være meget snart, naar Gladsaksefortet var bygget. Han vilde i al Fald fortsætte Modstanden, lige til København var en aaben By igen, og han foreslog, at man hellere straks skulde realisere hele Fæstningsterrænet,⁶ en Tanke, som Estrup forstod som Spøg. Sidst paa Samlingen fandt en Del afsluttende Forhandlinger Sted, som i forrige Samling, og i denne deltog fra Ministeriets Side Ingerslev og Goos.

Finansloven var man ikke blevet enige om. Folketinget var iøvrigt, som sædvanlig, først blevet færdig med den i sidste Halvdel af Marts, saaledes at der ikke havde været Tid til Behandling i et Fællesudvalg. Forstaaelsen med Det forhandlende Venstre havde dog givet rundelige Bevillinger paa alle de civile Budgetter.

Der gennemførtes ialt 43 Love, heriblandt flere til Gavn for Erhvervslivet og til Fremme af større faglig Dygtighed, alt sammen haardt tiltrængte Reforme. Navnlig var Vedtagelsen af den saa længe omstridte Lov om Statsbanedriften en Triumf for Forhandlingspolitikken. Endvidere blev de før omtalte Statstilskud til Landbrugsskoler, Folkehøjskoler og til Landbohøjskolen bevilget og tillige Loven om Statsbidrag til Sygekasserne. Da Forslaget herom blev fremsat for 4-5 Aar siden, var det Mening, at Bidragene efterhaanden skulde gaa over til Kommunerne. Lidt efter enedes man om at dele dem mellem Stat og Kommuner, og nu gik Estrup ind paa at lægge dem helt over paa Staten. Sammen med den i forrige Samling vedtagne Alderdomsforsørgelse var denne Lov et betydningsfuldt Skridt fremad til Løsningen af Tidens sociale Opgaver.

De forestaaende Valg den 20. April (1892) manede imidlertid Partierne til Forsigtighed baade med Hensyn til alt for udfordrende Optræden paa

Rigsdagen og — for de Moderates Vedkommende — til for stor Forligsvirighed. »Morgenbladet« skrev i Marts, at Tingene maatte tage Hensyn til hinandens Ønsker. Intet af dem kunde forlange Gennemførelse af sine Særønsker i større Omfang, end det var muligt for det andet Ting at gaa med til.⁷

Dette var altsaa de Moderates invitation à la danse til Højre før Valget. Paa Højres Delegeretmøde i December havde man ganske vist vedtaget ikke at støtte Det forhandlende Venstres Kandidater, men alligevel agiterede adskillige Højremænd aabenlyst for at støtte disse. Navnlig virkede Lars Dinesen derfor — med Støtte af Venstremanden Th. Nielsen —, hvorfor han ogsaa kom ud i en opsigtsvækkende Konflikt med J. Scavenius.⁸

Det lykkedes imidlertid Højre og Moderate mange Steder at forhindre Valg af de mere yderliggaaende Venstremænd, og navnlig var det et haardt Slag for de Radikale, at C. C. Albertis Søn, den senere saa trist berømte Justitsminister Peter Adler Alberti, besejrede Hørup i Køge. Grunden til Nederlagene var den Berg-Hørupske Tilnærmelse til Socialdemokratiet. Derimod lykkedes det ikke at forhindre Valget af Brandes paa Langeland. Valgets samlede Resultat blev en Fremgang for Det forhandlende Venstre til 39 (+1 ved et senere Suppleringsvalg) og for Højre til 31. Bergianerne og Hørupperne (med radikale Løsgængere) blev reduceret til 30 med Halvdelen til hver samt 2 Socialdemokrater.

Kongeparrets Guldbryllup den 26. Maj fejredes med store Festligheder under stor Deltagelse af Befolkningen Landet over. Siden 1885 havde ingen Venstremand taget imod Indbydelse til Hoffet. Ved denne mere private Fest gjorde man det første Skridt til Genoprettelse af det gamle Forhold, idet Folketinget lod sig repræsentere ved et betydeligt Antal Venstrepolitikere med Tingets Formand, Sofus Høgsbro, i Spidsen. Det var, sagde han, et Offer fra hans Side. Det blev ogsaa fra enkelt Side betragtet som en Tilkendegivelse af, at Folketinget havde opgivet Kravet om en anden Regering.⁹ Ligeledes blev det kolossale Folketog til Kongeparret af alle kronede Hoveder i Udlandet opfattet som Tegn paa, at Estrups Politik havde sin Del deri.

I Juni døde Udenrigsminister Rosenørn efter ialt i 22 Aar — paa nær 4 Maaneder — at have staaet i Spidsen for vort Diplomati. Kun med store Betænkeligheder havde han i 1870 givet efter for Halls Opfordring til at indtræde i Ministeriet, og hans Interesse for Udenrigspolitik blev heller aldrig særlig stor. Men han var en god dansk Mand. Hans Efterfølger blev Baron Reedtz-Thott til Gaunø.

*

Bergianere og Hørupperne var hele Sommeren 1892 stærkt deprimerede over Tabet af adskillige af deres Førstemænd ved Aprilvalget, og efterhaanden be-

gyndte ogsaa flere og flere af Højre og Moderate at ane, at det gunstige Tidspunkt nærmede sig for en Genoptagelse af Forligsforhandlingerne. Deres farligste Modstandere sad ikke længere i Folketingssalen, og ved Højres Hjælp var der nyvalgt et forøget Antal Forligstilhængere af Venstre. Samtidig, skriver Lars Dinesen, var ogsaa et stigende Tal indenfor Højre til Sinds at gaa ind i loyale Forhandlinger, navnlig da Ministre med saa stor Autoritet indenfor Partiet som Nellesmann og Ingerslev var stemt for det.¹⁰ Man besluttede sig dog til at gaa frem med Varsomhed.

Ved 1. Behandling af Finansloven den 11. Oktober udtalte Bojsen, at Finanslovsforslaget vel var betegnet som et Fredsforslag, idet der ikke var optaget nye Konfliktpunkter, men de gamle var der endnu. Og før Erkendelsen af, at Provisorier ikke kunde anvendes som Kampmiddel, var trængt igennem, var Betingelsen for Fred ikke til Stede. De to Parter havde dog nærmet sig hinanden en Del, og de maatte arbejde videre i det samme Spor.¹¹

Chr. Hage beklagede, at Sparsommeligheden paa Finansloven var borte. Estrup var ganske vist »en Mand med megen Indsigt, stor Erfaring og megen økonomisk Sans«, men Systemet var stærkere end Manden. Rigsdagen havde dog sit Medansvar, og fortsattes der, som hidtil, vilde det medføre alvorlige Følger for Skatteborgerne. Det var derfor nødvendigt at lade de politiske Stridsspørgsmaal hvile og at blive enige om en regelmæssig Finanslov med større Sparsommelighed.¹²

Scavenius svarede i en lang og aabenhjertig Tale.¹³ Han og de allerfleste ønskede Forlig, og det havde ogsaa været Grunden til det sidste Valgs Resultat, idet Vælgerne havde stemt paa de Partier, som vilde Fred. Men Overenskomst om Finansloven var umulig, hvis man ikke først løste de politiske Stridsspørgsmaal. Dem kom man ingen Vegne uden om, hvis Tilvejebringelse af en Finanslov skulde være Tegnet paa et politisk Forlig. Han mente, at Betingelserne derfor maatte være følgende:

1) Fordringen om et nyt Ministerium var umulig. Som Professor Scharling allerede havde udtalt paa Højres Vegne, maatte Ministeriet blive siddende, saa længe den provisoriske Tilstand vedvarede. Det havde bragt dem ind i den, og det maatte atter bringe dem ud igen.

2) Det var ikke uberettiget at kræve Garantier mod nye Provisorier i Fremtiden, og han saa ikke, hvorledes Regeringen og Højre kunde undslaa sig for Forhandling herom, for Eks. ved en Forfatningsændring. Højre fastholdt dog, at en saadan hverken direkte eller indirekte maatte føre ud i det parlamentariske System.

3) Om Provisoriernes Bortfald vilde han sige, at for Eks. Gendarmene var kommet paa et Tidspunkt, hvor der sporedes revolutionære Tendenser.

Nu var Politiet forøget saa stærkt, at man sikkert kunde forhandle sig til Rette herom. Fæstningen var derimod et Faktum, og den maatte anerkendes.

4) Han ønskede den nye Hærlov gennemført inden eller samtidig med Forliget.

Til denne Tale sluttede Krigsministeren, General Bahnson sig, idet han paa en Forespørgsel svarede, at han haabede paa Muligheden af at kunne overbevise sine Modstandere om, at man dog en Gang blev nødt til at bevilge Udgifterne til Fæstningens Vedligeholdelse, til Skyts, Gendarmerne o. s. v. Selv om det skulde trække ud nogle Aar endnu, vilde der nok komme bedre Tider for Forsvarssagen. Indtil da maatte man maaske hjælpe sig som hidtil. Om der skulde bygges flere Forter, vilde Tiden ogsaa oplyse. Der var ingen forlangt paa Aarets Finanslovsforslag, men han vilde ikke give nogen bindende Udtalelse ud i Fremtiden, bl. a. af Hensyn til sin eventuelle Efterfølger.¹⁴

Fra flere Sider opfattedes denne Bahnsons Udtalelse som en Regerings-erklæring, og havde Scavenius's Betingelser og Bojsens forsigtige Tale ikke været Foraarsbebudere, saa var denne det endnu mindre.

I. C. Christensen, der var traadt i Bergs Sted som Venstrefører, gik i sin store Læremesters Spor og holdt flere voldsomme Taler mod Ministeriet og Provisorierne. En af dem sluttede med, at han gerne vilde tilbage til regulære Tilstande, men først maatte man skaffe et grundlovstro Ministerium.¹⁵

Estrup svarede, at han ikke vilde gaa ind paa hans storpolitiske Udtalelser. De var kun Gentagelser af, hvad man i en Aarrække havde været vant til at høre fremført af en anerkendt Høvding (Berg) for et stærkt Parti i dette Ting, og han fandt det lige ørkesløst at diskutere dem.¹⁶

I November (1892) forelagdes de store Jernbanelove med Nyanlæg til et Beløb af 33 Mill. Kr. Disse Penge skulde skaffes til Veje ved et Statslaan, idet Banevæsenet dengang var et glimrende Aktiv for Statskassen. Krigsministeren fremsatte Forslag om en Revision af Hærloven af 1880 med en Forhøjelse af Budgettet paa c: 600,000 Kr. Bergianerne og Hørupperne gik imod disse Forslag, for Jernbaneanlæggenes Vedkommende fordi de ikke vilde betro Ministeriet at tilvejebringe et saa stort Laan, og for Hærlovens Vedkommende fordi den var et Supplement til Fæstningen. Det viste sig iøvrigt snart, at Lovforslagene bedst lod sig gennemføre i Forbindelse med Forliget.

Bag om de officielle Forhandlinger i Folketinget gik nemlig Forligsstrømninger af en saadan Styrke, at de ganske tog Interessen bort fra Lovgivningsarbejdet. Under Trykket af Landbrugskrisen¹⁷ og navnlig af Frygt for den stigende radikal-socialistiske Agitation mødtes Moderate og Dele af Højre til

hemmelige Drøftelser, af de førstnævnte særlig Bojsen og Th. Nielsen og af de sidste navnlig Generalauditor Steffensen, General Thomsen og Lars Dinesen. Disse tre var Kompromis'ernes Mænd. Professor Matzen syntes derimod at ville lægge Samarbejdet Hindringer i Vejen. Men efter at Nellesmann — paa Foranledning af Lars Dinesen — havde talt med ham, og Grev Chr. Moltke havde konfereret med Regeringen, tilvejebragtes der tilsidst Enighed i Højres Forretningsudvalg inden Delegeretmødet i Begyndelsen af December.¹⁸ Paa dette kom der imidlertid modstridende Anskuelser til Orde, hvad Estrup mente, var fremkaldt derved, at Udsigterne til Forstaaelse mellem de to Ting baade om en regelmæssig Finanslov og om de endnu brændende Spørgsmaal syntes fjernere efter de sidste Valg til Folketinget, end mange havde ventet. Han manede Højre til, som hidtil, at staa samlet og stærkt bag Ministeriet.¹⁹

Ved Th. Nielsens Initiativ kom et Møde i Stand den 23. December mellem Bojsen og Steffensen. Denne var en nordslesvigsk Bondesøn, Klassekammerat med Bojsen fra Haderslev Skole, konservativ, men Tilhænger af Forlig. Bojsen nævnedes som Forligsbetingelser enten en Omdannelse af Rigsretten eller en Rigsdagsbeslutning, der begrænsede Varigheden af provisoriske Love. En Overenskomst om Finansloven kunde naas, naar de nuværende Fortsættelsesudgifter blev taget ud, og de provisoriske Love udleveredes Folketinget til fri Behandling. Mulig vilde Rigsdagen til Gengæld anerkende Københavns Fæstning og godkende Udgifterne til dens Vedligeholdelse. Forinden dette sidste kunde ske, maatte Regeringen dog trække sig tilbage. Herom vilde han imidlertid selv forhandle med Estrup for at forklare, at Ministeriet ikke paa denne Maade blev tvunget bort paa Finansloven, idet han erkendte, at denne ikke længere kunde bruges til at styrte en Regering.²⁰

Hvis Rigsdagen som Følge af alt dette ikke kunde blive rettidig færdig med Finansloven, kunde der udstedes en midlertidig Finanslov, som dog kun hjemlede Ret til de nødvendige Udgifter i Følge bestaaende Love og paabegyndte Arbejder.

Steffensen var nærmest bestyrtet over disse Krav og anbefalede Bojsen at forhandle videre med Nellesmann. Han tilføjede, at hvad de Moderate blev enige om med Ministeriet, vilde Højre nok gaa med til, men dette kunde under ingen Omstændigheder svigte Regeringen.

Der laa en Vanskelighed deri, at Bojsen daarligt kunde forhandle direkte med Estrup — som han ofte sagde: »Jeg kan ikke tale med den Mand«. Som ældre udtalte han ofte, at Estrup ikke kunde diskutere en Sag. Han vilde kun docere. Noget særligt imod Estrups Person havde Bojsen ikke.

Den unge og ærgerrige P. A. Alberti øjnede i alt dette Chancer for at gøre sig gældende og talte den 22. December med Dinesen om en Række Forligsbetingelser, som laa langt under Bojsens. Bl. a. var der hverken Tale om Minister-

skifte eller Garantier, men Alberti optraadte for egen Regning og uden at have meddelt sit Partis Bestyrelse noget herom. Dog mente han sikkert at have Størstedelen af sin Partigruppe bag sig.

Dinesen og Steffensen drøftede indbyrdes de forskellige Samtaler med Venstremændene og blev enige om en reserveret Holdning. Tillige konfererede Steffensen med Th. Nielsen og med Nellemann.

Denne var altsaa fuldt orienteret om Sagens Gang, og paa et Møde med Bojsen den 28. December afviste han bestemte Tanken om Grundlovsændring og Ministerskifte. Dette sidste vilde være ensbetydende med et politisk Nederlag for Højre. Han mente Vejen var foreløbig Overenskomst om Jernbanelovene og Hærloven og stillede for den sidstes Vedkommende visse Udgiftsreduktioner i Udsigt.

*

Overfor Steffensen og Grev Chr. Moltke udtalte Estrup sidst i Februar (1893) Ønsket om at sætte sig grundigt ind i Bojsens Forligsbetingelser, inden han tog Stilling til Bahnsons Forslag. Bojsen udarbejdede derpaa i Samraad med Venstres Delegation et Forslag i 4 Punkter. Dette var i det væsentlige i Overensstemmelse med det, som vedtoges Aaret efter, og lød:²¹

1) Dersom Behandlingen af Finanslovsforslaget for det følgende Aar ikke er tilendebragt inden Finansaarets Udgang, bør Regeringen forelægge for Rigsdagen og denne vedtage en midlertidig Finanslov saalydende: »Indtil Finansloven for Finansaaret . . . er given, dog ikke udover to Maaneder, bemyndiges Regeringen til at opkræve de ved de bestaaende Love hjemlede Skatter og andre Statsindtægter samt til at afholde de til Statshusholdningens Førelse nødvendige Udgifter, dog at Beløbene af de enkelte ved den sidste Finanslov bevilgede ordentlige Udgifter ikke overskrides, og at der til Foranstaltninger, som ligger udenfor den regelmæssige Statsforvaltning, kun kan gøres de Udgifter, som er fornødne for at holde allerede paabegyndte Arbejder i Gang, og ikke ud over de hertil tidligere bevilgede eller dog ved de tidligere Bevillinger til Arbejdernes Fortsættelse i det vedkommende Finansaar forudsatte Beløb.

2) Ved Behandling af de af Regeringen i Medfør af Grundlovens § 25 for Rigsdagen forelagte foreløbige Love iagttages, at der, naar en saadan Lov ikke bliver forkastet af det Ting, for hvilket den er forelagt, gives det andet Ting Lejlighed til inden den paagældende Rigsdagssamlings Slutning at træffe sin Afgørelse med Hensyn til samme.

3) Hvert af Rigsdagens Ting forbeholder sig sin Stilling til og Folketinget sin Ret til at gøre Ansvar gældende med Hensyn til Spørgsmaalet om Befæstningsanlægene om København — et Forbehold, der overhovedet gælder alle ad provisorisk Vej trufne Foranstaltninger — og eventuelle Bevillinger,

der staaer i Forbindelse med de nævnte Anlæg, er derfor kun at betragte som Udtryk for, at disse Anlæg nu en Gang er til Stede.

4) Idet Rigsdagen udtaler, at Forsvarsvæsenets Ordning kun sker med det Maal for Øje at værges os mod Angreb og at værne om vor Neutralitet under Sammenstød mellem andre Magter, opfordres Regeringen til ved gunstig Lejlighed at søge denne vor Neutralitet almindelig anerkendt og respekteret.

I Samtalen med Steffensen fremførte Bojsen paany Kravet om Nedsættelse af de militære Udgifter. Den 3. Marts fortalte Bojsen Sofus Høgsbro, at han og Steffensen var blevet enige om et Forlig. Det omfattede Hærloven, Jernbaneloven og Finansloven. Højre skulde udlevere Folketinget Provisorierne til fri Behandling, og begge Ting skulde vedtage visse Regulativer for Varigheden af fremtidige provisoriske Love. Derimod indeholdt det intet om Ministeriets Tilbagetræden. Høgsbro vilde dog ikke gaa med til et Forlig, naar Rigsretten ikke blev omdannet.²²

I Vejle Amts Folkeblad fremsatte Th. Nielsen Venstres Forligsbetingelser. De drejede sig kun om Udleveringen til Folketinget af de prov. Love og en Rigsdagsbeslutning, som umuliggjorde fremtidige Provisorier. De Foranstaltninger, som ikke kunde slettes ud: Fæstningen, Jernbanen til Ribe, Frilageret i København, Latinskolen i Aalborg m. m. skulde blive staaende.²³

Indenfor Venstres Delegation havde der været Uenighed, om man skulde forlange Ministeriets Dimission eller ikke. Alle Venstreførerne fra Bojsen til Brandes og Hørup havde jo i de sidste Aar Gang paa Gang erklæret, at Striden ikke længere gjaldt Parlamentarismen og Personerne. Der var heller ingen, som ikke anerkendte deres Dygtighed og fulde Hæderlighed. Alligevel maatte Spørgsmaalet trænge sig paa — af Hensyn til Vælgerne — nu man stod overfor det store Skridt. Ministeriets Fald skulde gerne være den Mundsmag af Provisorienederlag, som fik Befolkningen til at sluge Forliget uden større Ubehag. Delegationen paalagde derfor Bojsen at orientere sig om Muligheden herfor i en Samtale med Estrup. Denne fandt Sted den 24. Marts (1893).

*

Estrup havde hidtil staaet som den kolde, værdige »Observatør« til Forligsforhandlingerne, men af Nellemann loyalt holdt à jour med disses Gang. Han var tilfreds med Venstres Forhandlingsvenlighed i Folketinget, men har næppe haft større Tillid til Muligheden af et afsluttende Forlig paa acceptable Vilkaar endnu paa dette Tidspunkt.

Da Steffensen forelagde ham Bojsens 4 Punkter, svarede han, at Højre vel burde bygge en gylden Bro for Venstre, men ikke en saadan, som det kunde marchere over med flyvende Faner og klingende Spil. Man skulde vogte sig

for at gaa ind paa noget, som kunde føre til Splittelse af Højre ved at give »J. Scavenius og Comp.« Føje til at sige, at Ministeriet havde svigtet Partiets Program — og altsaa ikke paa »en Hærlov, der medførte en varig Svækkelse af den mobile Hær, overhovedet ikke paa en Hærlov, som Krigsministeren erklærede ikke at kunne tage Ansvar for at gennemføre«.

Mødet med Bojsen den 24. Marts i Folketingets Ministerværelse forløb saaledes — efter Bojsens Optegnelser:²⁴ Bojsen meddelte, at Fællesudvalget om Finansloven var kørt fast paa Hærloven. Han vilde dog gøre alt, hvad han formaaede, for at det, der var naaet af Tilnærmelse i de sidste Aar, ikke skulde tabes, og spurgte, om Estrup ikke kunde anvise en Udvej?

Denne erkendte det ønskelige i, at alle Kræfter bragtes til at arbejde enigt overfor de Bevægelser, der rørte sig i Europa. Københavns Fæstning ansaa han for den eneste Garanti for vor Neutralitet. Da Samtalen var ved at ebbe ud, rejste Estrup sig og stod et Øjeblik tavs med Øjnene heftet paa Loftet. Bojsen skriver:²⁵ Der var øjensynlig noget, som han maatte overvinde sig selv til at sige. Jeg mærkede det og blev staaende. Da udbrød han (uden at tage Øjnene fra Loftet): Sig mig nu, Bojsen, er der noget, hvormed jeg som Ministeriets Chef kunde bidrage til at skaffe en Løsning? Denne Vending kom ganske bag paa mig, da jeg desværre var ubekendt med Forudsætningen« ... Bojsen svarede: »Ja, naar De spørger mig saaledes, skylder jeg Dem et Svar i fuld Oprigtighed. Jeg har bestræbt mig for at holde det parlamentariske Spørgsmaal ude af denne Forhandling — og jeg berører det kun, fordi De spørger saaledes. Ja, Ministeriet kan utvivlsomt gøre noget for at lette en Løsning — Det kan gaa sin Vej, afbrød han mig — Det behøver vist ikke at udtrykkes saaledes, fortsatte jeg, men ganske vist vilde en Anvisning derpaa give Udsigt til en fremtidig Udvikling i et bedre Spor. Han gav sig atter udførligt til at forklare sin Stilling. Han havde forlængst haabet at kunne blive fri, men, som en Mand engang havde sagt til ham: »Deres Modstandere vil nok sørge for, at De ikke kan slippe.« Hvis et Ministerskifte stilledes i Forbindelse med Finansloven, saa vilde Højre anse det for et Nederlag i Hovedsagen. Forøvrigt saa han sin Styrke i at være konsekvent og holde fast ved, hvad han en Gang havde sagt. Han havde tidligere ytret, at han gerne vilde vige, hvis nogen bedre kunde klare Sagerne.« Samtalen gled derpaa ind paa den fra England indførte, »misforstaaede« Parlamentarisme, og Estrup sluttede med at sige Bojsen Tak for Mødet og en Beklagelse over, at der ikke var fundet nogen Løsning.

Dette Billede af Estrup giver Indtryk af den Kamp, som foregik i hans Indre — Kampen mellem Lyst til Fred med Villighed til at bringe Ofre, men ogsaa Betænkkeligheden ved at give frit Løb for Ideer, som kunde sprænge 66-Grundlovens Rammer for den konstitutionelle Udvikling.

Han følte uden Tvivl, at Systemets konservative Støtte ikke i det lange Løb

vilde være stærk nok til at bringe det uskadt ud af Striden. Indenfor Højre og selv indenfor Ministeriet var Standpunkterne jo allerede vigende overfor Oppositionens Pres. Før eller senere maatte Skansen opgives.

Efter at Nationalliberalismen saa godt som var forduftet, udgik Højres Svag-
hed navnlig fra den Godsejerklike, som samlede sig om Greverne Frijs og Ahle-
feldt — de senere Frikonservative —, nu suppleret med Kammerherre Skeel
til Birkelse, der var Svigerfader til Estrups næstældste Søn. For dem var Maalet
stadig en Agrarsammenslutning mellem de store og smaa Bønder. Højre kunde
saa altid blive et rent Byparti, bestemt af de voksende Byerhvervsinteresser.
Først maatte dog Forliget i Orden. Naar det var sket — naar den parlamen-
tariske Strid, paa hvilken Højre var blevet til, var lykkelig afsluttet, saa var
der ikke længere Brug for Estrup.

*

For at faa Forligsforhandlingerne til at glide, ønskede ogsaa de forligsven-
lige Højremænd et Løfte fra Estrup om at træde tilbage, naar Forhandlingerne
var afsluttet. Endog Kronprins Frederik skulde have givet denne Tanke sin Til-
slutning ved at sige til Landstingsmand, Provst Bjerre, at nu maatte Ministeriet
gaa.²⁶ Skeel paatog sig det kildne Hverv »at binde Bjælden paa Katten« uden
at ane noget om de Moderates Henvendelse, og da han søgte Estrup, var denne
netop optaget af Samtalen med Bojsen. Skeel lod sig forgæves melde og skrev
tilsidst et Brev. Rigsdagsbudet overbragte det. Estrup læste det omhyggeligt og
rev det i Stykker med den Bemærkning, at det kunde saamænd godt have
ventet; det hastede ikke saa farligt. Da han lidt efter kom ud, sagde han til
Skeel, at han overfor Bojsen havde stillet sin Afgang i Udsigt, men denne
havde ladet, som om han ikke hørte det eller ikke agtede derpaa.

Vanskelighederne var dog store, og Bojsen havde ikke lette Dage. Særlig
var den gamle Høgsbro lige uforsonlig og nægtede endog som Folketingets For-
mand at gaa til Nytaarskur hos Kongen, hvad Nellesmann frygtede for kunde
faa betænkelige Følger. Kunde man ikke faa ham afsat som Formand?²⁷

*

I Folketinget trak Finanslovbehandlingen ud. Scharling beklagede i en Tale
i Tinget den 28. Februar (1893) dette, fordi der ikke blev fornøden Tid til
Finanslovens Behandling i et Fællesudvalg, og det var dog den første Betingelse
for at naa en ordinær Finanslov. Lykkedes dette ikke i Aar, ansaa han det
for usandsynligt, at det overhovedet vilde lykkes i indeværende Rigsdags-
periode. Man maatte følgelig løbe Risikoen ved at leve paa den provisoriske
Finanstilstand Aarhundredet ud: I. C. Christensen vilde — som tidligere Berg —

nok forhandle om Finansloven, men ikke stemme for dens Oversendelse til Landstinget.

Ogsaa med Hærloven gik Forhandlingerne trægt. Venstre forlangte en Nedsættelse af det ordinære Hærbudget paa c: 300,000 Kr. — ialt en Million under det af Regeringen foreslaaede — for at kunne have noget at meddele Vælgerne til Gengæld for, at det mulig maatte anerkende Fæstningen. J. Scavenius og enkelte af Højre giĳ dog bestemt herimod og ligeledes Bahnson. Estrup holdt med ham, fordi han ikke vilde risikere, at han demissionerede eller — som han sagde — begik politisk Selvmord. Han kunde ikke svigte sin tro og mangeaarige Kampfælle.

Man var nu naaet til 15. Marts, og der var kun ringe Udsigt til, at Hærloven kunde blive færdig inden 1. April, hvis man da ikke vilde det samme Hastværksarbejde som i 1880, og det, sagde Steffensen, vilde man nødig. Men Loven var Nøglen til det storpolitiske Forlig, og baade de Moderate og mange af Højre saa gerne dette sluttet i denne Samling. Estrup mente, der var tre Udveje endnu, nemlig en midlertidig Finanslov lydende paa Bemyndigelse for Regeringen til at afholde de løbende Udgifter i 8—14 Dage, en foreløbig Finanslov for et kortere Tidsrum og endelig en Fuldmagt for Regeringen til, hvis Hærloven ikke var vedtaget inden en vis Tid, ved kgl. Anordning at foretage de Ændringer i den bestaaende Hærlov, som Fæstningen nødvendiggjorde. Intet af dette vilde Venstre naturligvis gaa ind paa.

De hemmelige Forligsforhandlinger var saaledes bristet for 5. Gang til Trods for, at Dinesen, Ingerslev og Steffensen havde gjort sig store Anstrengelser. Kort før Samlingens Slutning var Grev Frijs, Grev Chr. Moltke og Steffensen hos Estrup for at bevæge ham til at øve et Tryk paa Bahnson med Hensyn til en Nedsættelse af Hærlovens Udgifter for derved at muliggøre Forliget. Under de bevægede Forhandlinger herom udtalte Estrup, at dersom man vilde tvinge Bahnson bort, vilde han ogsaa gaa. De Herrer kunde jo saa selv tage Affaire.²⁸ Maaske har denne Trusel været alvorligere ment, end Ordene giver Indtryk af,²⁹ men i al Fald vovede de andre ikke at drive det saa vidt.

I Højre var der nogen Skuffelse og hist og her ogsaa nogen Forbitrelse over Forligets Stranding. Grev Ahlefeldt skriver,³⁰ at Førerne havde sagt Estrup deres Mening, og de Menige havde tydeligt ladet forstaa, at de var misfornøjet med Regeringen. »Berlingske Tidende« trøstede sig med en Udtalelse af Landstingets Formand om, at der var gjort »et godt Forarbejde«.³¹ »Dagens Nyheder« mente, at den saakaldte Forligstanke var kommet for tidlig til Verden, og at Offentligheden havde været for utaalmodig. Det maatte imidlertid virke slappende, naar alt foregik i Hemmelighed, og Bladet forlangte derfor større Aabenhed og Klarhed om Forhandlingerne.³²

Ogsaa Bojsen beklagede Resultatet, men opfordrede til at fortsætte Arbejdet,

hvor store Forhindringerne end var. I Fællesudvalget havde I. C. Christensens Gruppe henstillet at meddele Ministeriet, at det var Hindringen for Forstaaelse. I den Anledning udtalte Bojsen i Folketinget den sidste Dag — den 1. April: »For det første er det jo efter den Maade, hvorpaa vi have arbejdet siden 1886 let at forstaa, at vi ikke have deltaget i en saadan Henstilling, men paa den anden Side vil jeg indrømme, at jeg er enig med Dem (I. C. Christensens Gruppe) i noget — og det er, at for at vi skulde kunne naa til en saadan omfattende Forstaaelse, maa der finde et Skifte Sted; der maa finde, hvad jeg vil kalde en Adskillelse Sted mellem Fortiden og Fremtiden. Vi maa have opnaaet en saadan Sikkerhed for Fremtiden, som for os kan være betryggende. Jeg mindes et berømt Digt, der begynder saaledes:

Et Kys engang er blevet Grænsen,
der skilte For- og Fremtid ad.

Hvis man vil overføre dette paa det storpolitiske Omraade, vil jeg sige, at der hører en Overenskomst, et Møde mellem Rigsdagens to Afdelinger til, et Skifte, et Opgør, for at vi kan komme til en Adskillelse mellem Krigens Fortid og Fredens Fremtid, som er nødvendig for os. — At denne Overenskomst skulde føre til et Ministerskifte? Maaske! Jeg lægger dog større Vægt paa Systemskifte end Personskifte.« Videre udtalte han, at der var andre Veje at gaa, for Eks. en Grundlovsændring eller Forstaaelse af Grundlovens rette Anvendelse.³³

I. C. Christensen svarede, at der ikke blev noget Forlig, saa længe dette Ministerium sad ved Styret. Estrup havde kun det Haab at kunne faa Tinget længere ned endnu — at kunne ydmyge dem endnu dybere her i denne Sal (Estrup rystede paa Hovedet) — »Ja, hvis Konseilspræsidenten ikke har noget Haab om det — jeg saa, han rystede paa Hovedet — maa jeg sige, at saa er hans Taktik forkastelig.«³⁴

Overfor Vælgerne kastede baade Højre og de Moderate Skylden for de bristede Forhandlinger paa den knappe Tid. Man var begyndt for sent. Bojsen sagde saaledes i Rødkilde, at Tiden havde været utilstrækkelig. En midlertidig Finanslov kunde ikke vedtages, fordi den skulde støtte sig til en foregaaende Finanslov, men en saadan fandtes ikke. Der var Villighed nok fra begge Sider, men naturligvis maatte alt provisorisk afskaffes. Hvad Befæstningen angik, mente han dog, at der maatte tages det fornødne Forbehold under Hensyn til, hvorledes Forsvaret kunde ordnes for Fremtiden. Videre udtalte han sig imod en Grundlovsforandring paa dette urolige Tidspunkt, men derimod for at Rigsdagens to Ting fandt hinanden. Atter understregede han, at det drejede sig mindre om et Personskifte end om et Systemskifte. Sagen var vigtigere end Personen. Venstres Paastand om Nødvendigheden af Ministeriets Afgang var

lige saa ensidig som Højres om Ministeriets Forbliven.³⁵ Thom. Nielsen kaldte Venstres parlamentariske Kamp for »Juristeri«.³⁶

Højrebladene skrev,³⁷ at der var Skuffelse i langt den overvejende Del af Befolkningen over, at Forliget var strandet. Vanskeligheden havde været, at Hærlovsforslaget ikke i Forvejen var behandlet til Enighed. Derfor satte man sit Haab til næste Samling. Ved Grundlovsfesten den 5. Juni i Rosenborg Have udtalte Professor Scharling, at Højre ikke solgte Ministeriet for et Forlig. Men spurgte man, om dets Afgang da ikke vilde blive en naturlig Følge, vilde han svare, at det overlod de roligt til Kongens Afgørelse. Erfaringen havde lært dem, at Majestæten forstod at træffe det rigtige Valg.³⁸ Paa Højres Grundlovsfest i Helsingør udtalte General Thomsen, at Regeringen og Højre ikke kunde gaa ind paa et Forlig, naar der som Betingelse herfor stillede ensidige Fordringer om saadanne Indrømmelser, der vilde bringe dem til at opgive det, som de betragtede som Stridens Kerne, nemlig Bevarelsen af Forfatningens sande Karakter og Væsen og et betryggende Forsvar.³⁹

*

Nu havde Venstre aabenlyst indrømmet, at Forhandlingspolitikken havde det storpolitiske Forlig som Maal. I Sommeren 1893 rejste Bojsen om i Landet og paavirkede Stemningen. Det var ikke altid let, fordi den politiske Uvilje imod Ministeriet samt det folketingsparlamentariske Krav ved de mange Aars Agitation var hamret for urokkelig fast i Sindene. Adskillige Venstreførere, bl. a. Alberti, begyndte derfor at blive betænkelig ved at følge Bojsen videre paa hans Vej.

Paa den anden Side søgte Scavenius at stive Højre af ved en Pjece: »Om Forliget«, hvori han hævdede Forligets to Absolutter: Folketingsparlamentarismens Opgivelse og Forsvarets betryggende Ordning. Ellers var han endog villig til en Forfatningsændring med Hensyn til Rigsrettens Sammensætning. Han forudsagde en Sprængning af Partiet, hvis Dinesen og ligesindede fortsatte deres Opposition mod Krigsministerens Hærlovsforslag. Redaktør Carl Carstensen i »Nationaltidende« misbilligede Udsendelsen af Pjecen, fordi den var til Skade for Sammenholdet i Partiet.⁴⁰

Landbrugets stadig trykkende Kaar satte i Foraaret Fart i Agrarbevægelsen — Datidens L. S. Sidst paa Aaret dannedes »Agrarforeningen«, som fik 75,000 Medlemmer. Man vilde Sparsommelighed i Statsstyrelsen — ogsaa hvad Forsvaret angik — Statsstøtte til Fremme af Landbrugets Produktion og Eksport, en fordelagtigere Ordning af Kredit- og Beskatningsforhold m. m.

I mangt og meget stod Programmet saaledes Venstre nær, men i Begyndelsen var det Meningen, at Foreningen skulde være ganske upolitisk. Dette kunde naturligvis ikke gennemføres. For Eks. var Kravene om Told- og Skatterefor-

mer og om Sparsommelighed i Statsstyrelsen i allerhøjeste Grad politiske, det sidste endda højaktuelt under Forligsdrøftelserne om Hærudgifterne. Forudsætningen for Foreningens Virksomhed var politisk Fred, og den blev derfor ogsaa en meget væsentlig Støtte for Forligsmændene.

Venstre sluttede sig uden Betænkelighed til Bevægelsen for at faa Ledelsen.⁴¹ Da det ikke lykkedes, sprang det atter fra. Højre stod først reserveret, men da det saa, at dens Program var politisk moderat og ren agrarisk, sluttede en Del Godsejere sig til den i Haabet om at kunne gøre deres Indflydelse gældende. Ogsaa J. Scavenius, sagde man, pønsede paa at slaa sig op paa den. Derimod stillede Estrup sig afventende. Det samme gjorde andre Godsejere som Baron Juul-Rysensteen og Grev Danneskiold (Ulriksholm). Estrup var tilmed imod flere af Bevægelsens Programpunkter, og følgelig ogsaa mod flere fremsatte eller paatænkte, private Lovforslag i Tilslutning hertil. For Eks. vilde han — af principielle Grunde — ikke yde Driftsloaan til de kriseramte Landmænd, ikke gaa med til en Nedsættelse af Stempelafgiften, da det kun vilde betyde en Lettelse for dem, der vilde sælge deres Ejendom, og ikke lette Landbruget for de direkte Skatter (Hartkornsskatterne), fordi det blot vilde betyde »en ufortjent Gave« til de nuværende Besiddere — ikke til Landbruget som Helhed. Heller ikke vilde han hjælpe Landmændene med Toldbeskyttelse, med mindre den samlede Landbrugsrepræsentation kunde blive enig om det. Snarere kunde han tænke sig at lette Hartkornet med Hensyn til de kommunale Byrder, saafremt Landstinget vilde garantere, at det skete paa retfærdig Maade under Hensyntagen til Formue og Lejlighed.⁴² Det var bl. a. rimeligt, at Amtskommunernes Udgifter ogsaa blev dækket af de mange Handelspladser eller Smaakøbstæder, som efterhaanden havde rejst sig i Amterne.

Denne Kølighed overfor Agrarbevægelsen forøgede naturligvis Utilfredsheden med Ministeriet i mange Landmandskredse, og snart skiltes Landstingshøjre i stridende Grupper — for eller imod Agrarbevægelse og Forsvarssag — begge af økonomiske Grunde. Agrarbevægelsen naaede dog aldrig dybt ned og opløstes derfor faa Aar efter, da de gode Tider vendte tilbage.

Ved 1. Behandling af Finansloven i Oktober (1893) udtalte baade Højres og Venstres Ordførere Haabet om Forlig i Løbet af Samlingen. Der løb, sagde Bojsen, to Hovedstrømninger, som stærkt nærmede sig hinanden. Begge Venstregrupper søgte at indynde sig hos Agrarforeningen, I. C. Christensen med et Forslag om Tvangsafløsning af Tienden, Bojsen med Forslag om Skattelettelse, Oprettelse af en Hypotekbank, Nedsættelse af en Landbokommission angaaende Udstykning af Jord og Oprettelse af Husmandsbrug, andre Venstremænd med Forslag om Tvangsekspropriation af Lensgodserne til Udstykning o. s. v. Efter Nytaar fremsatte Estrup ogsaa sit Agrarforslag, om Told paa

Mel og Majs samt en Forhøjelse af Brændevinsskatten, som skulde anvendes til Lettelse for Kommunerne. Neergaard skriver, at dette Estrups Bidrag til Løsningen af Agrarproblemet var Udtryk for en fast og længe næret Overbevisning hos ham.⁴³ Det var ikke for at takkes Agrarforeningen, for han vidste, at her var Stemningen ikke for det. »Berlingske Tidende« skrev, at Estrup havde forelagt det uden Hensyn til, at det ikke var populært. Det var et Træk, »som ganske karakteriserede Estrups retlinede ideelle Betragtningssmaaade og urokkelige Karakterfasthed«.⁴⁴ Forslaget var nemlig godt, men det gik imod Venstres Frihandelspolitik og maatte derfor falde.

Fra alle Sider øvedes der Pres paa General Bahnson for at faa ham til at gaa ind paa en mindre Reduktion af Hærbudgettet. Lars Dinesen agiterede aabenlyst — til Estrups Ærgrelse — for Venstres Fordring om de 300,000 Kr.s Nedsættelse og udtalte endog, at Krigsministeren burde tvinges bort for ikke at staa i Vejen for Forliget. Estrup misbilligede, at ledende Højremænd og Ministrene deltog i Aktioner af denne Art, fordi det kunde misforstaaes som Svaghed, og det lykkedes ham ogsaa at faa Grev Chr. Moltke og Ministrene Nellemann og Baron Reedtz-Thott fra at tage videre Del i Forhandlingerne derom. Disse førtes derfor udenom Hærlovsudvalget⁴⁵ og som i 1880 hovedsagelig kun mellem Bojsen og General Thomsen, der regnedes for Modstander af General Bahnson.

Paa Højres Delegeretmøde i December gik det varmt til. Mange var betænkelige eller imod Forlig af Hensyn til Forsvaret, saaledes Kammerherre Lütichau, Ingeniør H. Hammerich o. fl. Det kom til et Opgør mellem Professor Matzen og de forligsvenlige Højremænd, som endte med, at Matzen forlod Mødet og nægtede at modtage Genvalg til Forretningsudvalget. Lars Dinesen opnaaede derefter Flertallets Godkendelse af sin Forligspolitik.

De utilfredse Højremænd kritiserede paa Delegeretmøderne, dels at Estrup ikke klart vilde angive Regeringens Stilling til Forlig, og dels at denne i enkelte Smaatilfælde havde handlet egenmægtigt uden først at forelægge Spørgsmaalene for Partibestyrelsen. Det irriterede til Gengæld Estrup — som Bojsen for Venstres Delegeretmøders Vedkommende⁴⁶ — at disse Møder havde udviklet sig til en Slags »Overrigsdag«, fortalte Dinesen, og han saa derfor helst, at man suspenderede dem. Indenfor Regeringen sagdes der at være en vis Kølighed mellem Bahnson paa den ene Side og Ingerslev, Baron Reedtz-Thott og Nellemann paa den anden.

Ved Juletid gik imidlertid Forligsforhandlingerne i Staa. Venstremændene N. J. Larsen og Bojsen samt Indenrigsminister Ingerslev og Lars Dinesen var syge, den sidste af et Hjerteranfald, som for længere Tid satte ham ud af Spillet. I Januar supplerede Regeringen sig med en ny Mand, Departementschef Hugo Hørring, der blev Minister for de fra Indenrigsministeriet udskilte

offentlige Arbejder. Først hen i Februar blussede Forhandlingerne op igen, da en af Agrarbevægelsens ivrigste Talsmænd, Venstrepolitikeren, Gaardejer Chr. Leth-Espensen fremsatte en Plan for en Reduktion af Krigsministeriets Budget ved en Begrænsning af det aarlige Antal indkaldte Værnepligtige.⁴⁷ Naturligvis svækkedes Hærens Modstandskraft en Del derved, men til Gengæld rokkedes der ikke ved det Hensyn, der ved Udarbejdelsen af Hærlovsforslaget var taget til den ved Befæstningen skabte nye, militære Situation.

Fra flere kendte Mænd Landet over modtog Bojsen Opfordringer om at gøre sit yderste for Forlig, bl. a. fra den ansete Højskoleforstander Jens Nørregaard.⁴⁸ Det opmuntrede til fortsat Arbejde. Ogsaa indenfor Højre drøftede man Mulighederne. General Thomsen havde hele Sommeren arbejdet paa et Hærlovsforslag og i samme Anledning ogsaa besøgt Bojsen paa Rødkilde, men uden større Resultat. Hen paa Efteraaret havde han forelagt det for Krigsministeren, som stillede sig imødekommende overfor det. Dermed mente han at have Udtryk for Regeringens Stilling. Et Udvalg bestaaende af ham, Greverne Frijs og Moltke samt General Hedemann fik derefter det Hverv at sondere Stemningen i Folketinget.

I Begyndelsen af Marts meddelte General Thomsen, at han og Bojsen nu var blevet enige om Hærloven — delvis paa Grundlag af det af Gaardejer Leth-Espensen skitserede. General Bahnson erklærede sig tilfreds, men Bojsen tog det Forbehold, at han kun gik med til Forslaget som Led i et politisk Forlig.

En af de værste Anstødssten for Forliget var saaledes bragt ud af Verden, idet Regeringen jo allerede tidligere havde erklæret sig villig til at afvikle Gendarmeriloven. Men var det nok til, at Bojsen kunde faa sine Folk med paa det Grundlag? Nellemann skrev til den syge Lars Dinesen, at det syntes, som en Del af de Moderate vilde komme med yderligere Fordringer enten af storpolitisk eller agrarisk Natur. Det var navnlig Præsidenten for Agrarforeningen, Godsejer, Kammerherre Sophus Barner, som satte dem op til nye Krav. Forkastedes Forliget, blev det Agrarernes Skyld.⁴⁹

Drevet af det yderste Venstre begyndte nu ogsaa Bojsen at inddrage andre Spørgsmaal i Forligsbetingelserne, bl. a. Amtsskatterne. Det blev man imidlertid let enig om, men saa kom der andre Betæneligheder. Hvorledes vilde mon Regeringen stille sig efter Forliget?

Kort forinden havde Bojsen jo udtalt sit Ønske om et Systemskifte hellere end et Personskifte. Alligevel stillede han nu Kravet om en bestemt Udtalelse fra Ministeriet med Hensyn til dets Fratræden, naar man var enedes om Finansloven. En Henvendelse herom til Nellemann, som regnedes for en Tilhænger af Regeringens Afgang, bragte kun Skuffelse. I Overensstemmelse med Estrups tidligere Udtalelser hævdede denne, at skulde Ministeriet gaa, maatte

det ske paa et sagligt Spørgsmaal. Det maatte ikke kunne siges, at det var død som Følge af sine Provisorier.

Nellemann havde underrettet Estrup om sin Samtale med Bojsen, og den 10. Marts mødtes da disse til en personlig Konference. Ingen af dem havde personlige Aspirationer. Estrup længtes efter »igen at blive en fri Mand,« og Bojsen havde bestemt ladet sine Meningsfæller vide, at blev der Tale om et Venstreministerium eller om Venstremænds Optagelse i et Blandingsministerium, ønskede han ikke at komme i Betragtning. Neergaard fortæller, at Estrup ikke kom direkte ind paa Ministerspørgsmaalet, men udtalte sig i Almindelighed imod Parlamentarismen. Han havde for 19 Aar siden paataget sig Ministerstillingen for at bekæmpe den, og han havde ikke forandret Mening siden. Øjensynlig var hans Opfattelse den, at man ganske roligt skulde vedtage Finansloven og Hærloven for derefter at begynde paa en frisk, altsaa glide fredeligt ind i normale Tilstande. Saa vilde det Øjeblik komme af sig selv, hvor han kunde trække sig tilbage. Overfor en Forespørgsel af Bojsen om Muligheden af nye provisoriske Love, svarede han: »ikke uden det er nødvendigt.«⁵⁰

Bojsen opfattede dette som en Afvisning, men Steffensen fik ham dog fra at opgive det hele. Nogen Afvisning var det heller ikke. Estrup vilde blot ikke, at det fik Udseende af, at han var blevet tvungen. Han var blevet kaldet til Styret i 1875, fordi Fonnesbech havde »ladet sig købe bort«. Gjorde han nu det samme, var de mange Aars Kampe ført forgæves.

Samme Dag havde General Thomsen en Samtale med Estrup, Nellemann og Ravn, hvori han redegjorde for, at Forsvarssagens gode og snarlige Løsning maatte opgives, hvis ikke Bojsens Forligsforslag blev modtaget. Estrup blev vred, skriver General Thomsen, og mente, at Bojsen havde andre, ukendte Forslag som Betingelse herfor. Om Aftenen tog Generalen ud til Nellemann og udviklede, at Regeringen nu stod overfor to Alternativer, enten Forlig paa Basis af Bojsens Forslag og en i alle Henseender tilfredsstillende Hærlov eller fortsatte Provisorier og Forsvarssagens Løsning skudt langt ud i Fremtiden. I det første Tilfælde maatte Regeringen bringe det Offer at betragte sin Mission som endt. Ingen af Højre vilde formodentlig stille Forslag derom, men det kunde gøres ved en Erklæring om, at Regeringen nu havde bragt sin Politik til Sejr og Lovgivningen i normal Gænge. Nellemann var ikke glad og udtalte, at Alternativerne meget lignede Forholdene i 1865. Højre maatte være meget træt, naar saadanne Tanker kunde opstaa. Han indsa dog, at Tanken krævede alvorlig Overvejelse og vilde underrette Estrup.⁵¹

Dagen efter havde denne en ny Samtale med Bojsen og udtalte — mere venlig end Dagen forud —, at han som Betingelse for et Forlig ikke kunde eller vilde give noget Tilsagn om sin Afgang — alene af den Grund, at han

først maatte tale med Kongen og sine Kolleger. Kongen kunde ikke forbigaa, da han stod i Tillidsforhold til ham. Han ønskede selv et Forlig, og vilde beklage saa meget mere, om det ikke kom i Stand, som derved det Tidspunkt, hvor han kunde vente at blive befriet fra sit byrdefulde Hverv, vilde være rykket ud i en ubestemt Fremtid.

Af Hensyn til sit Parti ønskede Bojsen Regeringens Afgang, inden Agitationen før Efteraarets Landstingsvalg begyndte, fordi han daarlig kunde komme ud til Vælgerne med Hærloven vedtaget og Ministeriet siddende ind i næste Samling. Efter General Thomsens Mening drejede det sig dog mindre for ham om at faa en positiv Erklæring til officielt Brug end personlig at komme til Overbevisning om, hvorledes Regeringen vilde stille sig efter Forliget — altsaa at naa til en vis Sikkerhed for, at Partiet ikke senere kunde bebrejde ham at have handlet paa misforstaaet Grundlag. Paa den anden Side kunde Estrup heller ikke — officielt eller under Haanden — give noget bindende Løfte,⁵² fordi et saadant i Virkeligheden vilde være det samme som at sælge sig og Ministeriet.

Det var endelig heller ikke Forliget som saadant, men den gennem Forliget indvarslede Samvirken og rolige Samfundsudvikling, Estrup satte som Forudsætning for at forlade sin Post.⁵³ Han og Bojsen skiltes dog venskabeligt, og ved Afskeden sagde han, at denne Samtale maatte tjene — ikke til Forstaaelse, som kunde misforstaaes — men til en virkelig Forstaaelse af Stillingen.

Bojsen var ikke tilfreds med Resultatet af Samtalen, og hvor meget Steffensen og Grev Frijs end forsikrede ham om, at det var Estrups Hensigt at gaa af i Sommerens Løb, blev han ved sit. Der fulgte nu en Række Forhandlinger mellem de Moderate og Højre. Af Venstremænd var det særlig Bojsen, Kl. Berntsen, N. J. Larsen, H. Holm, R. Clausen og Th. Nielsen, af Højremænd Grev Frijs, A. Hage, Kammerherre Lüttichau til Tjele, Ingeniør H. Hammerich, Grev Chr. Moltke og Steffensen. Højremændene kendte Estrups Standpunkt, som han havde meddelt dem Gang paa Gang — at han selv vilde bestemme Tidspunktet for sin Tilbagetræden. Alligevel gik de nu ind i en Aktion for at tvinge ham bort. Ivrigst var Grev Frijs.

Han var den charmerende Verdensmand, elskværdig og elegant, let i Omgang med Mennesker og beundret af mange, begavet, men ubeslutsom og uklar i sit politiske Syn og lidt af en »Poseur«. Som Beundrer af den engelske Liberalisme havde han støttet Venstre, men stod alligevel i de konstitutionelle Hovedpunkter Højre nærmest. Udgaet fra store Herregaardsforhold og vidt berejst var han uvant med regelmæssigt og maalbevidst Arbejde og tillige uden systematisk Uddannelse som Politiker. Han stod Frihandelsmændene nær, men var imod de stærke Standpunkter. Derfor kunde han politisk heller ikke lide Estrup, som gengældte denne Uvilje og især efter de Frikonservatives

Optræden imod Ministeriet Sehested i Foraaret 1901. Modsætningen var dog ikke af personlig Karakter.

Grev Frijs erkendte selv sine Brist, og i Forbindelse med en vis Arbejds-skyhed var det Hovedgrunden til, at han altid vægrede sig ved at paatage sig store Hverv, som han saa ofte ansaas for selvskrevet til, for Eks. til Ministerstillinger. Faa har, som han, haft Chancer, men aldrig har han haft politisk Klarhed og Beslutsomhed til at gribe dem.⁵⁴

Størst var hans Interesse for Politik, naar der, som man siger, var Bulder paa Rigsdagen. Øjnede han da en opdukkende Opgave, hvis Løsning forekom ham forbundet med en vis Spænding, vaagnede Sportsaanden i ham — Sportspolitikeren blev han undertiden kaldt. Denne Gang gjaldt det noget saa spændende som Estrups Fjernelse. Det var ikke, fordi han selv ønskede at træde i Stedet, slet ikke, men blot fordi han ansaa Situationen som uholdbar og samtidig stillede overfor en politisk-sportslig Præstation.

Med Iver tog han Del i de følgende Drøftelser sammen med Venstre. Da han overfor Bojsen antydede Muligheden af, at Estrup ikke trak sig tilbage før efter den følgende Rigsdagssamling, altsaa i Foraaret 1895, tabte denne Modet. Forhandlingerne fortsattes dog og endte med den naive Beslutning om at lade Bojsen sende Estrup et Brev, hvori han skulde gentage sin Forudsætning om Ministeriets Tilbage træden som Betingelse for Forliget. De var alle forud sikre paa, at Estrup ikke vilde svare, men intet Svar betød en Bekræftelse, som var tilstrækkelig.⁵⁵ Brevet var dateret den 14. Marts og lød: »Saaledes som udtalt i de Samtaler, jeg i de sidste Dage har haft den Ære at føre med Ds. Exc., er jeg ganske enig med Dem i, at det vilde være i Landets velforstaede Interesse, at der gennem en politisk Overenskomst vendtes tilbage til normale Tilstande og en rolig fremtidig Udvikling. Naar jeg derfor beslutter mig til at anvende al min Kraft paa at formaa mine Meningsfæller til at samvirke til dette Maal, gaar jeg tillidsfuldt til denne Gerning i den sikre Fortrøstning, at den Forudsætning, under hvilken jeg arbejder, og som jeg har haft Lejlighed til at udvikle for Ds. Exc. mundtlig, ogsaa vil indtræde, idet jeg stoler paa, at Ds. Exc. og Højre i det hele vil finde det i Landets velforstaede Interesse, at Modstanderne af den eventuelt opstaaede Ordning efter Rigsdagssamlingens endelige Slutning ikke bliver i Stand til ved Agitation i Befolkningen at ødelægge Frugterne af Arbejdet og forstyrre det Grundlag for en rolig Fremtid, der er tilvejebragt ved de sidste Aars Bestræbelser, og som er betinget af Stemningen blandt Vælgerne. Denne Stemning kan i kort Tid forspildes. Herom har jeg ikke villet undlade konfidentielt at give Ds. Exc. Underretning.«⁵⁶

Til alles Forbavselse svarede Estrup Dagen efter: »Idet jeg takker Dem for Meddelelsen i Deres Brev af 14. ds., kan jeg kun gentage, hvad jeg i min sidste

Samtale med Dem udtalte, at jeg fuldt deler Deres Anskuelse om Ønskeligheden af en Afslutning af den politiske Strid og en Tilbagevenden til regelmæssige Tilstande; men jeg behøver vel næppe at minde Dem om, at jeg ikke som Middel hertil har stillet et Ministerskifte inden næste Samling i Udsigt.«

Denne kategoriske Tilkendegivelse gjorde Virkning. Forligsmændene stod et Øjeblik maalløse. Respekten for Estrup var saa stor, at de ængsteligt stak Følehornene til sig. Det var ikke lykkedes Bojsen at aflokke Estrup den ønskede direkte eller indirekte Bekræftelse. Han undskyldte sit Brev med, at det var sanktioneret ogsaa af Højremænd, men baade General Thomsen og Professor Scharling svarede, at det, han havde skrevet, ikke var det samme, som det, de var blevet enige om. Bojsen var fortvivlet og erklærede bestemt, at han nu vilde lade sit Forligs- og Hærlovsforslag falde.

Ogsaa Estrup syntes, at Situationen mere bar mod fortsat Krig end mod Forlig. Frit var han traadt til i 1875, og frit vilde han træde tilbage. Ethvert Forsøg paa at binde ham ved et Løfte, som kunde synes aftvunget, tirrede kun. Det lykkedes dog at forhindre et endeligt Sammenbrud af hele Forligsværket. Paa en Konference mellem ham, General Thomsen, Steffensen og Greverne Frijs og Ahlefeldt blev det besluttet at indbringe Hærlovsforslaget i Landstinget og — efter Estrups Ønske — i den samme Skikkelse, hvori Bojsen og General Thomsen var blevet enige om det. Da imidlertid Bojsen og Neergaard overfor Generalen begge erklærede dette sidste for en Krigserklæring og en Umuliggørelse af videre Forhandlinger, maatte Forslaget forskelliggøres ved at føres noget tilbage til General Thomsens oprindelige Udkast.⁵⁷

Dets Fremkomst paa Rigsdagen vakte Uro og Røre i Folketinget samt Utilfredshed blandt de Militære — fordi det ikke var tilfredsstillende. Alt syntes usikkert og vaklende.

*

Paa Initiativ af Grev Frijs kom imidlertid Forligsdrøftelserne hurtigt i Gang igen. Finansloven var færdig, og Hærloven kunde snart blive det. Nu maatte det bære eller briste. Onsdag den 21. Marts meddelte han, at han havde Grund til at tro, at man kunde formaa Estrup til at afgive en Erklæring i Tingene, som Venstre kunde føle sig tilfreds med. Greven forelagde to Udkast.

1. Det vil sikkert være i Landets velforstaaede Interesse, om vi nu kunde naa til en Løsning af den langvarige Konflikt. Jeg tilraader det saa meget mere, som en Tilbagevenden til normale Tilstande naturligvis vilde kunne befri mig fra en Stilling, som jeg af Helbredshensyn længe har ønsket at kunne forlade.

2. Jeg beklager, om Forliget skulle glippe, da jeg derved vil blive forhindret fra i en nærmere Fremtid at fritages fra mit byrdefulde Hverv.

Da Bojsen, som nævnt, daarligt kunde forhandle direkte med Estrup, blev disse Udkast drøftede paa et Møde med Niels Neergaard. Denne erklærede sig tilfreds for sit eget Vedkommende og navnlig med Udkast 2. Han indsaa godt, at en videregaaende underhaands Erklæring, saaledes som Bojsen ønskede det, var umulig at faa. Kammerherre Lüttichau lovede at forelægge den øvrige Regering Udkast 2.

Grev Frijs var bortrejst et Par Dage, men Søndag den 25. Marts Kl. 14 samledes han, Steffensen, A. Hage og Hammerich igen paa Rigsdagen. Sidstnævnte meddelte, at han gennem Kammerherre Lüttichau havde erfaret, at Ministeriet ønskede en Overenskomst, men at Estrup ikke vilde afgive nogen Erklæring udover, hvad han allerede havde sagt. Grev Frijs mente, at Venstre nok vilde slaa sig til Taals hermed. Den næste Dag udtalte Niels Neergaard, at man kunde komme udover Vanskelighederne, hvis en Del af Højre og Venstre vilde love at nedlægge deres Mandater, saafremt Ministeriet ikke var gaaet af inden den næste Samlings Begyndelse. Hammerich erklærede sig for sin Part rede til at opgive sin Rigsdagsvirksomhed, men han afviste bestemt enhver aftalt Aktion i saa Henseende, fordi det vilde have Karakteren af en Sammensværgelse imod Ministeriet. Flere af Højre var enig med ham. Grev Frijs foretrak Dannelsen af et Centrumsparti af det moderate Venstre og de forligsvenlige Højremænd, en Tanke, som naturligvis ikke var mulig at føre ud i Livet.

Paa et nyt Møde den 26. ved 15-Tiden meddelte Grev Frijs, at Ministeriet atter vilde søge direkte Forhandling med Venstre. Niels Neergaard mente det heldigere, om det blev Landstinget og ikke Venstre, som Regeringen forhandlede med. Medens han gik ud for at hente Bojsen og N. J. Larsen, aftalte de øvrige efter Forslag af Steffensen, at Landstingshøjres Bestyrelse skulde søge at faa den omhandlede Erklæring af Estrup, men at den først skulde afgives efter Forligets Afslutning. Det vilde være den behageligste Form for Estrup, og Ingerslev, hvem det i Hast blev forelagt, gik ind paa Planen.

Da Neergaard kom tilbage med Bojsen og Larsen, meddelte Grev Frijs dem, hvad der var aftalt, og det gik de med til. Han sluttede med at foreslaa, at de mellem Estrup og Bojsen vekslede Breve samtidig tilbageleveredes som uskrevne. Bojsen talte derefter om den tidligere af Neergaard berørte Nedlæggelse af Mandater. Paa et Aftenmøde, hvortil alle Forligsforhandlere var sammenkaldt, blev Steffensens Plan endelig sanktioneret.

Om Tirsdagen — den 27. — forelaa Estrups Svar til Landstingsdelegationen. Det gik ud paa, »at hvis han skulde afgive en Erklæring om Muligheden for sin Tilbagetræden, maatte han udtrykkelig paalægge de Delegerede at sige til Venstre, at den Udsigt eller endog Sandsynlighed, der havde været til Stede, for at Regeringen vilde træde tilbage i Løbet af Sommeren, ikke længere var til Stede efter Bojsens Brev til ham.«⁵⁸

Dermed var Forligsforhandlingerne bragt ud i det haabløse. General Thomsen skriver, at Forliget syntes at skulle strande paa den ene Side paa de Forhandlendes Mangel paa Mod og Bojsens Kejtethed, paa den anden Side paa Regeringen, især Estrups Overmod og Mangel paa Behændighed til at hjælpe de andre over Vanskelighederne. Hverken Nellemann eller Baron Reedtz-Thott og Ingerslev syntes at have nogen større Indflydelse paa ham eller Evne til at aabne hans Øjne for Situationen.⁵⁹

Alligevel kom Forhandlingerne uventet og pludselig i Gang igen — om paa Initiativ af Estrup selv eller Landstingshøjre, vides ikke. Overfor Baron Reedtz-Thott erklærede Estrup sig villig til en Udtalelse om, at Forliget kunde tilvejebringe politiske Organisationer, som ved at sikre en rolig Samfundsudvikling kunde give ham Udsigt til at befri ham for Stillingens Besvær. Th. Nielsen erklærede dog, at Enighed mellem Tingene var at foretrække for politiske Organisationer. Omsider lovede han at afgive følgende Erklæring i Landstinget, men bestemt ikke i Folketinget:

»Jeg kan ikke lade denne Forhandling gaa til Ende uden paa egne og mine Kollegers Vegne at udtale vor Glæde over den gode Udsigt til nu efter saa mange Aars Forløb at se en regelmæssig Finanslov komme til Stede ved gensidig Imødekommen mellem Rigsdagens Afdelinger og Regeringen, og jeg vil dertil føje, at det ogsaa for mit personlige Vedkommende i høj Grad vilde glæde mig, om et Forlig kom i Stand, da dette vilde give mig grundet Forventning om, at en Samvirken mellem Rigsdagens Afdelinger, der sikrede en rolig Samfundsudvikling, vilde bringe mig Udsigt til at befries fra min Stillingens Besvær.«

Erklæringen var i al Fald ikke noget tidsbestemt Løfte, men Grev Frijs lod forstaa, at Estrup vilde trække sig tilbage, naar Forhandlingen mellem Tingene i Løbet af April atter var kommet i god Gænge. Bojsen troede paa det, men kunde blot ikke forklare sig, hvorfor Estrup bedre kunde underskrive denne Erklæring end de tidligere redigerede. Han forstod ikke, at der i Ordnes Sammenstilling laa den rigtige Estrupske Teori, at han ikke veg for Finansloven, men for det genoprettede Samarbejde mellem Tingene. Bojsen var imidlertid villig til at anbefale Forliget paa det foreliggende Grundlag i sikker Tillid til at »der stod Mænd bag Ordene,« hvortil Grev Frijs svarede: »Ja, selvfølgelig.«⁶⁰

*

Grev Frijs spillede højt Spil. Da Estrup et Par Aar senere traf Bojsen paa Aarhusdamperen, sagde han til ham: »De har i Deres Valgkreds offentlig sagt en Ting om mig, som ikke er rigtig, nemlig at Deres Parti under Forligets Afslutning skulde have haft et Løfte fra mig om min Afgang som Minister.«

Estrup foran den af ham i 1857 opførte Dørportal paa Skafø. Fot. November 1904.

Bojsen indrømmede, at han godt vidste, at Estrup ikke havde givet dette Løfte, men han havde ment gennem Forhandling med hans ledende Partifæller i Forbindelse med hans egen Erklæring i Landstinget at have faaet Sikkerhed for, at han vilde træde tilbage i Løbet af Sommeren efter Forliget. Estrup svarede kort og studst: »Naa saadan, ja, jeg vidste nok, at der var Folk af mit eget Parti, som gik bag min Ryg i de Dage.«⁶¹

Estrup var altsaa uvidende om det Tilsagn, som Grev Frijs og de ledende af Højre havde givet Bojsen. Paa et kun foregivet Løfte gik Bojsen til sit Parti og fik fornøden Tilslutning til Forliget. Dette skete paa et bevæget Møde ude i et privat Hjem. Høgsbro vendte sig straks imod Bojsen, da Estrups Erklæring ikke betød Ministeriets øjeblikkelige Afgang. Til alles Forbavselse fulgte Alberti ham, idet ogsaa han ytrede Tvivl om, hvorvidt Ministeriet virkelig agtede at trække sig tilbage. Til disse to sluttede sig tretten andre. Alberti var holdt ude fra de indledende Forhandlinger, fordi Nellemann og Bojsen ikke kunde lide ham, og Lars Dinesen mener, at han nu hævnede sig ved at bryde ud af Rækkerne. Kl. Berntsen skriver, at han tog sin Beslutning i Skuffelse over, at Forliget ikke banede ham Vej til Ministertaburetten.⁶² Tilbage stod endnu 25 om Bojsen, saaledes at Forligets Vedtagelse i Folketinget var sikret. Paa Rigsdagen arbejdedes under Højtryk, og Agrarforeningens Medlemmer med Formanden i Spidsen var paa Færde overalt paa Rigsdagen for at stive de vaklende af.

Søndag den 1. April kom da Finansloven til eneste og sidste Behandling i Folketinget. Estrup udtalte, at han for Øjeblikket kunde indskrænke sig til at anbefale Fællesudvalgets Indstilling til Vedtagelse. »Jeg beklager selvfølgelig, at der ved denne Vedtagelse vil komme til at mangle en hel Del Bevillinger, som Regeringen vilde have sat Pris paa at faa, men Regeringen vil med Resignation finde sig i at undvære dem, naar det store Maal kun naas, at vi kunde enes om Finansloven. Imidlertid skal jeg bemærke, at denne Anbefaling giver jeg kun under den ganske bestemte Forudsætning, at man enes om Hærloven.« Han sluttede med en Beklagelse over, at dennes Vedtagelse ikke var gaaet forud for Finansloven og gentog endnu en Gang sin Forudsætning for at modtage Finansloven.⁶³

Ogsaa Bojsen anbefalede Finanslovens Vedtagelse som den eneste Udvej ud af Uføret. De vilde nu gaa en ny Tid i Møde, hvor Grundloven ikke kun var et tomt Ord. Nu gjaldt det Landets Fred, Vel og Fremtid.

Fra Bergianerne, Hørupperne og Socialdemokraterne lød naturligvis vrede Ord. Det var ikke et Forlig, sagde I. C. Christensen, men Underkastelse, et Brud med Venstres Fortid. Strenge Herrer regerer sjældent længe, sagde Ordspøget, og Provisorietiden havde nok engang faaet sin Afslutning.⁶⁴ Selv Brandes stemte imod Forliget, skønt han for ikke saa længe siden som Redak-

tør af »Politiken« var gaaet ind for en ubetinget Forhandlingspolitik, da han proklamerede: »Hvis Estrup vil forhandle, saa lad ham blive.« Nu pludselig ansaa han et »ærefuldt Forlig« som løs Tale og mente, at en Kamp altid maatte ende med Sejr eller Nederlag. Kl. Berntsen fortæller, at Brandes senere sagde til ham, at han kun havde stemt imod for ikke at skilles fra Hørup!⁶⁵ Finanslovn vedtoges med 55 Stemmer imod 44.

Edv. Brandes skrev om denne Dag: »De, som har oplevet den 1. April, vil erindre, hvor flov Dagen forløb. En Søndag Formiddag, hvor Bojsen lod Modstanderne holde nogle Taler til ud paa Eftermiddagen. Ikke et Ord, som huskedes, lød. Det eneste betydende var, at Hr. Ole Hansen og Hr. Alberti i sidste Øjeblik sprang fra og stemte imod Forliget. Men Dagen var graa og mat, fordi alle var trætte, efter at man i flere Aar havde ventet den Afslutning, som nu blot følte som selvfølgelig.«⁶⁶

I Landstinget udtalte Estrup først den samme, betingede Anbefaling for Finansloven som i Folketinget. Jørgen Pedersen ansaa den aftalte Rigsdagsbeslutning som tilstrækkelig Garanti for Fremtiden.⁶⁷ Højesteretssagfører Octavius Hansen af det radikale Venstre var ikke enig med ham og tilføjede, at en Mand, som satte en Ære i at føre sin Vilje igennem, aldrig vilde finde sig i et parlamentarisk Nederlag. Ministeriet Estrup var det lysende Eksempel. Det havde ført sin Krig igennem og gik nu ud af Kampen paa den mest glimrende Maade med fuld Sanktion for sine provisoriske Gerninger. Hvad der havde gjort det muligt for Estrup at gennemføre sit provisoriske Regimente, var den Omstændighed, at han havde begyndt med en fuld Statskasse og stadig stigende indirekte Afgifter.⁶⁸

Derpaa traadte Estrup op paa Talerstolen. Der var dødsstille i Salen. Roligt og værdigt læste han den bebudede Erklæring op,⁶⁹ og et Lettelsens Suk faldt fra Forligsmændenes Hjerter.

*

Den 2. og 3. April vedtog Rigsdagen derpaa Hærloven og forskellige Agrarlove samt den tidligere nævnte Rigsdagsbeslutning med de 4 Punkter, som skulde erstatte Grundlovsændringen, men hvis Garanti for Fremtiden var uden større Betydning og i al Fald kun laa i dens moralske Vægt — »kun et Knips i Lommen,« kaldte Estrup den til sin Søn. De provisoriske Love, som ingen længere havde den fjerneste Interesse for, blev udleveret til Folketinget. Den 2. Maj sluttede Rigsdagssamlingen.

Forliget var saaledes lovligt sluttet, om ikke med overvældende Majoritet og ikke uden Bitterhed fra Rigsdagspartiernes Yderfløje. Fra det gamle Højre lød: et slet Forlig, og fra I. C. Christensen og Brandes: Underkastelse.

Det var altsaa Moderationen, som havde gennemført Forliget — for det

forhandlende Venstre paa Bekostning af en Trediedel af sine Medlemmer. Bojsen slutter dog sin Dagbog med i Tilfredshed at notere, at hans Maal var naaet. De var bragt tilbage til Stillingen efter Forliget i 1882 og i visse Maader forbedret. Fra Højres Side var Forliget gennemført af Lars Dinesen, General Thomsen, Steffensen, Grev Frijs og Baron Reedtz-Thott.

Venstremanden, den senere Geheimekonferensraad Hagemann gratulerede General Thomsen til Forliget. Han beundrede Højre, fordi det havde kunnet lade være med at hovere over Sejren og indrømmede, at det fortjente den, fordi det helt igennem havde vist sig som det klogeste Parti. Han syntes, at hans egne Meningsfæller havde været nogle Klodrianner og derfor fortjente at blive slaet.⁷⁰

Estrup havde fast og maalbevidst ført sin Politik til Ende. Den samme Bølge, som i saa mange Aar havde truet med at skylle ham bort, skrev »Berlingske Tidende«, havde nu baaret ham fredeligt i Havn. Venstre havde gjort udstrakte Indrømmelser. Kongens Ret og de to Tings Ligeberettigelse var hævdet, Folketingsparlamentarismen opgivet, Fæstningen anerkendt, omend mod en Forringelse af Hærloven, altsaa alt det, han havde kæmpet for.

Forliget var vel ikke en helt frivillig Beslutning fra hans Side, men, som Provst Bjerre udtalte ved Højres Delegeretmøde i December 1894, var det dog Estrup, som med Hærloven i Haanden havde givet den Respit, der kunde faas, og sat Betingelserne. Sejren var hans.⁷¹

De Moderate havde maaske ikke godkendt Højres forfatningsmæssige Standpunkter, men de havde foreløbig indstillet den folketingsparlamentariske Aktion. Det var dog stadig de samme Samfundsklasser, som stod overfor hinanden, og fik Forligsmodstanderne Flertal i Folketinget, var man lige vidt. Den senere Venstre-Finansminister Vilhelm Lassen mente dog ikke, at Venstre paany vilde vove at rejse en storpolitisk Kamp efter de mange Nederlag, det havde lidt. Men optog det alligevel Offensiven — for Eks. under Tryk af Venstrevælgerne — og sprængte Forliget, risikerede Højre intet. Det havde nemlig ikke været saa letsindig at opgive nogen af sine Skanser.⁷² Heller ikke Edv. Brandes troede, at der gaves nogen Mulighed for at genoprette Striden med Udsigt til Sejr inden for en rimelig Tid. Landstinget var for stærkt.⁷³

Ganske anderledes tilfreds var Neergaard. Han mente, at Rigsdagsbeslutningen gav den tilstrækkelige, ønskede Garanti. Ved Forliget havde begge Parter strakt sig til det yderste uden at svigte deres principielle Standpunkter fra Konfliktsaarene. Kun paa et Punkt havde Regeringen maattet bøje sig, idet den gamle Ordlyd for en midlertidig Finanslov atter var blevet anerkendt. Ved dens Hjælp vilde der blive Tid nok til at opnaa Overenskomst om Finansloven.⁷⁴

J. Scavenius kaldte Forliget usselt og elendigt, utilfredsstillende baade forfat-

ningsmæssigt og forsvarpolitisk. De lange Forligsförhandlinger, skriver han, »blev fört paa en skjult, alt andet end aaben og ærlig Maade«. ⁷⁵

Han var egentlig slet ikke konservativ af Sind — nærmest liberal, men i Forsvarssagen var han »plus royal que le roi«. Sammen med sin gode Ven, Redaktör C. Carstensen, var han Talsmand for det stærkest mulige Forsvar, og de havde i disse Dage virket saa ivrigt imod Reduktionerne paa Hærbudgettet, at de begge var blevet ilde set i det forligsvenlige Højres Kred. Hans Ide var »do ut des« Politiken, d. v. s. en Politik, hvor der blev givet noget for noget. Han havde ogsaa — uafhængigt af Lars Dinesen og de andre — anbefalet Ministeriets Afgang, fordi han — i fuld Taknemmelighed mod Estrup for, hvad denne havde udrettet — ansaa det for heldigt, om helt nye Mænd traadte til under de nye Forhold, som Forliget førte ud i. Det udtalte han paa et Studentermøde den 11. April og tilføjede, at de, som paa Højres Vegne havde fört Forligsförhandlingerne med Venstre, havde været saa ivrige, at det blev Venstre, som havde staaet som den vragende Part, skönt de Moderate i Virkeligheden havde været lige saa ivrige efter Fred. ⁷⁶

Ved en Fest i Frimurerlogen sidst i April, skriver General Thomsen, udbragte Kronprins Frederik Kongens Skaal og udtalte sin Glæde over Forliget og sin Tak til alle, som havde ofret Tid og Kræfter paa at bringe det i Stand. Han tilføjede, at Kongen havde betragtet det som sin bedste Fødselsdagsgave.

Overalt i Landet var man i Begyndelsen ret tilfredse med, at Kampen nu var endt og Grundlaget i Orden for et regelmæssigt Lovgivningsarbejde. Den kendte, fynske Folketingsmand H. N. Nielsen skrev til Bojsen om Stillingen paa hans Egn, at der gennemgaaende var Tilfredshed. Man har jo maattet erkende, at Folketingsparlamentarismen ikke kunde vindes gennem Kamp, men kun gennem et langt, besindigt og dygtigt Arbejde. Nu skulde man først til at stile mod det Maal, som man havde troet at kunne naa i en Fart. ⁷⁷ Den radikale Erik Henriksen, der havde været rasende ved Tanken om, at der skulde gives Estrup Absolution, skriver dog senere, at Forligsdagen den 1. April 1894, naar alt kom til alt, var en honnet Dag i dansk Politik. ⁷⁸

Men naturligvis faldt det mange for Brystet, at Politikerne trods store Ord om det modsatte saa glat havde givet Estrup Decharge for Provisorierne. Det var ikke svært for Bergianerne og Høruupperne at faa Stemningen vendt flere Steder imod de troløse Moderate. I. C. Christensen erkendte dog engang langt senere overfor Neergaard, at Forliget havde staaet sig ret godt. Det, der havde ødelagt det i Folkebevidstheden, var, at Venstre ikke fik Lov at danne Ministerium. ⁷⁹

Man forstod ikke, hvorfor Estrup ikke var traadt tilbage. Ministeriet var i sin Tid traadt til som et Kampministerium, men nu var Kampen endt. Var dets Forbliven Brud paa Tro og Love? — Offentligheden anede jo intet om,

at Estrup slet ikke havde givet noget Løfte. Eller at der efter Forliget overhovedet ikke var sket nogen Henvendelse til ham om at gaa, end sige Forhandling om Sammensætningen af et nyt Ministerium.

Estrup var i Virkeligheden fuldstændig frit stillet og kunde for saa vidt roligt blive siddende, saa længe han vilde.⁸⁰ Men jo længere det trak ud, jo mere nervøse blev de Moderate. Han tilbød dem at opløse Folketinget og at udskrive nye Valg paa det friske Forlig; det vovede de ikke — »Bangebukse«, kaldte han dem. Herved fik de Radikale en hel Sommer til Agitation. Havde Forligspartiet, skrev I. C. Christensen, taget Valget i Maj 1894 i Stedet for i April 1895, havde det maaske beholdt Flertallet. Dets Tøven blev til Gavn for Oppositionen.⁸¹

Estrup vilde selv bestemme Tidspunktet for sin Tilbagetræden. Ikke engang Kongen anede noget om hans Planer. Da Majestæten den 29. Juni var i Randers i Anledning af den store Landmandsforsamling, deltog han og Kronprins Frederik i en Middag paa Skaføgaard. Ved Bordet udbragte Christian IX Estrups Skaal og erindrede om de adskillige Besøg, han siden 1860 havde aflagt paa Skaføgaard. Med Interesse havde han fulgt de Fremskridt, som Estrup havde ladet sin Ejendom blive til Del, og sluttede med at udtale Haabet om, at han, saa længe han levede, alligevel maatte have sin gamle, prøvede Raadgiver ved sin Side. Estrup svarede, at han, da Hans Majestæt havde Øje for hans Gerning her paa Skafø, turde fremføre, at han efter sin mangeaarige Gerning andetsteds nu kunde tiltrænge rolige Aar her. Da man nu maatte haabe, at vi efter dette Aars Begivenheder gik en rolig og ærlig Arbejdets Tid i Møde, troede han, at Arbejdet vilde lettes, naar en anden Mand end netop han stod i Spidsen for Regeringen. Han bad derfor Kongen om Tilladelse til at vende tilbage til Spørgsmaalet, naar Majestæten var kommet hjem til København.

Det ramte Kong Christian som et Chok. Han blev tavs, hævdede kort efter Bordet, og da hele Selskabet gik ned i Haven, satte Majestæten og Estrup sig paa en Bænk ved Søen. Her talte Konge og Minister ud med hinanden, en lang og fortrolig Samtale, hvis Indhold ingen kender. Men alle de Tilstedeværende mærkede nok alligevel, hvorom det drejede sig, og de saa, hvor ondt det gjorde Kong Christian at skulle af med sin Konseilspræsident. Han følte sig ilde og gik et Øjeblik alene op paa sit Værelse. Fru Estrup sagde senere til sin Mand: »at du kunde nænne det«, hvortil Estrup svarede, at det maatte siges.

Den 28. Juli fejredes Kronprinsparrets Sølvbryllup. Kronprins Frederik udtalte til Rigsdagsdeputationen, der med Forligsmodstanderen Høgsbro i Spidsen overbragte Rigsdagens Lykønskning, igen sin Tak til enhver, som ved sin Hjælp og sin Indflydelse havde medvirket til, at dette Forlig kom i Stand.

Baade N. J. Larsen og N. Neergaard fortæller, at en Del af Forligsstifterne samme Dag samledes i Grev Frijs's Hjem og drøftede Udsigterne. Bojsen var forbavset over, at Estrup ikke gjorde Mine til at gaa af og vilde nedlægge sit Mandat. Han haabede, at andre vilde gøre det samme. Tillige foreslog han en ny Henvendelse til Estrup, hvad Grev Frijs dog mente vilde være mere til Skade end til Gavn. Han tilføjede nogle Ord om, at Estrup maatte fjernes, om han saa skulde drives fra sin Plads.⁸² Det maa dog synes underligt, om Forligsmændene intet skulde have faaet at vide om Estrups Svar til Kong Christian paa Skaføgaard en Maaned i Forvejen. Her havde dog for Eks. den senere Finansminister, Kammerherre Chr. Lüttichau været til Stede. Ganske særlig er det uforstaaeligt, at N. J. Larsen i sine »Erindringer« kan opfatte Kronprins Frederiks ovennævnte Udtalelse som »en Undsigelsestale« mod Estrup, da han dog maatte vide, at ogsaa Kronprinsen havde været med paa Skafø.⁸³

Imidlertid havde Estrup allerede da sin Afskedsansøgning færdig, og efter Sølvbryllupsfestlighederne overbragte han Kongen den personlig paa Bernstorff Slot den 1. August. Den lød: »Allernaadigste Konge. Jeg tillader mig allerunderdanigst at genkalde i Deres Majestæts Erindring, at jeg gentagne Gange har for Deres Majestæt udtalt Ønsket om at kunne trække mig tilbage fra den mig i 1875 betroede Stilling som Konseilspræsident og Finansminister, saa snart den mangeaarige politiske Kamp var tilendebragt; og da denne nu har faaet en i al Fald foreløbig Afslutning ved Vedtagelsen af Finanslov for Aaret 1894—95 og af den nye Hærlov, tillader jeg mig herved at ansøge om, at det allernaadigst maatte behage Deres Majestæt at modtage min Demission.«

Den kgl. Svarskrivelse, dateret 7. August, lød: »Da Du, under Henvisning til, at Du alt tidligere gentagne Gange for Os har udtalt Ønsket om at kunne trække dig tilbage fra Stillingen som Konseilspræsident og Finansminister, saa snart den mangeaarige politiske Strid var tilendebragt, nu, efter at Rigsdagen har vedtaget en Finanslov for Aaret 1894—95 og en ny Hærlov, har ansøgt om, at Vi maatte modtage Din Demission, have Vi troet ikke at kunne undslaa Os for at imødekomme Dit saaledes fremsatte Ønske. Idet Vi da allernaadigst modtage Din Demission, føle Vi Trang til paany at udtale for Dig Vor varmeste og erkendtligste Tak for det Offer, Du har bragt, ved i sin Tid at følge Vor Opfordring til Dig, og endnu mere ved gennem en lang Aarrække under alvorlige og vanskelige Forhold vedblivende at staa ved Vor Side som den trofaste Støtte og Raadgiver, til hvem Vi til enhver Tid kunde se hen med den fuldeste og mest ubetingede Tillid. Vi forbliver Dig med al Kongelig Naade stedse hengiven og bevaagen.«

Ved Afskeden gav Kongen ham Rang i 1. Klasse Nr. 3, d. v. s. Rang over

alle Ministre. I 1898 forærede Majestæten ham et legemstort Brystbillede af sig, malet af O. Bache; det hængte til Stadighed i Estrups Arbejdsværelse paa Skaføgaard. Derimod afslog han at modtage den ham tilkommende Pension. I hele sin Ministertid havde han uddelt henimod Halvdelen af sin Embedsgage til Fattige, der søgte ham ved Audienser, særligt som Hjælp til trængende Studerende.

I Anledning af hans Afgang blev der indsamlet Penge til Prægning af en stor, smuk Æresmedaillon i Sølv og Bronze. To Eksemplarer var af Guld, en til Kongen og en til Estrup. Paa den ene Side er afbildet hans Hoved i Profil, og udenom er indgraveret hans Navn og »Konseilspræsident 1875—94«. Paa Bagsiden staar en Genius (Tiden), der rækker en Krans. Alt er udført af Billedhugger Harald Conradsen. Omkring staar et af E. v. d. Recke forfattet Vers:

Held den, som gaar mod Tidens Strøm til Tidens eget Gavn,
Den vaagner dog engang af Drøm og kranser Heltens Navn.

Steffensen var Ordfører for den Deputation, som overbragte Estrup Medailonen. Da han udtalte, at han kom som Deputation for hans Tilhængere, indskød Estrup: »Skal vi ikke hellere sige Venner.«

Endelig udførte A. Jerndorff to legemsstore Malerier af Estrup (1895—96), hvoraf det ene blev givet til Frederiksborg, medens det andet overlodes ham selv og nu findes paa Skaføgaard.

*

Neergaard er efter alt, hvad der siden hen kom til hans Kundskab, overbevist om, at Estrup i Harme over Højres Frafald allerede om Foraaret havde besluttet sig til ikke at møde den næste Rigsdagssamling som Minister. Hverken Kronprinsens Tale paa Sølvbryllupsdagen eller Paavirkningen fra Højremænd eller Ministre havde været afgørende for ham. Han giver selv i sine »Politisk Beretning og Betragtninger« fra April 1899 (aftrykt som Bilag) sine Tanker herom. Det var hans Plan at ophæve de provisoriske Love efterhaanden og senest i 1894 for at lette Venstre Tilbagetoget. Regeringen agtede derefter at forelægge »fredelige« Finanslove, kun med de uundgaaelige Minder fra Provisorietiden, altsaa Bevillingerne til Vedligeholdelse af de provisorisk opførte Bygninger, Fæstningsværker m. m. Venstre havde i Virkeligheden tabt Spillet allerede, da det viste sig, at det ikke havde Revolutionen i Ryggen. Ved sin Brutalitet, sin kyniske Forsvarsnihilisme og sine Dumheder havde det ligefrem støttet Højre. For ikke ganske at sætte sig selv ud af Spillet, vilde det før eller senere blive nødt til at opgive Modstanden imod Vedtagelsen af

regelmæssige Finanslove, saa snart de provisoriske Love var ophævede. Kampen kunde derved afsluttes uden nogen formel Fredsslutning — altsaa blot ved Vedtagelsen af en regelmæssig Finanslov. Og alene Erindringen om Kampaarene vilde være tilstrækkelig til at afholde Venstre fra nye Forsøg paa at hævde Folketingets Enevælde.

Takket være Højres stigende Utaalmodighed efter Fred, hvorunder Venstres Forligsfordringer steg, blev Kampen afsluttet, inden hans Maal var naaet. Forliget blev derfor heller ikke tilfredsstillende for ham og de Højremænd, som formaaede at se videre. Thi selv om det i Øjeblikket kunde se ud som et Nederlag for Bergianerne og Hørupperne, kom det forbavsende hurtigt til at staa klart, at Forliget ved hans Tilbagetræden i Virkeligheden betød et ikke lille Skridt fremad mod deres Maal, Folketingsparlamentarismen. Højres Sejr var kun formel.

Han var svigtet af det Parti, som kaldte sig hans. Alt for mange i dette havde ikke skarpt nok opfattet, hvad Landstingets Hovedopgave var — den paa ethvert Punkt at tilbagevise Folketingets Fordringer om Overvægt — men ønskede større Moderation i Forholdet til de andre Partier. Eller de var trætte af Kampen og faldet i Ro i sikker Tro paa, at Venstres Opgivelse af Folketingsparlamentarismen var ærlig ment. Maaske havde nogle ogsaa mere personlige Grunde til at ønske Provisorietiden endt. For de fleste Moderate med Bojsen i Spidsen gjaldt det sikkert overvejende at faa Lovgivningsarbejdet i normal Gænge. De saa ogsaa, at skulde det lykkes, maatte det ske nu, inden det radikale Venstre og Socialdemokratiet blev for stærkt. Det var dem og den svage Del af Højre, som havde fundet hinanden.

Om sig selv skriver han: »Min Udholdenhed i Kampen skyldtes væsentlig mit Had til Masseherredømmet samt min faste Overbevisning om, at den almindelige Valgrets Ene- og Overherredømme maatte føre til Danmarks Undergang og Samfundets Opløsning. Min Fejl var, at jeg som Højres Leder havde ringeagtet og undervurderet de underminerende Kræfter og langt overvurderede, hvad der kunde ventes af Menings- og Kampfæller, naar de i Stedet for at blive ledede, skulde være de ledende.« (Ministeriet Reedtz-Thott).

*

Højre — de sidste Aar delt imellem Land og By — havde vist sig at være et for uensartet Parti. Fra det Øjeblik, Kampen mod Folketingsparlamentarismen stilnede af, løsnedes det faste Sammenhold. Klasse- og Erhvervshensynene brød frem. Begyndelsen blev gjort ved Margarinestriden, der gav Stødet til Agrarbevægelsen. Edv. Brandes skriver, at saa snart Politik fik fat i de rene Landbrugsinteresser, var mange af Landhøjre rede til at

ofre baade Ministeriet og Forsvarssagen. Medens Afstanden mellem de fri-handelsvenlige Godsejere og de beskyttelsesvenlige Handels- og Industriherrer var øget Aar for Aar, havde de store og smaa Bønder atter nærmet sig hinanden.

Videre skriver Estrup i sin »Politisk Beretning«, at »min Udtræden i 1894, efter hvad der senere er fremkommet, vistnok var et, den Gang for mig skjult Forligsvilkaar mellem det forhandlende Højre og Venstre.⁸⁴ Da jeg var kommet paa det rene med, at jeg ikke kunde gøre Nytte ved at blive, snarere Skade, fordrede jeg min Afsked og raadede, for saa vidt muligt at berøve Ministerskiftet Præget af at være parlamentarisk fremtvunget, til Dannelsen af et nyt Ministerium med Bibeholdelse af saa mange af det gamle Ministeriums Mænd, som muligt, saa at Forandringen mere fik Karakter af et Konseilspræsident- end et Ministerskifte. Af det gamle Ministeriums Mænd var desværre kun Reedtz-Thott villig til at overtage Konseilspræsidiets og kun, naar Bahnson og Goos udskødes«.

Dette sidste blev Resultatet, idet Estrup, efter hvad Marineminister Ravn senere fortalte, modsatte sig et Blandingsministerium.⁸⁵ Fem af Ministeriet Estrup fortsatte, og kun tre fratraadte, nemlig foruden Estrup kun Bahnson og Goos. Lidt Forbavelse vakte det, at Nellesmann blev, da han jo dog havde været Estrups »juridiske Samvittighed« med Hensyn til Provisorierne. I det Hele taget var de Moderate skuffede.⁸⁶ De havde dog haabet paa, at der var blevet tilbudt dem et Par Taburetter, men de vovede ikke at beklage sig for højlydt af Hensyn til Bergianerne og Hørupperne. Det var Estrup, som havde raadet til S sammensætningen af det nye Ministerium, og med hans bestemte Uvilje imod Sammenblanding af Højre og Venstre forstaaer man, at Regeringen maatte blive ren — altsaa uden Moderate.

Estrup var lettet ved at blive Regeringsbyrden kvit. Han skrev den 6. August til sin Kone: »Jeg anser det for sandsynligt, at Dannelsen af det nye Ministerium vil blive klappet og klaret i Morgen, og at jeg altsaa om et Par Dage kan vende tilbage til Skafø som fri Mand efter de 19 Aars tvungne Tjeneste. Det vilde jo være et Brud paa Embedspligten, naar jeg røbede det nye Ministeriums S sammensætning, førend det er endelig afgjort og underskrevet, men saa meget tør jeg sige, at Kongen beholder 4 af sine gamle Ministre, saa Overgangen dog bliver ret lempelig for ham.« Den følgende Dag skrev han: »Alt er i Orden, og du maa sende Vogn efter mig Torsdag Morgen. Jeg skal hilse dig fra Kongen og Dronningen. Det var tungt at tage Afsked fra de kære, gamle Mennesker . . .«. Brevet er underskrevet: »fra din egen, nu frie Mand.«⁸⁷

Den Morgen, han kom til Skaføgaard, var han lykkelig som en Ferie-dreng. Straks klædte han sig om i sit Landtøj, fik Vandstøvlerne paa og

vandrede ud i Mark og Skov. Nu kunde han tage sin gamle, elskede Ger-ning op igen.

Den eneste Bitterhed, han følte, var imod Mændene i hans eget Parti, fordi de havde svigtet ham. Psykolog var Estrup ikke, skriver Dr. Fraenkel. Han havde hele Gentleman'ens Tillidsforhold og forudsatte hos andre den samme Aabenhed, Retlinethed og Loyalitet, som udmærkede ham selv. Derfor ramte Skuffelsen ham dobbelt, og han tilgav dem aldrig.⁸⁸

I Oktober 1894 overrakte Landets 206 Højreforeninger ham en Takke-adresse for alt, hvad han havde udrettet for Landet i de mange Aar. Den var underskrevet af samtlige Bestyrelsesmedlemmer, kun ikke af Lars Dine-sen — i Vrede over at Estrup ikke var gaaet af i Foraaret!⁸⁹

Han havde lovet Kongen, at selv om han fratraadte som Konseilspræsi-dent, vilde han ikke opgive at øve sin Indflydelse paa den videre Udvikling. Han skriver selv i sin »Politiske Beretning«: »Det var min Bestemmelse at opgive al anden politisk Virksomhed ved min Fratræden som Minister⁹⁰, men jeg maatte opgive dette efter Kongens bestemte Forlangende, ligesom ogsaa Reedtz-Thott betingede sin Overtagelse af Konseilspræsidi- et af min Under- støttelse i Landstinget. Selvfølgelig kunde jeg kun yde denne, naar jeg forud kendte og var enig i hans Planer, men dette blev saa langt fra Tilfældet. Foreløbig blev han nogen Tid paa Skafø.

POLITIK EFTER 1894

Forligets Formaal var at lempe Lovgivningsvirksomheden ud over det døde Punkt, som Visnepolitik og Provisorier efterhaanden havde ført den til. Der forelaa nu et nyt politisk Grundlag, men Spørgsmaalet var, om dette kunde yde Stabilitet nok for en videre rolig Udvikling. Endnu ulmede der Had mel- lem Partierne.

Medens Bergianerne havde faaet en klog Fører i I. C. Christensen, saa det mindre lovende ud i Forligspartierne. Bojsen var ikke den Personlighed, som formaaede at holde sit Venstreflertal oppe, navnlig ikke efter at det alle- rede var formindsket med en Trediedel ved Forliget. Højres Førere, Matzen og Scharling, havde nok været fortrinlige Marchaller under Estrup, men havde ikke Autoritet nok til selvstændigt at holde sammen paa Tropperne.

Den nye Konseilspræsident, Lensbaron Reedtz-Thott, var en elskværdig og brav Mand, men langt fra i Besiddelse af Estrups Kyndighed og Fashed. Det var svært for ham at løfte Arven efter en saa fremragende Forgænger, og han indsaa det selv. Det var derfor, at han betingede sig Bistand af det tidligere Ministeriums Medlemmer.

Han var en af dem, som havde virket for Forliget og stillede sig derfor ogsaa paa det ved dette skabte Grundlag. Det gjaldt for ham — ved Udskyldelse af »de ekstreme Grupper« til begge Sider — at faa dannet et Flertal i begge Ting, med hvilket han kunde forhandle. Ved en besindig Reformpolitik haabede han at kunne vinde Venstremændene, og det var i den samme Hensigt, at han havde udskudt de mest ilde sete Navne af Estrups Ministerium, Bahnson og Goos.¹ Som gammel Højremand mente han at have Landstinget med sig, men bad dog for Sikkerheds Skyld om Estrups Støtte.

Allerede hans første Skridt var dog saa forsigtige og famlende, at Ministeriet hurtigt mistede fornøden Autoritet. Det vakte endvidere Kritik, at han slet ikke fremsatte noget Program til Ophjælp af Erhvervslivet.

Da Forslaget om Statstilskud til Husmandskreditforeningerne og Ændringer i de bestaaende Kreditforeningers Statuter den 14. Marts (1895) kom til Behandling i Landstinget, tog Estrup Ordet — for første Gang siden sin Afgang som Minister. Alle Landstingsmedlemmerne forlod deres Pladser for at komme nærmere op til Talerstolen, og under lydløs Tavshed² pointerede han skarpt og kort de to Hovedpunkter, der for ham gjorde Forslaget forkasteligt, nemlig Statsgarantien for en Del af Kreditforeningsobligationerne og den Fare for Statens udenlandske Kredit, som en saa overordentlig Forøgelse af Statsgælden i et kritisk Øjeblik kunde fremkalde. Talen begyndte: »Ja, der skulde jo ikke mindre end dette Lovforslags § 3 (Statsgarantien), saaledes som det foreligger for os her, til, for at faa mig til at overvinde min store Ulyst til at tage aktiv Del i Forhandlingerne i denne Sal. Jeg har betragtet min Tilstedeværelse her som en Fortsættelse af den Ferie, som jeg tror at kunne have Ret til at tage efter en saadan lang, uafbrudt Tjeneste, som jeg har gjort.«³

*

Folketingsvalget den 9. April 1895 blev en stor Sejr for Forligets Modstandere, der herefter talte 53 Bergianere og Høruppere samt 8 Socialister. Højre fik 25 Mandater og de Moderate 28. Resultatet betragtedes af Bergianerne som en Folkedom over Forliget, og i Højre og i Regeringen følte Nederlaget haardt. J. Scavenius mente, at Udfaldet skyldtes Skuffelse over, at det fortsatte Samarbejde mellem Højre og Det forhandlende Venstre ikke var sikret. Kort efter dannede I. C. Christensen »Venstrereformpartiet«, hvis Navn skulde tilkendegive, at Partiet samlede sig om et demokratisk Reformarbejde paa det gamle Venstregrundlag.

I Samlingen 1895—96 tog Estrup ikke Ordet en eneste Gang, men deltog i Udvalgsarbejdet, bl. a. om den nye Toldlov. I April 1896 døde Trafikminister Ingerslev. To andre Ministre trak sig tilbage, Krigsministeren, Ge-

neral Thomsen paa Grund af Sygdom og Nellesmann for at blive Direktør i Nationalbanken. Disse tre dygtige og erfarne Politikeres Afgang betød et føleligt Tab for Ministeriet.

Straks efter Valget i 1895 var der indenfor Højre opstaaet Uenighed om det heldige i fortsat Alliance med de Moderate, og denne Uenighed voksede, jo mere Partiets Opløsning skred frem under den almindelige Utilfredshed med Ministeriets kraftsløse Politik. Lars Dinesen, der atter var blevet rask, virkede energisk for at bevare Samarbejdet med Venstre, men mødte kraftig Modstand, navnlig fra Scavenius. De forligsivrige Godsejere interesserede sig lige ufortrødent for Dannelsen af det politiske Agrarparti. Splittelsen i Højre var saaledes paa Vej til at blive lige saa stor som tidligere i Venstre, efter at Estrup ikke længere var Partiets samlende Kraft.

Lensbaron Reedtz-Thott var Eksemplet paa Partiets Svaghed. Han var jo nok Højremand, men vilde gerne tækkes Oppositionen. Under Finanslovdebatten den 22. Oktober 1896 udtalte han som Svar paa en Forespørgsel af C. Hage, at Regeringen maatte betragte sin Mission som endt, dersom den Ulykke skulde overgaa Landet, at der atter indtraadte en uløselig Finanskonflikt.⁴

Udtalelsen fik den Føjelighedens ikke saa sjældne Følge, at han ganske kom i Venstres Vold. Estrup bemærkede, at han havde lagt Strikken om sin egen Hals.⁵ Højre havde allerede i Sommeren 1896 vedtaget et nyt Program, der betød et noget ændret Forhold til Ministeriet. Nu paa Delegeretmødet i December gik man et Skridt videre og valgte udelukkende Mænd af det gamle Højre ind i Forretningsudvalget.

Estrup havde længe været ked af Ministeriet og blev det navnlig nu efter Baron Reedtz-Thotts Opgivelse af Provisorietruslen. Dertil kom ved Nytaars-tid 1897 Fremsættelsen af en Bunke venstrevenlige Agrar- og Skattelove ganske udenom Højres Partibestyrelse. Alt dette kom fuldstændig overraskende for ham.⁶ Hidtil havde han støttet Baron Reedtz-Thott bedst muligt, men nu kunde han ikke længere.

Med Hensyn til Told- og Skattelovene var det lykkedes Regeringen at opnaa et Kompromis med Oppositionen i Folketinget gaende ud paa en Omlægning af det gamle, af Venstre i mange Aar kritiserede Skattegrundlag paa den Maade, at Grundskatten lettedes ved Hartkornsskatternes Overførsel til Kommunerne, og at der indførtes en Indtægts- og Formueskat. Det var netop det, som Estrup altid havde kæmpet imod. Paa et Gruppemøde sidst i Januar af Landstingets Højre traadte den nu næsten 72-aarige Mand saa ivrigt og magtfuldt op mod Regeringens Kompromis, at der vedtoges en Resolution om, at

1) Landstinget skulde staa paa sit gamle Standpunkt, at Statsindtægterne gennem Told ikke maatte forandres.

2) der maatte gives den danske Industri fornøden Beskyttelse.

3) Landstinget anerkendte Toldkommissionens udmærkede Arbejde, men ikke kunde gaa med til lavere Beskyttelse, end foreslaaet af Flertallet.

Kun det sidste Punkt mødte en Del Modstand hos Godsejerne, som ønskede Frihandel. Ved en Middag hos Grev Ahlefeldt den 12. Februar stillede Estrup sig skarpt imod Ministeriet og dets Lovforslag, som han kaldte uhyrlige og rent forkastelige. Men i det snævrere Finansudvalg udtalte han, at Landstinget hverken vilde styrte Ministeriet eller være Mægler mellem dette og Folketinget. Venstre maatte bøje sig, hvis det ikke klart og tydeligt vilde fortrænge Ministeriet. Oberst Rørdam skriver den 17. Marts i sin Dagbog om Baron Reedtz-Thott: »Vil han klare Pynten?« Næppe i Længden, selv om det skulde lykkes ham denne Gang. Rar, elskværdig Mand; men det er ikke nok.«⁷

*

Samlingen trak ud. Høgsbro og den moderate Fløj af Venstre vilde strække sig vidt af Frygt for et provisorievenligt Ministerium. En saadan Ængstelse nærrede derimod I. C. Christensen ikke, men af Hensyn til Valgene saa han dog helst, at det ikke blev Venstre, som styrtede Baron Reedtz-Thott.

Som en af dem, som havde stemt imod Forliget, var han ikke forpligtet af det. Maalbevidst videreførte han Bergs Politik, men mere realistisk og uden at bruge voldelige Midler som Visnepolitik og Finanslovnægtelse. Sindigt og klogt arbejdede han paa at befæste sin Stilling og efterhaanden at lægge mere og mere Land under sig. Saa kom nok Øjeblikket, hvor han kunde begynde at liste det folketingsparlamentariske Krav frem igen. Foreløbig manøvrerede han mesterligt og drev Ministeriet fra Indrømmelse til Indrømmelse uden Hensyn til dets venstrevenlige Holdning.

Tilbage paa Finansloven var en Divergens mellem Regeringen og Venstre paa c: 200,000 Kr. til Hæren. Tillige havde dette ved 3. Behandling indsat tre smaa Bevillinger paa de civile Budgetter paa tilsammen faa Tusinde Kroner. Baron Reedtz-Thott erklærede imidlertid ikke at kunne modtage Finansloven baade paa Grund af disse, og fordi Krigsministeren, General Schnack, fandt det uforsvarligt at slaa saa stærkt af paa Militærbudgettet.⁸ Overfor Landstinget erklærede han Beløbet for et Minimum, og da Højre forlangte, at han ogsaa skulde hævde dette, svarede han: »ja, stol paa mig, jeg staar fast.« Landstingsflertallet lovede derefter at yde ham sin fulde Støtte.

Da Lensbaron Reedtz-Thott imidlertid mærkede, at han ikke kunde faa Venstre med til Bevillingen, gik han til General Schnack, foreholdt ham Nødvendigheden af at maatte fire og meddelte ham, at Landstinget var villig til en Reduktion. Generalen, der ikke var Politiker, mente derfor at maatte bøje

sig og nøjedes med noget mindre. Først flere Aar senere fik han at vide, at det var usandfærdigt, at Landstinget havde givet Baron Reedtz-Thott noget som helst Løfte om at gaa med til en mindre Bevilling.

Dette stod uforstaaende overfor General Schnacks Eftergivenhed og mente nærmest, at det kun var, fordi han ikke forstod sig paa politiske Forhandlinger. Det vedtog derfor at staa fast dels paa det en Gang forelagte militære Budget og dels imod de tre smaa Bevillinger.⁹ Estrup skal have truet med at opgive Formandspladsen, hvis blot en eneste af Partiet svigtede i denne Sag.¹⁰

Heller ikke i Fællesudvalget kunde Partierne blive enige. Den ministerielle Højremand Aaberg prøvede den 6. April et Mæglingsforslag, hvorefter Venstre skulde forhøje Bevillingerne til Hæren med 75,000 Kr. Dette erklærede Baron Reedtz-Thott for acceptabelt, men Venstre vilde ikke strække sig til mere end 35,000 Kr., hvad ikke engang var nok til at holde de militære Værksteder i Drift.

Den 23. April gav Venstre et nyt Tilbud paa en Forhøjelse af Militærbudgettet paa 65,000 Kr. imod Genoptagelse af de tre Bevillinger samt 300,000 til Agrarformaal. Atter dette tog Baron Reedtz-Thott imod. I Fællesudvalgets Møde den 5. Maj forelaa der en Skrivelse fra ham, hvori han erklærede sig villig til at modtage den Finanslov, som Flertallet kunde blive enig om. Han gav denne Meddelelse i Ønsket om, at man kunde blive enig om en ordinær Finanslov, selv om paa »en anden Basis« og uden Hensyn til, om den blev antagelig for Ministeriet.

I Fællesudvalget diskuteredes denne lidt uklare Skrivelse. Højre heftede sig særligt ved Udtrykket »paa en anden Basis« og lod Steffensen forsøge en lidt mærkelig Manøvre. Han erklærede pludselig, at Højre var villig til at forhandle paa Grundlag af Venstres første Tilbud paa de 35,000 Kr. Det blev imidlertid mødt med en Kontramanoevre, idet Venstre udtalte, at Regeringen havde sat sig imod dette lille Beløb, og det vilde ikke forhandle paa et Grundlag, som kunde tvinge Ministeriet bort. P. G. C. Jensen konstaterede som Følge heraf, at Venstre hellere vilde beholde Ministeriet end opnaa en ordinær Finanslov sammen med Landstinget. Estrup føjede til, at Venstre altsaa ikke brød sig om en Overenskomst om Finansloven, naar den ikke kunde opnaas paa Betingelse af de stillede Forslag. Der udspandt sig herefter et heftigt Ordskifte, hvorunder Venstre foreslog en Opløsning af Landstinget. Det, erklærede Estrup, var der ikke Tid til, fordi den midlertidige Finanslov vilde udløbe forinden, og der kunde ikke udstedes mere end een saadan i hver Rigsdagssamling. Venstre og de Moderate protesterede og mente, at den kunde forlænges. Tilsidst standsede Formanden den oprækkende Strid med en Bemærkning om, at Spørgsmaalet ikke forelaa til Forhandling; naar det kom til at foreligge, maatte han dog hævde, at den midlertidige Finanslov selv-

følgelig kunde forlænges. »Heri er jeg ikke enig med Dem«, sagde Estrup, og man gik over til Dagsordenen. I. C. Christensen sluttede: »Denne Forhandling er oplysende og viser, at Rigsdagsbeslutningen (ved Forliget) forfatningsmæssigt set er uden Betydning, og at det derfor heller aldrig kunde falde Venstre ind at lægge den til Grund for sit Arbejde.«¹¹ P. G. C. Jensen udtalte, at Ministeriet havde paataget sig Mæglerens Rolle mellem de to Ting, men havde alligevel denne Gang afsluttet en Overenskomst med Folketinget uden i mindste Maade at have meddelt noget herom til Landstinget. Det havde overhovedet ikke forsøgt Mægling mellem de to Ting.¹²

Som Situationen havde udviklet sig, øjnede Alberti Muligheden for en storpolitisk Manøvre — nemlig intet mindre end med en Del af de Agrarforeningen tilsluttede Venstremænd at sprænge Venstrereformpartiet, og han fik Baron Reedtz-Thott med paa Planen. Han havde udarbejdet et nyt Finanslovsforslag og mente sikkert, at en Del af Venstre vilde gaa med ham. Baron Reedtz-Thott gik foreløbig ind paa den af Folketinget endeligt vedtagne Finanslov, men lod underhaanden Landstingsmændene Grev Frijs, Grev Ahlefeldt, Højesteretssagfører P. G. C. Jensen og flere forstaa, at de trygt kunde forkaste den i Landstinget, da han havde en anden og bedre (Albertis) i Baghaanden. Følgelig forkastede Landstinget Finansloven.¹³

Imidlertid havde I. C. Christensen faaet Nys om disse Underhaandsforhandlinger og opgav forbitret enhver Betænkelighed ved et Ministerskifte.

Baron Reedtz-Thott var dermed kørt uhjælpelig fast. Hans storpolitiske Gennembrudsforsøg var mislykket, og han stod nu med en farlig Modstander i hver Flanke. Han vovede ikke at opløse noget af Tingene, og den 11. Maj indgav han Ministeriets Demissionsbegæring.

Finansloven var officielt strandet i Landstinget. De moderate Venstreblade og en Del Højreblade, bl. a. »Berlingske Tidende« beklagede det og gav Landstinget — og altsaa Estrup — Skylden. Det var gjort for at styrte Ministeriet.¹⁴ Lidt senere skrev »Berlingske Tidende«, at Kampen havde været en Prøvesten paa Forliget — det, som skulde danne Grundlaget for en rolig Udviklingsperiode. Træt af den golde Strid forlangte Folket med Rette nye Former for vort politiske Liv, under hvilken Partistriden kunde afløses af saglig Virksomhed. Men en Ufordragelighedens Aand fortsatte. De to Ting havde ikke kunnet slaa Bro over en ringe Uenighed.¹⁵ Bojsen udtalte i Folketinget, at man sikkert skulde tilbage til Rottwits Dage, før man fandt en Regering, til hvilken Landboere havde haft saa stor Tillid.

Helt modsat skrev Hørup i »Politiken« den 10. Maj: »Hvis dette, som man maa haabe, omsider er Begyndelsen til Ministeriets Ende, saa skal det staa fast, at det hverken er Landstinget eller Folketinget, der styrter Baron Reedtz-Thott, hverken Storpolitik eller Reformer. Han falder simpelt hen

over sine egne Ben, fordi han har overset, at der er visse Grænser, som man ikke sætter sig ud over, uden at det drager Konsekvenser efter sig.« Et Par Dage efter skrev Bladet, at der over Ministeriets meget tarvelige og hjemmevævede Politik havde været noget indviklet, formummet, dobbelt og tve-tydigt, der svækkede Tilliden og forvirrede Opfattelsen af, hvad Mønstreret egentlig skulde være.¹⁶

Han var en kundskabsrig Mand, grundig, men ogsaa langtrukken i sine Overvejelser. Trafikminister Ingerslev mødte en Dag den unge Jacob Estrup paa Gaden og sagde til ham, om de dog ikke kunde faa Excellensen Estrup tilbage; det kunde ikke blive ved med Baron Reedtz-Thott — i Dag havde de siddet saa og saa mange Timer ved et Ministermøde.

Han havde heller intet gjort for at forfølge Estrups ved Forliget vundne Sejr. Tværtimod var han gaaet stik imod alt det, som denne havde kæmpet for de mange Aar — havde, som Estrup skriver, ganske savnet Begreb om, at det var Højres Hovedopgave at værne Forfatningen af 1866. Grev Ahlefeldt noterer, at de sidste Lovforslag var saa langt fra Estrups Forestilling om konservativ Politik, at man ikke maatte forbauses over, at han bekæmpede dem. Og Landstinget fulgte ham, fordi hans Udtræden vilde have betydet Højres fuldstændige Opløsning.

Grev Mogens Frijs var blevet den absolutte Modstander af Provisorier, selv om det skulde føre til Anerkendelse af Parlamentarismen. Landstinget skulde blot være det regulerende Ting.¹⁷ Derfor havde han — og Lars Dinesen — af al Kraft støttet Ministeriet Baron Reedtz-Thott. Skylden for dets Fald, skrev han, var Estrups, men han saa dog godt dets Fejl, særlig dets Mangel paa Forbindelse og Forstaaelse med Landstingets Højre.¹⁸ Ogsaa J. Scavenius var gaaet ind for dets Agrar- og Skattelove og havde dermed brudt med det gamle System. Estrup havde vel aldrig haft synderlig Tillid til sin Fætter, men i disse Aar brød det helt ud mellem dem.

*

En Del af Højre ønskede, at et Venstreministerium nu skulde forsøges — ikke fordi de derved kunde gøre sig noget Haab med Hensyn til egne Ønsker, men fordi en Fortsættelse af Højrestyret uden ad provisorisk Vej forekom haabløst. Baade C. Hage og Hørup var ivrige for det. Sidstnævnte skrev i »Politiken«, at alle Partier stod sig bedst ved at henlægge den politiske Kamp til Folketinget og lade Landstinget vende tilbage til den mere tilbagetrukne Stilling som Forfatningens Overhus — men »dette er med ærede Herrers Tilladelse, hvad man plejer at kalde Folketingsparlamentarisme.« I. C. Christensen mente dog ikke, at Tiden endnu var kommen.

Kongen tilbød Landstingets Højre at foreslaa sig et Ministerium. En Søn-

dag (maaske den 12/4) kom Kabinetssekretæren, Geheimeetatsraad Rosenstand hjem til Estrup, der imidlertid var paa Kongsdal. Om Mandagen gik han straks til Majestæten, og en eller to Dage efter blev Grev Frijs tilsagt. Denne vægrede sig dog ved at paatage sig Dannelsen af et Ministerium, »fordi man ikke kunde lægge Ansvaret for det skete fra der, hvor det laa, og over paa den Side, der havde gjort, hvad der kunde gøres, for at afværge den nuværende Situation.« Kongen bad ham da at gaa til Estrup, overfor hvem han ærligt sagde sin Mening om, hvorfor han ikke selv vilde overtage Regeringen. Samtalen fandt Sted i Estrups Hjem. Grev Frijs skriver, at han forlangte og fik den Indrømmelse af Estrup, at hans Afslag altsaa ikke var af Hensyn til egen Magelighed, saaledes som denne i Højres sidste Gruppemøde havde karakteriseret enhver Vægning ved at træde til.¹⁹ Estrup selv nægtede bestemt igen at tage Affaire, hvad Kong Christian var meget utilfreds med.²⁰ Kammerherre, Oberst Rørdam skriver, at siden Estrup dog selv havde skabt Situationen, burde han nu træde til for at bringe Orden i de forvrølede Tilstande, som Baron Reedtz-Thott havde ført det politiske Liv ud i. Denne Tanke deltes af flere andre. Den gamle Marineminister Ravn sagde et Par Dage efter i Kongens Jourværelse, at »det næsten var en Forbrydelse, saaledes som Estrup havde baaret sig ad«²¹ — vel altsaa at han ikke vilde overtage Ministeriet. Men Estrup havde tidligere sagt til Kongen, at han ikke mere vilde indtræde i en Regering hverken som Konseilspræsident eller som almindelig Minister. Han var nu 73, ikke stærk, og hans Genindtræden i Regeringen vilde blive anset som en Sprængning af Forliget og blot give Anledning til nye storpolitiske Kampe.

Han søgte at faa andre til det og henvendte sig til Grev Moltke, Professor Matzen, Lensgreve Danneskiold, Kammerherre Sehested, A. Hage og efter Kongens Ønske ogsaa til Grev Frijs, der imidlertid nu var rejst til England. Ingen vilde paatage sig Ansvaret, hvad Estrup bittert bebrejdede dem.

Valget kom herefter til at staa mellem et rent Venstreministerium eller en Rekonstruktion af det gamle. Et Venstreministerium, skriver Estrup i sin »Politiske Beretning«, vilde vistnok være langt mindre ødelæggende for Højre end en Højregering, der som Baron Reedtz-Thotts gjorde Venstres Gerning, men han vilde under alle Omstændigheder ikke være med til at tvinge den gamle Konge til at tage et Venstreministerium. En Rekonstruktion blev derfor Tilfældet, idet den tidligere Indenrigsminister Hørring overtog Konseilspræsidiets, hvorved Ministeriet nærmest fik Karakter af et Fagministerium.²² Grev Frijs bifaldt det, men Estrup næppe ganske. Han havde udtalt til Professor W. Scharling: »To Godsejere maa De have med.«²³ Der kom kun een, A. Hage, og han fortsætter i sin »Politiske Beretning«, at Hørring naturligvis var bundet til paany at fremsætte de Lovforslag, han som Indenrigs-

minister havde »vedtaget med Akklamation«. Derimod var han sikkert tilfreds med, at denne paa I. C. Christensens Forespørgsel om hans Stilling til provisoriske Love afslog at binde sig ved nogen »Haandfæstning«.

Skatte- og Toldlovforslaget fra det foregaaende Aar blev derfor ogsaa fremsat paany, og da det i November (1897) kom til Behandling i Landstinget, udtalte Estrup: »Jeg ser ikke rettere, end at Interessepolitikken er en sikker Ødelæggelse for Udviklingen af det konstitutionelle Liv.« Han ønskede vel Ministeriet Hørring alt Held med sig til at gennemføre Forslagene, men saa kun ringe Udsigt til, at det kunde lykkes, fordi den gunstige Chance var ødelagt ved den forrige Regerings Holdning. Denne havde fraveget sit eget oprindelige og med Toldkommissionen stemmende Forslag, inden det var forelagt i Landstinget, og havde endog paa et meget væsentligt og vanskeligt Punkt, nemlig om Maalet for Beskyttelse for Industrien, givet det her foreliggende Frihandelsforslag sin Tilslutning.²⁴ Han mindede om Højres gamle Standpunkt: Kompensationskrav og fornøden Beskyttelse for Industrien og ønskede en stærk Regering. Den forrige havde set sin Opgave i Mægling, men havde ikke formaaet at udføre det i Praksis.²⁵

Mange i Landstinget var stemt for at komme Ministeriet Hørring i Møde med Hensyn til Skatteomlægningen, men Estrup fastholdt sin Modstand i Overensstemmelse med det af Højre vedtagne Program. I en Tale gennemgik han Hartkornsskatternes Historie og hævdede, at skulde en Del af dem overføres til Kommunerne, maatte de i al Fald først fikseres. Det stigende Begær efter Penge i Kommunerne vilde nemlig ellers meget snart gøre den bebudede Skattelettelse illusorisk. Bedre var det, om man vilde nøjes med i Stedet for at paalægge en kommunal Bygningsafgift.²⁶

Hvad Indkomstskatten angik, sagde han, forandrede den Valgrundlaget til Landstinget derved, at den ganske forrykkede de gamle Bestemmelser om Adgang til at udøve umiddelbar Valgret til Fordel for de Rige og til Skade for Gaardmændene med 7—9 Tdr. Hartkorn. Forgældet Hartkorn vilde nemlig synke ned, medens Hartkorn, der ikke var forgældet eller hvortil der var knyttet anden Formue eller Indtægter, vilde vokse op. I 1866 havde man ikke haft nogen Anelse om Muligheden af, at et saadant Pengehensyn kunde gribe forstyrrende ind. Han advarede imod at svække Hartkornet i Forhold til Formuernes og de store Indtægters Indflydelse.²⁷

*

Estrup var dog paa ingen Maade skadefro eller hadefuld mod Baron Reedtz-Thott, kun bedrøvet over Udviklingen. Det var omtrent paa dette Tidspunkt, at han skrev sin »Politiske Beretning«, som slutter: »Det er altid sørgeligt,

naar man har arbejdet og kæmpet for det, *man hele Livet igennem* har anset som Betingelse for Fædrelandets Bestaaen og for en rolig Samfundsudvikling; og det er vel tilgiveligt, at *jeg ikke uden Bitterhed* kan se tilbage paa *det* og paa *dem*,²⁸ der i et Par Aar har ødelagt, hvad der møjsommeligt var opbygget i de mange Aar efter 1865. Dæmningen mod den almindelige Valgrets Enevælde, Landstinget af 1866, staar der ganske vist endnu, men hvor er Besætningen, der i sin Tid modig og enig forsvarede den, afviste alle Venstres Stormløb. — Svigter Højre denne sin Hovedopgave, glider vi ustandseligt ned ad Skraaplanen, hvis Stadier jeg har betegnet som: Liberalisme, Radikalisme, Socialisme, Anarkisme, og som uundgaeligt fører til en Sammenstyrtten af alt, hvad vi havde lært at agte og sætte Pris paa.«

Kort før den gamle, svagelige Lensgreve C. E. Frijs døde (i 1896) besøgte Estrup ham paa Boller. De var glade for at ses igen, og under en Køretur i Skovene bad Grev Frijs ham forblive i Landstinget og ikke at give op, som Estrup fortalte, han agtede at gøre ved Valgperiodens Udløb. I Sommeren 1898 var Grev Ahlefeldt paa Skafø, og Estrup udtalte her til ham Haabet om, at man ved at tage fat paany kunde faa Skaden udbedret. Han sagde: »Det, jeg har udført, er forhaabentlig ikke helt spildt, da det kan være Eksempel for andre.« Han var fast bestemt paa ikke at ville lade sig genvælge til Landstinget, fordi en 74-aarig Mand ikke burde paatage sig et 8-aarigt Mandat. Derimod vilde han nok lade sig udnævne til kongevalgt Landstingsmand, men ikke uden forud at forvise sig om, at »Regeringens Stilling til Skattelovene ikke var en saadan, at jeg som Landstingets Højres Fører enten maatte opgive mine gamle Principer eller stille mig i bestemt Opposition.«²⁹ Han ønskede under ingen Omstændigheder at fremkalde et Ministerskifte og derved nøde den gamle Konge til at tage et Venstreministerium.³⁰

Fra forskellig Side blev der ogsaa gjort Forsøg paa at skaffe ham et kongevalgt Landstingsmandat, og den gamle Politiker, Kammerherre T. G. C. F. de Thygeson tilbød ham sin Plads. Konseilspræsident Hørring og navnlig Justitsminister N. R. Rump ønskede dog ikke Estrup paany ind i Landstinget.³¹ Først under Ministeriet Sehested udnævntes han den 8. September 1900 til kongevalgt Landstingsmand som Afløser for selveste N. R. Rump, der var død i August. Han modtog dog ikke Udnævnelsen uden Betænkning. »Viljen til endnu at være til Nytte for Regeringen og Højres Sag«, skrev han til Sehested, »mangler ikke, men om Evnen dertil under de nuværende Forhold nærer jeg, som De ved, en beskedent Tvivl.« Kong Christian ønskede det imidlertid, og han sagde ja, men vilde ikke indtage nogen Førerstilling.³²

Fra Efteraaret 1898 deltog Estrup saaledes en Tid ikke i aktiv Politik. Ved Landstingsvalget s. A. mistede Højre to Mandater. Dertil kom Mangelen paa dygtige Førere, og stærkere og stærkere arbejdede Tanken om et Venstreministerium sig frem i politiske Samtaler og Artikler. Grev Frijs og enkelte andre virkede ivrigt for Gennemførelsen af de paany fremsatte Told- og Skattelove. Landstingshøjre drøftede dem paa et Gruppemøde først i December, men kun syv fulgte Grev Frijs, nemlig Baron Reedtz-Thott, Konferensraad Hansen, Proprietær Breinholt, Godsejer Neergaard (Løvenholm), Godsejer Rottbøll, Grev Ahlefeldt og Steffensen. For disse otte stod stadig Dannelsen af et Agrarparti og Samarbejdet med de Moderate som Maalet, og de delte ikke Matzens Ønsker om at holde fast ved Højres gamle Program i ubrydeligt Sammenhold mellem Land- og Byhøjre.

Uanset at Estrup for Tiden ikke havde Sæde i Landstinget, gik han lige levende op i Politik. Og nu han ikke længere havde Ansvar og Magten, drøftede han gerne sine Synspunkter med alle, som besøgte ham. I Januar 1900 mødtes han saaledes i København med flere af sine Meningsfæller og drøftede Situationen. Han var dybt utilfreds. Selv om Kongen naturligvis vilde vise et Venstreministerium fuld Tillid, mente han dog, at et saadant var en Fare, ogsaa fordi det sikkert vilde beholde Magten længe. Men det nuværende Ministerium kunde ikke blive, fordi det var for svagt. Tog det denne Gang imod en »barberet Puddel«, kunde det til næste Aar vente sig en Finanslov, »hvor alt Kødets var flaaet af.« Han troede ikke paa Dannelsen af et særligt Landboparti. Grev Ahlefeldt tilføjer, at han var mageløs kvik og livlig, men var blevet gammel af Udseende.³³

Hørring var træt af de mange Vanskeligheder, særlige fra Venstre, og kunde ingen Vegne komme med Skattereformlovene. I. C. Christensens vedholdende Undermineringspolitik havde virket efter sin Hensigt. Mand og Mand imellem drøftedes Mulighederne for et nyt Ministerium, men der fortæltes, at Kongen stadig nægtede at lade Venstre overtage Magten. I April 1900 kørte Ministeriet endelig fast og demissionerede. Efter Kongens Anmodning paatog den konsekvent konservative Landstingsmand, Kammerherre Hannibal Sehested til Broholm sig Dannelsen af et nyt Ministerium, der var Udtryk for Stemningen i det gamle Landstingshøjre — et Estrupsk Ministerium uden Estrup, blev der sagt. Det talte ogsaa to Godsejere, som Estrup ønskede det, nemlig foruden Konseilspræsidenten tillige Kammerherre, Baron Juul-Rysensteen til Lundbæk som Trafikminister. Ministeriet var dog indstillet paa Fred og Forsoning med de andre Partier og afgjort bestemt paa ikke at lade sig drive ud i provisoriske Finanslove for ikke at skade Forsvarssagen.³⁴ Derimod var det selv sagt imod de Baron Reedtz-Thottske Skattelove.

Dets Stilling var vanskelig fra Starten. Paa den ene Side havde det et strids-

Estrup 1898.

lystent Flertal i Folketinget bestaaende af Reformvenstre, Radikale og Socialdemokrater, som alle opfattede Sche-steds Udnævnelse som en Krigserklæring. Paa den anden Side stod et uenigt og svagt Højreflertal i Lands-tinget. Forinden Kammerherre Sche-sted sagde ja til at danne Ministerium, havde han spurgt »de otte«, om de vilde yde systematisk Opposition. Her-til havde Grev Frijs for Majoritetens Vedkommende (nemlig ikke Hansen og Breinholt) svaret: »Nej, lige saa lidt som mod nogen anden Regering, der er kaldet af Kongen.«

Den radikale Presse søgte systematisk at underminere Ministeriet ved næsten daglige Angreb. I Løbet af kort Tid blev det ogsaa upopulært, helt ind i de frikonservative Kredse, som mente Øjeblikket inde til at prøve et Venstreministerium. Forgæves søgte Kronprins Frederik at støtte det overfor Landboerne ved paa Landmandsforsamlin-

gen i Odense i Juli 1900 at bebude, at Kongen og Regeringen agtede i den kommende Rigsdagssamling at fremsætte forskellige Lovforslag til Gavn for Landbruget.

Paa Højremødet i Odense den 2. September udtalte Estrups tro Tilhænger, Kultusminister, Provst Bjerre, at det eneste retfærdige under de forhaanden værende Forhold havde været et Højreministerium, som sket var. Om dets paastaaede Mangel paa Landbovenlighed vilde han sige, at de Mænd, der savnedes, havde ikke selv ønsket hverken at indtræde i eller selv at danne Ministerium. Sagen var, at de Moderate og Agrarerne havde søgt at vinde Venstre ved at tage Afstand fra Byhøjre. Efter den Opposition, som Venstre havde rejst i sidste Samling mod Regeringen og Landstinget, havde man opgivet Tanken om et Venstreministerium. Et saadant vilde under de Forhold have været en Parlamentarismens Anerkendelse in optima forma, det fuldstændige Knæfald for den rene Talmajestæt. Der var ingen eller meget faa i Højre, som havde noget imod et Venstreministerium, men det maatte ikke komme som fremtvunget i Kraft af Tal. Partierne skulde søge at nærme sig

hinanden, saaledes at Regeringen kunde skifte mellem dem uden Skade for Udviklingen. Scavenius føjede til, at Højre af Hensyn til Forsvarssagen maatte være beredt paa at fire paa sine Principper og Meninger.³⁵

I Rigsdagssamlingen 1900—01 tilspidsedes Partimodsætningerne en Del. Bl. a. havde Estrups Udnævnelse til kongevalgt Landstingsmand yderligere vakt Venstres Mistæksomhed overfor Ministeriet — fordi den opfattedes som en væsentlig og tilsigtet Styrkelse af Højre.

Ogsaa i denne Samling blev Skattereformen det alt dominerende. Navnlig Landmændene var efter de mange strenge Aar ivrige for at opnaa visse Skattelettelser. Folketinget havde udenom Landstinget den 28. Marts 1900 nedsat en »parlamentarisk« Skattekommission. I August forelaa dennes Forslag, som ligesom tidligere gik ud paa Indførelse af en progressiv Formue- og Indtægtskat, tvungen Selvangivelse, Overførelse af en Del af Statsindtægterne til Amter og Kommuner o. s. v. Forslagene fik Tilslutning af Venstre og »de Otte« samt tillige af Scavenius og Dinesen, fordi de dermed mente at kunne bane Vej for en tilfredsstillende Ordning af Forsvaret. I Løbet af Oktober gik Forslagene uden Udvalgsbehandling gennem Folketinget til Landstinget.

Her forelagde Regeringen sit Skatteforslag i November. Det omfattede nu en moderat Indtægts- og Formueskat med en frivillig Selvangivelse og Ejendomsskyld til Afløsning af de forskellige, gamle Landboskatter. Indtægtsskatten var en Indtægtskildeskat, saaledes som den anvendtes i England.

Paa et Gruppemøde i Oktober (1900) af Landstingets Højremænd averterede Grev Frijs Partiet om, at Skattereformen mulig vilde tvinge »de otte« til at melde sig ud (H. N. Hansen havde dog allerede udmeldt sig i Juni). Baade Estrup og Matzen protesterede heftigt. Da den »parlamentariske« Kommissions Skatteforslag naaede til Landstinget, holdt Højre et nyt Gruppemøde, hvor »de otte« erklærede at ville stemme for det. Estrup svarede, at Regeringen i saa Fald maatte gaa og de tage Affaire.

Grev Frijs og Grev Ahlefeldt diskuterede dette pr. Brev de følgende Dage. Grev Frijs vægrede sig meget ved Tanken om at skulle danne et Ministerium, fordi han følte, at han ikke egnede sig til det. Han mente i al Fald, at man først skulde se at faa et Venstreministerium baade for Kongens Skyld og af Hensyn til Forbindelsen mellem »de otte« og Venstre — men først naar man havde tvunget dette til at komme med en Forsvarsplan og et Militærbudget, skulde »de otte« endeligt bryde med Højre. Da først var Tiden inde til et Koalitionsministerium.³⁶

Imidlertid udviklede Begivenhederne sig hurtigere, end ventet. Efter et heftigt Ordskitte under Skattedebatten i Landstinget den 23. November mellem Konseilspræsidenten og Grev Frijs udmeldte denne »de otte« af Højre, som derefter kun udgjorde een over Halvdelen af Tinget.

I det gamle Højre vakte dette Skridt fra »de ottes« Side (»Rebellerne«) en meget stærk Forbitrelse, og selv Kronprins Frederik kaldte det et Forræderi imod Partiet og Regeringen. Han bebrejdede dem, at de ikke havde tonet rent Flag inden Ministeriets Dannelselse. Nu var det at svigte Kongen.³⁷

Videre gik Striden om Skattelovene. Estrup saa ikke lyst paa Situationen og frygtede Højres Opløsning. Han støttede dog Ministeriet bedst muligt, stadig lige skarp og koncis i Tanke og stadig imponerende ved sin grundige Viden om statsøkonomiske Problemer. Sammen med Professor Scharling havde han udført et stort Støttee arbejde, og paa Skaføgaard findes endnu en Pakke fra denne Rigsdagssamling med Redaktioner af Lovparagrafer og Beregning af Skattetal, alt med Estrups Haand. I December udtalte han: »Man skal ikke skjule, hvad der er ens Mening om en Sag efter en Formodning om, at det ikke maatte behage det andet Ting«, for saa vilde det være »en stor Fejl ved vor Grundlov, at den har indført Tokammersystem.« Han var imod den progressive Skat paa Indtægt og Formue, men dog villig til en mindre Tillægs-skat paa Kapitalerne og anbefalede Indtægtskildebekskatningen.³⁸

I Anledning af denne Tale rettede Højesteretssagfører Octavius Hansen et heftigt Angreb paa ham i Landstinget — at dette Overhus, baseret paa Privilegier, vilde modsætte sig Reformen, som Flertallet af Folket ønskede. Det var det, Estrup vilde. Det mindede ham lidt om det kendte Drama: »Naar vi døde vaagner«. Han havde troet, at man var kommet ind paa andre Tankegange, og at det var andre Initiativer, der skulde frem, og saa kom Estrup og sagde: Bliv ved, jeg har nu vist, hvorledes jeg i en halv Snes Aar har kunnet føre Landet ud i det frygteligste Had og Forbitrelse mellem Samfundsklasserne, i provisoriske Tilstande — det har jeg formaaet, og jeg skal sige, hvorledes I skulde blive ved og gøre det igen. — Det er det, som det ærede Medlem, der vaagner fra de døde, kommer og kalder de Herrer til Kamp igen.³⁹

Som tidligere, tog Estrup denne uartige Tale med den største Ro og svarede kun: »Mine Bemærkninger skal jeg indskrænke til det, der staar i Tidende (Rigsdagstidende). Jeg har udtalt dette: Landstinget maa gennem Forhandling søge at komme til Overenskomst med Folketinget, og man skal ikke undgaa at forhandle af Frygt for, at det ikke maatte behage Folketinget at forhandle paa det Grundlag, som Landstinget vil byde.⁴⁰

I April afholdtes Folketingsvalg, og Resultatet blev et nyt Nederlag for Højre, hvis Mandater reduceredes til 8. De Moderate tabte 7, og Venstre-reformpartiet naaede op paa 76. Stillingen var herefter yderligere ubehagelig for Ministeriet.

Inden sin Hjemrejse til Skaføgaard raadede Estrup Konseilspræsident Schedt til ved Skattelovens Fremsættelse paany at staa fast paa visse Hovedpunkter, særlig Kildebeskatningen, som han betegnede som en *uundværlig*

Del af hele Skattereformen. Da den udelukkede Progression, mente han, vilde ogsaa det moderate Venstre kunne akceptere den. I et følgende Brev understreger han dette og fremhæver Betydningen af, at Regeringen indtager en fast Position, uanset om det maatte tvinge Landstinget til at støtte den eller til at gaa imod den. I det sidste Tilfælde stod det den frit for at raade Kongen til enten at opløse hele Rigsdagen eller til at søge sig nye Raadgivere til at føre Skattereformen videre. Havde Ministeriet samtidig med Skattelovene bragt Spørgsmaalet om Landbrugstold frem, vilde dette bidrage til at give Kampen et mere fagligt og et mindre personligt Præg end hidtil. Agrarinteresserne vilde være dobbelt engagerede, saa at Chancerne for en ændret politisk Kombination ved et Opløsningsvalg blev større, og Kongen vilde ved et eventuelt Valg af et nyt Ministerium blive stillet friere.⁴¹

Allerede da var Regeringen imidlertid i Opløsning. Sidst i Marts havde Trafikminister, Baron Juul-Rysensteen skrevet til Sehested om sin Demission, og i April udtalte baade Goos og Bramsen Ønsker i samme Retning.⁴² I Bladene diskuteredes alle Muligheder, og man var enig om Nødvendigheden af Ministeriets Tilbagetræden. J. Scavenius skrev en Række Artikler i Thisted Amts Dagblad i Maj (1901), hvori han slog til Lyd for et Blandingsministerium. Mest sandsynligt var et rent Venstreministerium, men vilde Højre i saa Fald danne systematisk Opposition i Landstinget? Det blev benægtet, og i al Fald vilde »de otte« ikke gøre det. Nogle mente, at Grev L. Holstein-Ledreborg vilde blive kaldet til Ministerchef. Han skulde have sagt ja paa den Betingelse, at et Par af »de otte« blev optaget i Regeringen — Grev Frijs og Grev Ahlefeldt.

En af Venstres Førere spurgte ogsaa Grev Frijs, om han eller en af hans Meningsfæller vilde være villig til at indtræde i et eventuelt Venstreministerium, hvis de blev opfordrede til det. Greven svarede hertil, at det vilde kun være muligt, efter at der var sket Henvendelse til Venstre om at danne Ministerium, og dette havde vist sig ude af Stand til at løse Opgaven alene. Ellers maatte han fraraade enhver Højremand at gøre det, da en saadan Indtræden kun vilde have til Følge, at Kongen ikke kunde høste den fulde Tak, som han var berettiget til at modtage for et Systemskifte, som vitterligt var ham en Overvindelse.⁴⁷ Hvis Venstre ikke var nødt til at bede om Assistance, vilde vedkommende Højremand heller ikke kunne stille de Betingelser, som — efter Grev Frijs's Skøn — var nødvendige for at muliggøre et længere Samarbejde.

Trods det voldsomme Pres blev Ministeriet imidlertid siddende. Nogle sagde, fordi den gamle, svage Konge lod sig vejlede af Estrup! Det var ganske forkert, da han tværtimod virkede for et Ministerskifte. Den 18. Maj sammenkaldtes Højres 120 Repræsentanter til Møde, og hvad der blev sagt paa dette,

opfordrede heller ikke Ministeriet Sehested til at fortsætte.⁴³ I Juni rejste Kongen paa sin sædvanlige Baderejse til Wiesbaden, og Afgørelsen blev udskudt til hans Hjemkomst. Denne fandt Sted den 17. Juli og to Dage efter indgav det samlede Ministerium sin Demission. Baron Juul-Rysenstein fortalte, at det navnlig var »de otte«, som havde undermineret dem bort, og dette var vist ogsaa rigtigt.⁴⁴ I al Fald havde Sprængningen af Landstingshøjre banet Vej for Systemskiftet.

Konseilspræsident Sehested klarlagde for Majestæten, at Magtens Overdragelse til Venstre ikke kunde betragtes som blot et Forsøg — det var Fremtiden.⁴⁵ Men Kong Christian fastholdt sin Beslutning om et Venstreministerium. Høgsbro skriver, at Prinsesse Marie indtrængende havde raadet Kongen til Eftergivenhed overfor Oppositionen. Navnlig efter Dronning Louises Død i 1898 havde hun haft stigende Indflydelse paa Kong Christian, fordi hun holdt meget af ham. Og netop i disse Aar var hun kommet i Forbindelse med flere af Venstrepartiets Ledere. Ogsaa Dronning Alexandra, som i Marts var i Besøg hos sin Fader paa Amalienborg, skal have raadet til et Systemskifte.⁴⁶

Resultatet blev et rent Venstreministerium Deuntzer omfattende alle Venstregrupper, Systemskiftet kaldet, hvorved Folketingsparlamentarismen, som Redaktør Ove Rode engang udtalte, fik sin formelle Anerkendelse. Højrebladene vilde dog ikke erkende dette. Grundloven gav fremdeles Kongen fri Ret til at vælge sine Ministre uden Hensyn til Folketingsflertallet, og det skete bandt ikke Monarken i Fremtiden.⁴⁸ Situationen var ikke fremtvunget ved noget parlamentarisk Krav — kun ved Træthed indenfor de konservative Kredse og ved en Mistillid til Ministeriets Personer, der deltes af »de otte« — altsaa en Situation, som i nogen Grad mindede om den i 1873—74, der førte til Ministeriet Grev Holstein-Holsteinborgs Fald. Men naturligvis lød der Jubel i Venstre. Den sidste Skanse var faldet, og Begivenheden fejredes med store Fester i Kongens Have og Grundlovstog til Kongen.

Estrup fik Meddelelse om det skete i et Brev fra Konseilspræsident Sehested. Det var, skriver Geheimeetatsraad Goos senere, utvivlsomt en Overraskelse for ham.⁴⁹ Selv om han nok havde været klar over Ministeriets mislige Stilling, ansaa han ikke et Skifte for paakrævet og beklagede, at Kongen var bøjet af for Folketingsflertallet. Naturligvis anerkendte han heller ikke, at Folketingsparlamentarismen dermed var slaaet fast, men hævdede, at her var Tale om en frivillig Indrømmelse fra Kongemagtens Side uden bindende Virkning. Han betragtede derfor i Virkeligheden ikke den Kamp, han havde ført, som tabt.

Alligevel ramte det ham haardt. Alt det, som han havde kæmpet imod, var nu lykkedes. Mænd af Bergianernes og Høruppernes Lejr havde indtaget de Pladser, hvorfra han og hans Venner havde trodset Angrebene paa Grund-

Estrup i Besøg hos fhv. Trafikminister, Baron Juul-Rysensteen paa Mundelstrup 1904.

loven. I et Brev til sin gode Ven, Dr. med. H. P. Barfod et Par Aar efter skriver han: »Den 28. Juli 1866 gaves en »modus vendi« med den almindelige Valgret. Den 11. Juni 1875 aabnedes Kampen mod den almindelige Valgrets Overmagt. Den 24. Juli 1901 opgaves Kampen, og man gav den almindelige Valgrets Magtstræb frie Tøjler. Kombineret Dumhed og Forræderi indenfor Højre gjorde det folkevalgte Ting enevældig. For mig stod det, som vort Land og Samfund var viet til Undergang.«⁵⁰

I et Interview af den unge Journalist Carl Muusmann i 1906 — først offentliggjort i 1913 — udtalte han: »Som Politiker vil jeg sige, at jeg ikke har set noget ynkeligere og mere forargeligt politisk Syn end det saakaldte Systemskifte. Naar man som Politiker har haft det Grundprincip, at den, der fremkalder Resultatet, ogsaa skal bære Ansvar for det, saa maatte man føle sig frastødt af Systemskiftet og dets saakaldte Samlingspolitik. Thi hvad samlede den Mand, som blev sat i Spidsen for det? Han samlede Personerne fra de magtsøgende Partier, men han fremtraadte ikke med noget som helst samlede politisk Program. Han blev stukket ud som en Straamand af Politikerne, og det lykkedes ham heller aldrig at gennemføre noget, inden han igen blev trukket ind af Politikerne.

Hvad jeg nu har sagt Dem, skal De ikke skrive i Morgen. Jeg hører ikke til dem, der mener, at det er Tjenerskabet, der skal skrive Herskabet Skuds-

maal, og jeg kan ikke fordrage den Form for Journalistik: Estrup siger! Men ved passende Lejlighed kan De jo skrive det. De er jo en forholdsvis ung Mand, der ikke behøver at haste saa stærkt, og saa har Deres Tid maaske alligevel ikke været spildt ved at tale med Estrup.«⁵¹

Overfor en af de nye Ministre nærrede Estrup afgjort instinktiv Uvilje, nemlig P. A. Alberti. Denne havde altid hørt til dem, som han »rystede« af sig. Engang Alberti havde forsøgt at indlede en Samtale med ham i Snaps-tinget, sagde Estrup kort efter til sin Søn: »Kan du tænke dig — han kom hen til mit Bord og begyndte at underholde mig.« Da Kronprins Frederik nu efter Systemskiftet ivrigt udspurgte ham om, hvad han syntes om de nye Mini- stre, svarede Estrup: »... og saa er der A, det er en ond Mand.«

Da Rigsdagen samledes paany i Oktober 1901, var Estrup paa Pletten og fulgte Forhandlingerne, uden dog direkte at tage nogen ledende Rolle. Men naturligvis gjorde hans stærke Autoritet sig stadig gældende blandt Højres Flertal.⁵² Der blev paa dette Tidspunkt fra en Del af Partiet gjort Forsøg paa at styrke sig ved en Udsoning med »de otte«. Grev Frijs satte sig imidlertid — om ikke ubetinget — saa dog meget bestemt imod det. Siden Ministeriet Reedtz-Thotts Dage var han øjensynlig blevet endnu mere antihøjre. Han skriver, at han ikke ønskede at vende tilbage til sit gamle Parti og underlægge sig dets Overledelse i Landstinget, saa længe Estrup havde Sæde der, og »hans Aand svævede over Vandene«. Ikke fordi han troede, man igen vilde komme ind paa Provisorier, men fordi for mange indenfor Højre vilde gøre deres til at vise, at der ikke kunde regeres uden den Slags Eksperimenter. Han frygtede for, at det vilde falde svært for den Retning, der faktisk sad til Høj- bords i Partiet, at forlade de gamle, kære Veje, og saa længe vilde der heller ikke kunne dannes en konservativ Majoritet i Tinget. Det var hans stadige Kongstanke at søge sammen med den Del af Venstre, der maatte siges at rumme konservative Ideer, og paavirke den siddende Regering til at holde sig indenfor konservative Grænser. Lod dette sig ikke gøre, maatte man und- drage den sin Støtte, og først da kunde han tænke sig igen at slutte sig til Højre.⁵³

I Sagen om Salget af de vestindiske Øer udtalte Deuntzer Ønsket om, at alle Partier i det mindste i denne Sag vilde erkende ham »som deres Uden- rigtsminister«. Øjeblikkeligt korrigerede Estrup ham med, at Rigsdagen ingen Ministre havde; kun Hans Majestæt Kongen havde sine Ministre.⁵⁴ Skatte- reformen laa fremdeles til Behandling, og Estrup gik lige ivrigt imod Ind- komst- og Formueskatten. Den tvungne Selvangivelse ansaa han for stridende

»imod en fri Mands Menneskeret«, og den stigende Skala som et Skridt i socialistisk-kommunistisk Retning.

I Samlingen 1902—03 tog Finansminister Chr. Hage Ordet imod Estrup og sagde, at hans Modstand mod den stigende Skala var den eneste væsentlige Indvending, der var fremført mod Regeringens Skatteforslag. Den var dog ikke ny, idet den havde været praktiseret i nogen Tid indenfor Københavns Kommune. Estrup svarede, at han havde forstaaet Ministeren saaledes, at han — Estrup — skulde være imod alt nyt. Dette var en Misforstaaelse. Han havde, som de fleste, Øjet fuldt aabent for det meget gode, der spirede frem af nyt, men han havde ogsaa et aabent Blik for de Giftblomster, der skød op mellem alt det grønne. Det var dem, han advarede imod — ikke det nye. Man skulde vogte sig for at vove sig ind paa Baner, som man ikke kunde se, hvor de førte hen, og som efter hans Overbevisning kunde føre til farlige Konsekvenser.⁵⁵

Interesseret gik Estrup ogsaa ind i Debatten om I. C. Christensens Kirkelove i Samlingen 1902—03 — det første forsigtige Skridt til Adskillelsen mellem Kirke og Stat. Hans personlige Forhold til det kirkelige kendes kun af hans Nærmeste. I hans unge Dage var det, som nævnt, Kierkegaards Kristendom, der havde hans Interesse. Senere beskæftigede han sig ogsaa med Martensens Dogmatik og Etik til Trods for, at han ikke brød sig om Personen, Biskop Martensen, der i sit Skrift »Socialisme og Kristendom« (1874) havde søgt ind til en positiv og forstaaende Stilling overfor den nye Socialisme. Derimod satte han overordentlig Pris paa dennes Efterfølger, den helt igennem konservative Biskop Bruun Juul Fog, og det i den Grad, at der mellem disse to udviklede sig et stille Venskab. Iøvrigt oplod Estrup sig saa lidt overfor Mennesker om sine religiøse Tanker, og det vedkom jo heller ikke hans politiske Gerning. Da en Præst engang i Provisorieaarene talte til ham om, at Vorherre nok vilde lade alt ende til det Gode for Folk og Land, svarede han kort, at efter hans Mening blandede Vorherre sig virkelig ikke ind i Politik.⁵⁶ Hans Standpunkt overfor I. C. Christensens Forslag fremgaar tydeligst af en senere Udtalelse, hvori han hævdede, at Menighedsraadsloven af 1903 havde været urctfærdig imod Præstestanden, og man skulde vogte sig for at gaa videre ad den Vej. Menighedsraadene havde faaet for stor Indflydelse i Spørgsmaal om Præsternes Ansættelse og Forflyttelse og burde egentlig kun have Betydning ved Valg til det kirkelige Udvalg. De havde slet ikke løst den Opgave at være Forløber for den Kirkeforfatning, som Grundloven havde givet Løfte om, og som han haabede vilde komme.⁵⁷ Hans Standpunkt var, at der ikke maatte lovgives stykkevis. Man maatte ordne det hele paa een Gang, saaledes at enhver fik sit, Folket, hvad det skulde have igennem Menighedsraadene, Kirken sit igennem Kirkeraad og Gejstligheden sit ved nutids-

svarende Lønningslove.⁵⁸ Løfteparagrafen i Grundloven af 5. Juni 1849 om en Kirkeforfatning blev indsat, fordi Grundlovsfædrene havde ment, at den bekendelsesløse Rigsdag ikke burde være raadende over Folkekirkens kirkelige Anliggender. Paa dette sidste blev han imødegaaet af Madsen-Mygdal.

General M. S. F. Hedemanns Død i Sommeren 1903 var den første Afgang indenfor de kongevalgte Landstingsmænd siden Systemskiftet. Fra Højres Side ønskede man den ledige Plads besat med en anden militær Sagkyndig, ikke mindst under Hensyn til den forestaaende Revision af Hærloven. Estrup var ganske indforstaaet med dette Ønske. Han ansaa det dog paa Forhaand som baade uheldigt og unyttigt at søge det fremmet ved en direkte eller indirekte Henvendelse til Kongen fra Højrepartiet, og et saadant Hverv kunde han altsaa ikke paatage sig. Det maatte selvfølgelig tilkomme Ministeriet at gøre Indstilling herom, naar Kongen kom hjem fra sin Rejse i Udlandet. Da Estrup en Maaned Tid senere besøgte Majestæten paa Bernstorff, blev Spørgsmaalet heller ikke bragt paa Bane udover, at Kongen meddelte, at han endnu ikke havde modtaget nogen Indstilling.⁵⁹ Udnævnt blev for første Gang en Venstremand, Gaardejer Jens Sørensen.

I Samlingen 1903—04 stillede han sig velvillig overfor det nye Retsplejelovforslag undtagen Nævningeinstitutionen. Den, mente han, vilde kun blive et Forsøg paa at gøre ogsaa Domsmagten afhængig af Folkeflertallet, og det vilde være til Ulykke for Landet. Det havde heller aldrig været Grundlovens Mening. Iøvrigt var det mest Finanserne, som havde hans Opmærksomhed, og han krævede stadigt en fornuftig Statshusholdning, hvor man satte Tæring efter Næring.

Under Debatten om Udstykningsloven i Samlingen 1905—06 kom han med meget væsentlige Indvendinger, som baade vidner om hans praktiske Indsigt i Landbospørgsmaal og har Bud til Nutiden. Han advarede saaledes imod Nedlæggelse af Bøndergaarde, og Udstykningen af de store Ejendomme maatte helst ske efter Lov, men bedre gennem fri Udvikling. Husmandslodderne maatte i al Fald ikke gøres saa smaa, at de paagældende ikke kunde leve af dem. Og skulde de være fri Ejere eller Statsfæstere? »Jeg er meget tilbøjelig til at tro«, fortsatte han, »at det er Folk, som ikke er Landbrugere, der sværmer for Fæste. Men vi, der have kendt Fæste i vor Levetid, vi er af den Mening, at det skal man i hvert Fald ikke fremtvinge.« Endelig henledte han Opmærksomheden paa, at man ved Udstykning af store Gaarde, der krævede stor Arbejdskraft, forringede Arbejdsmulighederne.⁶⁰

I Samlingen 1906—07 talte han flere Gange mod Toldloven og mod Lovforslaget om Ferskvandsfiskeri — i sidstnævnte Sag for at sikre Ejendomsretten imod Ekspropriationsindgreb og imod at umuliggøre Kulturfiskeriet.⁶¹

Næppe havde Venstre imidlertid sluttet Forhandlingerne om Skatterefor-
merne i Efteraaret 1903, før det tog fat paa en anden meget stor Hjertesag,
den kommunale Valglov med Afskaffelse af al privilegeret Valgret til By-,
Sogne- og Amdsraad. Forslaget blev fremsat i Efteraaret 1903.

Estrup skrev til Lensgrev Danneskiold, at han ansaa Spørgsmaalet om Højres
Stilling til den kommunale Valgrets Udvidelse for at være af afgørende
Betydning for al Fremtid. Medens man nok var berettiget til at vente, at
selv om Selvopholdelsesdriften maatte bringe Landstingets Højre til eendrægtig
at modsætte sig enhver Udvidelse af den almindelige Valgrets politiske Ind-
flydelse, var der dog kommet Udtalelser frem (for Eks. Scharling) om helt at
opgive Klassevalgene, søge Minoriteterne repræsenterede ved Forholdstalsvalg
og beskyttede ved at kræve kvalificeret Majoritet til alle vigtige Beslutninger.
Det oversaas desværre, at Forholdstalsvalget vilde give liden eller ingen
Repræsentation for Samfundets faatallige Klasser, og at ingen kvalificeret
Majoritets Beslutning kunde give den enkelte (Storskatyder) Beskyttelse mod
Udplyndring. De store Skatteydere paa Landet maatte nøjes med den Beskyt-
telse, Kommunallovens § 8 nu gav dem mod at komme til at betale 5 à 6
Gange saa meget pr. 1000 Kr. Indtægt som Kommunens mindre Skatteydere;
og enhver Appel til et paa den almindelige Valgrets Grundlag bygget Amds-
raad vilde selvfølgelig være helt ørkesløst. De store Skatteydere paa Landet
kunde roligt belave sig paa at blive saa omtrent ene om at betale den personlige
Skat til Kommunen.⁶²

Valglovsforslaget kom først til Landstinget efter det I. C. Christensenske
Ministeriums Tiltræden i 1905, og Debatten fortsattes op i Samlingen
1907—08. Grev Frijs havde stadig haabet paa den »omvendte Gaardmand«,
men da han ikke kom, mente han, at man i en moderne Stat maatte tage
Hensyn til, hvad der viste sig at være en virkelig Stemning for i Befolkningen.
Altsaa gik han med sine Frikonservative ind for den kommunale Valgrets-
udvidelse. Estrup derimod stod haardt imod og erklærede det for en slet
Lov. Da den frikonservative Rottbøll udtalte, at Estrup var den eneste af
Højre, som med nogen Ret kunde udtale sig saaledes, men at det ikke altid
gjaldt om at kræve Respekt for det bestaaende,⁶³ svarede Estrup, at han uden
personlige Hemninger havde strakt sig videre overfor København end Rege-
ringsforslaget, særlig hvad angik Kvindernes Valgret. Han fremhævede dette
for at vise, at hans Konservatisme ingenlunde blot var ubetinget at staa fast
paa det bestaaende uden at tage Hensyn til Tidernes Forandring. Det havde
hele hans hidtidige politiske Virksomhed vist ikke var Tilfældet. Hans Konser-
vatisme i denne Sag indskrænkede sig til Landkommunerne. Den foreslaaede
Valglov vilde ikke tjene Landboernes bedste — uden maaske til endelig at
gøre dem mere konservative, hvad han hidtil forgæves havde haabet paa vilde

ske. Thi selv om Gaardmændene gik til Valgurnen med Hustru og myndige Døtre under Armen, vilde de snart mærke, hvad det forslog overfor den umaadelige Vælgermasse, som denne Lov havde skabt. Han var bestemt imod at afskaffe de Højstbeskattedes særlige Valgret, hvorved disse vilde synke ned til et »impotent Mindretal« i Amsraadene.⁶⁴

I disse Aar trak Estrup sig mere og mere ud af Rigsdagslivet, fordi han følte sig politisk ensom og utilfreds med den nye Retning i sit Parti. Han skrev i Juni 1907 til K. G. Brøndsted, at den dybtgaaende Uenighed mellem ham og Højres nye Førere allerede var begyndt under Skolelovens Behandling i Begyndelsen af Aarhundredet og fortsatte i de følgende Aar i mange Sager, særlig Menighedsraadsloven og nu Kommunalloven. Men trods denne Nyorientering i Højre ændredes ikke Forholdet til de Frikonservative, og i Foraaret 1908 tørnede de alvorligt sammen om de kommunale Valglove.

I 1908 kom Albertikatastrofen, som i Forbindelse med de paafølgende Forsvarsforhandlinger slog Venstre alvorligt ned ved Valget i 1909. Derimod gik de Radikale stærkt frem paa Grund af deres antiforsvarsvenlige Stilling og iøvrigt ogsaa i Medbør af de gunstige Erhvervstider. Forsvarslovene kaldte i August 1909 den tidligere Oppositionsfører Grev Holstein-Ledreborg til Magten. Han udtalte straks i Landstinget Ønsket om at begrave de gamle Stridigheder fra Provisorietiden paa »Køkkenmøddingen« og gentog det personligt til Estrup, første Gang denne traadte ind i Tinget. Han fik Svaret: »Ja, alt dette kaster vi paa Køkkenmøddingen«.

Ved Forsvarslovenes Vedtagelse i 1909 sprængtes baade Højre og Venstre. Det første gik imod den foreslaaede Forsvarsordning med Fæstningens Nedlæggelse i 1922, men 7 af dets Medlemmer i Landstinget vedtog at undlade at stemme, hvorved de muliggjorde Lovenes endelige Vedtagelse. Sprængningen vakte betydelig Opsigt, men — efter Dannelsen af det første radikale Ministerium — heledes den i Løbet af Efteraaret. Dette var Grev Frijs utilfreds med, fordi han havde haabet paa at kunne forøge sin Gruppe med disse 7. Nu vilde Højre i Landstinget bevare sin Majoritet, om end han forudsaa dennes snarlige Reduktion. De Frikonservative vilde blive absorberet af Venstre uden at kunne gøre sig gældende paa Grund af deres Faatallighed. Den gamle og stadig levende Plan om Dannelsen af et Centrumsparti maatte han saaledes opgive. Resultatet blev et lille, samlet Højre overfor et genforenet, stærkt Venstre — altsaa omtrent som sidst i Halvfemserne. Chancerne for Konservatismen, fortsætter han, var smaa, bl. a. fordi Venstre aldrig vilde kunne bevæge sig til at samarbejde med et Parti, som bar Højrenavnet. Det var taabeligt, men det var saadan. Hvis endda Højre stod enigt, men det spændte fra radikal Doktrinarisme til forbenet Stivsind. Grev Frijs saa, som altid, pessimistisk paa Udviklingen.⁶⁵

I disse politisk forkvaklede Samlinger 1909—12 talte Estrup saa godt som ikke — udover en kort Replik i December 1911 om Regeringens Finanspolitik. Rigsdagsbibliothekar V. Elberling fortæller, at da Højre i Oktober 1910 vilde vælge Goos til Landstingets Formand, modsatte Estrup sig det. Formandens Stemme taltes dengang ikke med ved Optælling af Stemmer, og det vilde være uforsigtigt at undvære ham i Højres Stemmetal. Hidtil havde man følgelig valgt en frikonservativ. Ved Formandsvalget fik imidlertid Goos og den frikonservative Forpagter O. C. S. Sonne lige mange Stemmer. Dette gentog sig ogsaa ved Omvalget, hvorfor der afholdtes en Lodtrækning med det Resultat, at Goos valgtes. Han mente ikke at kunne undslaa sig for at modtage det, hvorpaa Estrup straks rejste sig og gik med bestemte Skridt henimod Udgangen. Da Elberling spurgte, om Excellensen vilde gaa, huggede Estrup sin Stok kraftigt i Gulvet og svarede: »Jeg er konsekvent«. ⁶⁶

Derimod holdt han i den paafølgende Rigsdagssamling den 29. April 1912 en saglig Tale mod Regeringens »uforsvarlige Finanshusholdning« og »ugen-nemtænkte Skattepolitik«. ⁶⁷ Den handlede ilde med Formuerne og dermed med Samfundet i sin Helhed. Han anbefalede Kildebeskatningen. Navnlig kaldte dog Kl. Berntsens Grundlovsforslag i Samlingen 1912—13 den da 88-aarige Mand til Protest.

En Grundlovsændring havde ofte tidligere været paa Tale, men var afvist af alle Partier, saa længe den spændte politiske Situation vedvarede. Nu meldte Øjeblikket sig, men rigtignok ogsaa med et Forslag, som gik langt videre i radikal Retning, end selv I. C. Christensen og de Frikonservative havde tænkt sig.

Det mødte imidlertid en i demokratisk Retning forbavsende hurtig omlagt Grundlovs politik blandt de yngre Konservative, hvor man end ikke betænkte sig paa at give den almindelige Valgret fri Bane ogsaa til Landstinget. Estrup var ikke og kunde ikke være enig med denne Nykonservatismens Opgivelse af det gamle Højres principale Fordring om en konservativt bestemt Valgmaade til Landstinget, men han stod dog heller ikke stift paa 66-Forfatningens Grundlag. Han erkendte, at den sidste Menneskealders Lagforskydning i Samfundet berettigede til visse Ændringer i Valgreglerne til Landstinget. Det fremgaar af hans saakaldte »politiske Testamente«, som blev nedskrevet i 1902 af Redaktør Funch Thomsen ved Aarhus Stiftstidende, gennemset og godkendt af Estrup, men først offentliggjort fuldstændig efter hans Død. ⁶⁸ Estrup udtaler heri: »Jeg underkender ikke den almindelige Valgrets naturlige Ret til at beherske den ene af Rigsdagens Afdelinger. Der er den paa sin Plads, gør sin Nytte og bliver en god Afspejling af det brede Folks Stemninger, Krav og Rørelser. Men at lade den besætte hele vor Rigsdag, at lade den alene bestemme ogsaa Landstingets Sættelse, er absolut forkert, dels

af rent teoretiske Grunde, fordi der ikke er nogen Forstand i at have to sideordnede Lovgivningsfaktorer, der er valgte af de samme Vælgere -- saa kunde man lige saa godt nøjes med en — dels og endnu mere forkastelig vilde det være ogsaa af moralske og sociale Grunde at lade den almindelige Valgret dominere Landstinget, fordi den da som Enehersker over vor Fremtid vilde føre Udviklingen ind paa det Skraaplan, der gennem Liberalisme og Radikalisme gaar ad Socialismens og Anarkismens Vej til det rene Kaos. Selv om der udføres Underværker i Retning af at fremme Folkets Oplysning, saa vil der dog bestandig være et Flertal, der sætter Egoismen, de personlige Mad-Interesser over Fædrelandets fælles Tarv. Og overfor dem er det, det gælder om at finde en Modvægt. Derpaa sigtede mit Forslag om den nye Valgbasis for Landstingets Medlemmer. Den almindelige Valgrets Repræsentanter faar jo efter dette ogsaa sin Repræsentation i Landstinget, men til at afbalancere dettes Indflydelse gives der Kongen og den privilegerede Valgret Adgang til en Repræsentation, som kan holde igen, hvor den almindelige Valgrets Mænd taber Fædrelandets større Interesser af Syne.

Jeg tror endnu, at dette Valgapparat i sit Princip er rigtigt. Det kan jo være, at Tiden kan medføre en Omdannelse af selve den privilegerede Valgrets enkelte Bestemmelser, saaledes at den kan følge med i de Forskydninger, som kan tænkes at forekomme, og hvorved den kultiverede Intelligens og den uafhængige Fædrelandsinteresse flyttes fra et Samfundslag til et andet. Men en paalidelig Modvægt mod den almindelige Valgrets Overherredømme maa der til, om Statens Bestaaen skal sikres.

Man vil maaske henvise til, at for Eks. Frankrigs Historie er et Bevis for, at et forbigaaende Kaos i en Stat ikke er nogen ubodelig Ulykke. Det er rigtig nok, at Frankrig overstod Revolutionen og endnu bestaar som et stort og mægtigt Land. Men hvad en stor Nation kan taale, døjer ikke en lille, og selv den ivrigste Sangviniker vil dog næppe bestride, at om Danmark glæd nedad den almindelige Valgrets Skraaplan i et kommunistisk Kaos, saa var det med det samme ude med vor Saga, thi en saadan Tilstand indenfor vore Grænser vilde meget snart være et kærkomment Paaskud for en fremmed Stormagt til at gøre det af med vor Selvstændighed som Nation.

Naar De nu spørger mig, om vort Landstings Valgbasis er stærk nok til at modstaa kommende Tidens Uro, saa kan jeg svare: Ja, saa længe den privilegerede Valgrets Repræsentanter sætter de store, nationale Fællesinteresser over deres egen Ærgerrighed og særlige Klasseinteresser. Taber den privilegerede Valgret dette Maal af Syne — ja saa er Forudsætningen for Landstingets Stilling som Bolværk mod Faren for den almindelige Valgret bristet, og saa ser jeg ikke, hvorledes Fædrelandet staar til at redde.«

Under Grundlovsændringsforhandlingerne i 1912—13 kom hans Søn Jacob

engang til at tale om det mulige og hensigtsmæssige ved nu at sænke Valgretsgrænsen for de umiddelbare Landstingsvælgere saa meget, at endnu flere af de større Bondegaardes Ejere kunde komme med. Estrup tog Ytringen under Overvejelse, og selv om han maaske saa Faren ved at skille Bondestanden paa denne Maade, bragte han dog øjensynligt Tanken videre. Thi efter det i Tidens Løb fremkomne har den sikkert haft Indflydelse paa det Ændringsforslag, som Grev Frijs i Vinteren 1914 stillede til det Kl. Berntsenske Grundlovsudkast.

Saa sent som i Februar 1913 deltog han paa et Møde af Rigsdagens konservative Partier i en af Magister Harald Nielsen indledet Diskussion om »Folkeafstemningstanken«. Til Overraskelse for mange anerkendte han her Folkeafstemningen som en konservativ Garanti under de Forhold, der maatte regnes med. Harald Nielsen tilføjer, at Estrups Ord godtgjorde, at han endnu i sin Alderdom fuldkommen var i Stand til at tilegne sig en politisk Tanke og overveje den fordomsfrit. Man skulde derfor være varsom med at tale om hans »Forstokkethed«. ⁶⁹

*

Den 9. Januar 1913 besteg han Talerstolen. Tingets Medlemmer flokkedes om den og hørte den gamle Politikers en halv Time lange Tale med spændt Opmærksomhed. Stemmen var svag, og Øjnene havde vanskeligt ved at finde, hvad de skulde i Manuskriptet. Men Ordene faldt skarpt, og som i gamle Dage understregede han bestemt de afgørende Punkter. Han fortalte, at man i 1866 ikke havde foreslaaet den »privilegerede« Valgret for at skaffe nogen Stand eller Enkeltperson Fordele. I den Betydning var Ordet slet ikke blevet benyttet. Den blev indført for at dæmme op for den almindelige Valgrets Enevælde. Konseilspræsidenten havde sagt, at Landstinget ikke havde været lydhør overfor Folketinget, men det var netop heller ikke det, som det skulde være. De to Ting var ligeberettigede. At afgøre Tvistespørgsmaal mellem dem, som foreslaaet, ved en fælles Afstemning i een »forenet Rigsdag« var i Virkeligheden det samme som et Etkammersystem. Ved ogsaa at basere Landstinget paa den almindelige Valgret blev dette et unyttigt Ting. Et Tokammer, hvor begge Kamre hvilede paa samme Valgret, var en Uting — saa hellere kun eet Kammer. Forslaget var ubrugeligt, endog som Forhandlingsgrundlag. Han havde mest Lyst til at foreslaa det forkastet straks, men efter Udtalelser af Meningsfæller i Folketinget og andetsteds indsaa han dog det unyttige heri og vilde derfor ikke gøre det. Det var ikke, fordi han frygtede Følgerne af en Forkastelse, altsaa enten Ministeriets Demission eller Landstingets Opløsning. Ingen af disse Alternativer havde noget afskrækkende for ham, navnlig ikke det sidste. Det vilde endda være ønskeligt, om der blev givet Vælgerne

Lejlighed til at afgøre, om der virkelig forelaa en saadan Trang til en Grundlovsændring, som man nu gjorde gældende.⁷⁰

Kl. Berntsen svarede, at det var et Trompetstød fra gamle Dage, men han havde det Indtryk, at Estrup stod ene i Tinget med sit Standpunkt. Han anerkendte ikke, at de to Ting var ligeberettigede. Estrup havde endelig selv i sin Tid med stor Dygtighed ledet Rigsdagen ud i »det tomme Rum«. ⁷¹

Paany tog Estrup Ordet. Naar Kl. Berntsen havde rettet Beskyldninger imod ham for at have fremkaldt Brugen af de ikke velsete provisoriske Love, vilde han gøre opmærksom paa, at Grundlovparagraffen herom — som han hverken havde anbefalet eller rost — var taget lige og bogstavret ud af den saa beundrede 5. Junigrundlov.⁷² Den provisoriske Lovgivningsret var en Nødvendighed, naar de to Ting var uenige.

Edv. Brandes havde en vis Sympati for Estrups magtfulde Personlighed og udtalte straks, at han (Estrup) var den mest ungdommelige af det Højre, i hvilket han havde Sæde. Det havde glædet ham at høre ham tale. Der var derved dog kommet en Mands Vilje og en Mands Ord frem fra det gamle Højre i denne Forhandling.⁷³

Medens de andre Blade tav om Estrups Præstation, skrev Brandes i »Politiken«, at der havde paatvunget sig Tingets Medlemmer to Stemninger overfor ham, Respekt for den Aandens Viljekraft, som holder en Mand oppe i Virksomhed og Handling til Aaremaal, som kun faa Mennesker naar og saa godt som ingen med Trang til andet end Hvile, og saa Respekt for Karakterens ubøjelige Styrke, som er en sjælden Gave i dansk Politik.⁷⁴ I en senere Kronik skrev Brandes videre, at Estrups Tale vel havde været yderst affældig, næppe hørlig, men dog holdt med en sjælelig Styrke eller i en Sindets Anspændthed, der vandt Virkning paa Baggrund af Højres lavmælte Forsagthed.⁷⁵

Trods al Erkendelse af, at N. Neergaard var traadt til som Finansminister under financielt vanskelige Forhold, havde Estrup dog allerede i April 1912 kritiseret, at Regeringen ikke havde noget Finansprogram. Det var ikke nok, at man søgte at slide sig igennem Finansaaret med det mindst mulige. Der behøvedes Kraft for at bringe Landets finansielle Forhold paa Fode. En god Kredit udadtil var Betingelsen for, at vi kunde komme fremad.⁷⁶ Den 18. Marts 1913 gentog han sin Kritik. Det var ikke absolut rigtig, naar det i Trontalen var udtalt, at der var Balance paa Finansloven, thi der var ingen Penge til uforudsete Udgifter eller til Tillægsbevillinger. Neergaard havde lovet, at man nu skulde blive fri for Finanslove med Underskud, men alligevel fortsatte han ad den samme Vej, som var fulgt i hele den Tid, hvor de »saakaldte parlamentariske Regeringer« havde raadet her i Landet, d. v. s. nedad i finansiell Henseende. Ingen fornuftig Regering vilde regne det for Balance, naar nødvendige Udgifter maatte dækkes ved Laan eller Forbrug af Formue.⁷⁷

Enkelte Love havde kostet langt mere, end beregnet. Saaledes var Alderdomsforsørgelsesloven blevet misbrugt. Der var ikke længere Tale om Hjælp til Selvhjælp, som det havde været Tanken, men om Ret til Understøttelser.

N. Neergaard kvitterede med nogle kritiske Bemærkninger om Estrups Finanspolitik, bl. a. om Estrups Jernbanebygning, og raillerede over, at Finanslovene i hans Tid altid var afsendt fra Folketinget med et Overskud, som i Landstinget forvandlede til Underskud. Han havde opspist Statens Kassebeholdning, og man skulde i det Hele taget ikke tale i for høje Toner om Finansstyret i hans Tid.⁷⁸ Estrup svarede kort, at der var en Del af den højtærede Finansministers Udtalelser, som overraskede ham. Mest forbavset var han over, at han, som dog bildte sig ind at have været en Foregangsmand med Hensyn til Jernbanepolitik, skulde høre Bebrejdelser for at have fremmet Jernbanebygningerne uden at ville gøre Laan. Iøvrigt havde han søgt Laan, naar det behøvedes.⁷⁹

Det var sidste Gang, Estrup tog Ordet paa Rigsdagen. I Maj 1913 afholdtes Folketingsvalg, hvor Venstre led sit alvorlige Nederlag, og Flertallet i Folketinget gik over til de Radikale og Socialdemokraterne.

»Flensborg Avis« spurgte engang Estrup om hans Syn paa Situationen her-efter, men hans Svar var: »Jeg har hverken Tid eller Kræfter til at give Dem en Fremstilling af mit Syn paa den nuværende politiske Stilling, særlig hvad angaar Grundlovssagen; men dette er ogsaa for saa vidt overflødigt, som min Stilling til denne er absolut den samme, som fremsat af mig den 9. Januar 1913 i Landstinget, idet Folketingsvalgets Udfald ikke i mindste Maade har kunnet forandre den, da det jo er en Selvfølge, at Folketingsvælgernes store Flertal altid vil støtte ethvert Krav om Folketingsparlamentarismens Enevælde; men dette kan aldrig være tilstrækkeligt Motiv for Landstinget til at gaa ind paa Behandling af Forslag, hvis Vedtagelse vil betyde saavel Landstingets som Kongemagtens Abdikation.«

Sidste Gang, han mødte i Landstinget, var den 22. Oktober 1913, da Formanden, Geheimeetatsraad Goos, holdt Mindetalen over afdøde Madsen-Mygdal. Straks da denne var forbi, bladede han i sine Papirer, rejste sig med Besvær og gik ud af Salen ved sin Stok.

DE SIDSTE AAR

»Berlingske Tidende« skrev ved Estrups Død, at i hans sidste politiske Periode efter 1900 havde han fulgt med i alt, men sjældent talt. Gjorde han det, var det Autoritet — Fortidens Autoritet, klar, lyslevende og kraftfuld midt i Nutidens Virvar.¹

Respekten for hans Person og hans Ord levede til det sidste. Han fulgte alle politiske Foreteelser med den største Interesse, kunde udtale sig om alt med sædvanlig Grundighed og imødegaa, hvad han ikke bifaldt. En Dag i 1912 besøgte en noget yngre, fynsk Baron, der altid havde interesseret sig for Politik, ham i hans Bopæl i Amaliegade i København, og Samtalen kom øjeblikkelig ind paa Kl. Berntsens Grundlovsforslag. Da Baroneren erklærede, at siden den politiske Udvikling havde taget en saa forkert Retning, kunde han ikke have Interesse for den mere, blev Estrup vred. Han bogstaveligt skældte ham ud, fordi han som dansk Mand kunde sige noget saadant om en Sag, der var afgørende for Landets Fremtid.

Ogsaa Udenrigspolitikken beskæftigede ham. I det bevægede Aar 1905 rev Norge sig løs fra Forbindelsen med Sverige, og Kejser Vilhelm søgte at danne en Fastlandsblok med Rusland imod England og at lukke Østersøen, en Politik, hvorved Danmark direkte placeredes i Farezonen. Paa en Rejse s. A. kom Estrup i Samtale med Redaktør Carl Muusmann, dengang ved »Vort Land«, og nogen Tid efter stod Samtalen refereret i Bladet.² Estrup havde sagt: »Jeg betragter mig selv som staaende udenfor aktiv Politik, og jeg ønsker hverken at give Raad eller at Raad skal søges hos mig. Jeg har altid selv som Politiker været en Hader af selvbestaltede Raadgivere uden Ansvar. De spørger, hvad jeg som dansk Mand mener om Danmarks Forhold til Udlandet, og hvori jeg finder Trøst under de nuværende Omstændigheder, der selvfølgelig ogsaa har vakt Bekymring hos mig. Der er i Øjeblikket to Spørgsmaal, der kunde give Anledning til Strid i vort Nabolag, nemlig den norske Tronfølgekandidatur og Østersøens Lukning. Hvad Tronfølgespørgsmaalet angaar, saa antager jeg, at det trods mange Vanskeligheder, der kan dukke op, sluttelig af Stormagterne overlades til Afgørelse af Sverig-Norge selv. Langt dybere vilde Østersøspørgsmaalet kunne gribe ind i Danmarks Forhold. Skulde Spørgsmaalet om Østersøens Lukning for Alvor præsentere sig, vilde Danmarks Stilling være i høj Grad vanskelig, og vi burde i saa Fald sørge for at være i nær Kontakt og Forstaaelse med den anden lille Østersømagt, Sverige. Men jeg finder en Trøst i den Tanke, at der skal gaa meget forud i Retning af Aftaler mellem de interesserede Stormagter, førend der bliver Anledning til at stille Spørgsmaal eller Forslag angaaende Østersøens Lukning til os. At Forhandlingerne mellem Stormagterne ikke kan føre til en fredelig Overenskomst om Afspærring af Østersøen er jo en Selvfølge efter Tysklands og Englands indbyrdes Stilling, og jeg tvivler om, at nogen af Stormagterne for Tiden vil søge en Løsning fremkaldt ved Krig. Skulde denne Forudsætning ikke opfyldes, vilde jeg som god dansk Mand af Hjertet beklage, om Hs. Majestæt Kongen ikke til den Tid skulde have en Bernstorff i sit Raad.«

Han holdt af at passiare Politik, naar han ikke var optaget af sine Skove

og Gaarde. Aldrig syntes han mismodig, selv om den politiske Udvikling efter Systemskiftet naturligvis ikke fyldte ham med Tryghed. Kun var han bitter paa »de otte« eller »de frikonservative«, som de kaldte sig fra December 1902. Han misbilligede deres Politik, skriver Grev Mogens Frijs, selv om han dog — trods Divergenserne — haabede paa, at Konservatismens Styrkelse var det fælles Maal med Højre.³ I et Brev i 1910 gaar han imod Dannelsen af en borgerlig Front mod Radikalismen og Socialismen, da dette næppe vilde kunne lykkes, »uden at Højre atter blev gruelig snydt, da jeg ikke har mindste Tvivl om, at de saakaldte Frikonservative ogsaa ved denne Lejlighed vil gøre sig gældende«. ⁴

Han kunde kokettere lidt med sin politiske Betydning — som naar han vilde pointere, at han først og fremmest var Forst- og Landmand, og at Politik kun havde været noget, han var blevet tvunget midlertidig ind paa — »tilfældigt Sjov«, som han sagde til flere og bl. a. ogsaa engang til en ung Interviewer.⁵

Det er dog en Misforstaaelse, at Estrup skal have udtalt sig til Redaktør Angelo i Viborg — saaledes som dennes Søn fortæller⁶ — at det var trist for ham, der nu stod ved Afslutningen, at se sit fundamentale Arbejde forfejlet. Selv om han var klar over, at Systemskiftet ikke blot var en Episode, og at Højres fremtidige Kamp nok maatte føres videre paa et noget forandret Grundlag, har han aldrig et eneste Øjeblik anset sin politiske Indsats for forgæves. Det vilde i al Fald slet ikke ligne ham at komme med en saadan Aabenhjertighed og ikke engang overfor Folk, som stod ham nær. Derimod har han snarere sagt, at hans politiske Arbejde havde budt paa store Skuffelser.

*

Op i Firserne og Halvfemserne bedredes hans Helbred, og efter at han havde kvitteret Regeringspligterne blev han igen den livlige Selskabsmand og indtagende Vært. Hans Ansigtstryk blev mildere, og hans gode Lune

Estrup 1904 paa Kongsdal med Sønnen Hector og dennes Familie.

vendte tilbage. Da Redaktøren af en Provinsavis et af hans sidste Aar søgte ham i Anledning af et sønderjydske Spørgsmaal, holdt Estrup et langt Foredrag, hvori han udviklede alle Enkelthederne i Danmarks Forfatningshistorie, og sluttede med et lunt Smil: »Nu har De faaet en hel Del at vide, ikke sandt? Om det Spørgsmaal, De rettede til mig, vil jeg derimod ikke udtale mig, thi jeg lader mig ikke interviewe.«⁷

Hans yngste Søn, Jacob Estrup, skrev i et Brev til K. G. Brøndsted, at hans Fader nu var saa rask, at han hyppigt tilbragte sin Aften sammen med sin Familie, om Vinteren ved Kortspil og om Sommeren ved Billardet eller Kroket.⁸ Da han i 1894 tog sin Afsked, solgte han Huset paa Toldbodvej til Vanførehjemmet. Det var i Aarenes Løb steget stærkt i Værdi, men han afslog at drage sig dette til Nytte. Han sagde: »Selskabet »de Vanføre« er et Veldædighedsforetagende, og det skal have Gaarden for det samme, jeg har givet«. Han lejede sig derpaa en Lejlighed i Frederiksgade, fra 1898 i Amaliegade.

Efter Fru Estrups Død i 1896 stillede det af med det muntre Liv i Hjemmet. Men virksom var han til det sidste. Utrættelig tog han Del i alt — maatte være selv med, hvor der foregik noget, vilde vide Besked med alt og gik med usvækket Interesse op i Skov- og Landbruget. Det betød i saa Henseende mindre, at han i 1907 delte sine Ejendomme mellem sine Sønner. Den ældste fik Kongsdal, den næstældste, der var Forstmand, Skovene ved Fjeld, og den yngste Skaføgaard. Sønnerne lod ham villigt beholde Overledelsen, fordi de vidste, at han ikke kunde opgive den.

Selv efter at han havde passeret de 80, fortæller Brøndsted, bød han sig det utrolige i Retning af at gaa Ture, ile nedad de smalle Vinkeltrapper til Kælderen eller op paa Lofterne. Han elskede Skaføgaard og fortalte gerne om dens Historie og om sin Restaurering af Huset. Engang i 1910 skulde Hovedskorstenen repareres. Oppe paa det øverste Loft havde Murerne brudt et stort Hul for at kunne komme ned i den. Estrups Sønner bad dem om at holde Faderen borte, hvis han kom derop, da han ellers sikkert vilde undersøge det hele selv. En af dem svarede: »Excellensen har saamænd allerede været her, og ikke nok med det, vi maatte hejse ham med Reb helt ned til Bunden; han vilde absolut selv undersøge Skorstenen.« Han var da 85 Aar.

Christian IX bevarede til det sidste et trofast Venskab til sin gamle Konseilspræsident. Naar Estrup var i København, gik han ofte op til Kongen for at tale med ham, og det var staaende Regel, at han den Dag var til Taffel. Under disse Besøg, fortæller han selv i 1906, berørte Kongen kun een Gang Politik, men jeg gik udenom. Medens jeg selv havde Magten og Ansvar, ønskede jeg ikke, at ukaldede og ansvarløse Raadgivere skulde give deres

Besyv med, og efter at jeg var traadt tilbage, vilde jeg ikke selv høre til denne Kategori.«⁹

Kongens Død i 1906 var ham en dyb Sorg. Under en Samtale med Kong Georg af Grækenland sagde denne til ham, at han paa sit Laurbærkors til Kongens Kiste godt kunde sætte: »Fra en trofast gammel Ven.« Det vilde Estrup ikke, men satte: »Fra en trofast gammel Tjener.« Brøndsted fortæller, at da alle andre Kranse var fjernet fra Kisten, blev Estrups Kors liggende med sine Baand. Kongens Børn havde ikke villet fjerne den.

Han ønskede sig selv en lykkelig Død, naar han engang skulde gaa bort — som Christian IX, sagde han i 1906 til Carl Muusmann — at dø, »medens man endnu ikke har overlevet sig selv; dermed mener jeg selvfølgelig ikke, at der mulig er mange, som mener, at man har overlevet sig selv — nej, at man selv føler, at saadan er det.«¹⁰

Efter 1906 kom han nu og da med sin yngste Søn til de mindre Tafler hos Frederik VIII, men aldrig til de større Fester. Det havde, sagde han, altid været en god Skik, at Ministrene gik lige efter Kongen. Nu havde man »smækket« ham op i Rang foran disse. At gaa foran dem stred imod hans Princip, men han vilde »sgu heller ikke gaa bagefter« sine gamle Modstandere. Følgelig holdt han sig borte.

Naar Estrup rejste fra Skaføgaard eller Kongsdal, vendte han sig aldrig om i Vognen for at vinke Farvel. Det var en overflødig Formalitet, fordi disse Rejser fandt Sted engang hver 14. Dag. Da han imidlertid i Juli 1913 kørte fra Skaføgaard, saa han sig tilbage — som for at tage en sidste Afsked med Gaarden og den yngste Søn, som stod paa Trappen. Han opholdt sig i nogen Tid i København, hvor han var syg af indeklemt Brok. Den 7. November rejste han til Kongsdal.

Her blev han syg af stærk Bronchitis, men kom sig, selv om Kræfterne tilsyneladende ikke rigtig vilde vende tilbage. Som sædvanlig stod han op Kl. 5 om Morgenen, klædte sig paa og gik lidt ud, men han kunde nu ofte sidde og falde i Søvn i sin gamle, højryggede Stol. Stedets kyndige og omhyggelige Læge, A. Stougaard, tilsaa ham flittigt.

Den 23. December sad han til Bords ved Middagen og var i fortræffeligt Humør, men spiste kun Suppen. Derpaa ringede han paa sin Tjener, Christian, vandrede ved dennes Arm ind i sin Stue og gik i Seng. Christian blev staaende udenfor under Afklædningen, da Estrup altid ønskede at være alene under denne. Sønnen kaldte paa Lægen og lod ham melde hos sin Fader som »tilfældigt at have set indenfor«. Estrup var dog selv ganske klar over Sygdommens Alvor, og at der havde dannet sig en Abces i Resten af hans ene Lunge.

Den næste Morgen vaagnede han som sædvanligt Kl. 5 og stod op for at

klæde sig paa. Han følte sig imidlertid træt og lagde sig igen. Tjeneren blev ængstelig og kaldte paa Sønnen og Svigerdatteren. Inden disse naaede ind i hans Soveværelse, var han død, halvt siddende op i Sengen, støttet af en Mængde Puder, saaledes som han altid hvilte af Hensyn til Hosten. I Dødsøjeblikket var kun Tjeneren hos ham. Han havde trukket Sengetæppet helt op over Brystet og sagt: »Nu har jeg det saa godt, saa godt.« Det var hans sidste Ord.

I et efterladt Brev havde han udtalt Ønsket om at blive brændt i Stilhed. Derfor fandt der heller ingen Højtidelighed Sted paa Kongsdal. I en almindelig Rustvogn med Tjeneren Christian paa Bukken kørtes han til Krematoriet paa Bispebjerg, hvor Bisættelsen fandt Sted den 30. December. Kun Familien og de nærmeste Venner var til Stede, og Kgl. Konfessionarius, Provst Fenger talte kort og bad en Bøn. Urnen blev staaende i Krematoriet til Juli, da Sønnerne bragte den ud til Ondløse Kirkegaard, hvor den hensattes i Familiens Gravhvelving i Nærværelse af ganske enkelte af Familien og af Vennekredsen.

Hans Læge i København, Dr. med. Vogelius, fortalte, at Estrup blev syg i Oktober af et svært Broktilfælde. Hans Omgivelser troede, at han skulde dø, men med usædvanlig Viljekraft rettede han sig. Han var plaget af en mangeaarig kronisk Bronchitis, og det var vel nærmest den, som var Dødsaaarsagen. Som Patient var han taalmodig og punktlig til det yderste. Skulde noget gøres, gennemførte han det ogsaa og veg ikke tilbage for noget. Forøvrigt holdt han overfor Læger stærkt paa sin egen Mening og Opfattelse, men hvis der blev truffet en Aftale om den ene eller anden Kur, var han Samvittighedsfuldheden selv. »Saavidt jeg kunde se, var han aandelig usvækket«, fortsætter Doktoren. Han skrev meget, var yderst optaget af de store politiske Stridsspørgsmaal og talte meget om Grundlovskampen. — Jeg havde det Indtryk, at han levede meget spartansk. Med Hensyn til Mad, var han — til Trods for at han besad en Jernmave — yderst maadeholdende; han stillede faa Fordringer og kunde ikke lide at gøre Ulejlighed. Derfor var det heller ikke muligt at faa ham til at tage en Sygeplejerske, saa længe han var her i Byen. Ude paa Kongsdal fik han engang en, og Aftenerne tilbragte han med at spille Kort med hende, Whist eller Bezique. Det var de to Spil, han fra gammel Tid satte Pris paa. Forøvrigt var han i sin Kreds en Type paa en Patriark, stærkt optaget af alle Begivenheder indenfor Familien. Mit Indtryk af ham var, at han — foruden at være begavet med en overordentlig Viljekraft — var et udpræget Hjertemenneske.«¹¹

I Landstinget holdt Geheimeetatsraad Goos den 9. Januar 1914 Mindetalen, der sluttede: »Det er ikke Stedet her at skildre Enkelthederne i denne Strid (Forfatningsstriden), dens Opstaaen og dens Gang og Afslutning. End mindre skal der fra denne Plads gøres noget Forsøg paa at udtale en Dom

om Ret og Uret i hans Strid og dens Kampmidler. Derom vil Meningerne hos dette Tings Medlemmer være meget delte, ja paa visse Punkter hinanden stik modsatte. Men eet tør jeg udtale som almindelig erkendt, at Estrup handlede i fast Overbevisning om, at det, han kæmpede for, ikke var et enkelt Partis Interesser, men hele Samfundets Interesse, og at hans Kamp saaledes sigtede mod det Maal, der af ethvert politisk Parti vil blive erkendt som det endelige Maal for dets Stræben, hvor meget Partierne end afvige fra hinanden med Hensyn til Vejen, der skal føre til Maalet. Og som Hensynet til hele Samfundets Vel var Estrups Ledestjerne i den storpolitiske Strid, saaledes var det det ogsaa, naar det gjaldt de mere saglige Emner. Alle erkendte, at der under hans Ledelse paa mange Omraader er virket med Udbytte for Samfundets Trivsel, og det ad til dels nye Veje, som efter hans Tid er fortsatte og ført videre.

Endnu eet er jeg sikker paa, at vi alle mødes i den uskrømtede Agtelse for Estrups Person. Politiske Venner og politiske Modstandere her i Tinget anerkender i Estrup Manden med den ubøjelige Vilje, den klare Forstand, skolet i Livets praktiske Gerning, og den fra Faderen, den ansete danske Historieforsker, arvede, med hans egen Personlighed sammenvoksede Følelse for vort Land. Det forhøjede vor Agtelse for ham, og vi satte særlig Pris paa, at han, ledet af sit ligefremme Væsen og i levende Følelse af alle Landstingsmænds Fællesskab i det Hverv, vi sammen røgter, aabent og hjerteligt mødtes med enhver af os uden Hensyn til Forskel i Livskald og Livssyn. Derfor mødtes han fra alle Sider med Ærbødighed, naar han i sin høje Alder indfandt sig her i Tinget, og spændt lyttede vi til hans vægtige Ord, naar han, hvad der jo var sjældent i de sidste Aar, tog Ordet i Sager, som laa ham paa Sinde. I dette Lys vil vi, uanset vore indbyrdes Partiforskelle, holde Mindet om Estrup i Ære«. Alle rejste sig.

Det gamle Ordsprog om, at Døden forsoner alt, kom dog ikke helt til at holde Stik. Hadet mod den stærke Modstander forblindede endnu mange af Venstreprensens Penneførere, saaledes at Agitationen imod hans tidligere Politik ligesom levede op igen over hans Baare. Derimod mødtes alle de forskellige Nekrologer i den samme ubetingede Værdsætning af hans ædle Karakter. Det skal særlig nævnes, at baade N. Neergaard og I. C. Christensen paa den smukkeste Maade sænkede Kaarden for den gamle Politiker. Den sidste skrev: »Estrup var en Mand, derfor kunde jeg agte hans Person. Han prøvede paa at bryde Udviklingslinien i dansk Politik, derfor maatte jeg bekæmpe ham. Hvis han havde brugt sine Evner til at lede i Stedet for at stoppe den folkelige Bevægelse efter Krigen, da havde meget set lysere ud her i Landet end nu«. ¹² Neergaard anerkendte ham som den fødte Regeringschef og fremhævede hans levende og forstaaende Interesse for Tidens Tanker, ikke

mindst de sociale Reformer. Han bryder vel Staven over hans Politik, men afviser bestemt enhver Beskyldning for, at han klæbede ved Taburetten i 1894.¹³

Ved Højres Arbejder- og Vælgerforenings Mindefest den 15. Januar 1914 sluttede Lensgrev Holstein-Holsteinborg sin Tale: »Højt ragede Estrup som politisk Størrelse op over sin Samtid. Et Hoved højere end alt Folket var han. Som en Mand stod han, som en Mand kæmpede han, og som en Mand valgte han, da Kampen ikke kunde føres længere, at falde med sin Sag fremfor at svigte den. Aldrig var han blakket, aldrig tvetunget, altid var han retlinet. Hvad han ansaa for Ret, var han tro endnu som Olding. Man skal blot læse den Tale, han holdt den 9. Januar i Fjor. Vægtigere og klarere Ord lød ikke i Landstingets Sal. Han var kollegial, naturlig og venlig, ægte dansk Humor havde han en god Del af. Han var ikke bange for at gaa imod Strømmen, var villig til Overenskomst, men aldrig, naar det stred mod Sandhed og Ret.«¹⁴

Med Estrup gik de konservative Partiers Flertal i Landstinget tabt. Hans Efterfølger som kongevalgt Landstingsmand blev tidligere Konseilspræsident Deuntzer, og Partigrupperingen i Landstinget blev 33 Konservative (Højre og Frikonservative) mod 33 Venstre, Radikale og Socialdemokrater.

AFSLUTNING

Da Grundloven blev givet i 1849, var Estrup 24 Aar gammel og allerede dengang levende politisk interesseret, nok kendelig paavirket af de konservative Principper og den nedarvede Respekt for Statsmagten, som var raadende indenfor de oplyste Embedsmandskredse, hvorfra han var udgaaet, men tillige med en selvstændig udviklet, politisk Realitetssans. I 1854 valgtes han første Gang ind i Folketinget, men tænkte ikke et Øjeblik paa at opgive sit Skov- og Landbrug for at ofre sig for Politik. Han malede dengang, som han skriver, sin Fremtid i ganske stiltfærdige Farver.¹

Det blev imidlertid helt anderledes, end han ønskede og tænkte. Politik blev hans Kald — ikke alene som en Følge af den ulykkelige Krig i 1864, men ogsaa drevet af længe næret Foragt for de Nationalliberales doktrinære Styre og i Had til det Massernes Herredømme, som var i Opmarch, og som han i Udlandet havde oplevet saa sørgelige Resultater af. Da han i 1865 traadte ind i den Regering, hvis Hovedopgave det var at bringe Grundlovsforhandlingerne til en Afslutning, var det for hans Vedkommende med det Maal at bremse Bestræbelserne for at muliggøre et enevældigt Flertalsstyre, og ganske enkelt og ligetil blev dette Ideen i hans Livs politiske Kamp. Det er ganske

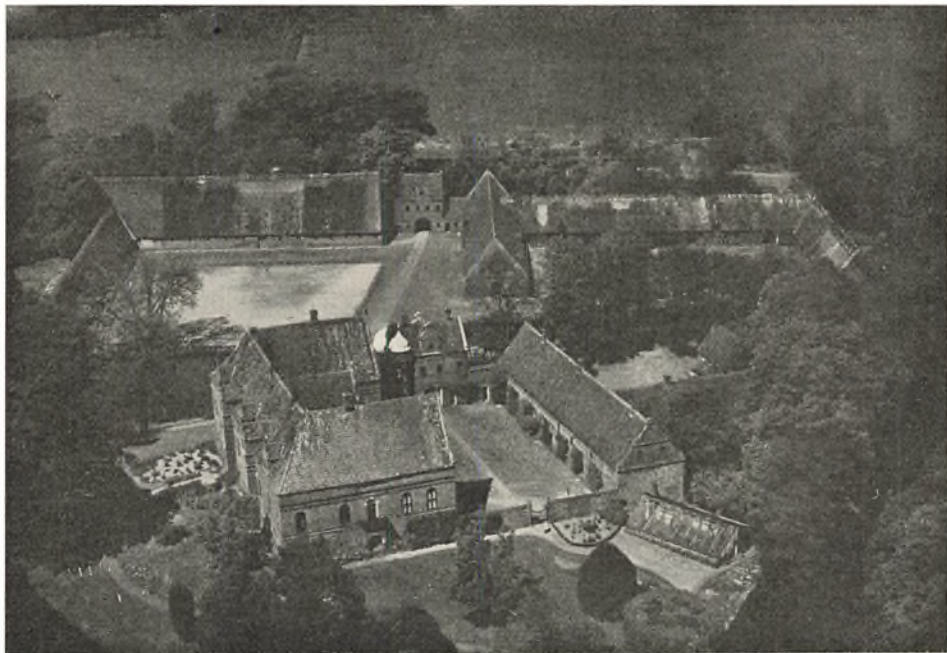
urigtigt at tillægge ham sorte, reaktionære Ledemotiver eller egoistiske Gods-ejerinteresser. Som ung Mand var han konservativ frisindet, imod Enevælde og den gamle, højkonservative Helstatspolitik, og paa dette Standpunkt blev han urokkelig staaende til sin Død. Naar Indtrykket af Frisind i Aarenes Løb kan synes svagere, er det kun Baggrunden, som har skiftet Farve ved Helstats-konservatismens Hensygnen og den yderliggaaende Liberalismes Fremrykning.

Bondestanden var netop sprunget ud af Aarhundreders Underkuelse og over i den frieste Forfatning i Verden, Junigrundloven, hvor den med et blev stillet overfor Spørgsmaal og Opgaver, som aldrig før havde beskæftiget dens Tanker. Den skulde være med til at styre Land og Rige, endnu inden den havde vænnet sig til sin nye Plads i Samfundet som en ligeberettiget Borgerklasse. Springet var hovedkulds. Det er forstaaeligt, at den saa kritikløst drev ind under Indflydelse af Førerne og fortrinsvis dem, som kom fra dens eget Milieu og derfor bedst kunde faa den i Tale. Man saa det i 1866, da I. A. Hansen med største Lethed fik det Junigrundlov-glade Venstre til at følge sig paa den mærkelige Svingning over i Forfatningen af 1866.

Det uensartede nationalliberale Parti havde ikke magtet Opgaven som Forfatningens førende og konservative Element. Der maatte findes et andet, og som det langt overvejende Landbrugsland, Danmark endnu var, faldt Tanken naturligt paa de større Jordejere. De havde i det sidste halve Aarhundrede vist deres Samfundssind ved loyalt at føre Landbrugsreformerne udi Livet og var derefter økonomisk og fagligt gaaet i Spidsen for Landbrugets Udvikling.

Estrup var ikke blind for Faren ved at give disse for stor Magt, bl. a. fordi en stor Del af de største Besiddere stadig sad med begge Ben i den langt fra nationalt danskprægede Helstatspolitik. Hans Haab var, at dette vilde rette sig, og at tillige den velstillede og konservativt sindede Del af Bondestanden — efterhaanden som den fik tilegnet sig politisk Indsigt — vilde forstaa at stille sig ved Godsejernes Side for sammen med dem at udgøre det solide Grundlag for Samfundsordningen. Det samme Grundlag var jo faa Aar i Forvejen valgt for Sættelsen af Aamtsraadene.

Det var ud fra denne Tanke, at han greb ind i Grundlovsforhandlingerne — for at sikre Landstinget et konservativt Flertal, men ikke, som den siddende Regering foreslog, paa Basis af »Pengesækken« og heller ikke for blot at hæve sin Stands Magt. Det var udelukkende for at skabe Modvægt mod den national-liberale Doktrinarisme og Folkeflertalsvældet. Dette hans Standpunkt er kaldet reaktionært! Maaske i Forhold til Junigrundloven, men var denne ikke en Forhastelse, der blev Ulykken i vor politiske Udvikling? Var Folkeflertallet i 1849 virkelig modent til det Selvstyre, som blev givet det i Romantikens politiske Frihedsrus? Baade Estrup og hans Fader havde, som nævnt, fore-

Skaføgaard 1930.

trukket en gradvis Overgang fra Stænderforsamling til fuld Frihed. Selv mange af de nationalliberale Grundlovsfædre fortrød senere bitterlig, at de var gaaet saa vidt. De var alle Demokrater, men det er blot en Misforstaaelse af senere Dato, at Demokrati og Flertalsvælde er gjort til synonyme Begreber.

Dr. Fraenkel mener ikke, at Estrups Grundlovspolitik i 1865—66 var bygget paa langt Sigt. Danmark stod jo dengang paa Tærskelen til en Udvikling, hvor den bevægelige Kapital og Arbejdet var ved at blive sig bevidst, og hvor følgelig Betydningen af Jordbesiddelse og specielt den store Jordbesiddelse maatte blive trængt tilbage.² Det var altsaa forkert, at Valgretten til Lands-tinget baseredes paa Jordbesiddelse?

Men — efter Krigen 1864 maatte alle Tanker først og fremmest gælde Landets Genrejsning. Der var ingen anden af de mange kloge Politikere, som under Grundlovsforhandlingerne lod et eneste profetisk Ord falde om Udviklingen. Det brødes nok hist og her i Europa, men anede nogen, hvor det vilde bære hen? Og man bygger nu engang ikke et Lands Grundlov op paa Basis af Anelser. Forandres Samfundsstrukturen, er Grundloven til at lave om. I vore Dage har man i al Fald ingen Betænkeligheder ved at gaa til forfatningsmæssige Forandringer hvert kvart Aarhundrede!

*

Det blev ogsaa Estrups Opgave at føre Forfatningen af 1866 ud i Livet og — som en af dens Fædre — at staa fast paa den efter Bogstav og Aand. Han indrømmede dog, at den — som alt andet Menneskeværk — havde sine Mangler.³ I 1886 forsøgte han at bøde det saakaldte »Hul« i Forfatningen, men forgæves, og siden blev Forsøget ikke gentaget. Ingen besindig Mand af noget Parti vovede i de følgende vanskelige Aar at kaste Landet ud i en Forfatningskamp. Da Grev Holstein-Ledreborg alligevel — mere af demonstrative Grunde — i 1889 paany foreslog en Grundlovsændring, nemlig en Ændring af Rigsrettens Sammensætning, afviste Estrup den i Forbavselse over, at man vovede at rokke ved selve Forfatningens Tyngdepunkt, før Konflikten var endt. Op i Halvfemserne tog Venstres Ledere gentagne Gange Afstand fra at forsøge en Grundlovsændring og nøjedes ved Forliget med den omtalte Rigsdagsbeslutning.

Efter Aarhundredskiftet, efterhaanden som de ændrede Lagforskydninger i Samfundet blev aabenbare, indsaa Estrup ogsaa Rimeligheden i at tage Hensyn hertil. Naar blot Hovedprincipperne, Kongens Frihed til at vælge sine Ministre og de to Tings forskellige Valggrundlag, bibeholdtes.⁴ Han fandt det ogsaa naturligt, at Kongen tog parlamentariske Hensyn, naar blot det ikke blev ensbetydende med tvangsmæssigt at underlægge sig Folketingsparlamentarismens Magt. Kongemagtens Autoritet maatte ikke svækkes.

Der er dem, som mener, at Bismarck var Estrups Forbilledet. Man vidste, at han med Interesse havde fulgt dennes Kamp i Aarene 1862—64 mod det præjiske Underhus. De var ogsaa begge myndige og viljestærke Mænd og begge Kongemagtens og Statens Stridsmænd. Men dermed hører ogsaa Ligheden op i Lynne og Karakter. Snarere var Bismarck med sin nationale Militærpolitik og sine liberale Tendenser Forbilledet for J. Scavenius. Estrup var en langt ædlere Skikkelse, havde slet ikke Bismarcks Uro i Blodet og ikke hans ærgærrige og hensynsløse Personlighed. Naar man bl. a. hævder, at deres Socialpolitik var den samme, saa kom Estrup med sine første socialpolitiske Forslag i 1867, Bismarck først sidst i Halvfjerdserne.

Estrup var afgjort ikke præjisk indstillet, men snarere Typen paa en engelsk Tory. Bismarcks vældige Maal var Skabelsen af den stortyske Enhed, Estrup blev mod sit Ønske kaldet til i en Brydningstid at fastholde det grundlovs-givne status quo. Begges Opgaver førte vel til Brud paa deres Lands konstitutionelle Orden, men Bismarck offensivt for at skaffe Staten Magtmidler udadtil (Hærreformen) og Estrup rent defensivt for at bryde en overmodig og forhastet startet indrepolitisk Udvikling.

At Estrup heller ikke havde Sympati for Bismarck, viser følgende Udtalelse. I 1897 rejste han fra Kammerherre S. Skeels Begravelse paa Birkelse i Kupé sammen med Grev C. Scheel-Plessen til Selsø og Lindholm, og de passerede

en Del sammen. Da Greven senere traf Bismarcks ældste Søn, Grev Herbert Bismarck, fortalte han om sit Møde med Estrup, som nød overordentlig stor Respekt og Anseelse i Udlandet. Grev Herbert Bismarck svarede: »Du weisst doch, wass mein Vater immer gesagt hat — Estrup ist der einzige Staatsmann in Europa, für den ich noch Respect habe.« Kort efter blev denne Historie fortalt til Estrups yngste Søn, Jacob Estrup, som meddelte det i et Brev til sin Fader. Denne svarede: »Jeg vilde hellere have, at det var mine Venner, der havde sagt det.«⁵ Da Kejser Wilhelm var paa Besøg i København i 1892, udtalte Estrup om ham, at han var »begavet nok, men klog ikke«.

*

Han gik ind til sin Statsmandsgerning fri og uafhængig, politisk og økonomisk, lige saa lidt hildet i tilstuderede Doktriner som i fordomsbelastede Meninger. Der var ikke Gran af Papirstøv over hans Tanker. Hans Samliv med Landboere og hans Godsejervirksomhed er Grundlaget, hvorpaa hans Statsmandsevner og Statsmandskarakter kom til at udfolde sig. Han kom med friske Betragtninger fra et praktisk Liv med praktiske Mennesker og praktiske Værdier, og saa var han dansk i Tanke og Sind.

Det er urigtigt, naar det er hævdet, at han gjorde sin Entre paa Storpolitikens Scene Arm i Arm med de smaa Bønder for derefter at svigte dem.⁶ Han havde ikke sluttet sig til Oktoberbevægelsen. Grunden hertil var dels Tankens naive og forhastede Udførelse og dels Mistillid til de ærgærrige Venstreførere. Han saa, at der laa andet end Idealet og Uegen nytte bag deres Fremdrift.

Men hans Kærlighed var hele Livet ved Landbruget og Landboerne og var langt mere knyttet til dem end til Københavnerne, som han aldrig lærte at forstaa. Faa kunde som han glæde sig over ethvert Fremskridt i Bondestandens Vilkaar, og han talte ofte om det — den forbedrede Jorddyrkning. Smørret, der gennem Fællesmejerierne var kommet i Klasse med Herregaardsproduktionen, de sundere Boligforhold o. s. v. Og, som han senere sagde til N. Neergaard, vilde han gerne give dem et stort Ord at sige i dansk Politik. Kun ansaa han det for tidligt at betro dem afgørende politisk Indflydelse — ikke før de havde tilegnet sig fornøden Udvikling. Det var slet ikke hans Hensigt eller Ønske at bekæmpe dem som Stand — tværtimod. Han omfattede dem med Tillid og naturlig Samfølelse — maaske med et Stænk af gammeldags Patriarkalskhed. Hvor stærkt Faderens bittert høstede Erfaringer med Hensyn til deres svigtende Erkendelse end havde prentet sig ind i hans Erindring, saa han netop i en velstillet, moralsk og nationalt betrygget Bondestand den bedste Garanti mod et yderliggaaende demokratisk Regimente.

Det blev derfor en Urimelighed, at Tiden førte ham den modsatte Vej. Han

vilde selv i sine yngre Dage have forsvoret, at det skulde blive den tidligere, helstatslige Godsejerstand og Bybefolkningen, som mest trofast kom til at flokkes om ham. Han mente dog at kende Bønderne til Bunds og var sikker paa deres nedarvede, naturlige Konservatisme. I hver eneste sad jo den gamle Kongetillid og Kongetroskab, og den første Grundtvigianismes folkelig glade, religiøst og nationalt betonedede Frihedsbevægelse havde endnu langt fra forrykket Loyalteten. Det oprørte ham at se de besiddende Bønder — af egoistiske eller misforstaaede Grunde — blindt ændre Kurs over i politisk Fællesskab med de Besiddelsesløses store Flok. Længe haabede han paa, at Førernes Yderliggaaen vilde vende Strømmen, og at de tænksomme Bønder atter vilde søge tilbage dertil, hvor de efter hans og mange andres, f. Eks. Madvigs Mening hørte til. Det skete ikke. Samarbejdet mellem det store og lille Hartkorn blev til bitter Strid, og Bondestandens politiske Udvikling blev den ene af hans store Skuffelser.

Estrup var nok Godsejer, men han var ikke udgaaet fra den gamle feudale Godsejerstand. Hans Konservatisme var rummeligere, idet den havde Rod i den nationale, kongetro Embedsstands mere frigjorte Indstilling. Hans Ministerium var heller intet snævert Partiministerium i den Forstand, at det med Forkærlighed tog sig af sine Partifællers Interesser. Det var ham, som afstak det nye Højres Retningslinier og ikke omvendt. Uden at skele til nogen Side forfulgte han de Maal, han satte sig, og nedlod sig — som Minister — aldrig til at tale sin Sag udenfor Rigsdagen. Han havde ingen direkte Tag i Højrepressen og drev ikke personlig Agitation. Han var den store, værdige Høvding, som overlod al den Slags Smaating til sit lydige Parti.

Aldrig tabte han af Syne, at Politik først og fremmest maatte dreje sig om Stat og Samfund, og at Klasse- og Særinteresser aldrig maatte dominere Lovgivningen. En sund og naturlig Udvikling under Hensyn til alle Erhvervsinteresser og udover alle Klasseskel — det var hans Maal, som det havde været hans Tanke med Grundloven. Den tilstræbte heller ikke at underkue Folkeflertallet, men forhindrede blot dette i at underkue Mindretallene.

*

Flere har gjort Forsøg paa at bedømme Estrup som Statsmand, mest overfladisk. Man har forundret sig over Forskellen paa ham som Indenrigsminister i 1865—69 og som Konseilpræsident efter 1875, har kritiseret, hvad han har gjort, hvad han ikke har gjort, men kunde have gjort, at han ikke forudsaa Udviklingen, at han kun satte Bom for den o. s. v.⁷

Hvad det første angaar, glemmer man, at mellem disse to Perioder ligger Venstres Fremstød for ved en ny Fortolkning af Grundloven at skabe en Statspraksis i sin Favør og stik imod hans Grundsyn. Det var for at standse dette,

at han i 1875 modstræbende tog Ledelsen af Regeringen. I Aarene derefter stillede Venstre sig med alle til Raadighed staaende Midler i Vejen for hans Reformplaner og forhindrede dem. Det var udelukkende denne uforsvarlige Politik, som førte til det haardere Styre.

Men iøvrigt maa Estrup ikke vurderes under Indflydelse af Provisorietidens ha-stemte Toner, som han ofte sammenlignede med »Trojanerheltenes lange Taler«. Der kan heller ikke anlægges Nutids sociale eller politiske Synspunkter og naturligvis ikke maales ud fra vor nuværende Forfatning. Grundloven af 1866 blev til i en Tid, der er vidt forskellig fra vore Dage, og Halvfjerdsernes og Firsernes Brydninger var en Fase i den politiske Udvikling i Fortsættelse af Frihedskampene i Aarhundredets første Halvdel. Det danske Folk var dengang endnu i sin politiske Ungdom — og taget som Helhed — slet ikke udvokset.

Folketingsparlamentarismen — Doktrinen om at alle Mennesker er lige uden Hensyn til Udvikling — var for os en ny, fra Udlandet importeret Ide, der aabnede vide og uanede Perspektiver for Demokratiet. Fra det Øjeblik, dette gik op for Venstre, duede Grundloven af 1866 ikke mere i dets Øjne. Folket var blevet narret. Særlig for de af Bønderne, som endnu ikke havde frigjort sig fra Fortidens Følelser af Mindreværd og Mistænksomhed, lød den nye Parlamentarismes løfterige og letfattede Sprog som Bud om en Rettens Nytid, hvor Magten skulde slaas ud af Hænderne paa Byboerne, Godsejerne og Embedsmændene og overgives i deres. Trods al medfødt Landbokonservatisme lykkedes det derfor hurtigt Berg og hans Hjælpere ved hemningsløs Agitation at drive Bondestandens politiske Udvikling i radikal Retning. Folketingsparlamentarismen blev dens Ideologi.

Man forstaaer, at Datidens mere oplyste Kredse blev betænkelige, da Venstre ved sit Manifest i 1873 krævede fri Bane for Folketingsflertallets Program. Saa næsten revolutionært, som den nye Venstrebevægelse tog Fart, var det umuligt at gaa den i Møde. Der var fra Venstres Side ikke Tale om at følge en Udviklingens eller Forhandlingens Vej, kun om hurtigst muligt at trodse Kravet igennem. Det vilde være opfattet som Svaghed, om Estrup, der blev kaldet til Konseilspræsident for at værne Grundloven, var gaaet paa Akkord.

Og svag var Estrup netop ikke. Det faldt ham ikke ind for politisk Vindings Skyld at danse efter Vælgerflertallets Pibe. Derfor blev han hurtig ubrugelig — blev kaldet usmidig og politisk negativ. Men lige stejlt stod han som Klippen i det oprørte Hav og brød de fraadende Bølgers Magt uden at vige en Tomme — tværtimod trodsigere, jo vildere det gik til. Han forsonede sig aldrig med Tendensen paa Rigsdagen til at slutte af med et Kompromis og i Særdeleshed ikke, hvor det gjaldt et saa fundamentalt Spørgsmaal som Grundlovens nye Fortolkning. Det vilde heller ikke kunne være gjort uden samtidig at bryde med store Dele af Højre og de Nationalliberale. Efter at Venstre i Høj og Hast

havde rejst sin folketingsparlamentariske Fordring, var derfor en rolig Udvikling heller næppe blevet Følgen af et Blandingsministerium og dermed følgende Mixed-Politik.

Rene Linier maatte der til, en ren Adskillelse mellem dem, der stod for eller imod det ene eller det andet System. To store Grupper af Folket, dybt forskellige i social og politisk Grundsyn, var i den skarpeste Strid om noget saa livsvigtigt som selve Udviklingen. Hvad der kunde være dannet i Retning af et Mellemparti til Støtte for et Blandingsministerium, har næppe heller været af Betydning. Og naar Dr. A. Fraenkel derfor spørger om, hvad der kunde være bragt ud af Forfatningen af 1866, hvis en moderat Mand som f. Eks. Carlsen var blevet Regeringschef,⁸ maa Svaret blive, at det var en Umulighed. Standpunkterne stod for uforstaaende og uforsonlige overfor hinanden, og kun en Personlighed formaaede at skaffe sig fornøden Respekt. Landstinget — om ikke Folketinget — vilde hurtigt have fejlet Carlsen bort.

Et rent Venstreministerium — forsøgsvis og uden principielt at betyde et Systemskifte — var vel fremme i manges Tanker, men heller ikke det havde bragt Striden mellem de to Ting til Ophør. Iøvrigt indrømmer ikke blot Edv. Brandes, men ogsaa andre Politikere, som Neergaard, at Venstre i disse Aar endnu havde hverken fornøden Partifasthed eller et tilstrækkeligt Antal egnede, politiske Personligheder til at kunne overtage Styret. Det var uhjælpeligt blevet et Nederlag, maaske indadtil i Favør af Moderationen, men udadtil til Skade for Landet.

*

Estrup prøvede straks at fare med Lempe. Det viste sig til ingen Nytte. Provisoriet i 1877 — Modtrækket imod Venstres Fremstød — blev derfor ikke engang fordømt af Junigrundlovens nationalliberale Fædre. Det var en Nødvendighed.

Efter den paafølgende Sejr tænkte Estrup selv paa at trække sig tilbage for at give Venstres moderate Fløj og Folketingets Højre Lejlighed til at prøve en ny Politik. Christian IX ønskede det ikke. Venstre havde selv forspildt sin Chance til at komme til Magten ved sin voldsomme Fremtrængen.

Saa kom Bergs næste Ubetænksomhed, Visnepolitiken, som styrkede Modstanderne. Under den voksende Skarphed mellem Partierne blev det mere og mere umuligt for Estrup at træde tilbage uden at fæste Nederlagets Stempel paa sig, paa Højre og dets Politik med de uoverskuelige politiske Følger, dette vilde have medført. Saa stærkt gik de to Strømme imod hinanden, at Regeringen inden længe stilledes overfor en ny alvorlig Konfliktsituation. Estrup vidste, hvor det bar hen, og saa ikke hen til nye Provisorier med Glæde.

Der er dem, som mener, at han i 1882 eller i 1884—85 burde have overladt

Venstre Magten. Der er i det hele taget intet af de mange Spørgsmaal i Estrup-Diskussionen, hvor Bagklogskaben har været sat ivrigere ind end om Tidspunkterne, paa hvilke han burde have trukket sig tilbage. Var nemlig Berg kommet til Styret i Halvfjerdserne eller Firserne — eller I. C. Christensen i 1894 — skulde Udviklingen være blevet mere moderat og navnlig mere forsvarsvenlig. Den Slags Slutninger er imidlertid kun hypotetiske. Det var ikke Provisorierne og ikke Estrups Forbliven, som gjorde Venstre radikalere, undtagen netop i sin Modstand imod Ministeriet. Allerede paa de gamle Stænderforsamlinger havde Bøndernes Repræsentanter gentagne Gange udtalt sig for kraftig Nedsættelse af Militærudgifterne og i det hele taget af alle Statsudgifter, der skulde tjene til at hævde Landets Stilling udadtil. Standpunkterne op i Halvfjerdserne og Firserne var saaledes langt fra nye. Og efter Systemskiftet og efter at Partidogmet om Københavns Fæstning forlængst var likvideret, blev Venstre i al Fald ikke mere forsvarsvenligt, end at det tværtimod i Aarene lige til 1937 hjalp godt med til Danmarks successive Afrustning. Endelig har de demokratiske Partier i Sverige og Norge ført en tilsvarende negativ Forsvarspolitik, uden at der i disse Lande har været Tale om Provisorier.

Endnu først i Firserne ansaas Venstre ikke for at være i Stand til at besætte Ministertabureterne. Selv Neergaard indrømmer, at det med Hensyn til politisk Saglighed endnu stod smaat til i Partiet i Sammenligning med senere Tider. Regeringen opmuntredes heller ikke til at vove Forsøget ud i Folketingsparlamentarismen af Resultaterne i Norge i 1884 med Venstreministeriet Johan Sverdrup — selv om Sammenligningen ikke er fuldstændig — eller af de voldsomme parlamentariske Intriger i Frankrig efter 1879.

Estrup var villig til at respektere Folkeviljen, saaledes som den kunde give sig Udtryk efter Grundloven, og han tænkte heller aldrig paa i mindste Maade at undertrykke det aandelige og politiske Frisind, hvad ogsaa Edv. Brandes fuldt ud anerkendte i December 1881 i et Brev til sin Broder. Det var de andre og ikke ham, som søgte Forfatningsstriden, men da Handsken blev kastet, tog han den op. Havde han ikke gjort det, havde han ikke været den stærke Karakter, som han var. Nu maatte der handles og Kampen føres til en Afslutning. Ministeriet blev siddende paa et Tillidsvotum i Landstinget.

Hans Berettigelse til at bruge Grundlovens Provisorieparagraf laa i Venstres forudgaaende Visnepolitik og Finanslovnægtelse. Kampen for Folketingsparlamentarismen var jo ingen Retsstrid, men en Magtstrid, og kunde de Nationalliberale akceptere Skridtet i 1877, maatte de i samme Grad gøre det nu. Modparten beskyldte ham derimod for Grundlovsbrud allerede straks efter Udstedelsen af den første provisoriske Finanslov — altsaa uden at afvente de følgende Provisorier. Naar der imidlertid endnu ikke forelaa nogen fæstnet konstitutionel Praksis, maatte Grundloven — og ikke mindst i en saa skarp

Konfliktsituation — betragtes som et statsretligt Dokument, hvis Fortolkning var juridisk. Estrup havde undersøgt sin Beføjelse forinden, og ingen af Dagens førende Jurister har heller nogensinde indrømmet det grundlovsstridige i Provisoriet — tværtimod. Det var endelig Venstre selv, som hindrede Spørgsmaalets Afgørelse ved Rigsretten. Højesteret anerkendte i 1886 den fulde Gylighed af en provisorisk Lov i Henhold til Forfatningen af 1866, selv om den principielt ikke udtale sig om de provisoriske Loves Lovmedholdelighed.

Provisorietiden var et myndigt Styre, men intet Diktatur og da slet ikke efter Nutidens Opfattelse af totalitært Styre, selv om Folkeflertallet ikke straks fik sin Vilje. Havde Kongen afskediget Ministeriet, var det gaaet af i fuldeste Loyalitet. Estrup har ydermere gentagne Gange erklæret sig villig til at respektere Rigsdagsparlamentarismen — kun ikke Folketingsparlamentarismen. At Rigsretten bestod af mange Højremænd var ikke hans Skyld. De var ikke — som i vore Dages totalitære Lande — udnævnte af det regerende Parti efter deres politiske Overbevisning. Sluttelig lagde han ingen Pres paa den fri Meningsudveksling og fri Agitation. Der var ikke Tale om Ensretning. Der behøvedes, som Ed. Brandes skrev til Strindberg, ingen som helst Regeringstilladelse for at udgive et Blad, hverken Kaution eller Censur, og her var ingen Brevaabning.⁹ Kun forlangte Regeringen, at Agitationen holdtes indenfor en vis Sømmeligheds Grænser.

Fra det Øjeblik, Provisorierne begyndte, var der kun Tale om Sejr eller Nederlag. Regeringen indrømmede selv, at den var tvunget udenfor de politiske Forudsætninger, men ikke længere end Venstre selv stod med sin grundlovsstridige Taktik. En kort Forbitrelsens Tid fulgte paa med Riffelbevægelse, Skattenægtelse og voldsomme Møder.

Ingensinde har Strømmene staaet stridere om et politisk Navn end Estrups. Det brændtes ind i Folkebevidstheden med glødende Begejstring eller Had, og længe efter at Kampene var stilnet af, udgik der fra det en Kraft, som æggede. Aldrig er vist et Navn blevet benyttet i den politiske Agitation mere hid-sigt og ubehersket end hans. Ved at lægge det for Had banede Frisind og Demokrati sig Vejen fremad.

Men ikke et Øjeblik vibrerede hans Nerver, skønt han ikke var i Tvivl om, hvor hensynsløst der blev gaaet til Værks mod ham. Ofte sagde han til sine Børn: »Min politiske Gerning er Tyrs. Jeg holder min Arm i Fenrisulvens Gab som Sikkerhed for den rolige Udvikling.«

Et Aarstid efter faldt dog Forholdene nogenlunde i Ro, og de følgende Provisorier blev noget sædvanligt, som de ikke politisk interesserede Kredse næppe skænkede større Opmærksomhed. Gennemgaaende befandt disse sig vel under det faste, uselviske Styre, og udenfor de visnepolitiske Aar lykkedes det Regeringen ved mesterlig Manøvrering mellem de uenige og gensidig skinsyge

Oppositionsgrupper at gennemføre flere gode Love af overordentlig Betydning — under Forligspolitikken 1890—95 saaledes Lov om Brændevinsafgift, Tilsyn med Plejebørn, Underholdningsbidrag til uægte Børn og Erstatning for ufor- skyldt Varetægtsfængsel, Bygningslov for København, Lærlingelov, flere Jern- banelove, Love om Bygning af Frilageret paa Københavns Toldbod, Opførelse af flere videnskabelige Laboratorier og den polytekniske Lærestanstalt, senere Helligdagsloven, Ligbrændingsloven, Lov om Anlæg af Københavns Frihavn, om Statsbanedriften, Alderdomsunderstøttelse, Sygekasser, Folkehøjskoler, Øl- skat o. s. v.

*

Estrup var Regeringens myndige og kraftige Chef, hvis Synspunkter og Vilje beherskede Ministeriet. Han havde valgt sine Medarbejdere blandt Landets bedste Mænd og vogtede omhyggeligt paa Statsstyrets Uafhængighed af pri- vate, ikke ansvarlige Kræfter.

Han var dybt følelse dansk i Sind og Tanke. I sit nationale Barndoms- hjem var han indpodet med Uvilje imod Slesvig-Holstenismen og derigennem sikkert ogsaa imod Helstatspolitikken. Ikke mindre antipatisk stod han overfor England paa Grund af dettes Optræden imod os i 1801—14 og Tyskland, der i 1864 havde berøvet os Slesvig. Dette sidste hindrede ham dog ikke i for- sigtigt og klogt at gøre sine Overvejelser med Hensyn til Danmarks Interesser udadtil.

Trods den bitre Stemning i Folket efter 1864 havde den fremherskende Ret- ningslinie i den danske Regerings Politik under Grev Frijs's Ledelse været For- søg paa Udsoning med Preussen. Dannelsen af det mægtige tyske Kejserrige i 1871 og vort begyndende Landbrugsmarked i England gjorde os imidlertid noget tilbageholdende. Estrup genoptog ganske vist i 1875 Grev Frijs's Neu- tralitetspolitik, der i første Linie var bestemt af vort Naboskab til Tyskland, men Slettelsen af Pragfredens § 5 i 1878 og de samtidige, voldsomme Angreb paa Danmark i den tyske, officciøse Presse aabnede hurtigt Øjnene for, at ud- sonende Bestræbelser var unyttige, med mindre de var ensbetydende med Underkastelse. En brat principiel Forskydning i Forholdet mellem Danmark og Tyskland blev Følgen, og Estrup gik fra nu af ind for den absolutte Neu- tralitetspolitik, som ogsaa under senere Regeringer har været den ufravigelige Linie i Landets Udenrigsstyre, men for hans Vedkommende fulgt med større Værdighed og mindre Mistillid til det danske Folks Styrke. Grev Chr. Hol- stein-Holsteinborg udtalte i sin Mindetale i 1914, at der følte Tryk ved hans Udenrigsstyre. Man vidste, at saa længe han stod ved Kongens Side, vilde Forholdet til Udlandet blive ledet mandigt, klogt og besindigt, og Dan-

marks Ære vilde ikke blive givet til Pris. En saadan Tryghedsfølelse havde jo ingenlunde altid i de senere Aar gjort sig gældende.

Løvrigt var i disse Aar følgende to Ting det bedste Værn for Danmark, Ærefrygten for vort Kongehus og Respekten for Estrup. Alle Fyrster, Gesandter og Politikere, som kom til København, maatte se og helst tale med ham, ofte spørge ham til Raads om det ene eller andet. Kong Oscar sagde engang: giv mig Estrup, saa kan jeg ogsaa regere. Oberst Rørdam fortæller, at Kejser Wilhelm under en Samtale i 1892 i Wittenberg med Prins Hans udtalte: »Han (Estrup) er Eksempel paa en Ministerpræsident; en loyal Mand, der kun tjener sit Land.«¹⁰

Af hele sit bundærlige Livssyn vilde han en stærk Kongemagt og en stærk Regering, et sundt, dygtigt og velordnet Samfund, hvor alle Kræfter blev sat ind efter Evne til Gavn for Helheden. Han var streng, men ogsaa imod sig selv. Han hørte ikke til dem, som har udblødt Nationen. De gamle Folkedyder, Disciplin, Ærlighed, Nøjsomhed og Arbejdsomhed skulde værdsættes — som et Blad skrev engang, at der laa godt gammeldansk Troskab, Ærlighed og Udholdenhed i hans egen Natur.

Paa det Grundlag vilde han de bedste Kaar for Folket. Marcus Rubin og navnlig N. Neergaard har flere Gange anerkendt hans sociale Reformtanker, og Schovelin kaldte ham for den danske Sociallovgivnings Fader.¹¹ Som Betingelse for offentlig Arbejdsløshedshjælp, Invalide- og Aldersrente satte han de sunde Grundprincipper: Arbejde før Understøttelse og Hjælp til Selvhjælp. Han vilde ikke ind paa en nedbrydende Understøttelsespolitik. I sin Piece: Forhandlingspolitikken (1892) roser Overformynder M. P. Friis hans Lov om Alderdomsunderstøttelse som en Lov, der kunde være mønstergyldig for Udlandet. Da Klaus Berntsen under en Samtale i 1912 efter et Landstingsmøde udtalte sin Ængstelse ved den stærke Stigning af Statsudgifterne til Alderdomsforsorgen, der nu var naaet den paa det Tidspunkt ret store, men nu ubetydelige Sum af 11 Millioner, svarede han: »Ja, De Hrr. Forligsmagere i 1890'erne — og ogsaa Rigsdagen i 1867 — kunde have fulgt min Mening«.

Efter 1864 gjaldt det om at hindre Krigens alt for lammende Følger og skabe nyt Liv. Mænd som Tietgen og Estrup saa Udvejen ved gennem en Udvikling af Trafikmidlerne at øge Omsætningen. Medens den første nok gik ind for enkelte indenrigske Baneplaner, men navnlig gjorde sig fortjent ved Oprettelse af nye Dampskibslinier til Udlandet, begyndte Estrup at spinde sit Net af Jernbaner Landet over og anlagde Eksporthavnen Esbjerg. Samfærdsels- og Kommunalvæsenet var i disse hans første Ministeraar det, som beskæftigede ham mest, og hvor hans Arbejde har haft blivende Betydning.

Medens han og Tietgen saaledes godt kunde enes om Betydningen af at

udvikle de indenrigske og udenrigske Trafiklinier, skiltes deres Veje, naar Talen kom ind paa vor Handelspolitik. Tietgen var Opportunist og grebet af den nye engelske Frihandelspolitik. Estrup var derimod som moderat Toldbeskyttelsesmand i Pagt med de Strømninger, som beherskede det hele Europa. Schovelin kalder ham for den af alle (?) hyldede Erhvervs politikens hjemlige Banebryder, der knæsatte Beskyttelsesteorien.

Det afholdt ham dog ingenlunde fra at stille sig forstaaende overfor andre Synspunkter, og fra første Færd erklærede han sig for Eks. rede til lavere Told paa Nødvendighedssager mod højere Told paa Luksus. Han var ogsaa villig til andre Toldreduktioner, men paa den ufravigelige Betingelse, at der blev skaffet Dækning herfor til Statskassen. Dennes Indtægter var jo fra gammel Tid hovedsagelig Told og Forbrugsafgifter, og det ansaa han stadig for en for Samfundet fordelagtigere og for Skatteyderne behageligere og retfærdigere Maade end direkte Skat paa Indtægt og Formue. Den Slags kunde man altid gribe til i Nødstilfælde, men ellers ikke. I Perioderne 1876—80 og 1886—91 fremsatte han flere Toldreformforslag, undertiden udarbejdet af ham personlig. De strandede imidlertid hver Gang paa de stærkt modstridende Interesser paa Rigsdagen.

Hans Standpunkt kommer senest frem i et Memorandum, kaldet »Mit sidste Raad«, som nu findes blandt hans efterladte Papirer paa Skaføgaard. Det er skrevet i 1912 — Aaret før hans Død — altsaa paa et Tidspunkt, hvor den direkte Skattebyrde var ved at vokse sig saa stærkt, at der allerede taltes om »Landets finansielle Elendighed«. I al Almindelighed lægger Estrup i dette Memorandum Skylden herfor paa Folketingsparlamentarismen, »i Følge hvilken det Flertal, der bestemmer Udgifterne, ikke i mærkelig Grad føler Trykket af de til Underbalancens Dækning paalagte direkte Skatter.« Derefter fortsætter han: »Hovedgrunden til Øjeblikkets Misère er de ved Toldloven af 1908 reducerede indirekte Skatter. Kun ved Forøgelse af Indtægterne af indirekte Skatter kan Ligevægten mellem Udgift og Indtægt tilvejebringes og for Fremtiden sikres og derved Landets gode Kredit reetableres.«¹²

Hellere end gerne vilde han fremhjelpe Erhvervs livet. Datidens Strid om Frihandel eller Beskyttelse havde hans fulde Interesse, men kun for saa vidt det gjaldt om at gøre de økonomiske Strømninger frugtbringende for det hele Samfund. Han forklarede engang senere i Landstinget, at han ikke var nogen udpræget Protektionist, fordi man ogsaa maatte have Øje for Fremtidsmulighederne og ikke blot tænke paa Konservering af det bestaaende. Han havde oprindelig været en Uven af Beskyttelse. Selv om han nok havde villet beskytte bestaaende Virksomheder, havde han vel vogtet sig for at opamme flere nye Industrier her i Landet. Det havde været hans Udgangspunkt, men han havde

forandret Mening og maatte forandre den i samme Forhold, som han fik Bevis for den Fremtidsbetydning, som Udviklingen af en kraftig Industri vilde faa for dansk Erhvervsvirksomhed.¹³

Som Landmand kunde han ensidigt have støttet Agrarinteresserne og derved vundet hele Landbostanden — Godsejere og Bønder — og maaske tillige en Del af Byernes Frihandelsmænd. Han gjorde det ikke. Ganske særlig vilde han ikke favorisere sine Standsfæller, de store Gaarde, og var bl. a. af den Grund imod en Lettelse af Landbrugets direkte Skatter. Under Landbrugskrisen udkom der derimod en Række af gode Landbrugslove til Gavn for det samlede Landbrug, ligesom han ogsaa iværksatte flere Støtteforanstaltninger, først og fremmest Statsgældskonverteringen. Han var endda parat til videregaaende Støtte, blot ikke paa Bekostning af de andre Erhverv.

Som ansvarlig Minister havde han tilegnet sig den fuldeste Forstaaelse af den industrielle Udviklings dobbelsidige Betydning, baade den nationaløkonomiske og den beskæftigelsesmæssige. Navnlig under den store Arbejdsløshedsperiode kom denne sidste til at spille stærkt ind i hans Overvejelser. Han satte Gang paa Gang sin Autoritet ind for at bevare Toldbeskyttelsen for den unge og svage Industri i rigtig Erkendelse af, at her laa en Fremtid, naar Landbruget alligevel ikke kunde tage det stigende Fødselsoverskud.

Takken for denne upartiske Holdning var Misfornøjelse overalt i Agrarernes Rækker. Der agiteredes med, at Landbruget ikke kunde vente sig Støtte af denne Regering. Og netop under den haarde Landbrugskrise bidrog denne Agitation i høj Grad til at vende Bønderne fra ham.

I Tusindvis gav unge Mænd og Kvinder paa Landet op for de strenge Kaar og flyttede til Byerne. Her havde det almindelige Opsving skaffet noget forøget Beskæftigelse, men langt fra nok til at kunne optage Strømmen fra Landet. Stigende Arbejdsløshed blev Følgen. Han søgte at hjælpe ved Forslag om Igangsættelse af Arbejder — fremfor demoraliserende Understøttelse — men mødte ogsaa paa dette menneskevgigtige Punkt kun visnepolitisk Kulde.

Op gennem Firserne ændrede den voksende Industrialisering efterhaanden det økonomiske Samfundsgrundlag. Som den lille Købmand trykkes af nystartede Stormagasiner og Brugsforeninger, følte Haandværkerne sig truet af den Mængde Fabriker, som rejste sig rundt om. Estrup søgte at regulere Udviklingen ved forskellige Love, og i 1890 lod han nedsætte den store Næringskommission, som endte sit Arbejde i 1893.

Der var heller ingen — end ikke hans argeste Modstandere — som ikke anerkendte hans nationaløkonomiske Dygtighed. Geheimeetatsraad Goos, som ingenlunde altid hørte til hans ubetingede Beundrere, skriver, at Estrups »Hovedinteresse ved Siden af den egentlige Politik var Finansstyret. Han besad paa dette Omraade ganske usædvanlige Egenskaber og ledede vore Statsfinancer

ypperligt«. ¹⁴ Han vilde en fornuftig Statshusholdning, afpasset efter vore økonomiske Kræfter. I hans Tid fandt der ingen Skattestigning Sted, og Statsgælden, som efter Krigen 1864 udgjorde 264 Millioner Kr., var i 1894 faldet til 182 Millioner trods vældige Udgifter til Opførelse af Københavns Fæstning, Anlæg af nye Jernbaner, Køb af de sjællandske Baner m. m. I sin Mindetale i Januar 1914 fremhævede Grev Holstein-Holsteinborg specielt hans eminente Dygtighed som Finansminister — og fortsatte: »I denne paa alle Omraader saa barske Brydningstid, hvor kun de virkelige Personligheder kunde gøre sig gældende, var han karaktermæssig og i Handlekraft et Hoved højere end alt Folket. Konsekvent i sin Politik, klog og fremadvendt, maalklar og sikkert handlende. Han fulgte med Tidens Gang og favnede alt samfundsmæssigt under sine Overvejelser.«

*

I Traad med hans Udenrigspolitik gik hans Virken for et stærkt Neutralitetsforsvar. Venstre havde i 1874 erklæret Forsvarssagen for partipolitisk og stillet sig imod baade en Land- og en Søbefæstning om København. Det betingede Tilbud i 1874 — altsaa før hans Tiltræden — og atter i 1875 paa de 30 Millioner Kr. til Forsvaret blev givet af opportunistiske Grunde, men var ikke tilfredsstillende for den ansvarlige Sagkundskab. Allerede paa dette Tidspunkt — altsaa før Provisoriet i 1885 — slog Berg derefter kontra og satte Nedrustningskravet ind i sin Agitation, sikkert beregnende Stemningen paa Landet under Landbrugskrisens trange Kaar. Det er altsaa urigtigt, hvad Oppositionen senere fandt ud af, at Forsvarsviljens Svigten alene var en Følge af Estrups provisoriske Fæstningsbyggeri. Venstre selv havde aldrig formaaet at samle sig om en forsvarlig Plan for Landets Forsvar. Hindringerne var de store Udgifter, som skurrede slemt i manges Øren, den almindelige svigtende Forstaaelse af Landets militære Situation og den Forsagthed efter Krigen 1864, som gav sig Udtryk i Monrads modløse Forelæsninger paa Universitetet i December 1869: »Om politiske Drømmerier«. Selvopgivelsens rygradsløse »hvad skal det nytte« Aand havde saa let ved at faa Magt over det vege danske Sind. ¹⁵ Det var vel ogsaa derfor, at N. Neergaard i sin Artikel i »Tilskueren« i 1894 fandt det opportunt at lade Hærens Indskrænkning være sit Hovedforsvar for det storpolitiske Forlig s. A.

Takket være Venstres Visnepolitik, der havde fyldt Statskassen, kunde Estrup provisorisk give Sagkundskaben sin fulde Støtte til frit at gennemføre sine Planer uden at behøve at udskrive Ekstraskatter. At Fæstningen ikke blev helt færdig, kan billigtvis ikke lægges ham til Last. Ikke heller, at han ikke samtidig provisorisk gennemførte en ny Hærlov — fordi den vilde kræve aarlige Bevillinger.

Misfornøjelsen med de store Militærbevillinger skyldtes nok saa meget Uforstand og lunken Forsvarsvilje, som det, at det skete ad provisorisk Vej. I Forsvarskommissionen af 1902 gik saaledes Venstre (Flertallet) afgjort ind for at bevare Søbefæstningen. Landbefæstningen blev derimod efter en grundig Undersøgelse forkastet, men kun fordi den ikke mere var tidssvarende og ikke kunde blive det med overkommelige Midler — altsaa ikke, fordi den var unyttig. Ogsaa de militære Sagkyndige af i Dag anerkender fuldt ud General Bahnsons Forsvarsplan under Hensyn til de datidige strategiske og militærtekniske Forhold. Fæstningen var dengang moderne og tjente sin Tid ud. Naar en Landbefæstning om København ikke længere anses for rigtig, skyldes det kun de ændrede Forhold, bl. a. Byens Vækst, de moderne Skydevaaben og Flyveteknikkens Udvikling, der gør Opgaven for stor og uoverkommelig.

*

Det var en Insinuation, naar Modstanderne senere beskyldte Estrup for at udnytte Forsvarssagen politisk — og altsaa rejste Tvivl om Oprigtigheden i hans Forsvarsvilje. Det skete dels paa Grundlag af Venstres politiske Angreb paa ham i 1876 for at have ladet »Livssagen« falde, dels støttet til Krigsminister i Ministeriet Frijs, General Raasløfs Udtalelse om, at Estrup i 1866—67 havde modarbejdet Hærloven.¹⁶ Hvad det sidste angaar, er det vel muligt, at han paa Ministermøderne har rejst visse Indvendinger. General Raasløfs Ændringer til dav. Forsvarskommissions Forslag vakte jo, som bekendt, heller ikke udelt Bifald blandt andre Politikere. I Folketinget tog for Eks. Mænd som Bille, David og senere General Haffner til Orde imod dem. Havde han ikke haft Interesse for Forsvarssagen, havde han næppe heller baade i 1865 og i 1875 ønsket at blive Forsvarsminister. Baron Blixen skrev iøvrigt i 1865 til Carlsen, at Ministeriet Frijs's største aktive politiske Kraft, Estrup, havde Sympati for »nationalliberal Tilbageerbringingspolitik« og dermed forbunden »Rustningspolitik«.¹⁷

Beskyldningen mod Estrup er fremsat bl. a. af Edv. Brandes¹⁸ og N. Neergaard¹⁹ — iøvrigt uden at nogen af dem har rettet den samme Beskyldning imod Berg, blot i modsat Retning. Neergaard skriver, at Estrup gav Højre Forsvarslovene at flokkes om, »en Sag, som appellerede til de nationale Følelser og forlencede den politiske Kamp med et Skær af Idealitet, medens Venstre paa Grund af indre Uenighed maatte nøjes med at iagttage en ren negativ Holdning«.

Det er rigtigt — og naturligt — at det var en Hjertesag for Højre. Den samlede Partiet, men politisk dog langt fra i samme Grad som Kampen imod Parlamentarismen. Højre var stærkest, saa længe denne Kamp var heftigst. Landets Forsvar var mere en Selvfølge, og man var fuldt ud enig med Krigs-

ministeren, General Bahnson, naar denne udtalte i Folketingets Samling 1886—87, at ingen fornuftig Regering nogensinde vilde fremsætte Forsvarslove, som ikke var anerkendt af Sagkundskaben. Vi har ogsaa Estrups egne Ord for fuld Tilslutning til denne Udtalelse, og han har dokumenteret den i Gerning. Ingen har heller hidtil beskyldt ham for ikke at mene, hvad han sagde. Han kunde være trodsig og var en ubøjjelig Natur, der ikke veg tilbage for at sætte haardt imod haardt for at faa sin Vilje. Men hans Hæderlighed er en Kendsgerning, og Aabenhed hans Særkende. Aldrig har han brugt sin Magt til Fordel for sig eller sine. At udnytte en national Sag som Forsvarsagen politisk vilde ganske simpelt have været imod det ærlige i hans Personlighed.

Derimod har Magister Harald Nielsen maaske mere Ret, naar han synes, at Estrup ikke forstod at indblæse denne »hans Livssag« fornøden Varme og Kraft.²⁰ Men nogen »Livssag« var det heller ikke for ham i den Betydning, hvori dette i Almindelighed forstaas. Han var Realpolitiker og ikke følelsesbestemt i sine Begrundelser. Forsvaret var kort og godt en Nødvendighed. *Nationalt* var det hans Livssag at dyrke den danske Jord og i det hele taget at virke for Fremme af Landets Erhvervsmuligheder, *politisk* at bekæmpe de Ideer, hvis Virkeliggørelse truede det tilfredse Liv i Samfundet, hvilket for ham i første Række vilde sige at bekæmpe den lige og almindelige Valgret som Eneherre. *Det* krævede Varme og Kraft — ikke Forsvarssagen som saadan. Forsvaret var en selvfølgelig Sikkerhedsforanstaltning, Forsvarsudgifterne en Forsikringspræmie, som man ganske simpelt ikke kunde lade være med — noget ganske indiskutabelt. Han var sig sit Ansvar i saa Henseende fuldt bevidst.

*

Det var Venstre, som efter 1870 havde skærpet de politiske Modsætninger. Uden I. A. Hansen og Berg var der ikke kommet en Estrup og uden Finanslovnægtelse og Visnepolitik ingen Provisorier. Overmodigt var Venstre gaaet til Værks, undervurderende Ministeriet og Højre og i den Grad overvurderende sig selv, at de hvert eneste Aar troede sig sikre paa Sejren.

I 1870 havde ogsaa Pio begyndt at udgive »Socialisten«, og Aaret efter talte Georg Brandes sine ildnende Ord til den akademiske Ungdom om den Mangfoldighed af Kanaler, gennem hvilke de Strømninger, som havde deres Udspring i Revolutionen og Fremskridtsideerne, skulde ledes herind i Landet og standse Reaktionen paa alle Punkter. Paa et litterært Grundlag kastede han sig med Held ud i Kampen for det, som efter manges Mening maatte føre til en Afsvækkelse af det sunde og stærke, som gør et Folk til en Nation. I Stedet for aad den samvittighedsdøvende Kulturoptimisme sig ind i vort lette

Folkesind og satte den fri Livsnydelse i de gamle Folkedyders Sted. Hans Broder, Edv. Brandes, og Hørup gjorde hans Lære til Politik og — efter hvad vi nu ved af de Brandeske Breve — i høj Grad støttet af visse Dele af den københavnske Højfinans og navnlig af visse jødiske Interesser.

Georg Brandes vilde Realisme paa alle Punkter, og en vis Mission kunde hans Forkyndelse naturligvis have — som alle nye Strømninger — særlig den at udrydde de sidste Rester af den sentimentale Gammelromantisme og den victorianske Perodes Indsnævrelse og Snerpethed. Det blev derfor en Modestrømning, som ved sit flatterende Stade overfor det gamle og forbenede og sin rigelige Skilten med Aandsstorhed fik en betydelig Magt over de unge Sind i Hovedstaden.

I Venstre blev denne internationalt prægede Aandsradikalisme vel mødt med Haansord som »Europæisme« og »Københavneri«, men det lykkedes den alligevel at snige sig ad Bagtrappen ind i den grundtvigske Lejr. Det var Aarhundredets Brydning mellem gammelt og nyt — det engang udviklingsbestemte, som satte ind og her i Landet fandt en saa god Grobund i Depressionen efter Nederlaget i 1864 og Nationalliberalismens Fallit. Estrups Provisorier gav blot dette saakaldte »moderne Gennembrud« lidt voldsommere Brod over Grundene. Udviklingslinien var næppe blevet en anden, selv om Venstre havde faaet Styret nogle Aar tidligere. Det var jo netop ikke det, Brandes og Hørup vilde, fordi dettes Magtovertagelse jo slet ikke var ensbetydende med den Frisindets Sejr, som de havde tænkt sig.

Langt større direkte Betydning for den øjeblikkelige Udvikling fik Bergianernes og Høruppernes Tilnærmelse til det nye Socialdemokrati, fordi det i Virkeligheden var Betænkkeligheden blandt de Moderate og Højre ved denne voksende røde Fare, som satte Forligsforhandlingerne i Gang.

Nellemann havde ført dem paa Estrups Vegne, loyalt og saaledes, at de fuldt ud dækkede hans Tanker. Forliget antastede heller ikke Højres forfatningsmæssige Synspunkter. Estrup var ikke veget for Folketingsparlamentarismen — for Folketingsflertallets dengang ugrundlovmæssige Magtanvendelse til mod Kronens og Landstingets Vilje at styrte Ministeriet. Saa snart derimod Venstre gik den af ham anviste Forhandlingens Vej, vendte ogsaa de grundlovmæssige Tilstande tilbage, saaledes som han havde sagt det mange Gange. For saa vidt var Sejren hans.

Ret længe havde det imidlertid ikke været muligt for ham at fortsætte den sejrriige Modstand, selv om Venstre var splittet og uden Magtmidler. Dertil var hans Tropper for udmattede. Det var hans anden store Skuffelse, at han i det afgørende Øjeblik blev svigtet af sine egne.

Grunden hertil var i høj Grad den bitre Landbrugskrise og de som Følge heraf agitatorisk skærpede, agrariske Særinteresser, der bragte det konservative

Samarbejde til at vakle ved at drage et stort Antal Landmænd over til Agrarforeningens Politik. Dertil kom handels- og forsvarspolitiske Divergenser og i det hele taget almindelig Træthed og Desorientering i Højres Rækker, maaske under en vis Indflydelse af Tidens nye Ideer, som bl. a. havde sin Mand i J. Scavenius. I Unghøjres Lejr var Blikket mere og mere rettet fremad mod det kommende Systemskifte.

Det gik Højre, som det senere kom til at gaa Venstre. Der undtes ingen af dem mere end en kort Periode som regerende Parti. Begge maatte stride mod en Udvikling efter »den agitatoriske Politik's Linie,«²¹ der opløste dem indefra, efter at Ideologien i Partierne var svækket — henholdsvis Kampen mod og for Folketingsparlamentarismen.

Men i 19 Aar havde Estrup formaaet at bremse en Udvikling, der, behersket af Masserne, siden Enevældens Opgivelse havde faaet en alt for rivende Fart. Han havde hindret et nyt og ubændigt Folketingsflertal i at forsøge sig med Landets Styrelse og skærmet Nationens politiske Liv mod Luftrækket fra de onde Byer, som trak hen over flere af de andre nye Demokratier. Det kostede bitter Kamp, hvorunder Fremskridtene standsede, men det var en Nødvendighed, og ingen kan heller nære Tvivl om, at de Mænd, som traadte til ved Systemskiftet i 1901, gennemgaaende var af en højere politisk Kvalitet end dem, som i 1873 hejste Folketingsparlamentarismens Fane. Venstre havde i 1901 løbet sine ungdommelige politiske Horn af sig. Kamptiden var vort Demokratis politiske »Lømmelalder«.

Til det sidste bevarede han Interessen for Politik, selv om han i sine Oldingear naturligt gav mindre og mindre Møde i Landstinget. Skete det, gik han gennem Salen med samme Værdighed som i sin Ministertid. Han var »Estrup« til det sidste, den stærke, bundærlige og viljekraftige Personlighed, en af de stærkeste, vort Land har fostret. Han var hadet i Venstre i en Menneskealder efter sin Afgang, og hans Navn blev kun nævnet med Tegn paa den dybeste Forargelse. Og alligevel — hvor mange Statsmænd i Verden har paa een Gang været saa hadet af sine Modstandere og samtidig saa respekteret som ham. »Han kunde styre, og han gjorde det uden at tænke paa sig selv,« sagde engang den gamle jyske Gaardejer Søren Rytter, Byretspræsidentens Fader.²² Og N. Neergaard skrev ved hans Død: »Skønt jeg til det sidste paa de mest afgørende Punkter har været hans Modstander, har jeg altid været villig til at erkende hvilken sjælden og fremragende Personlighed, han var. Hans Evnerigdom, hans personlige Renhed, hans usnobbede Foragt for den høje Stillings Flitterstads og hans urokkelige Fastholden gennem Medgang og Modgang af det, der efter hans bedste Overbevisning tjente hans Land bedst. Alt dette bør anerkendes uden Forbehold, ogsaa af dem, der stod imod ham.

»Social-Demokraten« skrev: »Vi er vante til at høre om Estrup, at han

var en Mand af sjælden Karakterstyrke, af enestaaende Vilje formet med megen Begavelse. Denne Betegnelse af ham er ogsaa rigtig. Han var maaske endda i disse Henseender et Fænomen, saa godt som uden Sidestykke i det med hans Manddom sammenfaldende Afsnit af Danmarks Historie.«

Naar derfor de sidste, partipolitiske Rester af Provisorietidens Bitterhed og Ophidselse har fuldstændig fortaget sig, og en nøgtern Vurdering af Estrups Gerning alene kan finde Sted paa Grundlag af hans enkle og storliniede Personlighed, hans Karakters Uangribelighed og hans uselviske Kærlighed til Folk og Land, vil Historien ogsaa uomtvistet give ham den Plads, der tilkommer ham, blandt Danmarks ædleste og største Navne. Han var, som Geheimeetatsraad Goos udtalte, en af de betydeligste Statsmænd, Danmark har haft.²³

BILAG

Bilag 1.

Politisk Beretning og Betragtninger fra April 1899.

Dette Manuskript af Estrup selv var oprindeligt skrevet til hans ældste Datter, Lensgrevinde Magda Moltke til Bregentved. Det fandtes paa Skaføgaard efter hans Død i en Pakke, hvorpaa stod ovennævnte Overskrift samt en Bemærkning om, at de »efter min Død skal tilhøre min Søn Jacob, og som han fuldt og frit kan disponere over, som han vil. — Skaføgaard 18. Juni 1912. J. B. S. Estrup«. Paa selve Manuskriptet staar med Estrups Haand: »I April 1899 ved J. B. S. Estrup.«

Ved Gengivelsen her er Stavemaaden som i Estrups Manuskript. Tegnsætningen er nogle Steder lempet. Udhævelserne er af Estrup selv.

*

Her bliver ikke Plads for den lange politiske Kamps Historie, om hvilken jeg her kun vil bemærke:

- 1) at min Tillid til Kongen aldrig blev skuffet
- 2) at min Forventning om kraftig Støtte af *Allt*, hvad der ikke hørte til Venstre, viste sig rigtig.
- 3) at Venstre over al Forventning støttede mig ved sin Brutalitet, sine Dumheder (C. Berg) og sin cyniske Forsvarsnihilisme.
- 4) at min Udholdenhed i Kampen væsentlig skyldtes mit Had til Masse-Herredømmet, min faste Overbevisning om, at den almindelige Valgrets Eene- eller dog Over-Herredømme maatte føre til Danmarks Undergang og Samfundets Opløsning.

Slaget var tabt for Venstre, da det viste sig, at det ikke havde Revolutionen i Ryggen, men Sejrens *varige* Frugter forspildtes, ved at Højres faste Sammenhold under Kampen svækkedes, efter at alle Venstres Stormløb var afviste.

Een Del af Høire var træt af Kampen og længtes efter at komme tilbage til regelmæssige Tilstande nu, da de meente, at Venstre havde opgivet sin Folke-things-Parlamentarisme — en stor Fejltagelse.

Andre i Høire havde sikkert ogsaa andre Grunde — tildeels personlige — til at ønske det provisoriske Regimente snarest afsluttet.

En stor Deel af Venstre indsaae, at Venstre mere og mere »gik ud af Spillet« ved Fortsættelse af Kampen — ikke at *ville* komme overeens om en regelmæssig Finantslov — men havde ved sin stærke Opagitation af Vælgerne i høj Grad vanskeliggjort sig Tilbagegangen til regelmæssige Tilstande.

Disse 2 Grupper af Høire og Venstre søgte og fandt hinanden.

Planen blev den at vinde Vælgerne for Freds og Forhandlings Politiken ved at vise dens gyldne Frugter i det Mindre.

De lokkende Frugter betroedes det forhandlende Venstre 1890—91 (Aldersforsørgelse, Ølskat, Nedsættelse af Consum-Afgifter [Sukker og Stenolie]), men Høires berettigede Forventning om Supplementet i det følgende Aar — den forhøjede Brændeviins Afgift og almindelige Toldrevision — skuffedes.

Valgene i 1892 gav de forhandlende Grupper Fremgang, men Forsøget paa nu at komme til en regelmæssig Finantslov skuffedes ved Venstres Vægning ved at yde de fornødne Midler til de efter Fæstningens Bygning absolut nødvendige Forandringer i Hærloven.

Først i 1893—94 kom det forhandlende Venstre og Høire overens om en ny Hærlov og om en Finantslov, *men* samtidigt var Høire gaaet ind paa Underhaands-Forhandlinger og Vilkaar, der snarest gav det saakaldte Forlig Charakter af, at det i Virkeligheden var Venstre, der var den seirende Part, saasom Løvtet (»Beslutningen«) om at stemme for midlertidige Finantslove (der havde været skrinlagte siden 1885) »naar den regelmæssige Finantslov ikke var vedtagen til 1. April«, uden nogetsomhelst Hensyn til om Folketinget ikke havde kunnet eller ikke havde *villet* bringe den tilende — ligesom jeg nu anseer det for sikkert, at der var givet det forhandlende Venstre underhaands Løfter om, at Forliget skulde fjerne den provisoriske Regjering førend næste Samling.

Under Forligs-Forhandlingerne var Vilkaaret — Ministerskifte — bestemt skriftligt afviist af mig (i Brev til Boisen).

Skjønt »Forliget« var slet — for ikke at sige ydmygende — for det seirende Høire, kunde Regjeringen dog ikke andet end acceptere det, da den ikke mere kunde gjøre Regning paa et enigt og stærkt Høire til Fortsættelse af Kampen.

Hvor ganske anderledens var Stillingen blevet for Høire, dersom det havde havt Taalmodighed til at afvente Kampens naturlige Afslutning uden formelt Forlig, derved at Venstre blev *nødt* til at opgive sin Modstand mod Vedtagelse af regelmæssige Finantslove. — Naar først de egentlige »Provisoriske-Love« var ophævede —

(i Marginen er tilføjet: NB. Ophævelsen af Gendarm-Loven m. fl. udsatte jeg kun i 1893 for at lette Venstres Tilbagevenden til regelmæssige Tilstande ved at give det Udseende af, at Ophævelsen var en Løn for deres Opgivelse af Kampen)

— og jeg var bestemt paa, at dette maatte skee senest i 1894 — og der Aar efter Aar præsenteredes »fredelige« Finantslovs Forslag *kun* med de uundgaaelige Minder fra Provisorie-Tiden — Bevillinger til Vedligeholdelse af Skibe, Bygninger, Forsvarsværker o. s. v. tilveiebragte ved foreløbige Finantslove — vilde Venstre umuligt kunne vedblive at sætte sig ud af Spillet, faktisk overlade Finantslovs Afgørelse til Landsting og Regjering — blot for som standhaftige Tinsoldater at markere sin absolute Modstand mod al Provisorisme.

En Afslutning af Kampen uden formel Fredsslutning, blot den Afslutning, der betegnes ved Vedtagelse af een regelmæssig Finantslov, vilde lade Erintringen om Kampperioden staae som alvorligt afsvækkende fra Gjentagelse af Forsøg paa at hævde Folketingets Enevælde altsaa have bragt *varige* Frugter af Kampen, hvorimod Venstre nu, trods sit Nederlag i Kampen, seirede ved Fredsslutningen og gjorde et ikke lille Skridt frem mod sit Maal: Folketingsparlamentarisme.

*

Mit gamle Ønske om at kunne trække mig tilbage, saasnart Kampen var afsluttet, blev i høj Grad vanskeliggjort ved den ved »Forliget« skabte uklare Position. — Havde »det forhandlende Venstre«, der ved Forligs Afslutningen havde tabt $\frac{1}{3}$ af sine Mænd, Kræfter til for sit Vedkommende at gennemføre Forliget?

Noget bestemt kunde ikke siges herom, og den simple og naturlige Maade at klare Positionen — ved et Opløsnings Valg — havde det »forhandlende Venstre« meget uforstandigt sikkret sig imod under Forligs-Forhandlingerne.

Et Opløsningsvalg strax efter Forliget vilde ikke blot have klaret Situationen, men sandsynligviis tillige skaffet Forhandlings-Partierne Fleertal.

Udsigten til gyldne Forhandlings-Frugter vilde have lokket og styrket, hvorimod det faktisk slette Resultat af det første Forhandlings-Aars Rigsdagsarbeide kun svækkede Forhandlingspartiet, ikke at tale om at deres Frafaldne — iltre Renegater — fik en heel Sommer til Agitation.

Paa Basis af et Opløsnings Valgs Udfald havde det ogsaa været lettere at construere et efter Forholdene afpasset nyt Ministerium.

I Løbet af de første Maaneder efter Forliget blev det tydeligt nok, at Forligs Venstre tabte Terrain ligeoverfor det radikale Venstre, og at Nederlaget og Tabet af Forligs Frugten vilde tilregnes Regjeringen, dersom den blev siddende, ikke blot af Venstre, men ogsaa af en stor Deel af Høire.

Da jeg var kommen paa det Rene med, at jeg ikke kunde gjøre Nytte ved at blive — snarere Skade — fordrede jeg min Afskeed og raadede, for saa vidt muligt at berøve Ministerskiftet Præget af at være et »parlamentarisk« frem-

tvunget, til Dannelsen af et nyt Ministerium med Bibeholdelse af saa mange af det gl. Ministeriums Mænd, som muligt, saa at Forandringen mere fik Karakter af et Conseilspræsident- end af et Minister-Skifte. Af det gl. Ministeriums Mænd var desværre kun R. Thott villig til at overtage Conseilspræsidiets og kun naar Bahnsen og Goos udskødes.

Det var min Bestemmelse at opgive al videre politisk Virksomhed ved min Fratræden som Minister, men jeg maatte opgive dette efter Kongens bestemte Forlangende, ligesom ogsaa R. T. betingede sin Overtagelse af Conseilspræsidiets af min Understøttelse i Landstinget. Selvfølgelig kunde jeg kun yde denne, naar jeg forud kjendte og var enig i hans Planer, men dette blev saa langt fra Tilfældet, at hans 2 skæbnsvangre Skridt i Samlingen 96—97 — Opgivelsen af § 25 og Forsøget paa at vinde Venstre ved Agrar- og Venstre Lovforslag — var *fuldstændige Overraskelser* for mig.

Som Følge af Opgivelsen af Brugen af § 25 voxede Venstres Umedgørlighed ved Finantslovbehandlingen, og som Følge af samme + den ved Fremsettelse af Venstre-Lovforslagene indledede nye Politik — svækkedes R. T.'s Støtte i Landstinget.

Efter R. T.'s af Venstre fremtvungne Fratræden tilbød Kongen Landstingets Høire at foreslaa sig et Høireministerium.

Ingen af de af Landstingets Mænd, jeg opfordrede dertil (Moltke, Matzen, Danneskjold, Sehested, Hage og efter Kongens eget Initiativ Frijs, der var rejst til England) vilde efterkomme Opfordringen, og dermed opgav Landstingets Fleertal faktisk sin hidtil dominerende Stilling som fast sluttet Parti.

Efter at Landstings Højre havde svigtet, blev der intet andet Valg for Kongen end enten et Venstreministerium eller Rekonstruktion af det gl. Ministerium.

Det sidste blev Tilfældet.

Conseilspræsident Hørring kunde selvfølgelig ikke undgaae paany at fremsætte de Lovforslag, som Indenrigsminister H. havde billiget — tildeels selv udarbejdet — og som Folketinget havde *vedtaget med Akklamation*, men han havde selvfølgelig fuld Frihed til at tage sin definitive Stilling til Lovforslagene efter at have lært Landstingets Stilling til dem at kjende.

I Samlingen 97—98 tog Landstinget Stilling til disse Lovforslag uden dog at lade det komme til en Forhandling og Afstemning i Thinget. Landstings Udvalgene afgav kun Betænkninger, Beretninger o. s. v. henimod Samlingens Slutning for at give Regjeringen Lejlighed til derefter at indrette sin Stilling i næste Samling.

Jeg havde ikke kunnet undslaae mig for at være officiel Fører af Landstingets Høire i Samlingerne 1896—98, og det var lykkedes mig, trods de stærke Opløsningsspirer, der fremvoxede ved R. T.'s Agrar og Venstre For-

slag, saa nogenlunde at bevare Sammenholdet i Høire. Om dette fremdeles kunde lykkes, vilde beroe paa Regjeringens Holdning, efter at Landstingsflertallet havde taget Stilling til fornævnte Lovforslag — om Regjeringen vilde støtte sig til Landstinget eller om den — *ligesom ved Skoleloven* — vilde vige for Venstre og hensynsløst trykke paa Høire for à tout prix at gennemføre Loven.

Da mit Mandat som Landstingsmand udløb i Efteraaret 1898, vægrede jeg mig ved at modtage Gjenvalg begrundet paa, at en 74-aarig Mand ikke bør paatage sig et 8-aarigt Mandat mindst i en Kreds, hvor et Suppleringsvalg ret sandsynligt vilde sætte en Venstremand i hans Sted. Selv om et Kongevalg var blevet mig tilbudt, hvilket mange af mine gamle Meningsfæller ønskede, men ikke opnaaede, vilde jeg *nødtigt* have modtaget det, ubetinget ikke naar jeg ikke *forud havde forvisset mig om*, at Regjeringens Stilling til Skattelovene ikke var en saadan, at jeg som Landstings Høires Fører maatte enten opgive mine gamle Principer *eller* stille mig i bestemt Opposition til Regjeringen.

Som Fører for en Opposition, der ikke kunde eller vilde tage Affaire, vilde jeg under ingen Omstændigheder fremkalde et Ministerskifte og sandsynligviis derved nøde Kongen til at tage et Venstre-Ministerium.

Et saadant er vistnok for Højre langt mindre ødelæggende end en af Høire udgaaet Regering, der, som R. T.'s og desværre hidtil ogsaa Hørrings, gjør Venstres Gjærning; men tvinge vor gamle Konge til at tage et Venstre Ministerium kan og vil jeg ikke være med til.

Et Kongevalg er ikke blevet mig tilbudt og vilde sikkert ikke blive tilbudt, naar en Plads blev ledig, da Mistr. Hørring vistnok mener lettere at kunne bøie et Landsting, hvori jeg ikke har Plads og Indflydelse.

*

Det er altid sørgeligt at see Frugterne af sit Arbejde ødelagte, dobbelt sørgeligt, naar man har arbejdet og kæmpet for det, man *hele Livet igjennem* har anseet som Betingelse for Fædrelandets Bestaaen og for en rolig Samfundsudvikling; og det er vel tilgiveligt, at jeg *ikke uden Bitterhed* kan see tilbage paa *det* og paa *dem*, der i et Par Aar har ødelagt, hvad der møisommeligt var opbygget i de mange Aar efter 1865. Dæmningen mod den almindelige Valgrets Enevælde — Landstinget af 1867 — staar der ganske vist endnu, men hvor er Besætningen, der i sin Tid modig og enig forsvarede den, afviste alle Venstres Stormløb?

Saa svækket og opløst var Landstingets Høire allerede i 1897, at det ikke turde eller vilde efterkomme Kongens Opfordring til at danne et Ministerium

efter R. T.'s Afgang (Jeg selv var absolut forhindret fra at danne eller blot indtræde i et Ministerium, ikke blot ved

1) de 73 Aar, men tillige ved

2) at min Gjenindtræden i en Regjering vilde ansees for eensbetydende med Sprængning af Forliget og Gjenoptagelse af den storpolitiske Kamp,

og 3) at min Udtræden i 1894, efter hvad der senere er fremkommet, vistnok var et — den Gang for mig skjult — Forligs Vilkaar mellem det forhandlende Høire og Venstre)

og endnu videre er Svækkelsen og Opløsningen senere skredet frem — Skolelov, Husmandslovslov o. s. v.

Høirepartiets Feil har været:

1) at det ikke skarpt nok har opfattet, hvad Landstingets *Hovedopgave* var — paa ethvert Punkt at møde og tilbagevise Folkethingets Prætension om Overvægt.

2) at en stor Deel af Høire meente, at hver Gruppe af Høire nu, da den storpolitiske Kamp var endt (rigtignok kun tilsyneladende) frit kunde tillade sig at forfølge sine Særinteresser uden Hensyn til, at Sammenholdet i Høire og dermed Venstres og Regjeringens Respekt for det, svækkedes.

3) at Utaalmodigheden hos en stor Deel af Høire efter »at komme tilbage til regelmæssige Tilstande«, Længselen efter at komme bort fra Partivangen og til at tumle sig frit, blev saa stærk hos en Deel af Høire, at det uden Mandat, vel endog uden Samviden af det samlede Høire, indlod sig paa Forligsforhandlinger med det slagne Venstre (allerede fra 1890 af).

Den under disse Forhandlinger røbede stigende Utaalmodighed hos det forhandlende Høire efter at komme til en Afslutning forhøiede selvfølgeligt stadiet Venstres Forligs-Fordringer.

4) min store Feil som Høires Leder var, at jeg ringeagtede, undervurderede de underminerende Kræfter, langt overvurderede hvad der kunde ventes af Menings- og Kampfæller, naar de istedetfor at blive ledede skulde være ledende.

*

Enkelte Mænd af Høire havde særligt, forsætligt eller uforsætligt, aabenlyst eller skjult, maaske efter deres bedste Overbevisning, men sikkert yderst uheldigt, ved deres politiske Færd undergravet Høires Stilling.

De 2 Forhandlings og Forligs Grupperes Nederlag ved Valgene i 1895 undskylder vel tildeels Fremkomsten af den Tanke at søge Opreisning ved Dan-nelsen af et stort Reform- og Forhandlings-venligt *Mellemparti*, men enhver Højremand burde have seet, at Tanken *kun* kunde gennemføres ved *Spræng-*

ning af det gamle Høireparti, og at Arbeide i det Skjulte for Tankens Realisation var Forræderi mod Partiet — en faktisk Udtræden af dette —; og naar en Regjering, udgaaet af Høire, forsøgte at fremme Dannelsen af et saadant Mellemparti ved saadanne Midler som Fremsættelse og Understøttelse af Venstre Love, maatte alene Forsøget nødvendigviis svække og splitte Høire, selv om Maalet, Dannelsen af et stort forhandlingsvenligt Mellemparti, ikke naaedes og maatte mislykkes.

Det er ikke sandsynligt, at den taabelige Tanke om Dannelsen af et stort fredeligt Mellemparti, som det skulde være let for en Regjering at arbeide sammen med, har levet skjult længere Tid tilbage — maaske allerede ved Indledningen til Forhandlingspolitikken 1890—91, hos Mænd af Høire, der i Virkeligheden følte sig mere i Slægt med det moderate Venstre, f. Eks. Dinesen, end med Høire, navnlig da med dettes Førere, og at Tanken ikke har været uden Indflydelse paa Forligsforhandlingerne; men ret Flugt fik den dog først, da den i 1895 blev optaget af den af Høire udgaaede Regjering R. Th.

Regjeringens store Reformprogram — Overførelse af Grundskatter til Communerne, progressiv Indkomstskat, Toldrevision med stærk Nedgang i Consum Afgifter, Brændeviins Afgivts Forhøjelse — stemmer saa fuldt overeens med et andet et Par Aar forud fremkommet Reformprogram af en mod sit Ønske udtraadt Minister, at denne, Scavenius, vel tør betragtes som Opfinder af dette for en Høiremand høist mærkværdige Program, og der maa gives ham en fremragende Plads blandt dem, der under Navn af Høiremænd væsentligt have bidraget til Høires Splittelse og Opløsning.

At Statsrevisor Dinesen indtager en fremragende Plads blandt dem, der have foranlediget R. Th.'s store, skæbnesvangre Misgreb — Agrarpolitik, Venstre Lovforslag og Forsagelse af § 25 — kan vel næppe betvivles.

*

Som særligt ansvarlige for Misèren, der jo i Virkeligheden kun beroer paa Høires Opløsning, nævner jeg altsaa efter Anciennitet de 3 Mænd: Dinesen, Scavenius, R. Thott.

De kalde sig Høiremænd, men savne heelt Begreb om, hvad Høires Hovedopgave er og maa være: ved Enighed og Sammenhold at forsvare Værnet af 1867 og derved Land og Samfund mod den almindelige Valgrets Stormløb eller som nu Underminering.

Sviger Høire denne sin Hovedopgave, glide vi ustandseligt ned ad Skraa-planen, hvis Stadier jeg har betegnet som: Liberalisme, Radikalisme, Socialisme, Anarchisme — og som uundgaaeligt fører til en Sammenstyrten af alt; hvad vi har lært at agte og sætte Pris paa.

Bilag 2.

Estrups Forhandlinger om nordisk Neutralitet i 1878.

Disse Optegnelser findes i Estrups efterladte Arkiv paa Skaføgaard. De er aftrykt i Danske Magasin 7 R II, men er medtaget her af Hensyn til Bogens Læsere.

Aktstykkerne er afskrevne, som de foreligger, med Angivelse af Understregninger og Bibeholdelse af Estrups og Nellemanns Stavemaade; Tegnsætningen er nogle Steder lempet. Udgiverens Tilføjelser i Teksten er sat i skarp Parentes. Ingen af Optegnelserne er signeret og kun tre er dateret. Estrup har givet dem Paaskriften »Neutralitet 1878«. Hans egne Optegnelser er skrevet paa Konceptpapir.

*

1. J. B. S. Estrup til Justitsminister Nellemann.

Kjære Collega!

Herved tilbagesender jeg Cirkulair-Noten, der ganske vist ikke indeholder den fulde Sandhed, og Depecherne fra Q[uaade] og B[ille]. Jo mere jeg overveier Sagen, des fastere bliver jeg i min Anskuelse, at det, selv om Sverrig-Norge maatte være af en anden Mening, ikke vil være forsvarligt for vort Vedkommende at fastholde Neutralitetsbestemmelserne fra 1853—54 uforandrede, naar vi ikke have nogensomhelst Sikkerhed for, at de af Tydskland (og Rusland) ville blive betragtede som Udtryk for en »retfærdig og upartisk« neutral Holdning.

D[eres] E[strup].

Afskrift med Estrups Haand.

2. Optegnelser af Estrup.

Ministermøde 25/5 78.

I. Risico i begge Tilfælde, hvad enten man lukker Havnene eller holder dem aabne.

- a) (Lukning) mere nærliggende, men saare ringe Risico.
- b) (ubegrændset Aabning) fjernere liggende men særdeles stor Risico.

Efter hvad der hidtil foreligger til Bedømmelse af a og b, maa jeg 1) fastholde, at a er at foretrække, og 2) at definitiv Beslutning ikke bør tages, *førend* enhver Mulighed er udtømt for at tilveiebringe mere positive Data til Bedømmelse af Risico a og b.

II. Før Efterforskningerne, om hvilke Opfattelser der ville gjøres gjeldende i B.[erlin] og P.[etersborg], ikke til noget Resultat, eller Forholdene ikke tilstede længere Betænkningstid, — maa Afgjørelsen tages efter et Skjøn, om hvorledes a og b ville blive optagne i Berlin, London og Petersborg.

Forudsat at intet Nyt da er fremkommet, vil jeg spørge Udenrigsministeren, om han fastholder sin Beslutning om at b) absolut bør foretrækkes, saaledes at han ikke kan bøie sig for Flertallet af hans Collegers afvigende Mening?

Besvares dette med Ja! vil jeg, — da et Brud i Ministeriet *paa nærværende Tidspunkt* vil være uforsvarligt, ikke driste mig til at modsætte mig hans Forslag: b), men jeg kan ikke slutte mig til det paa anden Maade end at Beslutningen for mit Vedkommende kun er taget paa Grundlag af Udenrigsministerens fra mit Skjøn om andre Regjeringers Anskuelse m. H. t. a og b, som en Udenrigsminister har en langt fyldigere Lejlighed til at komme til en bestemt Overbeviisning om end de andre Ministre.

Paa Grund af *samtlig* Forhold vil jeg kunne resignere mig til, at der ikke ligefrem stilles Kontrapositioner, men at man indskrænker sig til at svare:

at D[anmark] ligesom S.N. [Sverige-Norge] har maattet underkaste det en nøie Prøvelse, om det vil være forsvarligt at gjentage Neutralitetsbestemmelserne fra 1853—54 uforandrede, navnligt forsaavidt de afvige væsentligt fra de af den ene krigsførende Magt siden 1862 consequent hævdede Regler,

at man, hvad den ene Hovedafvigelse, den ubegrændsede Adgang til Forsyning, navnligt med Kul, angaar, ikke har fundet Grund til at fravige Bestemmelserne fra 1853—54,

at man med Hensyn til den 2den Hovedafvigelse ikke saaledes som S.N. kan begrunde den frie Benyttelse af Havne og Anløbssteder paa Umuligheden af at iagttage mere indskrænkede Bestemmelser Overholdelse paa Grund af det store Antal af Havne o. s. v., der kunne benyttes af store Skibe, og

at man maa nære stor Betænelighed ved at fastslaae en Regel, der neppe af begge de krigsførende Magter vil blive betragtet som upartisk, idet den ene af dem gjentagne Gang selv har gjort langt strengere Regler gjældende,

at dette vilde være endnu betænkeligere, dersom Tydskland skulde gjøre væsentligt afvigende Regler gjældende med Hensyn til Adgang til og Benyttelse af tyske Havne og Rhed,

at det derfor vilde være af stor Betydning at kjende de Regler, Tydskland vil gjøre gjældende, førend nogen definitiv Bestemmelse træffes for de 3 Rigers Vedkommende,

at man, førend man foretager noget Skridt for at komme til Kundskab herom, ønsker at vide, om S.N. maatte være villigt til i Forening med D[anmark] at rette en Forespørgsel desangaaende til Berlin,

at det derfor vilde være af stor Betydning, førend nogen definitiv Bestemmelse træffes for de 3 Rigers Vedkommende, at have Kundskab om, hvorvidt Rusland betragter Reglerne fra 1853—54 om Krigsskibes Adgang til Benyttelse af Havn og Rhed som stemmende med en upartisk Holdning,

og hvilke Regler for Adgang til dets Havne det agter at bringe i Anvendelse i Tilfælde af en Krig i Østersøen,

at man henstiller, om S.N. vil gjøre dertil sigtende Skridt i Forening med D.

3. Optegnelse af Estrup.

S.N. [Sverige-Norge] har *kun* at tage Hensyn til Rusland og England.

D. [Danmark] har tillige og *end mere* at tage Hensyn til Tydskland.

S.N. kan med tilsyneladende Føie paaberaabe sig Umuligheden af at iagt-tage dets Hundreder af Havne.

D. kan umuligt gjøre saadan Grund gjældende.

S.N. risikerer ikke at maatte forandre sine Regler, naar Krigsskuepladsen flyttes.

D. vil utvivlsomt være tvunget dertil — og dette er = Krig.

S.N. (Kong O.[scar]) har erkjendt hvor betryggende det vilde være naar man m. H. t. Reglerne var i Overensstemmelse med Tydskland, vil ikke kunne misforstaa at D. — som langt mere trænger dertil — maa gjøre sin Tilslutning til 53/54 afhængig af at danne* [denne] Garanti mod Misnøie og Forviklinger med Tydskland.

4. Optegnelse af Estrup.

Samtale med Grev F[rijs] den 22/5 om Neutralitets-Spørgsmaalene.

1) F. Deler Umsterts [Udenrigsministeriets] Frygt for Misfornøielse, muligvis endog Overlast fra Englands Side ved Forandring af Reglerne fra 1853—54.

* Dette Ord staar over Linien, hvor et stærkt overstreget Ord har staaet; staar her ikke „danne“, hvad der dog er det sandsynligste, men „denne“, maa „at“ være glemmt udstreget.

2) Vil naar Bestemmelse skal tages i dette Øjeblik, uden at vide andet og mere om Opfattelserne i P[etersborg] og B[erlin] end nu, fastholde 1853—54 uforandret.

men

3) F. deler ikke Umst [Udenrigsministeriets] Mening, at Reglerne senere under Krigen kunne forandres — naar Tydskland for Ex. tager Deel med i den — uden at det vil blive betragtet som *fjendtligt* Skridt af den Magt, der taber ved Forandringen.

4) Deler min Mening, at en blot Misfornøielse i P. eller B. vil være høist ubehagelig — en Fordring om Forandring en absolut Fare — og benægter ikke Muligheden af, at Vedtagelsen af 1853—54 uforandret kunde foranledige saadant.

5) Deler min Mening, at det ikke vil være forsvarligt at bestemme sig til 1853—54 uforandret, naar der er Mulighed for at komme til Kundskab om man i P. og B. vil anse 1853—54 som retfærdig og upartisk Holdning.

6) Deler iøvrigt min Mening, at vi uden Fare kunde have benyttet Leiligheden til at forsøge en positiv Tilmærkelse til Tydskland med at foreslaae det Vedtagelsen af *fælles Neutralitets-Regler for Østersø-Staterne*.

5. Optegnelser af Estrup.

Bemærkninger angaaende Neutralitets-Erklæringen m. m.

Uovereensstemmelsen mellem mig og Udenrigsministeriet ligger langt dybere og er langt større end Differencen mellem Neutralitetsreglerne af 1853—54 og af 1862—70—77.

a) Umst [Udenrigsministeriet] frygter for enhver Tilmærkelse til Tydskland, som kunde føre til, at vi senere blev nødt til at følge T. i Kamp og kom til at tage det første Stød.

b) Jeg ønsker en saadan Tilmærkelse. — Den næste Kamp, i hvilken D. [Danmark] kom til at staae (med Allierede eller ene) mod T. blev sandsynligviis Danmarks *sidste* Kamp, — og jeg anser det derfor for nødvendigt, at vi *itide* nærmer os T. saa meget, at det ikke kan nære nogensomhelst Tvivl om, at D. vil staae paa dets Side — i ethvert Tilfælde *aldrig* imod det.

a) Umst [Udenrigsministeriet] nærer overvættes Frygt for Overlast fra England.

b) Jeg anser Englands Venskab for værdiløst, dets Uvenskab for lidet betydende sammenlignet med Tydsklands.

å) Umst [Udenrigsministeriet] vil bevare D. fuld Handlefrihed saa længe som muligt, ved at holde D. lige gode Venner med Alle.

b) Lige gode Venner med Alle er i Regelen ensbetydende med ikke at have en eneste virkelig Ven, og Bestræbelsen efter at bevare fuld Handlefrihed til det sidste fører let til, at man viljeløs styrtes i Afgrunden, naar Handlingens Øieblik er der.

*

Konsequentsen heraf er, at jeg *principielt* maatte ønske at vi søgte at komme til med Tydskland overensstemmende Neutralitets-Regler og kun *subsidiært* at vi forvise os om, at vore Neutralitets-Regler ikke af Tydskland ville blive anseete som *partiske*.

1) Neutralitets-Reglerne *kunne ikke forandres* under Krigen, for Ex. naar denne tager større Dimensioner eller efter en af Parternes Forlangende, — uden at dette vil blive betragtet som fjendtligt Skridt af den Magt, som taber ved Forandringen.

Hvorvidt det kan ansees for stemmende med saadanne Reglers Charakter — som Udtryk for Statens Opfattelse af, hvad en »retfærdig og upartisk« Holdning kræver, — at de forandres under Krigen af Hensyn til en af Parternes Ønske, har mindre practisk Betydning.

2) Det er nødvendigt allerede ved Krigens Begyndelse at tage Hensyn til den Eventualitet, at andre Magter — Tydskland — kunde blive inddragne i den.

At Tydskland, naar det tager Deel i Krigen mod England, ikke vil finde sig i vore Neutralitets-Regler for 1853—54 behøver kun at antydes (endog V[edel] anseer det for en Selvfølge).

3) Det er ikke usandsynligt, at Tydskland, uden Hensyn til dets mulige Deeltagelse i denne Krig, — kun i Følelsen af sin Stilling som stærkeste Østersø Magt og af Hensyn til Fremtidsmuligheder — ikke anseer det for ligegyldigt, om Danmark nu gjentager — og ved Gjentagelsen yderligere fastslaar — Neutralitets-Regler, der ere gunstigere for den, der er Herre paa Søen, end Folkeretten absolut kræver, hvilket uimodsigeligt er Tilfældet med de Skandinaviske Regler af 1853—54, idet de langt strengere Engelske Regler af 1862—70—77 ikke af nogen ere blevne stemplede som gaaende udenfor Folkeretten.

4) En *Fordring* fra tysk Side om Skjærpelse af vore Neutralitets-Regler vil sikkert gjøre det umuligt for os at bevare en neutral Stilling.

En *Indvending* mod vore Neutralitets-Regler fra tysk Side vil stille os i en vanskelig Stilling, navnlig i Tilfælde af, at Tydskland senere skulde tage Deel i Krigen.

5) Det kan ikke være os ligegyldigt — for Fremtidens Skyld — om vi for-

skjertse Ruslands Sympathi ved at fastsætte Neutralitets-Regler, der allerede i 1854 foranledigede Rusland til Indsigelser, og som end mere *nu* maa af Rusland ansees som uforløst gunstige for England efter at dette Land i 15 Aar har fastholdt strengere Regler.

6) For at det skulde være forsvarligt nu at gjentage Reglerne fra 1853—54 maatte vi *i det Mindste* have nogen Sikkerhed for, at Tydskland (og Rusland) i Virkeligheden ville betragte disse Regler som Udtryk for en »retfærdig og upartisk« Neutralitet, — med mindre det kunde paavises, at der truede os en lige saa stor Fare fra Engelsk Side ved at fravige Reglerne fra 1853—54, som fra anden Side ved at fastholde dem.

7) Det er saare usandsynligt, at England skulde finde noget at indvende imod at vi optage dets egne Regler, — men selv om dette kunde befrygtes, vil en Indvending fra England være l i d e t betydende sammenlignet med Tydskland-Ruslands Misnøie.

8) Sverrig-Norges Risiko ved at give Rusland Anledning til Misfornøielser er *for Intet at regne* mod vor Risiko ved at give Tyskland (Rusland) Grund til at fremkomme med Indvendinger eller Fordringer.

4. Bemærkninger af J. Nellemann*¹.

ad 1) *Folkeretlig* er der ikke noget til Hinder for, at Neutralitetsreglerne kunne forandres under Krigen; de maa nemlig ikke ansees for den Ordning, der efter vedk. Stats Mening er den ene retfærdige i og for sig, men den Ordning indenfor det folkeretlige Spillerum, som convenerer vedk. Stat selv; den er berettiget til at lade sig lede af Hensynet til sin egen Interesse, naar den blot holder sig indenfor det Maximum og Minimum, som Folkeretten tillader. For at vælge et Exempel: Folkeretten tillader den neutrale Stat baade at aabne sine Havne og at lukke dem aldeles; mellem disse to Yderpunkter ligger der en Mængde Modaliteter; vedk. Stat har Lov til at vedkjende sig, at den vælger efter sine egne Interesser.

Derimod erkjender jeg, at det er *politisk vanskeligt* at forandre System, naar ingen faktisk Anledning dertil foreligger, f. Ex. notorisk Misbrug af de indrømmede Friheder; og det er vistnok *politisk umuligt* at forandre System efter en af de krigsførende Magters Forlangende.

ad 2) Jeg troer ikke, at der hverken *juridisk* eller *politisk* kan indvendes

* De med *Kursiv* trykte Bemærkninger i Marginen er med Estrups Haand, skrevet med Blyant. De refererer til med Blyant understregede Bemærkninger i Teksten, der her er spatierede.

¹ Disse Bemærkninger er skrevne med Nellemanns Haand.

noget imod, at en Stat forandrer System, naar en virkelig ny Situation foreligger, som gjør det magtpaaliggende vor vedk. Stat at træffe nye Forholdsregler; her-til vilde jeg henregne Tydsklands Deeltagelse i Krigen; det troer jeg vilde blive almindelig anerkjendt. Danmark maatte i et saadant Tilfælde kunne sige: Krigsskuepladsens Henlæggelse til Landets umiddelbare Nærhed nødvendiggjør en større Forsigtighed for at undgaae, at dansk Land- eller Søterritorium skal benyttes aabenlyst eller skjult til Forberedelse af Krigsforetagender o. s. v. Merkes der, saa længe Krigsskuepladsen er mindst 3 Dages hurtig Reise fjernet fra vore Vande, ikke en stor Fare for, at vi skulde kunne beskyldes for indirecte at begunstige den ene Parts Krigsoperationer, forandrer dette Forhold sig aldeles, naar der kun er nogle Timers Vej fra dansk Søterritorium til Krigsskuepladsen. Hvorledes Sverrig i dette Øjeblik vil kunne forsvare sin Holdning, er dets Sag; dog vil jeg erindre om, at der er en meget længere Vej fra svensk Kyst til Rusland end fra dansk Kyst til Tydskland. Sverrig løber efter min Mening en Risico, men det er muligt, at man beroliger sig ved den Tanke, at England kan og vil bemægtige sig russiske Øer, f. Ex. Ålandsøerne, Dagø o. a. og benytte dem til Baser, saa at det ikke behøver at benytte svenske Havne synderligt. Ogsaa i den Henseende er Forholdet for vort Vedkommende et andet, thi der findes i vor Nærhed neppe tydske Øer, som det vilde staae i Englands Magt at bemægtige sig. Det er saaledes min Mening, at det er en fuldkommen legitim Grund for os til at skærpe vore Neutralitetsregler, at vi i Tilfælde af Tydsklands Deltagelse i Krigen ikke vilde kunne undgaa Mistydninger og Beskyldninger fra den ene krigsførende Magts Side, dersom fjendtlige Eskadrer kunde samle sig og forsyne sig i og fra vore Havne.

ad 3) Hvorvidt Tydskland vil tage det ilde op, at vi gjentage vort mildere System fra 1854, er et faktisk Spørgsmaal, som ikke kan besvares ad Raisonnementets Vei, men kun ad Efterforskningens og Erfaringens Vei. Det maa her komme an paa et Skjøn fra de Mænds Side, som have Adgang til umiddelbar Communication med det tydske Diplomati; disse Mænd maa nærmest bære Ansvaret for den Dom, de udtale i Henhold til deres Skjøn. Kun maa det staa dem klart, at man vil have et alvorligt og oprigtigt Svar, og man lægger Ansvaret for det paa dem.

ad 4) Den ene neutrale Stat har ingensomhelst Ret til at blande sig i, hvorledes den anden neutrale Stat gennemfører sin Neutralitet; det er kun et Spørgsmaal mellem hver enkelt neutral Stat og de krigsførende Magter.

At Tydskland skulde stille *Fordringer* til os om at forandre vore Neutralitetsregler eller gjøre *Indsigelser* mod det af os valgte System, saalænge Tydskland selv er neutralt, synes mig ikke sandsynligt; det vilde da i alle Tilfælde være et eclatant Overgreb. Der kan formentlig kun være Tale om, at det

muligen kunde vække *Misnøie* i Berlin, at vi fulgte det mildere System, men det vilde allerede være slem t nok. M. H. t. det Spørgsmaal, om der er nogen Grund til at antage dette, henvises til hvad jeg sub 3 har bemærket.

ad 5) Imod det her anførte kan jeg ikke indvende noget.

ad 6 og 7) Til disse to Punkter i Forening vil jeg blot bemærke: Naar vi fastholde vort gamle System, dog med et Par ikke ubetydelige Skærpelser (Lukning af Kbhvn, Kul), formodes det, at Rusland uden Misnøie vil finde sig heri, *fordi* det er vort *gamle* System, der endnu i 1870 iagttoges, skjøndt Faren derved for os dengang maa ske var større, og *fordi* Rusland formedelst vor Afstand fra Krigsskuepladsen ikke har nogen videre Interesse i det hele Spørgsmaal (hvad der vel har været Grunden til, at Rusland i 1854 kun protesterer i Stockholm, men ikke her); derimod gaas der ud fra, at England vil tage Forargelse af, at vi adoptere et nyt System, som er ugunstigere for det; man raisonnerer da saaledes: hvorfor skal vi støde England, naar det ikke behøves af Hensyn til Rusland. Imod dette Raisonnement kan der ikke indvendes noget; det er fuldkomment fornuftigt. Spørgsmaalet er kun, om de faktiske Forudsætninger, hvorpaa det hviler, ere rigtige. Her bliver der atter Spørgsmaal om et Skjøn, for hvilket Udenrigsministeriet maa bære Ansaret. Vil dette udtale, at det skjønner saaledes, kan det gamle System gaae, uden at der fra Ministeriets Side handles uforsvarligt ved at følge det. Regjeringen maa kunne handle paa Grundlag af, hvad Udenrigsministeriet *skjønner* over dette faktiske Punkt, da dette Ministerium er raadig over alle de Kilder, hvorpaa et slikt Skjøn baseres, medens de øvrige Ministre aldeles ingen Adgang have til at danne sig nogen Mening i saa Henseende.

ad 8) Dette er rigtigt. Jeg anseer det derfor for aldeles klart, at vi *maa* forandre System, naar Tydskland skulde deltage i Krigen. Efter min Opfattelse vilde det være loyalest at sige saa som saa til Sverrig: Vi har ikke noget imod at blive staaende ved Systemet af 1854, saalænge Krigen indskrænker sig til England og Rusland, hvis I mener, at det lader sig giøre, thi I staae, saalænge den Situation foreligger, i første Linie; det er Eder, som de mulige Ulemper af dette System nærmest ville berøre (efter al Sandsynlighed), og det er (ligesledes efter al Sandsynlighed) Eder, der ligesom i 1854 nærmest kunde vente Indsigelse fra Rusland, medens vi staae fjernere og i anden Linie. Derimod ville vi sige Eder reent ud allerede nu, at i Tilfælde af Tydsklands Deltagelse i Krigen, ville vi ikke kunne blive staaende derved, men forbeholder os at adoptere et strængere System, da vi ere forvissede om, at Systemet af 1854 vilde føre til Collisioner med Tydskland, for hvilke Danmark ikke kan udsætte sig.

HENVISNINGER

B, Berlingske Tidende.
D, Dagbladet.
D.F., Dansk Folketidende.
F.S., Folketingets Samling.
F, Fædrelandet.
H.T., Historisk Tidsskrift.
Høgsbro, Sofus Høgsbro: Brevveksling og
Dagbøger, udg. af H. Lund.
Krieger, Kriegers Dagbøger.
L.S., Landstingets Samling.
Mb, Morgenbladet.
Mp, Morgenposten.
N, Nationaltidende.
Neergaard, Neergaards Erindringer.
N.G., Neergaard: Under Junigrundloven.
P, Politiken.
R, Rigsarkivet.
R.F.S., Rigsraadets Folketings Samling.
R.L.S., Rigsraadets Landstings Samling.

Naar der nævnes: Brøndsted fortæller eller
se Brøndsted henvises til K. G. Brønd-
sted: J. B. S. Estrup (1925).

INDLEDNING

Side 11—18.

1. F. C. Werlauff: Erindringer af mit Liv, S. 95. — 2. Luxdorffs Dagbøger. — 3. Erik Henriksen: Mændene fra Forfatningskampen. — 4. V. Boetius: In Memoriam Mag. Petri Estrup. — 5. Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie III, S. 26. — 6. L. Engelstoft og C. T. Engelstoft: Etatsraad, Dr. H. F. J. Estrups Levned. — 7. Personalh. Tidsskrift 4. R. 5. S. 121. — 8. J. Estrup til Chr. T. Engelstoft 1/5 1851,

R. — 9. H. Estrup: Om Majorater og Jordfideikommissar, Dansk Folkeblad 1846, Nr. 5. — 10. H. Estrup til L. Engelstoft 21/2 1842, R. — 11. Se Hector Estrups sønderjyske Afhandlinger i hans Saml. Skrifter. — 12. H. Estrup til C. Th. Engelstoft 7/8 1841, R. — 13. Vort Land 30/12 1913. — 14. Se J. Estrup til L. Engelstoft 1/5 1851, Dansk Udsyn 1925, Original i R.

UNGDOMSAARENE

Side 21—31.

1. Estrup til G. Bruun 25/5 1845, P. D. Bruuns Arkiv, R. — 2. Breve fra Hector Estrup til Chr. Th. Engelstoft 14/9 1840, 7/3 og 19/9 1842, R. — 3. Rørdam: Svundne Tider, 1, Erindringer fra Ondløse Præstegaard, S. 89. — 4. J. Estrup til Engelstoft, Kongsdal 8/9 1851, R. — 5. Estrup mener vist med »saare ulykkelige Forhold« ikke blot sin Broders Død, som han tog sig meget nær, men ogsaa Godsforvalteren paa Kirstineberg, som havde begaaet Underslæb og derfor tog sig af Dage. Ogsaa denne Begivenhed tog han sig meget nær, bl. a. fordi han altid søgte Aarsagen til Livsbesværlighederne i sig selv, nødtigt i ydre

Omstændigheder eller hos andre. — 6. J. Estrup til Engelstoft, Kongsdal 26/10 1852, R. — 7. Om Estrups Virke paa Skaføgaard se H. Estrup: Om Skaføgaard, Danske Herregaarde ved 1920, aftrykt i: Fra Randers Amt, 1920. — 8. Om Skovbrugets Frigørelse i »Ugeskrift for Landmænd«, 1862, S. 254. — 9. Jvnf. Tidsskrift for Skovbrug X, S. 248—49 og 252. — 10. Artikelserie: Landbrug og Landmænd i Danmark i Ill. Tid. 22/7 1889. — 11. Brøndsted nævner, at han var Formand for Elbo Herreds Landboforening, men dette er en Fejltagelse. — 12. Ill. Tid. 22/7 1889.

POLITISK UDVIKLING, ENSOMHED OG BRYLLUP

Side 31—42.

1. P. Munch: Det radikale Venstres Grundlovsforslag, Det ny Aarhundrede, Nov. 1909, S. 932. — 2. L.S. 1911—12, Sp. 1447. — 3. J. Estrup til Engelstoft, Kirstineberg 10/6 1848, R. — 4. »Spejlet«

20/7 1902, Redaktør Funch-Thomsens Samtale med Estrup, se ogsaa Brøndsted, S. 18, Note 2. — 5. P. Engelstoft i »Dansk Udsyn« 1925. — 6. E. Staal: Hr. Estrup, S. 6. — 7. F.S. 1854, Sp. 3053. — S.

Rigsdagst. 1854, Anhang B, Sp. 336. — 9. F.S. 1954, Sp. 1299. — 10. F.S. 1854, Sp. 1345. — 11. Rigsdagst. 5/3 1855, Sp. 2051 og 2170, jvnf. »Fra Randers Amt« 1932, S. 9. — 12. H. P. Barfod: Minder fra et langt Liv, S. 113. — 13. E. Staal: Hr. Estrup, S. 5. — 14. Estrup til Rosenørn 23/5 1875, R. — 15. Estrup til C. T. Engelstoft 11/3 1849, R. — 16. Estrup til Engelstoft 12—13/1 1850, R. — 17. Estrup til Engelstoft 8/1 1854, R. — 18. Estrup til Rosenørn, Rom 28/1 1853, R. — 19. Skaføgaard Arkiv.

AARENE 1858—1864

Side 42—46.

1. E. Staal: Hr. Estrup, S. 6. — 2. Estrup til Admiralinde Zahrtmann 22/11 1859, Holsteinborg Arkiv. — 3. Hamilton: Anteckningar rörande förhållandet mellan Sverige og Danmark 1863—84 og Aage Friis: Skandinavismens Kulmination i H. T. 10 R III, S. 583 ff. — 4. Estrup til Rosenørn 9/2 1864, R. — 5. Estrup til Rosenørn 15/2 1864, R.

DE FØRSTE GRUNDLOVSFORHANDLINGER

Side 47—55.

1. Se J. C. H. Fischer og L. S. Schøler, L.S. 1872—73, Sp. 1138 og 1145—46. — 2. Jvnf. Krieger III 8/8 1864, S. 195. — 3. R.F.S. 1864—65, Sp. 1717. — 4. Estrup til Engelstoft, Skafø 4/11 1864, R. — 5. R.L.S. 4/1 og 7/1 1865. — 6. Estrup til Rosenørn 14/12 og 31/12 1864, R. — 7. R.L.S. 5/1 1865, Sp. 437—39 og 503—06. — 8. Poul Andræ: Andræ og Fællesforfatningen af 2/10 1855, S. 361. — 9. Krieger III, 14/1 1865, S. 258. — 10. Det danske Folks Historie VIII, S. 39. — 11. Estrup til Rosenørn 31/12 1864, R. Det understregede af Estrup. — 12. N.G. II, 2, S. 1611. — 13. Estrup gik altid med forskellige Papirer i sin Tegnebog og deriblandt dette. Det findes nu paa Skaføgaard. — 14. Krieger, III, 14/1 1865, S. 258. — 15. R.L.S. 1865—66, Sp. 774. — 16. Estrup under Grundlovsdebatten 1913, L.S. 1912—13, Sp. 648. — 17. R.F.S. 1864—65, Sp. 844—45. — 18. R.F.S. 1864—65, Sp. 973. — 19. R.F.S. 1864—65, Sp. 2375. — 20. R.F.S. 1864—65, Sp. 1094

DE STORE OG SMAA BØNDER

Side 55—62.

1. R.F.S. 1859—60, Sp. 6423. — 2. Høgsbro: Høgsbro til Flor 27/6 1861. — 3. Birkedal udtalte det samme om de danske Bønder, R. F., overordentl. S. 1865, Sp. 466. — 4. Reform des Adels überhaupt des Erbanges in ländlichen Grundbesitz skizzirt durch Leo Amadeus Graf Henckel Donnersmarck unter Mittheilung zweier fi-deikommisarischer Stiftungen (1868). — 5. Jvnf. Estrup F.S. 1876—77, Sp. 186. — 6. Jvnf. N. Hansen: Det forenede Venstre og dets Mænd, S. 49, og Dr. Gert Winther, R. F. overordentl. S. 1865, Sp. 197. — 7. Amtmand Ployens Meddelelser til Orla Lehmann, M. P. Bruuns Dagbøger 11/4 1865. — 8. N.G. II, 2, S. 1608. — 9. »Enhver sit« 22/7 1865. — 10. »Enhver sit« 16/9 1865. — 11. »Flyveposten« 14/7 1865. — 12. I. A. Hansen: Mit Tilsvær, S. 26, og F. 3/9 1866, jvnf. N.G. II, 2, S. 1653. — 13. Krieger III, 16/1 1865, S. 342. — 14. N.G. II, 2, S. 1652. — 15. H.T. VIII, 5. — 16. D.F. 2/7 1869. — 17. Estrup til Rosenørn 13/4 1865, R. — 18. R. F. over-

ordtl. S. 1865, Sp. 681. — 19. C. St. A. 21. Mp. 28/11 1865. — 22. Mp. 1869, Nr. Bille: Tyve Aars Journalistik, III, S. 474. 11. — 23. D.F. 23/7 1869. — 20. »Enhver sit« 9/12 1865, Nr. 51. —

GRUNDLOVEN AF 1866 OG INDENRIGSMINISTER

Side 62—81.

1. I. A. Hansen: Mit Tilsvar, S. 53. — 2. Berg og Winther, F.S. 1877—78, Sp. 273—75. — 3. Krieger, III, 30/10 1865. — 4. I. A. Hansen, F.S. 1876—77, Sp. 1317. — 5. J. J. Nielsen: Georg Frederik Otto Lensbaron Zytphen-Adeler, S. 58. — 6. N.G. II, 2, S. 1662. — 7. C. N. Davids Optegnelser, H.T. VIII, 5, S. 98. — 8. Estrup til Rosenørn 1/11 1865, R. — 9. N.G. II, 2, S. 1609. — 10. Illust. Tid. 18/2 1866. — 11. Krieger III, 7/11 1865, S. 331. — 12. Estrup holdt — vistnok paa Carl XV's Kroningsdag 8/7 1868 — følgende Tale. Han var da i Sandefjord, hvor hans ældste Søn skulde bruge Badet. Koncepten til Talen er fundet i Estrups Rejseskrive-mappe og er medtaget: »Naar jeg tillader mig at udbringe et Leve for Hs. Majst. Kong Carl XV, skal jeg selvfølgelig som fremmed ikke gøre noget Forsøg paa at tolke dette Folks Følelser for dets Konge — men som dansk Mand, der med levende Interesse har fulgt Nabolandenes Udvikling, skal jeg fremhæve, at de forenede Riger næppe i nogen anden Tidsperiode have gjort saa store Fremskridt i materiel og i aandelig Kultur som under Kong Carls og hans Faders Styrelse; — og jeg kan ikke (undlade at udtale mine) oprigtige Ønsker, at denne Fremgang maa vedblive, og at Tvillingrigerne under Kong Carls og hans Hus's Styrelse stedse maa indtage deres berettigede Plads i de europæiske Staters Samfund — Længe leve Hs. M. Kong Carl! (Ordene i Parentesen er sat til, fordi Koncepten paa dette Sted er ganske ødelagt — Koncepten nu i Skaføgaard Arkiv). — 13. Krieger III, 4/11 1865, S. 329. — 14. Krieger III, 21/4 1866, S. 364. — 15. Vort Land 25/12 og 30/12 1913. — 16. »Enhver sit« 8/11 1865. — 17. D. 7/11 1865. — 18. Mp. 8/11 1865. — 19. Høgsbro I: Høgsbro til Carlsen 10/11 1865, S. 183. — 20. I. A. Hansen til Frijs 30/10 1866, aftrykt i Mp. 9/9 1870. — 21. Mp. 9/9 1870. — 22. som Nr. 20. — 23. Dansk biografisk Leksikon, jvnf. Edv. Brandes: Kronik i P. 20/7 1931. — N.G. II, 2, S. 1671. — 25. C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik III, S. 474. — 26. Etatsraad Hector Estrup skriver engang i et Brev til C. Engelstoft, at netop som han havde skrevet sin Afhandling om Majorater, havde Carlsen oprettet Gl. Køgegaard dertil. Han var derfor blevet fornærmnet, og da han en Dag var kørende paa Hector Estrups Egn, kom han lige forbi Kongsdals Port uden at hilse paa ham. — 27. Biskop P. Kierkegaard, der blev Kultusminister i 1867 i Grev Frijs's Ministerium, var Grundtvigianer. — 28. N. G. II, 2, S. 1608, jvnf. S. 1755. — 29. Illust. Tid. 19/11 1865. — 30. R.F.S. Sp. 2277 f. og 2375. — 31. F.S. 1876—77, Sp. 1517. — 32. C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik, III, S. 506. Estrup skulde paa Valgmødet i Hørning 1866 — efter Vejle Amts Folkeblad 15/12 1885 — have sagt, at Folketinget uagtet Grundlovsforandringen vilde beholde Hovedindflydelsen paa Landets Lovgivning, da det kunde nægte enhver Regering, det ikke syntes om, Penge til at regere med, og da vilde den være nødt til at gaa sin Vej. Det samme gentog Bladets Redaktør, Th. Nielsen, paa Rigsdagen den 15/1 1886. Denne og lignende andre Ytringer blev imidlertid først ført frem mod Estrup mange Aar efter 1866 og kun af hans bitreste Modstandere. Estrup erklærede hertil selv, at hans Udtalelser paa Vælgermøderne i 1866 alle var i fuldeste Overensstemmelse med Ytringer af ham, som foreligger trykt fra dette Aar,

- se F.S. 1885—86, Sp. 589—90 og 1887—88, Sp. 218. — 33. Berg benægtede dette, F.S. 1880—81, Sp. 5858. — 34. N.G. II, 2. S. 1833. — 35. R. F., overordtl. S. 1865, Sp. 682—83. — 36. L.S. 1874—75, Sp. 1284. — 37. Anerkendt af Venstre, saaledes ved Th. Nielsen F.S. 1877—78, Sp. 118. — 38. R. F. overordt. S. 1865, Sp. 189 og Winther, L.S. 1876—77, Sp. 3716—18, jvnf. Krieger, L.S. 1881—82, Sp. 736. — 39. — R.F.S. 1865—66, Sp. 682. — 40. F.S. 1885—86, Sp. 562. — 41. N.G. II, 2, S. 1589—90. — 42. N.G. II, 2, S. 1760. — 43. N.G. II, 2, S. 1838. — 44. N.G. II, 2, S. 1831. — 45. Estrup til Engelstoft 7/5 1866, R. — 46. C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik, III, S. 587. — 47. Estrup til Rosenørn 2/1 1877, R. — 48. F.S. 14/1 1868, Sp. 826 ff., jvnf. Sp. 2926. — 49. F.S. 7/3 1868. — 50. F.S. 1867—68, Sp. 811. — 51. F.S. 1867—68, Sp. 2917—18 og 3355—56. — 52. L.S. 1875—76, Sp. 1170. — 53. F.S. 1868—69, Sp. 2892. — 54. F.S. 1867—68. 19/5, Sp. 67—68. — 55. Estrup til Rosenørn 22/8 1868, R. — 56. Monrads politiske Breve, 1, S. 2. — 57. F.S. 1866—67, Sp. 7564. — 58. L.S. 1866—67, 29/5, Sp. 3959. — 59. Estrup til Rosenørn 19/3 1867, R. — 60. L.S. 1867—68. Sp. 408. — 61. Tidsskrift for Skovbrug X, A. Oppermann: Bidrag til det danske Skovbrugs Historie 1786—1886, S. 252—53. — 62. F.S. 1861—62, Sp. 3326—30. — 63. Fischer, F.S. 1865—66, Sp. 2233. — 64 jvnf. Monrad F.S. 1865—66, Sp. 2244. — 65. F.S. 1865—66, Sp. 2230 og 2240. — 66. fremhævet i Rigsdagstid. — 67. F.S. 1868—69, Sp. 1794. — 68. F.S. 1866—67, Sp. 1635. — 69. F.S. 1866—67, Sp. 1664. — 70. F.S. 1868—69, Sp. 1826. — 71. Illustr. Tid. 6/12 1868. — 72. F.S. 1868—69, Sp. 5779. — 73. Friis: Statsraadets Forh. om Danmarks Udenrigspolitik 1863—70, S. 311 f. — 74. Friis: Statsraadets Forhandl. 1863—70, S. 321 f. og Krieger IV, 2/12 1867, S. 123. — 75. Bille: Tyve Aars Journalistik, III, S. 555. — 76. Estrup til Rosenørn 12/4 1868, R. — 77. Johanne Louise Heiberg til A. F. Krieger, Breve, II, S. 70. — 78. Estrup til Rosenørn 19/7 1869, R. — 79. Mp. 27/9 1869. — 80. F. 25/9 1869. — 81. Diskussionsmøde i »Den Danske Folkeforening«s Hovedafdeling 4/11 1869, udgivet af Dansk Folkeforening.

AARENE 1870—75 — KONSEILSPRÆSIDENT

Side 81—108

1. Estrup til Baron Zytphen-Adeler 20/11 1869, R. — 2. L.S. 1869—70, Sp. 6521. — 3. Krieger IV, S. 263—65. — 4. Krieger IV, 19/5, S. 365. — 5. Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79, II, Frijs til Vedel 22/5 1870, S. 438 og Frijs til Rosenørn 26/5 1870, S. 440, jvnf. Krieger IV, 22/5, S. 369. — 6. Krieger IV, S. 371—73. — 7. Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79 II, Bille til Krüger 26/5, S. 446. — 8. Krieger IV, S. 365, Anm. 1. — 9. Estrup til Krieger 27/5 1870, R. — 10. Understreget af Estrup. — 11. Krieger IV, 23/5, S. 371. — 12. Mp. 10/6 1870. — 13. Mp. 6/7 1870. — 14. D.F. 18/11 1870. — 15. Estrup til Krieger 17/9, 27/9 og 1/10 1870, R., jvnf. F.S. 1870—71, Sp. 1650—51 og 1870—71 og F.S. 1872—73, Sp. 3774. — 16. L.S. 1871—72, Sp. 93—95. — 17. L.S. 1871—72, Sp. 2580. — 18. Rigsdagstid. 1848—49, Sp. 1841. — 19. Rigsdagstid. 1848—49, Sp. 2135. — 20. F.S. 1885—86, Sp. 751. — 21. Rigsdagstid. 1848—49, Sp. 2293 og Tscherning, Sp. 2295. — 22. D.F. 30/6 1869. — 23. D.F. 30/7 1869. — 24. R. Hansen: Det forenede Venstre og dets ledende Mænd (1873), jvnf. Mp. 10/12 1866. — 25. Mp. 25/1 1867. — 26. Mp. Nr. 21. 1868. — 27. F.S. 1869—70, Sp. 6798. — 28. F.S. 1869—70, Sp. 6824. — 29. F.S. 1873—74, Sp. 4689—90. — 30. Monrads polit. Brev Nr. 19, S. 16—19, jvnf. F.S. 1885—86, Sp. 563. — 31. J. N. Madvigs Livserindringer, S. 233 og D. 17/10 1873, 4/4 1876 og 18/11—20/11 1876. —

32. T. Jørgensen: A. F. Tscherning, S. 456. — 33. F.S. 1872—73, Sp. 103, 128, 195, 198, 200. — 34. Monrads polit. Breve Nr. 10, S. 35. — 35. L.S. 1872—73, Sp. 1138. — 36. jvnf. Monrads polit. Brev I, 12/5 1874, S. 19—23. — 37. F.S. 1873—74, Sp. 3756—57 og 860. — 38. F.S. 1876—77, Sp. 1034—35 — 39. Frijs til Krieger 24/11 1872, R. — 40. Krieger V 8/4 1873, S. 292. — 41. Krieger V, 14/4 1873, S. 293. — 42. J. Scavenius til Lars Dinesen 1/10 1873, R. — 43. F.S. 1873—74. Sp. 287, jvnf. Grundlovsdebatten 16/1 1886. — 44. jvnf. F. 14/10 1873, D. 28/10 1873, B. 3—7/11 1873. — 45. F.S. 1873—74, 14/10 Sp. 89. — 46. Erik Henriksen: Mændene fra Forfatningskampen 1, S. 119. — 47. F.S. 1872—73. — 48. F.S. 1872—73, Sp. 3804 og 1873—74, Sp. 295. — 49. Lavrids Nyegård: Vilhelm Birkedal, IIIa, S. 107. — 50. F.S. 1873—74, Sp. 4689—90. — 51. F.S. 1872—73, Sp. 4669. — 52. jvnf. D. 15—19/5 1873. Henning Matzen: Grundloven og Parlamentarismen. — Prof., Dr. jur. Knud Berlin skriver herom i Dansk biografisk Leksikon, at Matzen utvivlsomt havde Ret i, at efter en strengt statsretlig Fortolkning af Grundlovens Ord var der ikke nogen Hjemmel for et Krav om parlamentarisk Styre, men Landets virkelige Forfatning afhænger nok saa meget af de til enhver Tid herskende Magtforhold. I sit spidsfindige Forsvar for provisoriske Finansloves Grundlovmæssighed kom han lige saa langt uden for Grundlovens Forudsætninger som sine politiske Modstandere. — 53. Lolland-Falsters Stiftstid. 5/11 1873. — 54. Høgsbro II, J. Clausen til Høgsbro 26/2 1874, S. 2. — 55. Krieger V, 2/4 1874, S. 365—66. — 56. F. 5/1 1874. — 57. Krieger V, 13/2 1874, S. 349, jvnf. Krieger V, S. 389. Der skrives her, at Kongen skulde have antydet, at Estrup ønskede Grundlovsændringer, hvad Kongen ikke vilde, naar de ikke kunde gennemføres ad grundlovmæssig Vej. Dette stemmer ikke med det rigtige, som er skrevet S. 349, 13/2. — 58. Krieger V, 13/10 1873, S. 325. — 59. L.S. 1874—75, Sp. 1283. — 60. D. 26/6 1874. — 61. L.S. 1873—74, Sp. 1018. — 62. L.S. 1873—74, Sp. 838. — 63. D. 26/6 1874 og F. 4/7 1874. — 64. Mb. 23/6 1874. — 65. Høgsbro II, Bojsen til Høgsbro 19/5 1874, S. 10. — 66. Krieger V 8/4 1874, S. 369. — 67. Krieger V 19/6 1874, S. 387. — 68. Krieger V, 8/4 og 26/5 1874. — 69. Krieger V, S. 380 Anm. og 16/6 1874, S. 385—86. — 70. Estrup til C. Ploug 7/7 1874, Ny Kgl. S. 3316—4, Ny Kgl. Bibliotek, jvnf. Krieger V, 2/6 1874 og Krieger VI 10/10 1874. — 71. Krieger VI, 10/10 1874, S. 18 og 21/7 S. 9. — 72. Krieger V, 18/6 1874, S. 387. — 73. jvnf. Bojsen under Debatten om Befæstningerne i Folketinget 1875, F.S. 1874—75, Sp. 5439. — 74. Krieger VI, 10/10 1874, S. 18. — 75. D. 26/6 1874. — 76. D. 6/7 1874. — 77. F. 4/7 1874. — 78. Mb. 5/8 1874. — 79. Høgsbro II. Holstein til Høgsbro 26/8 1874, S. 18—19. — 80. Bojsen og Holstein-Ledreborg af J. Neiiendam, H.T., X. R. 4, S. 350. — 81. jvnf. Krieger VI, 30/9 1875, S. 93. — 82. Forslaget om Københavns Befæstning stammer fra Forsvarscommissionen af 1855. — 83. for Eks. F.S. 1872—73, Sp. 1158. — 84. Høgsbro II. P. Thomsen til Høgsbro 10/3 1875, S. 35. — 85. F.S. 1874—75, Sp. 5436—39. — 86. F.S. 1874—75, Sp. 5490. — 87. Vestsjællands Avis 31/7 1875. — 88. Optegnelser i Lars Dinesens Arkiv, R. — 89. J. Scavenius til Lars Dinesen 6/7 1875, R. — 90. F.S. 1874—75, Sp. 6059—60. — 91. F.S. 1874—75, Sp. 6149. — 92. F.S. 1874—75, Sp. 6097. — 93. F.S. 1874—75, Sp. 6171. — 94. L.S. 1874—75, Sp. 1283—85 og 1287. — 95. Winther, F.S. 1877—78, Sp. 273. — 96. F. 14/5 1874, jvnf. D.F. 17/9 1875. — 97. jvnf. Monrads politiske Brev Nr. 1, S. 14. — 98. Hørup: Politisk Tilbageblik, S. 6. — 99. Krieger VI, 17/5, S. 67. — 100. Krieger V, 20/6, S. 389. — 101. Krieger VI, 12/6, S. 75. — 102. Krieger VI, 21/6, S. 77 og 30/9 S. 93. — 103. N. P. Jensen: Livserindringer, S. 46. — 104. F. 15/6 1875. — 105. Høgsbro II: Berntsen til Høgsbro 19/7 1875, S. 39, jvnf. D.F. 1/10 1875 og

Høgsbro til Tange 28/5 1875, S. 36. — 106. D.F. 11/6 og 3/12 1875. — 107. jvnf. Krieger VI, 11/9, S. 89 og 17/9, S. 90. — 108. D.F. 18/6 1875. — 109. Høgsbro II, Bojsen

til Høgsbro 22/7 1875, S. 90. — 110. Mb. 11/6 1875. — 111. Mb. 15/6 1875. — 112. Mb. 25/6 1875. — 113. Mb. 15/7 1875.

AARENE 1875—1877 — DET FØRSTE PROVISORIUM

Side 108—127.

1. F.S. 1885—86, Sp. 642. — 2. Bojsens Tale, N. 23/4 1893. — 3. F.S. 1876—77, Sp. 1302. — 4. Krieger VI, 5/6 1875, S. 75. — 5. For Eks. B. 20/5 1881. — 6. Krieger VI, 12/6 1875, S. 75 og Monrads politiske Brev Nr. 6, 26/2 1876, S. 17. — 7. Krieger VI, 5/6 1875, S. 73. — 8. F.S. 1876—77, Sp. 1302. — 9. Monrads politiske Brev Nr. 5, S. 17—18. — 10. Monrads politiske Brev Nr. 19, S. 29. — 11. N. 24/12 1913. — 12. Mb. 6/2 1876. — 13. Monrads politiske Brev Nr. 1, 12/5 1874, S. 18. — 14. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 47, jvnf. Erik Henrichsen: Mændene fra Forfatningskampen, 1, S. 135—139 og Høgsbro II, A. Tange til Høgsbro, S. 43 og Høgsbro til Bjørnson, S. 66. — 15. Krieger VI, 18/9 1875, S. 90 og 1/10 1875, S. 101. — 16. Mb. 8/10 1875. — 17. F.S. 1875—76, Sp. 463. — 18. F.S. 1875—76, 29/11, Sp. 23—29. — 19. F.S. 1875—76, Sp. 71. — 20. J. Scavenius til Lars Dinesen 6/7 og 22/8 1875, R. — 21. F.S. 1875—76, Sp. 502. — 22. Høgsbro II: Høgsbro til Sverdrup 7/1 1875, S. 33. — 23. Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79, III, S. 480. — 24. F.S. 1875—76, Sp. 3618. — 25. Mb. 6/1 1876. — 26. F.S. 1875—76, Sp. 1203. — 27. F.S. 1875—76, Sp. 3628. — 28. F.S. 1875—76, Sp. 481. — 29. F.S. 1875—76, Sp. 1054—58, 1355 og 1077—78, jvnf. Jul. Schovelin: Tidens Hjul og Tietgen 1857—97, S. 309—10. — 30. F.S. 1875—76, 1/2 1876. — 31. Estrup til Rosenørn 6/2 1876, R. — 32. Mb. 31/3 1876. — 33. H. Wulff skriver i »Den danske Rigsdag 1879—81, at Estrup skulde have sagt ved Meddelelsen om Venstres Valgsejr: »Nu er Sejren min; thi Venstre besidder ikke

Statskløgt, Maadehold og Besindighed nok til at manøvrere med saa store Masser; nu kommer der en Berusning, der vil føre til Nederlag.« Denne Ytring er dog ikke dokumenteret. — 34. For Eks. D. 27/4 1876. — 35. Høgsbro II, A. Tange til Høgsbro 2/5 1876, S. 54. — 36. Lolland-Falsters Stiftstidende 22/3 1877. — 37. For Eks. skriver Skive Avis 28/9 1876, jvnf. Skive Avis 30/9 s.A. og Jyllandsposten 1/10, 11/10 og 15/10 s.A., at Venstre ikke tænkte paa at besætte en hel Regering — blot en Regering af Mænd, som ikke tilhørte Højre og saa et Par Venstremænd. — 38. Politiken, Kronik, 20/7 1931. — 39. F.S. overordentl. S. 1876, Sp. 45 — 40. jvnf. D. 24/6 1876 og F.S. overordtl. S., Sp. 232. — 41. F.S. overordtl. S. 1876, Sp. 239. — 42. B. Aften, 19/5 1876, jvnf. Krieger VI, 19/5 1876, S. 147. — 43. Høgsbro II, Høgsbro til Hedlund 2/6 1876, S. 56. — 44. Mb. 30/9 1876, jvnf. Høgsbro II, Høgsbro til Hedlund 2/6 1876, S. 56. — 45. Artiklen aftrykt i: V. Hørup i Skrift og Tale, 1, S. 79. — 46. F.S. 1876—77, Sp. 93 — 96 og 183. — 47. F.S. 1876—77, Sp. 79—80, jvnf. D. 11/12 1876. — 48. F.S. 1876—77, Sp. 45, Rosenørns Svar, Sp. 1670. — 49. F.S. 1876—77, Sp. 93. — 50. D. 23/12 1876. — 51. F.S. 1876—77, Sp. 1302. — 52. F.S. 1876—77, Sp. 1317. — 53. F.S. 1876—77, Sp. 1318. — 54. F.S. 1876—77, Sp. 1287 og 3719, jvnf. Høgsbro II, Høgsbro til Bjørnson 22/4 1877, S. 61. — 55. Winther, F.S. 1876—77, Sp. 1286. — 56. F.S. 1876—77, Sp. 1287. — 57. Høgsbro II, Høgsbro til Hedlund 2/9 1876, S. 59. — 58. L.S. 1876—77, Sp. 624—25. — 59. F.S. 1876—77, Sp. 3716. — 60. Fremhævet i Rigsdagstid. — 61. L.S. 1876—77,

- Sp. 635. — 62. Krieger VI, 21/2 1877, S. 199. — 63. Krieger VI, 21/2 1877, S. 200. — 64. Krieger VI, 21/3, S. 208. — 65. Politiken 28/1 1885. — 66. Krieger VI, 24/3, S. 214. — 67. Grev C. E. Frijs til Krieger 24/3 1877, R. — 68. Krieger VI, 20/3, S. 208, 24,3, S. 213 og 20/3, S. 216. — 69. Chr. Pedersen, F.S. 1877—78, Sp. 140, jvnf. Klaus Berntsens Erindringer II, S. 197. — 70. F.S. 1876—77, Sp. 3889. — 71. F.S. 1877—78, Sp. 173—75. — 72. En Indsender til B. 7/4 1877 meddeler nogle lignende Fortilfælde, hvor dog Ministre alligevel i alle Tilfælde fik Ordet, nemlig 1858, 3. Behandl. af Finanslov 4/12; Saml. 1866—67, 29/6, eneste Behandl. af Valglov; Saml. 1868—69, 21/1, 3. Behandl. af Finanslov; Saml. 1870—71, 7/2, 3. Behandl. af Gejstlighedens Lønninger. — 73. Krieger VI, 31/3 1877, S. 220—21. — 74. F.S. 1877—78, Sp. 134. — 78. L.S. 1876—77, Sp. 1013—14. — 75. V. Topsøe: Politiske Portrætstudier, S. 81. — 76. Klaus Berntsens Erindringer II, S. 197—98. — 77. F.S. 1885—86, Sp. 439—40 og 663. — 78. Monrads 10. politiske Brev 1/9 1877, S. 23—24. — 79. F.S. 1877—78, Sp. 127, jvnf. Krieger VI, 8/4, S. 226. — 80. F.S. 1877—78, Sp. 178. — 81. Krieger VI, 31/3 1877, S. 221. — 82. V. Topsøe: Politiske Portrætstudier, S. 82. — 83. Krieger VI, 3/4 1877, S. 223. — 84. F.S. 1877—78, Sp. 550. — 85. Krieger VI, 5/4 1877, S. 224. — 86. Dagens Nyheder 6/9 1877. — 87. Lolland-Falsters Stiftstid. 11/4 1877. — 88. Lolland-Falsters Stiftstid. 8—9/5 1877. — 89. F. 6/4 1877. — 90. I 1878 blev Bestyrelsen for Det forenede Venstre anklaget for at have sagt om den prov. Finanslov af 1877, at den var et klart og utvetydigt Grundlovsbrud. Den dømtes ved Hof- og Stadsretten for Injurier. Da Sagen kom for Højesteret, udtalte Venstremændene, at de aldrig havde tænkt paa at betvivle Ministeriet Estrups fuldkomne Hæderlighed og Retsindighed. De havde været i den Tro, at den prov. Finanslov var stridende mod Grundloven, men de erkendte, at andre fuldkommen hæderlige Mænd kunde have en modsat Overbevisning. Ved Højesteretsdom af 21/10 1880 faldt derfor Straffen bort. — 91. F.S. 1885—86, Sp. 568. — 92. F.S., 1877—78, Sp. 222. — 93. Poul Andræ: Geheimekonferensraad Carl Georg Andræ, I, S. 305, Note 1. — 94. M. P. Friis: Halve Standpunkter, S. 233. — 95. M. 4/4 1877.

I OG UDEFOR RIGSDAGEN

Side 127—139.

1. Jyllandsposten 27/2 1927. — 2. P. 10/5 1940, Aamosen. — 3. B. 15/11 1929, A. J. West: Anmeldelse af Harald Nielsen: Mænd og deres Gerning. — 4. jvnf. Jyllandsposten 21/7 1925. — 5. F.S. 1886—87, Sp. 575. — 6. Rørdam: Svundne Dage 1, S. 91. — 7. N. J. Larsen (Sv. Martin): Erindringer fra Kamppolitikens Dage, S. 69. — 8. for Eks. H. Wulff: Den danske Rigsdag og Vilh. Topsøe: Politiske Portrætstudier. — 9. Lavrids Nyegård: Vilhelm Birkedal, IIIa, S. 130. — 10. Erik Henriksen: Mændene fra Forfatningskampen, I, S. 51—52. — 11. Kronik i P. 25/12 1913. — 12. H. Wulff: Den danske Rigsdag, S. 375. — 13. Mb. 22/1 1882. — 14. F.S. 1882—83, Sp. 379. — 15. Vort Land 16/1 1914. — 16. For Eks. F.S. 1884—85, Sp. 994. — 17. Goos i N. 24/12 1913. — 18. N. 27/8 1906. — 19. Vort Land 25/12 1913. — 20. Høgsbro II, 9/1 1900, S. 294. — 21. Goos. i N. 24/12 1913. — 22. B. 24/12 1913. — 23. Marcus Rubin: Erindringer, S. 149 og 151—53. — 24. Lars Dinesen i P. 25/12 1913, Monrads 19. Brev 20/2 1882, S. 30, Zahle i N. 24/12 1913. — 25. Neergaard, S. 192. — 26. Rørdam: Svundne Dage 1, S. 191. — 27. Randers Amtsavis, Marts 1933. — 28. Estrup til Engelstoft 22/6 1879, R. — 29. Ejendommen er nu Vanførehjemmet.

AARENE 1877—82
Side 139—174.

1. F.S. 1885—86, Sp. 644. — 2. Monrads politiske Breve Nr. 10 og 11 af 1/9 og 8/9 1877. — 3. Høgsbro II, Høgsbro til Bj. Bjørnson 22/5 1877, S. 64. — 4. Tilskueren 1910, II, S. 517. — 5. Høgsbro II, Høgsbro til Bj. Bjørnson 27/5 1877, S. 66. — 6. Nellemann til Lars Dinesen 24/6, R. — 7. Mb. 25/5 1877. — 8. Nellemann i Sept. 1877 til Lars Dinesen, R. — 9. F.S. 1877—78, Sp. 532. — 10. Krieger VI, 4/9, S. 239, 2/11, S. 264 og 8/11, S. 270, jvnf. Nr. 8. — 11. Høgsbro II, Høgsbro til Krabbe 9/8 1877, S. 71. — 12. Krieger VI, 22/10, S. 254. — 13. J. H. Bagger: Forhandlingerne i Rigsdagssamlingen 1877—78. — 14. Lars Dinesen i Vejle Amts Folkeblad, Julenummer 1913. — 15. Nellemann til Lars Dinesen i Sept. 1877, R. — 16. Mb. 1/11 1877. — 17. Krieger VI, 22/10, S. 254—58. — 18. F.S. 1877—78, Sp. 79. — 19. Krieger VI, 26/10, S. 260 og 27/10, S. 261. — 20. Mb. 1/11 1877. — 21. Mb. 6/11 1877, jvnf. F.S. 1877—78, Sp. 173—75. — 22. F.S. 1877—78, Sp. 53. — 23. F.S. 1877—78, Sp. 131. — 24. V. Hørup i Skrift og Tale, I, Tale i F. 6/11 1877, S. 116. — 25. F.S. 1877—78, Sp. 1775. — Krieger VI, 6/11, S. 267. Fremhævelsen af Krieger. — 27. F.S. 1877—78, Sp. 98. — 28. Krieger VI, 6/11, S. 267. — 29. F.S. 1877—78, Sp. 253. — 30. Krieger VI, 8/11 1877, S. 271. — 31. Edv. Brandes: De politiske Forlig, Det nye Aarhundrede 1906, S. 117. — 32. Klaus Berntsens Erindringer, II, S. 200. — 33. F.S. 1877—78, Sp. 236. — 34. Høgsbro II, Høgsbro til Bj. Bjørnson 24/2, S. 74. — 35. Mb. 11/11 1877. — 36. F.S. 1877—78, Sp. 1736—37. — 37. F.S. 1877—78, Sp. 1742. — 38. Mb. 7/4 1878. — 39. G. og E. Brandes, IV, Bjørnson til G. B., 1/5 1878, S. 45—46. — 40. Mb. 31/3 1878. — 41. J. H. Bagger: Forhandlingerne i Rigsdagssamlingen 1877—78. — 42. F.S. 1877—78, Sp. 464. — 43. F.S. 1877—78, Sp. 471 og 473. — 44. Krieger VII, 1/4, S. 5. — 45. Krieger VII, 15/4, S. 11. — 46. Krieger VII, 26/4, S. 15. — 47. Krieger VII, 12/4, S. 89. — 48. Krieger VII, 12/4, S. 8, Anmk. — 49. Se herom Brevene først i April 1878, Aage Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal, IV. — 50. Krieger VII, 13/4, S. 10. — 51. Oscar II til Chr. IX, 29/4 1878, Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79, S. 16—17. — 52. Koncept i Skafø Arkiv. — 53. Estrups Optegnelser, Skafø Arkiv, aftrykt Danske Magasin 7. R. II, S. 257—265. — 54. Krieger VII, 17/5, S. 23. — 55. Krieger VII, 1/5, S. 17 og 5/5, S. 18. — 56. Nellemanns Besvarelse, se Bilag 2. — 57. Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal, IV, S. 54—57. — 58. Estrups Bemærkninger skrevet med Blyant paa Nellemanns ovennævnte Svar. — 59. Estrups og Grev Friis's Samtale, se Bilag 2. — 60. Krieger VII, 9/11, S. 58. — 61. Danske Folks Hist., VIII, S. 99. — 62. F.S. 1878, 1. Afd., Sp. 49—50. — 63. F.S. 1878, 1. Afd., Sp. 83. — 64. F.S. 1878, 1. Afd., Sp. 142. — 65. Krieger VII, 27/11, S. 64. — 66. J. H. Bagger: Forhandlingerne i F. 1877—78, S. 28. — 67. Krieger VII, 1/11—2/12, S. 62—66. — 68. F.S. 1877—78, Sp. 464. — 69. Krieger VII, 6/4, S. 137. — 70. F.S. 1877—78, Sp. 2736 og 2747. — 71. F.S. 1877—78, Sp. 2757. — 72. Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal, II, S. 87. — 73. Nellemann til Krieger 31/12 1878, R. — 74. Se Krieger VII, 3/2—25/2, S. 116. — 75. Om dette se Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79, IV, Breve fra Kmh. Falbe i Wien 4/2 1879, S. 170, 9/2 1879, S. 199, fra Grev Moltke-Hvitfeldt 13/2 1879, S. 224, jvnf. Krieger VII, Februar 1879 og 5/12 1879 samt Holger Andersen: Frankrig og Danmark 1870—1914, S. 339—375 i Franz v. Jessen: Danske i Paris gennem Tiderne, II. — 76. Friis: Ministeriet Estrup og Pragfredens Art. V, Festskrift til Kristian Erlev, S. 570 og Tilskueren 1921, I, S. 106—08. — 77. Krieger VII, 12/2, S. 107. — 78.

- Krieger VII, 5/2, S. 97. — 79. Friis: Statsraadets Forhandl. 1863—79, S. 393. — 80. Aage Friis: Statsraadets Forhandl. 1863—79, S. 398—99. — 81. Documents Diplomatiques Francais, den franske Gesandt i Danmark, Victor Tiby til den franske Udenrigsminister Waddington, I, April 1879, her efter Holger Andersen: Frankrig og Danmark 1870—1914, S. 350—51, i Franz v. Jessen: Danske i Paris gennem Tiderne. — 82. Krieger VII, 16/2, S. 111. — 83. Johanne Louise Heibergs Breve, II, Fru H. til K., 27/2 1879, S. 315. — 84. Krieger VII, 7/5, 11/6 og 27/8 1879. — 85. AageFriis: Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79, Raasløf til Krigsminister C. A. F. Thomsen 9/3 1879, S. 322. — 86. Krieger VII, 31/10 og 2/11 1879. — 87. Krieger VII, 2/11, 4/11, 11/11 1879. — 88. Nellemann til Krieger 11/8 1879, R. — 89. Krieger VII, 22/6 og 29/6 1880. — 90. F.S. 1879—80, Sp. 7246. — Krieger VII, 12/7 1880. — 92. F.S. 1879—80, Sp. 7776. — 93. V. A. C. Klein: Forsvarssagen efter 1864, S. 113. — 94. Høgsbro II, Optegnelser 30/12 1881, S. 105, jvnf. L. Dinesen i Ugens Tilskuer 9/11 1914. — 95. F.S. 23/7 1880, Sp. 1704. — 96. F.S. 1880—81, Sp. 1705. — 97. F.S. 1880—81, Sp. 6029. — 98. F.S. 1880—81, Sp. 6190. — 99. F.S. 1880—81, Sp. 5587. — 100. F.S. 1880—81, Sp. 5527. — 101. Edv. B. til G, B. 12/6 1881, G. og E. B., II, S. 90. — 102. F.S. 1880—81, Sp. 5736—37. — 103. G. og E. Brandes, Brevveksling, S. 21. — 104. Nellemann til Krieger 28/7 1881, R. — 105. F.S. 1880—81, Sp. 5813—22. — 106. F.S. 1880—81, Sp. 5947 og 5953. — 107. F.S. 1881—82, Sp. 5969. — 108. F.S. 1880—81, Sp. 6179. — 109. Monrads 19. Brev, 24/2 1882, S. 37. — 110. F.S. 1881—82, Sp. 119. — 111. F.S. 1881—82, Sp. 147. — 112. F.S. 1881—82, Sp. 158. — 113. F.S. 1881—82, Sp. 160. — 114. F.S. 1881—82, Sp. 164—65. — 115. jvnf. Goos, F.S. 1881—82, Sp. 1084—87. — 116. F.S. 1881—82, Sp. 1028—44. 117. F.S. 1881—82, Sp. 1061. — 118. C. Goos til Krieger 5/4 1882, R. — 119. Stemann: F. Meldahl og hans Venner, IV, 24/3 1882, S. 106. — 120. Nellemann til Krieger 26/3 1882, R. — 121. A. D. Jørgensens Breve, S. 419—37. — 122. S. B. Thrige: Danmarks Hist. i vort Aarhund., II, S. 504. — 123. L.S. 1881—82, Sp. 733—38. — 124. L.S. 1881—82, Sp. 772—74. — 125. A. D. Jørgensens Breve, 23/1 1882, S. 425. — 126. For Eks. Mb. 16/6 1882. — 127. Neergaard (Spectator) i Tilskueren 1890, S. 408. — 128. Mb. 16/5 1882. — 129. Mb. 7/6 1882. — 130. Ugens Tilskuer 9/1 1914. — 131. F.S. 1882—83, Sp. 13. 132. F.S. 1882—83, Sp. 36. — 133. F.S. 1882—83, Sp. 86. — 134. F.S. 1882—83, Sp. 108—09. — 135. F.S. 1882—83, Sp. 131—32 og 241. — 136. F.S., Sp. 229—32. — 137. F.S. 1882—83, Sp. 350. — 138. F.S. 1882—83, Sp. 616. — 139. F.S. 1882—83, Sp. 850. — 140. V. A. C. Klein: Forsvarssagen efter Krigen 1864, S. 132, Anm. 2. — 141. F.S. 1882—83, Sp. 1107. — 142. F.S. 1882—83, Sp. 32 og 36—37. — 143. F.S. 1882—83, Sp. 3291—94. — 144. Mb. 20/4 1883.

VISNEPOLITIK OG LOVGIVNING TIL 1883

Side 174—188.

1. Høgsbro II, Høgsbro til Bjørnson 21/12 1878, S. 91. — 2. L.S. 1884—85, Sp. 781. — 3. For Eks. Th. Nielsen i Vejle Amts Folkeblad 23/7 1883. — 4. A. G. Drachmann: Politiske Betragtninger, Tilskueren 1887, S. 219. — 5. E. Bluhme: Hvorledes kommer vi flot igen, S. 5—6, jvnf. N. Neergaard, S. 138. — 6. Klaus Berntsen: Erindringer, II, S. 219. — 7. N. Neergaard, S. 138—39. — 8. N. J. Larsen (Sv. Martin): Erindringer fra Kamppolitikens Dage, S. 25—26. — 9. M. P. Friis: Visnepolitiken og Provisoriet, S. 6. — 10. M. P. Friis: Visnepolitiken og Provisoriet,

S. 11. — 11. N. 24/12 1913. — 12. F.S. 1875—76, Sp. 1077. — 13. F.S. 1881—82, Sp. 55. — 14. F.S. 1881—82, Sp. 61. — 15. L.S. 1881—82, Sp. 97. — 16. Jul. Schovelin: Tidens Hjul og Tietgen, S. 346—49. — 17. B. 23/5 1884. — 18. Mb. 14/9 1884. — 19. Bojsens Arkiv, R., Holstein til Bojsen 24/3 1890. — 20. F.S. 1875—76, Sp. 134. — 21. Aage Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal, III, S. 488. — 22. Møde 7/6 1885 efter B. — 23. Estrup til J. Clausen 12/10 1883, R. — 24. Estrup til J. Clausen

7/2 1884, R. — 25. H. P. B. Barfod: Minder fra gamle grundtvigske Hjem, VIII, S. 133—134. — 26. Monrad i Middelfart Avis 9/4 1883. — 27. M. P. Friis: Visnepolitik og Provisoriet, S. 82—84. — 28. E. Bluhme: Hvorledes kommer vi flot igen, S. 26—27. — 29. B. 4/4 1885. — 30. Stenograf. Beretning om Københavns liberale Vælgerforenings Kasinomøde 15/2 1883. — 31. P. 25/3 1885. — 32. H. Skat Rørdam: En Brevveksling, O. Møller til Th. Skat Rørdam 18/3 1885, S. 87. — 33. N. 18/9 1884.

AARENE 1883—85

Side 188—209.

1. Edv. og G. Brandes Brevveksling, VI, Georg Brandes til Bj. Bjørnson 21/7 1883, S. 167. — 2. F.S. 1883—84, Sp. 79. — 3. F.S. 1890—91, Sp. 353. — 4. F.S. 1883—84, Sp. 94—95. — 5. F.S. 1883—84, Sp. 1861—62. — 6. F.S. 1884—85, Estrup Sp. 1087. — 7. L.S. 1883—84, Sp. 340—41. — 8. jvnf. Krieger i Landst. 11/3 1874. — 9. L.S. 1883—84, Sp. 356—57. — 10. B. 7/5 1884. — 11. jvnf. M. Gad. F.S. 1883—84, Sp. 1873. — 12. F.S. 19/5 1884, Sp. 2659—63. — 13. Stemann: F. Meldahl og hans Venner, IV, S. 106. — 14. F.S. 19/5 1884, Sp. 2069—70. — 15. F.S. 1883—84, Sp. 2086. — 16. F.S. 1883—84, Sp. 2101. — 17. F.S. 2/4 1884, Sp. 2096—98. — 18. B. 26/6 1884. — 19. Efter N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 57. — 20. S. 8/2 1885. — 21. Scharling, F.S. 1884—85, Sp. 441. — 22. N. Neergaard, S. 152. — 23. Fyns Stiftstid. 15/12 1884. — 24. Efter Referat i P. — her efter M. P. Friis: Visnepolitiken og Provisoriet, S. 149. — 25. Fyns Tid. 10/6 1885, jvnf. Høgsbros Breve II, Høgsbro til Jørgen Pedersen 19/6 1885, S. 118, og C. A. Broberg: Populære politiske Betragtninger og min Udtrædelse af Højre, S. 25—31. — 26. Efter Mb. 15/11 1885. — 27. Efter N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 57. — 28. Scharling, F.S. 1884—85, Sp. 441. — 29. N. J. Larsen (Sv.

Martin) Erindringer fra Kamppolitikens Dage, S. 35. — 30. F.S. 14/11 1884, Sp. 158—61. — 31. P. 1/1 1885. — 32. F.S. 1884—85, Sp. 934—35. — 33. B. 14/1 og 19/1 1885. — 34. Efter N. Neergaard, S. 145. — 35. F.S. 1884—85, Sp. 399—401. — 36. F.S. 1884—85, Sp. 961. — 37. for Eks. F.S. 1884—85, Sp. 1011. — 38. F.S. 1885—86, Sp. 184. — 39. F.S. 1884—85, Sp. 951—94. — 40. F.S. 1884—85, Sp. 1077—78. — 41. F.S. 1884—85, Sp. 942. — 42. F.S. 1884—85, Sp. 1008. — 43. F.S. 1884—85, Sp. 980—81, 1044—46 og 1097. — 44. F.S. 1884—85, Sp. 1086—87 og 991. — 45. F.S. 1884—85, Sp. 1009. — 46. F.S. 1884—85, Sp. 965. — 47. F.S. 1884—85, Sp. 995. — 48. F.S. 1884—85, Sp. 949. — 49. M. P. Friis: Visnepolitiken og Provisoriet, S. 183. — 50. Holstein og Berg, F.S. 1889—90, Sp. 311—12, 366 og 327. — 51. F.S. 1889—90, Holstein og Berg, Sp. 363—65, jvnf. Klaus Berntsens Erindringer III, S. 11—12. — 52. P. 9/2 1885. — 53. B. 3/10 1885. — 54. F.S. 1884—85, Sp. 452—53. — 55. F.S. 1884—85, Sp. 1431 og 1442. — 56. F.S. 1884—85, Sp. 1447 og 1448. — 57. L.S. 1884—85, Sp. 712. — 58. L.S. 1884—85, Sp. 823. — 59. Brandes, F.S. 1890—91, Sp. 800. — 60. F.S. 1884—85, Sp. 1598—1603. — 61. Schovelin: Tidens Hjul og Tietgen, S. 473 med Note. — 62. F.S. 1884—85, Sp. 1698. —

63. F.S. 1884—85, Sp. 1554. — 64. F.S. 1884—85, Sp. 1736—38. — 65. F.S. 1884—85, Sp. 1723—26. — 66. Mb. 5/4 1885. — 67. Erklæring fra Mindretallet, tiltraadt af C. A. Broberg, L.S. 1884—85, Sp. 1129—32. — 68. Bojsens Dagbog, Uddrag, Bojsens Arkiv, Rødkilde. — 69. N. Neergaard, S. 145. — 70. N. Neergaard, S. 150, jvnf. Chr. Hages Brev, S. 151. — 71. H. Skat-Rørdam: En Brevveksling, Th. Skat-Rørdam til Otto Møller, 26/4 1885, S. 88. —

ATTENTAT — VOLDSOMME BRYDNINGER

AARENE 1885—86

Side 209—223.

1. Grev Ahlefeldts Dagbog 9/4 1885. — 2. Vilh. Birkedal: En Varselsrøst, S. 13—14. — 3. Grev Ahlefeldt-Laurvig skriver i sin Dagbog, at man paa Langeland gjorde Løjer med Riffelbevægelsen. — 4. Holstein til Bojsen 21/8 1887, Bojsens Arkiv, Rødkilde. — 5. For Eks. Kolding Folkeblad 19/4 1885, Mb. 7/9 1885 og P. 12/4 1885. — 6. F.S. 1885—86, Sp. 26—34. — 7. Et Fortilfælde er den prov. Lov af 29/12 1857, se M. P. Friis: Revolutionære Tilløb, S. 121—22. — 8. F.S. 1885—86, Sp. 66. — 9. F.S. 1885—86, Sp. 164. — 10. F.S. 1885—86, Sp. 175—178. — 11. F.S. 1885—86, Sp. 178—79. — 12. Brøndsted: J. B. S. Estrup, S. 121—23, jvnf. Uddrag af Kriminalrettsdommen: M. P. Friis: Revolutionære Tilløb, S. 31—34. — 13. H. P. B. Barfod: Minder fra gamle grundtvigske Hjem, III, S. 137. — 14. Dette gengivet efter Brøndsted: J. B. S. Estrup, S. 124—27. — 15. P. M. Friis: Revolutionære Tilløb, S. 52—74, Udklip af Referater fra Møder. — 16. J. N. A. Madvig: Supplement til Livserindringer, S. 105—06. — 17. N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 72. — 18. Vilh. Birkedal: En Varselsrøst (1886), S. 9—10. — 19. Edv. Brandes: Provisorieaarene 1885—94 i »Danmark under Forfatningskampen«, S. 37. — 20. G. og E. Brandes: Brevveksling, II, S. 64, jvnf. S. 48. — 21. Neergaard, S. 154. — 22. Jul. Schovelin: Tidens Hjul og Tietgen, S. 391—93 og Neergaard, S. 167. — 23. F. S. 1885—86, Sp. 240—45. — 24. F. S. 1885—86, Sp. 349, jvnf. Friis: Revolutionære Tilløb, S. 79—102. — 25. N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 74—76. — 26. F.S. 1885—86, Sp. 744—45. — 27. Nellemann til Lars Dinesen 5/4 1890, Lars Dinesens Arkiv, R., jvnf. H. Matzen: Dansk Statsforfatningsret II, § 34, S. 177—78, og Bojsen 19/12 1884 i F.S. om den prov. Lov af 12/9 s. A. om Foranstaltninger mod Indførsel af asiatisk Kolera. — 28. Tale i Nykøbing, F. 6/7 1887, V. Hørup i Skrift og Tale, II, S. 157. — 29. F.S. 1885—86, Sp. 750. — 30. F.S. 1885—86, Sp. 570—74. — 31. F.S. 1885—86, Sp. 750. — 32. F.S. 1885—86, Sp. 752—53. — 33. L.S. 1885—86, Sp. 407. — 34. L.S. 1885—86, Sp. 409. — 35. Ministeriets Indstilling til Kongen 8/2 1886. — 36. Neergaard, S. 166. — 37. V. Hørup: I Skrift og Tale, II, Foredrag i Borup 13/4 1886, S. 94. — 38. F.S. 1886—87, Sp. 3190. — 39. F.S. 1887—88, Sp. 1407 ff.

ANDEN FORLIGSFORSØG — VISNEPOLITIKENS AFVIKLING

AARENE 1886—87

Side 223—231.

1. Efter Grev Ahlefeldts Dagbog, Tranekær Arkiv. — 2. Brev af 13/8 1885 fra Grev Friis til Ahlefeldt, Uddrag i Grev Ahlefeldts Dagbog, Tranekær. — 3. Grev Ahlefeldts Dagbøger, 7/3 1887, Tranekær Arkiv. — 4. B. 4/1 1886. — 5. Nuv. Højeste-

retspræsident, Dr. jur. Troels G. Jørgensen hævder i sine Afhandlinger om Højesterets Historie (Afsnit: Højesteret i Provisorietiden), at hverken denne Dom eller den senere Skattenægtelsesdom af 1/10 1888 paa nogen Maade betyder en Højesteretsafgørelse om de provisoriske Loves Gyldighed og altsaa — for den sidste Doms Vedkommende — den provisoriske Finanslovs Gyldighed som Skattehemmel. Spørgsmaalet herom har aldrig været forelagt Højesteret. Paa Grundlag af Studier i Højesterets Voteringsprotokol hævder han videre, at den daværende Regering var meget langt fra at have Højesteret ubetinget og enstemmigt paa sin Side. — 6. N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 75. — 7. Edv. Brandes: Fra 85 til 91, S. 32. — 8. Holstein til Bojsen 31/8 1886, Bojsens Arkiv, Rødkilde, jvnf. Høgsbro II, Høgsbro til Bojsen 24/8 1886, S. 123. — 9. F.S. 1892—93, Sp. 5060, jvnf. F.S. 1890—91, Sp. 801 og Neergaard, S. 193 samt N. J. Larsens Erindringer fra Kamppolitikens

Dage, S. 65. — 10. F.S. 1887—88, Sp. 94—95 og 110—12. — 11. F.S. 1887—88, Sp. 265. — 12. F.S. 1887—88, Sp. 273. — 13. H. Wulff: Skinforhandlinger, S. 14—15. — 14. Edv. Brandes: Provisorieaarene 1885—94 i »Danmark under Forfatningskampen«, S. 43. — 15. Klaus Berntsens Erindringer III, S. 23. — 16. N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 88—89. — 17. F.S. 1886—87, Sp. 58—62. — 18. Stemann: F. Meldahl og hans Venner, IV, 8/10 1886. — 19. F.S. 1886—87, Sp. 141. — 20. Edv. Brandes: Fra 85—91, S. 33. — 21. F.S. 1886—87, Sp. 1297—1316. — 22. F.S. 1886—87, Sp. 260. — 23. F.S. 1886—87, Sp. 1352—53 og 3191. — 24. F.S. 1886—87, Sp. 94—95, 112 og 3611—12. — 25. F.S. 1886—87, Sp. 104. — 26. jvnf. Brandes: Fra 85—91, S. 42. — 27. F.S. 1886—87, Sp. 3194 og 3186—89. — 28. Neergaard, S. 194, jvnf. F.S. 1886—87, Sp. 329. — 29. F.S. 1886—87, Sp. 2279. — 30. P. 21/6 1888. — 31. F.S. 1887—88, Sp. 3528.

ANDEN FORLIGSFORSØG — MARGARINELOV — TREDIE FORLIGSFORSØG
AARENE 1887—88
Side 231—242.

1. F.S. 1886—87, Sp. 1962, Grev Holstein i Aalborg Stiftstid. 23/6 87 og P. 24/6 87, General Tvermoes i Dagens Nyheder 25/6 87, Holsteins Svar i Mb. 28/6 87, jvnf. P. 15/6 87. — 2. P. 8/3 88. — 3. Neergaard, S. 195. — 4. Klaus Berntsens Erindringer III, S. 24. — 5. Neergaard, S. 195. — 6. N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 103. — 7. Roskilde Dagblad 10/8 1888. — 8. P. 15/6 1887. — 9. Lars Dinesen i Aarhus Stiftstid. 3/1 1894 (Jubilæumsnummer). — 10. P. 23/4 87. — 11. P. 27/10 87. — 12. E. B. til G. B. 22/4 1887, E. og G. B. II, S. 142. — 13. Edv. Brandes: Fra 85—91, S. 37. — 14. F.S. 1887—88, Sp. 312—15. — 15. F.S. 1887—88, Sp. 314. — 16. F.S. 1887—88, Sp. 370. — 17. P. 28/10 87. — 18. Mb. 25/10 87. — 19. N. 16/12 87. — 20. Mb. 17/2 88. — 21. N. J. Larsen (Sv.

Martin) Erindringer fra Kamppolitikens Dage, S. 57 og Edv. Brandes: De politiske Forlig, Det ny Aarhundrede, Novemb. 1906, S. 118. — 22. Mb. 2/3 88. — 23. P. 31/12 88. — 24. Bojsens Brev i Koncept og Oct. Hansens Svar 28/11 88, Bojsens Arkiv, Rødkilde. — 25. Edv. Brandes, Provisorieaarene 1885—94 i »Danmark under Forfatningskampen«, S. 45. — 26. Neergaard, S. 203. — 27. Grev Ahlefeldts Dagbøger 24/2 87, Tranekær. — 28. Mb. 2/4 88. — 29. Edv. Brandes: Fra 85—91, S. 39 og 86. — 30. P. 2/4 og 13/4 88. — 31. N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 102—09 og Neergaard, S. 209—11. — 32. Neergaard S. 209. — 33. Roskilde Dagblad 10/8 88. — 34. N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser, S. 102—09. — 35. P. 1/5 88. — 36. P. 21/6 88, Vælgermøde i Humble. —

37. Høgsbro II: Høgsbro til Bojsen 14/4 1888, S. 58. — 38. P. 4/4 88. — 39. Roskilde Dagblad 10/8 88. — 40. Udtalelser af jubilerende Rigsdagsmænd i Sorø Amtstidende 20/1 1915. — 41. M. P. Friis: Halve Standpunkter, S. 295—96, jvnf. P. 8/4 88. — 42. Holstein i Roskilde Dagblad 10/8 88. — 43. Høgsbro II: Bojsen til Høgsbro 12/9 88, S. 141.

FJERDE FORLIGSFORSØG — FORHANDLINGSPOLITIK

AARENE 1888—91

Side 242—255.

1. Tilskueren, April 1889. — 2. Klaus Berntsens Erindringer III, S. 36. — 3. Ove Rode i Dagbladet »København« 28/8 1889. — 4. F.S. 1889—90, Sp. 343. — 5. F.S. 1889—90, Sp. 1568. — 6. F.S. 1889—90, Sp. 258—63. — 7. F.S. 1889—90, Sp. 297. — 8. F.S. 1889—90, Sp. 327. — 9. P. 22/9 1889. — 10. P. 16/9 1889. — 11. P. 7/2 1890. — 12. For Eks. F.S. 1889—90, Sp. 352—66. — 13. Jul. Schovelin: Tidens Hjul og Tietgen, S. 536. — 14. Ahlefeldts Dagbøger 20/6 1890, Tranekær. — 15. Nellemann til Lars Dinesen 5/4 1890, Lars Dinesens Arkiv, R. — 16. Holstein til Bojsen 24/3 1890, Bojsens Arkiv, Rødkilde. — 17. »Jyllandsposten« kaldte ham i 1883 for en Løgner og Æreskænder for at tvinge ham til at anlægge Sag mod sig, men det lykkedes ikke. Se Jyllandsposten 27/1 1929. — 18. Edv. Brandes: Tilskueren 1930, S. 175. — 19. Grev Holstein til Bojsen 1/1 1891, Fribourg, Suisse, Bojsens Arkiv, Rødkilde. — 20. Jvnf. P. 31/12 1889. — 21. J. P. Jørgensen: Det rene Venstre, Europæerne og Socialdemokratiet. — 22. Randers Amtstidende 1/10 1890. — 23. F.S. 1890—91, Sp. 4415. — 24. Mb. 14/10 1890. — 25. Høgsbro II, Høgsbro til Bojsen 22/4 1891, S. 160. — 26. Høgsbro II, Bojsen til H. 26/8 1889, S. 149—150. — 27. B. 10/1 1890. — 28. N. 10/12 1890. — 29. L. Dinesen i Ugens Tilskuer 5/2 1915. — 30. Th. Nielsen i Vejle Amts Folkeblad 5/5 og 6/5 1891. — 31. F.S. 1890—91, Sp. 44. — 32. F.S. 1890—91, Sp. 56. — 33. F.S. 1890—91, Sp. 70. — 34. F.S. 1890—91, Sp. 67—68. — 35. F.S. 1890—91, Sp. 460. — 36. F.S. 1890—91, Sp. 475. — 37. F.S. 1890—91, Sp. 62. — 38. Neergaard, S. 250—51, jvnf. Erik Henrichsen: Mændene fra Forfatningskampen II, S. 175—78. — 39. F.S. 1890—91, Sp. 5849. — 40. L.S. 1890—91, Sp. 2512—13. — 41. Edv. Brandes: Fra 85—91, S. 86. — 42. Der sigtes her til den Sag, som Scavenius i 1887 anlagde imod en Mand ved Navn Ingemann-Petersen, der havde beskyldt ham for et bestemt Forhold til en Pige. Dønningerne fra den voldsomme Skandalerummel, som Sagen gav Anledning til, varede langt op i Halvfemserne, — 43. J. F. Scavenius: Om Forliget (1893), S. 5. — 44. Neergaard S. 255 og Erik Henrichsen: Mændene fra Forfatningskampen II, S. 177—78.

FEMTE FORLIGSFORSØG — FORLIGET 1894

AARENE 1892—94

Side 255—287.

1. P. 28/12 1889. — 2. F.S. 1891—92, Sp. 932. — 3. F.S. 1891—92, Sp. 55. — 4. F.S. 1891—92, Sp. 65. — 5. General Thomsens politiske Optegnelser, Ny kgl. S. 1712, VII, kgl. Bibliotek. — 6. F.S. 1891—92, Sp. 4726—28 og 4739. — 7. M. 19/3 1892. — 8. Flere Artikler i Dagbladet »København« i Sept.—Okt. 1892, for Eks. 22/9 og 1/10, af J. Scavenius samt Ølandenes Dagblad 29/9 1892. — 9. Høgsbro II, Høgs-

- bro til Bojsen 29/5 1892, S. 173. — 10. L. Dinesen i Ugens Tilskuer 5/2 1915. — 11. F.S. 1892—93, Sp. 49. — 12. F.S. 1892—93, Sp. 87—88. — 13. F.S. 1892—93, Sp. 125—32. — 14. F.S. 1892—93, Sp. 216. — 15. F.S. 1892—93, Sp. 192. — 16. F.S. 1892—93, Sp. 206. — 17. For Eks. Bojsen og Leth-Espensen, F.S. 1893—94, Sp. 58—59 og 126. — 18. L. Dinesen til H. Sehested 3/12 1892, Broholm (Sehested), Privatarkiv, R. — 19. »Dagbladet« 10/12 1892. — 20. Dette og følgende efter Neergaard, S. 272—74, og Steffensens Beretning i Lars Dinesens Arkiv, R. — 21. Neergaard, S. 317—18. — 22. Høgsbro II, S. 176. — 23. Vejle Amts Folkeblad 16/5 1893. — 24. Rødkilde, Bojsens Arkiv. — 25. Bojsens Dagbog, Rødkilde. — 26. Høgsbros Dagbog 12/3 1893, S. 177. — 27. Nellemann til Lars Dinesen 2/1 1893, L. D.'s Arkiv, R. — 28. Grev Ahlefeldts Dagbog, Tranekær, jvnf. Bahnsons Foredrag, N. 20/5 1893. — 29. Neergaard S. 286. Grev Bent Holstein (Holsteinborg) har meddelt Forfatteren, at hans Fader engang fortalte, at Estrup to Gange har sagt i Højres Bestyrelse, at han vilde træde tilbage, den ene Gang i 1894 og den anden Gang noget tidligere, men i Halvfemsene. — 30. Grev Ahlefeldts Dagbøger 4/4 1893, Tranekær. — 31. B. 4/4 1893. — 32. N. Aften 2/4 1893. — 33. F.S. 1892—93, Sp. 5645. — 34. F.S. 1892—93, Sp. 5651. — 35. B. 18/4 1893 og N. 18/4 1893. — 36. Høgsbros Dagbøger 30/2 1893, S. 176. — 37. For Eks. B. 18/4 1893. — 38. B. 6/6 1893. — 39. N. 6/6 1893. — 40. N. 9/6 1893. — 41. Høgsbros Dagbøger II, 21/6 1893, S. 185. — 42. Estrups Udtalelser til Scharling og Thomsen 16/11 1893, General Thomsens politiske Optegnelser, Ny kgl. S. 1712—VII, kgl. Bibliotek. — 43. Neergaard, S. 297. — 44. B. 2/1 1895. — 45. Brandes, F.S. 1893—94, Sp. 4497. — 46. Høgsbro II, Bojsen til Høgsbro 30/9 1889, S. 159. — 47. Neergaard, S. 302—03. — 48. Jens Nørregaard til Bojsen 23/3 1894, Bojsens Arkiv, Rødkilde. — 49. Nellemann til Lars Dinesen 9/3 1894, L.D.'s Arkiv, R. — 50. Efter Neergaard. — 51. General Thomsens politiske Optegnelser 10/3 44 — Ny kgl., S. 1217—VII, Kgl. Bibliotek. — 52. Bojsens Dagbog, Rødkilde. — 53. Jacob Estrup i B. Aften, 21/7 1928. — 54. Efter Grev Ahlefeldts Dagbøger. — 55. Neergaard, S. 306. — 56. Dette Brev og Svaret fra Estrup, Neergaards Erindringer, S. 306—07. Originalerne til Brevene henholdsvis paa Skafø og paa Rødkilde. — 57. General Thomsens politiske Optegnelser 15/3 1894, Ny kgl., S. 1217—VII, Kgl. Bibliotek. — 58. A. Hages efterladte Optegnelser, Oremandsgaard. — 59. General Thomsens politiske Optegnelser 27/3 1894, Ny kgl., S. 1217—VII, Kgl. Bibliotek. — 60. Afskrift af Bojsens Dagbog, Rødkilde, jvnf. Neergaard, S. 309—13. — 61. Neergaard, S. 312. — 62. Kl. Berntsens Erindringer III, S. 59—60. — 63. F.S. 1893—94, Sp. 1802—03. — 64. F.S. 1893—94, Sp. 5241 og 4491. — 65. Kl. Berntsens Erindringer III, S. 61. — 66. Edv. Brandes: Provisorieaarene 1885—94, S. 52. — 67. L.S. 1893—94, Sp. 1823. — 68. L.S. 1893—94, Sp. 1803—13. — 69. L.S. 1893—94, Sp. 1827. — 70. General Thomsens politiske Optegnelser 2/5 44. — 71. P. Munch: Det Danske Folks Historie, VIII, S. 174. — 72. Tilskueren, Juni 1894. — 73. Edv. Brandes i sin Tale til sine Vælgere paa Langeland ved sin Udtræden af Folketinget i Aug. 1894. — 74. Tilskueren, Maj 1894. — 75. J. Scavenius: Dansk Politik, S. 4. — 76. Tilskueren, April 1894. — 77. H. N. Nielsen til Bojsen 22/4 1894, Bojsens Arkiv paa Rødkilde. — 78. Erik Henrichsen: 25 Aars dansk Politik, B. 11/2 og 12/2 1915. — 79. Interview med Neergaard, N. 18/6 1934. — 80. jvnf. Vilhelm Lassen, Tilskueren, Juni 1894. — 81. I. C. Christensen: Venstre-reformpartiet, S. 8, og »Tiden« 22/1 1915. — 82. N. J. Larsen (Sv. Martin): Erindringer fra Kampolitikens Dage, S. 73, og Neergaard, S. 325—26. — 83. J. Estrup i Jyllandsposten 1/1 1924. — 84. jvnf. K. Brøndsted og J. Estrup, B. Aften 21/7 1928. — 85. Høgsbros Dagbøger, II, 4/1 1901, S.

309. — 86. Kl. Berntsens Erindringer, III, S. 68—69. — 87. De to Breve findes i Skaføgaard Arkiv. Estrup skrev hver Dag til sin Kone i den Tid, de ikke boede sammen. Alle disse Breve fandtes efter hans Død i en stor Egetræskiste, men er nu efter hans Bestemmelse brændt $\frac{1}{2}$ Aar efter hans Død. — 88. N. 13/5 1925. — 89. Aarhus Stiftstidende 27/9 1895. — 90. Redaktør A. Maaløe, der i 1894 var Journalist ved Vort Land, fortæller: Han havde glemmt nogle Papirer i Rigsdagssalen, og straks

efter Forligets Afslutning den 1/4 gik han derned. Der var paa dette Tidspunkt ikke andre i Salen end Rigsdagsbetjent Olsen. Et Øjeblik efter traadte Estrup ind i Kongelogen og stod et Øjeblik og saa tankefuld ud over de tomme Stolerader. Maaløe skjulte sig. Pludselig fik Estrup Øje paa Olsen og sagde ligesom overrasket: Farvel Olsen, Farvel, hvorefter han gik ud af Logen. Det var Redaktør Maaløes Indtryk, at Estrup var inde for at sige et sidste Farvel til den gamle Valplads.

POLITIK EFTER 1894

Side 287—313.

1. jvnf. Hørrings Programtale i Kbhvn., Aarhus Stiftstid. 21/2 1895. — 2. B. 15/3 1895. — 3. L.S. 1894—95, Sp. 1039—41. — 4. F.S. 1896—97, Sp. 502. — 5. N. J. Larsen (Sv. Martin): Erindringer fra Kamppolitikens Dage, S. 76. — 6. Estrups »Politiske Beretning«, Skaføgaard. — 7. C. H. Rørdam: Hofdage hos Chr. IX, S. 119. — 8. F.S. 1896—97, Sp. 5367. — 9. Jacob Estrups Optegnelser om sin Fader, Skaføgaard. — 10. Høgsbros Dagbøger, II, S. 254. — 11. I. C. Christensen: Venstre-reformpartiet, S. 25, og Beretning om Ministeriet Reedtz-Thott, Lars Dinesens Arkiv, R. — 12. L.S. 1896—97, Sp. 1859 og 69. — 13. P. 10/5 1897, jvnf. Kl. Berntsens Erindringer, III, S. 78, og Grev Ahlefeldts Dagbøger 6/4 1897, Tranekær. — 14. B. 29/4 1897 angreb Landstinget, fordi det ikke havde støttet Ministeriet, N. svarede 1/5 1897. — 15. B. 11/5 1897. — 16. P. 12/5 1897. — 17. Interview med Grev Frijs, Tilskueren, December 1913, S. 1215. — 18. Grev Frijs til A. Hage 25/5 1897, Oremandsgaard. — 19. Grev Frijs til A. Hage 18/5 1897, Oremandsgaard. — 20. C. H. Rørdam: Hofdage hos Chr. IX, S. 125, jvnf. S. 129. — 21. C. H. Rørdam: Hofdage hos Chr. IX, S. 127. — 22. Høgsbro II, S. 256—59. — 23. W. Scharling til H. Sehested 21/3 1900, Broholm Arkiv. — 24. L.S. 1897—98, Sp. 450. — 25. L.S. 1897—98, Sp.

772—90. — 26. F.S. 1897—98, Sp. 648—54 og 708—18. — 27. F.S. 1897—98, Sp. 653. — 28. Understregningerne er Estrups. — 29. Grev Ahlefeldts Dagbøger, 8/6 1898, Tranekær. — 30. Estrups »Politiske Beretning«, Skaføgaard. — 31. P. 25/12 1913. — 32. Sehested til Estrup 5/9 1900, Koncept, og Estrup til Sehested 7/9 1900, Broholm Arkiv. — 33. Grev Ahlefeldts Dagbøger, Tranekær. — 34. Finansminister W. Scharling til Estrup 4/4 1900, Broholm Arkiv. — 35. B. 3/9 1900. — 36. Grev Ahlefeldts Dagbøger 21/11 1900, Tranekær. — 37. Høgsbro II, 1/1 1901, S. 316, og Grev Ahlefeldts Dagbøger 25/1 1901, Tranekær. — 38. L.S. 1900—01, Sp. 547—54. — 39. L.S. 1900—01, Sp. 556—58. — 40. L.S. 1900—01, Sp. 558. — 41. Estrup til Sehested, Skafø 27/4 1901, Broholm Arkiv. — 42. Brev til Sehested fra Juul-Rysensteen 25/3 1901, fra Goos 26/3 1901 og fra Bramsen 4/4 1901, Broholm Arkiv. — 43. N. 2/1 1902. — 44. jvnf. Næstved Avis 11/9 1902. — 45. H. Sehesteds Optegnelser, Broholm, meddelt af Brodersønnen, Hofjægermester J. Sehested. — 46. Høgsbro II, 11/4 1901, S. 323, og P. 21/11 1925. — 47. Grev Frijs til A. Hage 14/7 1901, Oremandsgaard. — 48. H. L. Møller: Dansk Tidsskrift 1903, S. 244—45, jvnf. S. 249. — 49. N. Aften 24/12 1913. — 50. H. P. B. Barfod: Minder fra et langt Liv, S. 162. — 51. Carl Muusmann i

»Vort Land« 25/12 1913. — 52. Næstved Avis 13/8 1902. — 53. Grev Frijs til A. Hage 27/12 1901, Oremandsgaard. — 54. L.S. 1901—02, Sp. 721—23. — 55. L.S. 1902—03, Sp. 1254—58 og 1283. — 56. C. H. Rørdam: Svundne Dage, I, S. 92. — 57. L.S. 1909—10, Sp. 275—77, og 1911—12, Sp. 1447. — 58. Skoleinspektør Hvidberg i »Vort Land« 16/1 1914. — 59. Estrup til A. Hage 28/7 og 5/8 1903, Oremandsgaard. — 60. L.S. 1905—06, Sp. 366—70. — 61. L.S. 1906—07, Sp. 1630. — 62. Estrup til Grev Dannekiold-Samsøe 1/12 1903, Gisselfeld. — 63. L.S. 1907—08, Sp. 869—70. — 64. L.S. 1907—08, Sp. 751—56 og 881—82. — 65. Grev Frijs til A. Hage 11/2 1908 og 11/10 1910, Oremandsgaard. — 66. N. 12/2 1940. — 67. jvnf. L. Bramsen i »Gads danske Magasin« 1911—12, S. 1. — 68. »Vort Land« 30/12 1913. — 69. H. N. i Ugens Tilskuer 9/1 1914: Et Møde med Estrup. — 70. L.S. 1912—13, Sp. 646. — 71. L.S. 1912—13, Sp. 660—62. — 72. L.S. 1912—13, Sp. 670. — 73. L.S. 1912—13, Sp. 672. — 74. P. 10/1 1913. — 75. P. 25/12 1913. — 76. L.S. 1911—12, Sp. 1592. — 77. L.S. 1912—13, Sp. 1244—51 og 1281—82. — 78. L.S. 1912—13, Sp. 1276. — 79. L.S. 1912—13, Sp. 1278.

DE SIDSTE AAR

Side 313—320.

1. B. Aften 24/12 1913. — 2. »Vort Land« 9/8 1905. — 3. Esbjerg Posten 29/12 1913. — 4. Estrup til Grev Dannekiold-Samsøe, Skaføgaard 6/5 1910, Gisselfeld Arkiv. — 5. Axel Valentiner i P., Kronik 25/4 1939. — 6. »Jul i Viborg« 1931, S. 26. — 7. Randers Amtsavis 24/12 1913. — 8. Brøndsted: J. B. S. Estrup, S. 208. — 9. Carl Muusmanns Interview i 1906, offentliggjort i »Vort Land« 25/12 1913. — 10. jvnf. »Vort Land« 25/12 1913. — 11. P. 25/12 1913. — 12. B. 24/12 1913. — 13. B. 24/12 1913. — 14. Efter Grev Holsteins efterladte Manuskript, Holsteinborg Arkiv.

AFSLUTNING

Side 320—342.

1. Estrups politiske Testamente, »Vort Land« 30/12 1913. — 2. Dr. Fraenkel: Anmeldelse af Brøndsted: J. B. S. Estrup i N. 27/4 1925, jvnf. 13/5 og 14/5 1925. — 3. F.S. 1889—90, Sp. 276. — 4. Meddelt af Sønnen, Godsejer J. Estrup. — 5. Brøndsted: J. B. S. Estrup, S. 141, Anm. 2. — 6. Ingvald Kieler: Førende konservative og nationale Skikkelser, S. 69, jvnf. Harald Nielsen: Mænd og deres Gerning, S. 126. — 7. Bl. a. henvises til følgende Dagblade og Ugeblade: Dagbladenes Nekrologer i December 1913, Harald Nielsen: Jyllandsposten 19/7, 21/7 og 23/7 1925, Edv. Brandes: P. 25/12 1913, Dr. Fraenkel i N. 27/4, 13/5 og 14/5 1925, Engelstoft: Anmeldelse af Ingvald Kieler: Førende konservative og nationale Skikkelser, H.T. IX R. 4, Asger Karstensen, Anmeldelse af A. Bindlev: Konservatismens Historie II, Gads danske Magasin, Sept. 1938, P. Staunstrup: Anmeldelse af samme i N. 30/4 1938, P. Engilstoft i Dansk Folkestyre 26/6 1925 og Dansk Udsyn, April 1925, Edv. Brandes i Tilskueren 1930. — 8. H.T. IX R. 4, S. 190. — 9. G. og E. Brandes, Brevveksling, VI, S. 47. — 10. C. H. Rørdam: Hofliv hos Christian IX, S. 155. — 11. B. 24/12 1913 og Schovelin: Blade af Højres Historie, S. 51. — 12. jvnf. Jyllandsposten 30/11 1926. — 13. L.S. 1906—07, Sp. 941—42. — 14. N. 24/12 1913, Aften. Goos var i 1877 paa Springet til at lade sig opstille som det moderate Venstres Kandidat (Breve til Krieger

i Febr. 1877, R.). — 15. I 1902 — i sin Ministertid — var Hørup dog meget ivrig for at støtte Forsvarsminister, General Madsens Forslag om en Bevilling paa 5 Mill. Kr. til nyt Feltskyts. Meddelt af General Madsen til nuv. Oberst Rolf Kall. — 16. Aage Friis: Det nordslesvigske Spørgsmaal 1869—79, Raasløf til Krigsminister Thomsen 9/3 1879, S. 317. — 17. Aage

Friis: Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark I, S. 183. — 18. F.S. 1886—87, Sp. 2279. — 19. Neergaard, S. 139. — 20. Harald Nielsen: Mænd og deres Gerning, S. 128. — 21. Lars Dinesen i Ugens Tilskuer 19/3 1915 og Erik Henriksen i B. 11/2—13/2 1915. — 22. Jyllandsposten 21/3 1937. — 23. Illustr. Tid. 16/4 1905.

NAVNEREGISTER

- Aaberg, C. P., Gaardejer, Politiker. 64, 90, 103, 142, 291.
- Ahlefeldt-Laurvigen, C., Lensgreve, Kammerherre, Politiker. 209, 223—225, 229, 234, 238, 243, 255, 264, 265, 274, 290, 292, 293, 297, 299, 301.
- Alberti, P. A., Justitsminister. 257, 260, 261, 267, 278, 279, 304.
- Alberti, C. C., Overretsprokurator, Politiker. 212, 213, 225, 228, 234, 245, 257.
- Alexander III, Czar af Rusland. 214.
- Alexandra, Dronning af England. 302.
- Algreen-Ussing, T., Professor jur., Politiker. 49, 60, 71, 91.
- Andræ, C. G., Oberstløjtnant, Geheimekonferensraad, Minister. 36, 42, 49, 51, 53, 64, 71, 83, 95, 126, 149, 182.
- Angelo, Redaktør. 315.
- Bache, O., Professor, Kunstmaler. 284.
- Bagger, J. H., Højesteretsassagfører, Politiker. 142, 149.
- Bahnsen, Jesper, General, Krigsminister. 182, 195, 222, 223, 259, 265, 269, 270, 286, 288, 336, 346.
- Bajer, Frederik, Politiker. 236.
- Balslev, Vilh., Præst. 129.
- Bang, P. G., Professor, Dr. jur., Konseilspræsident. 37.
- Barfod, Frederik, Politiker, Redaktør. 39.
- Barfod, H. P. B., Dr. med., Forfatter. 39, 184, 214, 303.
- Barner, Sophus, Godsejer, Kammerherre. 270.
- Berg, Christen, Politiker. 15, 60, 62, 69—71, 75, 82, 86, 90—94, 96, 103, 104, 106—109, 111—116, 124, 126, 128—130, 139, 140, 142, 143, 145, 147—149, 155—157, 161—164, 166—168, 171, 172, 176, 177, 181, 182, 186—189, 194, 195, 204, 207, 210—213, 215, 216, 219, 223, 225—227, 229, 231, 233, 234, 237—242, 244—247, 250, 251, 253, 259, 264, 290, 327, 334—336, 343.
- Berner-Schilden, Gustav, Lensbaron, Kammerherre. 41.
- Berntsen, Klaus, Konseilspræsident. 106, 122, 177, 227, 242, 244, 272, 278, 279, 309, 311, 312, 331.
- Berthelsen, Jomfru. 21.
- Bille, C. St. A., Redaktør, Politiker. 60, 65, 66, 68, 69, 72, 89, 149, 335, 350.
- Bille, F., Kammerherre, Gesandt. 150.
- Birkedal, Vilh., Præst, Politiker. 64, 85, 89, 93, 109, 209, 216.
- Bismarck, tysk Rigskansler. 140, 150—152, 158—160, 179, 323, 324.
- Bismarck, Herbert, tysk Greve. 324.
- Bissen, Vilhelm, Billedhugger. 27.
- Bjerre, J. J., Provst, Kultusminister. 264, 280, 298.
- Bjørnbak, Lars, Politiker, Lærer. 64, 236.
- Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk Digter. 140, 148, 169, 174, 189.
- Blicher, St., Præst, Digter. 12.
- Blixen-Finecke, C. F., Baron, Kammerherre, Politiker. 55, 57, 60, 68, 335.
- Bluhme, C. A., Geheimekonferensraad, Konseilspræsident. 47, 55.
- Bluhme, E., Kommandør, Godsejer, Politiker. 36, 64, 176, 185.
- Bojsen, Frede, Politiker. 98, 102, 103, 105, 107, 112, 116, 140, 142, 145, 147, 148, 157, 162, 169, 172, 177, 187, 188, 193, 207, 209, 226, 227, 231, 232, 234, 235, 237—242, 246—248, 250—253, 255, 258, 276, 278, 281, 283, 287, 344.
- Bramsen, Ludvig, Geheimeetsraad, Minister, Forsikringsmand. 301.
- Brandes, Edvard, Dr. phil., Finansminister.

- 116, 129, 146, 147, 162, 164, 166, 177, 188, 189, 196, 198, 216, 226, 228—234, 236—238, 240, 241, 253, 262, 279, 280, 285, 312, 329, 335, 337.
- Brandes, Georg, Dr. phil., Professor. 189, 245, 336, 337.
- Breinholt, N. B., Proprietær, Politiker. 255, 297.
- Broberg, C. A., Grosserer, Politiker. 187, 196, 209.
- Bruun, C. G., Ingeniør. 73.
- Bruun, Gottlieb, Etatsraad. 22.
- Brøndsted, K. G., Lektor, Forfatter. 27, 308, 316.
- Brønnum, Christen Jensen, Skipper og Handelsmand. 11.
- Busk, Jens, Gaardejer, Politiker. 209, 236—238, 240.
- Bülow, tysk Statssekretær. 151.
- Carl XV, Konge af Sverige. 65, 83, 363.
- Caroline, Arveprinsesse. 134.
- Carlsen, H. R., Stamhusbesidder, Kammerherre, Politiker. 37, 55, 64, 68, 69, 82, 83, 89, 101, 107, 110, 187, 327, 363.
- Carstensen, C., Redaktør, Politiker. 267, 281.
- Christensen, Balthasar, Politiker. 43, 61, 64, 69, 74.
- Christensen, I. C., Lærer, Konseilspræsident. 74, 97, 242, 244, 259, 264, 266, 268, 278, 279, 281, 282, 287, 288, 290, 292, 293, 295, 297, 305, 307, 309, 319, 328.
- Christian VIII. 24, 42.
- Christian IX. 42, 45, 57, 58, 63, 83, 92, 99, 100, 105, 108, 109, 116, 124, 131, 132, 150, 158, 161, 188, 192, 205, 214, 242, 282, 283, 287, 293, 294, 296, 302, 316, 317, 327.
- Clausager, A. J., Gaardejer, Politiker. 175.
- Clausen, Johannes, Præst. 183.
- Clausen, H. G., Stiftsprovst. 13.
- Clausen, R., Redaktør, Politiker. 252, 272.
- Conradsen, Harald, Billedhugger. 284.
- Dagmar, Kejserinde. 46.
- Dahlstrøm, Fr. C. E., Stiftamtmand, Politiker. 49.
- Dalgas, E., Oberst. 71.
- Danner, Louise, Grevinde. 57.
- Danneskiold-Samsøe, Fr., Greve, Godsejer, Politiker. 268.
- Danneskiold-Samsøe, Christian, Lensgreve, Politiker. 294, 307, 346.
- Danneskiold-Samsøe, Grevinde. 137.
- David, C. N., Nationalbankdirektør, Finansminister. 49, 50, 51, 55, 58, 63, 64, 335.
- Debes, Karine Lucie, g. Scavenius. 11, 22.
- Debes, Lucas, Højesteretsassessor, Justitsraad. 11, 22.
- Dessau, David, Bureauchef. 121, 122.
- Deuntzer, J. H., Professor jur., Konseilspræsident. 302, 304, 320.
- Dinesen, Lars, Statsrevisor, Politiker. 90, 103, 112, 121, 122, 125, 130, 141, 142, 190, 195, 196, 202, 233, 250, 252, 254, 255, 258, 260, 261, 265, 269, 270, 278, 280, 281, 289, 299, 349.
- Dinesen, W., Kaptajn, Politiker. 223.
- Drachmann, A. G., Professor, Overlæge. 176.
- Dresing, F. W., Proprietær, Statsrevisor. 190.
- Drewsen, J. C., Politiker, Fabrikejer. 43.
- Dreyer, Frederik, General, Krigsminister. 142.
- Duus, Aage, polit. Forfatter. 180.
- Elberling, V., Rigsdagsbibliotekar. 309.
- Engelstoft, Christian, Provst. 12, 18.
- Engelstoft, Christian Thorning, Biskop, Dr. theol. 14, 18, 23, 24, 27—29, 34, 39, 41, 48, 72, 134, 363.
- Engelstoft, Inge M., g. Thorning. 18.
- Engelstoft, Laurits, Provst. 12, 18.
- Engelstoft, Laurits, Professor, Dr. phil., Konferensraad. 13, 14, 18, 22, 32.
- Engelstoft, Magdalene, g. Estrup. 12, 18.
- Ernst August, Hertug af Cumberland. 157.
- Estrup, Adam, Kammerherre, Godsejer. 41.
- Estrup, Arnestine. 28.
- Estrup, Christen, Forpagter. 12, 18.
- Estrup, Christen, Borgmester, Konferensraad. 13, 31.
- Estrup, Emil. 42.
- Estrup, Hector, Dr. phil., Rektor, Godsejer,

- Etatsraad. 11, 13, 14—18, 21, 24—27, 31, 34, 66, 363.
- Estrup, Hector, cand. jur., Kammerherre, Godsejer. 41, 79.
- Estrup, Jacob, cand. theol., Godsejer. 30, 42, 293, 304, 311, 316, 343.
- Estrup, Jacobine, g. Neergaard. 41.
- Estrup, Judithe Petrine, g. Toft. 13.
- Estrup, Lars Christian, Auditør, Etatsraad. 11.
- Estrup, Laurits, Hospitalsforstander. 13, 14.
- Estrup, Lucas. 18.
- Estrup, Magdalene, g. Engelstoft. 13, 18.
- Estrup, Magdalene (Magda), g. Moltke. 41, 343.
- Estrup, Peder, Læge. 13.
- Estrup, Peder, cand. phil., Godsejer. 18, 21, 23, 26, 27.
- Estrup, Peder, Rektor, Præst. 11.
- Estrup, Regitze, se Holsten.
- Falbe-Hansen, V., Professor, Nationaløkonom. 181.
- Falckenstein, tysk General. 46.
- Fenger, C. E., Læge, Finansminister, Geheimeetatsraad. 96.
- Fenger, H. M., Provst, kgl. Konfessionarius. 318.
- Fildt, Andreas. 12.
- Finsen, S. H. S., Stiftamtmand, Indenrigsminister. 195, 211.
- Fischer, J. C. H., Adjunkt, Kultusminister. 106, 131, 162.
- Fog, Bruun Juul, Biskop. 305.
- Fog-Petersen, G., Redaktør, Politiker. 130.
- Fonnesbech, C. H., Godsejer, Konseilspræsident. 51, 52, 62, 65, 66, 101—105, 107, 111, 112, 140, 150.
- Fraenkel, A., Dr. phil., Politiker. 287, 322, 327.
- Frederik VI. 109.
- Frederik VII. 34, 45, 57.
- Frederik VIII. 264, 281, 282, 300, 317.
- Frederiksen, N. C., Professor, Politiker. 64.
- Friis, M. P., Overformynder, Statsminister. 331.
- Frijs-Frijsenborg, C. E., Lensgreve, Kammerherre, Konseilspræsident. 43, 51, 53, 58—68, 72, 78, 79, 81—84, 91, 99, 100, 105, 109, 120, 122, 131, 139, 153, 154, 156, 160, 161, 296, 330, 335, 352.
- Frijs-Frijsenborg, Mogens, Lensgreve, Kammerherre, Politiker. 223, 224, 229, 234, 238, 252, 264, 265, 270, 272—276, 278, 280, 283, 292—294, 297—299, 301, 304, 307, 308, 311, 315, 346.
- Funch Thomsen, T., Redaktør. 16, 309.
- Gad, Mette, g. Gauguin. 136.
- Gauguin, Paul, Kunstmaler. 136.
- Gauguin, Paul, Forfatter. 136, 137.
- Georg, Konge af Grækenland. 317.
- Gjørup, Michael, Redaktør. 57, 58.
- Gleerup, A. Politiker. 43.
- Goos, C., Dr. jur., Geheimeetatsraad, Justitsminister. 25, 30, 132, 169, 254, 255, 256, 286, 288, 301, 302, 309, 313, 318, 333, 339, 346.
- Grevenkop-Castenskiold, Holten, Kammerherre, Godsejer, Politiker. 54.
- Grove, H. H., Orlogskaptajn, Marineminister. 66.
- Grundtvig, N. F. S., Biskop. 32, 44, 68, 89, 104.
- Grüner, G., Godsejer. 58.
- Haffner, W., General, Politiker. 100, 101, 105, 111, 112, 141, 196, 335.
- Hage, Alfred, Grosserer, Politiker. 73, 76—78, 275.
- Hage, Alfred, Kammerherre, Godsejer, Politiker. 272, 294, 346.
- Hage, Christopher, Grosserer, Minister. 89, 125, 171, 181, 185, 194, 195, 204, 213, 216, 226, 243, 258, 289, 293, 305.
- Hage Høther, Herredsfoged, Politiker. 59.
- Hagemann, G. A., Ingeniør, Geheimekonferensraad. 186, 280.
- Hall, C. C., Generalauditør, Konseilspræsident. 36, 64, 65, 69, 84, 99, 123, 124, 140, 149, 187, 257.
- Hammerich, Holger, Etatsraad, Ingeniør, Politiker. 229, 269, 272, 275.
- Hans, Prins af Danmark. 331.
- Hansen, A. S., Provst, Kultusminister. 80.
- Hansen, C. F., General, Krigsminister. 37.

- Hansen, H. N., Borgmester, Konferensraad, Politiker. 297, 299.
- Hansen, I. A., Politiker, Redaktør. 37, 49, 55, 56, 58—64, 67, 69, 70, 80—96, 101, 103, 104, 106, 107, 109, 111, 117, 118, 140, 321, 336.
- Hansen, Octavius, Højesteretssagfører, Politiker. 103, 186, 226, 279, 300.
- Hansen, Ole, Gaardejer, Minister. 279.
- Hansen, P., Professor, Etatsraad. 108, 134.
- Hauch, L. A., Hofjægermester, Forstinspektør. 133.
- Hedemann, M. S. F., General, Politiker. 270, 306.
- Heger, Carl Peter, Forstraad, Skovrider. 22.
- Heiberg, Johanne Louise, Skuespillerinde. 160.
- Heltzen, E., Justitsminister, Stiftamtmand. 58, 59, 105.
- Henckel von Donnersmarck, L. A., tysk Greve. 56.
- Henrichsen, Erik, Overertssagfører, polit. Forfatter. 12, 93, 126, 129, 130, 227, 233, 253, 281.
- Hillerup, T. Ø., Godsejer, Justitsraad. 27.
- Hindenburg, A., Højesteretssagfører. 199, 200.
- Hofmann-Bang, Aal, Forpagter. 22.
- Holck, C. G., Professor jur. 94.
- Holm, H., Redaktør, Politiker. 272.
- Holm, P., Skræder, Politiker. 217.
- Holm, Villads, Gaardejer, Politiker. 238—240.
- Holmblad, L. P., Etatsraad, Fabrikant. 214.
- Holstein-Holsteinborg, Ludvig, Lensgreve, Overkammerherre, Minister. 62, 83, 84, 93, 97—100, 105, 109, 111, 126, 140, 161, 171, 302.
- Holstein-Holsteinborg, C. C., Lensgreve, Kammerherre, Politiker. 320, 330, 334.
- Holstein-Ledreborg, Ludvig, Lensgreve, Minister. 87, 90, 95, 101—103, 107, 109—111, 116, 117, 123, 124, 140—142, 145, 146, 149, 154—157, 161, 162, 166—168, 170, 172, 176, 188, 190, 200—207, 209, 211, 213, 216, 218—220, 225—234, 236, 238—247, 252, 301, 308, 323.
- Holsten-Charisius, Adam, Baron, Geheime- raad, Godsejer. 40.
- Holsten, Baronesse, g. Sehestedt Juul. 41.
- Holsten, Magdalene, Sophie, Baronesse, g. Berner Schilden. 41.
- Holsten, Regitze, Baronesse, g. Estrup. 40, 41, 46, 98, 99, 101, 136—138, 286, 316.
- Hornemann, Emil, Læge, Professor. 80.
- Hvidberg, Th., Skoleinspektør, Politiker. 130, 133.
- Høegh-Guldberg, Ove, Statsminister. 12.
- Høgsbro, Sophus, Politiker, Redaktør. 43, 56, 58, 61, 64, 85, 88, 106, 107, 111, 115, 140, 149, 169, 172, 174, 190, 196, 239, 240—242, 257, 262, 264, 278, 290.
- Hørdum, Chr., Politiker. 195, 201, 218.
- Hørring, Hugo, Konseilspræsident. 269, 294, 297, 346, 347.
- Hørup, Viggo, Redaktør, Minister. 105, 115, 117, 128, 145, 147, 148, 155—157, 161, 166, 175, 177, 178, 187—190, 196, 201, 202, 204, 207, 211, 217, 219, 222, 227, 231—233, 236, 237, 239—242, 244, 246—248, 251—253, 255—257, 262, 279, 292, 293, 336, 337.
- Ingemann, B. S., Digter. 27.
- Ingerslev, H. P., Godsejer, Minister. 132, 197, 211, 236, 253—258, 265, 269, 276, 288, 293.
- Jaabæk, Søren, norsk Politiker. 56.
- Jagd, Chr., Kaptajn, Telegrafbestyrer, Politiker. 149.
- Jensen, Henning, Præst, Forfatter. 203.
- Jensen, P. G. C., Højesteretssagfører, Politiker. 291.
- Jerichau, Adolf, Billedhugger. 27, 42.
- Jerndorff, A., Kunstmaler. 284.
- Jessen, Chr., Kammerherre, Borgmester, Politiker. 98.
- Juel, Mathilde, g. Estrup. 41.
- Juel, C. J. H., Appellationsraad. 207, 218.
- Juel-Brockdorff, C., Baron, Godsejer. 138.
- Jungersen, Gedske Cathrine, g. Estrup. 12.
- Jungersen, P. J., Provst. 12.

- Juul, Ove Sehestedt, Kammerherre, Godsejer. 41.
- Juul-Rysensteen, N., Baron, Godsejer, Minister. 268, 297, 301, 302.
- Jørgensen, A. D., Rigsarkivar. 163, 169, 209.
- Jørgensen, Jens, Gaardejer, Politiker. 62.
- Jørgensen, J. P., Gaardejer, Politiker. 248.
- Kauffmann, H., General, Krigsminister. 167, 172.
- Key, C. F. E., svensk Godsejer. 56.
- Kierkegaard, P., Kirkeminister, Biskop. 72, 363.
- Kjær, Søren, Gaardejer, Politiker. 49.
- Kjørboe, N., Grosserer. 127.
- Klein, C. S., Dr. jur., Justitsminister, Overpræsident i København. 94, 105, 106, 109, 110, 132, 141—143, 145, 146, 149, 156, 168, 169, 186, 192, 205, 218, 234.
- Krabbe, Chr., Herredsfoged, Godsejer, Kammerherre, Minister. 55, 59, 69, 105, 116, 121—123, 189.
- Kragelund, Maren, g. Engelstoft. 18.
- Krieger, Fr., Minister, Professor, Dr. jur. 25, 51, 53, 57, 79, 83—86, 89, 92, 93, 96, 98—101, 105, 106, 109, 110, 114, 115, 119—121, 123—125, 130, 140, 141, 143—146, 149, 151, 153, 158—161, 163, 169, 170, 187, 192, 196, 205, 227, 243.
- Krüger, H. A., sønderjysk Politiker, Gaardejer. 83.
- Larsen, J. E., Prof., Dr. jur. 31.
- Larsen, N. J., cand. jur., Redaktør. 117, 128, 197, 252, 255, 269, 272, 275, 283.
- Lassen, Vilhelm, Redaktør, Minister. 280.
- Lauridsen, J. K., Overretssagfører, Politiker. 233.
- Lehmann, Orla, Politiker, Minister. 35, 48—50, 53, 64, 65, 76, 81, 82, 94.
- Leth-Espensen, Chr., Gaardejer, Politiker. 270.
- Leuning, C., Justitsminister, Etatsraad. 25, 66, 69.
- Levy, Martin, Bankdirektør. 156.
- Levy, Moritz, Nationalbankdirektør. 156, 180.
- Louise, Dronning. 46, 101, 108, 302.
- Lyngbye, Redaktionssekretær. 203.
- Lüttichau, C., Kammerherre, Minister, Godsejer. 248, 269, 272, 275, 283.
- Maaløe, A., Redaktør. 375.
- Madsen-Mygdal, N. P., Lærer, Politiker. 111, 216, 306, 313.
- Madvig, J. N., Professor, Dr. phil., Minister. 49, 64, 89, 186, 215, 325.
- Marie, Prinsesse af Danmark. 302.
- Martensen, H., Biskop. 305.
- Matzen, Henning, Professor jur., Politiker. 94, 95, 169, 170, 186, 191, 196, 199, 205, 206, 220, 248, 255, 260, 269, 294, 299, 346.
- Matzen, N. N., Proprietær, Politiker. 197.
- Michaelsen, J., Expeditionssekretær, Redaktør. 57.
- Molbech, Chr. Professor. 14.
- Moltke, A. G., Lensgreve. 12.
- Moltke, A. W., Lensgreve. 55.
- Moltke, Chr., Greve, Kammerherre, Godsejer, Politiker. 238, 252, 254, 255, 260, 261, 265, 269, 270, 272, 294, 346.
- Moltke, Fr., Lensgreve, Kammerherre. 41.
- Moltke, Fr., Lensgreve, Kammerherre, Udenrigsminister. 99, 105, 107.
- Monrad, D. G., Biskop, Minister. 15, 33, 36, 37, 55, 59, 64, 65, 71, 75, 87, 89, 91, 94, 110, 111, 114, 123, 139, 141, 167, 171—173, 177, 184, 188, 189, 192, 194, 201, 202, 206, 220.
- Mohrenheim, Baron, russisk Gesandt. 161.
- Muusmann, Carl, Journalist. 303, 314.
- Mynster, J. P., Biskop. 12.
- Møller, Otto, Præst. 187.
- Neergaard, C. A. J., Hofjægermester, Godsejer, Politiker. 297.
- Neergaard, J. W., Generalmajor, Krigsminister. 66.
- Neergaard, Niels, Dr. phil., Konseilspræsident. 58, 65, 133, 177, 196, 207, 222, 229, 238—240, 241, 247, 253, 269, 271, 274, 275, 280, 283, 312, 313, 319, 327, 331, 334, 335, 338.

- Neergaard, Wenzel, Hofjærgemester, Gods-ejer. 41.
- Nellemann, J., Professor jur., Justitsmini-ster. 25, 106, 109, 123, 124, 131, 132, 134, 141, 143, 144, 146, 151, 153, 156, 160, 169, 201, 208, 212, 215, 217, 225, 238, 244, 245, 248, 253—255, 258, 260—262, 264, 269—271, 276, 286, 289, 337, 350, 355.
- Nielsen, Anders, Gaardejer, Politiker. 244.
- Nielsen, Harald, Magister. 311, 336.
- Nielsen,, H. N., Gaardejer, Politiker. 281.
- Nielsen, Thomas, Redaktør, Politiker. 81, 104, 126, 128, 142, 149, 252, 253, 257, 260—262, 267, 272, 276, 363.
- Nørregaard, Jens, Højskoleforstander. 270.
- Nyholm, C. V., Justitiarius, Politiker. 64, 75.
- Oldenburg, F., Skovrider, Godsejer, polit. Forfatter. 30, 152.
- Oxenbøll, V., Byfoged, Politiker. 205.
- Oscar II, Konge af Sverige. 150, 214, 352.
- Pedersen, Jørgen, Lærer, Politiker. 195, 196, 216, 252, 279.
- Pedersen, K., Gaardejer, Politiker. 62.
- Petersen, Josef, Forfatter. 127.
- Pingel, J. V., Dr. phil., Politiker. 95, 189, 198, 213.
- Pio, L. A. F., Løjtnant, Politiker. 336.
- Ploug, Parmo Carl, Digter, Redaktør, Mi-nister. 59, 64, 65, 80, 86, 99—101, 122, 175, 176, 184, 185, 187.
- Pontoppidan, Morten, Præst, Forfatter. 211.
- Posse, Arvid, svensk Greve. 56.
- Quaade, G. J., Kammerherre, Gesandt. 113, 350.
- Raasløf, V. R., General, Krigsminister. 84, 161, 335.
- Rasmussen, Julius, Typograf. 214.
- Rasmussen, N., Politiker. 104.
- Ravn, C., Lærer, Politiker. 252.
- Ravn, N. F., Admiral, Marineminister. 132, 167, 195, 203, 271, 294.
- Reedtz-Thott, O., Lensbaron, Kammerherre, Minister. 255, 257, 269, 276, 280, 285—287, 289—295, 297, 304, 346—349.
- Riehl, W. H., tysk Professor. 56, 57.
- Rimestad, Chr. V., Politiker. 55, 64, 104, 143, 168.
- Rode, Ove, Redaktør, Indenrigsminister. 242, 302.
- Rosenkrantz, G. E. G. F., Baron, Stiftamt-mand, Politiker. 60.
- Rosenkrantz, Jørgen, Baron, Forpagter. 28.
- Rosenstand, F. V. F., Kabinetssekretær, Kammerherre. 294.
- Rosenørn, M. H., Amtmand, Indenrigsmini-ster. 39, 40, 45, 47, 49, 51, 75, 114.
- Rosenørn-Lehn, O. D., Lensbaron, Kammer-herre, Udenrigsminister. 105, 150—154, 158, 159, 161, 257.
- Rosenørn-Teilmann, C. P. T., Godsejer, Kammerherre, Minister. 51, 52, 66, 69.
- Rottbøl, C. M., Godsejer, Politiker. 297, 307.
- Rubin, Marcus, Direktør, Nationaløkonom, Forfatter. 133, 252, 331.
- Rump, N. R., Justitsminister. 296.
- Rørdam, H. C., Præst. 26.
- Rørdam, C. H., Oberst, Kammerherre, For-fatter. 26, 27, 128, 133, 290, 294, 331.
- Rørdam, Th. Skat., Biskop. 187, 207.
- Rytter, Søren, Gaardejer. 338.
- Scavenius, Anne Christine, g. Estrup. 11, 13, 25—28.
- Scavenius, Jacob Frederik, Godsejer, Kam-merherre, Minister. 11, 12, 59, 60, 90, 92, 95, 103, 104, 112, 113, 149, 155, 162, 183, 186, 195, 196, 203, 210, 223, 225, 245, 253, 257—259, 263, 265, 267, 268, 280, 288, 289, 293, 299, 301, 323, 338, 349.
- Scavenius, Jacob Brønnum, Godsejer, Etats-raad. 11, 12.
- Scavenius, Jacob Brønnum, Godsejer, Hof-jærgemester. 11, 13, 22.
- Scavenius, Jakobine, g. Estrup. 11, 13.

- Scavenius, Lucas, cand. jur. 11, 13, 22.
 Scavenius, Peder Brønnum, Godsejer; Kammerherre, Politiker. 11—13, 31.
 Schaldemose, Niels, Provst. 25.
 Scharling, H. V., Professor, Finansminister. 115, 202, 222, 251, 252, 255, 258, 264, 267, 274, 294, 300, 307.
 Scheel-Plessen, C., Greve, Godsejer. 323.
 Schjørring, C. P. C., Borgmester. 95.
 Schlegel, N. F., Justitiarius, Politiker. 244.
 Schnack, J. G. F., General, Minister. 290, 291.
 Schorlemer-Als, tysk Friherre. 56.
 Schou, Philip, Fabriksdirektør. 181.
 Schovelin, Jul., Børskonsulent, Politiker, nationaløkonomisk Forfatter. 110, 179, 205, 206, 331.
 Schøler, L. S., Gaardejer, Politiker. 91.
 Secher, Mørch, Godsejer. 29.
 Secher, Mørch, Frue. 29.
 Sehested, Hannibal, Kammerherre, Godsejer, Minister. 115, 294, 297, 298, 301, 302, 346.
 Sehested, N. F. B., Kammerherre, Godsejer. 54, 60.
 Skeel, Ellen, g. Estrup. 41.
 Skeel, Erik, Godsejer, Kammerherre, Minister. 51, 52, 91, 105, 107, 146, 180, 195.
 Skeel, Sophus, Godsejer, Kammerherre, Politiker. 264, 323.
 Slengerik, Carl, Redaktør. 203.
 Sonne, O. C. S., Forpagter, Politiker. 309.
 Sonne, Ole, Farver, Politiker. 52.
 Sparre, C. A., Præst. 21.
 Sponeck, W. C. E., Rigs greve, Finansminister. 64.
 Staal, E., Overretssagfører. 37.
 Steen, C. A., Professor, Politiker. 74.
 Steffensen, H. C., Generalauditør, Politiker. 252, 260—262, 265, 271, 272, 274, 275, 280, 284, 297.
 Stougaard, A., Læge. 317.
 Strindberg, Aug., svensk Digter. 2, 17, 329.
 Suenson, O. F., Kaptajn, Marineminister. 80.
 Suhr, Christine, g. Debes. 11, 22.
 Sverdrup, J., norsk Minister. 194, 328.
 Sørensen, Jens, Gaardejer, Politiker. 121, 306.
 Tange, A., Gaardejer, Politiker. 115.
 Tauber, J. H., Direktør for Sorø Akademi. 14.
 Theilmann, H. P., Købmand, Politiker. 52.
 Thiele, Th., Professor, Dr. phil. 199.
 Thomsen, C. A. F., General, Krigsminister. 162, 255, 260, 267, 269—272, 274, 276, 280, 281, 289.
 Thorning, Judith A., g. Jungersen. 12.
 Thorning, Niels, Præst. 18.
 Thygeson, T. G. C. F., Godsejer, Kammerherre, Politiker. 296.
 Thyra, Hertuginde af Cumberland, Prinsesse af Danmark. 46, 157, 160, 161.
 Tietgen, C. F., Bankdirektør, Geheimekonferensraad. 73, 107, 109, 140, 180, 186, 187, 194, 217, 244, 331, 332.
 Tillisch, F., Indenrigsminister, Stiftamtmand, Kammerherre. 58, 75.
 Toft, Harald, Godsejer. 13, 68.
 Toft, Peter Georg, Kanceliraad. 13.
 Topsøe, V. C. S., Redaktør, Forfatter. 98, 122, 124, 131.
 Trier, Herman, Politiker. 234.
 Tscherning, A. F., Oberst, Krigsminister. 26, 38, 43, 47, 49, 50, 61, 64, 69, 71, 86, 87, 104, 210, 247.
 Tvermoes, C., General Politiker. 231, 232.
 Ussing, Henrik, Forfatter. 60.
 Ussing, Werner, J. A., Højesteretsassessor, Politiker, Nationalbankdirektør. 120, 163, 187, 196, 205.
 Vallentin, Jacob, Provst. 36, 38.
 Vedel, Emil, Amtmand, Kammerherre. 40.
 Vedel, P., Kammerherre, Direktør i Udenrigsministeriet. 51, 78, 113, 150—154, 158—160.
 Wellendorff, Skovrider. 24.
 Wichfeld, Jørgen, Godsejer, Kammerherre, Politiker. 60, 61.
 Victoria, Dronning af England. 158.

- Wilhelm, Kejser af Tyskland. 331.
- Winther, Gert, Dr. phil., Politiker. 47, 62, 64, 69, 76, 78, 81, 88, 118, 119, 238.
- Vogelius, F., Dr. med. 318.
- Worsaae, J. J. A., Musæumsdirektør, Professor, Kammerherre, Minister. 140.
- Wulff, H. J., Redaktør, Politiker. 122, 129, 130.
- Wyke, Charles, engelsk chargé d'affaires. 161.
- Zytphen-Adeler, G. F. O., Lensbaron, Kammerherre, Politiker. 55, 60, 66, 81, 83, 109, 141.
- Ørsted, A. S., Prof. jur., Minister. 36, 37, 58, 210.

